

126-F 13

108

2

29

B. Piau.
Coll 5/62)

BIBLIOTHECA
CLASSICA LATINA
SIVE
COLLECTIO
AUCTORUM CLASSICORUM LATINORUM
CUM NOTIS ET INDICIBUS

On souscrit, à Paris,

Chez N. E. LEMAIRE, Éditeur, boulevard Italien, n° 22, en face
des Bains Chinois.

BARROIS l'aîné, libraire, rue de Seine, n° 10, Faub. St-Germ.

DEBURE frères, libraires du Roi, rue Serpente, n° 7.

TREUTTEL et WURTZ, libraires, rue de Bourbon, n° 12.

F. DIDOT, imprimeur du Roi et de l'Institut, rue Jacob, n° 24.

Avr. Avv. RENOARD, libraire, rue de Tournon, n° 6.

BOSSANGE père, libraire, rue de Richelieu, n° 60.

BRUNOT-LABBE, libraire de l'Université, quai des Augustins, n° 33.

MONGIE aîné, libraire, boulevard Poissonnière, n° 18.

H. VERDIÈRE, libraire, quai des Augustins, n° 25.

ARTHUS-BERTRAND, libraire, rue Hautefeuille, n° 23.

Et chez tous les Libraires de France et des pays étrangers.

T. LIVII PATAVINI

QUÆ EXSTANT

OMNIA OPERA

EXCUDEBAT FIRMINUS DIDOT,
REGIS ET GALLICARUM ACADEMIARUM TYPOGRAPHUS.

VA 1
1525309

TITUS LIVIUS

PATAVINUS

AD CODICES PARISIINOS RECENSITUS

CUM VARIETATE LECTIONUM

ET SELECTIS COMMENTARIIS

ITEM SUPPLEMENTA J. FREINSHEMII

CURANTE

N. E. LEMAIRE

VOLUMEN QUINTUM

PARISIIS

COLLIGEBAT NICOLAUS ELIGIUS LEMAIRE

POESSEUS LATINÆ PROFESSOR

MDCCCXXIII

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM

AB URBE CONDITA
LIBER XXV.

BREVIARIUM.

CAP. I; Hannibal in agro tarentino æstatem consumit: et in Bruttiis Consentini ac Thurini in fidem populi romani redeunt; sed T. Pomponius Veientanus, præfectus sociorum, ab Hannone vincitur. Religio externa, novi sacrorum ritus librique vaticini Romæ abolentur ab senatu. — II; Sacerdotibus aliquot mortuis alii sufficiuntur, et novi creantur magistratus, in his P. Cornelius Scipio ædilis curulis ante legitimam ætatem. Matronæ quædam accusantur probri; et ludi romani diem unum, plebei per biduum instaurantur. — III; Q. Fulvius Flaccus III, et Ap. Claudius Pulcher consulatum incunt. Prætores sortiuntur provincias, summaque XXXII legionum eo anno efficitur. Carvili tribuni pl. M. Postumio Pyrgensi aliisque publicanis ob fraudem factam in iis, quæ portarentur ad exercitus, dicunt mulctam, et hi in concilium plebis cuneo irrumpunt. — IV; Vim eam contra reump. factam decernit senatus, et Carvili rei capitalis diem dicunt publicanis; qui vel in carcerem conjiciuntur, vel in exsilium abeunt. — V; P. Licinius Crassus juvenis pontifex max. creatur: et ob inopiam juventutis militaris conscribuntur etiam minores XVII annis, et iugenum per agros conquisiti. — VI; Residui cannensis exercitus, in veterem quietamque provinciam in Sicilia relegati, ad Marcellum, in nova ibi provincia bellum gerentem, legatos mittunt petentes, ut sub eo militare liceat, et pugnando quærere libertatem. — VII; A Marcello ad senatum rom. et ab hoc ad illum rejiciuntur. Creantur

V.

1

v viri muris turribusque, et 111 viri templis reficiendis, aliique 111 viri sacris conquirendis donisque persignandis. Tempestates fœdæ et prodigia. Obsides tarentini Roma aufugiant; sed comprehensi virgisque casi de saxo dejiciuntur. — VIII; Propter atrocitatem hujus pœnæ Tarenti nobiles conjurant juvenes, quorum principes Nico et Philemenus, nocte per speciem venandi urbem egressi, ejus prodendæ modum ac tempus cum Hannibale componunt. — IX; Is, opera illorum usus, concubia nocte Tarentum ingreditur. — X; Præsidium romanum in arcem confugit, et Tarentini benigne a Pœnis tractantur. — XI; Arcem, in peninsula positam, et muro fossaque ingenti divisam ab urbe, Hannibal alio ab ea muro ac vallo intersepire, at frustra oppugnare conatur. Ut tamen illa et mari et terra obsideatur, Tarentini naves suas, portu inclusas, inde per mediam urbem ad mare plaustris transvehunt. — XII; Religionem novam Romanis objiciunt duo Marcii vatis carmina, quorum altero cladem cannensem, altero finem belli punici prædixerat, si quotannis Apollini comiter fierent ludi, et decemviri græco ritu hostiis majoribus sacra facerent. Utrumque Patres decernunt, et hæc est origo ludorum Apollinarii, quos populus spectavit coronatus. — XIII; Capuam circumsidere parant consules, eodemque Hanno ex Bruttis cum exercitu mittitur, ut frumenti prius copiam faciat Campanis. Qua de re a Beneventanis certior factus Fulvius consul Boviano profiscitur in Campaniam, et castra Hannonis paulo ante lucem aggreditur. — XIV; Quæ, etsi arduo posita loco, capiuntur, et Hanno cum paucis in Bruttios redit. — XV; Hannibal Campanis duo millia equitum auxilio mittit: Romani autem tarentinam arcem frumento præsidioque, quod Metaponti fuerat, instruunt. Itaque Metapontini, metu, quo tenebantur, liberati, deficiunt ad Hannibalem, eorumque exemplum eadem ora maris et Thurini sequuntur. Consules Ti. Gracchum ex Lucanis Beneventum venire jubent, et inde in campanum agrum legiones ducunt ad Capuam oppugnandam. — XVI; Gracchus, prius quam ex Lucanis movet, sacrificans tristi terretur prodigio, et mox, a Flavio hospite suo Lucano deductus in insidias, a Magone paratas, cum suis perit. — XVII; Mortis funerisque ejus varia est fama. — XVIII; Consules ad Capuam pugna incaute inita funduntur, et Campanis crescit animus; sed mox minuitur singulari certamine inter Badium Campanum et T. Quintium Crispinum, perfamiliari ho-

spitio junctos. — XIX; Hannibal, Capuam profectus, æquo ibi Marte cum Romanis configit, et Appium consulem, abeuntem in Lucanos, sed alio itinere redeuntem, sequutus obviam venit M. Centenio Penulæ, stolido homini, et insigni olim inter primi pili centuriones et corporis et animi magnitudine, qui, acceptis a senatu octo hominum millibus, et duplicato prope exercitu, conserit pugnam, atque cum plerisque suorum cadit. — XX; Capua a consulibus iterum summa vi obsidetur: in Lucanis autem volonum exercitus, mortuo Graccho, ab signis discedit; et Hannibal in Apuliam castra movet, oblata nova occasione inseci ducis exercitusque opprimendi. — XXI; Cn. Fulvius Flaccus prætor, stultitia et temeritate Centenio par, non animo, Pæno adventante, in aciem educit copias, cæco impetu ruentes, suoque arbitrio tum consistentes, tum deserentes locum; et, ubi confestim rem inclinatam videt, cum paucis equitibus effugit. — XXII; Reliquiæ duorum exercituum desertoresque de exercitu volonum conquiruntur; et Capua a consulibus ac Claudio Nerone prætore duplici fossa valloque cingitur. Hannibal arcem tarentinam Brundisiumque frustra tentat, et, precibus legatorum Campanorum adductus, regreditur Capuam. — XXIII; Interea Syracusarum oppugnatio ad finem venit, adjuncta prodicione intestina et die festo Dianæ, quo oppidani vino somnoque gravantur. Nocte proxima Romani scalis evadunt in murum, — XXIV; et Hexapylon Epipolasque capiunt. Sub lucem Marcellus omnibus cum copiis urbem ingreditur, reputansque secum, omnia mox arsura, illacrymat. — XXV; Achradinam murosque Epicydes et transfugæ tenent, Euryalumque arcem tuetur Philodemus argivus: Neapolis vero et Tyche a Romanis diripiuntur. — XXVI; Peste absumuntur multi Romani omnesque fere Pœni cum ipsis ducibus Hippocrate et Himilcone, qui repente advenerant. — XXVII; Romilcar cum classe punica ingentique commeatu adventat, et Epicydes navigat ad eum, metuens, ne ob ventos adversos Africam repetat. Sed ubi tendere ad se Romanas naves vident circa Pachynum promont., ille Tarentum, hic Agrigentum petit. — XXVIII; Exercitus Siculorum præfectos Epicydis interficiunt, et multitudinem ad concionem vocata exponunt, quæ pacta jam habebant cum Marcello. — XXIX; Tum ad hunc Syracusani mittunt legatos, omnesque pleni sunt bonæ spei, præter transfugas et mercenarios, qui verentes, ne tradantur Romanis, præ-

tores multosque cives obtruncant, et sex præfectos creant, ut termini præsent Achradinæ ac Naso. — XXX; Unus ex iis, Mericus hispauus, Achradinam prodit Marcello, et agminibus armatorum eo concurrentibus ab Naso; hæc quoque urbis pars a Romanis, navibus ad eam expositis, capitur. — XXXI; Transfugis spatium locusque fugæ datur, et Syracusani, omni tandem liberi metu, Marcello se permittunt. Inde urbs diripienda militi datur; in quo tumultu Archimedes perit. Frumentum quoque in tempore Syracusas mittit T. Otacilius, qui agros circa Uticam depopulatus erat. — XXXII; In Hispauia Scipiones bifariam ita dividunt exercitum, ut Publius duas ejus partes adversus Magonem et Hasdrubalem, Gisgonis filium, Cnæus tertiam partem adjunctis xx mill. Celtiberis adversus Hasdrubalem Barcinum ducat. — XXXIII; Celtiberi, magna mercede a Pœnis sollicitati, abeunt domos, et Cn. Scipio, nunc impar propinquo hosti, retro cedit. — XXXIV; Par terror, periculum majus fratrem urget tum a Masinissa, socio Pœnorum, qui cum equitatu Numidarum sæpius interdum agmen et noctu castra ejus incursu turbat, tum ab Indibili, qui Pœnis adducit auxilia. Huic obviam it P. Scipio, et primum in pugna superior est; sed, advenientibus Numidis et paulo post ducibus Pœnorum, anceps fit prælium, in quo ipse cadit, et Romani profligantur. — XXXV; Tum tres pœni duces conjungunt se adversus Cn. Scipionem, qui, quantum potest, recedit, — XXXVI; et tumultum capit. Is quia nudus nec satis arduus est, Romani elitellas sarcinasque accumulatas loco valli objiciunt hostibus: at mox pauci ab multis cum ipso duce cæduntur. — XXXVII; L. Marcius Septimi filius et T. Fonteius utriusque exercitus reliquias colligunt junguntque. Ille dux creatur, et Hasdrubalem, Gisgonis filium, a vallo repellit. — XXXVIII; Neque eo contentus milites ad castra illius ultro oppugnanda adhortatur; — XXXIX; et proxima nocte tum hæc, tum proxima Pœnorum capit castra. — XL; Marcellus, captis Syracensis cæterisque in Sicilia magna fide et integritate compositis, ornamente urbis Romam devehit: unde primum initium mirandi græcarum artium opera, et sacra profanaque spoliandi factum est. Bellum quidem reparatur ab Epycyde, Hannone et potissimum Mutine Libyphœnice ac fortissimo Numidarum duce, qui totam Siciliam brevi tempore implet nominis sui fama. — XLI; Hoc tamen absente illi, gloriæ ejus obtrectantes, cum Marcello committunt pugnam, in qua Nu-

midæ stant quieti, Pœnique ingentem accipiunt cladem. Novi consules prætoresque creantur Romæ.

I. **D**UM hæc in Africa atque in Hispania geruntur, Hannibal in agro tarentino æstatem consumpsit, spe per proditionem urbis Tarentinorum potiunda. Ipsorum interim et Sallentinorum¹ ignobiles urbes ad eum defecerunt. Eodem tempore in Bruttis ex duodecim populis², qui anno prior ad Pœnos desciverant, Consentini et Thurini in fidem populi romani redierunt. Et plures rediissent, ni T. Pomponius Veientanus, præfectus socium³, prosperis aliquot populationibus in agro bruttio justi ducis speciem uactus, tumultuario exercitu coacto, cum Hanuone conflixisset. Magna ibi vis hominum, sed inconditæ turbæ agrestium servorumque, cæsa aut capta est : minimumque jacturæ fuit, quod præfectus inter cæteros est captus, et tum temerariæ pugnæ auctor, et ante publicanus, omnibus malis artibus et reipublicæ et societatibus⁴ infidus damnosusque. Sempronius consul in Lucanis multa prælia parva, haud ullum dignum memoratu, fecit; et ignobilia oppida Lucanorum aliquot expugnavit. Quo diutius trahebatur bellum, et variabant secundæ adversæque res non fortunam magis, quam animos, hominum; tanta religio, et ea magna ex parte externa, civitatem incescit, ut aut homines, aut dii repente alii

CAP. I. 1. *Ipsorum interim et Sallentinorum* (vide ad X, 2, n. 2) lege, ut ipsi sint Tarentini; Ruben. et Gron.

2. *In Bruttis ex XII populis*, etc. Conf. ad XXII, 61, n. 11. — *Consentini*; vide supra ad VIII, 24, n. 4. — *Thurini*; vide ad X, 2, n. 2.

3. *Præfectus socium*; vide supra ad VIII, 36, n. 5. — *Tumultuario exercitu*; vide ad I, 37, n. 4. — *Incondita*

turbæ; vide supra ad librum XXI, cusp. 57, n. 11.

4. *Publicanus....societatibus infidus*; vide ad V, 23, n. 6. « Hinc apparet, præfectos sociorum cives romanos fuisse : neque enim alii, ut puto, quam cives, ad publica conducenda admittebantur. Idem ex XXVII, 41; XXXIII, 36; XXXIV, 47, et XXXV, 5, colligitur; » Duk.

viderentur facti. Nec jam in secreto modo atque intra parietes abolebantur romani ritus; sed in publico etiam ac foro Capitolioque mulierum turba erat, nec sacrificantium, nec precantium deos patrio more. Sacrificuli ac vates⁵ ceperant hominum mentes: quorum numerum anxio rustica plebs, ex incultis diuturno bello infestisque agris egestate et metu in Urbem compulsam, et quæstus ex alieno errore⁶ facilis, quem velut ex concessæ artis usu exercebant. Primo secretæ bonorum indignationes exaudiebantur, deinde ad Patres etiam et ad publicam querimoniam excessit res. Incusati graviter ab senatu ædiles⁷ triumvirique capitales, quod non prohiberent, quin emovere eam multitudinem e foro, ac disjicere apparatus sacrorum conati essent, laud procul abfuit, quin violarentur. Ubi potentius jam esse id malum apparuit, quam ut minores per magistratus sedaretur, M. Atilio, prætori Urbis, negotium ab senatu datum est, ut his reli-

5. *Intra parietes (domi) abolebantur romani ritus... Sacrificuli ac vates*, etc. Vide ad I, 23, n. 1; IV, 30, n. 5, et XXXIX, 8 sq. — *In publico*; vide ad II, 24, n. 6.

6. *Quæstus ex alieno*, aliorum, errore, superstitione et stultitia, facilis, facile capiendus. — *Ad publicam querimoniam excessit res*; vide supra ad III, 41, n. 6.

7. *Incusati graviter ab senatu ædiles*, scil. plebs (conf. IV, 30, et ad II, 33, n. 3) *triumvirique capitales*, qui præerant carceribus supplicisque; unde etiam *triumviri carceris* appellantur XXXII, 26 extr. Vide Epit. lib. XI, et ad Tac. Annal. V, 9, n. 5. — *De triumviris capitalibus* notat clar. Creverius eos suffragiis populi creatos fuisse, qui de maleficiis et sceleribus cognoscerent. Multum de eorum po-

testate detractum est, constitutis circa annum Urbis conditæ 608 questionibus perpetuis. Tum enim de vilissimis fere hominibus, furibus servisque judicare ad columnam Mæniam, de qua frequens occurrit apud scriptores mentio. Iidem carceri præerant, et supplicia de noxiis sumenda curabant. Vid. Ascon. Præd. in Divinat. et Pompon. de Or. Juria. Ed. — *M. Atilio* tum h. l. tum cap. 3 et 12, pro vulg. *M. Emilio* legendum esse, jam recte monuit Sigon. nam ille fuit prætor urbanus, hic peregrinus, qui deinde Luceriam provinciam habuit: vide ad XXIIV, 44; et XXV, 3. *Prætori Urbis*, ut XXXII, 33, n. 6; XXXI, 3, n. 4; XXVII, 4, 22, 33; XXXI, 9; XXXII, 26. Frequentius est *prætor urbanus*, et *urbis* e comp. scrib. *urb.* fieri potuit; Duk.

gionibus populum liberaret. Is et in concione senatus-consultum recitavit, et edixit, *Ut, quicumque libros vaticinos⁸ precationesve aut artem sacrificandi conscriptam haberet, eos libros omnes literasque ad se ante calendas apriles deferret: neu quis, in publico sacrove loco, novo aut externo ritu sacrificaret.*

II. Et aliquot publici sacerdotes mortui eo anno sunt: L. Cornelius Lentulus pontifex maximus, et C. Papirius C. F. Maso pontifex, et P. Furius Philus augur, et C. Papirius L. F. Maso decemvir¹ sacrorum. In Lentuli locum M. Cornelius Cethegus, in Papirii Cn. Servilius Cæpio, pontifices suffecti sunt. Augur creatus L. Quintius Flamininus, decemvir sacrorum L. Cornelius Lentulus. Comitiorum consularium jam adpetebat tempus²; sed, quia consules a bello intentos avocare non placebat, Ti. Sempronius consul comitiorum causa dictatorem dixit C. Claudium Centhonem: ab eo magister equitum est dictus Q. Fulvius Flaccus. Dictator primo comitali die³ creavit consules Q. Fulvium Flaccum, magistrum equitum, et Ap. Claudium Pulchrum, cui Sicilia provincia in prætura fuerat. Tum prætores creati Cn. Fulvius Flaccus, C. Claudius Nero, M. Junius Silanus, P. Cornelius Sulla. Comitii perfectis, dictator magistratu abiit. Ædilis curulis fuit eo anno⁴ cum M. Cornelio Cethego P. Cor-

8. *Libros vaticinos*, quales itaque jam tum circumlati a fraudulentis vaticinatoribus. Confer XXXIX, 16; ad Tac. Ann. VI, 12, et Suet. Aug. 31. — *Literasque*; vide VI, 1, n. 2.

CAP. II. 1. *Decemvir sacrorum*; vid. ad III, 10, n. 6.

2. *Adpetebat tempus*; vide ad V, 19, n. 2. *Mox consules bello intentos advocare* leg. e 2 MSS. Doer. — *Vulgatam tuetur Walchius*, Emend. p. 89,

et Livium ita scripsisse βραχυλογίᾳ ductum contendit, neque aliud voluisse quam istud: « Consules in bellum intentos a bello avocare non placebat. » Ed.

3. *Primo comitali die*; vide supra ad III, 11, n. 1.

4. *Ædilis curulis fuit eo anno* (sc. quo hi consules ac prætores in annum seq. creati sunt; Duk. et Pigh.) P. Cornelius Scipio cum M. Cornelio

nelius Scipio, cui post Africano fuit cognomen. Huic petenti ædilitatem quum obsisterent tribuni plebis, negantes rationem ejus habendam esse, quod nondum ad petendum legitima ætas esset : « Si me, inquit, « omnes Quirites ædilem facere volunt, satis annorum « habeo. » Tanto inde favore ad suffragium ferendum in tribus discursum est⁵, ut tribuni repente incepto destiterint. Ædilitia largitio hæc fuit⁶ : ludi romani pro temporis illius copiis magnifice facti et diem unum instaurati, et congii olei in vicos singulos dati. L. Villius Tappulus et M. Fundanius Fundulus, ædiles plebei,

Cethego : at, si Polybio, X, 4 et 5, atque Velleio, II, 8, fides habenda, cum L. Cornelio Scipione fratre germano. Itaque Livius alios auctores sequutus est; nisi leg. cum L. Cornelio fratre germano....quod nondum ad petendum legitima ætas esset; ergo lex Villia, ann. Urb. 573 lata, non prima fuit annalis, seu annaria, sed prima potius, quæ accurate definivit annos singulorum magistratuum: unde etiam familiæ ejus inditum cognomen *Annalium*; vide XL, 44 pr. Hæc lege Villia anni videntur constituti: questuræ 31, ædilitati curuli 37, præturæ 40, consulatui 43; nam his annis eos magistratus gessit Cicerò, qui suo æ quemque anno gessisse gloriatur Agr. II, 2, al. Annos vero 22 ferme natus erat Scipio (cf. ad XXVI, 18, n. 5), et ne quidem gesserat questuram. Similia exempla vide VII, 26; XXIII, 24, 30; XXV, 41; XXVIII, 38; XXIX, 38, et XXXII, 7, n. 4 et n. 6. « Ex his locis manifestum fit, neque hoc tempore, neque aliquot post annis adhuc quidquam de annis singulorum magistratuum constitutum fuisse. Legem vero fuisse, quæ cives ante certam ætatem a quorumcumque honorum civillum petitione submove-

ret, probabile fit vel ex Polyb. VI, 17, qui dieit, nemini lieuisse magistratum urbanum capere, qui nondum X stipendia fecisset. Id tamen semper rigide servatum fuisse, affirmare nolum. » Duker. Livium errasse, vel per prolepsin loquutum esse, putabat Perizonius ad Val. Max. I, 1, p. 13. Cf. Drakenb. ad XI, 44, et Ernesti Clav. Cicer. pag. 7.

5. *Ad suffragium ferendum in tribus discursum est*, malim in ovile vel septum. Cf. ad III, 51, n. 3, et X, 13, cap. 9.

6. *Ædilitia largitio hæc fuit*, b. e. munera, a novis ædilibus populo data, fuere hæc : *ludi romani...instaurati*; vide ad II, 36, n. 1. — *Congii olei in vicos singulos dati*; confer ad Tac. Annal. XIV, 47, n. 4. *In viros s. d. leg.* nam illa largitio haud magna fuisset; Periz. Non video causam, cur Lips. Eleet. I, 8, hanc largitionem soli Scipioni tribuat; Duker. *Congius nostrum Stübchen*, 7 sextarii (*Nössel*), Stroth. *Congiaria* inde dicta dona propriè talia (vini et olei), sed deinde quælibet, populo data, ut et militibus, etsi hæc sæpius *donativa* vocabantur. Conf. ad XXXVII, 57, n. 2. — *Congii* secundum Creverianam rationem

aliquot matronas apud populum probri⁷ accusarunt; quasdam ex eis damnatas in exsilium egerunt. Ludi plebei per biduum instaurati; et Jovis epulum fuit ludorum causa.

III. Q. Fulvius Flaccus tertium, Ap. Claudius consulatum ineunt. Et prætores provincias sortiti¹ sunt; P. Cornelius Sulla urbanam et peregrinam, quæ duorum ante sors fuerat, Cn. Fulvius Flaccus Apuliam, C. Claudius Nero Suessulam², M. Junius Silanus Tuscos. Consulibus bellum cum Hannibale et binæ legiones decretæ: alter a Q. Fabio superioris anni consule, alter a Fulvio Centumalo acciperet³. Prætorum, Fulvii Flacci, quæ Luceriæ sub Æmilio prætore; Neronis Claudii, quæ in Piceno sub C. Terentio fuissent, legiones essent. Supplementum in eas quisque scriberet sibi. M. Junio in Tuscos legiones urbanæ prioris anni datæ. Ti. Sempronio Graccho et P. Sempronio Tu-

sunt quinæ libræ olei Parisienses cum uncis fere 14. Ed.

7. *Ædiles plebei aliquot matronas probri accusarunt*, etc. Vide ad VIII, 22, n. 2. — *Ludi plebei per biduum instaurati* (vide ad II, 36, n. 1), et *Jovis epulum fuit ludorum causa*, ut passim; vide Ind. Hoc Ciceroni dicitur sacrificium epulare ludorum, h. e. sacrificium Jovi factum, et conjunctum cum ludis lautisque epulis, quas una cum sacro olim triumviri, vel tres viri, postea septemviri epulones seu epulonum curabant; vide ad XXXIII, 42, n. 1; XL, 42, n. 2; Cic. Or. III, 19, et de Harusp. Resp. 10.

CAP. III. 1. *Prætores provincias sortiti sunt*, P. Cornelius Sulla urbanam et peregrinam provinciam, quæ duorum ante sors fuerat, etc. Vide ad II, 40, n. 9; III, 2, n. 1, et XXV, 41, n. 8.

2. C. Claudius Nero Suessulam; vid. ad II, 40, n. 9.

3. *Alter a Fulvio Centum. acciperet*, h. e. ut acciperet decretum est. Sic et mox legiones essent et scriberet. Cf. ad XXIV, 44, n. 2. Pro quisque scriberet plerique MSS ipse scriberet, et quidam ipsi scriberent. — Testibus Creverio et Gronovio, nullus e MSS tenet quisque; quamplurimi ipse; quidam, quos inter Victor. Lov. 2 et Hav., ipsi scriberent, quod recepit clarissimus ille nostras Livii interpres. Si ipse legendum est, ad Claudium Neronem solum respexerit Livius, quum Terentii legiones morbo vel quo alio casu imminutæ esse possunt: si ipsi tuarum, intelligendi sunt ambo prætores modo appellati; quorum in legiones supplementum non consules, ut mos erat, sed ipsi prætores scribere jubentur. Ed.

ditano imperium provinciæque Lucani et Galliæ⁴ cum suis exercitibus prorogata: item P. Lentulo, qua vetus provincia in Sicilia esset; M. Marcello Syracusæ, et qua Hieronis regnum fuisset: T. Otacilio classis: Græcia M. Valerio: Sardinia Q. Mucio Scævola: Hispaniæ P. et Cn. Cornelii⁵. Ad veteres exercitus duæ urbanæ legiones a consulibus scriptæ, summaque trium et viginti legionum eo anno effecta est. Delectum consulum M. Postumii Pyrgensis cum magno prope motu rerum factum impediit. Publicanus erat Postumius, qui multis annis parem fraude avaritiæ neminem in civitate habuerat, præter T. Pomponium Veientanum, quem, populantem temere agros in Lucanis, ductu Haunonis priore anno ceperant Carthaginenses. Hi, quia publicum periculum erat a vi⁶ tempestatis in iis, quæ portarentur ad exercitus, et ementiti erant falsa naufragia, et ea ipsa, quæ vera renuntiaverant, fraude ipsorum facta erant, non casu. In veteres quasque naves paucis et parvi pretii rebus impositis, quum mersissent eas in alto, exceptis in preparatas

4. *Provinciæque Lucani et Galliæ*: in MS Flor. a manu secunda *Lucaniæ*, prob. Strothio. Præstiterit *Lucania*: sed et populus, adversus quem bellum geritur, provincia sæpissime dicitur, ut supra *Tusci*. Pro *Galliæ* quædam edd. autt. *Gallia*, rectius, puto; vide ad XXIV, 44, n. 2. — *Qua parte vetus provincia in Sicilia esset*; vide ad XXIV, 44, n. 3. — *Syracusæ*; vide ad II, 40, n. 9.

5. *Hispaniæ* (citerior et ulterior) P. et Cn. Cornelii Scipionibus. — Non liquet, quomodo Hispaniæ prorogata fuerint Cn. Scipioni, qui legatus tantum fratris fuisse videtur; vide XXI, 17, 32, 40; XXII, 22. Forte imperium ei post an. Urb. cond. 536, quo

P. Scipio in Hispaniam venit, a populo extra ordinem datum, quum privatus esset. Sed hoc nusquam ante prodidit Livius. Utrique imperatores romani vocantur XXV, 32, 37; XXVI, 2, 41; sed ita quoque magister equitum VIII, 30, 33. — *Publicanus erat Postumius*; vide ad V, 23, u. 6. — *T. Pomponium Veientanum*, etc. Vide cap. 1.

6. *Hi* (Postumius et Pomponius), quia publicum periculum erat a vi tempestatis; vide ad XXIII, 49, u. 2, ubi similiter a publicanis conducta legimus omnia, ad exercitus portanda navibus. Confer supra ad V, 23, n. 6. — *Ementiti erant falsa naufragia*: ita optimi MSS, non *facta* n.; neque

scaphas nautis, multiplices fuisse merces ementiebantur. Ea fraus indicata M. Atilio prætori priore anno fuerat, ac per eum ad senatum delata, nec tamen ullo senatusconsulto notata⁷; quia Patres ordinem publicanorum⁸ in tali tempore offensum nolebant. Populus severior vindex fraudis erat; excitatique tandem duo tribuni plebis Sp. et L. Carvili, quum rem invisam infamemque cernerent, ducentum millium⁹ æris mulctam M. Postumio dixerunt. Cui certandæ quum dies advenisset, conciliumque tam frequens plebis adesset, ut multitudinem area Capitolii¹⁰ vix caperet; perorata causa, spes una videbatur esse, si C. Servilius Casca tribunus plebis, qui propinquus cognatusque Postumio erat, prius, quam ad suffragium tribus vocarentur, intercessisset. Testibus datis, tribuni populum submoverunt¹¹; sitellaque allata est, ut sor-

eat quod nos offendat ille, si quis est, pleonasmus; Gronov. Mox pro ementiebantur forte leg. comminisciebantur. At vide ad I, 3, n. 8.

7. Nec tamen ullo senatusconsulto notata; vide ad XXVII, 25, n. 3.

8. Ordinem publicanorum, ut ordo scribarum, libertinorum, etc.; nam ordo est omne hominum genus. — Offensum nolebant, sc. ob inopiam ærarii. Conf. XXI, 48, 49.

9. Ducentum millium æris. Si intelligatur æs grave, ut fieri debere videtur, ducenta millia æris æstimanda sunt marciis argenti Paris. 312, cum unciis 4. Ed. — Mulctam M. Postumio dixerunt tribuni: nam muleta a magistratu dicitur seu indicitur, petitur et irrogatur alicui, lege de ea ad populum lata; deinceps certatur mulcta, h. e. de ea in comitia, populo in suffragium misso (ut vincere iudicium, seu sponsonem, νικᾶν μάχην et μάχης

cf. Ern. Clav. Cic. v. *Rejicere*); denique vel iubetur vel remittitur a populo. Conf. Cic. Phil. XI, 8; de Leg. III, 3, 6, et pro Mil. 14; infra cap. 4, n. 4 (ubi omitta muleta certatio, ut 26, 3, in iudicio Cn. Fulvii); Sigon. de Judic. II, 10, et Gruch. de Comit. II, 2, in fine.

10. Area Capitolii; vide ad I, 6, n. 5. — Perorata causa, hoc est, exposita, seu tractata re a tribuni in coniectione ad populum habita. — Propinquus cognatusque, f. cognatione.

11. Testibus datis, tribuni populum submoverunt; vide II, 56, n. 9; III, 14, n. 4, et III, 71, n. 1. — Sitella; vide ad XXI, 42, n. 2. — Ut sortirentur, sorte educerentur tribus, ubi, in quibus, Latini, cives rom. facti, suffragium ferrent; Sigon. Sed Latini ab h. l. alieni, et frustra vulgatum defendere conantur Doujat. ad hunc loc. Gruch. de Comit. II, 3 extr. et Sigon.

tirentur, ubi Latini suffragium ferrent. Interim publicani Cascae instare, ut concilio diem¹² eximeret. Populus reclamare: et forte in cornu primus sedebat Casca, cui simul metus pudorque animum¹³ versabat. Quum in eo parum praesidii esset, turbandae rei causa publicani per vacuum in submoto¹⁴ locum cuneo irruerunt, jurgantes simul cum populo tribunisque. Nec procul dimicatione res erat, quum Fulvius consul tribunis, « Nonne videtis, inquit, vos in ordinem co-

Ant. Jur. Ital. I, 4. Conf. Spanhem. Orb. Rom. I, 7, et Grou. Epist. 218, in Syll. Epist. Burm. tom. III; *ut sortirentur tribus*, scilicet quae esset praerogativa, *ac dein suffragium ferrent* conj. Gron. *ut sortirentur, ac sortiti s. f.* vel potius *ubi* (quo ordine) *laturi suffr. essent* Stroth. *ut s., qui suffr. ferrent* Doer.

12. *Ut concilio diem eximeret*; vid. ad I, 50, n. 6. — *In cornu*, in extrema aut primore parte subselliorum, in arcum aut aemicirculi formam collocatorum, in quibus sedebant tribuni plebis (nam subsellia sunt tribunorum, non tribunum; etsi eos, qui cum populo agebant, de loco superiore egisse certum est, et hoc etiam *in capite primore subselliorum* dici potest, ut apud Sidon. Ep. I, 7, *in imo capite subselliorum consedit*); ut *cornu* saepe de extrema multarum rerum parte dicitur; Duk. et Stroth. Confer ad Tac. Ann. I, 75, n. 1; ad Suet. Tib. 33, et Intpp. Valer. Max. V, 7, ext. 2.

13. *Metus pudorque animum versabat*; vide ad II, 45, n. 6.

14. *Publicani per vacuum submoto populo, vel in submoto*, in ea parte, unde populus submotus erat (ut forte *submoto incedere* XXVIII, 27, n. 10), *locum concilii cuneo* (vide ad II, 50,

n. 8) *irruerunt ex emend.* Gronov. cuius nota est: « *Submoto incedere* vel *agere* dicebantur magistratus romani. (vide ad III, 14, n. 4) quum inter frequentiam hominum, lictorum ministerio et animadversione cedere locumque dare jussum, progrediebantur, vel agebant. Ita hic *vacuus submoto locus*, qui, per viatores tribunicios discedere iussa plebe, inter ipsam et tribunos interlucet et intervallum faciebat: in quod irrupisse publicanos et tribunos a plebe inclusisse, cum utrisque jurgantes, ex capite sequenti liquet. Tribuni iura submovendi non habebant: tamen in conciliis submoto considerant; cf. II, 56. » Ex ejusdem MS Put. lectione (*in summo toto cuneo i.*) efficiebatur hanc: *in submotos cuneo i. sed legere malebat: in vacuum per submotos locum c. i.* id est, facto cuneo per turbam irruerunt in eum locum, quem antes plebis pars occupaverat, qua submoto locus ille erat vacuefactus; ut ita starent inter plebem et tribunos suffragia colligentes: quod ex cap. seq. patet. *Per vacuum a submotis locum*, ubi tribuni populum submovebant, *cuneo irruerunt* (ne ipsi quoque submoveri possent) conj. Doer. Cui lectioni idem adversatur, quod contra Gron. monnit Stroth., ita non

« actos esse ¹⁵, et rem ad seditionem spectare ¹⁶, ni
« prope dimittitis plebis concilium? »

IV. Plebe dimissa, senatus vocatur, et consules referunt de concilio plebis turbato vi atque audacia publicanorum. *M. Furium Camillum, cujus exsilium ruina Urbis sequuta fuerit, damnari se ab iratis civibus¹ passum esse. Decemviros ante eum, quorum legibus ad eam diem viverent, multos postea principes civitatis, judicium de se populi passos. Postumium Pyrgensem suffragium populo romano extorsisse, concilium plebis sustulisse, tribunos in ordinem² coegisse, contra populum romanum aciem instruxisse, locum occupasse, ut tribunos a plebe intercluderet, tribus in suffragium vocari prohiberet. Nihil aliud a cæde ac dimicatione continuisse homines, nisi patientiam magistratum, quod cesserint³ in præsentia furori atque audaciæ paucorum, vincique se ac populum romanum passi sint : et comitia, quæ reus vi atque armis prohibiturus erat, ne causa querentibus dimicationem daretur, voluntate ipsius sustulerint. Hæc quum ab*

opus fuisse cuncto, quo non in vacuum locum, sed in confertam turbam irrumpatur, ut fiat via. In plerisque MSS est in submoto loco in eo vel eos irruerunt; in quibusdam meo pro in eo, et summo pro submoto; in edd. ante Gron. vi summa occupato loco in eos i.

15. Vos in ordinem coactos esse; vide ad III, 35, n. 7.

16. Rem ad seditionem spectare; vide ad I, 9, n. 3.

CAP. IV. 1. *Damnari se ab iratis civibus* : ita optimi MSS. *Ingratis* edd. ante Gron. qui monet, credibilius esse utique, immoderato affectui, quam pravo animo dedecus id consules delegasse. Res nota ex V, 32. — *Suffragium populo romano* : antea legebatur

per vim pro romano; sed vidit Gronovius duo hæc vocabula recentis esse ingenii, veramque lectionem restituit, quam Crev. Drak. aliique secuti sunt. Est aliqua emphasis in nomine pop. rom. hic expresso. Ed.

2. *Tribunos in ordinem coegisse*; vide ad III, 35, n. 7.

3. *Patientiam magistratum, quod cesserint*, forte qui cesserint; Gronov. — *Voluntate ipsius sustulerint*, = immo voluntate ipsi sustulerint, vel vol. ipsi sua sust., ut III, 41; V, 17; XXX, 7; XXXV, 45, et Cie. pro Lig. 3; de Fin. II, 20: nam etiam voluntate illius sublata fuissent, al vis et arma effectum habuissent, et hoc dicit Livius, eos comitia, quæ Postumius vi atque

optimo quoque pro atrocitate rei acta essent, vimque eam contra rempublicam et pernicioso exemplo factam, senatus decreset; confestim Carviliū tribuni plebis, omīssa mulctæ certatione⁴, rei capitalis diem Postumio dixerunt; ac, ni vades daret, prehendi a viatore atque in carcerem duci jusserunt. Postumius, vadibus datis, non adfuit. Tribuni plebem rogaverunt, plebesque ita scivit⁵: *Si M. Postumius ante calendas maias non prodisset, citatusque eo die non respondisset neque excusatus esset; videri eum in exsilio esse, bonaque ejus venire, ipsi aqua et igni placere interdicti*. Singulis deinde eorum, qui turbæ ac tumultus concitatores fuerant, rei capitalis diem dicere ac vades poscere cœperunt. Primo non dautes, deinde etiam eos, qui dare possent, in carcerem conjiciebant: cujus rei periculum vitantes plerique in exsiliū abierunt.

V. Hunc fraus publicanorum, deinde fraudem audacia protegens, exitum habuit. Comitā inde pontifici maximo creando sunt habita: ea comitia novus pontifex M. Cornelius Cethegus habuit¹. Tres ingenti

armis prohibitorum erat, ultro ac sponte sua sustulisse: Duker. Mox *pro atrocitate rei facta* (vide ad II, 12, n. 7) recte, opinor, reposuit Gron. ex conj. Ursini.

4. *Omissa mulctæ certatione* (vide ad esp. 3, n. 9), *rei capitalis diem P. dixerunt*; vide ad II, 35, n. 1, et III, 11, n. 4. — *Ni vades daret* (vide ad III, 13, n. 9), *prehendi a viatore*; vide ad II, 56, n. 10. — *Non adfuit*, scilicet in iudicio, die dicta, ut mox prodisset.

5. *Tribuni plebem rogaverunt, plebesque ita scivit*; vide IV, 58, n. 10. — *Citatusque eo die non respondisset*:

nam *respondere* dicitur et reus et accusator, quum die dicta adsunt. Conf. ad XXXIX, 18, n. 1. — *Ipsi aqua et igni placere interdicti*; vide ad Tac. Ann. I, 3, n. 23. — Nulla lege apud Romanos maleficium multabatur, ut notat Creverius. Vide Cic. pro A. Cæciliæ, n. 100; at monerat aqua et igni interdicere sontibus, ut earum rerum usu interdicto, sine quibus vita hominum constare non potest, damnati exulare cogerentur. Quibus igitur aqua et igni interdictum erat, si exsules erant, et civitatem amittebant. Ed. Cap. V. 1. *Ea comitia novus pontifex Cethegus habuit*: confer esp. 2.

certamine petierunt : Q. Fulvius Flaccus consul, qui et ante his consul et censor fuerat; et T. Manlius Torquatus, et ipse duobus consulatibus et censura insignis; et P. Licinius Crassus, qui et ædilitatem curulem petiturus erat. Hic senes honoratosque juvenis in eo certamine vicit. Ante huuc, intra centum annos et viginti, nemo præter P. Cornelium Calussam², pontifex maximus creatus fuerat, qui sella curuli non sedisset. Consules quum ægre delectum conficerent, quod inopia juniorum non facile in utrumque, ut et novæ urbanæ legiones, et supplementum veteribus scriberetur, sufficebat; senatus *absistere eos incepto* vetuit, *et triumviros binos creari jussit : alteros, qui citra, alteros, qui ultra quinquagesimum lapidem in pagis forisque et conciliabulis*³ *omnem copiam inge-*

pr. nam erant tum VIII pontifices (vide X, 6 et 9), et ex his unus pontifex max. : quo mortuo, primum novus pontifex cooptabatur (a collegio pontificum) ad supplendum collegium et numerum VIII pontificum : ex his vero VIII deinde unus comitiis tributia pontifex max. erebatur; Duker. Cf. esp. 2, ad III, 54, n. 2; XXXIX, 46 pr.; XL, 42; Gruch. de Comit. II, 2 et 3; Nuri. ad Cenot. Pia. diss. I, cap. 5. Cooptatio illa sublata an. Urb. cond. 649, lege Domitia; vide ad XXIII, 21, n. 5. — *Ea comitia novus pontifex habuit*; vide ad III, 54, n. 2. — Grævius horum Livii verborum hunc esse sensum putat, Prol. ad Thes. Ant. Rom. tom. V, ut Cethegus collegii pontificum nomine petierit, ut comitia haberentur. Sed verba Livii aliquid amplius postulare censet Creverius. Fortasse in illis comitiis, quæ pontifici max. erendo habebantur, fuit aliquod pontificum munus, aliquid ab ipsis peragendum; ut, etiamsi mi-

nus proprie, aliquo tamen modo comitia illa habuisse dici possent. En. — Q. Fulvius Flaccus et T. Manlius Torquatus etiam pontifices erant. De illo vide XXIII, 21; de hoc Livius id forte tradidit in libris deperditis.

2. P. Cornelium Calussam, forte leg. *Cænullam* cum Gron. (ex Festo : *Raviliæ a ravis oculis, quemadmodum a cævis Cænullæ*) vel potius *Scapulum* cum Sigon. Confer VIII, 22 pr. et Figh. in Ann. ad an. 425, pag. 337.

3. *In pagis forisque et conciliabulis*, de quibus multa dixit Donatus ad XL, 19. *Pagi*, vici, prope. In locis montanis ipsaque natura munitis, quæ vel Numa vel Servius Tullius (nam utrumque tradit Dion. II, pag. 135, et IV, pag. 220, ed. Sylb.) perugia fecit rusticis et πᾶγους (colles) dixit. Conf. ad XXXI, 30, n. 3, et Ernesti elav. Cie. *Fora oppidula (Marktflecken)* ubi statis diebus habebantur nundinæ jusque dicebatur, verbi causa, *Forum Appii, Livii, Julii*, etc. Confer Do-

nuorum inspicerent, et, si qui roboris satis⁴ ad ferenda arma habere viderentur, etiamsi nondum militari ætate essent, milites facerent. Tribuni plebis, si iis videretur, ad populum ferrent, ut, qui minores septem et decem annis sacramento dixissent, iis perinde stipendia procederent, ac si septem et decem annorum, aut maiores, milites facti essent. Ex hoc senatusconsulto creati triumviri bini conquisitionem ingenuorum per agros habuerunt. Eodem tempore ex Sicilia literæ M. Marcelli de postulatis militum, qui cum P. Lentulo militabant⁵, in senatu recitatæ sunt: cannensis reliquæ cladis hic exercitus erat, relegatus in Siciliam, sicut antè dictum est, ne ante punici belli finem in Italiam reportaretur.

VI. Hi permissu Lentuli primores equitum centurionumque et robora ex legionibus peditum legatos in hiberna ad M. Marcellum miserunt, e quibus unus, potestate dicendi facta, « Consulem, inquit, te, M. Mar-

ring ad Cie. Cat. I, 9; Sigon. Ant. Jur. Ital. II, 15; Turneb. Advers. I, 11, et Marc. Donat. infra ad XL, 19, n. 3, qui etiam de *conciliabulis* disputant. *Conciliabula* haud fere diversa a *foris*, quibus etiam passim junguntur. Conf. esp. 22; VII, 15, n. 7; XXXIX, 37; XXXIV, 1, n. 56; XXXIX, 14, n. 5; XXXIX, 18, n. 1; XL, 37; XLIII, 14, n. 6, et ad Tac. Ann. III, 40, n. 3. Isidorus: « Pagi, inquit, sunt apta ædificia loca inter agros habitantibus. Hæc et conciliabula dièta a societate et conventu multorum in unum. » Festus: « Forum negotiationis locus, ut forum Flaminium et Julium ab eorum nominibus, qui ea fora constituenda curarunt, quod etiam locis privatis et in viis (unde *forum Aurelium* apud Cie. Cat. I, 9, a via Aurelia, ubi illud situm) et in agris fieri solet »; et:

« Conciliabulum locus, ubi in concilium convenitur. »

4. *Si qui roboris satis*, etc., unde patet, inter causas, eæ Romani minores XVII annis militare non voluerint, non levissimam fuisse hanc, quod plerique non satis haberent roboris ad ferenda arma cæteraque onera, de quibus Lips. de mil. Rom. V, 2, agit; Duk. — *Etiamsi nondum militari ætate essent, et minores XII annis sacramento dixissent*; vide ad II, 24, n. 7, et XXII, 11, n. 8. — *Iis stipendia procederent*; vide ad V, 7, n. 5. — *Conquisitionem ingenuorum*; vide ad XXI, 11, n. 10.

5. *Qui eum P. Lentulo militabant*; vide XXIV, 10. — *Cannensis reliquæ cladis* (vide ad IV, 27, n. 1), etc. Cf. XXXII, 25, 31. — *Quidam reportantur*, quod defendi potest. En.

« celle, in Italiam adissemus, quum primum de nobis,
« etsi non iniquum, certe triste senatusconsultum fa-
« ctum est¹, nisi hoc sperassemus, in provinciam nos
« morte regum turbatam ad grave bellum adversus Si-
« culos simul Pœnosque mitti, et sanguine nostro vul-
« neribusque nos senatui satis facturos esse²; sicut
« patrum memoria, qui capti a Pyrrho ad³ Heracleam
« erant, adversus Pyrrhum ipsum pugnantes satis fe-
« cerunt. Quanquam quod ob meritum nostrum suc-
« censuistis, Patres conscripti, nobis, aut succensetis?
« Ambo mihi consules et universum senatum intueri
« videor, quum te, M. Marcelle, intueor: quem si ad
« Cannas consulem habuissemus, melior et reipublicæ
« et nostra fortuna esset. Sine, quæso, priusquam de
« conditione nostra queror, noxam, cujus arguimur,
« nos purgare. Si non deum ira, nec fato, cujus lege
« immobilis rerum humanarum ordo seritur⁴, sed culpa
« periimus ad Cannas, cujus tandem ea culpa fuit? mi-
« litum, an imperatorum? Equidem miles nihil unquam
« dicam de imperatore meo, cui præsertim gratias sciam
« ab senatu actas⁵, quod non desperaverit de re publica;

CAP. VI. 1. *Triste senatusconsultum factum est*; vide XXIII, 25. — *In provinciam Siciliam morte regum turbatam*, Hieronis et Hieronymi.

2. *Fulcris et nos (et nostris) senatui satis facturos pauci MSS.* Illud recepit Drak. hoc Crever. et Stroth. Pro *nos senatui* in plerisque MSS et in edd. aut Gron. *magistratibus*, at in optimis codd. *nostratui*: unde J. Fr. Gron. reposuit *nos patriæ*; et Jac. Gron. conj. *nos reatui satis facturos*, h. e. luituros commissa et quum maxime navata fortiter opera prius crimen et ignominiosam hanc relegationem abolituros. Sed vocis *reatus* significatio hæc recentior est; vide

Duk. ad b. l. Quintil. Inst. Or. VIII, 3, et inprimis Bentl. ad Horat. Od. III, 6, 20.

3. *Capti a Pyrrho ad Heracleam*; vide ad XXII, 59, n. 3. — *Melior et reipublicæ et nostra fortuna*, Nonnulli codd. et edd. dant *republica*, sed credibile est hoc olim verbum scriptum fuisse ita, R. P. quod quomodo exprimendum foret, librarii non assequuti sunt. Ed.

4. *Fato, cujus lege immobilis rerum humanarum ordo seritur* (nequitur): conf. ad Tac. Ann. VI, 22, n. 1, et ad Sil. V, 76; VI, 121; XV, 57 sq. ad Juvenal. IX, 32; XII, 63.

5. *Gratias sciam ab sen. actas*, etc.;

« cui post fugam ab Cannis per omnes annos proroga-
 « tum imperium. Ceteros item ex reliquiis cladis⁶ ejus,
 « quos tribunos militum habuimus, honores petere et
 « gerere, et provincias obtinere audivimus. An vobis
 « vestrisque liberis ignoscitis facile, Patres conscripti,
 « in hæc vilia capita sævitis? et consuli primoribus-
 « que aliis civitatis fugere, quum spes alia nulla esset,
 « turpe non fuit; milites utique morituros in aciem
 « misistis? Ad Alliam prope omnis exercitus fugit: ad
 « Furculas Caudinas, ne expertus quidem certamen,
 « arma tradidit hosti, ut alias pudendas clades exerci-
 « tuum taceam: tamen tantum abfuit ab eo, ut ulla
 « ignominia iis exercitibus quæreretur⁸, ut et urbs
 « Roma per eum exercitum, qui ab Allia Veios trans-
 « fugerat, recuperaretur; et caudinæ legiones, quæ sine
 « armis redierant Romam, armatæ remissæ in Sam-
 « nium, eundem illum hostem sub jugum miserint,
 « qui hac sua ignominia lætatus fuerat. Cannensem
 « vero quisquam exercitum fugæ aut pavoris insimu-
 « lare potest, ubi plus quinquaginta millia hominum
 « ceciderunt? unde consul cum equitibus septuaginta
 « fugit? unde nemo superest, nisi quem hostis cæden-
 « do fessus reliquit? Quum captivis redemptio negaba-

vide ad XXII, 61. — *Post fugam ab Cannis* ex emend. Gronov. qui etiam bene conj. *ad Cannas*. In MS Put. *actannis*, in aliis et edd. ante Gron. *actam nisi et actam sit*.

6. *Cladis ejus*; vid. IV, 27, n. 1.

7. *In hæc vilia capita sævitis?* In optima MSS *sæviret consuli*: unde *sævi?* et consuli dedit Gron.

8. *Ignominia exercitibus quæreretur*; vide ad II, 43, n. 7. *Inureretur* conj. Valla. Melius se habet vulgata lectio; nam quemadmodum Cicero (Phil. IX, 1) dixit *quærere alicui ho-*

nores, sic *ignominiam quærere* dici potest. Hæc recte Sigonius: et hoc verbum eo accommodatus rei est, quod genus ignominie qua notati sunt cannienses isti milites, novum et nunquam antea usurpatum est. Eo. — *Caudinæ legiones*, etc.; vide ad IX, 10, n. 5. — *Ubi plus L millia hominum.... fugit*; vide ad XXII, 49, ibique n. 8 et 9. — J. Perizonius *plus quadraginta* ad marginem Livii coniecit, quia Livius ita fere loco cit. Sed in orationibus sæpe numerus augetur, vel minuitur. Eo.

« tur⁹, nos vulgo homines laudabant, quod reipublicæ
« nos reservassemus; quod ad consulem Venusiam re-
« dissemus, et speciem justi exercitus fecissemus. Nunc
« deteriore conditione sumus, quam apud patres no-
« stros fuerant captivi. Quippe illis arma tantum atque
« ordo militandi¹⁰, locusque, in quo tenderent in ca-
« stris, est mutatus: quæ tamen, semel navata rei-
« publicæ opera, et uno felici prælio, recuperarunt.
« Nemo eorum relegatus in exilium est: nemini spes
« emerendi stipendia adempta: hostis denique est da-
« tus, cum quo dimicantes, aut vitam semel, aut igno-
« miniam finirent. Nos, quibus, nisi quod commisimus,
« ut quisquam ex cannensi acie miles romanus super-
« esset, nihil objici potest, non solum a patria procul
« Italiaque, sed ab hoste etiam, relegati sumus; ubi
« senescamus in exilio, ne qua spes, ne qua occasio
« abolendæ ignominiae, ne qua placandæ civium iræ,
« ne qua denique bene moriendi sit. Neque ignominiae
« finem, nec virtutis præmium petimus; modo expe-
« riri auium et virtutem exercere liceat: laborem et
« periculum petimus, ut virorum, ut militum officio
« fungamur. Bellum in Sicilia jam alterum annum in-
« genti dimicatione geritur: urbes alias Pœnus, alias
« Romanus expugnat: peditum, equitum acies con-
« currunt¹¹; ad Syracusas terra marique res geritur:
« clamorem pugnantium crepitumque armorum exau-
« dimus, resides ipsi ac segues, tanquam nec manus,
« nec arma habeamus. Servorum legionibus Ti. Sem-

9. Captivis redemptio negabatur;
vid. XXII, 54, 61.

10. Quippe illis arma tantum atque
ordo militandi mutatus (vide supra ad
XXIV, 18, n. 6); locusque, in quo
tenderent, tentoria ponerent et habe-
rent, in castris: vide ad X, 4, n. 2.

11. Peditum, equitum acies concur-
runt. Putean. liber ignorat copulativam
particulam: qua detracta vividior sit
oratio. Ed. Ab hoste etiam relegati
sumus, ubi senescamus in exilio....
tanquam nec manus, nec arma habea-
mus; vid. ad XXV, 41, n. 8.

« pronius consul toties jam cum hoste signis collatis
 « pugnavit : operæ pretium habent, libertatem civita-
 « temque. Pro servis saltem ad hoc bellum emptis vo-
 « bis sinus : congregari cum hoste liceat, et pugnando
 « quærere libertatem. Vis tu mari, vis terra, vis acie,
 « vis urbibus oppugnandis experiri virtutem? Asper-
 « rima quæque ad laborem periculumque deposcimus,
 « ut, quod ad Cannas faciendum fuit, quam primum
 « fiat ; quoniam, quidquid postea viximus, id omne
 « destinatum ignominie est. »

VII. Sub hæc dicta¹ ad genua Marcelli procubue-
 runt. Marcellus id nec juris, nec potestatis suæ esse
 dixit : senatui scripturum se, omniaque de sententia
 Patrum facturum esse. Hæ literæ ad novos consules
 allatæ, ac per eos in senatu recitatæ sunt : consultus-
 que de his literis ita decrevit senatus : *Militibus, qui
 ad Cannas commilitones suos pugnantes deseruissent,
 senatum nihil videre², cur respublica committenda sit.
 Si M. Claudio proconsuli aliter videretur, faceret, quod
 e respublica fideque sua videret³; dum ne quis eorum
 munere vacaret, neu dono militari virtutis ergo dona-
 retur, neu in Italiam reportaretur, donec hostis in terra
 Italia esset.* Comitia deinde a prætore urbano de se-
 natus sententia plebisque scitu sunt habita : quibus
 creati sunt quinqueviri muris turribusque reficiendis,

CAP. VII. 1. Sub hæc dicta ; vide ad
 II, 55, n. 1.

2. *Senatum nihil videre*, h. e. nul-
 lam causam, cur republ., ejus salus,
 committenda sit ; vid. ad II, 64, n. 3.

3. *Quod e rep. fideque sua videret*
 (vide ad XXXII, 39, n. 1), *dum ne* ;
 dummodo non, quis eorum munere
 vacaret castrensi : vide IV, 26, n. 7.
 — *Munus* hic esse onus militare, ut
 lignum, fœnum, stramen, equum in

castra portare, etc. censet Creverius.
 His autem oneribus vacare quibusdam
 militibus, virtutis ergo, dabatur. Has
 etiam vacationes interdum pecunia a
 centurionibus redimere solitos esse
 milites docet Tacit. Annal. I, 17, et
 alibi sæpius. En. — *Virtutis ergo* ; v.
 ad VI, 27, n. 1. — *In terra Italia*,
 ut XXX, 32 ; XLII, 29, optimi MSS.
 Vulg. *intra Italiam*. Conf. infra ad
 XXVII, 24, n. 1.

et triumviri bini; uni sacris conquirendis donisque persignandis⁴; alteri reficiendis ædibus Fortunæ et matris Matutæ intra portam Carmentalem, sed et Spei extra portam; quæ priore anno incendio consumptæ fuerant⁵. Tempestates fœdæ fuere: in Albano monte biduum continuiter lapidibus pluit. Tacta de cælo multa; duæ in Capitolio ædes; vallum in castris multis locis supra Suessulam, et duo vigiles exanimati. Murus turreaque quædam Cumis non ictæ modo fulminibus, sed etiam decussæ. Reate saxum iugens visum volitare: sol rubere solito magis sanguineoque similis. Horum prodigiorum causa⁶ diem unum supplicatio fuit, et per aliquot dies consules rebus divinis operam dederunt; et per eosdem dies sacrum novemdiale fuit. Quum Tarentinorum defectio jam diu et in spe Hannibali, et in suspitione Romanis esset, causa forte extrinsecus maturandæ ejus intervenit. Phileas Tarentinus, diu jam per speciem legationis Romæ quum esset, vir inquieti animi, et minime otium, quo tum diutino senescere videbatur, patientis, aditum sibi ad obsides tarentinos invenit. Custodiebantur in atrio Libertatis⁷ minore cura, quia nec ipsis, nec civitati eorum fallere Romanos expediebat. Hos, crebris colloquiis sollicitatos, corruptis æditui duobus, quum primis tenebris custodia eduxisset, ipse comes occulti

4. *Sacris conquirendis donisque persignandis*, qui dona templorum conquisita recognoscere, eorumque numerum, materiam et quæ alia ad ea noscenda pertinerent, in tabulis referre et accurate perscribere; Duk.

5. *Ædibus Fortunæ et matris Matutæ, sed et Spei... fuerant*; cf. XXIV, 47 extr. T^o sed vix ferendum, et forte latet in eo nomen dææ alicujus, verbi gratia, *Fidei*; Doer.

6. *Horum prodigiorum causa* (de quibus vide ad I, 31, n. 1)... *supplicatio fuit, et.... sacrum novemdiale*; vide ad I, 31, n. 3, et III, 63, n. 2. — *Per speciem legationis*; vide ad II, 32, n. 2. — *Senescere videbantur otio*; vide ad I, 22, n. 3.

7. *In atrio Libertatis*; vid. supra ad XXIV, 16, n. 10. — *Æditui duobus*, in quorum custodia et templum et ipsi obsides erant.

itineris factus profugit. Luce prima vulgata per Urbem fuga est : missique, qui sequerentur, ab Tarra-
cina comprehensos omnes retraxerunt. Deducti in co-
mitio, virgisque, approbante populo, cæsi, de saxo
dejiciuntur⁸.

VIII. Hujus atrocitas pœnæ duarum nobilissimarum
in Italia græcarum civitatum¹ animos irritavit, quum
publice, tum etiam singulos privatim, ut quisque tam
fœde interemptos, aut propinquitatem, aut amicitia con-
tingebat. Ex iis tredecim fere nobiles juvenes tarentini
conjuraverunt, quorum principes Nico et² Philemenus
erant. Hi, prius, quam aliquid moverent, colloquen-
dum cum Hannibale rati, nocte per speciem³ venandi
urbem egressi, ad eum proficiscuntur : et, quum haud
procul castris abessent, cæteri silva prope viam sese
occuluerunt ; Nico et Philemenus, progressi ad stationes
comprehensique, ultro id petentes, ad Hanniba-
lem deducti sunt. Qui quum et causas consilii sui, et
quid pararent, exposuissent, collaudati oneratique

8. *Deducti in comitio*.....*de saxo*
dejiciuntur ; vide ad I, 36, u. 6, et
VI, 20, n. 11. *Lege vel in comitium*
cum Strothio, vel *reducti in comitio*
virgis a. p. cæsi cum Gronovio.

CAP. VIII. 1. *Duarum nobilissimarum*.....*civitatum*, immo trium, ut
patet ex cap. 15, Tarenti, Metaponti,
Thuriorum ; Gron. — *Ex iis* (scilicet
propinquis interemptorum aut amicis)
XIII fere nobiles juvenes tarentini, etc.
Conf. ad hoc et seqq. cap. de Tarento
Hannibali prodita Appian. Bell. Hunn.
32-34 ; Frontin. Strat. III, 3, 6, et
inpr., qui ad verbum a Livio exprimi
solet, Polyb. VIII, 19 sqq. vel 26-36
in ed. Schweigh.

2. *Nico et Philemenus* aut *Philome-*
nus optimi MSS : *Philemenes* alii et edd.

ante Gron. Φιλέμενος (al. Φιλέμενος)
xxi Νίκων apud Polyb. Pro his unus
tantum, et quidem Κονωνεύς, Cono-
neus, nominatur ab Appiano et Front.,
quoniam Philomeno forte partes fue-
runt præcipuæ et cognomen Cononeo,
ut Niconi Perconi (vide XXVI, 39),
quod suspicatur Schweigh.

3. *Per speciem venandi* (vide ad II,
32, n. 2) *urbem egressi* ; ita optimi
MSS ut et mox *se urbem egressos*,
quod et Palat. 2 ; recepi pro vulg.
urbe. Confer ad II, 37, n. 5, ὡς ἐπ'
ἐξέδῳ ἐμνήσαντες ἐκ τῆς πόλεως
Polyb. VIII, 26, n. 1, et § 7, ὡς
ἀπὸ τοῦ κρητίστου ποιούμεναι τὰς ἐπὶ
τὰς λυσταίας ἐξόδους ; ad VIII, 27,
n. 4, ποτὶ μὲν ὡς ἐπ' ἐξέδῳ, ποτὶ
δὲ πόλιν ὡς ἐπὶ κρητίστου ποιούμεναι

promissis jubentur, ut fidem popularibus facerent, prædandi causa se urbem egressos, pecora Carthaginensium, quæ pastum propulsa essent, ad urbem agere. Tuto ac sine certamine id facturos, promissum est. Conspecta ea præda juvenum est; minusque, iterum ac sæpius id eos audere, miraculo fuit. Congressi cum Hannibale rursus, fide sanxerunt, liberos Tarentinos leges suaque omnia habíturos, neque ullum vectigal Pœno pensuros, præsidiumve invitos recepturos: prodita præsidia Carthaginensium fore. Hæc ubi convenerunt⁴, tunc vero Philemenus consuetudinem nocte egrediundi redenndique in urbem frequentiore facere (et erat venandi studio insignis): canesque et alius apparatus sequebatur; captumque ferme aliquid, aut ab hoste ex præparato ablatum reportando, donabat aut præfecto, aut custodibus portarum⁵. Nocte maxime commeare⁶ propter metum hostium, credebant. Ubi jam eo consuetudinis adducta res est⁷, ut, quocumque noctis tempore sibilo dedisset signum, porta aperiretur, tempus agendæ rei Hannibali visum est. Tridui viam aberat⁸: ubi, quo minus mirum esset, uno eodemque loco stativa eum tamdiu habere, ægrum

τὰς ἐκ τῆς πόλεως ἐξέρχους. — *Prædandi causa se urbem egressos*: dant urbe plerique, et receperunt Crev. et Drak. quanquam altera lectio non spernenda est. Supra hi juvenes dicuntur urbe egressi *venandi causa*; infra quoque de venatione sermo est; nunc autem de prædatione. Itaque intelligendum est eos significasse portarum custodibus se in utrumque paratos, ut et venarentur, et, si daretur occasio, ex hoste prædas agerent. En.

4. *Hæc ubi convenerunt*; vide ad I, 3, n. 4.

5. *Ant præfecto, aut custodibus*

portarum; vide supra ad lib. XXIV, cap. 20, n. 7.

6. *Nocte maxime commeare*, ire ex urbe et redire. Confer cap. 9; IV, 9 extr.; V, 47 extr.; XXXIII, 29 pr., et ad I, 57, n. 2.

7. *Ubi jam eo consuetudinis adducta res est*, ad eam consuetudinem, ut passim eo vel *huc furoris*, *audacie*, etc., *venire*, *procedere*, *progredi*. — *Dedisset*, scil. Philemenus.

8. *Tridui viam aberat*: in edd. ante Gron. *via*. Sic narrat Polyb. VIII. 21: Ἀπὸ τοῦ τῷ στρατοπέδῳ τριῶν ἡμερῶν ἴδιον τοῦ Τάραντος. Ed.

simulabat². Romanis quoque, qui in præsidio Tarenti erant, suspecta esse jam segnis mora ejus desierat.

IX. Cæterum postquam Tarentum ire constituit, decem millibus peditum atque equitum, quos in expeditione velocitate corporum ac levitate armorum aptissimos esse¹ ratus est, electis, quarta vigilia³ noctis signa movit: præmissisque octogiuta fere Numidis equitibus præcepit, ut discurrerent circa vias perlustrarentque omnia oculis, ne quis agrestium procul spectator agminis falleret; prægressos retraherent, obvios occiderent, ut prædonum magis, quam exercitus, accolis species esset. Ipse, raptim agmine acto, quindecim ferme millium spatio castra ab Tarento posuit; et, ne ibi quidem nuntiatio, quo pergerent⁴, tantum convocatos milites monuit, via omnes irent, nec deverti quemquam⁵, aut excedere ordinem⁶ agminis paterentur, et inprimis intenti ad imperia accipienda essent, ne quid nisi ducum jussu facerent: se in tempore editurum⁶, quæ vellet agi. Eadem ferme hora Tarentum fama pervenerat, Numidas equites paucos populari agros, terroremque late agrestibus injecisse. Ad quem nuntium nihil ultra motus præfectus roma-

9. *Ægrum simulabat se esse Hannibal*. Vid. Polyb. loco citato. Ed.

CAP. IX. 1. *Quos in expeditione... aptissimos esse*; forte leg. in expeditionem, ut XXXVIII, 21, *apti in hoc genus pugnae*.

2. *Quarta vigilia noctis*; vide ad VII, 35, n. 2. — *Ne quis agrestium... falleret*, fraudi esset, ut cup. 23; Stroth. Confer ad III, 8, n. 2. — *Falleret*, id est, lateret, et ad urbem iret nuntiatum. De hoc voc. vide Lambin. ad Horat. Carm. I, 10, vs. 16. Ed.

3. *Et ne ibi quidem nuntiatio, quo pergerent*; confer ad I, 40, n. 10,

enuntiatio quo pergeret emend. Periz. Confer n. 6, et IX, 16, n. 5, *χυρίως μὲν οὐ διατάγει τὴν ἐπιβουλὴν* Polyb. I.1. et *συναθροίσας τοὺς ἄγμένους*, non convocatos milites. — *Via omnes irent*, via regia, qua omnes commutare solent; Ern.

4. *Nec deverti quemquam de via*; vide ad I, 51, n. 2.

5. *Aut excedere ordinem agminis*; vide ad II, 37, n. 5.

6. *Se in tempore editurum*: forte edicturum; Doer. Sed edere est idem quod sopra enuntiare. Confer not. 3, et ad I, 18, n. 2.

nus⁷, quam ut partem equitum postero die luce prima juberet exire ad arcendum populationibus hostem. In cætera adeo nihil ob id intenta cura est, ut contra pro argumento fuerit illa procursatio Numidarum, Hannibalem exercitumque castris non movisse. Hannibal concubia nocte movit⁸: dux Philemenus erat, cum solito captæ venationis onere⁹. Cæteri proditores ea, quæ composita erant, expectabant. Convenerat autem, ut Philemenus, portula assueta¹⁰ venationem inferens, armatos induceret: parte alia portam Temenida adiret Hannibal: ea mediterranea regione orientem spectabat¹¹. Aliquantum intra mœnia includuntur.

7. *Præfectus romanus*; v. ad XXIV, 20, n. 7. Mox optimi MSS. In cætera adeo nihil obediens cura est, et edd. ante Gronovium (qui verum restituit). Interea adeo nihil obediens curatum est.

8. *Hannibal concubia nocte movit*; confer ad II, 3, n. 2. *Concubia nox*, seu *concubium* scilicet tempus prima noctis pars, qua concumbere, seu dormire solent homines, quamque excipiunt *nox intempesta* (profunda, ut XXXVII, 14, ἀσπία, quasi nulla pars temporis, qua homines non agere solent, vel intempestive agunt), *media nox* et *noctis mediæ inclinatio*, ut hanc *diluculum*, mane, ad meridiem, *meridies*, *meridiei inclinatio*, *solis occasus*, *crepusculum*, et *prima fax*: quæ noctis et diæ partes sunt. ἔκινει τὴν πρωτοπρωτίαν κνήφατος ἄρτι γενοµένου Polyb. VIII, 28 extr.

9. *Cum captæ venationis onere*, hoc est, *pemæ* in venatione captæ; ut et *nox* ac XXXV, 49. Sic etiam ἡ ἄγρᾱ apud Polyb. loco laudato παρασκευῶς σὺν ἄγρῳ.

10. *Portula assueta*, quam Polyb. VIII, 31, appellat τὴν παρακίµηντι

πόλιν, proximam portæ Temenidi (conf. not. 16) ut hanc cap. 27 et 30, τὰς Τημενίδας πόλιν, sic dictas a Temeno, Heraclida et heroe: nam Tarentus, a Tarante condita et a Parthenis, duce Phalantho, Lacone, occupata, ex Lacedæmone multa transiit. Confer Heyne ad Apollodor. II, 8, n. 5; ad Virg. Æn. III, 551, et de Tarento ejusque institutis in Opusc. Acad. tom. II, pag. 217 seq. Optimæ MSS b. l. exhibent *Temenitida*, et apud Polyb. VIII, 27 (non vero 30), Τημενίδας, quod tamen respicit Schweigh. etsi monet, hoc nomen deductum videri posse a suo quodam, τεµίνει, quemadmodum pars Syracusarum ab Apolliniæ fano ὁ Τημενίτης sit appellata.

11. *Ea mediterranea regione orientem spectabat*, ex parte ad continentem Italiæ sita; Str. Ap. Polyb. VIII, 30 pr. ἡ ἀπὸ τῆς μεσογαίου, πρὸς ἑω δὲ, κυµένῃ πλευρᾷ, ὡς ἐπὶ τὰς Τημενίδας προσχωροῦµέναι πόλιν, pars urbis orientem spectans, qua e mediterranea regione versus portum Temenida itur — τὸ δὲ πρὸς ἑω μέρος τῆς τῶν Ταραντίνων πόλεως, σηµαίνει

Quum portæ appropinquaret ¹², editus ex composito ignis ab Hannibale est refulsitque. Idem redditum ab Nicone signum : extinctæ deinde utrimque flammæ sunt. Hannibal silentio ducebat ¹³ ad portam. Nico ex improvise adortus sopitos vigiles in cubilibus suis obtruncat, portamque aperit. Hannibal cum peditum agmine aggreditur, equites subsistere jubet; ut, quores postulet, occurrere libero campo possent. Et Philemenus portulæ parte alia, qua commeari ¹⁴ assuerat, appropinquabat. Nota vox ejus et familiare jam signum quum excitasset vigilem, dicenti, vix sustinere grandis bestię onus, portula aperitur. Inferentes aprum duo juvenes sequutus ipse cum expedito ¹⁵ venatore, vigilem, incautius miraculo magnitudinis in eos, qui ferebant, versum, venabulo trajicit. Ingressi deinde triginta fere armati cæteros vigiles obtruncant, refrin-

ιστὶ πλῆρες, διὰ τὸ τοῦς τελευτήσαν-
τας εἶναι καὶ νῦν θάπτεσθαι παρ' αὐτοῖς
πάντας ἐντὸς τῶν ταυχίων. Iluc spe-
tant verba seqq., quæ tamen corrupta
aut mutila suot. *Includitur* in edd. ante
Groo. sed *includuntur* in omnibus MSS
et regio est orientem spectabest in
optimis; orientem spectat ad monimen-
ta, quæ intra mœnia includuntur
conj. J. Fr. Groo. orientem spectat ad
busta, quæ Tarenti intra m. i. Jac.
Gron. et Drak. orientem spectabat :
Nico cum sociis ad monimenta esset,
quæ aliquantum intra mœnia includ.
Sigonios probante Strothio, sed refragante
J. Fr. Groonio, qui hæc in-
terposita satis ex seqq. intelligi mo-
net. Forte legendum parte alia por-
tam T. adiret Hannibal (ea m. r.
o. spectat) : essentque alii (Nico et
Tragiscus cum sociis), qua (parte) tu-
muli intra mœnia includerentur. Conf.
Polyb. qui etiam docet, cur Tarenti

contra morem Græcorum sepulcra fue-
rint intra mœnia.

12. Quum portæ appropinquaret,
scilicet Hannibal : quod mallem adje-
cisset Livius, et deinde ab eo pro ab
Hannibale scripsisset. Forte leg. ap-
propinquaretur.

13. Hannibal silentio ducebat; vid.
ad I, 23, n. 4.

14. Qua commeari assuerat; vid. ad
cap. 8, n. 6. — Familiare jam signum,
notum consuetum, sibilo datum. Con-
fer cap. 8 extr. Mox dicenti e 2 MSS
recepti cum Stroth. In aliis est dicente,
et lo reliquis edd. dicentis. — Sustine-
re se.

15. Cum expedito venatore; vide
V, 16, n. 2. ἔην αὐτῷ νεμαδικὴν
ἔχων διασκυλὴν ἑταίρος apud Polyb.
Appianus dicit, eum secum duxisse
Ρυκνός milites, θύρακας ἐνδεῖν ὑπε-
λωμένους καὶ ξίφη, τὰ δ' ἐκτός ὡς ἂν
ἐς κρηνίτας ἐσκαυσμένους.

guntque portam proximam¹⁶ : et agmen sub signis confestim irrupit. Inde cum silentio in forum ducti, Hannibali sese conjunxerunt. Cum duobus millibus Gallorum Pœnus, in tres divisit partes, per urbem dimittit Tarentinos¹⁷, et itinera quam maxime frequentia occupare jubet; tumultu orto, Romanos passim cædi, oppidanis parci. Sed, ut fieri id posset, præcipit juvenibus tarentinis, ut, ibi quem suorum procul vidissent, quiescere et silere ac bono animo esse juberent.

X. Jam tumultus erat clamorque, qualis esse in capta urbe solet; sed, quid rei esset, nemo satis pro certo scire. Tarentini Romanos ad diripiendam urbem credere coortos : Romanis seditio aliqua cum fraude videri ab oppidanis mota. Præfectus primo excitatus tumultu¹, in portum effugit : inde, acceptus scapha, in arcem circumvehitur. Terrorem et tuba audita ex theatro faciebat : nam et romana erat, a proditoribus ad hoc ipsum præparata; et inscients a Græco inflata, quis, aut quibus signum daret, incertum efficiebat. Ubi illuxit, et Romanis punica et gallica arma cognita, tum dubitationem exemerunt; et, Græci, Romanos

16. *Portam proximam*; al. *maximam*. Confer n. 10.

17. *Per urbem dimittit Tarentinos* juvenes, proditores, e quibus binos cuivis parti duces dedit. Confer Polyb. VIII, 32. Ex eo et MSS veras h. loco lectiones restituit Gron. — *Itinera quam maxime frequentia*; vide ad X, 11, 3. τῶν ἰς τὴν ἀγορὰν παρασθῶν ἐδῶν τὰς ἐκατοστάδας Polyb.

CAP. X. 1. *Præfectus primo excitatus tumultu* (vide ad XXIV, 20, n. 7), et simul ebrius; vide Polyb. VIII, 32. — *Terrorem* (forte errorem, quod jam monuere Lips. et Duk.) *et tuba audita*

ex theatro fecit : εἰ περὶ τὸν Φυλάμενον, ὑπομασμένοι σάπριγγας Ῥωμαίων, καὶ τινὰς τῶν ἀστῶν χρησθαι δυναμένων διὰ τὴν συνθήκην (unde mox sciens a Græco inflata in vet. libro recte legi putabat Sigon. Improb. Duk. qui monet, si sciens inflata fuisset tuba, eam non potuisse incertum efficere, quis aut quibus signum daret; Livii vero narrationem hic aliquantum abire a Polybiana), σπάντις περὶ τὸ θέατρον, ἐστιμαίνον Polyb. qui etiam docet, Romanos, signo hoc audito, per plateas passim advenientes, in Pœnos Gallosque incidisse et ab his

passim cæde stratos cernentes, ab Hannibale captam urbem senserunt. Postquam lux certior erat, et Romani, qui cædibus superfuerant, in arcem confugerant, conticescebatque paulatim tumultus, tum Hannibal Tarentinos sine armis convocare jubet². Convenere omnes, præterquam qui, cedentes in arcem, Romanos ad omnem adeundam simul fortunam prosequuti fuerant. Ibi Hannibal, benigne alloquutus Tarentinos, testatusque, quæ præstitisset civibus eorum, quos ad Trasimenum aut ad Cannas cepisset, simul in dominationem superbam Romanorum invectus, recipere se in domos suas quemque jussit, et foribus nomen suum inscribere: se domos eas, quæ inscriptæ non essent, signo extemplo dato, diripi jussit. Si quis in hospitio civis romani (vacuas autem tenebant domos³) nomen inscripsisset, eum se pro hoste habiturum. Concione dimissa, quum titulis notatæ fores discrimen pacatæ ab hostili domo fecissent, signo dato, ad diripienda hospitia romana passim discursus est: et fuit prædæ aliquantum.

XI. Postero die ad oppugnandam arcem ducit: quam quum et mari⁴, quo in peninsulæ modum pars major circumluitur, præaltis rupibus, et ab ipsa urbe muro et fossa ingenti septam videret, eoque nec vi, nec

esse trucidatos. Mox legendum puto: *et Romanis punica et gallica arma cognita eam dubitationem exemerunt. Tò tum hic defendam videri, saltem frigere aut vacare, jam alii monuere, et Duk. conj. omnem.* — Walchius, *Ein.* pag. 196, partienlam tum defendit, aitque Dukerum, dum corrigit *omnem*, Ciceroniani magis memorem motis quam Liviani: quare vellet, *ubi illuxit, tum et Rom.*, etc., quod quantopere frequentet Livius non unus

locus documento est; vide II, 30; XXI, 25. Neque in eo offenderet continuo iterata particula. En.

2. *Convocare jubet*: v. vet. lib. leg. *convocari*; Mur.

3. *Vacuas autem tenebant domos* Romani et proprias, non permixtim cum civibus deversabantur: unde facile fuit separare milites a civibus sola inscriptione arduum; Lips. Confer ad XXIV, 7, n. 3, *cernebat* al.

CAP. XI. 1. *Quam quum et a mari.*

operibus expugnabilem esse; ne aut se ipsum cura tuendi Tarentinos a maioribus rebus moraretur, aut in relictos sine valido praesidio Tarentinos impetum ex arce, quum vellent, Romani facerent, vallo urbem ab arce intersepire statuit: non sine etiam spe, cum prohibentibus opus Romanis manum posse conseri, et, si ferocius procucurrissent, magna caede ita attenuari praesidii vires, ut facile per se ipsi Tarentini urbem ab iis tueri possent. Ubi coeptum opus est, patefacta repente porta, in munientes impetum fecerunt Romani; pellicque se statio passa est, quae pro opere erat², ut successu cresceret audacia, pluresque et longius pulsos persequerentur. Tum signo dato coorti undique Poeni sunt, quos instructos ad hoc Hannibal tenuerat; nec sustinere impetum Romani, sed ab effusa fuga loci angustiae eos, impeditaque alia opere jam coepto, alia apparatu operis, morabantur. Plurimi in fossam praecipitare, occisique sunt plures in fuga, quam in pugna. Inde et opus nullo prohibente fieri coeptum. Fossa ingens ducta, et vallum intra eam³ erigitur: modicoque post intervallo murum etiam eadem regione addere parat, ut vel sine praesidio tueri se adversus Romanos possent. Reliquit tamen modicum

qua parte eam mare alluit, *praetulis rupibus*, et ab urbe muro, etc.

2. Quae pro opere erat, ad opus tuendum disposita; Doer. — Impeditaque alia, scil. locs; vid. IX. 43, n. 6.

3. Fossa ingens ducta, et vallum erigitur intra eam scil. munitionem, quae inter fossam et murum versus urbem facta; Duker. Quae dura est ellipsis et b. l. parum opta. Confer Polyb. VIII, 35, al. 28, qui docet, arcem antea ab urbe separatam fuisse fossa, quae a parte urbis, et muro, qui a parte arcis fuerit, nunc vero

ἐκ παραβολῆς, hoc est, vice versa urbem ab Hannibale munitam adversus arcem fossa, arcem spectante, et a parte urbis valida munitione seu agere cum vallo, qui muri instar fuerit, ac praeterea muro, e regione fossae exstructo. Hinc vallum intra eam scil. fossam et urbem murumve novum fuit. Malim tamen legere vallum in terra eruta (scil. ex fossa, et in aggerem formata) erigitur. — Dukeri notam haud merito impugnare nobis videtur *Ruperti*, quam nulla sit dura ellipsis: Dukeri verba integra sunt: « quod hic

præsidium, ut simul in faciendo muro ⁴ adjuvaret. Ipse, profectus cum cæteris copiis, ad Galesum flumen ⁵ (quinque millia ab urbe abest) posuit castra. Ex iis stativis regressus ad inspiciendum opus (quod aliquantum opinione ejus celerius creverat) spem cepit, etiam arcem expugnari posse: et est non altitudinis, ut cætera ⁶, tuta, sed loco plano posita, et ab urbe muro tantum ac fossa divisa. Quum jam machinationum omni genere et operibus oppugnaretur, missum a Metaponto præsidium Romanis fecit animum, ut nocte ex improvviso opera hostium invaderent. Alia disjece-
runt, alia igni corruperunt; isque finis Hannibali fuit ea parte arcem oppugnandi. Reliqua erat in obsidione spes, nec ea satis efficax, quia arcem tenentes, quæ in peninsula posita imminet faucibus portus ⁷, mare liberum habebant; urbs contra exclusa maritimis com-
meatibus, propiusque inopiam erant obsidentes, quam

est vallum intra eam, puto munitionem esse, quæ inter, etc. » neque felicior est emendatio *in terra eruta*; quam rejicit Walchius Em. pag. 134, vulgata bene se habente. *Intra fossam est versus, introrsus ad fossam.* Ed.

4. *Ut simul in faciendo muro; optimi libri, simul interfaciendo; unde Periz, conj. simul ut in perficiendo et Gron. simul in perficiendo vel simul ut in faciendo.*

5. *Ad Galesum flumen, hodie Galasso, vel Bagrada, vel Tara, alluens agrum Tarentinum ipsumque Tarentum.* Confer Polyb. VIII, 35; Cluver. Ital. ant. pag. 1238, et Intpp. Hor. Od. II, 6, n. 10, et Virg. Georg. IV, 126. — *Quinque millia* (vide ad IX, 24, n. 2) *ab urbe abest*, ut ap. Polyb.

6. *Non altitudine, ut cætera pars arcis, quæ mare spectat, tuta est pars, urbem versus sita; Drak. — Quis sen-*

sus esse debeat, Drak. perspexit, sed extorquendo potius quam exprimendo. Walchius autem, Em. pag. 138, ad sequentia recurrens, in his moratur: « *ique finis Hann. fuit ea parte*, etc. statim inde ea patet sententia, Pœnum quum a parte orbis finem arcis oppugnandæ fecerit, ab altera, id est, maritima (confer init. cap. 11) oppugnationem instituisse. Quid igitur voluit auctor adjectis *ea parte*, quæ deludunt lectorem? audax videbitur conject. sed quæ difficultatem facile removeat: verba *ea parte* loco movenda censeo, et superius referenda, ut sit: *et est non altitudine ea parte*, ut cætera pars. Jam omnia sana erunt, clara, venusta. » Ed.

7. *In peninsula posita arx imminet faucibus portus, adeo angustis, ut ponte jungerentur elauderenturque: ex quo portu, cujus claustra hostis*

obsessi. Hannibal, convocatis principibus Tarentino-
rum, omnes præsentēs difficultates exposuit: *neque*
arcis tam munitæ expugnandæ viam cernere, neque
in obsidione quidquam habere spei, donec mari po-
tiantur hostes. Quod si naves sint, quibus commeatus
invehi prohibeant, extemplo aut abscessuros, aut de-
dituros se hostes. Assentiebantur Tarentini; cæterum
ei, qui consilium afferret, opem quoque in eam rem
afferendam esse, censebant. *Punicas enim naves ex*
Sicilia accitas id posse facere: suas, quæ sinu exiguo
intus inclusæ essent, quum claustra portus hostis ha-
beret, ecquem ad modum inde in apertum mare eva-
suras? « Evadent, inquit Hannibal. Multa, quæ im-
« pedita natura sunt, consilio expediuntur. Urbem in
« campo sitam habetis: planæ et satis latæ viæ patent
« in omnes partes. Via, quæ in portum per mediam
« urbem ad mare transmissa est³, plaustris transveham
« naves hand magna mole. Et mare nostrum erit, quo
« nunc hostes potiuntur; et illinc mari, hinc terra
« circumsidebimus arcem. Immo brevi aut relictam ab
« hostibus, aut cum ipsis hostibus capiemus. » Hæc ora-
tio non spem modo effectus, sed ingentem etiam ducis
admirationem fecit. Contracta extemplo undique plau-

habebat, Tarentini naves suas, sinu
exiguo intus inclusas, per isthmum
in mare exterius, seu meridionale
transvexerunt (ὕπινωιολήσαντες),
ope πορείων ὑποτρέχων, machinarum,
seu vehienlorum rotatorum. Confer
seqq. et Polyb. VIII, 36; Strab. VI,
3, n. 1, pag. 278; Appian. b. Hann.
34 (eius narratio paululum diversa
est et corrupta), et Sil. XII, 434 seqq.
— Punicas enim naves ex Sicilia acci-
tas, etc. Polybius addit fieri hoc per
ea tempora non potuisse. En.

3. *Via, quæ in portum per mediam*

urbem ad mare transmissa est; at Po-
lyb. dieit τὴν πλατείαν, τὴν ὑπάρχου-
σαν μὲν ἐντὸς τοῦ διατειχίσματος,
φέρουσαν δὲ παρὰ τὸ διατείχισμα ἐκ
τοῦ λιμένος εἰς τὴν ἕξω θάλατταν.
Hinc ex portu conj. Sigon. et quæ in
portu (scil. incipiens) præter mœnia
urbana ad mare t. est Jac. Gron. Portu
legitur h. l. in optimis MSS et præter
mœnia sic VIII, 8; XXXVIII, 3.
Sed per mediam urbem etiam Appian.
expressit: λιμῆρον ἐξόν, τὸ διὰ μέ-
σης τῆς πόλεως ἔξω ἀπὸ τῶν λιμέ-
ων ἐπὶ τὴν νότιον θάλασσαν.

stra junctaque inter se; et machinæ ad subducendas naves⁹ admotæ, munitumque iter, quo faciliora plaustra minorque moles in transitu esset. Jumenta inde et homines contracti, et opus impigre cœptum; paucosque post dies classis instructa ac parata circumvehitur arcem, et ante os ipsum portus ancoras jactit. Hunc statum rerum Hannibal Tarenti reliquit, regressus ipse in hiberna. Cæterum defectio Tarentinorum utrum priore anno, an hoc, facta sit, in diversum auctores trahunt¹⁰: plures propioresque ætate memoriæ rerum hoc anno tradunt factam.

XII. Romæ consules prætoresque usque ante diem quintum kalendas maias¹ Latinæ tenuerunt: eo die perpetrato sacro in monte, in suas quisque provincias proficiscuntur. Religio deinde nova objecta est ex carminibus marcianis. Vates hic Marcius illustris² fuerat, et, quum conquisitio priore anno ex senatusconsulto talium librorum fieret, in M. Atilii prætoris urbani³, qui eam rem agebat, manus venerant: is protinus novo

9. *Ad subducendas naves*; vide ad VIII, 26, n. 1. — *Faciliora plaustra*, mobiliora, volubilia, facilius movenda. Confer ad III, 70, n. 1; XXII, 46, n. 3; ad Juvenal. IV, 63, et Sil. IV, 433; XVII, 40. — *Minorque moles*, difficultas; vide ad I, 38, n. 4. Mox *ancoras* scripsi pro *anchors*, ut semper, quia est gr. ἀγκυρα.

10. *In diversum auctores trahunt*; vide ad I, 24, n. 2. Mox *factam* revocavi ex edd. ante Crev. et Gron. pro *factum*. — Scripti tamen fecerunt omnes, teste Drak. exhibent *factum*, sed parvi interest. En.

CAP. XII. 1. *Usque ante diem V. Cal. Maias* (vide ad VI, 1, n. 9) *Latinæ tenuerunt*, retinuerunt, . . . *perpetrato sacro in monte*, etc.; vide ad I,

45, n. 2, et XXI, 63, n. 10, 11. — *Religio deinde nova objecta est*, seil. animis, ut XXVII, 25, n. 4; et XLI, 22. Cf. ad II, 5, n. 4, et V, 15, n. 6.

2. *Vates hic Marcius illustris*; conf. Macrobian. Sat. I, 17. Mareios fratres, augures et vates, memorat Cie. Div. I, 40, 50; vide ibi Davia, Lindenbr. ad Ammian. XIV, 1, et Meurs. critic. Arnob. I, 14. — *Quum conquisitio* (ita MS Put. et Pet. pro vulg. *inquisitio*) priore, superiore, anno ex senatusconsulto talium librorum fieret; cf. ad XXV, 1, n. 8, et XXXIX, 16.

3. *M. Atilii prætoris urbani* (urbis omnes edd. ante Gron. et MSS præter Put. et Pet. qui *urbem* habent); vide ad esp. 1, n. 7. — *Venerant* seil. libri vel carmina. — *Novo prætori* P. Cor-

pratori Sullæ tradiderat. Ex hujus Marcii duobus carminibus, alterius post rem actam editi cum rato auctoritas eventu⁴, alteri quoque, cujus nondum tempus venerat, afferebat fidem. Priore carmine cannensis prædicta clades in hæc ferme verba erat: *Annem Trojugena*⁵ *Cannam Romane fuge: ne te alienigenæ cogant in campo Diomedis conserere manus. Sed neque credes tu mihi, donec complearis sanguine campum; multaque millia occisa tua deferat amnis in pontum magnum ex terra frugifera; piscibus atque avibus ferisque, quæ incolunt terras, iis suat esca caro tua: nam mihi ita Jupiter fatus est.* Et Diomedis argivi⁶ campos et Cannam flumen, qui militaverant in iis locis, juxta atque ipsam cladem agnoscebant. Tum alterum car-

nelio Sullæ; vide cap. 3. — Notsnda est cognominis hujus, si Maerobio fides est, origo. Is tradit, Sat. 1, 17, Pub. Cornelium, quia eo snadente ludi Apollinæ ex libris sibyllinis instituti fuerunt, cognominatum fuisse Sibylla; et postea corrupto nomine vocatum Sylla: vide mox not. 12. En.

4. *Ex hujus Marcii duobus carminibus, auctoritas alterius, post rem actam editi cum rato eventu, alteri, etc.* ita ex optimis MSS (in quibus exstat *postrameactu dediti cum rato*) probabilis eruerunt Valla et Gron. *Editi*, in lucem emissi et oculis hominum subjecti; Stroth. Hæc verbi vis aptior ea, quam ad h. l. notavit Gron. et nos ad 1, 18, n. 2.

5. *Annem Trojugena*, etc., quæ carminis verba Alcibiades in hoc concludit versus: « Annem Trojugena Cannam Romane fuge, Ne te alienigenæ in campo cogant Diomedis Conseruisse manus pugnando. Sed neque credes Tu mihi tunc, donec complearis sanguine campum, Multaque millia

exsa tuorum deferat amnis in pontum magnum terræ frugiferæ, Piscibus atque avibusque ferisque colentibus terras Ut suat esca caro tua: nam mihi ita Jupiter orna. »

6. *Diomedis argivi campos*, Apulos, Cannenses, qui poetis sæpe *campi Diomedis*, *Ætoli et Graii* dicuntur a Diomede, Tydei, Ætolix regis, filio, qui redux a Troja et Argis (quod Peloponnesi opp. primum Ἀργεῖς ἱππῶν dictum) profugus a Daunia rege filiam partemque Dauniæ in Apulia æcepisse ibique Arpos, seu Argyripam aut rectius Ἀργυρίππην, seu Ἀργεῖς ἱππῶν (hodie *Arpe*) condidisse perhibetur: vide Heyn. Exe. 1, ad Virg. *Æn.* XI, 243 seq., et Eudociæ Jon. in Villouxi Anecd. gr. pag. 115. — *Canna flumen* est vel Aufidus, vel minor amnis, Cannas præterlabens, qui non ab aliis memoratur. Illud suspicabatur Claver., hoc Cellar. Notiores sunt, qui per campos cannenses fluunt, Aufidus et Vergellus amniculus; de quo vide Flor. II, 6, et Valer. Max. IX, 2.

men recitatum⁷, non eo tantum obscurius, quia incertiora futura præteritis sunt, sed perplexius etiam scripturæ genere. « Hostem, Romani, si expellere vultis
« vomicamque, quæ gentium venit longe, Apollini vo-
« vendos censeo ludos, qui quotannis comiter Apollini
« fiant : quum populus dederit ex publico⁸ partem,
« privati uti conferant pro se suisque. Iis ludis facien-
« dis præerit prætor is, qui jus populo plebeique dabit
« summum. Decemviri græco ritu hostiis sacra faciant.
« Hæc si recte faxitis, gaudebitis semper, fietque res
« vestra melior : nam is divus exstinguet perduelles
« vestros, qui vestros campos pascunt placide. » Ad id
carmen⁹ explanandum diem unum sumpserunt. Pos-
tero die senatusconsultum factum est, ut decemviri
libros, de ludis Apollini reque divina faciunda, inspicerent¹⁰. Ea quum inspecta relataque ad senatum es-
sent, censuerunt Patres : *Apollini ludos vovendos fa-*

— *Juxta atque* ; vide ad V, 6, n. 3.

7. Tum alterum carmen recitatum, quod etiam, verbis quibusdam vel omissis vel mutatis, legitur apud Macrobb. Sat. I, 17. — *Vomicam*, ut ulcus, perniciosum interius, quam translationem Quintil. VIII, 6, n. 15, improbat; Stroth. — *Longe gentium*, e longinquis inde gentium regionibus; Doer. Similiter ubi, ubinam, ubieumque, usquam, nusquam cum gentium junguntur. — *Comiter*, libenter, non gravate, liberaliter, magna benignitate; Græv. Dicit pro sine dolo malo, docet Cic. p. Balb. 16, ubi vide Græv. Confer ad XXXVIII, 11, n. 3, et Drak. communiter edd. princ. Retina forte ob seqq. Sed illud quoque hic convenit. De ludis Apollinaribus, quorum origo hoc cap. traditor, vide Duker. ad b. I. et Noris. in Cenot. Pis. pag. 137, 138, ubi ex Macrobio, Cic.

et Dione docet, eos IV Id. Jul. actos esse.

8. *Dederit ex publico partem*; vide ad II, 9, n. 4. — *Decemviri*; vide ad III, 10, n. 6. — *Res vestra melior*; vide ad XXIII, 11, n. 3. — *Perduelles* (vide ad I, 26, n. 4), qui vestros campos pascunt, consumunt et pervastant, placide, secure, intrepide, impune.

9. *Ad id carmen* obscurius et perplexius explanandum diem unum sumpserunt; confer ad II, 18, n. 4. *Ex hoc carmine procurandi gratia dies unus rebus divinis impensus* apud Macrobb. loc. cit. Hinc expiandum conj. Sigon. Sed Macrobius non idem dicit, quod Livius, et explanare est rem vel sermonem obscurum vel ambiguum interpretatione explicare; Drak.

10. *Ut decemviri libros inspicerent*; vide ad III, 10, n. 6. *Vox libros ab-*

ciundosque; et, quando ludi facti essent, duodecim millia æris¹¹ prætori ad rem divinam et duas hostias majores dandas. Alterum senatusconsultum factum est, Ut decemviri sacra græco ritu facerent iisque hostiis, Apollini bove aurato et capris duabus albis auratis, Latonæ bove femina aurata. Ludos prætor in circo maximo quum facturus esset¹², edixit, ut populus

est ab omnibus fere MSS prob. Jac. Gron. qui monet, decemvirov jussos esse, ipso carmine explorato, de religione, quæ in eo aperiretur, et de ludis decernere, idque innui verbis seqq. ea quum inspecta relataque essent, scil. carmina, non libri. Sed vulgatam lect. firmat Macrobi. loc. laud. unde etiam probabile fit, Livium scripsisse: Ea vel Eadem quum reperta vel inventa relataque, etc. Nota Duk. est: « Carmen Marci sine dubio ante hoc senatusconsultum lectum fuerat. Sed quum ex brevi illo et obscuro carmine, quod nihil aliud, quam Apollini ludos et rem divinam faciendam, monerat, nihil certi de ratione ludorum ac sacerdotum illorum disci posset, senatus decemviros jussit adire libros Sibyllinos, qui ipsos de omnibus his rebus accuratius instructuri putabantur. Mox ea inspecta, scil. scripta, monumenta, vel etiam carmina, sed Sibyllina, non Marciana: nam etsi dno erant Marci carmina, tamen Romani uno tantum jubebantur Apollini ludos et sacra facere. »

11. Duodecim millia æris, id est, marca argenti nostrates 18, cum sex uncia. En. — Duas hostias majores; vide Ind. — Ut decemviri sacra græco ritu facerent iisque (scil. majoribus) hostiis, Apollini bove et capris auratis, etc.; vide ad IV, 16, n. 2. Quare vero Latonæ nulla h. l. fit mentio? Quia ludi sunt Apollinares. Sed unde tum

Latona? et cur capræ Apollini sacræ? Præterea Apollo et Diana plerumque in sacris junguntur (vide cap. V, 13; XXII, 10, al.), iisque primæ dari partes solent in sacris ἀποκρίσεις, seu averruncandæ deorum iræ instituta. Hinc semper h. l. legentium putavi: Apollini bove aurato, Dianæ capris duabus, etc., idemque Jac. Gron. auspicatum esse postea vidi. Nunc autem video, id non satis arrixisse Dukero et Drak. Hic monet, capras Apollini immolatas memorari ab Hom. II, I, 41, ibique causam reddi ab Eustath. Hic vero, in carmine Marci solum Apollinem nominari, et Macrobiū, qui hæc ad verbum ex Livio descripserit, nihil de Diana habere. Verum ita saltem restat ille scrupulus: cur sacra Latonæ facta?

12. Ludos prætor in circo max. facturus, scil. urbanus, qui et peregrinus tunc erat, P. Cornelius Sulla, seu Sylla (vide cap. 3), quem etiam decemvirum fuisse docet Macrobi. loco laud. Bello Punico II ludi Apollinares ex libris Sibyllinis primum sunt instituti, suadente Cornelio Ruffo decemviro, qui propterea SIVYLLA cognominatus est, et postea corrupto nomine primus SYLLA capis vocitari. Inde simul intelligitur, Sylla rectius scribi quam Sulla. Sed veteres Romani u pronuntiabant, ut græcum υ vel gall. u. Cæterum ludia quoque græcas fabulas datas esse, ex Cic. ad Att. XVI, 5,

per eos ludos¹³ stipem Apollini, quantam commodum esset, conferret. Hæc est origo ludorum Apollinarium victoriae, non valetudinis ergo¹⁴, ut plerique rentur, votorum factorumque. Populus coronatus spectavit : matronæ supplicare : vulgo apertis januis in propatulis epulati sunt, celeberrque dies omni ceremoniarum genere fuit.

.XIII. Quum Hannibal circa Tarentum, consules ambo in Samnio essent, sed circumsessuri Capuam viderentur; quod malum diurnæ obsidionis esse solet, jam famem Campani sentiebant, quia sementem facere prohibuerant eos romani exercitus. Itaque legatos ad Hannibalem miserunt, orantes, ut prius, quam consules in agros suos educerent legiones, viæque omnes hostium præsiidiis insiderentur, frumentum ex propinquis locis conveli juberet Capuam. Hannibal, Hannonem ex Bruttis cum exercitu in Campaniam transire, et dare operam, ut frumenti copia fieret Campanis, jussit. Hanno, ex Bruttis profectus cum exercitu, vitabundus castra hostium consulesque, qui

ostendit Dodwell. de Cyclis diss. IV, § 16.

13. *Ut populus per eos ludos* (vide ad II, 18, n. 1) *stipem Apollini conferret* (vide ad V, 25, n. 3) tantam, quantam conferre commodum esset ei, placeret, liberet.

14. *Non valetudinis ergo* (vide ad VI, 27, n. 1), *ut plerique rentur*, conf. Macrob. loc. laud. *rentur*, *votorum*. *Factosque populus*, etc., edd. ante Crev. — *Populus coronatus spectabat*; vide ad X, 47, n. 4, et XXIII, 11, n. 7. — *Matronæ supplicare*: « Livius sæpe dicit, supplicatum ivisse viros feminasque, ac liberos, ut III, 7; X, 23; XXVII, 10, et alibi. Cor id his ludis a solis matronis factum

dicat, non scio. Dodwell. de Cyclis diss. IV, § 16, et in Append. Prælect. pag. 758, recte, ut puto, scribit, ex Livio hoc posse colligi, ludis Apollinaribus plures dies, quam unum, datos, ac demum recentioribus temporibus aliquid eo ea re mutatum fuisse; de quo etiam agit Noris. cenot. Pis. dias. II, cap. 6, pag. 137. Si hoc ita se habet, etiam sequi videtur, matronas, quæ supplicatum ibant, spectaculis eorum exclusas fuisse; nisi forte eas ante commissionem ludorum supplicasse dicendum est. » Duk. — *In propatulis* ex optimis MSS recepit Gron. pro vulg. *in propatulo*; vide ad V, 13, o. 6. — *Celeber dies*, sollemnis, festus.

in Samnio erant, quum Benevento jam appropinquaret, tria passuum millia ab ipsa urbe loco edito castra posuit. Inde ex sociis circa populis, quo aestate comportatum erat, develi frumentum in castra jussit; præsidiis datis, quæ commeatus eos prosequerentur. Capuam inde nuntium misit, qua die in castris ad accipiendum frumentum præsto essent, omni undique genere vehiculorum jumentorumque ex agris contracto. Id pro cætera socordia¹ negligentiaque a Campanis actum. Paulo plus quadringenta vehicula missa, et pauca præterea jumenta. Ob id castigatis ab Hannone, quod ne fames quidem, quæ mutas accenderet bestias, curam eorum stimulare posset, alia producta dies² ad frumentum majore apparatu petendum. Ea omnia, sicut acta erant, quum enuntiata Beneventanis essent, legatos decem extemplo ad consules (circa Bovianum castra Romanorum erant) miserunt. Qui quum, auditis, quæ ad Capuam agerentur, inter se comparassent³, ut alter in Campaniam exercitum duceret; Fulvius, cui ea provincia obvenerat, profectus, nocte Beneventi mœnia est ingressus. Ex propinquo cognoscit, Hannone cum exercitus parte profectum frumentatum: per quæstorem Campanis datum frumentum⁴: duo millia plaustrorum, inconditam iner-

CAP. XIII. 1. *Pro cætera socordia*, ea socordia, qua in exteris omnibusque rebus agere solebant. Confer ad VII, 33, n. 2. — *Quadringenta vehicula*: Sigon. e vet. libro quadraginta v. quo major sit *socordia*. Sed illud haud nimium pro magnitudine urbis et frequentia incolarum: præsertim quum mox habeas *duo millia*; Gron.

2. *Alia producta dies* e MSS Flor. Voss. et Crev. recepi eum Stroth. quia hoc est proprium in hæc re verbum

(vide ad II, 61, n. 6), et reliquæ lectiones ex hæc ortæ, *producta* (quod a Drak. editum et firmatum est exemplo Terent. Andr. II, 1, v. 13), *producta et producta*.

3. *Inter se comparassent, ut, etc.*; vide ad III, 2, n. 1. — *Provincia obvenerat*; vulgabatur antea *evenerat*, sed Gronovius Obs. I, 10, e melioribus nostrum restituit. Ed.

4. *Per quæstorem Campanis datum frumentum*, verba ex optimis MSS n

memque aliam turbam, advenisse: per tumultum ac trepidationem omnia agi, castrorumque forinam et militarem ordinem, immixtis agrestibus iis ex terris, sublatum. His satis compertis, consul militibus edicit, signa tantum armaque in proximam noctem expedirent: castra punica oppugnanda esse. Quarta⁵ vigilia profecti, sarcinis omnibus impedimentisque Beneventi relictis, paulo ante lucem quum ad castra pervenissent, tantum pavoris injecerunt, ut, si in plano castra posita essent, haud dubie primo impetu capi potuerint. Altitudo loci et munimenta defenderunt, quæ nulla ex parte adiri, nisi arduo ac difficili ascensu, poterant. Luce prima prælium ingens accensum est: nec vallum modo tutantur Pœni, sed, ut quibus locus æquior esset⁶, deturbant nitentes per ardua hostes.

XIV. Vicit tamen omnia pertinax virtus, et aliquot simul partibus ad vallum ac fossas perventum est; sed cum multis vulneribus ac militum pernicië. Itaque convocatis tribunis militum consul, *abstinendum temerario incepto*, ait: *tutius sibi videri, reduci eo die exercitum Beneventum: dein postero castris¹ se hostium jungi, ne exire inde Campani, neve Hanno regredi posset. Id quo facilius obtineatur, collegam quoque et exercitum ejus se acciturum, totumque eo versuros bellum.* Hæc consilia ducis, quum jam receptui cane-

Gron. inserta. *Per questorem*, quales in bello Romanis fuere. — *Inconditam turbam*; vide ad XXI, 57, n. 11. — *Iis ex terris* iungenda; sed pro iis forte leg. sociis, ut supra ex sociis circa populis; Duer.

5. *Quarta vigilia*; vide ad VII, 35, n. 2. — *Ad castra punica*. — *In plano*; vide ad XXI, 32, n. 7. — *Defenderunt castra*.

6. *Ut quibus locus æquior*; v. supra

ad VIII, 30, n. 7; XXII, 16, n. 1.

CAP. XIV. 1. *Dein postero castris*. Hæc parum clara sunt: romano enim exercitu Beneventum reducto, quis vetare poterat aut Campanos exire, aut Hannonem regredi? Præterea testatur Crever. τὸ se a Puteau. abesse, atque, ita tolerabiliorem esse orationem; nam in his vocibus *castris se hostium jungi*, aliquid est inconcinnum, quod vix a manu Livii proficisci-

ret, clamor militum aspernantium tam segne imperium disiecit². Proxima portæ hostium erat cohors Peligna; cujus præfectus Vibius Accuæus³ arreptum vexillum trans vallum hostium trajecit. Exsecratus inde seque et cohortem, si ejus vexilli hostes potiti essent, princeps ipse per fossam vallumque in castra irrumpit. Jamque intra vallum Peligni pugnabant, quum altera parte, Valerio Flacco tribuno militum tertiæ legionis exprobrante Romanis ignaviam, qui sociis captorum castrorum concederent decus, T. Pedanius, princeps primus centurio⁴, quum signifero signum ademisset, « Jam hoc signum et hic centurio, inquit, intra vallum « hostium erit. Sequantur, qui capi signum ab hoste « prohibentur sunt. » Manipulares sui primum transcendentem fossam, dein legio tota sequuta est. Jam et consul, ad conspectum transgredientium vallum mutato consilio, ab revocando ad incitandos hortandosque versus milites, ostendere, in quanto discrimine ac periculo fortissima cohors sociorum et civium legio esset. Itaque pro se quisque omnes per æqua atque iniqua loca, quum undique tela conjicerentur, armaque et corpora hostes objicerent, pervadunt irrumpunt

potuisse videatur. Ed. — *Eo versuros bellum*, scil. se et collegam.

2. *Tam segne imperium disiecit*; vide ad XXIV, 2, n. 7. Tò *segne* tam ad tarditatem moramque, quam ad ignaviam metumque aspectat. — *Cohors Peligna*; vide ad X, 33, n. 1.

3. *Vibius Accuæus*, oriundus Accua. « Sed Accua XXIV, 20, in Apulia videtur poni, non in Campania, et hæc cohors Peligna fuit, cui cur Apulum præfecerint Peligni, causa non apparet. Cæterum ab his præfecti diversi erant XII præfecti sociorum, quos a consulibus constitutos tradit

Polyb. VI, 24. Utrique etiam prætores IX, 16, et XXIII, 19, dicuntur. Conf. Lips. Mil. rom. I, 7; II, 10. « Duk. Cognomen abest ab edd. ante Gron. qui addendum hoc et ita scribendum monuit. *Accuæus* optimi MSS, at cap. extr. *Accuæus*; alii *Accuus* et *Accuus*. Conf. Intpp. Valer. Max. III, 2, 20. — *Vexillum trans vallum hostium trajecit*; conf. XXI, 26; XLI, 4 pr. et ad IV, 29, n. 1.

4. *Princeps primus centurio*: Lips. Mil. rom. II, 8, et Duk. conj. *princeps primæ* aut *prioris centurie*: sed forte *centurio* glossa τῷ *primæ*: nam

puntque. Multi vulnerati, etiam quos vires sanguisque desereret, ut intra vallum hostium caderent, nitebantur. Capta itaque momento temporis, velut in plano sita⁵ nec permunita castra. Cades inde, non jam pugna erat, omnibus intra vallum permixtis. Supra sex millia hostium occisa, supra septem millia capitum, cum frumentatoribus campanis omnique plaustrorum et jumentorum apparatu, capta: et alia ingens præda fuit, quam Hanno, populabundus passim quum isset, ex sociorum populi romani agris traxerat. Inde, dejectis hostium castris⁶, Beneventum reditum est, prædamque ibi ambo consules (nam et Ap. Claudius eo post paucos dies venit) vendiderunt diviseruntque. Et donati, quorum opera castra hostium capta erant: ante alios Accuæus Pelignus, et T. Pedanius princeps tertiæ legionis⁷. Hanno ab Cominio Cerito⁸, quo nuntiata castrorum clades est, cum paucis frumentatoribus, quos forte secum habnerat, fugæ magis, quam itineris, modo in Bruttios rediit.

XV. Et Campani, audita sua pariter sociorumque clade, legatos ad Hannibalem miserunt, qui nuntiarent, *duos consules ad Beneventum esse, diei iter a Capua; tantum non ad portas et muros bellum esse. Ni propere subveniat, celerius Capuam, quam Arpos, in potestatem hostium venturam. Ne Tarentum quidem,*

quemadmodum qui primi ordinis pili seu triariorum centurio est, et primi pili centurio, et ipse primus pilus dicitur, ita primi hastati (h. e. hastatorum ordinis) centurio etiam primus hastatus, et primi principis centurio etiam primus princeps dici potest: ordo autem centurionum in legione hic erat, ut decimi hastati infimus erat et summus primi pili, qui inde et olim (vide VII, 41) primus centurio

dicebatur; Stroth. Conf. tamen ad II, 27, n. 7.

5. *Velut in plano sita*; conf. supra ad cap. 13, n. 5.

6. *Dejectis hostium castris*; forte leg. *direptis*.

7. *Princeps tertiæ legionis*, e principibus, ex eorum militum ordine, qui principes vocantur; Stroth. Conf. ad II, 27, n. 7.

8. *Ab Cominio Cerito*; v. X, 39, n. 2.

non modo¹ arcem, tanti debere esse, ut Capuam, quam Carthagini æquare sit solitus, desertam indefensamque populo romano tradat. Hannibal, curæ sibi fore rem campanam pollicitus, in præsentia duo millia equitum cum legatis mittit, quo præsidio agros populationibus possent prohibere. Romanis interim, sicut aliarum rerum, arcis tarentinæ præsidique, quod ibi obsideretur, cura esse. C. Servilius legatus, ex auctoritate Patrum a P. Cornelio prætore in Etruriam ad frumentum coemendum missus, cum aliquot navibus onustis in portum tarentinum inter hostium custodias pervenit. Cujus adventu, qui ante, in exigua spe, vocati sæpe ad transitionem ab hostibus per colloquia erant, ultro ad transeundum hostes vocabant sollicitabantque. Et erat satis validum præsidium, traductis ad arcem Tarenti tuendam, qui Metaponti erant, militibus. Itaque Metapontini extemplo, metu, quo tenebantur, liberati, ad Hannibalem defecere. Hoc idem eadem ora maris² et Thurini fecerunt: movit eos non Tarentinorum magis defectio Metapontinorumque, quibus, indidem ex Achaia³ oriundi, etiam cognatione juncti erant, quam ira in Romanos propter obsides nuper

CAP. XV. 1. *Ne Tarentum quidem, non modo, multo minus, sen nedum* (quod et in MSS exstat) *arcem.* Cf. Duk. ad h. l. et Ern. Clav. Cic. voc. modo.

2. *Hoc idem eadem ora maris Tyrheni et Thurini fecerunt,* scil. quod fecerant Metapontini in eadem Lucania. Cf. ad X, 2, n. 2, et XXII, 61, ibique not. 11.

3. *Quibus, indidem ex Achaia, ex eadem vel pariter ex Achaia* (vid. ad XXI, 46, n. 5), *oriundi, etc.*; nam omnes illæ urbes græcæ erant originis. Sed Thurii, Atheniensium colonia.

h. l. Achæorum, ut apud Scymnum Chium v. 325, aut confusis cum iis veteribus Sybaritis, aut respectu ad eos habito, qui ex iis superstites novæ colonie interfuerant. Ita Heyn. Opusc. acad. tom. II, pag. 174, qui de vera urbis origine disputat ibid. p. 138 sq. et de Metaponto, p. 205 sq. ubi etiam monuit, verba *cognatione juncti erant* ad solos Metapontinos spectare, non ad Tarentinos, qui dorici fuerint generis, de quo vide ibid. p. 217: *quibus itidem ex Achaia oriundis* conj. Gronov. — De his omnibus vid. Strah. VI, pag. 264. Ep. — *Propter obsides*

interfectos. Eorum amici cognatique literas ac nuntios ad Hannonem Magonemque, qui in propinquo in Brutiis erant, miserunt, *si exercitum ad mœnia adnovissent, se in potestatem eorum urbem tradituros esse*. M. Atinius Thuriis cum modico præsidio præerat. Quem facile elici ad certamen temere ineundum rebantur posse; non militum, quos perpauca habebat, fiducia⁴, quam juventutis thurinæ. Eam ex industria centuriaverat armaveratque ad tales casus. Divisis copiis inter se, duces Pœni quum agrum thurinum ingressi essent, Hanno cum peditum agmine infestis signis⁵ ire ad urbem pergit. Mago cum equitatu, tectus collibus ad tegendas insidias oppositis, subsistit. Atinius, peditum tantum agmine per exploratores comperto, in aciem copias educit, et fraudis intestinæ, et hostium insidiarum ignarus. Pedestre prælium fuit persegne, paucis in prima acie pugnantibus Romanis; Thurinis expectantibus magis, quam adjuvantibus, eventum: et Carthaginiensium acies de industria pedem referebat, ut ad terga collis ab equite suo inesset hostem incautum pertraheret. Quo ubi ventum est, coorti cum clamore equites⁶ prope inconditam Thurinorum tur-

nuper interfectos; vide c. 7 extr. — Thuriis; vide ad X, 2, n. 2.

4. Non militum, quos perpauca habebat, fiducia, quam, etc. in edd. ante Gron. non tam militum; vide ad II, 56, n. 8. — Centuriaverat; vide ad VI, 2, n. 4.

5. Infestis signis ira; vide ad I, 13, n. 2. — Tectus collibus, ad tegendas insidias oppositis; vide ad XXIV, 39, n. 1, et XXIX, 34, n. 5. — Hunc locum certatim corrigunt viri doctissimi. J. Fr. Gronovio displicet illud tectus, ad tegendas, quare conjicit celandas. Jac. autem Gronovius

emendat, septus collibus. Vossius delet voc. tectus; minus certe peccarit, qui conjiciat advectus collibus. Sed Walchius, Em. pag. 213, nulla mutatione opus esse arbitratur, si quis attente, quid ferat scriptoris consuetudo, perpenderit, neque corrigendi libidine se huc illic impelli patietur. Ed.

6. Coorti cum clamore equites (vide ad IX, 31, n. 6) prope inconditam (vide ad XXI, 57, n. 11) Thurinorum turbam e quibusdam MSS. recepi cum Stroth. pro vulg. propere, quod male cum extemplo jungitur; et quo servato saltem post propere, non post equites,

bam, nec satis fido animo, unde pugnabat⁷, stantem, extemplo in fugam averterunt. Romani, quanquam circumventos hinc pedes, hinc eques urgebat, tamen aliquandiu pugnam traxere. Postremo et ipsi terga vertunt, atque ad urbem fugiunt. Ibi proditores conglobati, quum popularium agmen patentibus portis accepissent, ubi Romanos fusos ad urbem ferri viderunt, conclamant, *instare Pœnum, permixtosque et hostes urbem invasuros, ni propere portas claudant*. Ita exclusos Romanos præbuere hosti ad cædem: Atinius tamen cum paucis receptus. Seditio inde paulisper tenuit⁸, quum alii urbem tuendam, inde alii cedendum fortunæ, et tradendam urbem victoribus censerent. Cæterum, ut plerumque, fortuna et consilia mala vicerunt: Atinio cum suis ad mare ac naves deducto, magis quia ipsi, ob imperium in se mite ac justum, consultum volebant, quam respectu Romanorum, Carthaginienses in urbem accipiunt. Consules a Benevento in campanum agrum legiones ducunt, non ad frumenta modo, quæ jam in hibernis erant⁹, corrumpenda, sed ad Capuam oppugnandam; nobilem se consulatum tam opulentæ urbis excidio rati facturos, simul et ingens flagitium imperio dempturos, quod urbi tam propinquæ tertium annum impunita defectio esset. Cæterum,

quod vulgo factum, suadente J. Gron. distinguendum. Cf. ad XXII, 19, n. 6.

7. Unde pugnabat, ex ea parte, pro qua pugnabat; Stroth.

8. Seditio inde paulisper tenuit; vid. ad II, 3, n. 6. Verba alii urbem tuendam exstant in omnibus edd. sed in nullo fere MS et recte forsau: dicendo enim receptum esse Atinium et seditionem ortam, quod alii inde, hoc est, nunc tandem, post talem casum, Pœnis urbem dedendam censerent, satis

indicat Livius, alteram partem fuisse illorum, qui Atinium receperint, eoque manendum in fide statuisse; Gron. Verba illa ob geminum alii excidisse videri possunt; Stroth.

9. Quæ jam in hibernis erant, frumenta: immo in herbis, ut apud Ovid. Met. V, 482, et VIII, 290, hoc est, pæne matura; Jac. Gron. Recte, opinor. — Tertium annum. Capua defectit anno ipso enneusis cladis: ex quo apparet Lævium, quum tertium annum

ne Beneventum sine praesidio esset, et ut ad subita belli, si Hannibal (quod facturum haud dubitabant) ad opem ferendam sociis Capuam venisset, equites vim sustinere possent, Ti. Gracchum ex Lucanis cum equitatu ac levi armatura Beneventum venire iubent: legionibus stativisque ad obtinendas res¹⁰ in Lucanis aliquem praeficeret.

XVI. Graccho, prius quam ex Lucanis¹ moveret, sacrificanti triste prodigium factum est. Ad exta, sacrificio perpetrato, angues duo ex occulto allapsi, edere jecur, conspectique repente ex oculis abierunt. Id quum haruspicum monitu sacrificium instauraretur, atque intentius exta reserata servarentur²; iterum ac tertium venisse tradunt, libatoque jecinore intactos angues abiisse. Quum haruspices, ad imperatorem id pertinere prodigium, praemonuissent, et ab occultis cavendum hominibus consultisque³, nulla tamen providentia fatum imminens moveri potuit. Flavius Luca-

dixit, medios tantum annos numerare, imperfectos vero omittere. Alioquin, ut notat Sigon. *quintum* erat scribendum. Ed.— *Subita belli*; vide ad IV, 27, n. 1.

10. *Ad obtinendas, tueodas, res praeficeret*, forte *praeficere* (scil. jubent) quod Mur. e vet. lib. notavit; Gron.

CAP. XVI. 1. *Ex Lucanis moveret*; vide ad II, 3, n. 2. — *Angues duo ex occulto allapsi* (confer ad I, 56, n. 4). — *Edere jecur*, forte *adedere* vel *ambedere*; nam in optimis MSS *anere*, *anere*, *ademere*; Gron. Conf. et Valer. Max. I, 6, n. 8.

2. *Intentius exta reserata servarentur* edd. ante Groo. et plerimi MSS; *exta reservata* s. quidam MSS; *exta reserreservarentur* c. Potean.; *exta servarentur* Florent. Cant. et Crever.,

quod recepit Stroth. qui inde reliquas lectiones ortas monet. Sed *intentius* postulare videtur *servare* vel *observare*, non *reservare*; Doer. *Diligentiusque adservantis extis* dixit Valer. loco laudato. *Extares ollae servarentur* Gron. Crev. et al. ex emend. Salmus. *extar servaretur* conj. Ruben. (*Extar olla, ubi exta eoquebantur* Glossar. Confer ad XXIX, 27, n. 4; XL, 15 pr. et Intpp. Plaut. Rud. I, 2, 47.) *Extar prosecta servarentur* malebat Drak. ut V, 21.

3. *Ab occultis hominibus consultisque optimi* MSS non *consilisque*; confer ad III, 62, n. 3. — *Fatum moveri potuit*, averti, immutari; Doer. Sic *movere* pro *mutare* XXXVII, 51, n. 5; XXXIV, 54 extr.; XXXV, 33, n. 2; XXXV, 42, n. 2, et al. — *Flavius Lucanus*: in MS Put. *Flavos* et deinde

nus fuit, caput partis ejus Lucanorum, quum pars ad Hannibalem defecisset, quæ cum Romanis stabat : et jam anno in magistratu erat ; ab eisdem illis creatus prætor. Is, mutata repente voluntate, locum gratiæ apud Pœnum quærens, neque transire ipse, neque trahere ad defectionem Lucanos satis habuit, nisi imperatoris et ejusdem hospitis proditi capite ac sanguine fœdus cum hostibus sanxisset. Ad Magonem, qui in Brutiis præerat⁴, clam in colloquium venit ; fideque ab eo accepta, si romanum iis imperatorem tradidisset, liberos cum suis legibus venturos in amicitiam Lucanos, deducit Pœnum in locum, quo erat cum paucis Gracchum adducturus⁵. Magonem ibi pedites equitesque armare, et capere eas latebras, ubi ingentem numerum occuleret, jubet. Loco satis inspecto atque undique explorato, dies composita gerendæ rei est. Flavius ad romanum imperatorem venit : *Rem se, ait, magnam inchoasse, ad quam perficiendam ipsius Gracchi opera opus esse. Omnium populorum⁶ prætoribus, qui ad Pœnum in illo communi Italiæ motu*

Flavius. Apud Appian. b. Hann. 35, Φλαύιος seu Φλάκιος. Mox verba *quum pars ad Hannibalem defecisset* forte a glossatore profecta.

4. *Qui in Brutiis præerat* ; vide ad V, 8, n. 3. Mox *iis*, sc. hostibus. Alii *is* et ex emend. Sigon. *sibi*. — *Liberos cum suis legibus*, ut alibi immunes, scil. tributorum vectigalinoque ac suis legibus viventes, ἀσυρίτους, ἀντενομίους. Confer XXV, 23 ; XXX, 37 ; XXXVII, 54 ; XLIV, 7 ; XLV, 26. De duplici privilegio, ἀσυρίτης et ἀντενομίας ; vide Spanhem. de usu et pr. num. Diss. IX, pag. 674 seq.

5. *In locum, quo erat cum paucis Gracchum adducturus*, ex uno MS Pal. recepi cum Stroth. pro vulg. in

locum pacis Gracchum adducturus, quod ineptum est. *Paucis* etiam existat in MS Put. et iteratio τεῦ cum effecit, ut verba *quo erat cum post locum* exciderent ; Strothius. *Deducit Pœnum, quo cum paucis Gracchum ait ducturum* : Mago ubi pedites equitesque armasset, caperet eas latebras, ubi ingentem numerum occuleret conj. Gronov. et sic fere MS Put. *deducit Pœnum in locum paucis Gracchum adducturum* Mago ibi p. e. armasset capere eas, etc. Verbum *jubet* a plerisque MSS abest, et, si retinendum, pro ibi potius substituendum videtur. — *Dies composita* ; vide supra ad lib. III, cap. 53, n. 2.

6. *Omnium populorum*, sc. singulo-

descissent, persuasisse, ut redirent in amicitiam Romanorum; quando res quoque romana⁷, quæ prope exitium clade cannensi venisset, in dies melior atque auctior fieret; Hannibalis vis senesceret, ac prope ad nihilum venisset. Veteri delicto⁸ haud implacabiles fore Romanos: nullam unquam gentem magis exorabilem, promptioremque veniæ dandæ fuisse. Quoties rebellionem etiam majorum suorum ignotum? Hæc ab se, ait, dicta: cæterum ab ipso Graccho eadem hæc audire malle eos, præsentisque contingere dextram: id pignus fidei secum ferre. Locum se consiliis dixisse⁹ a conspectu amotum, haud procul a castris romanis. Ibi paucis verbis transigi rem posse, ut omne nomen lucanum in fide ac societate romana sit. Gracchus, fraudem et sermoni et rei abesse ratus, ac similitudine

rum gentis lucanæ: nec cum Lips. et Modio leg. *popularium*; Stroth.

7. *Quando res quoque romana*; vide ad I, 12, n. 3, et V, 25, n. 3. — *Hannibalis vis senesceret*; vide ad I, 22, n. 3.

8. *Veteri delicto*: « Quomodo vetus delictum dicit eorum, qui ante paucos annos desciverant? rebellio majorum vetus delictum erat, ipsorum defectio novum. » Duk. — Walchius, Emend. pag. 197, postquam de hoc loco disseruit, ad finem notæ hæc adscribit: « Quamcumque in partem verteris vocem *veteri*, si ita spectes, ἀρχαῖον inest et ἀνέστητον: et potius quo justior fiat gradatio ad *rebellionem*, requiras *federis relicto*. Jam vide an hanc ipsam penitentis significationem reddimusque ad Romanos oppositum cogitaverit *priori defectioni*? Et sane interdum ita utuntur his vocibus *vetus*, *antiquus*, scriptores, ut referri debeant ad aliquid quod illis quidem in animo est, sed quod adji-

cere grata negligentia, non operæ pretium ducunt. Liv. I, 33; Tac. Ann. I, 53. » En. — *Hæc ab se ait dicta*, forte sane dicta: in MSS sint pro ait; Gron. — *Contingere dextram*, ut al. *dare*, *ungere*, *amplecti dextram*, quod est *pignus fidei* et amoris. « Sic et *dextras fideique dare* XL, 46, n. 8, et *fides* κατ' ἑξῆς de dextris junctis, ut διέταλ, ἥς ἐπέσθμεν ap. Hom. II, II, 341, et ἀναλαλαί δι' ἐξῆς Πιστιν παύσασθαι apud Euripid. Med. 21, ubi vide Porson. » Schæf.

9. *Locum se consiliis dixisse*, scilicet super hac re agendis: et ita omnes MSS et edd. vel *conciiliis*, neque est quod cum Gronovio et aliis reponatur *consequi*; Stroth. *Dixisse* (edixisse, indicasse; vide Gronov.) optimi MSS. *Edixisse* edd. ante Gron. — *Nomen lucanum*; vide ad I, 10, n. 2.

10. *Cum lictoribus ne tur. equitum*, μετ' ἱππέων τριάκοντα Appian. Bell. Hann. cap. 35. — *Hostes subito exorti*; vide ad IX, 31, n. 6.

veri captus, cum lictoribus ac turma equitum ¹⁰ e castris profectus, duce hospite in insidias præcipitatur. Hostes subito exorti; et, ne dubia proditio esset, Flavius his se adjungit: tela undique in Gracchum atque equites conjiciuntur. Gracchus ex equo desilit. Idem cæteros facere jubet, hortaturque, *Ut, quod unum reliquum fortuna fecerit, id cohonestent virtute. Reliquum autem quid esse paucis, a multitudine in valle, silva ac montibus septa, circumventis, præter mortem? Id referre* ¹¹, *utrum præbentes corpora pecorum modo inulti trucidentur, an, toto animo a patiendo expectandoque eventu in impetum atque iram verso, agentes audentesque, perfusi hostium cruore, inter exspirantium inimicorum cumulata armaque et corpora cadant. Lucanum proditorem ac transfugam omnes peterent. Qui eam victimam præ se ad inferos misisset, cum decus eximium egregiumque solatium suæ morti inventurum. Inter hæc dicta, paludamento circum lævum brachium intorto* ¹² (nam ne scuta quidem secum extulerant), in hostès impetum fecit. Major, quam pro numero hominum, editur pugna. Jaculis maxime aperta corpora Romanorum, et, quum undique ex altioribus locis in cavam vallem conjectus es-

11. *Id referre* (vide ad VIII, 39, n. 3), *utrum præbentes corpora ad cædem, ut cap. 15. Conf. IV, 28, et alia exempla apud Gron. et Drakenb. Utrum præsentis torpore male edd. ante Gron. — Toto animo . . . verso.* A plerisque eodd. iisque optimis vox *animo* exsulat; præterea unus e nostris dat *toti*, quod Gronovii conjecturam confirmat, et suadere videtur hanc emendationem: *toti a patiendo . . . in . . . iram versi.* Ed.

12. *Paludamento circum lævum brachium intorto*, quod liari solebat ante

pugnam; Ern. Conf. Burm. ad Petron. c. 80, et Schel. ad Hygin. p. 1030, tom. X, Antiq. rom. — *Major quam pro numero hominum, pugna*; vid. ad VII, 33, n. 2. — *Jaculis maxime aperta corpora*, obnoxia. Dietio desumpta a ludo gladiatorio, in quo *latus apertum et nudum* dicitur, quod letihus patet. Cf. ad XXXII, 50, n. 3; XXV, 38, n. 7; XXXII, 21. Similiter *opportuna et opposita* (scil. hosti ac vi) dicuntur; vide ad I, 54, u: 4, et XXXII, 21, n. 12. — *Conjectus*, substant., jactus telorum; Doering

set, transfiguntur. Gracchum, jam nudatum praesidio, vivum capere Pœni nituntur. Cæterum ille, conspicatus Lucanum hospitem inter hostes, adeo infestus confertos invasit, ut parci ei sine multorum pernicie non posset. Exaniuem eum Mago extemplo ad Hannibalem misit, ponique cum captis simul fascibus aute tribunal imperatoris jussit. Hæc vera fama est. Gracchus in Lucanis ad campos, qui Veteres vocantur, periit.

XVII. Sunt, qui in agro beneventano, prope Calorem fluvium¹, ostendant a castris cum lictoribus ac tribus servis lavandi causa progressum, quum forte inter salicta innata ripis laterent hostes, nudum atque inermem, saxisque, quæ volvit amnis, propugnantem, interfectum. Sunt, qui haruspicum monitu quingentos passus a castris progressum, uti loco puro ea, quæ ante dicta prodigia sunt, procuraret², ab insidentibus forte locum duabus turmis Numidarum circumventum scribant: adeo nec locus, nec ratio mortis in viro tam claro et insigni constat. Funeris quoque Gracchi varia est fama. Alii in castris romanis sepultum ab suis, alii ab Hannibale (et ea vulgatio fama est) tradunt in vestibulo punicorum castrorum³ rogam exstructum esse: arma-

Tres tantum vivos esse captos tradit Appian. l. l.

CAP. XVII. 1. *Prope Calorem fluvium*; vide supra ad XXIIV, 14, n. 2. — *Ostendant*, dicant, narrent (ut et *ostentare*: conf. ad XXVI, 24, n. 2): nisi *contendant* leg. cum Ruben. — Rubenii conjectura displicet Doujatio, qui non magnam *contendendi* materiam fuisse putat; exponit vero *ostendant*, declarent, narrando significant. Si eodiem accederent, Rubenio favere cum Drak. mallet. Eo.

2. *Ut loco puro ea prodigia procu-*

raret (vide ad I, 20, n. 11), non polluto prodigia, de quibus vide cap. 16 pt. Loco abest a MS Cantabr. prob. Jac. Gron. ut intell. *flumine*. Forte tum leg. *puro*; vide ad I, 45, n. 7. — *Constat locus*; vide ad IX, 2, n. 1.

3. *In vestibulo punicorum castrorum*; vide XXI, 30, n. 6. — Lipsius reperisse videtur in libris aviæ, in *vestibulo primorum castrorum*. Ex quo conjiciebat, an forte legendum *vestibulo primore*. Sed vulgatum nostrum omnes defendunt. Hanc quoque famam sequutus est Sd. XII, 473. Eo.

tum exercitum decucurrisse⁴ cum tripudiis Hispanorum, motibusque armorum et corporum, suæ cuique genti assuetis, ipso Hannibale omni rerum verborumque honore⁵ exsequias celebrante. Hæc tradunt, qui in Lucanis rei gestæ auctores sunt. Si illis, qui ad Calorem fluvium interfectum memorant, credere velis, capitis tantum Gracchi hostes potiti sunt. Eo delato ad Hannibalem, missus ab eo confestim Carthalo, qui in castra romana ad Cn. Cornelium quæstorem deferret: is finis imperatoris in castris, celebrantibus cum exercitu Beneventanis, fecit.

XVIII. Consules, agrum campanum ingressi, quum passim popularentur, eruptione oppidanorum et Magonis¹ cum equitatu territi et trepidi, ad signa milites palatos passim revocarunt; et, vixdum instructa acie fusi, supra mille et quingentos milites amiserunt. Inde ingens ferocia superbæ suopte ingenio genti crevit, multisque præliis lacescebant Romanos. Sed intentiones ad cavendum consules una pugna fecerat, incante atque inconsulte inita: restituit tamen his animos, et illis minuit audaciam parva una res; sed in bello nihil tam leve est, quod non magnæ interdum rei² momen-

4. *Armatus exerc. decucurrisse, etc.* Vide ad XXIII, 35, n. 3. *Decurrisse* edd. ante Drak. et plurimi MSS., — *Cum tripudiis Hispanorum, motibusque armorum et corporum* (vide ad X, 26, n. 8), *suæ cuique genti assuetis*; vide ad III, 22, n. 5.

5. *Ipsa Hannibale omni rerum verborumque honore* (ut XXVIII, 4, n. 1; XXX, 15; XXXVII, 37, n. 1, al.), rebus verbiisque honorificis cuiuscumque generis, *exsequias celebrante*; conf. ad Sil. II, 483, et XII, 473 sq.

CAP. XVIII. 1. *Eruptione oppida-*

V.

norum et Magonis, forte leg. Hannonis, vel Bostaris, quos presidii puniel præfectos fuisse dicit Liv. XXVI, 5 et 12. Dignum est consideratione: nam cap. 15, 16, Magonem in Bruttis, et cap. 21, in Hannibalis exercitu fuisse scribit; Duk. — Multisque præliis, sc. parvis et levioribus; Dier. Minutisque malebat Ruben. et multique (h. e. identidem, sæpe) Grosouv., quia Romani non ad manus venerint, sed sollicitati sint ad prælia, quæ refugerint.

2. *Magnæ rei momentum faciat*; vide supra ad I, 47, n. 7, et IX, 12,

tum faciat. T. Quintio Crispino Badius campanus hospes erat, perfamiliari hospitio junctus : creverat consuetudo, quod æger Romæ apud Crispinum Badius ante defectionem campanam liberaliter comiterque curatus fuerat. Tum Badius, progressus ante stationes, quæ pro porta stabant, vocari Crispinum jussit : quod ubi est Crispino nuntiatum, ratus colloquium amicum ac familiare quæri, manente memoria³, etiam in dissidio publicorum fœderum, privati juris, paulum a cæteris processit. Postquam in conspectum venire, « Provoco te, inquit, ad pugnam, Crispine, Badius : « conscendamus equos, submotisque aliis, uter bello « melior sit⁴, decernamus. » Ad ea Crispinus, *nec sibi, nec illi, ait, hostes deesse, in quibus virtutem ostendant : se, etiamsi in acie occurrat, declinaturum, ne hospitali cæde dextram violet*; conversusque abibat. Enimvero ferocius tum Campanus increpare molliem ignaviamque, et se digna probra in insontem jacere, *hospitalem hostem* appellans, *simulantemque parcere, cui sciat parem se non esse. Si parum publicis fœderibus ruptis dirempta simul et privata jura esse putet, Badium campanum* T. Quintio Crispino romano, *palam*

n. 2. Ad seqq. conf. Val. Max. V, 1,

n. 3. — T. Quintio Crispino, etc. Vide ad XXIV, 39, n. 7. — Dukerus contendit eum non esse, quem l. c. a Marcello classi castrisque veteribus in Sicilia præfectum fuisse vidimus: nam is eo tempore adhuc in Sicilia erat; vide infra cap. 26; nec in eum convenit quod paulo post dicit, *diu cunctantem Crispinum populere turmales*. Mox Putean. lib. *Stum Badius*; velut nempe *Is tum Badius*; et sic melius connexa est oratio. Ed.

3. Manente memoria, quum retineret memoriam, memor adhuc esset,

privati juris, hospitii et jurium ejus. — *Dissidio* (violatione) optimi MSS. *Dissidio* edd. ante Gron. qui subtiliter et copiose docet, *dissidium* esse distractionem seu disjunctionem corporum, aut quasi corporum, locorum, ædium, rerum; *dissidium* vero, dissensionem animorum. Conf. ad Tac. Annal. II, 86, n. 2, et Ruhnk. ad Mureti Orat. p. 33.

4. *Uter bello melior sit*; conf. ad II, 51, n. 3. — *Hospitali cæde*, cæde hospitii. — *Se digna probra*, ipsi convenientia, in ipsum cadentia, ignavia ipsius digna; Doer.

duobus exercitibus audientibus, renuntiare⁵ hospitium. Nihil sibi cum eo consociatum, nihil foederatum hosti cum hoste, cujus patriam ac penates publicos privatosque⁶ oppugnatum venisset. Si vir esset, congregeretur. Diu cunctantem Crispinum perpulere turmales, ne impune insultare Campanum pateretur. Itaque tantum moratus, dum imperatores consuleret, permetterent sibi extra ordinem in provocantem hostem pugnare, permissu eorum arma cepit, equumque conscendit, et Badium, nomine compellens, ad pugnam evocavit. Nulla mora a Campano facta est: infestis equis⁷ concurrerunt. Crispinus supra scutum sinistrum humerum Badio hasta transfixit, superque delapsus cum vulnere ex equo desiluit, ut pedes jacentem conficeret. Badius, prius quam opprimeretur, parma atque equo relicto, ad suos aufugit. Crispinus, equum, armaque capta, et cruentam cuspidem insignis spoliis ostentans, cum magna laude et gratulatione militum, ad consules est deductus, laudatusque ibi magnifice, et donis donatus.

XIX. Hannibal ex agro beneventano castra ad Capuam quum movisset, tertio post die, quam venit, copias in aciem eduxit; haudquaquam dubius, quod Campanis, absente se, paucos ante dies secunda fuisset

5. *Palam duobus exercitibus audientibus, renuntiare hospitium; conf. XXXVI, 3; XXVIII, 31; XLII, 25, et ad Tac. Ann. II, 70, n. 3. Palam abundat, ut apud Cicer. Verr. V, 26. Ducibus pro duobus conj. Jac. Gron. quia Claudiani, Fulviani, Campani ac punici exercitus adfuissent. Forte pro duobus leg. omnibus, quod post palam adjiciunt edd. ante Diak. Sed duos romanos exercitus ab una parte pro uno, et Campanum immixtis Poenis*

ab altera itidem pro uno exercitu haberi posse, bene monet Duk. — De renuntiatione amicitiae, vel hospitii, vide apud Lipsium ad Tac. Annal. II, 70: quaedam etiam videnda sunt apud Sigonium ad Liv. XLII, 25. Ed. — Consociatum; cf. XXIV, 24, n. 2.

6. *Penates publicos privatosque; vide ad III, 17, n. 4.*

7. *Infestis equis concurrerunt; vide ad I, 13, n. 2. — Conficeret; vid. II, 40, n. 8. — Armaque capta, parmam,*

pugna, quin multo minus se suumque toties victorem exercitum sustinere Romani possent. Cæterum, postquam pugnari cœptum est, equitum maxime incursu, quum jaculis obrueretur, laborabat romana¹ acies; donec signum equitibus datum est, ut in hostem admitterent equos: ita equestre prælium erat, quum procul visus Sempronianus exercitus, cui Cn. Cornelius quæstor præerat², utrique parti parem metum præbuit, ne hostes novi adventarent. Velut ex composito utrinque signum receptui datum; reductique in castra prope æquo Marte discesserunt. Plures tamen ab Romanis primo incursu equitum ceciderunt. Inde consules, ut averterent Capua Hannibalem, nocte, quæ sequuta est, diversi, Fulvius in agrum cumanum, Claudius in Lucanos³ abiit. Postero die, quum vacua castra esse Romanorum nuntiatum Hannibali esset, et duobus agminibus diversos abiisse; incertus primo, utrum sequeretur, Appium institit sequi. Ille, circumducto hoste⁴, qua voluit, alio itinere ad Capuam rediit. Hannibali alia in his locis bene gerenda rei fortuna oblata est. M. Centenius fuit cognomine Penula, insignis inter primipili centuriones, et magnitudine corporis, et animo. Is, perfunctus militia, per P. Cornelium Sul-

CAP. XIX. 1. *Equitum punieorum maxime incursu laborabat rom. acies*; vide ad III, 31, n. 1. — *Admitterent equos*; vide ad II, 19, n. 4.

2. *Sempronianus exercitus, cui Cn. Cornelius quæstor præerat*, interfecto ducē, Tl. Sempronio Graccho. Conf. cap. 17 extr. Quæstor provincialis, magistratus populi romani, supra legatos erat, et proconsule aut prætore mortuo, vel absente, vel ante adventum successoris provincia decedente, ejus obibat munus.

3. *Diversi, Fulvius in agrum cumanum, Claudius in Lucanos abiit*; vide ad III, 60, n. 1. *Abierunt* edd. a Frob. ad Drak. rectius, opinor. — *Vacua castra esse Romanorum*. Voc. esse a Gronovio e suis Codd. additum, fere omnes Drakenborchii ignorant, et facile abesse potest. Ed. — *Appium institit sequi*; v. ad XXIV, 26, n. 7.

4. *Circumducto hoste*, circumducendo eluso; Doer. — *Qua voluit*, scil. parte, seu via. — *M. Centenius*, etc. Vide ad XXII, 8, n. 1: — *Primi-*

lam prætorem in senatum introductus, petit a Patribus, uti sibi quinque millia militum darentur: *se, peritum et hostis et regionum, brevi operæ pretium facturum; et, quibus artibus ad id locorum⁵ nostri et duces et exercitus capti forent, iis adversus inventorem usurum.* Id non promissum magis stolide, quam stolide creditum; tanquam eadem militares et imperatoriæ artes essent. Data, pro quinque, octo millia militum; pars dimidia cives, pars socii: et ipse aliquantum voluntariorum⁶ itinere in agris concivit, ac, prope duplicato exercitu, in Lucanos pervenit; ubi Hannibal, nequidquam sequutus Appium, substiterat. Haud dubia res est⁷, quippe inter Hannibalem ducem et centurionem, exercitusque, alterum vincendo veteranum, alterum novum totum, et magna ex parte etiam tumultuarium ac semiermem. Ut conspecta inter se agmina sunt, et neutra pars detrectavit pugnam, extemplo instructæ acies: pugnatum tamen, ut in nulla pari re⁸, duas amplius horas, concitata et, donec dux stetisset, romana acie. Postquam is, non pro vetere fama solum⁹, sed etiam metu futuri dedecoris, si sua temeritate contractæ cladi superesset, objectans se hostium telis, cecidit; fusa extemplo est romana acies: sed adeo ne fugæ quidem iter patuit, omnibus viis ab equite insessis, ut

pili centuriones; vide ad II, 27, n. 7.

5. *Ad id locorum*; vid. ad IX, 45, n. 1. Mox alterum *stolide* vacare pnto; Gron. Conf. tamen ad I, 3, n. 8.

6. *Aliquantum voluntariorum*; vide ad II, 39, n. 1.

7. *Haud dubia res est*, eventus rei. — *Vincendo veteranum*, diu exercitatum. — *Tumultuarium*; vide supra ad I, 37, n. 4.

8. *Ut in nulla pari re*, quamvis hostili exercitui in nulla re par esset

romana; Doer. Cf. ad II, 38, n. 3.

— *Locus mirifice vexatus*, cui tamen intulisse lucem videntur viri doctias. Secundum Drak. dedimus *concitata et, donec*, reposita particula quam Gron., Crev. alique plures perperam neglexerant; nam sensus est: Romana acies non tantum aggredientem hostem repluit, sed in eum vicissim *concitata* incurrit. En.

9. *Non pro vetere fama solum*; vide ad VII, 33, n. 2.

ex tanta multitudine vix mille evaserint; cæteri passim, alii alta peste, absumpti¹⁰ sunt.

XX. Capua a consulibus iterum summa vi obsideri cœpta¹ est; quæque in eam rem opus erant, comportabantur parabanturque. Casilinum frumentum convectum²: ad Vulturni ostium, ubi nunc urbs est, castellum communitum (ante Fabius Maximus munierat): præsidium impositum, ut mare proximum et flumen in potestate essent. In ea duo maritima castella frumentum, quod ex Sardinia nuper missum erat, quodque M. Junius prætor³ ex Etruria coemerat, ab Ostia convectum est, ut exercitui per hiemem copia esset. Cæterum super eam cladem, quæ in Lucanis accepta erat, volonum quoque exercitus⁴, qui, vivo Graccho, summa fide stipendia fecerat, velut exauctoratus morte ducis, ab signis discessit. Hannibal non Capuam neglectam, neque, ut tanto discrimine, desertos volebat

10. Alii alia peste absumpti sint; vide ad II, 44, n. 5.

CAP. XX. 1. Capua a consulibus iterum.... obsideri cœpta: de prima obsidione conf. esp. 15, 18, et infra cap. 22 extr.

2. Casilinum frumentum convectum (vide ad XXII, 13, n. 6): ad Vulturni ostium, ubi nunc urbs est (vide ad XXII, 14, n. 1), castellum communitum (ante Fabius Maximus munierat): præsidium impositum; verba mutila, saltem corrupta. Nam duo maritima castella, in quæ mox frumentum Livius convectum dicit, sunt Vulturnum et Puteolos, quos Fabius munierat (videatur ad XXIV, 7, n. 7); et de Casilino, Vulturno ac Puteolis idem traditur cap. 22. Hinc Puteolis post communitum inserit Cluver. Ital. Ant. I, 2, et alteri Stroth. alterum Fabius, etc. vel castello communito,

quodque Fabius, etc. conj. Gronov. Forte legend. castellum communitum, utque Puteolis (Maximus munierat), præsidium impositum: nam Puteolis, a Fabio munitis, præsidium simul ab eo jam impositum erat (vid. ad XXIV, 7, n. 7), et Fabius passim simpl. Maximus dicitur, v. c. XXIV, 12 med. Hinc facile ex Puteolis fieri potuit Fabius, vel per concordiam librarium, vel ex glossa, quæ deinde in contextum recepta, extrusa voce Puteolis.

3. M. Junius Silanus prætor. provinciam sortitus Etruriam; vide esp. 2, 3. — Ab Ostia convectum, forte congestum, ne idem repetatur verbum. At vide ad I, 3, n. 8.

4. Volonum exercitus, etc.; confer XXIV, 14 seq., et ad XXII, 57, n. 12. — Velut exauctoratus; vide ad VIII, 34, n. 8. Mox in tanto discrimi-

socios; sed, prospero ex temeritate unius romani ducis⁵ successu, in alterius ducis exercitusque opprimendi occasionem imminebat. Cn. Fulvium prætorem Apuli legati nuntiabant, primo, dum urbes quasdam Apulorum, quæ ad Hannibalem descivissent, oppugnet, intentius rem egisse; postea nimio successu et ipsum et milites, præda impletos, in tantam licentiam socordiamque effusos, ut nulla disciplina militiæ esset. Quum sæpe alias, tum paucis diebus ante expertus⁶, qualis sub incerto duce exercitus esset, in Apuliam castra movit.

XXI. Circa Herdoniam¹ romanæ legiones et prætor Fulvius erant: quo ubi allatum est, hostes adventare, prope est factum, ut injussu prætoris signis convulsis in aciem exirent; nec res ulla magis tenuit, quam spes haud dubia, suo id arbitrio, ubi vellent, acturos. Nocte insequenti Hannibal, quum tumultuatum in castris, et plerosque ferociter, signum ut daret, institisse duci ad arma vocantes sciret, haud dubius prosperæ pugnæ occasionem dari, tria millia expeditorum militum² in villis circa vepribusque et silvis disponit, qui, signo dato, simul omnes e latebris³ existerent;

mine edd. ante Drak. ut in tanto d. MS Hav. prob. Doer. ut sensus sit: quippe vel præcipue in tanto diacr. Conf. ad VIII, 30, n. 7.

5. *Ex temeritate unius rom. ducis*; vide cap. 19. — *In occasionem imminet*, intentus erat; Stroth.; vide ad XXIII, 16, n. 1.

6. *Quum sæpe alias...expertus*, scil. Hannibal; quam vocem edd. ab Ascens. ad Gron. ante quum addunt.

CAP. XXI. 1. *Circa Herdoniam*; vide ad XXIV, 20, n. 5. — *Signis convulsis*; vide ad III, 54, n. 5. — *Tenuit*; vide ad II, 63, n. 3.

2. *Expeditorum militum*; vide ad V, 16, n. 2.

3. *Omnes e latebris existerent* optimi MSS; *exsilirent* edd. ante Gron. *Exsistere* est emergere, et repente in conspectum venire, apparere, et hinc quoque eminere, conspici, ut *exire*, *exstare*, *surgere*, *exsurgere*, *adsurgere*, *erigi*, *se attollere*: unde sub *exsistentibus* (aratro erectis, sublati) *glebis pisces emersisse* dicitur XLII, 2, n. 3, ubi nolim cum Dukero ponere *exstantibus*. Confer ad XXII, 4, n. 3; XXXIX, 37; Gron. et Drak. ad h. l., Ernesti Clav. Cic., ad Sil.

et Magonem ac duo ferme millia equitum, qua fugam inclinaturam credebat, omnia itinera insidere jubet : his nocte præparatis, prima luce in aciem copias educit. Nec Fulvius est cunctatus, non tam sua ulla spe, quam militum impetu fortuito tractus. Itaque eadem temeritate, qua processum in aciem est, instruitur ipsa acies ad libidinem militum forte procurentium consistentiumque, quo loco ipsorum tulisset animus, deinde per libidinem aut metum deserentium locum. Prima legio et sinistra ala⁴ in primo instructæ, et in longitudinem porrecta acies : clamantibus tribunis, *nihil introrsus roboris ac virium esse, et, quacumque impetum fecisset hostis, perrupturos*⁵; nihil, quod salutare esset, non modo ad animum, sed ne ad aures

I, 585; XIV, 301. — *Omnia itinera.* A Livio non prodixit *omnia* facile crederet Jac. Gronovius, quum illud in Cantabr. libro non legerit; alii tamen eud. l. hoc vocabulum tuentur Ep.

4. *Prima legio et sinistra ala socialis exercitus*, qui in duo corpora, in *alam dextram et sinistram* dividebatur, et in quo *ala* erat, quod *legio* in Romano; Dacier. et Doer.; vide ad X, 40, n. 7; XXVII, 2, n. 4; XXXI, 21, n. 3; XXXV, 5, n. 1, 3; XL, 40, n. 1; ad Tac. Ann. IV, 73, n. 4; et Lips. de Mil. Rom. II, n. 7, ubi docet, *alam dextram et sinistram* vocari duas partes peditatus sociorum, quis plurimum, ut *alæ* in avibus, corpus illud legionum otramque texerint. Conf. Gell. XVI, 4 extr. Hinc *cohortes alariæ*, seu *alares* sociorum peditatus X, 40, n. 7, ut *alarii equites* eorum equitatus XXXV, 5, et XL, 40, n. 6, quibus locis ab *legionariis equitibus* distinguuntur. Plerumque quidem *ala* de sociorum, sed nonnumquam de Romanorum quoque equiti-

bus dicitur, v. e. II, 49, n. 11; VIII, 39, n. 1; XXIII, 45, n. 4; XXIIX, 1, n. 4. Cur vero altera ala dicitur sit *dextra*, altera *sinistra*, non satis constat, nec docuit nos Polyb. VI, 26. Dukeri nota ad XXVII, 14, est hæc: « Alas non a loco, quem in acie tecebaot, ita vocatas fuisse, et tam dextram in sinistro, quam sinistram in dextro cornu pugnasse, vel unus locus XXVII, 2, ostendit. Suspicio potius, hæc nomina illis pro arbitrio imperatorum imposita fuisse a locis, quæ in castris occupabant, id est, ex eo, quod altera earum in dextra, altera in sinistra parte castrorum tendebat. » Confer ad XXVI, 14, n. 4; XXVII, 14, n. 2, et XXXI, 21, n. 3. — *In primo instructæ*; vide ad II, 20, n. 3. Tõ in addunt optimi MSS, non edd. ante Gron.

5. *Quacumque parte impetum fecisset hostis, perrupturos* (prop. *perrupturum*) in MSS; *fecissent hostes* in edd. ante Drak. Confer ad I, 41, n. 1, et XXII, 4, n. 2.

quidem admittebant. Et Hannibal, haudquaquam similis dux, neque simili exercitu, neque ita instructo aderat. Ergo ne clamorem quidem atque impetum primum eorum Romani sustinuerunt. Dux, stultitia et temeritate Centenio par, animo nequaquam comparandus, ubi rem inclinatam ac trepidantes suos vidit, equo arrepto, cum ducentis ferme equitibus effugit: cætera a fronte pulsa, a tergo atque alis circumventa, acies eo usque est cæsa, ut ex duodeviginti⁶ millibus hominum duo millia haud amplius evaserint. Castris hostes potiti sunt.

XXII. Hæ clades, super aliam alia, Romam quum essent nuntiatae, ingens quidem et luctus et pavor civitatem cepit: sed tamen, quia consules, ubi summa rerum esset¹, ad id locorum prospere rem gererent, minus his cladibus commovebantur. Legatos ad consules mittunt C. Lætorium, M. Metilium, qui nuntiarent, ut reliquias duorum exercituum cum cura colligerent, darentque operam, ne per metum ac desperationem hosti se dederent (id quod post cannensem accidisset cladem), et ut desertores de exercitu volonum² conquirerent. Idem negotii P. Cornelio datum, cui et delectus mandatus erat: isque per fora conciliabulaque³ edixit, ut conquisitio volonum fieret, iique

6. *Ex duodeviginti millibus*; etc.; confer ad Sil. XII, 469.

CAP. XXII. 1. *Ubi summa rerum esset*; vide ad III, 5, n. 6. — *Ad id locorum*; vide ad IX, 45, n. 1. *Mox rem* inseruit Gron. quia in Put. et Pet. est *prosperem*. Confer ad XXXIX, 54, n. 4. — *Legatos ad consules mittunt C. Lætorium* (Lætorium edd. vet.) et M. Metilium, qui nuntiarent, iis indicarent desiderium et mandatum, mandarent, ut, etc. Sic nuntiari

passim seq. ut (v. c. III, 50 pr.; XXVII, 29, n. 2) et ne vel conjunctivo. Verba qui nuntiar ut suspecta videbantur Gron. ob ea, quæ notavi ad VIII, 19, n. 10.

2. *Desertores de exercitu volonum*, confer cap. 20, et ibi not. 4. — *P. Cornelio* Sullæ præf. urb. Confer cap. 2, et 3.

3. *Per fora conciliabulaque*; vide ad cap. 5, n. 3. — *Conquisitio volonum*; vide supra ad librum XXI,

ad signa reducerentur. Hæc omnia intentissima cura acta. Ap. Claudius consul, D. Junio ad ostium⁴ Vulturni, M. Aurelio Cotta Puteolis præposito, qui, ut quæque naves ex Etruria ac Sardinia accessissent, ex templo in castra mitterent frumentum, ipse ad Capuam regressus, Q. Fulvium collegam invenit Casilini, omnia inde portantem molientemque ad oppugnandam Capuam. Tum ambo circumsederunt urbem, et Claudium Neronem prætorem ab Suessula ex Claudianis castris⁵ exciverunt. Is quoque, modico ibi præsidio ad tenendum locum relicto, cæteris omnibus copiis ad Capuam descendit. Ita tria prætoria circa Capuam erecta, tres et exercitus, diversis partibus opus aggressi, fossa valloque circumdare urbem parant, et castella excitant⁶ modicis intervallis; multisque simul locis cum prohibentibus opera Campanis eo eventu pugnant, ut postremo portis muroque se contineret Campanus. Prius tamen, quam hæc continuarentur opera, legati ad Hannibalem missi, qui quererentur, desertam ab eo Capuam, ac prope redditam Romanis; obtestarenturque, ut tunc saltem⁷ opem non circumsessis modo, sed etiam circumvallatis, ferret. Consulibus literæ a P. Cornelio prætore missæ, *Ut, prius quam clauderent Capuam operibus, potestatem Campanis facerent, ut, qui eorum vellent, exirent ab Capua, suasque res secum auferrent. Liberos fore suaque omnia habituros, qui ante idus martius exissent: post eam diem, quique*

cap. 11, n. 10, et ad XXII, 57, n. 12.

4. *Ad ostium Vulturni*, etc.; vide ad cap. 20, n. 2. — *Invenit Casilini*, omnia inde portantem: hæc lectio debetur Perizonio, mox ab aliis recepta, quam antea legeretur, *invenit, Casilino omnia importantem*. Eo.

5. *Ab Suessula ex Claudianis ca-*

stris; vide ad XXI, 31, n. 3. — *Cæteris omnibus copiis ad Capuam d.*; vide ad I, 14, n. 4.

6. *Et castella excitant*, Gall. *des forts*, vel, si angustiora sunt, *des redoutes*; Doer. Confer ad V, 5, n. 2.

7. *Ut tunc saltem*, etc., forte leg. *ut nunc s. . . consulibus literæ . . . mis-*

exissent, quique ibi mansissent, hostium futuros numero. Ea pronuntiata Campanis, atque ita spreta, ut ultro dicerent contumelias, minarenturque. Hannibal ab Herdonia Tarentum duxerat legiones; spe, aut vi, aut dolo, arcis tarentinæ potiundæ. Quod ubi parum processit, ad Brundisium flexit iter, prodi id oppidum ratus. Ibi quoque quum frustra tereret tempus, legati campani ad eum venerunt, querentes simul orantesque: quibus Hannibal magnifice respondit, et antea solvisse obsidionem, et nunc adventum suum consules non laturos. Cum hac spedimissi legati vix regredi Capuam, jam duplici fossa valloque cinctam, potuerunt.

XXIII. Quum maxime Capua circumvallaretur, Syracusarum oppugnatio ad finem venit, præterquam¹ vi ac virtute ducis, exercitusque, intestina etiam prodicione adjuta. Namque Marcellus initio veris incertus, utrum Agrigentum ad Himilconem et Hippocraten verteret bellum, an obsidione Syracusas premeret, quamquam nec vi capi videbat posse inexpugnabilem terrestri ac maritimo situ urbem, nec fame, quam prope liberi ab Carthagine commeatus alerent; tamen, ne quid inexpertum relinqueret, trausfugas syracusanos (erant autem apud Romanos aliqui nobilissimi viri, inter defectionem ab Romanis, quia ab novis consiliis abhorrebant, pulsi) colloquiis suæ partis tentare ho-

sæ ex senatusconsulto, ut, etc.; vide ad VIII, 19, n. 10. — Clericus, censatus prætorem consuiibus nihil imperare posse, scribendum conjecit, *literæ a P. C. a P. Cornelia*: non vidit intelligi ex *senatusconsulto*, quod expresse additur XII, 33: *ex senatusconsulto literæ ad consules missæ* Ed.

CAP. XXIII. 1. *Præterquam vi*, etc. vid. ad V, 14, n. 5. — *Incertus, utrum...Syrac. obs. premeret.* Priore

anno assederat Syracusis solus Appius (eum enim sub finem demum ejusdem anni dimissum esse Romanum Creverius existimat), dum Marcellus summa per Siciliam circumferebat, et adversus Himilconem et Hippocratem res gerebat. Hic igitur dubitat Marcellus, utrum ad eodem hostes versurus sit bellum, ut priore anno, an remansurus ad premendas obsidione Syracusas. Ed.

minum animos jussit, et fidem dare, si traditæ forent Syracusæ, liberos eos ac suis legibus victuros² esse. Non erat colloquii copia, quia inultorum animi suspecti omnium curam oculosque³ converterant, ne quid falleret tale admissum. Servus unus exsulum, pro transfuga intromissus in urbem, conventis paucis, initium colloquendi de tali re fecit. Deinde in piscatoria quidam navi, retibus operiti, circumvectique ita ad castra romana, colloquutique cum transfugis; et idem sæpius eodem modo alii atque alii: postremo ad octoginta facti. Et, quum jam composita omnia ad prodicionem essent, indicio delato ad Epicyden per Attalum quemdam, indignantem sibi rem creditam non esse, necati omnes cum cruciatu sunt. Alia subinde spes, postquam hæc vana evaserat, excepit⁴. Damippus quidam Lacedæmonius, missus ab Syracusis ad Philippum regem, captus ab romanis navibus erat: hujus utique redimendi et Epicydæ cura erat ingens; nec abnuït Marcellus, jam tum Ætolorum, cujus gentis socii Lacedæmonii erant, amicitiam affectantibus Romanis. Ad colloquium de redemptione ejus missis, medius maxime atque utrisque opportunus locus, ad portum Trogiliorum⁵, propter turrin, quam vocant Galeagram, est visus. Quo quum sæpius commearent, unus ex Romanis, ex propinquo murum contemplatus, numerando lapides

2. *Liberos ac suis legibus victuros*; vide ad cap. 16, n. 4.

3. *Omnium curam oculosque converterant* (vide ad XXII, 51, n. 3), *ne quid falleret tale admissum*; vide ad III, 8, n. 2. Mox legere malim *circumvecti vel circumvecti sunt ita*, et deinde: *At vel Sed, quum jam composita*, etc. — *Postremo ad octoginta facti*, etc. Confer XXVI, 30.

4. *Alia subinde spes excepit*, scil.

hanc, statim quasi sequuta; vel Marcellum et Romanos. Confer ad I, 53, n. 5. — *Damippus* in MSS (ant *Damnippus*) apud Plut. in Marcello pag. 308, et Polyb. VII, 5, n. 3. *Damippus* edd. ante Gron.

5. *Ad portum Trogiliorum* pro vulg. *Trogilorum* ex emend. Cluverii, qui monet, *Trogilum* fuisse vicum in ipso maris litore, et vicanos ab eo dictos *Trogilios*, ab his vero navium statio-

æstimandoque ipse secum, quid in fronte⁶ paterent singuli, altitudinem muri, quantum proxime conjectura poterat, permensus, humilioremque aliquanto pristina opinione sua et cæterorum omnium ratus esse, et vel mediocribus scalis superabilem, ad Marcellum rem defert. Haud spernenda visa. Sed, quum adiri locus, qui ob id ipsum intentius custodiebatur⁷, non posset, occasio quærebat: quam obtulit transfuga, nuntians, diem festum Dianæ per triduum agi⁸, et, quia alia in obsidione desint, vino largius epulas celebrari, et ab Epicycle præbito universæ plebei, et per tribus a principibus diviso. Id ubi accepit Marcellus, cum paucis tribunorum militum colloquutus, electisque per eos ad rem tantam agendam audendamque idoneis centurionibus militibusque, et scalis in occulto comparatis, cæteris signum dari⁹ jubet, ut mature corpora curarent, quietique darent: nocte in expeditionem

nem portam Tragiliorum. Τρωγίλιος χώρα ἐν Σικελίᾳ· τὸ ἰθνηκὸν Τρωγίλιος, Steph. Byzant. Ὁ Τρωγίλιος καλούμενος, ἕπερ βραχύτατος ἐγγίγνεται αὐτοῖς ἐκ τοῦ μεγάλου λιμένος ἐπὶ τὴν ἑτέραν θάλασσαν τὸ ἐπιτείχισμα, Thucyd. lib. VI. Portus ad exitum majoris portus Syracus. situs erat, et turris nomen Galeagra exprimi possit nostro Wieselgang; Stroth.

6. Quid in fronte paterent, quam amplii essent (conf. Gron. et ad XXIIV, 3, n. 1), singuli lapides: subducta lapidum ratione, de muri altitudine concludebat; Doer. Confer loc. simil. Thucyd. III, 20, et Fragm. Polyb. tom. V, pag. 32, 33, ed. Schweigh. et hujus not.

7. Qui ob id ipsum intentius custodiebatur: ut πύργον φυλαττόμενον μὲν ἑμυλῶς; dieit Plat. et Polyam. VIII, 11. Utroque loco ἑμυλῶς legendum

esse, vix crediderim. — Transfuga, Sosistratus; vide Frontin. Strat. III, 3, 2.

8. Diem festum Dianæ (τὰ Ἀρτεμίσια) per triduum agi, etc.; confer Meurs. Græc. seriat. lib. I, δτι ἑστὴν ἁγίων πάνθων (πανθημῶν ap. Heronem) ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας, καὶ τοῖς μὲν σιτίους λιτοῖς χρῶνται διὰ τὴν σπάνιν, τῷ δὲ εἰναι θαφθαῖ, Polyb. loco laud. Vox diem delenda videbatur Crev. et Jac. Gron. Sed Latini fortassis etiam plarium dierum solennis diem festum dicunt, ut unius diei plur. num. dies festos; nec locus Front. III, 3, 2, juvat conjecturam; Duker. — Alia, scil. ad vietum pertinentia; Stroth.

9. Signum dari, sc. per tesseram. En. — Ut mature corpora curarent qu. d.; vide Schel. ad Polyb. cup. 8. — De die epulatis; vide ad IX, 44, n. 5.

eundum esse. Inde ubi id temporis visum, quo de die epulatis jam vini satias principiumque somni esset, signi unius milites ferre scalas jussit; et ad mille fere armati tenui agmine per silentium eo deducti. Ubi sine strepitu ac tumultu primi evaserunt in murum, sequenti ordine alii, quum priorum audacia dubiis etiam animum faceret.

XXIV. Jam mille armatorum ceperant partem, quum cæteræ admotæ¹, pluribusque scalis in murum evadabant, signo ab Hexapylo dato; quo per ingentem solitudinem² erat perventum, quia magna pars, in turribus epulati, aut sopiti vino erant, aut semigraves potabant: paucos tamen eorum oppressos in cubilibus interfecerunt. Prope Hexapylon est portula magna vi refringi cœpta; et e muro ex composito tuba datum signum erat. Et jam undique, non furtim, sed vi aperta, gerebatur res: quippe ad Epipolas, frequentem custodiis locum³, perventum erat, terrendique magis hostes erant, quam fallendi; sicut territi sunt: nam simul ac

— *Vini satias* antiquæ pro *satietas*, ut XXXVII, 49, et XXX, 3. — *Signi*, manipuli, *unius milites*; quod ulim dicebatur *vexillum*: sed hoc tempore jam *vexillum* sociorum, *signum* Romanorum erat; Stroth. Conf. ad VIII, 8, n. 2; XXXIII, 1, n. 2; XXX, 9, n. 5; XLI, 2, n. 3; XLIV, 37, n. 1. His autem temporibus manipulus, tricesima pars legionis, constabat 130 militibus.

CAP. XXIV. 1. Jam mille armatorum ceperant partem urbis, quum cæteræ admotæ, scil. cohortes: sed cum Gron. leg. cæteri admoti, vel cum Mureto cæteri admotis pluribus scalis. — *Hexapylo*; vide ad XXIV, 21, n. 3.

2. *Per ingentem solitudinem*, nus-

quam vigiliis custodiisque obstantibus, ut contra mox ad Epipolas, frequentem custodiis locum; Stroth. — *Semigraves*; vide ad IV, 37, n. 2. Confer Polyb. loco laud. pag. 34. — Pro *semigraves* Lipaius, Ep. Quæst. IV, 16, conjiciebat leg. *somno graves*. Sed nihil mutandum videtur: quum enim *semigraves* dicit Livius, facile ex eo, quod præcedit, suppleri potest *vino*. Nempe alii jam sopiti erant vino, alii eo gravati, sed ita tamen ut adhuc vigilare et perseverare in potando possent. *Semigravis* fortassis alibi non inveniri putat Duker. Sed etiam alia cum *semis* composita æque rara sunt. Fn.

3. *Epipolas frequentem c. l.*; vide supra ad librum X, cap. 11, n. 3; XXIV, 21, n. 3.

tubarum est auditus cantus, clamorque tenentium muros partemque urbis, omnia teneri custodes rati, alii per murum fugere, alii salire de muro, præcipitarique turba paventium. Magna pars tamen ignara tanti mali erat, et gravatis omnibus viño somnoque, et, in vastæ magnitudinis urbe, partium sensu non satis pertinente in omnia⁴. Sub luce, Hexapylo effracto, Marcellus, omnibus copiis urbem ingressus, excitavit convertitque omnes ad arma capienda, opemque, si quam possent, jam captæ prope urbi ferendam. Epicydes, ab Insula, quam ipsi Nason vocant⁵, citato profectus agmine, haud dubius, quin paucos, per negligentiam custodum transgressos murum, expulsurus foret, occurrentibus pavidis, tumultum augere eos, dictitans, et majora ac terribiliora vero afferre, postquam conspexit omnia circa Epipolas completa, lacessito tantum hoste paucis missilibus, retro in Achradinam agmen convertit, non tam vim multitudinemque hostium metuens, quam ne qua intestina fraus per occasionem oriretur, clausasque inter tumultum Achradinæ⁶ atque Insulæ inveniret portas. Marcellus, ut, mœnia iugressus, ex superioribus locis urbem, omnium ferme illa tempestate pulcherrimam, subjectam oculis vidit, illacrymasse dicitur, partim gaudio tantæ perpetratæ rei, partim vetusta gloria urbis. Atheniensium⁷ classes de-

4. *Partium sensu non satis pertinente in omnia*; vide ad XXI, 49, n. 3.— *Omnibus copiis u. i.*; vide ad I, 14, n. 4.

5. *Insula, quam ipsi Nason vocant*; vide ad XXIV, 21, n. 3.— *Expulsurus foret*; vide ad VI, 42, n. 7.

6. *Clausasque inter tumultum Achradinæ* (vide ad XXI, 21, n. 3), etc., adeoque excluderetur ipse cum suis; Stroth. — *Illacrymasse dicitur*; conf.

XLV, 4, n. 2; Sil. XIV, 665 seq., et Plut. loco laud.

7. *Atheniensium classes demersæ* (vide Cie. Verr. V, 37), et duo ingentes exercitus cum d. c. ducibus, Demosthene et Nicia, deleti tempore belli Pelopon. a Gylippo, qui Spartanis, Syracusanorum sociis, præerat; vide Justin. IV, 4, n. 5; Diodor. XIII, 7 seq.; Thucyd. VII, 2 seq.; Plut. in Nicia et Alcib. Præter huc etiam La-

mersæ, et duo ingentes exercitus cum duobus clarissimis ducibus deleti occurrebant, et tot bella cum Carthaginiensibus⁸ tanto cum discrimine gesta; tot tam opulenti tyranni regesque; præter cæteros Hiero, quum recentissimæ memoriæ rex, tum ante omnia, quæ virtus ei fortunaque sua dederat, beneficiis in populum romanum insignis. Ea quum universa occurrerent animo, subiretque cogitatio, jam illa momento horæ arsura omnia, et ad cineres reditura; prius quam signa Achradinam admoveret⁹, præmittit Syracusanos, qui¹⁰ intra præsidia romana, ut ante dictum est, fuerant, ut alloquio leni perlicerent hostes ad dedendam urbem.

XXV. Tenebant Achradinæ portas murosque maxime transfugæ, quibus nulla erat per conditiones veniæ spes. Ii nec adire muros, nec alloqui quemquam passi: itaque Marcellus, postquam id inceptum irritum fuit, ad Euryalum¹ signa referri jussit. Tumulus est in extrema parte urbis versus a mari, viæque imminens ferenti in agros, mediterraneaue insulæ, percommode situs ad commeatus excipiendos. Præerat huic archi Philodemus Argivus², ab Epicycle impositus, ad quem missus a Marcello Sosis, unus ex interfectoribus ty-

maehum et Eurymedontem, non ignobiles duces Atheniensium ad Syracusanos perisse, monet Duk. coll. Thueyd. VI, 101, et VII, 52. — Occurrebant; vide ad V, 54, n. 2.

8. Tot bella cum Carthagin.; vide Diodor. 11 seq., 19, 20. Mox tot ac tam opulenti tyranni regesque (Hiero, Gelo, Dionysii et alii) edd. ante Gron. forte rectius, vel et pro ac.

9. Signa ad Achradinam admoveret optimi MSS ut XXVI, 30; XXVII, 25; XXVIII, 46; Achradinæ edd. ante Crev.

10. Syracusanos, qui intra (al. inter,

ut et cap. 31 pr., et XXXVIII, 11, 48) præsidia Rom. fuerant (ut ter cap. 31), ut ante dictum est cap. 23 pr. Confer ad XXXVIII, 11, n. 4.

CAP. XXV. 1. Ad Euryalum; Εὐρύαλος ἡ ἀκρόπολις τῶν Ἐπιπυλίων, πολίχιον δὲ τοῦτο Συρακουσίων ἀπόκρημον, Steph. Confer Thueyd. VI. — Versus a mari, aversus, remotus, a mari longius discedens, et versus in mediterraneas insulæ. Ed. — Viæque imminens; vide ad III, 51, n. 3. — Insulæ, Siciliæ.

2. Philodemus Argivus; vide ad XXIV, 6, n. 1.

ranni, quum, longo sermone habito, dilatus per frustrationem esset³, retulit Marcello, tempus eum ad deliberandum sumpsisse. Quum is diem de die differret, dum Hippocrates atque Himilco admoverent castra legionesque, haud dubius, si in arcem accepisset eos, deleri romanum exercitum inclusum muris posse; Marcellus, ut Euryalum neque tradi, neque capi vidit posse, inter Neapolim et Tycham⁴ (nomina partium urbis et instar urbium sunt) posuit castra, timens, ne, si frequentia intrasset loca, contineri ab discursu miles avidus prædæ non posset. Legati eo ab Tycha et Neapoli cum infulis et velamentis⁵ venerunt, precantes, ut a cædibus et ab incendiis parceretur⁶. De quorum precibus, quam postulatis, magis consilio habito, Marcellus ex omnium sententia edixit militibus, *ne quis liberum corpus violaret; cætera præda futura*. Castraque tectis parietum pro muro septa⁷. Portis

3. *Dilatus per frustrationem*; vide ad XXI, 53, n. 3.

4. *Neapolim et Tycham*; vide ad XXIIV, 21, n. 3. — *Nomina partium urbis*. Puteam. exhibet nomine *a partium*; alius item probæ notæ, nomine *apertium*. Scribe igitur nomina *ea partium*; Gron. quem improbat Drak. quin Livius in simili per parenthesin addita enunciatione pronomen *ea* vel addere, vel omittere solet. En. — *Si frequentia intrasset loca*; vide ad X, 11, n. 3.

5. *Cum infulis et velamentis*; vide ad II, 54, n. 6.

6. *Ut a cædibus et ab incendiis parceretur*, abstineretur, temperaretur; rarum dictionis genus; Struth.

7. *Castraque tectis parietum pro muro septa*, castra Marcelli, inter Neapolin ac Tychen posita, ædificiorum parietes pro muro aut vallo habere;

nisi *tecta parietum* sunt parietes ipsi ad tegendas ædes structi, seu potius leg. *tectorum parietibus*; Gron. Omnino ita potius dicendum erat; et incommoda etiam est copula *que*: quare lego: *Castra objectu parietum vel objectis parietibus* (ut IV, p: XXXI, 39; XXXVIII, 7; XLII, 63, et quater infra cap. 36) *pro muro septa*; Stroth. At sic vox *tectorum* vel *domorum* desideratur; et nullum delere tō *parietum* ac reponere: *castra undique tectis pro muro* (muro quasi, muri loco) *septa*; Doer. *Castra pro tectis parietum muro septa* conj. Cluver. Forte leg. *Castra pæne tectis parietumque muro septa*; hoc est, longe maxima eorum pars, præter portas, regione platearum (vide ad III, 66, n. 3) patentes, in eas spectantes et apertas; unde ad portas *stationes disposuit* militum. *Portis r. p. patentibus* (abl.

regione platearum patentibus stationes præsidiaque disposuit, ne quis in discursu militum impetus in castra fieri posset. Inde, signo dato, milites discurrerunt: refractisque foribus, quum omnia terrore ac tumultu streperent, a cædibus tamen temperatum est. Rapinis nullus ante modus fuit, quam omnia diuturna felicitate cumulata bona egessere. Inter hæc et Philodemus, quum spes auxilii nulla esset, fide accepta, ut inviolatus ad Epicyden rediret, deducto præsidio, tradidit tumultum Romanis. Aversis omnibus ad tumultum ex parte captæ urbis, Bomilcar, noctem eam⁸ nactus, qua propter vim tempestatis stare ad ancoram in salo romana classis non posset, cum triginta quinque navibus ex portu syracusano profectus, libero mari vela in altum dedit, quinque et quinquaginta navibus Epicydæ et Syracusanis relictis; edoctisque Carthaginensibus, in quanto res syracusana discrimine esset, cum centum navibus post paucos dies redit, multis (ut fama est) donis ex Hieronis gaza ab Epicyde donatus.

XXVI. Marcellus, Euryalo recepto præsidioque addito, una cura erat liber, ne qua ab tergo vis¹ hostium in arcem accepta inclusos impeditosque mœnibus suos turbaret. Achradinam inde, trinis castris per idonea dispositis loca, spe ad inopiam omnium rerum inclusos redacturum, circumsedidit. Quum per aliquot dies quietæ stationes utrinque fuissent, repente adventus Hippocratis et Himilconis, ut ultro undique oppugnantur

conseq.) stationes p. disposuit, scil. ad eas, aut portis dictum pro ad portas. — Portis... patentibus. Creverii nota est: « Portis castrorum apertis e regione laterum utriusque urbis viarum. Si quis tamen velit intelligere ipsarum urbium portas non magnopere repugabimus. » Ed.

8. Noctem eam nactus, opportunitatem, quam ea dabat, amplexus.

CAP. XXVI. 1. Vis hostium, multitudo host. v. Sil. IV, 599. — Inclusos redacturum, subaudito pronomine se, quod abigunt plurimi et optinæ notæ codices. Posset et cum J. Fr. Gronovio legi, inclusos redactum iri. Ed.

Romani, fecit. Nam et Hippocrates, castris ad magnum portum² communitis, signoque iis dato, qui Achradinam tenebant, castra vetera Romanorum adortus est, quibus Crispinus præerat; et Epicydes eruptionem in stationes Marcelli fecit; et classis punica litori, quod inter urbem et castra romana erat, appulsa est, ne quid præsidii Crispino submitti a Marcello posset. Tumultum tamen majorem hostes præbuerunt, quam certamen: nam et Crispinus Hippocraten non repulit tantum munimentis, sed insequutus etiam est trepide fugientem; et Epicyden Marcellus in urbem compulit: satisque jam etiam in posterum videbatur provisum, ne quid ab repentinis eorum excursionibus periculi foret. Accessit et pestilentia, commune malum, quod facile utrorumque animos averteret a belli consiliis. Nam tempore autumnii et locis natura gravibus³, nullo tamen magis extra urbem, quam in urbe, intoleranda vis æstus per utraque castra omnium ferine corpora movit. Et primo temporis ac loci vitio et ægri erant, et moriebantur: postea curatio ipsa et contactus ægrorum vulgabat morbos⁴; ut aut neglecti desertique, qui incidissent, morerentur, aut adsidentes curantesque eadem vi morbi repletos secum traherent; quotidianaque funera et mors ob oculos esset, et undique dies noctesque ploratus audirentur. Postremo ita assuetudine mali effraverant animos, ut non modo lacrymis⁵ justoque comploratu prosequerentur mortuos, sed ne efferrent quidem, aut sepelirent⁶, jacerentque

2. *Ad magnum portum*; vide ad XXIV, 21, n. 3.

3. *Loci natura gravibus*; vide ad III, 6, n. 2, et XXIII, 34, n. 6. — *Corpora movit*, vexavit, graviter affliccit. Confer ad XXI, 39, n. 2. In hac pestilentie descriptione Livium re-

spexisse Thucyd. II, 51 seq. jam monuit Duker. Cf. ad Sil. XIV, 580 seqq.

4. *Contactus ægrorum vulgabat morbos*; vide ad II, 29, n. 5. — *Qui incidissent*, scil. in morbum.

5. *Ut non modo lacrymis*: non modo non edd. ante Gron., non optimi

strata exanima corpora in conspectu similem mortem exspectantium; mortuique ægros, ægri validos, quum metu, tum tabe ac pestifero odore corporum conficerent⁶. Et, ut ferro potius morerentur, quidam invadebant soli hostium stationes. Multo tamen vis major pestis Pœnorum castra, quam romana (diu circumse- dendo Syracusas, cælo aquisque assuerant magis), affecerat. Ex hostium exercitu Siculi, ut primum videre ex gravitate loci⁷ vulgari morbos, in suas quisque propinquas urbes dilapsi sunt. At Carthaginienses, quibus nusquam receptus erat, cum ipsis ducibus Hippocrate atque Himilcone, ad internecionem omnes perierunt. Marcellus, ut tanta vis ingruerat mali, traduxerat in urbem suos; infirmaque corpora tecta et umbræ recreaverant. Multi tamen ex romano exercitu eadem peste absumpti sunt.

XXVII. Deleto terrestri punico exercitu, Siculi, qui Hippocratis milites fuerant, in haud magna oppida, cæterum et situ et munimentis tuta (tria millia alterum¹ ab Syracusis, alterum quindecim abest), eo et commeatus e civitatibus suis comportabant, et auxilia arcessebant. Interea Bomilcar, iterum cum classe profectus Carthaginem, ita exposita fortuna sociorum, ut spem faceret, non ipsis modo salutarem opem ferri

MSS; vide ad I, 40, n. 1) *justoque comploratu*, quem mortuis debet humanitus (unde *justa facere et persolvere* de officio sepulturæ), *prosequerentur mortuos*; confer ad cap. 38, n. 4; Mitscherl. ad Hor. Od. II, 6, 23 (*debita sparges lacryma favillam vatis amici*), et II, 9, n. 9. — *Efferrerent*; vide ad II, 16, n. 5. — Quis non statim, ea legens, recentem Barcinonis pestilentiam, Medicorumque gallico- rum virtutem vel in ipsa morte su-

blimem admirans reminiscitur! En.

6. *Tabe ac pestifero odore corporum conficerent*; vide ad II, 40, n. 8, et IV, 30, n. 4. — *Cælo aquisque assuerant magis*; vide Gron. Obas. IV, 8, ubi corruptum restituit locum.

7. *Ex gravitate loci vulgari morbos*; vide ad II, 29, n. 5; III, 6, n. 2, et VII, 39, n. 5. — *Receptus*, confer ad XXII, 12, n. 9.

CAP. XXVII. 1. *Tria millia alterum*, etc. vid. ad IX, 24, n. 2. Mox

posse, sed Romanos quoque in capta quodammodo urbe capi, perpulit, ut onerarias naves quam plurimas omni copia rerum onustas secum mitterent classemque suam augerent. Igitur, centum triginta navibus longis et septingentis onerariis profectus² a Carthagine, satis prosperos ventos ad trajiciendum in Siciliam habuit. Sed iidem venti superare eum Pachynum³ prohibebant. Bomilcaris adventus, fama primo, dein præter spem mora, quum gaudium et metum in vicem Romanis Syracusanisque præbuisset, Epicydes metuens, ne, si pergerent iidem, qui tum tenebant⁴, ab ortu solis flare per dies plures venti, classis punica Africam repeteret, tradita Achradina mercenariorum militum ducibus, ad Bomilcarem navigat. Classem in statione versa in Africam habentem, atque timentem navale prælium, non tam quod impar viribus aut numero navium esset (quippe etiam plures habebat), quam quod venti aptiores romanæ, quam suæ, classi flarent, perpulit tandem, ut fortunam navalis certaminis experiri vellet. Et Marcellus, quum et siculum exercitum ex tota insula conciri videret, et cum ingenti comœatu classem punicam adventare, ne simul terra marique inclusus urbe hostium urgueretur, quanquam impar numero navium erat, prohibere aditu Syracusarum Bomilcarem constituit. Duæ classes infestæ circa pro-

riò eo supervacuum videtur. Sed vide ad I, 19, n. 1.

2. *CXXX navibus longis et DCC onerariis profectus*; vide ad I, 14, n. 4, et XXI, 17, n. 5. *DCC*, non *LXX*, optimi MSS, et onerariarum navium numerus solet esse major; Gron.

3. *Superare eum Pachynum*; vid. ad III, 50, n. 4. — Carthagine Pachynum petentes ventus ab occasu ferme flans vexerat. Auster necessarius erat navi-

gaturis ab Pachyno ad Syracusas. En.

4. *Si pergerent iidem venti, qui tum tenebant*, retinebant classem in cursu, vel durabant; Doer. Confer ad II, 3, n. 6, et II, 63, n. 3. — *Ab ortu solis flare*. Venti ergo mutati fuerant ex quo Bomilcar ad Pachynum pervenerat; sed ita, ut non minus, quam prius, prohiberent superari promontorium, et classem Carthaginem versus impellerent. En. — *Habentem Bomilcarem*.

montorium Pachynum stabant, ubi prima tranquillitas maris in altum evexisset, concursuræ. Itaque, cadente jam Euro, qui per dies aliquot sævierat, prior Bomilcar movit⁵: cujus prima classis petere altum visa est, quo facilius superaret promontorium. Carterum, postquam tendere ad se romanas naves vidit, incertum qua subita territus re, Bomilcar vela in altum dedit, missisque nuntiis Heracleam, qui onerarias retro in Africam repetere juberent, ipse, Siciliam prætervectus, Tarentum petit. Epicydes, a tanta repente destitutus spe, ne in obsidionem magna ex parte captæ urbis rediret, Agrigentum navigat, expectaturus magis eventum, quam inde quidquam moturus.

XXVIII. Quæ ubi in castra Siculorum sunt nuntiata, Epicyden Syracusis excessisse, a Carthaginiensibus relictam insulam, et prope iterum Romanis¹ traditam; legatos de conditionibus dedendæ urbis, explorata prius per colloquia voluntate eorum, qui obsidebantur, ad Marcellum mittunt. Quum haud ferme discreparet, quin, quæ ubique regum fuissent, Romanorum essent, Siculis cætera cum libertate ac legibus suis servarentur; evocatis ad colloquium his, quibus ab Epicyde creditæ res crant, *missos se simul ad Marcellum, simul ad eos ab exercitu Siculorum*², aiunt, *ut una omnium, qui obsiderentur quique extra obsidionem essent, for-*

5. Prior Bomilcar movit; vide ad II, 3, n. 2. Verba seqq. cujus prima classis p. a. v. est horum glossam redolent. — « Prima, prior quam Romana: nec cum Dukero leg. primo », Doer. — *Missisque nuntiis Heracleam* Minosam; vide ad XXIV, 35, n. 3. — *Onerarias* scil. naves, quam vocem addunt edd. vet., sed optimi MSS h. l. ut et XXXII, 18; XXXIV, 50 extr., et XXXV, 37, n. 3, omittunt,

quum tamen nullo horum capp. loco exstet; Gron. — *Retro repetere*, scil. cursum vel viam. Confer ad II, 45, n. 10, et IX, 2, n. 3.

CAP. XXVIII. 1. *Iterum Romanis traditam Siciliam*, ut olim bello punico primo. — *Discreparet*; vide ad I, 3, n. 4.

2. *Simul ad eos ab exercitu Siculorum* pro vulg. *simul ab eo ad exercitum* S. ex emend. Perizonii, cujus

tuna esset; neve alteri proprie sibi paciscerentur quidquam. Recepti deinde ab iis, ut necessarios hospitesque alloquerentur, expositis, quæ pacta jam cum Marcello haberent, oblata spe salutis perpulere eos, ut secum præfectos Epicydis³, Polyclitum et Philistionem et Epicyden, cui Sindon cognomen erat, aggredereentur. Interfectis iis et multitudine ad concionem vocata, et inopiam, qua ipsi inter se fremere occulte soliti erant, conquesti, *quanquam tot mala urgerent*, negarunt, *fortunam accusandam esse, quod in ipso- rum esset potestate, quam diu ea paterentur*⁴. Romanis causam oppugnandi Syracusas fuisse caritatem Syracusanorum, non odium: nam, ut occupatus res ab satellitibus Hannibalis, deinde Hieronymi, Hippocrate atque Epicyde audierint, tum bellum movisse, et obsidere urbem cepisse, ut crudeles tyrannos ejus, non ut ipsam urbem, expugnarent. Hippocrate vero interempto, Epicyde intercluso ab Syracusis, et præfectis ejus occisis, Carthaginiensibus omni possessione Siciliæ

nota est: « Missi erant e castris Siculorum ad Marcellum de conditionibus dedendæ urbis, sed ita ut explorarent prius obsessorum voluntatem, quam pacta confirmarentur. Nihil igitur attinebat ad obsessos memorare, se remissos esse a Marcello ad exercitum, quod neque factum erat, et, si maxime factum esset, non poterat inde colligi, id agi, ut una omnium esset fortuna, quod his legationibus queri affirmabant. Tum neque opus erat, Marcellum ea de re legatos mittere ad Siculos, qui ultro id rogatum venissent, neque illum id sibi curæ habere conveniens erat, sed solos Syracusanorum socios, qui erant in castris. »

3. *Præfectos Epicydis*; vide ad XXVIII, 30, n. 1. — *Epicydem*, cui

Sindon cognomen erat: ita omnes fere MSS. *Sidon* edd. ante Drak. — *Et inopiam, qua ipsi inter se fremere o. s. erant*: in cod. Put. *quæ ipsi*, et in quibusdam MSS. *quam ipsi*, quod loco III, 38, n. 9, non satis firmatur. *Qua et ipsi* vonj. Crev. et de *qua et ipsi* Doer. Ego potius crediderim, *verba et inopiam parum apta h. l. esse*, et vel ea delenda, vel legendum: *ob inopiam quæ ipsi inter se fremere*, etc., ut *fremere aliquid* III, 38, n. 9, et passim pro: cum fremitu et murmure dicere ac queri.

4. *Quam diu ea mala paterentur*, pati vellent; Doer. — *Caritatem Syracusanorum, non odium*, id est, adversam eos. — *Hipp. vero interempto peste*; niai leg. *interea mortuo*. Cf. c. 26 extr.

*terra marique pulsus, quam superesse causam Romanis, cur non, perinde ac si Hiero ipse viveret, unicus romanæ amicitiae cultor*⁵, *incolumes Syracusas esse velint? Itaque nec urbi nec hominibus aliud periculum, quam ab semetipsis, esse, si occasionem reconciliandi se Romanis prætermisissent (eam autem, qualis illo momento horæ sit, nullam deinde fore), simul libertas ab impotentibus tyrannis apparuisset*⁶.

XXIX. Omnium ingenti assensu audita ea oratio est. Prætores tamen prius creari, quam legatos nominari, placuit: ex ipsorum deinde prætorum numero missi oratores ad Marcellum. Quorum princeps, « Neque
« primo, inquit, Syracusani a vobis defecimus, sed
« Hieronymus, nequaquam tam in vos impius, quam
« in nos: nec postea pacem, tyranni cæde composi-
« tam¹, Syracusanus quisquam, sed satellites regii Hip-
« pocrates atque Epicydes, oppressis nobis hinc metu,
« hinc fraude, turbaverunt. Nec quisquam dicere po-
« test, aliquando nobis libertatis² tempus fuisse, quod
« pacis vobiscum non fuerit. Nunc certe cæde eorum,
« qui oppressas tenebant Syracusas, quum primum
« nostri arbitrii esse cœpimus³, extemplo venimus ad
« tradenda arma; dedendos nos, urbem, mœnia; nul-
« lam recusandam fortunam, quæ inposita a vobis fue-

5. *Un. r. am. cultor*; v. I, 21, n. 3.

6. *Simul* (simul ac) *libertas ab impotentibus tyrannis apparuisset*; vide ad III, 36, n. 2; III, 62, n. 4, et mox ad cap. 29, n. 2. Parenthesin induximus cum Stroth. et tum post prætermisissent comma pro puncto posuimus, tum deleverimus rō si ante simul, quod omnes fere MSS respuunt. Idem jam expunxerat Gron. ejus tamen emendationibus: *deinde fore, simul liberatas ab i. t. a. et quam li-*

bertas ab i. r. aperuisset, vix ulla, ne dum aptior, continetur sententia. — *Liberatas* legitur in optimis MSS et *aperuisset* in uno Palat.

CAP. XXIX. 1. *Pacem, tyranni cæde compositam*, factam (ut II, 13, et XXX, 40), restitutam. — *Satellites*; vide ad XXIII, 12, n. 7.

2. *Aliquando nobis libertatis*, etc.; confer ad cap. 28, n. 6.

3. *Nostri arbitrii esse cœpimus*; vide ad III, 62, n. 5. — *Nullam recusandam*

« rit. Gloriam captæ nobilissimæ pulcherrimæque urbis
« græcarum⁴ dii tibi dederunt, Marcelle. Quidquid un-
« quam terra marique memorandum gessimus, id tui
« triumphi titulo accedit. Famæ ne credi velis, quanta
« urbs a te capta sit, quam posteris quoque eam spe-
« ctaculo esse (quo quisque terra, quisque mari venerit,
« nunc nostra de Atheniensibus Carthaginiensibusque
« tropæa, nunc tua de nobis ostendat), incolumesque
« Syracusas familiæ vestræ sub clientela nominis Mar-
« cellorum tutelaque habendas tradas⁵. Ne plus apud
« vos Hieronymi, quam Hieronis, memoria momenti
« faciat. Diutius ille multo amicus fuit, quam hic hostis :
« et illius etiam benefacta persensistis ; hujus amentia
« ad perniciem tantum ipsius valuit. » Omnia et impe-

dam fortunam. Recusando Lor. 2, Hsfu. Hav. Perizonius ad oram Livii legebat recusantes ; sed mutationis causam non video. Ed.

4. *Nobilissima pulcherrimæque urbis græcarum* urbium : nam Syracusæ a Corinthiis conditæ, qui duce Archia in Siciliam traxerant ; vide ad Sil. XIV, 50 seq., et Strab. VI, 269 ; VIII, 380. Iisdem pæne verbis utitur Cic. Verr. IV, 52, ex quo loco urbium suspicari possis, quod tamen ibi suspectum. — *Ne velis*, scilicet magis sen potius (vide ad I, 25, n. 11), ne malis (*Sigonius* legere videtur *ne credi malis*. Ed.), famæ credi, posteros fama accipere, quanta urbs a te capta sit, quam posteris quoque eam spectaculo esse, gratum mirificumque præbere aspectum, quo quisque, ut quicumque (vide ad I, 24, n. 4) eo venerit, huc nunc nostra de Atheniensibus et Carc tropæa, victorias earumque monumenta (vide ad cap. 24, n. 7, 8), nunc tua de nobis ostendat, scil. hæc urbs. Confer Cic. Verr. II, 2, quem

ex eodem cum Livio fonte hausisse suspicabatur Stroth.

5. *Syracusas familiæ vestræ (forte tuæ) sub clientela nominis Marcellorum tutelaque habendas tradas* ; conf. XXVI, 32 extr. ; Cic. Verr. I, 51, 55 ; II, 2, n. 21 seq. ; IV, 54, ex quo notum est, Marcellos fuisse patronos Siculorum (ut Fabii erant Allobrogum, Cicero Campanorum, Cato Cappadocum et Cypriorum, etc.) ; de quo vide ad Tac. Ann. III, 55, n. 4), et propter Marcelli clementiam humanitatemque a Siculis in ejus honorem quotannis celebrata fuisse Marcellæ, hique Verrem substituisse Verrea. De tuli clementia Marcelli nihil pæne apud Livium legitur : et notatur potius inhumanitas ejus XXIV, 35 ; XXV, 31, 40 ; XXVI, 26-32. Confer tamen ad Sil. XIV, 665-689, et Plut. Marcell. pag. 311, 312, qui ob libertatem a Marcello Syracusanis redditam clientelamque receptam (confer XXVI, 32 extr.) tum illos tum alios ei honores a Siculis decretos dicit. — Hinc oratio

trabilia⁶ et tuta erant apud Romanos. Inter ipsos plus belli ac periculi erat: namque transfugæ, tradi se⁷ Romanis rati, mercenariorum quoque militum auxilia in eundem compulere metum; arreptisque armis prætores primum obtruncant, inde ad cædem Syracusanorum discurrunt, quosque fors obtulit, irati interfecere, atque omnia, quæ in promptu erant⁷, diripuerunt. Tum, ne sine ducibus essent, sex præfectos creavere, ut terni Achradinæ ac Naso præessent. Sedato tandem tumultu, exsequentibus sciscitando mercenariis⁸, quæ acta cum Romanis essent, dilucere, id quod erat, cœpit; aliam suam ac perfugarum causam esse.

XXX. In tempore¹ legati a Marcello redierunt, falsa eos suspitione incitatos memorantes, nec causam expetendæ pœnæ eorum ullam Romanis esse. Erat ex tribus Achradinæ præfectis Hispanus, Mericus nomine. Ad eum inter comites legatorum de industria unus ex Hispanorum auxiliaribus est missus; qui, sine arbitris Mericum nactus², primum, quo in statu reliquisset Hispauiam (et nuper inde venerat), exponit: *Omnia Romanis ibi obtineri armis. Posse eum, si operæ pretium faciat, principem popularium esse; seu militare cum Romanis, seu in patriam reverti libeat. Contra,*

Syracusanorum ad Marcellum aliquis ex parte defecta Glareano videtur, illaque verba non bene coherere superioribus; sed nihil desiderari putat Sigoninus, subaudito tantum voc. *ornatus*, et alibi sic apud Livium. Ed.

6. *Omnia et impetrabilia*, facile impetranda et vota consentaneos, et tuta erant, sine fraude et periculo.

7. *Quæ in promptu erant*, conspicua vel ad manum et ante oculos. — *Achradinæ ac Naso*; vide ad XXIV, 21, n. 3.

8. *Exsequentibus sciscitando mer-*

cenariis; vide ad V, 15, n. 8. Vox ultima abest ab optimis MSS et facile intell.; Gron. — Pro *exsequentibus* Lipsius e libro suo *acquirentibus* legendum censebat, quam conjecturam rejecit Gronovius. Ed.

CAP. XXX. 1. *In tempore*; vide ad II, 47, n. 4. — *Unus ex Hispanorum auxiliaribus*, Belligenes; vide infra ad XXVI, 21.

2. *Sine arbitris Mericum nactus*; vide ad V, 45, n. 1, et VI, 33, n. 3. — *Si operæ pretium faciat; confes ad* Præf. n. 2.

*si malle obsideri pergat, quam spem esse terga mari-
que clauso?* Motus his Mericus, quum legatos ad Mar-
cellum mitti placuisset, fratrem iuter eos mittit; qui,
per eundem illum Hispanum secretus ab aliis ad Mar-
cellum deductus³, quum fidem accepisset composuis-
setque agendæ rei ordinem, Achradinam redit. Tum
Mericus, ut ab suspitione proditiōis averteret om-
nium animos, negat *sibi placere, legatos commeari
ultra citroque, neque recipiendum quemquam, neque
mittendum; et, quo intentius custodiæ serventur, op-
portuna dividenda*⁴ *præfectis esse, ut suæ quisque par-
tis tutandæ reus sit*⁵. Omnes assensu sunt partibus divi-
dendis: ipsi regio evenit ab Arethusa fonte⁶ usque ad
ostium magni portus. Id ut scirent Romani, fecit. Ita-
que Marcellus nocte navem onerariam cum armatis
remulco quadriremis trahi ad Achradinam iussit, ex-
ponitque milites regione portæ, quæ prope fontem

3. *Secretus ab aliis ad M. deductus*; vide ad VI, 25, n. 1, *secretum* MSS fero omnes: unde *secretim*, seu *in se-
cretum* conj. Gron. probantibus Crev. et Drak. At repugnant adjecta *ab aliis*; Doer.

4. *Opportuna dividenda*; vide ad I, 54, n. 4. Vocem *loca*, quam eisd. addunt, delevi, quia abest a MSS; vide ad V, 38, n. 4.

5. *Ut suæ quisque partis tutandæ reus sit*, hoc est, nisi eam tutetur: *dass ein jeder für die Vertheidigung seines ihm angewiesenen Postens haften müsse*; Doer. — *Omnes assensu sunt partibus dividendis*, ut suis cuique locus tuendus assignaretur; Ern.

6. *Ipsi regio evenit ab Arethusa fonte in Insula extrema* (vid. Cie. Verr. IV, 53, et ad Sil. XIV, 53) *usque ad ostium magni portus*; vide ad XXIV, 21, n. 3. Ex præe. et seqq. patet,

Mericum præfuisse Achradinæ, sed XXVI, 21, ab eo Nasum Marcello proditam legimus; quam inconstan-
tiam Livii sui obliuiscencia errori tri-
buit Periz. anim. hist. cap. 8, pag. 341. Verum insuper, quum fons Arethusa nihil ad Achradinam pertraheret, sed in extrema Insula fuerit sita, Crev. et Drak. verentur, ne Livius totam hanc de Mericii proditiōe narrationem valde turbaverit. Similes difficultates in h. l. et tota Achradinæ Nasique expugnatione animadvertit et removere conatus est Cluver. Sicil. ant. I, 12, pag. 164 seq. — *Remulco*, funibus, *ῥήματι*, *quadriremis trahi navem*, quod nobis *βογζιρέν* et græce *ῥαμουλ-
νὴν τὰς ναῦς* dicitur. Confer XXXII, 16, et XXXVII, 24, ad XXXVII, 15, n. 2, et Seheffer. de Mil. nav. II, 5. *Scaphæ remis navis magna sic trahi-
tury* Fest. prope. funibus aliis navis,

Arethusam est. Hoc quum quarta vigilia factum esset, expositosque milites porta, ut convenerat, recepisset Mericus, luce prima Marcellus omnibus copiis moenia Achradinae aggreditur, ita ut non eos solum, qui Achradinam tenebant, in se converteret, sed ab Naso etiam agmina armatorum concurrerent, relictis stationibus suis, ad vim et impetum Romanorum arcendum. In hoc tumultu actuariæ naves⁷, instructæ jam ante circumvectæque, ad Nasum armatos exponunt, qui, improvviso adorti semiplenas stationes et adaperatas fores portæ, qua paulo ante excurrerant armati, haud magno certamine Nasum cepere, desertam trepidatione et fuga custodum: neque ullis minus præsidii aut pertinaciæ ad manendum, quam transfugis, fuit⁸, quia, ne suis quidem satis credentes se, medio certamine effugerunt. Marcellus ut captam esse Nasum didicit, et Achradinae regionem unam teneri Mericumque cum præsidio suis adjunctum, receptui cecinit; ne regiæ opes, quarum fama major, quam res, erat, diriperentur.

XXXI. Suppresso impetu militum, et iis, qui in Achradina erant, transfugis spatium locusque fugæ datus est; et Syracusani, tandem liberi metu, portis Achradinae apertis, oratores ad Marcellum mittunt, nihil petentes aliud, quam incolumitatem sibi liberis-

quæ remis agitur. — Recte observat Sigonius naves onerarias velis agi solitas, non remis: itaque ubi ventus usus non erat, alligatæ ad naves, quæ agerentur remis, ab iis trahebantur. En. — *Exponitque milites.* Crev. et Drak. dederunt *exponi*, ex multis codicibus, et e nota Jæ. Gronovii, quæ est hæc: si ad hoc exsequendum Marcellus ipse descendisset, profecto temerarie ducia summi personam peri-

clitatus fuisset. Tum non ipsum exposuisse ostendit Livius, quod eum luce prima post venisse dicat. Denique sufficit auctoritas libri Putean. ad affirmandam veram scripturam *exponi*, cui etiam multi accedunt. En. — *Regione portæ*; vide ad III, 66, n. 3.

7. *Actuariæ naves*; vide ad XXI. 28, n. 10.

8. *Quam transfugis, fuit, quia: forte qui.*

que suis. Marcellus, consilio advocato, et adhibitis etiam Syracusanis, qui per seditiones pulsati ab domo intra præsidia romana erant¹, respondit; *non plura per annos quinquaginta benefacta Hieronis, quam paucis his annis maleficia eorum, qui Syracusas tenuerint, erga populum romanum esse. Sed pleraque eorum, quo² debuerint, recidisce; fœderumque ruptorum ipsos ab se graviores multo, quam populus romanus voluerit, pœnas exegisse. Se quidem tertium annum circumsedere Syracusas: non ut populus romanus servam civitatem haberet, sed ne transfugarum duces captam et oppressam tenerent. Quid potuerint Syracusani facere, exemplo vel eos Syracusanorum esse, qui intra præsidia romana fuerint, vel hispanum ducem Mericum, qui præsidium tradiderit, vel ipsorum Syracusanorum postremo, serum quidem, sed forte consilium. Omnium sibi laborum periculorumque, circa mœnia syracusana terra marique tam diu exhaustorum, nequaquam tantum fructum esse³, quam capere Syracusas potuisse. Inde quæstor cum præsidio ad Nasum ad*

CAP. XXXI. 1. *Intra præsidia rom.* e.; vide ad cap. 24, n. 10.

2. *Sed pleraque eorum, quo, in quos (nisi ita leg.) debuerint, recidisce*, pœnas eorum in capita auctorum.

3. *Omnium sibi laborum periculorumque... nequaquam tantum fructum esse, ex illa sibi, aut ad se redire, quam quantum capere Syracusas, Syracusanos ipsos, potuisse*, si scilicet in tempore sibi consoluissent fecissentque, *quod potuissent facere*; cf. verba præe. Eodem sensu verba hæc cepere Ruben., Gron., Drak., Doet. qui tamen ita fructum sese (scil. capere aut capere potuisse) pro fructum esse legendum putarunt; quod necesse non est, quo-

niam jungenda sunt aut fructum esse. Malim: *quam capere Syracusas potuissent*, quod lectione optimorum MSS potuisset firmatur. — *Quam si parcere Syracusas potuisset* conj. Gron. Sed hæc omnia parum faciunt ad mentem Marcelli, cuius tota oratio severitatem spirat: quæ quum notaret Creverina, conjecturam quoque suam attulit, legendumque suavit, *nequaquam dignum fructum esse, quod capere Syracusas potuisset*. Scripti et vetustissimi editi exhibent, *quod... potuisset*. Hæc igitur foret sententia, tantus a Marcello in obaidione Syracusarum exhaustos labores esse, ut exigua sit eorum merces vel ipsæ Syracusæ capte. Videant periti. Ed.

accipiendam pecuniam regiam custodiendamque missus. Urbs diripienda militi data est, custodibus divisim per domos eorum, qui intra præsidia romana fuerant. Quum multa iræ, multa avaritiæ, fœda exempla ederentur, Archimeden, memoriæ proditum est⁴, in tanto tumultu, quantum capta urbs in discursu diripientium militum ciere poterat, intentum formis, quas in pulvere descripserat⁵, ab ignaro milite, quis esset, interfectum: ægre id Marcellum tulisse, sepulturaque curam habitam⁶; et propinquis etiam inquisitis honori præsidioque nomen ac memoriam ejus fuisse. Hoc maxime modo Syracusæ captæ: in quibus prædæ tantum fuit, quantum vix capta Carthagine tum fuisset, cum qua viribus æquis certabatur. Paucis ante diebus, quam Syracusæ caperentur, T. Otacilius cum quinqueremibus octoginta Uticam ab Lilybæo transmisit, et, quum ante lucem portum intrasset, onerarias frumento onustas⁷ cepit; egressusque in terram, depopulatus est aliquantum agri circa Uticam, prædamque omnis generis retro ad naves egit. Lilybæum tertio die, quam inde profectus erat, cum centum triginta onerariis navibus frumento prædaque onustis rediit; idque frumentum extemplo Syracusas misit. Quod ni tam in tempore subvenisset, victoribus victisque pariter pernicioiosa fames instabat.

XXXII. Eadem æstate in Hispania, quum biennio

4. *Archimeden, memoriæ proditum est*, etc. Confer Cic. Fin. V, 19; Sil. XIV, 676 seq.; Valer. Max. VIII, 7, ext. 7, et, qui diversas scriptorum narrationes memorat, Plut. Marcell. pag. 188, 189. Mox Wakef. ad Lucret. II, 642, emend. *quantus capta urbis ... cieri poterat*, quia in pluribus MSS legitur *capta urbis*.

5. *Formis, quas in pulvere descripserat*; vide ad Silium loco laud.

6. *Sepulturaque curam habitam*; confer Cic. Tusc. IV, 23. — *Præsidioque*, scil. a vi hostili; Doer.

7. *Onerarias frumento onustas*; vid. ad cap. 27, n. 5. — *Aliquantum agri*; vide ad II, 39, n. 1. — *In tempore*; vide ad II, 47, n. 4.

ferme nihil admodum memorabile factum esset, consiliisque magis, quam armis, bellum gereretur, romani imperatores egressi hibernis copias conjunxerunt. Ibi consilium advocatum, omniumque in unum congruerunt sententiæ: quando ad id locorum¹ id modo actum esset, ut Hasdrubalem tendentem in Italiam retinerent, tempus esse id jam agi, ut bellum in Hispania finiretur: et satis ad id virium credebant accessisse, viginti millia Celtiberorum ea hyeme ad arma excitata. Tres exercitus erant: Hasdrubal Gisgonis filius et Mago, conjunctis castris, quinque ferme dierum iter ab Romanis aberant. Propior erat Hamilcaris filius Hasdrubal, vetus in Hispania imperator. Ad urbem nomine Anitorgin² exercitum habebant. Eum volebant prius opprimi duces romani: et spes erat satis superque ad id virium esse. Illa restabat cura, ne, fuso eo percussi, alter Hasdrubal et Mago, in avios saltus montesque recipientes sese, bellum extraherent³. Optimum igitur rati, divisis bifariam copiis, totius simul Hispaniæ amplecti bellum, ita inter se diviserunt, ut P. Cornelius duas partes exercitus Romanorum socio- rumque adversus Magonem duceret atque Hasdrubalem; Cn. Cornelius cum tertia parte veteris exercitus

CAP. XXXII. 1. *Ad id locorum*; vide ad IX, 45, n. 1. — *Tendentem in Italiam*; vide ad IV, 19, n. 1. — *Viginti millia Celtib.* optimi MSS; *triginta milit.* Cill. edd. ante Drak. mox pro *excitata* nonnulli *excitati*. Ed. — *Tres exercitus* Ponorum.

2. *Ad urbem nomine Anitorgin* incerti situs; nisi forte leg. *Conistorgin*, opp. Celticorum aut Lusitanæ, quod Κονίστοργιν dicitur Strab. III, 2, p. 141; sed Κονίστοργιν aut Κονίστοργιν Appiano b. Hispan. 57, 58 (ubi vide Schweigh.), qui etiam *Cuneos* popululum

memorat, ut *Cuneum* agrum ac prom. Celt. Strabo, lib. III, pr.; Plin. IV, 22, et Mela, III, 1. Conf. ad XXVIII, 37, n. 1. — Quæ fuerit ea urbs, frustra queri Glareanus contendit, monetque lectorem, ne se incassum torqueat: multa enim in Livio nomina esse, quæ non apud alios reperias: sive quod pleraque uppida longa ætate defecerint; sive, ut ipse putat, corruptis temporum injuria eodielibus. Ed.

3. *Bellum extraherent*; vide ad II, 61, n. 6. — *Ita inter se diviserunt*, intell. ex sup. *copias*, vel ex seq. *exer-*

Celtiberis adjunctis, cum Hasdrubale Barcino bellum gereret. Una profecti ambo duces exercitusque, Celtiberis praegredientibus, ad urbem Anitorgin in conspectu hostium, dirimente amni, ponunt castra. Ibi Cn. Scipio, cum quibus ante dictum est copiis, substitit, et P. Scipio profectus ad destinatum belli partem.

XXXIII. Hasdrubal postquam animadvertit, exiguum romanum exercitum in castris, et spem omnem in Celtiberorum auxiliis esse; peritus omnis barbaricae et praecipue omnium¹ earum gentium, in quibus per tot annos militabat, perfidia, facili linguae commercio, quum utraque castra plena Hispanorum essent, per occulta colloquia paciscitur magna mercede cum Celtiberorum principibus, ut copias inde abducant. Nec atrox visum facinus: non enim, ut iu Romanos verterent arma, agebatur; et merces, quanta vel pro bello satis esset, dabatur, ne bellum gererent; et quum quies ipsa, tum reditus domum fructusque videndi suos suaque, grata vulgo erant. Itaque non ducibus facilius, quam multitudini, persuasum est: simul ne metus quidem ab Romanis erat, quippe tam paucis, si vi retinerent. Id quidem cavendum semper romanis

citus; Stroth. — *Dirimente amni*. Incerto urbis situ, nomen hujus amnis, quod Livius apponere neglexit, suppleri nequit. En.

CAP. XXXIII. 1. *Omnium*. Hanc vocem delendam pronuntiat J. Fr. Gronovius et Creverius: quum tamen in omnibus codicibus adsit, non video eam ejicienda sit. En. — *Facili linguae commercio*. Omnes omnino scripti ignorant *re commercio*, quod tamen sensus requirit. Sed quid sit, quod a MSS abest hoc vocabulum, nullus interpretum perspicere potuit: ego quoque aliis cogitandum relinquo.

Hoc exemplum Creverius iis adnumerat, ex quibus colligi potest, non usquequaque ita fidelem habendam scriptis, vel compluribus et optimis, ut omnis auctoritas editis dissidentibus detrahatur. En. — *Quanta vel pro bello satis esset*, scil. una contra Romanos gerendo; Doer. — *Quippe tam paucis, si vi retinerent*, si per vim eam tenere castris vellent seu conarentur Romani; Gron.; vide ad III, 21, n. 3. In MSS *sibi retinerent*; in edd. ante Gron. *sibi ne timerent et se ne retinerent*. Mox dicitur: *socii nec precibus, nec vi retineri poterant*.

ducibus erit, exemplaque hæc vere pro documentis habenda², ne ita externis credant auxiliis, ut non plus sui roboris suarumque proprie virium in castris habeant. Signis repente sublati, Celtiberi abeunt, nihil aliud quærentibus causam, obtestantibusque ut manerent, Romanis respondentes, quam domestico se avocari bello. Scipio, postquam socii nec precibus, nec vi retineri poterant, nec se, aut parem sine illis hosti esse, aut fratri rursus conjungi vidit posse, nec ullum aliud salutare consilium in promptu esse, retro, quantum posset, cedere statuit; id in omni cura intentus, necubi hosti æquo se committeret loco³; qui, transgressus flumen, prope vestigiis abeuntium insistebat.

XXXIV. Per eosdem dies P. Scipionem par terror, periculum majus ab novo hoste, urgebat. Masinissa erat juvenis, eo tempore socius Carthaginensium, quem deinde clarum potentemque romana fecit amicitia. Is tum cum equitatu Numidarum et advenienti P. Scipioni occurrit, et deinde assidue dies noctesque infestus aderat, ut non vagos tantum, procul a castris lignatum pabulatumque progressos, exciperet, sed ipsis obequitaret castris, iuventusque in medias sæpe stationes omnia ingenti tumultu turbaret. Noctibus quoque sæpe incursu repentino in portis valloque trepidatum est; nec aut locus, aut tempus ullum vacuum a metu ac sollicitudine erat Romanis: compulsisque intra vallum, adempto rerum omnium usu, quum prope justa obsidio esset, futuramque arctiorem eam appareret, si se Indibilis, quem cum septem milibus et quingentis Suessetanorum adventare fama erat, Pœnis conjunxisset; dux cautus et providens Scipio, vi-

2. *Exempla hæc vere pro documentis habenda*, confer ad Præf. n. 14. — *Signis sublati*; vide ad III, 54, n. 5.

3. *Necubi hosti æquo se committeret loco*, ei occasionem pugnandi daret; vide ad XXII, 2, n. 3.

ctus necessitatibus, temerarium capit consilium, ut nocte Indibili obviam iret, et, quocumque occurrisset loco, praelium consereret. Relicto igitur modico praesidio in castris, praepositoque T. Fonteio legato, media nocte profectus, cum obviis hostibus manus conseruit. Agmina magis, quam acies, pugnabant¹: superior tamen, ut in tumultuaria pugna; Romanus erat. Caeterum et equites Numidæ repente, quos fefellisse se dux ratus erat², ab lateribus circumfusi, magnum terrorem intulere. Contratio adversus Numidas certamine novo, tertius insuper advenit hostis, ducēs pœni, assequuti ab tergo jam pugnantes; aucepsque praelium Romanos circumsteterat, incertos in quem potissimum hostem, quamve in partem conferti eruptionem facerent. Pugnanti hortantique imperatori et offerenti se, ubi plurimus labor erat, latus dextrum lancea trajicitur: cuneusque is hostium³, qui in confertos circa ducem impetum fecerat, ut exanimem labentem ex equo Scipionem vidit, alacres gaudio cum clamore per totam aciem nuntiantes discurrunt, imperatorem romanum cecidisse. Hæc pervagata passim vox, ut et hostes haud dubie pro victoribus, et Romani pro victis essent, fecit. Fuga confestim ex acie, duce amisso, fieri coepta est: caeterum ut ad erumpendum inter Numidas leviumque armorum⁴ alia auxilia haud difficilis erat; ita

CAP. XXXIV. 1. *Agmina magis, quam acies p.*; vide ad X, 45, n. 6. — *Tumultuaria pugna*; vide ad I, 37, n. 4. — *Caeterum et equites*. Quum nihil rē et respondeat, suspicatur Walebius, Em. pag. 169, copulam exoidissimam, itaque legendum: *Caeterum et eq. . . intulere*; et contracto. Ed.

2. *Quos fefellisse se dux ratus erat*; vide ad III, 8, n. 2. — *Tertius insuper advenit hostis*, scil. duces Pœni,

etc., Hasdrubal Gisgonis filius et Mago. Confer cap. 32.

3. *Cuneusque is hostium* (vide ad II, 50, n. 8), *alacres gaudio discurrunt*; vide ad I, 41, n. 1. — *Pervagata vox*, scil. exercitus Pœnorum. — *Pro victoribus, pro victis*; vide ad II, 7, n. 4.

4. *Inter Numidas leviumque armorum* (vide ad XXII, 37, n. 3) *alia* (caetera; vide ad IV, 10, n. 2) *auxilia*

effugere tantum equitum, æquantiumque equos velocitate peditum vix poterant; cæsique prope plures in fuga, quam in pugna, sunt. Nec superfuisset quisquam, ni præcipiti jam ad vesperum die⁵ nox intervenisset.

XXXV. Haud segniter inde duces pœni fortuna usi, confestim e prælio, vix necessaria quiete data militibus, ad Hasdrubalem Hamilcaris¹, citatum agmen rapiunt, non dubia spe, quum conjunxissent, debellari posse. Quo ubi est ventum, inter exercitus ducesque, victoria recenti lætos, gratulatio ingens facta, imperatore tanto cum omni exercitu deleto, et alteram pro haud dubia parem victoriam exspectantes. Ad Romanos nondum quidem fama tantæ cladis pervenerat, sed mœstum quoddam silentium erat et tacita divinationo, qualis jam præsagentibus animis imminenti mali esse solet; imperator ipse, præterquam quod ab sociis se desertum, hostium tantum auctas copias sentiebat, conjectura etiam et ratione ad suspicionem acceptæ cladis, quam ad ullam bonam spem, pronior erat: *Quonam modo enim Hasdrubalem ac Magonem, nisi defunctos suo bello², sine certamine adducere exerci-*

haud difficilis erat, scil. fuga. Ita optimi MSS non, ut edd. ante Gron., aliaque levium armatorum a. h. d. res erat.

5. *Præcipiti ad vesperum die*; vide ad IV, 9, n. 6.

CAP. XXXV. 1. *Hasdrubalem Hamilcaris*, scil. filium, ut XXVI, 17, n. 2, al. Sic et *Hasdr. Gisionis* XXV, 37; XXVI, 20; XXVII, 22; XXVIII, 12, n. 8, forte et *Selencus Antiochi* XXXVII, 18 pr. ubi in tribus tantum MSS primæque in ed. Ald. adjectum *Alius*. Confer Duker. ad Flor. II, 6, n. 19; Burm. ad Suet. Cæs. 4, et gramm. 10. Cæterum id magis obtinere in pe-

regrinis, docet Gron. ad XXVIII, 12.

— *Quum conjunxissent*, scil. se (ut tot alia verba; vide ad II, 3, n. 2) e plurimis MSS recepi. Vox *copias*, quam edd. ante Gron. post *quum* addunt, ab omnibus fere MSS abest, et tò *quum* a quibusdam tantum, sed optimis. Nunc *quum juncti essent* e conj. edidit Gron., Drak., Ern. Similiter mox *inter sed mœstum* edd. ante Gron. Inseruere tamen, ut *tempa* alia; vide ad VII, 19, n. 3.

2. *Nisi defunctos suo bello*, nisi illud feliciter perfecisset (confer ad I, 25, n. 7), nisi suam partem in bel-

tum potuisse? Quomodo autem non obstitisse, aut ab tergo sequutum fratrem? ut, si prohibere, quo minus in unum cõirent et duces et exercitus hostium, non posset, ipse certe cum fratre conjungeret copias. His anxius curis, id modo esse salutare in præsens credebatur, cedere inde, quantum posset³; et inde una nocte, ignaris hostibus, et ob id quietis, aliquantum emensus est iter. Luce, ut senserunt profectos hostes, præmissis Numidis, quam poterant maxime citato agmine sequi cõperunt: ante noctem assequuti Numidæ, nunc ab tergo, nunc in latera incursantes. Consistere cõperunt, ac tutari agmen, quantum possent; tamen, tuto ut simul pugnarent procederentque⁴, Scipio hortabatur, prius quam pedestres copię assequerentur.

XXXVI. Cæterum nunc agendo⁵, nunc sustinendo agmen, quum aliquamdiu haud multum procederetur, et nox jam instaret, revocat e prælio suos Scipio; et collectos in tumultum quemdam, non quidem sat tutum (præsertim agmini perculso), editiorem tamen

lo, partem belli sibi attributam (ut passim suum bellum), et voto conficissent, scil. fratre Publio exercituque ejus cæso et profligato; Gron.

3. *Salutare in præsens credebat, cedere inde, quantum posset; et vere inde, etc.* Ita alterum inde tuetur Doer., quod sparim aliis visum. Me et tò inde et tò una offendit, malinque et ingruente vel illuni, seu illuna nocte. « Mox emensus est dicitur de Cn. Scipione, senserunt et coperunt de Pœnis; dein iterum coperunt de Romanis, quum tamen nusquam compareant uominativi: sed placuit auctori, sic attentum lectorem suum facere »; Gron. ad XLIII, 15. Confer ad XXXVII, 20, n. 4.

4. *Tuto ut simul pugnarent proce-*

derentque, hoc est, sine periculo et metu, ut apud Cæs. B. G. III, 24, al. 25, *propter multitudinem suam paucitatemque hostium se tuto dimicaturos existimabant.* Vox tuto suspecta erat Strothio. — Walchio, Em. pag. 199, non placet ea explicatio tò tuto: « sine periculo et metu »; nam quomodo hoc efficitur *sine periculo*? Imo tuto procedere est ita progredi, ut hosti nulla parte invadendi occasio sit; quemadmodum *tuta acies* dicitur IX, 21, quæ et locum haud facilem ad circumveniendum cepit, et diversa signa statuit. Eodem sensu Galli dicunt, *il fit couvrir sa marche, sa marche était couverte*, En.

CAP. XXXVI. 1. *Nunc agendo, propellendo, nunc sustinendo, reti-*

quam cætera circa erant, subducit. Ibi primò, impedimentis et equitatu in medium receptis, circumdati pedites haud difficulter impetus incursantium Numidarum arcebant : dein, postquam toto agmine tres imperatores cum tribus justis exercitibus aderant, apparebatque, parum armis ad tuendum locum sine munimento valituros esse; circumspectare atque agitare dux cœpit², si quo modo posset vallum circuminijcere. Sed erat adeo nudus tumulus et asperi soli, ut nec virgulta vallo cædendo³, nec terra cespiti faciundo aut ducepdæ fossæ, aliive ulli operi apta inveniri posset : nec natura quidquam satis arduum aut abscissum erat, quod hosti aditum ascensumve difficilem præberet; omnia fastigio leni subvexa⁴. Ut tamen aliquam imaginem valli objicerent, clitellas⁵ illigatas oneribus, velut struentes ad altitudinem solitam, circumdabant; cumulo sarcinarum omnis generis objecto, ubi ad moliendum clitellæ defuerant. Punici exercitus postquam advenere, in tumultum quidem perfacile agmen erexere; munitionis vero facies nova

nendo, agmen : nos : das Corps vorwärts marschiren und Halte machen lassen; Doer.

2. *Agitare dux cœpit*; confer ad II, 32, n. 2. — *Vallum circuminijcere*, forte *circumijcere*, ut XXXV, 4, et XXXVIII, 19, Periz.

3. *Vallo cædendo*; vide ad III, 27, n. 4. — *Cespiti faciundo*, propr. vallo e cespite. — *Nec natura quidquam satis arduum*, etc. bene : nam Livius vult, nec fuisse materiam munitioni, nec locum ita natum, ut quidquam in eo presidii esset non manu facti; Gron. Mox *abscissum* pro *abscissum* repositi Drak. more suo; vide ad IV, 19, n. 5.

4. *Omnia fastigio leni subvexa*,

panlum acclivia et assurgentis (sic fere *subtristis*, *subviridis*, etc.), ut *deveza* declivia. Similiter XXVII, 18, *planities submissa fastigio*, a fastigio deorsum, seu in proclive sensim vergens, vel ubi, ut Virg. Ecl. IX, 8, loquitur, *fastigium se subduxit et jugum demisit* -; Doer. Confer XXIV, 34. *Subnexa* et *subvexa* quidam MSS. — *Objicerent hosti*. Confer ad cap. 25, n. 7.

5. *Clitellas* (vide ad VII, 14, n. 4) *illigatas oneribus, velut struentes vallum*, etc., quod munimentum quovis vallo firmitus fuisse dieit Polyb. reliq. VIII, 3; tom. V, pag. 45 ed. Schweigh. a. apud Suid. v. Κλιτῆλας. — *Ad moliendum tale valli genus*.

primo eos velut miraculo quodam tenuit, quum duces undique vociferarentur, *Quid starent? et non ludibrium illud, vix feminis puerisque morandis satis validum, distraherent diriperentque? Captum hostem teneri, latentem post sarcinas.* Hæc contemptim duces increpabant: cæterum, neque transilire, neque moliri onera objecta⁶, nec cædere stipatas clitellas ipsisque obrutas sarcinis, facile erat. Tardatis diu, quum amolita objecta onera armatis dedissent viam, pluribusque ideim partibus fieret, capta jam undique castra erant: pauci ab multis percussique a victoribus passim cædebantur. Magna pars tamen militum, quum in propinquas refugisset silvas, in castra P. Scipionis, quibus T. Fonteius legatus præerat, perfugerunt. Cn. Scipionem aliū in tumulto primo impetu hostium cæsum tradunt: alii cum paucis in propinquam castris turrim perfugisse; hanc igni circumdatam, atque ita exustis foribus, quas nulla moliri potuerunt vi⁷, captam; omnesque intus cum ipso imperatore occisos. Anno octavo⁸, postquam in Hispaniam venerat, Cn. Scipio, undetrigesimo die post fratris mortem, est interfectus. Luctus ex morte eorum non Romæ major, quam per totam Hispaniam, fuit. Quin apud cives, partem doloris et exercitus amissi et alienata provincia et publica

6. *Moliri onera objecta*; vide ad VI, 11, n. 5. — *Amolita* passive dictum. *Amoliti* optimi MSS et quædam edd. — Hic Creverium offendit pingue nescio quid et impeditus orationis filum, quam pro Liviana elegantia et perspicuitate. Et suspicionem augent scripti plerique corrupti et multum a vulgata lectione recedentes: nihil tamen inde elucet. En.

7. *Quas (fores) nulla moliri potuerunt vi*; vide ad VI, 11, n. 5. T²₂

πύργον ἐνέπρεσαν ἐπὶ Διόσις, καὶ ὁ Σκίπιον κατακρούει μετὰ τῶν συνόντων Appian. Hisp. 16, qui etiam milites primum, frumenti a P. Scipione petendi causa emissos, ab Afris casos dicit, et deinde repulsum Cn. Scipionem, suis auxilio accurrentem. Confer Sül. XIII, 688 seq.

8. *Anno octavo*, al. *septimo*; rectius opinor. Confer XI, 32. Hinc et cap. 38, Sigonius legit: *invictos per 111 annos*.

trahebat clades⁹ : Hispaniæ ipsos lugebant desiderabantque duces; Cnæum tamen magis, quo¹⁰ diutius præfuerat iis, priorque et favorem occupaverat, et specimen justitiæ temperantiæque romanæ primus dederat.

XXXVII. Quin deletus exercitus amissæque Hispaniæ viderentur, vir unus res perditas restituit. Erat in exercitu L. Marcus Septimi filius, eques romanus, impiger juvenis, animique et ingenii aliquanto, quam pro fortuna, in qua erat natus, majoris. Ad summam indolem accesserat Cn. Scipionis disciplina, sub qua per tot annos omnes militiæ artes edoctus fuerat. Hic, et ex fuga collectis militibus, et quibusdam de præsidiis deductis, haud contemnendum exercitum fecerat, junxeratque cum T. Fonteio P. Scipionis legato. Sed tantum præstitit eques romanus auctoritate inter milites atque honore, ut, castris citra Iberum communis, quum ducem exercituum comitiis militariibus¹ creari placuisset, subeuntes alii aliis in custodiam valli stationesque, donec per omnes suffragium iret, ad L. Marcium cuncti summam imperii detulerint. Omne inde tempus (exiguum id fuit) muniendis castris convehendisque commeatibus consumptum; et

9. *Quin apud cives partem doloris ... et publica trahebat clades*, producebat, diuturniorem faciebat; Ern. secum ferebat; Stroth. *Quin delendum vel leg. quum...traheret clades*, Hispanias, etc., et mirum est loquendi genus hæc res apud illum trahit partem doloris pro eum dolore afficit; Duk. Sed Livius, qui Romæ Hispaniæque parem fuisse dolorem dixerat, nunc se corrigat additque: immo Romanis pars tantum doloris ob exercitus amissos, etc., contracta est; at Hispani

ni lugebant ipsos duces, hoc est, ipsorum ducum personam et virtutes; Doer.

10. *Cnæum tamen eo magis, quo diutius*, etc.; vide ad II, 45, n. 12: quo optimi MSS, quod edd. ante Gron. — Priorque quam frater, et primus omnium Romanorum: nam primus eorum in Hispaniam venit; Sigon.

CAP. XXXVII. 1. *Comitiis militariibus*, a militibus, eorum suffragiis. — *Subeuntes in custodiam*, succedentes, vicissim agentes custod. Stroth.

omnia imperia milites, quum impigre, tum laudquam abjecto animo, exsequebantur. Cæterum postquam Hasdrubalem Gisgonis², venientem ad reliquias belli delendas, transire Iberum et appropinquare allatum est, signumque pugnae propositum ab novo duce milites viderunt; recordati, quos paulo ante imperatores habuissent, quibusque et ducibus et copiis freti prodire ad pugnam soliti essent, flere omnes repente et offensare capita; et alii manus ad cælum tendere, deos incusantes; alii, strati humi, suum quisque nominatim ducem implorare: neque sedari lamentatio poterat, excitantibus centurionibus manipulares, et ipso mulcente et increpante Marcio³, *quid in muliebres et inutiles se projecissent fletus potius, quam ad tutandos semet ipsos et rempublicam secum acuerent animos? et ne inultos imperatores suos jacere sinerent*: quum subito, clamor tubarumque sonus (jam enim prope vallum hostes erant) exauditur. Inde, verso repente in iram luctu, discurrere ad arma, ac, velut accensi rabie, discurrunt ad portas, et in hostem, negligenter atque incomposite venientem, ⁴ incurrunt. Extemplo improvisa res pavorem iucutit Pœnis; mirabundique, unde tot hostes tam subito exorti, prope deleto exercitu, forent, unde tanta audacia, tanta fi-

2. *Hasdrubalem Gisgonis*; vide ad cap. 35, u. 1. — Ita primus edidit Aldus, eamque lectionem omnes fere manuscripti firmant. Prioribus edd. consentientes Ber. legunt *Gisgonis filium*: male; græcismus est. En. — *Reliquias belli*; v. ad IV, 27, n. 1. — *Offensare capita*; v. ad VII, 6, n. 1. — Hoc illustrant viri docti ad Suet. Aug. c. 23. En.

3. *Ippo mulcente* (consolante) et *increpante Marcio*, ut animos nunc consolando, nunc castigando sedavit

XXVI, 21 extr. *mulcente et mulcente* MSS, *minitante* edd. ante Gron. — *Mulcente*, ut apud Virgilium, *Æneid.* 1, 197: *dictis mærentia pectora mulcet.* Ed.

4. *Discurrere ad arma... discurrunt ad portas... incurrunt*: prius *discurrere* abest a MS Gud. recte, et intell. conclamant; Jac. Gron. Malim *concurrunt ad portas*: nam ibi paulo ante dispersi ad arma capienda rursus jungebantur; J. Fr. Gron. — *Mirabundi-*

ducia sui victis ac fugatis, quis imperator duobus Scipionibus cæsis exstisset, quis castris præesset, quis signum dedisset pugnae, ad hæc tot tam nec opinata, primo omnium incerti stupentesque referunt pedem; dein, valida impressione pulsī, terga vertunt. Et aut fugientium cædes fœda fuisset, aut temerarius periculosusque sequentium impetus, nī Marcius propere receptui dedisset signum, obsistensque ad prima signa, quosdam et ipse retinens, concitatum represisset aciem. Inde in castra avidos adhuc cædisque et sanguinis reduxit. Carthaginienses, trepide primo ab hostium vallo acti, postquam neminem insequi viderunt, metu substitisse rati, contemptim rursus et sedato gradu in castra abeunt. Par negligentia in castris custodiendis fuit: nam, etsi propinquus hostis erat, tamen reliquias eum esse duorum exercituum ante paucos dies deletorum succurrebat⁵. Ob hoc quum omnia neglecta apud hostes essent, exploratis iis, Marcius ad consilium, prima specie temerarium magis, quam audax, animum adjecit, ut ultro castra hostium oppugnaret: facilius esse ratus, unius Hasdrubalis expugnari castra, quam, si se rursus tres exercitus ac tres duces junxissent, sua defendi: simul aut, si successisset cæptis, recepturum se afflictas res; aut, si

que; vide ad III, 47, n. 5. Copula postulat, suppleri *requirerent* vel simile verbum: nisi leg. *mirabundis*; Duk. *Mirabundique* jungi potest cum seqq. *referunt pedem*. Sed et ipse malim legere *mirabundis*, et post verba *dedisset pugnae* στεγμὴν τάλανον ponere. Mox *tam nec opinata* (hoc est, inopinata, ut II, 22; XXV, 24, n. 38; XXVI, 51 al.) ex emend. Sigon. pro *jum n.*

5, Tamen reliquias eum esse... succ-

urrebat; vide ad V, 54, n. 2. — *Si successisset cæptis*; vide ad VIII, 25, n. 6, et XXI, 7, n. 4. — *Recepturum se afflictas res*: sed *res amissa*, non *afflictas recipi* dicantur, et forte leg. *erecturum* cum Periz. aut potius *refecturum* cum Duk. et Drak. Contra Ern. monet, *reficere* minus respondere *afflictis*, hoc est, projectis, proculcatis, ad terram aductis, inclinatis, quam *recipere*, id est, suscipere, sublevare, erigere.

pulsus esset, tamen ultro inferendo arma, contemptum sui dempturum.

XXXVIII. Ne tamen subita res et nocturnus terror etiam non suæ fortunæ consilium¹ perturbaret, alloquendos adhortandosque sibi milites ratus, concione advocata isa disseruit: « Vel mea erga imperatores nostros vivos mortuosque pietas, vel præsens omnium nostrum, milites, fortuna fidem cuivis facere potest, mihi hoc imperium, ut amplum iudicio vestro, ita re ipsa grave ac sollicitum esse. Quo enim tempore, nisi metus mœrorem obstupesceret², vix ita compos mei essem, ut aliqua solatia invenire ægro animo possem; cogor vestram omnium vicem (quod difficillimum in luctu est) unus consulere: et ne tum quidem, ubi, quonam modo has reliquias duorum exercituum patriæ conservare possim, cogitandum est, avertire animum ab assiduo mœrore libet. Præsto est enim acerba memoria, et Scipiones me ambo

CAP. XXXVIII. 1. *Etiam non suæ fortunæ afflictæ consilium*, ei parum conveniens: Streoth. — Lipsius in suo libro legi *et non suæ* testatur; et Perizon. ad oram Livii coniecit, *et jam non suæ*, casu primo *consilium* accipiens, et voc. *milites* subaudiens adturbaret. Quum autem in Putean. et Pet. inveniantur *terrorem*, inde suspicatur J. Fr. Gronovius *et nocturnus terror metu jam non suæ fortunæ*: ne ista interponerent metum incepto, quod per se satis erat ambiguum, quis non fortunæ illius afflictæ et promodum desperatæ videbatur, ultro aggredi hostium castra. En.

2. *Nisi metus mœrorem obstupesceret*: vide ad V, 39, n. 3. — *Cogor vestram omnium vicem unus consulere*, de ea consulere, consilium capere, deliberare, ut *consultare* aliquid

I, 21 et 55. Sed *consulere* potius absolute positum est h. l. et *vestram omnium vicem* pro: ob vicem, fortunam, conditionem vestram, seu quod ad eam attinet (confer ad I, 25, n. 5); vel pro, *ad*, seu *in vicem* v., hoc est; vestro, seu vestrum loco, pro vobis (*an eurer Statt oder Stelle*) ita ut non vos cōsuletis, neque ego consulam, hoc est, consilia capiam (vide ad XXI, 16, n. 3) vobiscum, sed unus et solus pro vobis. Sic *ne nostrum vicem irascaris* XXXIV, 32: Conf. ad XXXIX, 14, n. 3, et XL, 9, n. 6. *Consolari* plerumque edd. ante Gron. prob. Doer. ut sensus sit: ego unus vos omnes, lugens ipas lugentes, quod difficillimum in luctu est, consolari cogor, ut consolari alicujus dolorem apud Cic. ad Div. IV, 8. Mox pro *libet* eum Gron. leg. licet.

« dies noctesque curis insomniisque agitant et excitant
« sæpe somno; neu se, neu invictos per octo³ annos
« in his terris milites suos, commilitones vestros, neu
« rempublicam patiar inultam, et suam disciplinam
« suaque instituta sequi jubent; et, ut imperiis vivo-
« rum nemo obedientior me uno fuerit, ita post mor-
« tem suam, quod quaque in re facturos illos fuisse
« maxime censeam, id optimum ducere⁴. Vos quoque
« velim, milites, non lamentis lacrymisque, tanquam
« extinctos prosequi (vivunt vigentque fama rerum
« gestarum), sed, quotiescumque occurret memoria
« illorum, velut si adhortantes signumque dantes vi-
« deatis eos, ita prælia inire. Nec alia profecto species,
« hesterno die oculis animisque vestris oblata, memo-
« rabile illud edidit prælium; quo documentum de-
« distis hostibus, non cum Scipionibus extinctum esse
« nomen romanum, et, cujus populi vis atque virtus
« non obruta sit cannensi clade, ex omni profecto
« sævitia fortunæ emersuram esse⁵. Nunc, quia tantum
« ausi estis sponte vestra, experiri libet, quantum au-
« deatis duce vestro auctore. Non enim hesterno die,
« quum signum receptui dedi sequentibus effuse vobis
« turbatum hostem, frangere audaciam vestram, sed
« differre in maiorem gloriam atque opportunitatem,
« volui; ut postnodo præparati incautos, armati iner-
« mes, atque etiam sopitos, per occasionem aggredi
« possetis. Nec hujus occasionis spem, milites, forte
« temere⁶, sed ex re ipsa conceptam habeo. A vobis
« quoque profecto si quis quærat, quonam modo pauci

3. *Invictos per octo annos; confer*
ad cap. 36, n. 8.

4. *Id optimum ducere acil. jubent.*
— *Lamentis lacrymisque extinctos*
prosequi; vide ad cap. 26, n. 5.

5. *Ex omni p. sævitia fortunæ emer-*
suram eam (quæ vox forte excidit)
esse; confer ad II, 29, n. 7. Sic apud
Horat. Od. IV, 4, 65 sqq. Ed.

6. *Fortè temere; vide ad II, 31, n.*

« a multis, victi a victoribus castra tutati sitis; nihil
 « aliud respondeatis, quam id ipsum timentes vos om-
 « nia et operibus firmata habuisse, et ipsos paratos
 « iustructosque fuisse. Et ita se res habet: ad id, quod,
 « ne timeatur, fortuna facit, minime tuti sunt homines;
 « quia, quod neglexeris, incautum atque ⁷ apertum
 « habeas. Nihil omnium nunc minus metuunt hostes,
 « quam ne obsessi modo ipsi atque oppugnati castra
 « sua ultro oppugnemus. Audeamus, quod credi non
 « potest ausuros nos: eo ipso, quod difficillimum vi-
 « detur, facillimum erit. Tertia vigilia noctis silenti ag-
 « minue ducam vos: exploratum habeo, non vigiliarum
 « ordinem, non stationes justas esse: clamor in portis
 « auditus et primus impetus castra cepit. Tum inter
 « torpidos somno paventesque ad nec opinatum tu-
 « multum, et iuermes in cubilibus suis oppressos, illa
 « cardes edatur, a qua vos hesterno die revocatos agre
 « ferebatis. Scio, audax videri consilium: sed in rebus
 « asperis et tenui spe fortissima quæque consilia tutis-
 « sima sunt; quia, si in occasionis momento, cujus
 « prætervolat opportunitas, cunctatus paulum fueris,
 « nequidquam mox omissam quæras⁸. Unus exercitus
 « in propinquo est: duo haud procul absunt. Nunc
 « aggredientibus spes aliqua est: et jam tentastis ve-
 « stras atque illorum vires. Si diem proferimus⁹, et

3. — *Id ipsum timentes*, scil. ne castra oppugnarentur et tutanda essent.

7. *Incautum atque apertum pericu-
 lis*; vide ad cap. 16, n. 12. — *Facil-
 limum erit*; MSS optimi *facilius e.*,
 probb. Gron. et Stroth. — *Tertia vi-
 gilia*; vide ad VII, 35, n. 2. — *Non
 vigiliarum ordinem, non stationes ju-
 stas esse*; vide ad X, 32, n. 3.

8. *Nequidquam mox omissam e
 manibus, prætermissem, quæras oc-*

casionem; confer ad V, 20, n. 1; IX,
 19, n. 5, et loca similia XXXI, 15;
 XXXVIII, 33, n. 5; LIV, 8, n. 2.
Amissam quæraris al.

9. *Si diem proferimus* (vide ad III,
 20, n. 7), et *hesternæ eruptionis fama
 contemni* (contenti edd. ante Gron.)
desierimus ab hoste; confer ad IV,
 35, n. 4. Quia contemnebantur, prior
 eruptio illis cessasset feliciter: durante
 eo contemptu, negligentem hostem

« hesternæ eruptionis fama contemni desierimus ; pe-
« riculum est, ne omnes duces , omnes copiarum conve-
« niant. Tres deinde duces , tres exercitus sustinebimus
« hostium, quos Cn. Scipio, incolami exercitu, non
« sustinuit ? Ut dividendo copias perire duces nostri,
« ita separati ac divisi opprimi possunt hostes : alia
« belli gerendi via nulla est. Proinde nihil, præter no-
« ctis proximæ opportunitatem, exspectemus. Ite, diis
« bene juvantibus, corpora curate, ut integri vigen-
« tesque, eodem animo in castra hostium irrumpatis,
« quo vestra tutati estis. » Læti et audire ab novo duce
novum consilium, et, quo audacius erat, magis pla-
cebat. Reliquum diei expediendis armis et curatione
corporum consumptum, et major pars noctis quieti
data est : quarta vigilia movere ¹⁰.

XXXIX. Erant ultra proxima castra sex millium
intervallo ¹ distantes aliarum copiarum Pœnorum. Vallis cava
intererat, condensa arboribus : in hujus silvæ medio
ferme spatio, cohors romana arte punica abditur et
equites. Ita, medio itinere intercepto ², cæterarum copia-
rum silenti agmine ad proximos hostes ductæ ; et, quum
statio nulla pro portis, neque in vallo custodiæ essent,
velut in sua castra, nullo usquam obsistente, pene-
trare : inde signa canunt, et tollitur clamor. Pars

iterum poterant cum spe fortunæ ad-
oriri : at simul emanasset fama tam
fortis felicitisque audaciæ, cessante
contemptu, intentiones futuri erant
hostes et copias omnes contracturi ;
Gron.

10. Quarta vigilia movere ; vide ad
II, 3, n. 2, et VII, 35, n. 2. — Mar-
cius in oratione dixit se tertiam vigiliam
ducturum milites : sed parvi scilicet
interest. Ed.

CAP. XXXIX. 1. Sex millium inter-

vallo ; vide ad IX, 24, n. 2. — Vallis
cava intererat condensa arboribus,
id est, condensis ; Ern. Densi colles
simpl. dicuntur Tibull. IV, 3, n. 7,
ut Græci θαύς ὕλη, at et ὕλη θαύς
ἰδῆσι, πύρροι, etc. ; Schæf.

2. Ita medio itinere intercepto,
hostibus præcepto et intercluso, vel
interrupto, impedito, ut IX, 43 ;
XXXIX, 9 ; apud Curt. IV, 2, n. 9, nisi
malis cum Oudend. ad Front. I, 5, n.
11, legere intercepto, ut VI, 9 ; VIII,

semisomnos hostes cædunt : pars ignes casis, stramento arido tectis, injiciunt : pars portas occupant, ut fugam intercludant. Hostes simul ignis, clamor, cædes, velut alienatos sensibus, nec audire, nec providere quidquam sinunt. Incidunt inermes inter cætervas armatorum : alii ruunt ad portas, alii obseptis itineribus super vallum saliant ; et, ut quisque evaserat, protinus ad castra altera fugiunt : ubi ab cohorte et equitibus³ ex occulto procurentibus circumventi cæsique ad unum omnes sunt : quanquam ; etiam si quis ex ea cæde effugisset, adeo raptim captis propioribus castris in altera transcursum castra ab Romanis est, ut prævenire nuntius cladis non posset. Ibi vero, quo longius ab hoste aberant, et quia sub lucem pabulatum⁴, lignatum et prædatum quidam dilapsi fuerant, neglecta magis omnia ac soluta invenere : arma tantum in stationibus posita ; milites inermes, aut humi sedentes accubantesque, aut obambulantes ante vallum portasque. Cum his tam securis solutisque Romani, calentes adhuc ab recenti pugna ferocesque victoria, prælium ineunt : itaque nequaquam resisti in portis potuit. Intra portas, concursu ex totis castris ad primum clamorem et tumultum facto, atrox præ-

25; XXIV, 23, et alijs locis, quæ laudavit Duk. — *Signa canunt* ; vide ad VII, 40, n. 4. — *Casis, stramento a. tectis*, conf. XXX, 5, n. 5. — Sic apud Fénelon, *Télémaque*, l. VII. En.

3. *Ab cohorte et equitibus*, in silvæ medio abditis (confer princ. cap.) et ex occulto loco procurentibus : ita optimi MSS, *procurentibus* edd. ante Gron. ; vide ad Tac. Ann. I, 68, n. 4. Mox *raptim a captis* conj. Gron.

4. *Sub lucem pabulatum*. Voss. Lov. I, 2, 4, 5; Harl. Ber. Hafs. Gætn.

Hav. Hearnii N. et edd. principes dant *sub luce publica pab.* quæ loquendi ratio, ait Sabellicus, ut nova ita apud Livium receptu difficilis : quare vide ne pura sit legendum, vel *prima*, vel *propinqua*. Primus Aldus dedit *sub lucem pabulatum*. En. — *Neglecta eo magis omnia ac soluta* ; ut mox *securis solutisque* hostibus ; vide ad II, 45, n. 12, et III, 8, n. 4. — *Arma tantum in stationibus posita*, scil. ubi milites ipsi armati esse debebant ; Stroth.

lium oritur; diuque tenuisset⁵, ni cruenta scuta Romanorum visa, indicium alterius cladis Pœnis, atque inde pavorem injecissent. Hic terror in fugam avertit omnes; effusique, qua iter est, nisi quos cædes oppressit, exuuntur castris. Ita nocte ac die bina castra hostium expugnata ductu L. Marcii: ad triginta septem millia hostium cæsa, auctor est Claudius, qui annales Acilianos⁶ ex græco in latinum sermonem vertit; captos ad mille octingentos triginta; prædam ingentem partam: in ea fuisse clypeum argenteum pondo centum triginta octo, cum imagine Barcini⁷ Hasdrubalis. Valerius Antias⁸ una castra Magonis capta tradit; septem millia cæsa hostium: altero prælio, eruptione pugnatum cum Hasdrubale; decem millia occisa, quatuor millia trecentos triginta captos. Piso quinque millia hominum, quum Mago cedentes nostros effuse

5. *Diuque tenuisset*; vide ad II, 3, n. 6. — *Hic terror in fugam avertit omnes*; al. *Hinc et vertit*. Confer ad III, 63, n. 1. — *Effusique, qua parte iter est*, ad fugam patet via. Confer ad I, 14, n. 7.

6. *Claudius, qui annales Acilianos*, etc. Confer XXXV, 14. C. Acilius tempore belli punici II, vixit, ejusque annales non modo ex Græco in latinum sermonem vertit, sed etiam ad ætatem suam continuavit Q. Claudius Quadrigarius; nam hic videtur esse *Claudius*, Sisennæ æqualis, cujus annales laudant Liv. VI, 42; VII, 10; VIII, 19; IX, 5; XXXIII, 10; XXXV, 14; Gell. I, 7, 16, 25; II, 2, 19; III, 7, 8; V, 17; VII, 12; IX, 1, 13, 14, al.; Appian. b. Gall. I, ubi vide Schweigh. pag. 172, Voss. de hist. lat. I, 10, et de hist. I, 17; Vellei. II, 9. Idem Gellio et aliis simpl. *Claudius* et *Q. Claudius* et *Quadrigarius* dicitur.

7. *Clypeum argenteum pondo CXXXVIII cum imagine Barcini* (vide ad XXI, 2, n. 5) *Hasdrubalis*: nam clypeis continebantur imagines virorum illustrium (vide ad Sil. I, 407); et ipsæ eorum imagines dicebantur *clypei*, *clypea*, *imagines clypeatæ* (*Schilderungen, Conterfeis, Portraits en médaillon, gegossene oder in Relief gegrabene Bildnisse*) a forma rotunda, aut rectius forte *glypei* a γλύπειν, cælare, insculpere. Confer. XXXIV, 52; XXXV, 10, n. 41; XXXVIII, 35; XL, 51; ad Tac. Ann. II, 83, n. 8; Plinius, XXXIV, 4; XXXV, 2 seqq., et Dodwelli Prælect. ad Spartiani Hadr. pag. 6. — *Pondo centum triginta octo*. Si Creverianas rationes sequamur, mærcæ argenti nostrates erunt 215 cum uncia quinq. Eo.

8. *Valerius Antias*; vide ad III, 5, n. 9. — *Piso Calpurnius*; vide ad lib. I, 55, n. 8.

sequeretur, cæsa ex insidiis scribit. Apud omnes magnum nomen Marcii ducis est; et veræ gloriæ ejus etiam miracula addunt⁹: flammam ei concionanti fusam e capite, sine ipsius sensu, cum magno pavore circumstantium militum: monimentumque victoriæ ejus de Pœnis, usque ad incensum¹⁰ Capitolium, fuisse in templo clypeum, Marcium appellatum, cum imagine Hasdrubalis. Quietæ deinde aliquandiu in Hispania res fuere, utrisque, post tantas acceptas in vicem illatasque clades, cunctantibus periculum summæ rerum facere¹¹.

XL. Dum hæc in Hispania geruntur, Marcellus captis Syracusis, quum cætera in Sicilia tanta fide atque integritate composuisset, ut non modo suam gloriam, sed etiam majestatem populi romani, augeret, ornamenta urbis, signa, tabulasque, quibus abundabant Syracusæ, Romam devexit. Hostium quidem illa spolia et parta belli jure: cæterum inde primum initium mirandi græcarum artium opera¹, licentiæque huic sacra profanaque omnia vulgo spoliandi factum est:

9. *Et veræ gloriæ ejus etiam miracula addunt*, historici modo laudati: qualis de summis viris fingi solent, verbi causa *flammam e capite fusam* esse (vel *cluxisse*, ut Valer. Max. I, 6, 2, de eadem re dicit) de Servio; vide ad I, 39, n. 1.

10. *Usque ad incensum Capitolium*, quod arsit primum bello civili, deinde Vitellio regnante; vide Tac. Hist. I, 2; III, 72; IV, 53. — *Clypeum Marcium cum imagine H.* Confer n. 7.

11. *Periculum summæ rerum facere*; vide ad I, 38, n. 2.

CAP. XL. 1. *Inde primum initium mirandi græcarum artium opera*: quod studium crevit post Corinthi excidium. Confer XXXIX, 6; Cic.

ad Div. VIII, 14, ibique Mamt. — Nihil variant hoc loco scripti et editi, et tamen aspicitur Creverius vocem *opera* a manu mala esse. « Etenim mirandi græcarum artium proba locutio est, ut supra XXI, 41, *vestri adhortandi*, et apud Cic. Phil. V, 6, *agrorum suis latronibus condonandi*, et al. Jam vero *artes* eleganter dicuntur pro *artefactio*. » Posset et hæc græcismus asferri, *Justitiane prius mirer*, apud Virg. *Æn.* XI, 126. Sed hanc locutionem nullius cod. auctoritate nisam, neque Livio usitatam, ipsi obtrudere non audent Drakenborchius. *En.* — *Licentiæque huic*, temporis hujus, Liviani; vide ad I, 5, n. 1, *huic* ex emend. Gron. pro vulg. *hinc*.

quæ postremo in romanos deos², templum id ipsum primum, quod a Marcello eximie ornatum est, vertit. Visebantur enim ab externis ad portam Capenam dedicata a Marcello templa, propter excellentia ejus generis ornamenta, quorum perexigua pars³ comparet. Legationes omnium ferme civitatum Siciliae ad eum conveniebant. Dispar ut causa earum, ita conditio erat : qui ante captas Syracusas aut non desciverant, aut redierant in amicitiam, ut socii fideles accepti cultique; quos metus post captas Syracusas dediderat, ut victi a victore leges acceperunt. Erant tamen haud parvæ reliquiae belli⁴ circa Agrigentum Romanis; Epi- cydes et Hanno duces reliqui prioris belli, et tertius novus ab Haunibale in locum Hippocratis missus, Li- byphœnicum generis⁵ Hipponiates (Mutinem popu-

— *Sacra profanaque omnia Græco- rum provincialiumque spoliandi*; vide ad Juvenal. VIII, 94 seq.

2. *Quæ postremo in romanos deos, ad eorum templa, vertit se* (vide ad II, 3, n. 2), et *primum ad templum id ipsum, quod a Marcello eximie ornatum est*, scilicet Honoris et Virtutis, quod jam monuit Dukerus. Illud ἐκ τῶν Σακελικῶν λαβύρων ἀποδομη- μένον dicit Plut. in Marcello p. 314, et a Marcello in primo consulatu prælioque eum Insucribus ad Clastidium (de quo vide Polyb. II, 34) votum, a filio autem ad (extra) portam Capenam dedicatum Liv. XXVII, 25, et XXIX, 11 extr. libidem tradunt, a Marcello Honori Virtutique unam tantum ædem votam, sed duas postea pontificum consilio exstructas et proxime junctas fuisse; quo eum indicere voluisse, ibi esse præmia honoris, ubi sint merita virtutis, monet Symm. Ep. I, 14. Hinc modo unum memoratur templum, ut h. l. et XXIX, 11, mo-

do duo, ut mox *templa ad portam Capenam dedicata a Marcello*, scilicet filio. Confer et Cie. Verr. IV, 54, ac Plin. XXXV, 10, seu 37 extr.

3. *Quorum perexigua pars comparet nunc*: nam ablata erant reliqua bellis civilibus; Stroth. Confer ad VI, 1, n. 6.

4. *Haud parvæ reliquiae belli*; vide ad IV, 27, n. 1.

5. *Libyphœnicum generis* (vide ad XXI, 22, n. 2) *Hipponiates*, id est, Hippone (vide XXIX, 3, 4, 32) oriundus, ut *Crotoniates*; Sigon. Sed Jac. Gron. jam bene monuit, Livium ita dicturum fuisse *Hipponitis*, vel *Hipponensis*, et ne hoc quidem simpl. nec satis distincte, quia duplex fuerit Hippo, Regius et Diarrhytus; præterea utrumque opp. longe abfuisse ab Libyphœnicibus; denique in primis edd. legi *Hippocinatis* et *Hipponatis*, in Put. et Cantabr. *Hippacinales*, in aliis MSS *Hippacinantis*, *Hippacientes* et similia. Hinc emendat. *Hippacrites*. Ἰππακρίσις memorantur Diodor. tom.

lares vocabant), vir impiger, et sub Hannibale magistro omnes belli artes edoctus. Huic ab Epicyde et Hannone Numidæ dati auxiliares : cum quibus ita pervagatus est hostium agros, ita socios, ad retinendos in fide animos eorum ferendumque in tempore cuique auxilium⁶, adiit, ut brevi tempore totam Siciliam impleret nominis sui, nec spes alia major apud faventes rebus Carthaginensium esset. Itaque inclusi ad tempus mœnibus Agrigenti dux pœnus syracusanusque, non consilio Mutinis, quam fiducia⁷ magis ausi egredi extra muros, ad Himeram amnem posuerunt castra. Quod ubi perlatus ad Marcellum est, extemplo copias movit, et ab hoste quatuor ferme millium intervallo consedit, quid agerent pararentve expectaturus. Sed nullum neque locum, neque tempus cunctationi consiliove dedit. Mutines transgressus amnem, ac stationibus hostium cum ingenti terrore ac tumultu invectus. Postero die prope justo prælio compulit hostem intra munimenta. Inde revocatus seditione Numida-

II, pag. 567, et *Ἰμμάσπιδας* Steph. et Polyb. I, 70, n. 9, ubi Schweigh. docet, ita appellatos fuisse incolas Hipponis Diarrhyti. — *Mutinem populus vocabant*; *Μυτινῆς* dicitur Polyb. IX, 22, n. 4, et *Μουτιναῖς* Zonare.

6. *Ferendumque in tempore cuique auxilium*; vide ad II, 47, n. 4. Optimi MSS *ferendogne*, et quidam *ferendosque*. Illud recepit Drak. Sed tum tñ que delendum. Mox tñ tempore male repetitur et glossatori debetur. Confer ad I, 3, n. 8.

7. *Non magis consilio Mutinis, quam fiducia*, ob fiduciam in eo repositam. — *Ad Himeram amnem*; vide ad XXIV, 6, n. 5. — Qnis sit hic amnis, dubium videtur Glareano : eum tamen existimat, quem Ptolem. III, 4. eo in

loco ponit, ubi alii *Glaram*. Est etiam Himeræ, quem Strabo VI, 266, ait per mediam fluere Siciliam, exonerari-que in mare ad occidentem insulæ partem. Meminit et Plinius III, 8. En. — *Quatuor ferme millium*; vide ad IX, 24, n. 2. — *Sed nullum neque locum... dedit*. Hanc impigri viri imaginem egregie expressit Voltaire, *Henriade*, chant IV :

Le fleur de la jeunesse en tout temps l'accompagne ;
Avec eux sans relâche il fonde dans la campagne.
Tantôt dans le silence, et tantôt à grand bruit,
A la clarté des cieux, dans l'ombre de la nuit,
Cher l'ennemi surpris portant partout la guerre ;
Du sang des assiégés son bras couvrait la terre
Sie Mutines nullum tempus Romanis ad respirandum relinquebat. F.D.

rum in castris facta, quum trecenti ferme eorum Heracleam Minoam⁸ concessissent, ad mitigandos revocandosque eos profectus, magnopere monuisse duces dicitur, ne absente se cum hoste manus consererent. Id ambo ægre passi duces, magis Hanno, jam ante anxius gloria ejus: *Mutinem sibi modum facere*⁹, *degenerem Afrum imperatori carthaginiensi, misso ab senatu populoque*. Is perpulit cunctantem Epicyden, ut, transgressi flumen, in aciem exirent: nam si Mutinem opperirentur, et secunda pugnae fortuna evenisset, haud dubie Mutinīs gloriam fore.

XLI. Enimvero indignum ratus Marcellus, se, qui Hannibalem subnixum victoria cannensi¹ ab Nola repulisset, his terra marique victis ab se hostibus cedere, arma propere capere milites, et efferri² signa jubet. Instruenti exercitum decem effusis equis advolant ex hostium acie Numidæ, nuntiantes, populares suos, primum ea seditione motos, qua trecenti ex numero suo concesserint Heracleam, dein quod præfectum suum ab obtrectantibus ducibus gloriæ ejus sub ipsam certaminis diem allegatum videant, quietu-

8. Heracleam Minoam; vide ad XXIV, 35, n. 3.

9. *Mutinem sibi modum facere* (vide ad IX, 14, u. 4), scil. dicebat. — *Degenerem Afrum*, non sinceri punici sanguinis: nam Libyphœniceis mixtum punicum Afria genus; Duker.; confer not. 5, et ad XXI, 22, n. 2. Non puri punici sanguinis, sed in afrum degenerati; nam *degenerem* refertur ad id, quod fuerit primum genus ejus, *Afrum* indicat, quod inde factus sit; Stroth. Mox MSS plerique *secunda pugnae*.

CAP. XLI. 1. *Hannibalem subnixum* (vulg. *subnixum*); victoria cannensi.

si, fretum ac superbum: nam utrumque significat *subnixus*, tum fiduciam, tum arrogantiam, inpr. in incesso: unde ejus artis arrogantia *subnixi bulant* apud Cic. Orat. I, 58. *Subnixum*, hoc est, *susum nixum*, *sublime*; Non: *SUBNIXO ANIMO* quasi sublimi et supra nixō, animi altitudine *fiduciæque*; quoniam, quibus innitimur, iis quasi erigimur attollimurque, Gell. XVII, 2. Confer supra IV, 42, n. 4, et infra lib. XXVI, esp. 13; XLI, 19.

2. *Efferri signa*, scil. e castris, ut libro XXX, esp. 5, et libro XI, esp. 25.

ros in pugna. Gens fallax promissi fidem³ præstitit : itaque et Romanis crevit animus, nuntio celeri per ordines misso, destitutum ab equite hostem esse, quem maxime timuerant : et territi hostes, præterquam quod⁴ maxima parte virium suarum non juvabantur, timore etiam incusso, ne ab suo et ipsi equite oppugnarentur : itaque haud magni certaminis fuit⁵. Primus clamor atque impetus rem decrevit. Numidæ, quum in concursu quieti stetissent in cornibus, ut terga dantes suos viderunt, fugæ tantum parumper comites facti, postquam omnes Agrigentum trepido agmine petentes viderunt, ipsi metu obsidionis passim in civitates proximas dilapsi. Multa millia hominum cæsa captaque et octo elephantum. Hæc ultima in Sicilia Marcelli pugna fuit ; victor inde Syracusas rediit : jam ferme in exitu annus erat. Itaque senatus Romæ decrevit, ut P. Cornelius prætor literas Capuam ad consules mitteret⁶ ; dum Hannibal procul abesset, nec ulla magni discriminis res ad Capuam gereretur, alter eorum, si ita videretur, ad magistratus subrogandos Romam veniret. Literis acceptis, inter se consules compararunt⁷, ut Claudius comitia perficeret, Fulvius ad Capuam maneret. Consules Claudius creavit Cn. Fulvium Centumalum et P. Sulpicium Servii fi-

3. *Gens fallax alias fidem promissi præstitit*, ut XXX, 12, vel *promissum præstare* XXVI, 4, et *fides promissi* XXVI, 19. J. Gron. Mox *per ordinem* MSS et edd. ante Drak. — Veterem hanc lectionem ita intelligi posse opinatur Dojajatus, nuncium ad omnes copias ordinatim missum esse. Præstat vero Tan. Fabri, et Gronovii conjectura *per ordines*; nempe millium. En.

4. *Præterq. quod*; vid. XXII, 3, n. 8.

5. *Itaque haud magni certaminis fuit* (ita optimi MSS) scil. id, vel e neq. intell. res. Confer ad XXI, 43, n. 4, *haud magna vis e. f.* edd. ante Gron. — *Rem decrevit*, vide ad V, 55, n. 1.

6. *Literas Capuam ad consules mitteret, ut alter veniret*; vid. VIII, 19, n. 10. — *Ad magistratus subrogandos*; vide ad II, 8, n. 4.

7. *Inter se consules compararunt, ut*; vide ad III, 2, n. 1.

lium Galbam, qui nullum antea curulem magistratum gessisset. Prætores deinde creati, L. Cornelius Lentulus, M. Cornelius Cethegus, C. Sulpicius, C. Calpurnius Piso. Pisoni⁸ jurisdictio urbana, Sulpicio Sicilia,

8. *Pisoni jurisdictio urbana, Sulpicio Sicilia, Cethego Apulia, Lentulo Sardinia evenit*: verba, quæ et mutila et corrupta esse putabant intpp. et Pigh. in Annal. ad an. 542, quoniam et peregrina jurisdictio haud memoratur, et in libro seq. sæpius Cethegi in Sicilia, nunquam in Apulia fit mentio, ut nec Sulpicii in Sicilia. Hos nudos solvit disputatio Perizon. ad h. l. et in Anim. hist. cap. 4, pag. 167, qua pluribus simul Livii loca lux affunditur: = Peregrina jurisdictio haud dubie conjuncta fuit cum urbana, ut sæpiissime in hoc bello; vide XXIV, 44; XXV, 3; XXVII, 36; XXXIX, 38, 39. Hic et prorsus, ut h. l., omititur XXVIII, 38; XXXI, 1, 27, 40, et al. Sulpicio evenit Sicilia, scil. ea, quam P. Cornelius Lentulus prætor ante habuerat. Divisa enim fuit in duas provincias ab anno 538 ad 548, quo P. Scipio in Africam trajecit; in veterem et novam; vide ad XXIV, 44, n. 3. Anno 538 in illam missus P. Cornelius Lentulus prætor (vide XXIV, 9, 10), et in hanc exorto bello syracusano M. Marcellus consul, XXIV, 21. Utrique anno 539 prorogata provinciæ (XXIV, 44), et anno 540 (XXV, 3, 6; XXVI, 1). Hoc an. 541: uterque decessit, et Siciliam obtinere C. Sulpicius et primo Marcellus, dein, postquam hic Romam rediit, Cethegus. Hos exceperunt an. 542. L. Cincius Alimentus prætor et M. Valerius Lavinius consul (vide XXVI, 28, 29; XXVII, 7), aliique deinceps. Successisse vero P. Cornelio C. Sulpicium, ut et in Sardinia Q.

Mocio L. Cornelium Lentulum, constat ex XXVI, 1, neque obstat, quod nunquam deinde Sulpicius nominatur in Siciliæ rebus narrandis: nam in veteri illa Siciliæ provincia neque tribus annis superioribus ullam rem a P. Cornelio Lentulo gestam refert auctor; eamque quietam plane fuisse satis ostendunt censensium militum, eo ignominia pœnæque causa traductorum (vide ad XXIII, 25, n. 5), verba XXV, 6, n. 11. (Confer XXVI, a extr.) Major videtur esse difficultas in sorte Cethegi, cujus in libro seq. sæpius fit mentio in Sicilia, nunquam in Apulia. Sed Apuliam primo Cethegus, dein consules habuerunt. Marcellus prorogatum fuit imperium in Sicilia, ut reliquias belli perficeret. XXVI, 1. Decessit tamen eodem anno exercitum successorì tradere jussus. XXVI, 21. Qui non alius potuit esse, quam Cethegus, quum is non censenses milites, sed Marcelli haberet legiones, nec usquam ante, sed statim post illius discessum legatur fuisse in Sicilia. XXVI, 21, 26, 28. Sortitus quidem fuerat Apuliam: verum sæpe permutarunt provincias, ex alia in aliam profecti. Sic Nero primo ad Capuam fuit, eaque capta in Hispaniam est missus, XXVI, 5, 17. Ibi successit ei M. Janius Silanus XXVI, 20, cui imperium in Etruria prorogatum fuerat XXVI, 1.

= Post abitum Marcelli e Sicilia affectum, Apuliam obtinuerunt consules primum ambo, dein alter Macedoniam est sortitus. Eas autem mutationes, immo et sortitiones provinciarum, se-

Cethego Apulia, Lentulo Sardinia evenit. Consulibus prorogatum in annum imperium est.

pe Livius neglexit memoriae mandare, satis existimans, si eas factas esse ex rebus gestis discere per occasiones possimus. Sic A. Cornelium Mammulam XXIII, 21, 32, 34, praetorem in Sardinia invenimus, sed nullo alieubi verbum de ejus praetura et profectione in eam provinciam. M. Pomponio praeturi prorogatur imperium in Gallia XXIV, 10. Quando vero in eam sit missus, an in praetura, quam biennio ante gesserat, an post eam, ex Livio ignoramus. C. Laetorius cui praecesset provinciae, nusquam traditum est. At C. Hostilius ab eo provinciam exercitumque accipere jubetur XXVII, 7. M. Valerius Falto praetor sortitur Brutios XXX, 40, 41, et dicitur XXXI, 8, *priore anno Campaniam habuisse provinciam*; quam qua de causa acceperit relietis Bruttiis, in Livio frustra quis quaeret. = Haec recte disputari monet Duk. sed addit: = Unus superest scrupulus, quod Livius hic, contra quam solet, de provinciis consulum mentionem non facit, sed demum XXVI, 22. Conjici potest, consulibus initio anni provincias non decretas, eosque deinde religionibus aliisque impedimentis, maxime fama adventus Hannibalis in Urbe, in qua adventante Hannibale eos fuisse, ex XXVI, 9, 10, 11, patet, retentos fuisse. Sed eos non multo post, dempto terrore Hannibalis, in Apuliam profectos, ex XXVI, 16, colligitur. Eodemque Cethegum, qui ante Apuliam habuerat, Marcello, quem exitu aetatis ex Sicilia ad Urbem venisse XXVI,

21, dicit, succedere jussum fuisse, omnino probabile est. = Idem Dukerus ad XXVIII, 38 extr. haec notavit: = Ad loca Livii, a Periz. laudata, in quibus nulla peregrinae praeturae mentio fit, adeoque praetor urbanus utramque juris dietionem obtinuisse censendus est, adde XXXI, 6; XXXII, 1, 8. Est tamen intelligendum, hoc semper ex senatusconsulto factum fuisse, quod etiam XXXV, 41 significat Livius: nam et ita praetor peregrinus, si deinde ad bellum gerendum mitteretur, praetori urbano juris dietionem ex senatusconsulto mandabat; v. XXVIII, 10. Id quoque in hac re animadverti potest, Livium, quam antea saepe peregrinam sortem praeterat, atque interdum etiam praetorem, cui ea evenerat, una eum illa provincia sortitum narrat, ut XXVII, 7, et XXXIX, 13, post XXXI, 8, id est, post an. Urb. 555, nunquam umittere sortem peregrinam, nec eum ea provinciam aliam conjunctam, ac bis tantum, ni fallor, post an. Urb. 556, quo primum sex praetores creati sunt, XXXII, 27, unum praetorem utramque juris dietionem sortitum fuisse, tradere; primum an. Urb. 562, lib. XXXV, 41, et XXXVI, 2, deinde biennio post XXXVII, 50. Nam quod XXXIX, 39, legitur, post sortitionem factum est. Nimirum cresecentibus cum imperio negotiis et litibus, sine dubio animadversum fuit, unum praetorem utriusque juris dietioni non sufficere; eaque etiam, inter alias, sex praetorum creatorum causa esse potuit. =

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBER XXVI.

BREVIARIUM.

CAP. I; Dividuntur provinciæ et xxiii legiones. — II; L. Marcius, sumpto proprætoris titulo, offendit Patres, et hi eum tribunis plebis agunt, ut ad plebem ferant, quem cum imperio mitti placeat in Hispaniam. Sed plebis animos occupat certamen, a C. Sempronio Blaeso trib. pl. motum, qui Cn. Fulvio diem dicit ob exercitum in Apulia amissum. — III; Reus frustra ab se culpam in milites transfert, et perduellionis iudicatus exsulatum Tarquinius abit. — IV; Capua acrius obsidetur, et equitatu quoque superior est romana res, ex quo, auctore Q. Navio centurione, equitibus immisceantur pedites, vehentes post illos signoque dato equis perniciter desilientes. — V; Romanorum duces et Navius fortiter pugnant cum Campanis et Hannibale, qui iis auxilio venerat. — VI; Tandem obsessi Pœnique fugantur: et ultimum hoc prælium ante dedicationem Capuæ, huiusque ultimus est medixtuticus Seppius Lesius, homo obscurus, qui summum magistratum, ab omnibus spretum, eeperat. — VII; Hannibal castra movere a Capua statuit Romamque petere, ut duces romani ad defendendam hanc urbem ab oppugnanda illa abstrahantur. — VIII; Eodem cum electis militibus tendit Q. Fulvius Flæcus proconsul, senatusconsulto acutus, collegamque Appium Claudium ex vulnere ægrum in castris ad Capuam positum relinquit. — IX; Iter utriusque describitur et ingens terror, quem nuntius fregellanus Romam affert. — X; Fulvius Romam ingreditur et Hannibal,

statis ad Anienem fluvium, tria millia passuum ab Urbe, positus, cum duobus equitum millibus mœnia situmque Romæ obequitans contemplatur: sed submovetur ab equitibus, a Fulvio immissis, multique tumultus, temere excitati, comprimuntur. — XI; Acies Pœnorum Romanorumque bis instructæ tempestatibus dirimuntur. Quo omine aliisque causis motus Hannibal ad Tutiam flumen castra refert, et templum Feroniæ omnibus spoliât donis. — XII; Inde celeri cursu in bruttium agrum contendit, et Fulvius redit Capuam: ubi principes domibus inclusi patriæ occasum in dies expectant, præfectique præsidii punici, Bostar et Hanno, literas, aspere ad Hannibalem conscriptas, perferendas tradunt Numidis, qui specie quidem transfugarum in castra romana veniunt, ut inde abeant tempore capto, sed a muliere campana prodiți comprehenduntur et mulcati virgis manibusque præcis rediguntur Capuam. — XIII; Major jam senatus pars legatos de pace mittendos censet, nequidquam refragante Vibio Virrio, defectionis ab Romanis auctore, qui suadet, ut morte honesta ac leni cruciatus effingiant. — XIV; Senatores xxvii cum Virrio epulantes exemplo ejus venum bauriunt, et portæ aperiuntur hostibus. Tam reliqui comprehenduntur senatores, et xxv Cales in custodiam, xxviii Teanum mittuntur. — XV; De eorum supplicio Appius per literas senatum romanum consulit: at Q. Fulvius illos virgis cædi securique percuti jubet, et sumpto demum supplicio literas legit Roma allatas. Eandem mortem postulat Taurea Jubellius campanus, eaque negata se gladio ipse transfigit. — XVI; Atella et Calatia in deditionem accipiuntur, et severe animadvertitur in Campanos maxime noxios: Capuam vero ipsam servari placet, et præfectum eo ad jura reddenda quotannis ab Roma mitti. — XVII; C. Nero cum electis militibus in Hispaniam mittitur, ubi exercitum ab T. Fonteio ac L. Marcio accipit et Hasdrubalem claudit quidem saltu, sed dolo ejus captus emittit. — XVIII; Comitibus habentur proconsuli creando in Hispaniam, et, nemine nomen profiteri audente, imperium hoc petit, omnibusque suffragiis accipit P. Cornelius Scipio, Publii, qui in Hispania ceciderat, filius xxiv ferme annos natus. — XIX; Hic juvenis, qui virtutibus easque ostentandi arte mirabilis erat, et divinæ stirpis esse credebatur, in Hispaniam proficiscitur cum novo exercitu et M. Junio Silano proprætore, qui adjutor ei ad res gerendas datus erat. — XX; Tarraconem concedit, et

civitates sociorum veterisque exercitus hiberna adit. Interea classis punica, ex Sicilia Tarentum accita, claudit quidem omnes ad arcem a mari aditus, sed mox dimittitur, quia arctiorem sociis annonam facit quam hosti. — XXI; M. Marcellus, ex Sicilia reversus, triumphat in monte Albano, et inde Urbem ovans init. Post ejus profectionem militum in provincia illa relictorum animi inclinant ad seditionem, et civitates aliquot deficiunt ad Pœnos et Numidas, qui duce Mutine sociorum rom. agros urunt: sed res afflictas restituit M. Cornelius prætor. — XXII; In comitiis consularibus prærogativa centuria, quæ T. Otacilium et T. Manlium Torquatum declaraverat, hoc postulante redit in suffragium atque M. Claudium Marcellum et M. Valerium Lævinum consules dicit. — XXIII; Prætoria habentur comitia: ludi Apollinares in perpetuum voveantur: procurantur prodigia, et sacerdotibus demortuis novi sufficiuntur. — XXIV; M. Valerius Lævinus cum Scopa et Dorimachō, principibus Ætolorum, facit fœdus, bellumque prospere movet adversus Philippum et Acarnanas. — XXV; Res a Philippo gestæ et conjuratio Acarnanum. — XXVI; Lævinus Anticyram expugnat, et diuturno ibi morbo implicitus serius spe omnium Romam venit: eo vero absente Marcellus collega nihil se de republica aut provinciis acturum proficitur. — XXVII; Incendium Romæ oritur conflatum a Campanis juvenibus, quorum parentes a Q. Fulvio securi erant percussi. Campanorum Siculorumque legati Romam veniunt questuri de Fulvii et Marcelli crudelitate. — XXVIII; Novis magistratibus provinciæ legionesque decernuntur. — XXIX; Sicilia Marcello et Italia Lævino evenit; sed consules permutant provincias, moti querelis Siculorum. — XXX; Hi in senatu accusant Marcellum. — XXXI; Is respondet. — XXXII; Illi benigne ab hoc Patribusque appellantur et dimittuntur. — XXXIII; Campanorum oratio in senatu miserabilior duriorque causa. — XXXIV; Ob decreta senatus in familias singulas facta moestiores aliquanto, quam Romam venire, discedunt. — XXXV; Quoniam pecuniæ nihil est in ærario, privati ex censu ordinibusque remiges dare cum stipendio cibarisque jubentur; quod ægerimine ferunt homines: — XXXVI; sed Patrum exemplo incitati certatim aurum, argentum et æs in publicum conferunt. — XXXVII; Pœnorum Romanorumque anceps spes ac metus, adversa secundis æquante fortuna. — XXXVIII; Avaritia et crudelitate Hannibalis aba-

lianantur ab eo sociorum animi; et Salapia eum præsidio punieo Marcello proditur a Blattio, Dasio nequidquam repugnante. — XXXIX; Classis romana ab Rhegio profecta fugatur a tarentina: ad Tarentum vero C. Persius, a M. Livio ex arce emissus, passim cædit hostes per agros palantes. — XL; Lævinus Syraeusis componit res, et plurima Siciliæ oppida in ditionem romanam redigit, in his Agrigentum, traditum ei a Mutine, Numidarum duce, cui Hanno invidebat gloriam belli injuriamque intulerat. — XLI; In Hispania P. Scipio oratione accendit militum animos. — XLII; Tum copias trajiecit Iberum, et Carthaginem Novam oppugnare statuit, urbem in tumulto ad sinum maris sitam. — XLIII; Ejus potiundæ spem cohortando militibus facit. — XLIV - XLV; Romani, exemplo et hortatione duceis ineditati, summa illam vi, sed frustra aggrediuntur terra. — XLVI; At per stagnum sine certamine intratur, et mox tum ipsa, tum arx, a Magone dedita, capitur. — XLVII; Vietores præda ingenti omnis generis potiuntur. — XLVIII; Milites, prout cuique meritum virtusque fuit, donantur. — XLIX; Scipio obsides civitatum Hispaniæ suis restituit, precibusque uxoris Mandonii motus eorum feminarum committit viro spectatæ integritatis. — L; Reddit sponsam Allucio, principi Celtiberorum, qui lætus donum dimissus mox enim delecta equitum manu revertit. — LI; Copiæ ejus navales pedestresque exercentur, et captæ urbis muri reficiuntur; armamentaria autem, officinæ et navalia strepunt apparatu belli. His ordinatis dispositisque præsiidiis Scipio Tarraconem redit, quo legationibus sociisque edixerat conventum.

CN. Fulvius Centumalus, P. Sulpicius Galba consules, quum idibus martiis magistratum inissent, senatu in Capitolium vocato, de republica, de administratione belli, de provinciis exercitibusque Patres consuluerunt. Q. Fulvio, Ap. Claudio¹, prioris anni consulibus, prorogatum imperium est, atque exercitus, quos habebant, decreti; adjectumque, ne a Capua, quam obsidebant, abscederent, prius quam expugnassent.

CAP. I. 1. *Q. Fulvio, Ap. Claudio* ratio elegantior collegas nominandi; optimi MSS omitta copula: quæ est Gron.

Ea tum cura maxime intentos habebat Romanos; non ab ira tantum², quæ in nullam unquam civitatem justior fuit, quam quod urbs tam nobilis ac potens, sicut defectione sua traxerat aliquot populos, ita recepta inclinatura rursus animos videbatur ad veteris imperii respectum. Et prætoribus prioris anni, M. Junio in Etruria, P. Sempronio in Gallia, cum binis legionibus quas habuerant, prorogatum est imperium. Prorogatum et M. Marcello, ut pro consule in Sicilia reliqua belli perficeret eo exercitu³, quem haberet. Si supplemento opus esset, suppleret de legionibus, quibus P. Cornelius proprætor in Sicilia præesset; dum ne quem militem legeret ex eo numero, quibus senatus missionem reditumque in patriam negasset ante belli finem. C. Sulpicio, cui Sicilia evenerat⁴, duæ legiones, quas P. Cornelius habuisset, decretæ, et supplemen-

2. *Non ab ira tantum*, non tam ob iram, quam, etc. Vide ad I, 1, n. 5. — *Nou raro tantum et quam sibi respondere* notat Crever. verbi causa, Terent. Hec. Act. III, scen. 4: « Non hercle verbis diei potest tantum, quam reipsa navigare incommodum est. » Ed. — *Defectione sua traxerat secum vel ad suas Pœnorumque partes.* — *Ad veteris romani imperii respectum*, curam et reverentiam. — *Prætoribus prioris anni*, hoc est, præfectis provinciarum et duibus: nam Janias quidem an. Urb. 540, sed Sempronius an. Urb. 539 prætor fuerat. Conf. XXIV, 44; XXV, 2, n. 3, et ad VI, 42, n. 7. — *M. Junio in Etruria, P. Sempronio*, etc. — Etiam Cn. Fulvius et C. Claudius Nero priore anno prætores fuerant, XXV, 11. De Fulvio nihil dicit ideo fortasse, quod is mox ubi rem superiore anno male gestam damnatus est; vide esp. 11 seq. Neroni itidem, ut Junio et Sempronio, pro-

rogatum fuisse imperium, eumque una cum proconsulibus in obsidione Capuæ, ad quam ab iis accitus erat (vide XXV, 21), manere jussu, et Capua capta in Hispaniam missum, constat ex esp. 5, 8, 17. Hoc quoque est exemplum muris Livii; de quo v. ad XXV, 41, n. 8. — *Duker.* — *P. Sempronio in Gallia*; vide ad XXIV, 44, n. 2.

3. *Reliqua belli perficeret eo exercitu*; vide ad I, 14, n. 4; IV, 27, n. 1, et XXII, 38, n. 4, reliqua MS. Put. reliquias edd. ante Duk. — *P. Cornelius proprætor in Sicilia*, in veteri ejus provincia, ut *Marcellus* in nova. Confer ad XXV, 41, n. 8. — *Dum ne, dummodo non, quem militem*, aliquos milites, *legeret ex eo numero*, scilicet militum cannensium; ex iis, quibus, etc. Confer supra ad lib. XXIII, cap. 25, n. 5.

4. *C. Sulpicio, cui Sicilia evenerat*; vide ad XXV, 41, n. 8.

tum de exercitu Cn. Fulvii, qui priore anno in Apulia foede cæsus fugatusque erat. Huic generi militum senatus eundem, quem canneusibus⁵, finem statuerat militiæ; additum etiam utrorumque ignominia est, ne in oppidis hibernarent, neve hiberna propius ullam urbem decem millibus passuum ædificarent. L. Cornelio in Sardinia duæ legiones datæ, quibus Q. Mucius præfuerat. Supplementum, si opus esset, consules scribere jussi. T. Otacilio et M. Valerio⁶ Siciliae Græciæque ora cum legionibus classibusque, quibus præerant, decretæ. Quinquaginta Græci, cum legione una, centum Siculi cum duabus legionibus habebant naves. Tribus et viginti legionibus⁷ romanis eo anno bellum terra marique est gestum.

II. Principio ejus anni quum de literis L. Marcii referretur¹, res gestæ magnificæ senatui visæ: titulus honoris (quod, imperio non populi jussu, non ex auctoritate Patrum dato, *Proprætor senatui*, scripserat) magnam partem hominum offendebat. Rem mali exempli esse, imperatores legi ab exercitibus, et solenne auspicatorum comitiorum² in castra et provincias, procul ab legibus magistratibusque, ad militarem teme-

5. Quem canneusibus militibus; cf. n. 3.

6. T. Otacilio et M. Valerio Lavino Siciliæ Græciæque ora (confer XXIV, 40, 44; XXV, 3) cum legionibus ... decretæ, scil. provinciæ; Gron. Sed forte leg. oræ, aut potius ora cum legionibus, etc., dictum pro ora et legiones classesque; vide ad XXI, 60, n. 5, decreta reposuit Glarean. — Græci habebant naves, hoc est, in Græcia ejusque ora erant naves rom.

7. XXXIII legionibus, MSS et edd. ante Ald. XXXIII leg.

Cap. II. 1. De literis L. Marcii re-

ferretur a consulibus ad senatum. — Imperio non populi jussu, sed a militibus dato; vide tamen ad librum XXV, cap. 37.

2. Solenne auspicatorum comitiorum, solennitatem, solennem ritum curistorum comitiorum auspiciato habendorum. Confer ad V, 21, n. 1, et V, 46, n. 8. Hoc intell. de comitiis curiatis, et etiam iis, qui ex privatis ad bella mittebantur, necessariam fuisse legem curiatam, ex h. l. patere moment Duk. ad h. l. et Gruch. in Responsis ad binas Sigonii reprehensiones pag. 724, et in Refutat. ad poster.

ritatem transferri. Et, quum quidam referendum ad senatum³ censerent, melius visum differri eam consultationem, donec proficiscerentur equites, qui ab Marcio literas attulerant. Rescribi de frumento et vestimentis exercitus placuit: *eam utramque rem curæ fore senatui*. Adscribi autem, *Proprætori L. Marcio*, non placuit; ne id ipsum, quod consultationi reliquerant, pro præjudicato ferret⁴. Dimissis equitibus, de nulla re prius consules retulerunt, omniumque in unum sententiæ congruebant, agendum cum tribunis plebis esse, primo quoque tempore ad plebem ferrent, quem cum imperio mitti placeret in Hispaniam ad eum exercitum, cui Cn. Scipio imperator præfuisset⁵: ea res cum tribunis acta promulgataque est. Sed aliud certamen occupaverat animos: C. Sempronius⁶ Blæsus

Sigon. disputat. § 35, tom. I, Thes. Ant. Rom.

3. *Referendum ad senatum* de ea re ab consulibus: nam sine tali rerum relatione *senatusconsultum* de iis fieri non poterat; vide ad Tac. Ann. II, 33, n. 4. Similiter *referre ad consilium*, scil. militare XXX, 4, n. 4; XXX, 31, n. 4; XXXIII, 12, 1, *ad populum* apud Flor. III, 21, 9, et Valer. Maxim. IX, 10, 1, et simpliciter *referre*, scil. ad senatum XXI, 6, n. 4; XXVI, 27 extr.; XXX, 21, n. 4; XXXVIII, 42, vel ad *concilium* XXXII, 20; XXXIII, 12, n. 1; ad *concionem* XXXII, 22; *ad populum* XXXVIII, 47, n. 1; nisi quibusdam locis laudatis *referre* dictum pro *deferre*, ut XXXVII, 57; XXXIX, 44; XLIV, 4; ubi confer Drak. Sic et pro *simpl. ferre* XLV, 4, n. 1, et al. — *Proficiscerentur* Roma, abissent.

4. *Quod consultationi reliquerant, pro præjudicato ferret*, acciperet Marcus; vide ad III, 40, n. 10. — Ne

Marcus auferret, id est, assequeretur, tanquam aliquo jam præjudicio, sive priore quodam iudicio in antecessum lato, sibi attributum eum ipsum honoris titulum, quem utrum ei concedere deberent, consultationi reliquerant. Hic tamen ferret eodem sensu usurpatum esse notat Crev. quo supra lib. III, cap. 45: *ut tacitum feras, quod celari vis*. Ed. — *agendum cum tribunis pl. esse*, tractandum de eo (*unterhandeln*), ut primo q. t. *ad plebem ferrent*; vide ad IV, 58, n. 10.

5. *Exercitum, cui Cn. Scipio imperator præfuisset*, sed et P. Scipio. At hic minori tantum exercitus parti præfuerat: multo major et Marcius ipse militaverant sub Cn. Scipione, et primi fuerant collecti; vide XXIIV, 34; XXXVI, 37. Confer tamen et ad XXIV, 24, n. 2, et XXV, 3, n. 5. — *Promulgata a tribunis in tabula publicæ proposita ante quam ad plebem ferretur*.

6. *C. Sempronius Blæsus* C. Fl. Ti.

die dicta Cn. Fulvium, ob exercitum in Apulia amissum, in concionibus vexabat; multos imperatores temeritate atque inscientia exercitum in locum præcipitem perduxisse⁷ dictitans; neminem, præter Cn. Fulvium, ante corrupisse omnibus vitiis legiones suas, quam proderet. Itaque vere dici posse, prius eos perisse, quam viderent hostem; nec ab Hannibale, sed ab imperatore suo, victos esse. Neminem, quum suffragium⁸ ineat, satis cernere, cui imperium, cui exercitum permittat. Quid interfuisse⁹ inter Ti. Sempronium? Quum ei servorum exercitus datus esset, brevi effecisse disciplina atque imperio, ut nemo eorum generis ac sanguinis sui memor in acie esset, præsidio sociis, hostibus terrori essent. Cumas, Beneventum¹⁰ aliasque urbes eos velut e faucibus Hannibalis ereptas populo romano restituisse. Cn. Fulvium Quiritium Romanorum exercitum, honeste genitos, liberaliter educatos, servilibus vitiis imbuisse. Ergo effecisse, ut feroces et inquieti inter socios, ignavi et imbelles inter hostes essent; nec impetum modo Pænorum, sed ne clamorem quidem sustinere possent. Nec hercule mirum esse, milites in acie non stetisse¹¹, quum primus omnium imperator fuge-

nep. tribunus pl. die dicta (v. ad II, 35, n. 1) Cn. Fulvium, etc.; vid. XXV, 20, 21.

7. In locum præcipitem perduxisse; vide ad Præf. n. 13. — Cn. Fulvium ante corrupisse, etc.; vide XXV, 20.

8. Quum suffragium ineat in comitiis, satis cernere, judicare, expendere; vel respicere, curare.

9. Quid interfuisse, quantum discrimen fuisse inter Ti. Sempronium Græcchum et illum, Cn. Fulvium? Dura ellipsis: nisi ex MS Pal. 2, leg. inter hunc et Ti. Sempr. vel cum Drak. inter hunc et inter Ti. Sempr. vel eum

Gron. Quid interfuisse hunc et Ti. Sempr.—Quum ei servorum, volonum, exercitus, etc.; v. XXIII, 35 seq., et XXIV, 14 seq. — Ut nemo eorum generis, etc.; vide Gron. Obs. IV, 2, pag. 28.

10. Cumas, Beneventum, etc.; vide XXIII, 35 seq.; XXIV, 14, sq.; XXV, 1. — Quiritium Romanorum; vide ad I, 13, n. 5, et confer V, 41.

11. Nec hercule mirum esse, milites in acie non stetisse, verba non stetisse absumunt ab omnibus fere MSS, unde Gron. non male conj. Non, H., mirum, cessisse milites in acie.

ret. Magis mirari se, aliquos stantes cecidisse; et non omnes comites Cn. Fulvii fuisse pavoris ac fugæ. C. Flaminium, L. Paulum, L. Postumium, Cn. ac P. Scipiones cadere in acie maluisse, quam deserere circumventos exercitus. Cn. Fulvium prope unum nuntium deleti exercitus Romam redisse. Facinus indignum esse, cannensem exercitum, quod¹² ex acie fugerit, in Siciliam deportatum, ne prius inde dimittatur, quam hostis ex Italia decesserit, et hoc idem in Cn. Fulvii legionibus¹³ nuper decretum: Cn. Fulvio fugam ex prælio, ipsius temeritate cominso, impunitam esse: et eum in ganea lustrisque, ubi juventum egerit, senectutem acturum: milites, qui nihil aliud peccaverint, quam quod imperatoris similes fuerint, relegatos prope in exsilium¹⁴, ignominiosam pati militiam. Adeo imparem libertatem Romæ diti ac pauperi, honorato atque inhonorato esse.

III. Reus ab se culpam in milites transferebat: Eos ferociter pugnam poscentes productos in aciem, non eo, quo voluerint (quia serum diei fuerit), sed postero die, et tempore et loco æquo¹ instructos, seu famam, seu vim hostium non sustinuisse. Quum effuse omnes fugerent, se quoque turba ablatum; ut Varronem cannensi pugna, ut multos alios imperatores. Qui autem solum se restantem prodesse reipublicæ, nisi si mors sua remedio publicis cladibus futura esset, potuisse? Non se inopia comineatus, non in loca iniqua incaute

12. Cannensem exercitum, quod, etc.; vide ad XXIII, 25, n. 5. — Deportatum; vide ad XXVIII, 50, n. 2.

13. In Cn. Fulvii legionibus n. d.; vide cap. 1.

14. Relegatos prope in exsilium, etc.; confer ad XXV, 6, n. 11.

CAP. III. 1. Et tempore et loco

æquo, commodo, idoneo. — Qui (quomodo) autem solum se, etc. — Non se inopia comineatus, etc., hæc ita ordinanda, se non inopia comineatus, non incaute in loca iniqua deductum; Duk. Multo concinnior esset oratio, si vel pressum, interclusum similieque verbum post comineatus posi-

deductum, non agmine inexplorato euntem insidiis circumventum. Vi aperta, armis, acie victum: nec suorum animos, nec hostium, in potestate habuisse. Suum cuique ingenium audaciam aut pavorem facere. Bis est accusatus, pecuniaque anquisitum: tertio, testibus datis², quum, præterquam quod omnibus probis onerabatur, iurati permulti dicerent, fugæ pavorisque initium a prætore ortum; ab eo desertos milites, quum haud vanum timorem ducis crederent, terga dedisse; tanta ira accensa est, ut capite anquirendum concio succlamaret. De eo quoque novum certamen ortum: nam, quum tribunus bis pecunia anquisisset, tertio capitis se anquirere diceret; tribuni plebis³ appellati, collegæ, negarunt, *se in mora esse, quo minus, quod ei more majorum permissum esset, seu legibus, seu moribus mallet, anquireret, quoad vel capitis, vel pecuniæ judicasset privato.* Tum Sempronius, perduel-

tum, vel non ante in omisium fuisset; Doer.

2. Testibus datis; vide ad III, 71, n. 1.

3. Tribuni plebis appellati a reo Fulvio adversus tribunum Sempronium; vide ad II, 27, n. 2. — Collegæ se in mora esse; vide ad III, 24, n. 6. — *Ei more majorum permissum esset, seu legibus, seu moribus mallet, anquireret, quoad vel capitis vel pecuniæ judicasset privato...* perduellionis se judicare Cn. Fulvio; vide ad I, 26, n. 4; II, 52, n. 6, et XXIV, 43, n. 2. Observat ad b. l. Crev., mores sæpe in jure opponi legibus, quia usu derogatum aliquando legibus fuerat, ac plerumque in mitiorem partem; hic autem distributionem illam *sen legibus, seu moribus* evidenter respicere banc, quæ acquiritur, *vel capitis, vel pecuniæ*: leges enim, ut videtur, capite

damnassee imperatorem, qui exercitum sua culpa amisisset, sed moribus institutum fuisse, ut pecunia lneret. Nota Dukeri est: «*Morem majorum* Noodt Probab. I, 11, hic interpretatur leges, et Ferrandus jus non scriptum. Negari nequit, tribuni pl. post an. Urb. 299, quo lex Ateria omnibus magistratibus multæ dicendæ jus dedit, ut scribit Dionys. X, 50, legibus licuisse pecunia anquirere. Sed vix credo, ostendi posse, illis legibus permissum fuisse, capite anquirere. Certe ex Dionys. VII, 31, 52, satis apertum est, hoc illis nulla lege concessum fuisse. Idemque VII, 63, tradit, post an. Urb. 262, in consuetudinem venisse, ut tribuni pl., quibuscumque civibus libuisset, diem dicerent. Unde intelligi potest, eos hoc, ut multa alia, sibi sine lege sumpsisse, ac deinde sæpe idem facitendo morem pro jura

lionis se judicare Cn. Fulvio, dixit, diemque comitiis ab C. Calpurnio pratore Urbis petit⁴. Inde alia spes ab reo tentata est; si adesse in judicio Q. Fulvius frater

concesso bahuisset. Sed utrumcumque est, tamen in hoc bareo. Si decretum collegii tribunorum pl. appellationi Fulvii convenire debet, sententia illius est, licere tribuno pl., quum primo pecunia anquisisset, deinde capite anquirere, quod negabat Fulvius. Et hoc jam ante a tribunis pl. factum esse, ex Liv. II, 52, et XXV, 4, docet Sigon. de judic. III, 10. Sed quomodo hoc ei more majorum permissum esse, seu legibus, seu moribus mallet anquirere, dicant; mihi non liquet. Nam sive mos majorum hic est lex, sive jus non scriptum, non magis intelligo, quid sit legibus permissum est tribuno anquirere, seu legibus, seu moribus, id est, jure non scripto, malit anquirere; quam jure non scripto permissum est tribuno anquirere, seu legibus seu moribus, id est, jure non scripto, malit anquirere. — Quod ad verba proxime seqq. attinet, Budæus ad lib. III, D. ad leg. Jul. majest. et P. Faber Semestr. II, 23, *judicare* exponunt diem dicere. Sed ex multis Livii aliorumque locis patet, in judiciis populi primum diem dictam, deinde rem ad populum accusatum, ac denique de eo suffragiis populi judicatum fuisse. Ita b. l. tribunus pl. Fulvio primum diem dixit, deinde eum his accusavit et pecunie anquisivit, tertia accusatione se capitis anquirere dixit. Confer Sigon. de judic. III, 6 seq. ubi hæc accurate distinguit, et cap. 10, recte scribit, *anquirere* dici accusatorem, quum in singulis accusationibus perorandis (nam post diem dictam accusatio per trinum nundinum instituebatur) rem multam pœnamve pro arbitrio dicebat. Itaque *anquirere pecuniam* est

multam dicere, *anquirere capite* pœnam capitis irrogare. Quum ergo hic tribunus pl. permissum dicitur, *anquirere, quoad vel capitis vel pecunie judicasset* reo, apertum est, *judicare* de eo dici, quod inter extrema borum judiciorum est, nec posse esse diem dicere, quod primum, nec anquirere, quod medium in iis est. Mihi hic *judicare capitis* videtur esse, postrema accusatione pœnam capitis irrogare; *judicare pecunie*, multam irrogare: quæ quum facta erant, ad populum de pœna multave certabatur. Confer Cic. Leg. III, 3. Ita I, 26, illud dumvirum, nondum notis trinundini accusationibus, P. Horati, tibi *perduellionem* *judico*, nihil aliud esse puto, quam *perduellionis* pœnam tibi irrogo. Sic et XLIII, 26. In judiciis privatis quoque *judicatus* et *judicatus pecunie* dicitur, non qui in jus vocatus, sed qui condemnatus est. Cæterum in decreto tribunorum erat *capitis*, et Sempromius mox dicit *perduellionis* se *judicare*; quod idem est ex sententia Gruchii de Comit. I, 2 extr. « Verba seu legibus, seu moribus mal'et, etc. Doer. ita interpretatur: *sen* secundum leges de ejusmodi crimine constitutas, seu secundum exemplum majorum *anquirere* mallet, hoc est. in crimen illud pecunie aut capitis pœna loendum inquirere et de hac pœna irroganda iudicium habere, *quoad*, etc., usque dum vel capitis vel pecunie pœnam reo (qui nunc homo privatus fuit) per iudicium decernendam curasset; ut *perduellionis* alicui *judicare* pro: *perduellionis* pœnam alicui per iudicium decernendam curare, ut I, 26.

4. *Diemque comitiis centuriatis ab*

posset, florens tum et fama rerum gestarum, et propinqua spe Capuæ potiundæ. Id quum per literas miserabiliter pro fratris capite scriptas petisset Fulvius, negassentque Patres e republica esse⁵, abscedi a Capua; postquam dies comitiorum aderat, Cn. Fulvius exsulatum Tarquinius abiit. Id ei justum exsilium esse, scivit plebs.

IV. Inter hæc vis omnis belli versa in Capuam erat: obsidebatur tamen acrius, quam oppugnabatur; nec aut famem tolerare servitia ac plebs poterant, aut mittere nuntios ad Hannibalem per custodias tam arctas. Inventus est Numida, qui, acceptis literis, evasurum se professus, ut promissum præstaret, per media romana castra nocte egressus, spem accendit Campanis, quum aliquid virium superesset, ab omni parte eruptionem tentandi. Cæterum in multis certaminibus equestria prælia ferme prospera faciebant¹; pedites superabantur. Sed nequaquam tam lætum vincere, quam

C. Calpurnio prætore Urbis (vide ad XXV, 1, n. 7) petit, ut XLIII, 16, n. 8, nam tribuni pl. nou alia comitia, quam tributa, habere poterant; centuriata vero non nisi a magistratibus aut nonnunquam a pontifice max. habebantur, et semper in illis, etiam questionibus perpetuis jam institutis, peragebatur iudicium perduellionis, ut de criminibus, ad caput civia rom. pertinentibus, ipse populus cognosceret. Conf. I, 26, n. 5; VI, 20; XLIII, 18; Cic. Verr. I, 5, et pro Rabir. perd. Gruch. de Comit. I, 2; Sigon. de judic. III, 13; Manut. de Comit. cap. 14. A prætore Urbis petit diem comitiis, non a consilibus: unde patet, hos absentes fuisse et jam ab Urbe profectos. Confer ad XXV, 41, n. 8; XXVI, 15, n. 5; XXVI, 21, n. 1; XXXVIII, 44, n. 3.

5. E republica esse; vide ad VI, 22, n. 2.— Id ei justum exsilium esse, scivit plebs: hoc comitiis tributis decerni poterat, si reus, prius quam dies comitiorum aderat, in exsilium abiisset; Duk. Confer Gruch. de Comit. II, 2 extr., et Sigon. de Judic. III, 14: justum haud voluntarium, sed legitimum et publicæ decretum; Doer.

CAP. IV. 1. Equestria prælia ferme prospera faciebant, scil. Campani, et quidem, quia Romani numero pauciores erant, si fides habenda Valer. Max. II, 3, 3. Sed rō faciebant ad Romanos potius referendum videtur, ad quos etiam pertinent omnia, quæ proxime sequuntur; et forte excidit vox Romani, quæ h. l. non facile intelligenda est. — Immo Campani. Non video cur doct. Ruperii hæserit in hoc sensu; eruptionem tentant Campani:

triste viuci ulla parte erat ab obsesso et prope expugnato hoste. Inita tandem ratio est ², ut, quod viribus deerat, arte æquaretur. Ex omnibus legionibus electi sunt iuvenes, maxime vigore ac levitate corporum veloces: eis parmæ breviores, quam equestres ³, et septena jacula quaternos longa pedes data, præfixa ferro, quale hastis velitaribus inest. Eos singulos in equos suos accipientes equites assuefecerunt, et vehi post sese, et desilire perniciter, ubi signum datum esset. Postquam assuetudine quotidiana satis intrepide visum est fieri, in campum, qui medius inter castra murumque erat, adversus instructos Campanorum equites processerunt; et, ubi ad conjectum teli ventum est, signo dato velites desiliunt. Pedestris inde acies ex equitatu ⁴ repente in hostium equites incurrit, jaculaque cum impetu alia super alia emittunt. Quibus plurimis in equos virosque passim coniectis permultos vulneraverunt: pavoris tamen plus ex re nova atque inopinata injectum est; et in perculsum hostem equites invecti fugam stragemque ⁵ eorum usque ad portas fecerunt: inde equitatu quoque su-

qui equitatu superiores, pedestri acie superabantur (vid. ad XXXIII, 7, n. 6.). Romanis tamen obsidentibus *triste erat ulla parte*, equitatu, ab obsessis *vinci*; quare rationem iniverunt, etc. Sic omnia sunt plana. Ed.

2. *Inita...* est a Romanis. Cf. Front. Str. IV, 7, 29, et Val. Max. II, 3, n. 3.

3. *Parmæ breviores, quam equestres*; quas *parmulas non amplas* dicit Frontinus et *parvum tegmen* Valerius Maximus. Formam materiemque, non magnitudinem parmarum equestrium describit Polyb. VI, 25, nec quisquam alius. Parma velitum περιφερὴς οὖσα τῷ γυμνατί, τριπλὸν ἔχει τὴν διαμέτρον,

rotunda et tripedalis; v. ad XXXVIII, 21, n. 7; XLIV, 35, n. 8, et Polyb. VI, 22, n. 2; ubi confer Schweigh. Velitum autem genus singulare h. l. describitur (conf. not. 6); nec probabile est, equitum parvas majores fuisse quam tripedales. — *Septena jacula quaternos longa pedes data, præfixa ferro, quale hastis velitaribus inest*; vide ad XXI, 55, n. 11, et XXIV, 34, n. 3, et de toto h. l. Lips. Mil. Rom. III, 1, et Schel. ad Polyb. eap. 14.

4. *Pedestris inde acies* (*res Put.*) ex equitatu facta.

5. *In perculsum hostem... fugam stragemque eorum*; v. ad XXXV, 27,

perior romana res fuit. Institutum, ut velites in legionibus essent⁶. Auctorem peditum equiti immiscendorum centurionem Q. Navium⁷ ferunt, honorique id ei apud imperatorem fuisse.

V. Quum in hoc statu ad Capuam res essent, Hannibalem diversum tarentinae arcis potiundae Capuaeque retinendae trahebant curae¹. Vicit tamen respectus Capuae, in quam omnium sociorum hostiumque conversos videbat animos; documento futura², qualemcum-

n. 2. — *Romana res* Drak. e MS Put. pro vulg. *rom. acies*.

6. *Institutum, ut velites in legione rom. essent* : sic et Valer. Max. II, 3, n. 3, velitum usum eo bello primum dicit repertum (confer ad XXX, 33, n. 2) : qui tamen diserte jam memorantur XXI, 55; XXIII, 29, et XXIV, 34. His itaque locis *velites* per prolepsin vel pro jaculatoribus dici putabant Duker. ad XXI, 55, et Lips. Mil. Rom. III, 1 et 4, et Anal. ad Mil. Rom. III, 1, pag. 426 seq. ubi monet, levem armaturam jam antea fuisse variaeque ejus genera, rotarios, accensos, funditores, jaculatores, sagittarios, ac postes ferentarios, tela, fundas et lapidea, *ferentes*, non tenentes; nunc vero institutos *Velites* proprie sic dictos. Enimvero nostro loco agi videtur de singulari quodam velitum genere et usu, scil. de *peditibus equiti immiscendis*, quales supra descripsit Livius et *velites* dixit, quia simile, nec tamen plane idem fuit militum genera : nam eandem fere armaturam iis tribuitur, *velitares hastae* et *parmæ*, similesque fuerunt *velitibus*, quos Festus in v. *advelitatio* dicit *expeditos* fuisse *militēs*, *quasi volites*, id est, *volantes*. Forte etiam leg. *ut velites hi vel ii vel illi legionibus essent*. Magna tamen inde oritur difficultas, quod

hujus velitum equis vectorum generis nulla post id tempus mentio fit in rom. historia. Confer Schweigh. ad Polyb. I, 33, et VI, 22, n. 2, cui assentior dicenti : « Quod Livius h. l. adjiecit, id quale sit, quove pertineat, ipse viderit; nobis haud satis liquere profiteamur. »

7. Q. Navium, quem *Navium* dicunt Front. et Valer. — *Honorique id ei apud imperatorem fuisse* : forte *imperatores*, scil. Claudium Fulviumque eos, qui Capuam oppugnabant, ut *duum imperatores* consuleret XXV, 18. Confer tamen ad XXIV, 24, n. 1.

Cap. V. 1. *Hannibalem diversum... trahebant curae*, in diversas partes, huc et illuc, animo trahebant (ut apud Caes. B. G. I, 21), hoc est, dubium reddebant et incertum, quid primum decerneret et consaretur. Sic *diversum distrahi* dixit Plant. Merc. II, 4, n. 2; *distractor* : *tum hoc mihi probabilius, tum illud videtur*, Cie. Acad. IV, 44; *dividi* Sil. V, 102, ubi vide not. Conf. Virg. Æn. VIII, 20, 21, et Curt. ad Sallust. Jug. XXV, 6, in *diversum trahebant* (ut XXV, 6; XXXVIII, 56) ex MSS non nisi Harl., sed pleræque eisd. antt. præter Rom. 1472 et Parm.

2. *Documento futura* Capuae sociis hostibusque Romanorum, *qualemcumque eventum defectio ejus ab Romanis*

que eventum defectio ab Romanis habuisset. Igitur magna parte impedimentorum relicta iu Brutiis et omni graviore armatu³, cum delectis peditum equitumque, quam poterat aptissimis ad maturandum iter, in Campaniam contendit: sequuti tamen tam raptim euntem tres et triginta elephanti. In valle occulta post Tifata montem imminens Capuæ consedit. Adveniens quum castellum Galatiam⁴, præsidio vi pulso, cepisset, in circumsedentes Capuam se vertit. Præmissis ante nuntiis Capuam, quo tempore castra romana aggressurus esset, ut eodem et illi, ad eruptionem parati, portis omnibus sese effunderent, ingentem præbuit terrorem: nam alia parte ipse adortus est; alia Campani omnes, pedites equitesque, et cum iis punicum præsidium, cui Bostar et Hanno præerant, erupit. Romani, ut in re trepida, ne ad unam concurrento partem aliquid indefensi relinquerent, ita inter se copias partiti sunt: Ap. Claudius Campanis, Fulvius Hannibali est oppositus: C. Nero proprætor cum equitibus sextæ legionis via, quæ Suessulam fert; C. Fulvius Flaccus legatus cum sociali equitatu constitit e regione Vulturni amnis. Prælium non solito modo clamore ac

habuisset: nam si bonum, doceret illos, imitandum, si malum, vitandum esse factum ejus et exemplum defectionis. Confer ad Præf. n. 14.

3. *Graviore armatu optimi MSS; g. armatura* edd. ante Gron. Confer ad XXI, 55, n. 2. — *Quam* (quantum) poterat, scil. fieri *aptissimis* (nisi leg. *aptis* aut *aptatis*), ut passim quantum vel ut potest scil. fieri, possibile est.

4. *Castellum Galatiam* trans Vulturnum inter Capuam et Caudium, ejus indicia ostendit tabula Pentingeri in loco *de Galatze*, non Calatia, quæ cis Vulturnum sita, hodie Ca-

pazzo. Ita Camill. Peregr. de Capna diss. II, cap. 27. Confer Strab. lib. VI, pag. 283. — Hæc est MSS lectio, in qua certe nihil auris erudita desideret. Nempe Hannibal, ita rebus compositis, ut simul ipse, simul Campani invaderent Romanos, ingentem hostibus præbuit terrorem. Itaque indicat optime Creverius, temere et sine ulla causa, ante *ingentem*, pannum hunc assutum fuisse: *res nec explorata Romanis*. Optaret tantum vir clariss. ut ex Victorino cod. legeretur *præmissis-que nuntiis*, quo melius connecteretur oratio, Eo.

tumultu est coeptum, sed ⁵ ad alium virorum, equorum armorumque sonum, disposita in muris Campanorum imbellis multitudo tantum cum æris crepitu, qualis in defectu lunæ silenti nocte cieri solet, edidit clamorem, ut averteret etiam pugnantium animos. Campanos facile a vallo Appius arcebat : major vis ab altera parte Fulvium, Hannibal et Pœni, urgebant. Legio ibi sexta loco cessit : qua pulsa, cohors Hispanorum cum tribus elephantis usque ad vallum pervasit ; ruperatque mediam aciem Romanorum, et in ancipiti spe ac periculo erat, utrum in castra perumperet, an intercluderetur a suis⁶. Quem pavorem legionis periculumque castrorum Fulvius ubi vidit, Q. Navium primoresque alios centurionum hortatur, *ut cohortem hostium sub vallo pugnantem invadant. In summo discrimine rem verti⁷ : aut viam dandam iis esse, et minore conatu, quam condensam aciem irrupissent, in castra irrupturos ; aut conficiendos sub vallo esse⁸. Nec magni certaminis rem fore : paucos esse ab suis interclusos ; et quæ, dum paveat Romanus⁹, interrupta acies videatur, eam, si se utrimque in hostem vertat, ancipiti pugna medios circumventuram.* Navius ubi hæc imperatoris dicta accepit, secundi hastati signum¹⁰ ademptum signifero in hostes infert ;

5. *Prælium non solito modo clamore ac t. est coeptum, sed etiam* (vide ad I, 40, n. 1) *ad*, præter (vide Drak. et supra ad III, 42, n. 3), *alium virorum, equorum* (vide ad V, 37, n. 3) *armorumque sonum...eum æris crepitu, qualis in defectu lunæ silenti nocte cieri solet* ; vide ad Juvenal. VI, 443, et ad Sil. VIII, 500. — *Averteret a pugna ; adverteret* scil. ad se), duo MSS.

6. *Intercluderetur a suis*, ut III, 78 ; IV, 41 al. Multi MSS. *includere-*

tur ; vide ad librum II, cap. 2, n. 9.

7. *In summo discrimine rem verti* ; vide ad III, 27, n. 6.

8. *Conficiendos sub vallo esse* ; vide ad II, 40, n. 8.

9. *Dum paveat Romanus* Drak. pro vulg. *dum paveat, Romanis i. a. Gron. conj. dum paveat, romana acies.* — *Ancipiti pugna*, a fronte et a tergo ; vide ad I, 25, n. 4, et II, 62, n. 3.

10. *Secundi hastati signum* ; vide ad II, 27, n. 7.

jacturum in medios eos minitans, ni se propere sequantur milites, et partem capessant pugnae. Ingens corpus erat, et arma honestabant; et sublatum alte signum converterat ad spectaculum cives hostesque. Cæterum, postquam jam ad signa pervenerat Hispanorum, tum undique in eum tragulae conjectae¹, et prope tota in unum acies versa: sed neque hostium multitudo, neque telorum vis arcere impetum ejus viri potuerunt.

VI. Et M. Atilius legatus, primi principis ex eadem legione signum² inferri in cohortem Hispanorum, coegit; et, qui castris præerant, L. Porcius Licinus et T. Popillius legati pro vallo acriter propugnant, elephantosque transgredientes in ipso vallo conficiunt. Quorum corporibus quum oppleta esset fossa, velut aggere aut ponte injecto, transitum hostibus dedit. Ibi per stragem jacentium elephantorum atrox edita cædes. Altera in parte castrorum jam impulsus erant Campani³ punicumque præsidium, et sub ipsa porta Capuae, quæ Vulturium fert³, pugnabatur: neque tam armati irrupentibus Romanis resistebant, quam quod porta, ballistis scorpionibusque instructa, missilibus procul hostes arcebat. Et suppressit impetum Romanorum vulnus imperatoris Ap. Claudii, cui, suos ante

11. *In eum tragulae conjectae*; vide ad XXI, 7, n. 6.

CAP. VI. 1. *Primi principis signum*; vide ad II, 27, n. 7. — *Inferri ab signifero coegit* illud: duriter dictum. Forte leg. *inferre capit*. — *Pro vallo acriter propugnant* Put. et Flor. vere et proprie; vide Gron. Obsa. IV, 19, pag. 304. *Pugnant alii*. — *Conficiunt*; vide ad II, 40, n. 8. — *Per stragem*; vide ad V, 12, n. 6.

2. *Jam impulsus erant Campani*; vide

supra ad librum I, cap. 14, n. 8.

3. *Porta Capuae, quæ Vulturium opp.* (ad Vulturium; scil. fluvium edd. ante Gron.) *fert*: proprie *via aliquo ferre et ducere dicitur*. Confer cap. 5, et ad XXII, 14, n. 1. Mox *pro resistebant* MS Put. *resistabant*, unde *restabant* (vide ad IV, 58, n. 5) conj. Gron. Idem et Drak. mox *τὸ quod postquam* alieno loco inculcatum putabant. Confer ad XXVIII, 43, n. 2. — *Scorpionibusque*; vide ad XXIV,

prima signa adhortanti, sub lævo humero summum pectus gæso ictum est : magna tamen vis hostium ante portam est cæsa ; cæteri trepidi in urbem compulsi. Et Hannibal, postquam cohortis Hispanorum stragem vidit, summaque vi castra hostium defendi, ommissa oppugnatione, recipere signa⁴ et convertere agmen peditum, objecto a tergo equitatu, ne hostis instaret, cœpit. Legionum ardor ingens ad hostem insequendum fuit : sed Flaccus receptui cani jussit ; satis ad utrumque profectum⁵ ratus, ut et Campani, quam haud multum in Hannibale præsidii esset, et ipse Hannibal sentiret. Cæsa eo die, qui hujus pugnae auctores sunt⁶, octo millia hominum de Hannibalis exercitu, tria ex Campanis tradunt ; siguaque Carthaginensibus quindecim adempta, duodeviginti Campanis. Apud alios nequaquam tantam molem pugnae inveni, plusque pavoris, quam certaminis, fuisse ; quum inopinato in castra romana Numidæ Hispanique cum elephantis irrupissent ; elephanti, per media castra vadentes, stragem tabernaculorum ingenti sonitu ac fugam abrumpentium vincula jumentorum facerent : fraudem quoque super tumultum adjectam, immissis ab Hannibale, qui (habuit aliquot) gnari latinæ linguæ juberent consulum verbis⁷, quoniam amissa castra essent, pro se quemque militum in proximos montes fugere : sed eam celeriter cognitam fraudem oppressamque magna

34, n. 5. — *Gæso* ; v. ad VIII, 8, n. 3.

4. *Recipere signa*, retrahere, reducere, ut XXVIII, 7, n. 8, et apud Virg. *Æn.* IX, 348.

5. *Satis ad utrumque effugiendum profectum esse*, hac pugna hostiumque strage satiet Campanos fuisse edoctos, quam parum præsidii in Hannibale esset, et ipsum Hannibalem, quam parum

in se præsidii esset. Confer ad III, 61² n. 4. *Ad utrumque*, ad duas res efficiendas, scil. ut et Campani, etc.

6. *Qui hujus pugnae auctores sunt* ; vide ad II, 58, n. 1.

7. *Juberent consulum verbis* ; vide *ad IX, 36, n. 7. Paulo ante verba *habuit aliquot* prorsus suspecta Gronovio, non Drak.

cæde hostium; elephantos igni e castris exactos⁸. Hoc ultimum (utcumque initum finitumque est) ante dedicationem Capuæ prælium fuit. Medixtuticus, qui summus magistratus apud Campanos est, eo anno Seppius Lesius erat, loco obscuro tenuique fortuna ortus. Matrem ejus, quondam, pro pupillo eo⁹ procurantem familiare ostentum, quum respondisset haruspex, summum quod esset imperium Capuæ, perventurum ad eum puerum, nihil ad eam spem agnoscentem¹⁰, dixisse ferunt « Næ tu perditas res Campanorum narras, « ubi summus honos ad filium meum perveniet! » Ea ludificatio veri¹¹, et ipsa in verum vertit: nam quum fame ferroque urguerentur, nec spes ulla supercisset, iis, qui nati in spem honorum erant, honores detrectantibus, Lesius, querendo desertam ac proditam a primoribus Capuam, summum magistratum ultimus omnium Campanorum cepit.

VII. Cæterum Hannibal, ut nec hostes¹ elici amplius ad pugnam vidit, nec per castra eorum perrumpi ad Capuam posse, ne suos quoque commeatus intercluderent novi consules, abscedere irritum incepto et movere a Capua statuit castra. Multa secum, quo jam inde ire pergeret, volventi subiit animum impetus, ca-

8. *Elephantos igni e castris exactos*: nam eos patere ignem fumumque, nota res est. — *Medixtuticus summus magistratus apud Campanos*; vide ad IX, 20, n. 2, et XXIII, 35, n. 7.

9. *Pro pupillo eo*, puerulo (que propria verbi vis est) vel potius filio, qui patre orbatu erat (nam pater id potius, si vixisset, quam mater, fecisset: Drak.) *procurantem familiare ostentum*; vide ad VIII, 9, n. 1.

10. *Nihil ad eam spem agnoscentem*, matrem, reperientem videntemve haud quidemquam, quod ad talem spem

conspiciendam firmandamque valeret.

11. *Ea ludificatio veri* responsi haruspiceis ipsa quoque in verum vertit se, versa est; vide ad II, 3, n. 2. Mulier, dum haruspiceam veram prænuntiantem ridet, et ipsa insula vocem mali ominis edidit, quod exitus comprobavit; Doer.

CAP. VII. 1. *Cæterum Hannibal, ut nec hostes*, etc.; confer ad hoc et seqq. capp. Polyb. IX, 3-7. — *Quo jam inde*, etc., ot III, 36 pr. *Quoniam inde recepit* Drak. e conjectura Murat. et Gron.

put ipsum belli Romam² petendi : cujus rei semper cupitæ prætermisam occasionem post cannensem pugnam et alii vulgo fremebant, et ipse non dissimulabat. *Nec opinato pavore ac tumultu, non esse desperandum, aliquam partem urbis occupari posse; et, si Roma in discrimine esset³, Capuam extemplo omissuros aut ambo imperatores romanos, aut alterum ex iis; et, si divisissent copias, utrumque infirmiore factum aut sibi, aut Campanis, bene gerendæ rei fortunam daturus esse.* Una ea cura angebat, ne, ubi abscessisset, extemplo dederentur Campani. Numidam promptum ad omnia audenda donis perlicit, ut, literis acceptis, specie transfugæ castra romaui ingressus, altera parte Capuam clam pervadat. Literæ autem erant adhortatione plenæ : *Profectionem suam, quæ salutaris illis foret, abstracturam ad defendendam Romam ab oppugnanda Capua duces atque exercitus romanos. Ne desponderent animos : tolerando paucos dies totam soluturos obsidionem.* Inde naves in flumine Vulturno comprehensas subigi⁴ ad id, quod jam ante

2. *Caput ipsum belli Romam* (vide ad IV, 31, n. 8, et VI, 14, n. 9) petendi, eundi, vel adoriendi : ut se tertium peti XXXVII, 25, n. 2, et *Vestæ ædem petere* XXVI, 27, n. 9, scilicet incendio, ut al. sagittis, lapide, etc.

3. *Et si Roma in discrimine esset*, etc. Hæc est altera spes Hannibalis, eaque præcipua causa cur Romam sibi petendam putet. Hic igitur cum Creverio perbene locum esse censemus particulæ et, quam exhibet Puteanus cod. aliis alludentibus, qui præferunt ei. Sigonius jusserat legi eo; parum utile additamentum. Hoc autem semel statuto, mallems in seqq. restitui edd. ante Gronovium lectionem, qui

si divisissent copias. Ea hostem abstractendi ratio multis successit, v. e. Agathœli, Scipioni, aliisque. En. — *Cap. extemplo omissuros*, ejus obsidionem. Confer ad III, 46, n. 7. — *Ambo imperatores*; vide ad III, 62, n. 4. — *Una en cura angebat.* Polybius lib. IX, cap. 5: Πάνο ἡγωνία. μὴ θεωρήσαντες αὐτὸν ἀπαλλαττόμενον οἱ Καρχηνοὶ, κῆρυτα διατραπέντες, ὡς ἀπλησιάζειν, παραδῶσι τοῖς Ῥωμαίοις ἑαυτούς. Confer eandem de seqq. En.

4. *Naves in Vulturno comprehensas subigi ad castellum*, agi (ocil. remigiis), ut apud Virg. Georg. I, 202, et Æn. VI, 302; Sil. XIII, 610; XV, 218, et adigere; vide ad Tac. Ann. II, 7,

præsidiū causa fecerat, castellum jussit. Quarum ubi tantam copiam esse, ut una nocte trajici posset exercitus; allatum est, cibariis decem dierum præparatis, deductas nocte ad fluvium legiones ante lucem trajecit.

VIII. Id prius quam fieret, ita futurum¹ compertum ex transfugis, Fulvius Flaccus senatui Romam quum scripsisset, varie hominum animi pro cuiusque ingenio affecti sunt. Ut in re tam trepida, senatu extemplo vocato, P. Cornelius, cui Asinæ cognomen erat, omnes duces exercitusque ex tota Italia, neque Capuæ, neque ullius alterius rei memor², ad Urbis præsidium revocabat³. Fabius Maximus, abscedi a Capua terrerique et circumagi ad iutus comminationesque Hannibalis, flagitiosum ducebat: *Qui ad Cannas victor ire tamen ad Urbem ausus non esset, eum, a Capua repulsum, spem potiundæ urbis Romæ cepisse? Non ad Romam obsidendam, sed ad Capuæ liberandam obsidionem⁴, ire. Romam cum eo exercitu, qui ad urbem esset, Jovem, fæderum raptorum ab Hannibale testem⁵, deosque alios defensuros esse.* Has diversas sententias

n. r. Naves comprehensas Livius dixit, ut XXIX, 24, et Suet. Tib. 38, et Calig. 39, quo sensu contrahere Suet. Cal. 19, et conquirere Tac. Ann. I, 47, vel etiam alii retinere, germ. anhalten, in Beschlagnahme.

CAP. VIII. 1. *Id priusquam fieret... compertum*, etc. Polybius in tota hac narratione quæ lib. IX habetur, multum a Livio discrepat. Neque enim Romanos ante comperisse consilium Hannibalis, quam Porsus trajecto Anienem exercitu quadraginta stadiis ab Urbe castra posuerit. Tum nihil omnino de Fulvio a Capua revocato mentionem facit. Romam denique eo exercitu, in præsidium urbis relicto, defensam esse a consulibus memorat.

Utrius potior sit fides, Polybii an Livii, quum decernere non ausus fuerit Creverius, non committam ut ego judicem. Sed in re tam clara tamque illustri eos tantopere dissentire vehementer miror. En. — *Ut in re tam trepida*; confer ad VIII, 30, n. 7.

2. *Neque ullius alterius rei memor*; vide ad III, 36, n. 8.

3. *Ad Urbis præsidium revocabat*; vide ad III, 21, n. 3. — *Flagitiosum*, ignominiosum.

4. *Ad Capuæ liberandam obsidionem* optimi MSS pro vulg. *ad Capuam lib. obsidione*, ut XXXVI, 25.

5. *Jovem fæderum raptorum testem* et perjuri vindicem; unde ἑρκυς τετάρων τῶν αἰσῶν dicebatur.

media sententia P. Valerii Flacci vicit⁶; qui, utriusque rei memor, imperatoribus, qui ad Capuam essent, scribendum censuit: *Quid ad Urbem præsidiū esset, quantas autem Hannibal copias duceret, aut quanto exercitu ad Capuam obsidendam opus esset, ipsos scire. Si et Romam e ducibus alter, et exercitus pars mitti posset, ut ab reliquo et duce et exercitu Capua recte obsideretur; inter se compararent* Claudius Fulviusque, utri obsidenda Capua, utri, ad prohibendam obsidione patriam, Romam veniundum esset. Hoc senatusconsulto Capuam perlato, Q. Fulvius proconsul, cui, collega ex vulnere ægro, eundem Romam erat, e tribus exercitibus⁸ milite electo, ad quindecim milia peditum, mille equites, Vulturum traducit. Inde quum Hannibalem Latina via iturum satis comperisset, ipse per Appiæ municipia, quæque propter eam viam sunt, Setiam, Coram, Lanuvium præmisit, ut commeatus paratos et in urbibus haberent, et ex agris deviis in viam proferrent, præsidiaque in urbes con-

6. *Has diversas sententias media* (vide ad I, 32, n. 5) *sententia* (quæ vox forte delenda) *P. Valerii Flacci vicit*, qui coosul fuit an. Urb. 525, ut *P. Cornelius Scipio Asina* an. 531. — *Utriusque rei*, Capuæ obsidendæ Romæque tuendæ, memor; vide ad III, 36, n. 8.

7. *Inter se compararent*; vide ad III, 2, n. 1.

8. *E tribus exercitibus*, suo, Ap. Claudii et C. Claudii Neronis; Duk. Confer cap. 1 et 5, et XXV, 22. — *Latina via*; vide ad II, 39, n. 3. — *Per Appiæ viæ* (de qua vide ad IX, 29, n. 5) *municipia*, hoc est, quæ propter, juxta, eam viam sunt: unde verba *quæque*... sunt glossatori tribuenda, aut saltem quæve legendum

suspiciari possis. Sed sensus potius est: *quæque urbes seu colonie propter eam viam sunt*: nam *Setia*, et *Coram* non *municipia* tum erant, sed *colonie*, in quibus non modo supra II, 16, 22, VI, 30 et al., sed etiam infra XXVII, 9, et XXIX, 15 numerantur. Solum *Lanuvium* fuit *municipium*; vide ad VIII, 14, n. 2. — Sigonius de ant. jur. Ital. II, 9, Velserus rer. August. V, pag. 279, et Otto de Ædil. et Colon. cap. 1, docent, interdum easdem urbes modo *colonias*, modo *municipia* vocari. Dici etiam potest, quia *Lanuvium* sine controversia *municipium* fuit, *Setiam* et *Coram* eodem nomine comprehendî. — Duk. — *Præmisit, ut commectus*, etc.; vide ad VIII, 19, n. 10.

traherent, ut sua cuique respublica⁹ in manu esset.

IX. Hannibal, quo die Vulturum est transgressus, haud procul a flumine castra posuit. Postero die præter Cales in agrum sidicinum pervenit. Ibi diem unum populando moratus, per Suessulam¹, allifanumque et casinatem agrum via Latina ducit. Sub Casinum bi-duo stativa habita et passim populationes factæ. Iude, præter Interamnam Aquinumque, in fregellanum agrum ad Lirim fluvium ventum: ubi intercisum pontem a Fregellanis morandi itineris causa invenit. Et Fulvium Vulturum tenuerat amnis, navibus ab Hannibale inceusis, rates ad trajiciendum exercitum, in magna inopia materiæ², ægre comparantem. Trajecto ratibus exercitu, reliquum Fulvio expeditum iter, non per urbes modo, sed circa viam, expositis benigne com meatibus³, erat: alacresque milites alius alium, ut adderet gradum, memor ad defendendam ire patriam, hortabantur. Romam fregellanus nuntius, diem

9. *Ut sua cuique resp. (cives) in manu esset*; cf. XXIV, 33; XXXIX, 50; XLV, 23, ubi vide Drak.

CAP. IX. 1. *Per Suessulam* (forte *suessulanum*) *allifanumque et casinatem agrum*: per Samnium dicit Polyb. IX, 5, in quo etiam Allifæ sunt et Casinum: at Suessula in Campania; Sigou. Immo leg. *per suessanum venafranumque*, etc., nam qui Capua Romam profecturus jam in *agrum sidicinum* pervenerat, non per Suessulam, oppidum longe retro inter Capuam et Nolam situm, allifanum venafranumque petiit agrum; et Allifæ cis Vulturum sitæ, quem Hannibal jam transgressus erat; Cluver. Ital. ant. III, 8, pag. 1035, et IV, 5, pag. 1182. Confer Sil. XII, 524 seq. ubi eodem oppida memorantur præter Suessulam. Agrum forte allifanum ad dextram

quoque Vulturni ripam pertendisse, monet Crev. — *Via Latina ducit*; vide ad I, 23, u. 4, et II, 39, n. 3. — *Sub Casinum*, prope, juxta C., ut *sub muros missi* XLIV, 45, nisi hoc dictum pro *ad muros*.

2. *In magna inopia materiæ*; vide ad VI, 2, n. 6. — *Rates... ægre comparantem*. *Ratis* est vel scapha subitaria et tumultuaria, ut ait Creverius, vel tignorum series consertis inter se doliorum ordinibus sustentata, quam gallice vocamus *un radeau*. Prior sensus hic magis convenire videtur. Cæterum *ratis* pro *nave* non raro, præsertim apud poetas, usurpari plane notum est. Eb.

3. *Expositis benigne com meatibus*, ex urbibus destinatum in locum deportatis ad usum iter facientium; Ern. — *Memor ad defendendam patriam*

noctemque itinere continuato, ingentem attulit terrorem. Tumultuosius, quam allatum erat, cursus hominum, adfingentium vana auditis, totam Urbem conciverat. Ploratus mulierum non ex privatis solum domibus exaudiebatur; sed undique matronæ, in publicum effusæ⁴, circa deum delubra discurrent, crinibus passis aras verrentes, nixæ genibus, supinas manus ad cælum ac deos tendentes, orantesque, ut urbem romanam e manibus hostium eriperent, matresque romanæ et liberos parvos inviolatos servarent. Senatus magistratibus in foro præsto est, si quid consulere velint. Alii accipiunt imperia, disceduntque ad suas quisque officiorum partes: alii offerunt se, si quo usus operæ sit⁵. Præsidia in arce, in Capitolio, in muris, circa Urbem, in monte etiam Albano atque arce Æsulana⁶ ponuntur. Inter hunc tumultum Q. Fulvium proconsulem profectum cum exercitu a Capua afferunt: cui ne minueretur imperium⁷, si in Urbem venis-

ire, scil. se: nisi leg. *iri*. — *Tumultuosius, quam allatum erat*, etc., hoc est, homines huc illuc discurrentes et auditis vana affingentes maiorem, quam pro eo, quod nuntiatum erat, fas fuit, in tota Urbe tumultum concitaverant; Doer.

4. *Matronæ in publicum effusæ*; vide ad I, 14, n. 7, et II, 24, n. 6. — *Crinibus passis* (vide ad I, 13, n. 1) *aras verrentes*, ut apud Stat. Theb. IX, 638, vel templa, ut supes III, 7, n. 5, quod in supplicationibus publice luctu fieri solebat. Confer ad Sil. VI, 560 seq. et Drak. supra ad III, 7, n. 8, *areas* (pavimenta) *verrentes* conj. Schweigh. ad Polyb. IX, n. 6: *πλύνουσαι ταῖς κόμαις τὰ τῶν ἱερῶν ἰδῆται*, etc., quem locum Livii expressit.

5. *Si quo modo usus operæ sit*, ut XXVII, 28, n. 3; XXXVII, 52; XL, 26 extr. ubi quo Drak. exponendam docet quo modo, vel quo loco, vel aliquo, ad aliquid. In finem et usum aliquem; Doer. *Qua* xl.

6. *Arce Æsulana* MSS et edd. antt. Tusculana quædam edd. *Æsula*, seu *Æsulum* et *Æiola*, Latii opp. inter Tibur forsitan et Praeneste situm, cujus nullum Plinii ævo superfuisset vestigium. Confer Hor. Od. III, 29, o. 6; Vellei. I, 14, et Plin. III, 5, s. 9.

7. *Cui ne minueretur imperium*, quod fere extra Urbem habebant magistratus mittebantque e provinciis eum aut sine exercitu redeuntes, simul ac in Urbem venissent, vel abissent magistratu provinciasque successori tradidissent. Confer ad cap. 21,

set, decernit senatus, ut Q. Fulvio par cum consilibus imperium esset. Hannibal, infestius perpopulato agro fregellano propter intercisos pontes, per frusinateni ferentinatēque et anagninum agrum in lavi-
canum venit. Inde Alcido Tusculum petiit⁸: nec receptus mœnibus, infra Tusculum dextrorsus Gabios descendit. Inde in Pupiniam exercitu demisso⁹, octo millia passuum ab Roma posuit castra. Quo propius hostis accedebat, eo major cædes fiebat fugientium, præcedentibus Numidis; pluresque omnium generum atque ætatum capiebantur.

X. In hoc tumultu Fulvius Flaccus, porta Capena cum exercitu Romam ingressus, media urbe per Carinas Esquilias¹ contendit. Inde egressus, inter Esquilinam Collinamque portam posuit castra; ædiles plebis commeatum eo comportarunt; consules senatusque in castra venerunt: ibi de summa republica consultatum. Placuit, consules circa portas Collinam Esquilinamque ponere castra: C. Calpurnium prætorem urbanum Capitolio atque arci præesse: et senatum

u. 3, ad XLV, 35, n. 2, et ad Tac. Ann. III, 19, n. 6; Cujac. Obs. XII, 13; Groch. Refut. poster. disp. Sigon. cap. 4.

8. *Inde Alcido Tusculum petiit*; sed ita retro castra retulisset, quia Algidum opp. inter Tusculum Albanumque montem situm erat: quare forsau leg. *inde ab Peto T. p.*, Jac. Gron. coll. II, 39. Ordinem invertit Sil. XII, 534 seq. — De huc loco magna lis exorta est inter celeberrimos viros Jac. Gronovium, et Raph. Fabrettum. Consule, si vacat, Jacobi Gronovii tertiam Dissertat. epist.; Fabretti Dissertationem tertiam de Aquis et Aqueductibus; Respon. Gronovii ad Cavillationes Raph. Fabretti, et

Fabretti Apologeticon ad Gronovium. Ed.

9. *In Pupiniam tribuni exercitu demisso*, ut XXXIII, 37 pr. *per tribum Sappiniam in Boios venit*; Sigon. *Pupinia seu ager Pupiniensis* IX, 41, n. 6, ager Romæ vicinus circa Tusculum et versus Etruriam, a quo dicta *tribus Pupinia*; vide Varr. Re. R. I, 9, n. 5; Colum. I, 4, n. 2; Cic. Agr. II, 35; Valer. Max. IV, 4, n. 4 et 6; Festum et Schelleri Lex.

CAP. X. I. *Per Carinas*, totam fere tertiam regionem Urbis inter *Esquilias* (vide ad I, 44, n. 6) et Cælium montem. Confer Heyn. ad Virg. Æn. VIII, 361. — *De summa republica*; vide ad III, 5, n. 6.

frequentem in foro contineri, si quid in tam subitis rebus consulto opus esset. Inter hæc Hannibal ad Anienem fluvium, tria millia passuum ab Urbe², castra admovit. Ibi stativis positis, ipse cum duobus millibus equitum a porta Collina³ usque ad Herculis templum est progressus; atque, unde proxime poterat, mœnia situmque Urbis obequitans contemplabatur. Id eum tam licenter atque otiose facere, Flacco indignum visum est. Itaque immisit equites, submoverique atque in castra redigi hostium equitatum jussit. Quum commissum prælium esset, consules transfugas Numidarum⁴, qui tum in Aventino ad mille et ducentos erant, media Urbe transire Esquilias jusserunt; nullos aptiores, inter convalles tectaque hortorum et sepulcra aut cavas undique vias, ad pugnandum futuros rati. Quos quum ex arce Capitolioque⁵ clivo Publicio in equis decurrentes quidam vidissent, captum Aventinum con-

2. *Ad Anienem fl. tria millia passuum ab Urbe*: ita et Flor. II, 6, 44, 56, ac Plinius XV, 18, sen 20, sed XL stadia aut 5000 pass. Polyb. IX, 5, et quatuor mill. pass. Appian. b. Hann. 38, et Eutrop.

3. *A porta Coll.*, in quinta regione Urbis juxta Quirinalem et Viminalem colles, planitie ibi æquata conjunctos usque ad Herculis et Honoris templum extra murum, contra illam regionem et prope Sacrum montem, exstructum. Confer ad Epit. hujus libri n. 1; Cic. Leg. II, 23, et Plin. loco laud. *Ad portam Collinam* ed. Ald. et alii perperam, unde quidam, v. e. Donat. Rom. vet. IV, 4, et Nardin. Rom. ant. III, 15, putarunt, templum Herculis extra portam Collinam fuisse. Cæterum noctu Hannibalem eum tribus mudo speculatoribus situm Urbis clam contemplatum esse, tradit Appianus

b. Hann. 40, hastas vero, sed ab eo solo, intra muros ejus missas Plin. XXXIV, 6, s. 15

4. *Transfugas Numidarum*, etc.; confer XXIII, 46.

5. *Quum ex arce Capitolioque* (vide ad I, 55, n. 6, et V, 47 pr.) quidam, ibi stantes, vidissent eos in equis decurrentes clivo Publicio, ut ex Aventino monte transirent Esquilias: nam clivus Publicius est in XIII regione Urbis ad orientale latus montis Aventini, qui per eum ascenditur descenditurque. PUBLICIUS CLIVUS appellatur, quem duo fratres L. et M. Publicii Malicoli (confer ad Tac. Ann. II, 49, n. 2) *adiles carules pecuariis condemnatis ex pecunia, quam ceperunt, munierunt, ut in Aventinum vehiculis Felia venire posset*; Festus. Confer XXVII, 37 extr. XXX, 26; Ovid. Fast. V, 285 seq. Varr. l. l. IV, 32,

clamaverunt. Ea res tantum tumultum ac fugam præbuit, ut, nisi castra punica extra Urbem fuissent, effusura se omnis pavida multitudo fuerit. Tunc in domos atque in tecta refugiebant, vagosque in viis suos pro hostibus lapidibus telisque incessebant. Nec comprimi tumultus aperiri error poterat, refertis itineribus agrestium turba pecorumque, quæ repentinus pavor in Urbem compulerat. Equestre prælium secundum fuit, submotique hostes sunt; et, quia multis locis comprimendi tumultus erant, qui temere oriebantur, placuit, omnes, qui dictatores, consules censoresve fuissent, cum imperio esse, donec recessisset a muris hostis. Et diei quod reliquum fuit, et nocte insequenti, multi temere excitati tumultus sunt compressique.

XI. Postero die transgressus Anienem Hannibal in aciem omnes copias eduxit; nec Flaccus consulesque certamen detrectavere. Instructis utrinque exercitibus in ejus pugnae casum, in qua urbs Roma¹ victori præmium esset, imber ingens grandine mixtus ita utramque aciem turbavit, ut vix armis retentis in castra sese receperint, nullius rei minore, quam hostium metu. Et postero die eodem loco acies instructas eadem tempestas diremit. Ubi recepissent se in castra, miræ serenitas cum tranquillitate oriebatur. In religionem ea res apud Pœnos versa est²; auditaque vox

et Donat. de urbe Roma II, 11. *Publicio* e MSS Put. a manu secunda Flor. et Gud. recepi pro vulgata lectione *publico*, quod suaserant Gronovii ad XXVII, 37.

CAP. XI. 1. *In qua urbs Roma*, etc. rō in ortum case ex præc. litera m, suspicabatur Duk. — *Imber ingens grandine mixtus*, etc., quam tempestatem non memorant Polyb. IX, 6, 7, et Appian. B. Hann. 40, neque eas-

dem, quas mox Livius, sed alias, et quisque diversas, discessus Pœnorum causas. Acies autem ter instructas et tempestate direptas memorant Epit. Liv. et alii. — *Nullius rei minore, quam hostium, metu*, de nulla re minus, quam de hostibus, nunc solliciti, omni hostium metu nunc plane liberi; Doer.

2. *In religionem ea res versa*; vide ad II, 5, n. 4.

Hannibalis fertur, « Potiundæ sibi urbis Romæ modo « mentem non dari³, modo fortunam ». Minuere etiam spem ejus aliæ, parva magnaque, res : magna illa, quod, quum ipse ad mœnia urbis Romæ armatus sederet, milites sub vexillis in supplementum Hispaniæ profectos audivit : parva autem, quod per eos dies cum forte agrum, in quo ipse castra haberet, venisse, nihil ob id deminuto pretio, cognitum ex quodam captivo est. Id vero adeo superbum atque indignum visum, ejus soli, quod ipse bello captum possideret haberetque, inventum Romæ emptorem, ut, exemplo vocato præcone, tabernas argentarias⁴, quæ circa forum romanum tunc essent, jusserit venire. His motus ad Tutiam fluvium castra retulit, sex millia passuum ab Urbe. Inde ad lucum Feroniæ pergit⁵ ire, templum ea tempestate inclytum divitiis. Capenates aliqui accolæ ejus erant ; primitias frugum eo donaque alia pro copia portantes, multo auro argenfoque id exornatum habebant : his omnibus donis tum spo-

3. *Modo mentem non dari*, scilicet post victoriam ad Cannas. Mox delevi importunum et ante aliæ. — Hæc memoravit vir ante omnes sæundus et cujus nomen ipsam eloquentiam representat BOISSIER, *Oraison funèbre de la reine d'Angleterre* : « Rome, « que tu tenais, t'échappe, et le destin « ennemi t'a ôté tantôt le moyen, « tantôt la pensée de la prendre. » Ed.

4. *Tabernas argentarias* (vide ad III, 27, n. 3) *jusserit venire*, vendens similiter, quæ Romani possiderent haberentque, quasi jam ceperit Romam, aut nequitiam dubitaret, quum propediem a se ceperetur. — *His motus*, hæc Romanorum fiducie. — *Ad Tutiam fluvium* ; confer Sil. XIII, 5, 6, et Cluver. It. II, 10.

5. *Ad lucum Feroniæ pergit ire* et (quod forte excidit) *templum... divitiis* ; vide ad I, 30, n. 4, et XXII, 15, n. 6. Mox forte leg. *Capenates, qui vel C. olim, qui accolæ ejus erant* (confer XXVII, 4, et ad I, 30, n. 4), *primitias frugum* (ἀπαρχάς, quæ diis offerri solebant) *eo donaque, etc.* Ita τῷ olim mox tum opponitur. *Capenates aliique, qui accolæ, etc., vel C. Faliscique accolæ, primitias, etc., conj.* Gron. — Walchius omnes aliorum conjecturas sibi non placere ait, emendandumque censet, *Capenates antiqui*, quæ vox in MSS ita scripta forsan fuerit *atiqui*, et in aliqui mutata a librariis. Ipsum vide in Emend. pag. 148. Ed. — *Pro copia* ; vide ad VII, 33, n. 2, et XXVIII, 21, n. 6.

liatum templum. Æris acervi, quum rudera milites religione inducti jacerent⁶, post profectionem Hannibalis magni inventi. Hujus populatio templi laud dubia inter scriptores est. Cælius, Romam euntem ab Ereto⁷ devertisse eo Hannibalem, tradit; iterque ejus ab Reate Cutilisque et ab Amiterno orditur. Ex Campania in Samnium, inde in Pelignos pervenisse; præterque oppidum Sulmonem in Marrucinos transisse; inde albensi agro⁸ in Marsos, hinc Amiternum Forulosque vicum venisse. Neque ibi error est⁹, quod tanti exercitus vestigia intra tam brevis ævi memoriam potuerint confundi: isse enim ea constat. Tantum id

6. Quum rudera milites religione inducti (vide ad II, 5, n. 4) jacerent, in medium projicerent. *Rudus*, rodus et *randus* dicebatur æs rude, seu infectum, et *randuscula* particulæ ejus. Confer Salmas. mod. usur. pag. 26, Intpp. Valer. Max. V, 6, 3; Varr. L. L. IV, 34, et Fest. = *Jacere* h. l. dictum, ut III, 18, n. 7, et apud Suet. Aug. 57, *Omnes ordines in lacum Curtii quotannis ex voto pro salute ejus stipem jaciebant*. Tanta æris copia militibus Hannibalis suppetere potuit vel ex ingenti præda, quam Capua Romam enantes cepere (vid. Polyb. IX, 6), vel ex ipsis templi thesauris; e quibus quum primum etiam æs rapuisent, deinde forsitan religione tacti id ibi relinquendum existimarunt. Sed hoc non intelligo, quæ ista religio rudera jaciendi, ut sacrilegium admisisse viderentur, esse potuerit iis, qui omnibus aureis argenteisque divinis templi spoliaverant. = Duk. Ita eos quodammodo expiare sacrilegii vuluisse, monet Doer. — Walchius, Emend. pag. 255, emendat *religione intacti*; quia voluit Livius: «quum milites rudera abjicerent, spargerent»; quippe quum

comparatione meliorum, ut ait Curtius, avaritia contempserat. Cæterum major est impietas, veterum opinione, *sacra dissipare*, majoremque deorum contemptum præferens, quam auferre. Ipse quoque Büttner, Obs. pag. 71, laud repudiandam esset Walchii conjecturam. Mea quidem sententia hio in temere abjicientes rudera milites egregie convenit epitheton *religione intacti*. Eu.

7. Cælius (vide ad XXI, 38, n. 8) *Romam euntem ab Ereto* (vide ad III, 26, n. 1) *devertisse* (vide ad I, 51, n. 2) *eo*, ad eum lucum Feroniæ, *Hannibalem tradidit*, nun, ut plerique, Roma redeuntem. — *Ex Campania in Samnium*, etc., ita iter, ante brevius traditum, accuratius describitur.

8. *Albensi agro*; vide ad X, 1, n. 1. — *De Amiterno et Forulis*, Sabino- rum oppidis, vide ad Sil. VIII, 414, 415.

9. *Neque ibi*, in eo (nisi leg. *inde*) *error est*, causa diversæ scriptorum narrationis eunfer not. 7) querenda. — *Intra tam brevis ævi memoriam*, a Cælio aliisque paulo post viventibus. Confer ad XXI, 38, n. 8. — *Iste*

interest, veneritne eo itinere ad Urbem, an ab Urbe in Campaniam redierit¹⁰.

XII. Cæterum non quantum pertinaciæ ad premendam obsidione Capuam Romanis fuit, tantum ad defendendam Hannibali: namque ex Lucanis in bruttium agrum, ad fretum vero ac Rhegium¹ eo cursu contendit, ut prope repentino adventu incautos opprimerit. Capua etsi nihilo segnius obsessa per eos dies fuerat, tamen adventum Flacci sensit; et admiratio orta est, non simul regressum Hannibalem. Inde per colloquia intellexerunt, relictos se desertosque, et spem Capuæ retinendæ deploratam apud Pœnos esse. Accessit edictum proconsulis² ex senatus consulto propositum vulgatumque apud hostes: *ut, qui civis campanus ante certam diem transisset, sine fraude esset*. Nec ulla facta est transitio, metu magis eos quam fide, continente; quia majora in defectione deliquerant, quam quibus ignosci posset. Cæterum quemadmodum nemo privato consilio ad hostem transibat, ita nihil salutare in medium consulebatur³. Nobilitas rem publicam deseruerat⁴, neque in senatum cogi

enim exercitum eo via (vide ad III, 70, n. 2) constat inter scriptores: tantum id interest (inter eos), etc. Confer ad VIII, 39, n. 3.

10. An ab Urbe in Campaniam redierit: id non credidit Livius (vide cap. seq. pr.), sed tradit Polyb. IX, 7.

CAP. XII. 1. Ex Lucanis in bruttium agrum, ad fretum Siculum vero ac Rhegium (vide ad XXXIII, 30, n. 5), etc.; confer Polyb. IX, 7. — Nihilo (al. nihil) segnius, ut II, 47; XXXII, 22; XXXV, 9; J. Gron. — Adventum Q. Fulvii Flacci, Roma regressi, sensit, gravius afflicta nunc novi exercitus impetu.

2. Accessit edictum proconsulis, ejusdem Fulvii. — Sine fraude esset in; propr. transitin ejus ad Romanos: ut nihil ei pernarum, quod reliquis Campanis, metuendum esset. Confer ad I, 24, n. 8.

3. Nihil salutare in medium consulebatur; vide ad VI, 6, n. 7, constituebatur et consuebatur quidam MSS.

4. Nobilitas remp. deseruerat; vide ad II, 64, n. 3, et confer supra cap. 6 extr. — In senatum cogi, ut in 1. vocari II, 55, et XXXIII, 32. Plerumque senatus cogi et vocari dicitur. Confer ad XXXII, 2, n. 4. — Poterant; vide ad I, 41, n. 1, poterat edd.

poterant. In magistratu autem erat⁵, qui non sibi honorem adjecisset, sed indignitate sua vim ac jus magistratui, quem gerebat, demisset. Jam ne in foro quidem, aut publico loco, principum quisquam apparebat: domibus inclusi patriæ occasum cum suo exitio in dies expectabant. Summa curæ omnis in Bostarem Hannonemque præfectos præsidii punici versa erat, suo, non sociorum, periculo sollicitos. Hi, conscriptis ad Hannibalem literis, non libere modo, sed etiam aspere, quibus⁶ *non Capuam solam traditam in manum hostibus, sed se quoque et præsidium in omnes cruciatus proditos*⁷, incusabant: *abiisse eum in Bruttios, velut avertentem sese, ne Capua in oculis ejus caperetur. At hercule Romanos ne oppugnatione quidem urbis romanæ abstrahi ab Capua obsidenda potuisse: tanto constantiorem inimicum Romanum, quam amicum Pœnum esse. Si redeat Capuam bellumque omne eo vertat, et se et Campanos paratos eruptioni fore. Non cum Rheginis neque Tarentinis bellum gesturos transisse Alpes: ubi romanæ legiones sint, ibi et Carthaginiensium exercitus debere esse. Sic ad Cannas, sic ad Trasimenum rem bene gestam; coeundo, conferendo cum hoste castra, fortunam tentando.* In hanc sententiam literæ conscriptæ Numidis, proposita mercede jam professis operam⁸, dantur.

ante Drak. quem vide ad IV, 16, n. 8.

5. In magistratu autem summo erat Seppius Lesius, qui non sibi honorem adjecisset, auctoritatem auxisset virtutibus et nobilitate, sed minuisset indignitate sua, obscura origine et tenui fortuna, indignaque muneris gerendi ratione. Confer cap. 6.

6. Hi conscriptis ad Hannib. literis... quibus... incusabant: forte delendum est rō quibus, ut jungantur hi

incusabant, vel legendum *Hi conscribere ad H. literas, vel denique post verba literarum In hanc sententiam literas conscriptas Numidis dant.* — Hoc non inauditum ac singulare ut vox quædam, statim sequente orationis seu literarum mentione, pendula maneat: sic VIII, 11, al. Ed.

7. In omnes cr. pr.; v. II, 43, n. 5.

8. Jam professis operam, forte eam prof. operam. Dak.

Hi specie transfugarum quum ad Flaccum in castra venissent, ut inde tempore capto abirent⁹, famesque, quæ tam diu Capuæ erat, nulli non probabilem causam transitionis faceret; mulier repente campana in castra venit, scortum transfugarum unius, indicatque imperatori romano, Numidas fraude composita transisse, literasque ad Hannibalem ferre: id unum ex iis, qui sibi rem aperuisset, arguere sese paratam esse. Productus primo satis constanter ignorare se mulierem simulabat: paulatim dein convictus veris¹⁰, quum tormenta posci et parari videret, fassus id ita esse; literæque prolatae; et additum etiam indicio, quod celabatur, et alios specie transfugarum Numidas vagari in castris romanis. Hi supra septuaginta comprehensi, et cum transfugis novis mulcati virgis manibusque præcis Capuam rediguntur. Conspectum tam triste supplicium fregit animos Campanorum.

XIII. Concursus ad curiam populi facius coegit Lesium seuatum vocare; et primoribus, qui jam diu publicis consiliis aberant¹, propalam minabantur, nisi venirent in senatum, circa domos eorum ituros se, et in publicum omnes vi extracturos esse: is timor frequentem senatum magistratui præbuit². Ibi quum cæteri de legatis mittendis ad imperatores romanos agerent, Vibius Virrius, qui defectionis ab Romanis auctor fuerat, interrogatus sententiam, negat, *eos, qui de legatis et de pace ac deditione loquantur, me-*

9. *Tempore capto abirent*; vide ad III, 9, n. 4.

10. *Convictus veris indicis*, argumentis. — *Et additum etiam*, et mihi suspectum; Duk. — *Mulcati virgis*; alii dant *mulecati*, sed vid. ad III, 11, n. 3.

CAP. XIII. 1. *Publicis consiliis ab-*

erant; vide ad I, 54, n. 1. — *Minabantur*, seil. populus. — *In publicum*; vide ad II, 24, n. 6.

2. *Magistratui præbuit*, Lesio; vide ad XXIII, 10, n. 4. — *Negat, eos ... meminisse, nec quid facturi fuerint, etc.*; vide ad II, 45, n. 7; III, 46, n. 1; XXI, 22, n. 1.

minisse, nec quid facturi fuerint, si Romanos in potestate habuissent; nec quid ipsis patiendum sit.
 « Quid! vos, inquit, eam deditionem fore³ censetis,
 « qua quondam, ut adversus Samnites auxilium impetraremus, nos nostraque omnia Romanis dedidimus? Jam e memoria excessit, quo tempore, et in
 « qua fortuna a populo romano defecerimus? jam,
 « quemadmodum in defectione præsidium, quod poterat emitti, per cruciatum et ad contumeliam
 « necarimus? quoties in obsidentes, quam inimice
 « eruperimus, castra oppugnarimus? Hannibalem vocaverimus ad opprimendos eos? hoc quod recentissimum est, ad oppugnandam Romam hinc eum
 « miserimus? Age contra, quæ illi infeste in nos fecerint, repetite; ut ex eo, quid speretis⁴, habeatis.
 « Quum hostis alienigena in Italia esset, et Hannibal
 « hostis, et cuncta bello arderent, omissis omnibus,
 « omisso ipso Hannibale, ambo consules et duo consulares exercitus ad Capuam oppugnandam miserunt.
 « Alterum annum circumvallatos inclusosque nos fame
 « macerant, et ipsi nobiscum ultima pericula ac gravissimos labores perpessi, circa vallum ac fossas
 « sæpe trucidati, et prope ad extremum castris exsuti.
 « Sed omīto hæc: vetus atque usitata res est, in oppugnanda hostium urbe labores ac pericula pati.
 « Illud iræ atque odii execrabilis indicium est. Hannibal ingentibus copiis peditum equitumque castra

3. *Eam deditionem fore*, hanc similem ei, qua quondam, etc. vide VII, 31; VIII, 11. — *Quo tempore*, scil. iniquissimo Romanis, et in qua fortuna eorum, scil. admodum dubia et ancipite ob bellum cum Pœnis gravissimum; Doer. — *Quemadmodum in defectione præsidium Rom. necarimus;*

vide XXIII, n. 9. — *Hoc quod*, forte leg. ac, quod, Doer.

4. *Repetite memoria, ut ex eo, quid speretis, habeatis*, sciatis, intelligatis. Possis et jungere ex eo q. 1. — *Ambo consules et duo*. Ita, pro ambo et duos Gronov. e Put. vulgari jussit; cui assentitur Drak. Ed.

« oppugnavit, et ex parte cepit : tanto periculo nihil
 « moti sunt ab obsidione. Profectus trans Vulturnum
 « perussit calenum agrum⁵ : nihil tanta sociorum cla-
 « de avvocati sunt. Ad ipsam urbem Romam infesta
 « signa ferri jussit : eam quoque tempestatem immi-
 « neutem spreverunt. Transgressus Anienem, tria
 « millia passuum ab Urbe castra posuit⁶; postremo ad
 « mœnia ipsa et ad portas accessit: Romam se adem-
 « pturum eis, nisi omitterent Capuam, ostendit. Non
 « omiserunt. Feras bestias, cæco impetu ac rabie con-
 « citatas, si ad cubilia et catulos earum ire pergas, ad
 « opem suis ferendam avertas. Romanos Roma circum-
 « sessa, conjuges, liberi, quorum ploratus hinc prope
 « exaudiebantur⁷, aræ, foci, deum delubra, sepulcra
 « majorum temerata ac violata, a Capua non averte-
 « runt : tanta aviditas supplicii expetendi, tanta san-
 « guinis nostri hauriendi est sitis ! Nec injuria forsitan :
 « nos quoque idem fecissemus, si data fortuna esset.
 « Itaque quando aliter diis immortalibus visum est,
 « quum mortem ne recusare quidem debeam, cruciatus
 « contumeliasque⁸, quas sperat hostis, dum liber, dum
 « mei potens sum, effugere morte, præterquam honesta,
 « etiam leni, possum. Non videbo Ap. Claudium et
 « Q. Fulvium, victoria insolenti subnisis, neque vin-

5. *Perussit* (vide ad X, 17, n. 1) *calenum agrum*; confer cap. 9 pr. — *Sociorum clade*; confer VIII, 16, et XXVII, 9.

6. *Tria millia passuum ab Urbe castra posuit*; vide ad cap. 10, n. 2. — *Omitterent Capuam*; vide cap. 7, n. 3.

7. *Quorum ploratus hinc prope exaudiebantur* : res oratorie in majus aucta. — *Sepulcra majorum temerata ac violata* : nam temerare propr. est temere aliquid agere, deinde violare,

inprimis res sacras, irrumpere, quo ire nefas e t. Confer ad Sil. I, 11; II, 472; III, 499. Sepulcrorum autem religio quædam et sanctitas erat; vide XXXI, 30; conf. Peris. diss. de Diet. Cret. § XL, ad V, 2.

8. *Cruciatus contumeliasque* (quæ mox memorantur) quas a se mox in nos editum ita sperat hostis et optat. — *Præterquam honesta, etiam leni*; vide ad V, 14, n. 5. — *Victoria insolenti subnisis*; vide ad XXV, 41, n. 1.

« ctus per urbem romanam triumphî spectaculum tra-
« har, ut deinde in carcere, aut ad palum deligatus,
« lacerato virgis tergo, cervicem securi romanæ sub-
« jiciam : nec dirui incendiq; patriam videbo; nec rapi
« ad stuprum matres campanas virginesque et ingenuos
« pueros. Albam, unde ipsi oriundi erant, a funda-
« mentis proruerunt, ne stirpis⁹, ne memoria originum
« suarum exstaret : nedum eos Capuæ parsuiros cre-
« dam, cui infestiores, quam Carthagini, sunt. Itaque
« quibus vestrum ante fato cedere, quam hæc tot tam
« acerba videant, in animo est, iis apud me hodie
« epulæ instructæ paratæque sunt. Satiatis vino cibo-
« que poculum idem¹⁰, quod mihi datum fuerit, cir-
« cumferetur : ea potio corpus ab cruciatu, animum a
« contumeliis, oculos, aures, a videndis audiendisq;
« omnibus acerbis indignisque, quæ manent victos,
« vindicabit. Parati erunt, qui maguo rogo in propa-
« tulo ædium¹¹ accenso corpora exanima injiciant.
« Hæc una via et honesta et libera ad mortem : et ipsi
« virtutem mirabuntur hostes, et Hannibal fortes so-
« cios sciet ab se desertos ac proditos esse¹². »

XIV. Hanc orationem Virrii plures audierunt cum assensu, quam forti animo id, quod probabant, exsequi potuerunt. Major pars senatus, multis sæpe bellis expertam populi romani clementiam haud diffidentes sibi quoque placabilem fore, legatos ad dandam Romanis Capuam decreverunt miseruntque. Vibium Virrium septem et viginti ferme senatores domum sequuti sunt epulatique cum eo; et, quantum

9. Ne stirpis, etc., forte e quibusdam libris vett. leg. *stirps*, aut antiquè scriptum fuit *stirpes*; Crev.

10. Poculum idem mortis, veneni. Confer cap. 14.

11. In propatulo ædium; vide ad V, 13, n. 6. — Sic est in vestibulis ad XXIV, 21, n. 4. Ed.

12. Desertos ac proditos esse; vide ad II, 43, n. 5.

facere potuerant¹, alienatis mentibus vino ab imminenti sensu mali, venenum omnes sumpserunt: inde misso convivio, dextris inter se datis ultimoque complexu, collacrymantes suum patriæque casum, alii, ut eodem rogo creinarentur, manserunt, alii domos digressi sunt. Impletæ cibis viñoque venæ minus efficacem in maturanda morte vim veneni fecerunt²: itaque noctem totam plerique eorum et diei insequentis partem quum animam egissent³; omnes tamen, prius quam aperirentur hostibus portæ, expirarunt. Postero die porta Jovis, quæ adversus castra romana erat, jussu proconsulis⁴ aperta est. Ea intromissa legio una et duæ alæ cum C. Fulvio legato. Is quum omnium primum arma telaque, quæ Capuæ erant, ad se conferenda curasset, custodiis ad omnes portas dispositis, ne quis exire aut emitti posset, præsidium punicum comprehendit, senatum campanum ire in castra ad imperatores romanos jussit. Quo quum venissent⁵, extemplo his omnibus catenæ injectæ, jussique ad quæstores deferre, quod auri argenteque haberent. Auri pondo septuaginta fuit⁶, argenti tria millia pondo et ducenta.

CAP. XLV. 1. *Quantum facere potuerant, rō facere suspectum* Duk.

2. *Impletæ cibis viñoque venæ minus efficacem vim veneni f.* Cf. Suet. Claud. 44, et Tac. Ann. XII, 67.

3. *Itaque quum, quamvis, plerique eorum ob minus efficacem vim veneni animam egissent, extremum duxissent spiritum, aut vitam vivendique facultatem perduxissent; de hominibus morti proximis apud Cic. p. Rose. Com. 8; Tusc. I, 9 et al.*

4. *Jussu proconsulis Fulvii. Sed potius leg. proconsulum, ut mox ad imperatores romanos. — Legio una et duæ alæ, equitum exercitus socialis;*

Crev. Confer ad X, 40, n. 7; et XXV, 21, n. 4. — Vide quoque Lipsium lib. II de Militia Roman. dial. 7. En. — Cum C. Fulvio legato; confer cap. 33, et XXVII, 8; cum C. Flaminio Fulvii legato quidam MSS. Confer ad cap. 47, 49.

5. *Quo quum venissent; al. venisset; vide ad I, 41, n. 1.*

6. *Auri pondo LXX fuit, scil. quod auri haberent. Summam immaniter augent MSS Put. Reg. et al. Secundum Creverii rationes, aurum hic memoratum ad marcas nostrates 109 cum tribus uncias; argentum vero ad 5000 æstimatur. En.*

Senatores quinque et viginti Cales in custodiam, duodetriginta Teanum missi : quorum de sententia maxime descitum ab Romanis constabat.

XV. De supplicio campani senatus haudquaquam inter Fulvium Claudiumque conveniebat¹. Facilis impetrandæ veniæ Claudius, Fulvio durior sententia erat. Itaque Appius Romam ad senatum arbitrium ejus rei totum rejiciebat : percunctandi etiam æquum esse potestatem fieri Patribus, num communicassent consilia cum aliquibus sociorum latini nominis municipiorum; et num ope eorum in bello forent et municipiorum adjuti. *Id vero minime committendum esse*, Fulvius dicere, *ut sollicitarentur criminibus dubiis sociorum fidelium animi, et subjicerentur indicibus, queis, neque quid facerent, neque quid dicerent, quidquam unquam pensi fuisset: itaque se eam questionem oppressurum extincturumque*. Ab hoc sermone quum digressi essent, et Appius, quamvis ferociter loquentem collegam, non dubitaret tamen literas super tanta re ab Roma expectaturum; Fulvius, ne id ipsum impedimentum incepto foret, dimittens² prætorium, tribunis militum ac præfectis socium imperavit, uti duobus millibus equitum delectis denuntiarent, ut ad tertiam buccinam³ præsto essent. Cum hoc equitatu nocte Teanum profectus, prima luce portam intravit, atque in forum perrexit : concursuque ad primum equitum ingressum facto, magistratum Sidicinum ci-

CAP. XV. 1. *De supplicio inter F. C. conveniebat*, vide ad I. 3, n. 4. — *Ad senatum arbitrium rejiciebat*; vide ad II, 22, n. 4. Mox forte leg. *sociorum latini nominis* (vide ad I, 10, n. 2) et *municipiorum* vel *municipiorumque* aut *municipiorumve*; et num ope sociorum in bello, etc. Verba et municipi-

piorum delenda putabant Douj. et Doer.

2. *Dimittens prætorium*, vide ad XXI, 54, n. 3.

3. *Ad tertiam buccinam*; vide ad VII, 35, n. 2. — *Teanum*, sc. Sidicinum (vide ad VIII, 15, 1); unde mox magistratum (summun, præto-rem, seu medixtricum) Sidicinum.

tari jussit, imperavitque, ut produceret Campanos, quos in custodia haberet. Producti omnes virgisque cæsi ac securi percussi⁴. Inde citato equo Cales percurrit: ubi quum in tribunali consedisset, productique Campani deligarentur ad palum, eques citus ab Roma venit, literasque a C. Calpurnio prætore⁵ Fulvio et senatusconsultum tradidit. Murmur ab tribunali totam concionem pervasit, differri rem integram ad Patres de Campanis; et Fulvius, id ita esse ratus, acceptas literas neque resolutas quum in gremio reposuisset, præconi imperavit, ut lictorem lege agere⁶ juberet: ita de iis quoque, qui Calibus erant, sumptum supplicium. Tum literæ lectæ senatusque consultum, serum ad impediendam rem actam: quæ summa ope appropinquata erat, ne impediri posset. Consurgentem jam Fulvium Taurea Jubellius campanus, per mediam vadens urbem turbamque, nomine inclamavit, et, quum mirabundus quidnam sese vellet, resedisset Flaccus, « Me quoque, inquit, jube occidi, ut gloriari « possis, multo fortiolem, quam ipse es, virum abs te « occisum esse. » Quum Flaccus negaret⁷, *profecto satis compotem mentis esse, modo, prohiberi etiam se, si id vellet, senatusconsulto*, diceret: tum Jubellius, « Quandoquidem, inquit, capta patria, propinquis « amicisque amissis, quum ipse manu conjugem mea

4. *Virgis cæsi ac securi percussi*; vide ad I, 26, n. 6.

5. *Literasque a C. Calpurnio prætore urbano*, scilicet scriptas; non a consilibus, quia hi absentes erant. Conf. ad cap. 3, n. 4. — *Resolutus*; quod est verbum proprium, propter vincula quibus literæ in volumen necebantur. En. — *Differri rem integram ad Patres*, differendo rejici; vide ad II, 5, n. 1, et XXI, 53, n. 3. — *Et Ful-*

vius, forte *At F.*, Doer. Confer ad XXIII, 44, 4.

6. *Lictorem lege agere*, legitime; mandatum proconsulis exsequi. *Lictores* virgis cedere solebant capitis damnatos et securi percutere. Confer I, 26; II, 5; VIII, 7.

7. *Quum (Fulvius) Flaccus modo negaret...modo diceret*; vide ad I, 40, n. 1, et ad Taciti Annales, IV, 50, n. 4.

« liberosque interfecerim, ne quid indigni paterentur,
« mihi ne mortis quidem copia eadem est, quæ his
« civibus meis; petatur a virtute invisæ huius vitæ vin-
« dicta⁸. » Atque ita gladio, quem veste texerat, per
adversum pectus transfixus, ante pedes imperatoris
moribundus procubuit.

XVI. Quia et quod ad supplicium attinet Campano-
rum, et pleraque alia de Flacci unius sententia acta
erant, mortuum Ap. Claudium sub deditionem Capuæ¹, quidam tradunt: hunc quoque ipsum Tauream
neque sua sponte venisse Cales, neque sua manu in-
terfectum; sed, dum inter cæteros ad palum deliga-
tur, quia parum inter strepitus exaudiri possent, quæ
vociferabatur, silentium fieri Flaccum jussisse; tum
Tauream illa, quæ ante memorata sunt, dixisse, *virum
se fortissimum ab nequaquam pari ad virtutem occidi;*
sub hæc dicta jussu proconsulis præconem ita pronun-
tiasse: « Lictor, viro forti adde virgas², et in eum pri-
« mum lege age. » Lectum quoque senatusconsultum,
prius quam securi feriret, quidam auctores sunt: sed,
quia adscriptum in senatusconsulto fuerit, *si ei videretur,
integram rem ad senatum rejiceret*³, interpretatum
esse, quid magis e republica duceret, æstimationem
sibi permissam. Capuam a Calibus reditum est, Atella-
que et Calatia⁴ in deditionem acceptæ. Ibi quoque in
eos, qui capita rerum erant, animadversum. Ita ad

8. *Huius vitæ vindicta*; vide ad II, 5, n. 14.

CAP. XVI. 1. *Sub deditionem Capuæ*, ut mox *sub hæc dicta*; vide ad II, 55, n. 1. — *Pari ad virtutem*; vide ad IX, 16, n. 9.

2. *Viro forti adde virgas*, de earum ictus, seu plagas. — *Lege age*, fungere officio; vid. ad cap. 15, n. 6.

— *Auctores sunt*; v. ad II, 58, n. 1.

3. *Integram rem ad senatum rejiceret*; vide ad II, 5, n. 1, et II, 22, n. 4. — *Quid magis e rep. duceret*; vide ad I, 27, n. 5.

4. *Atellæque et Calatia*, quæ ad Pænos defecerant; vide XXII, 61. Eo tamen, quo id accidit, anno non repetiit Lælius, ut de quibusdam fecit;

septuaginta principes senatus interfecti; trecenti ferme nobiles Campani in carcerem conditi: alii, per sociorum latini nominis urbes in custodias dati, variis casibus interiierunt: multitudo alia civium campanorum venum data. De urbe agroque reliqua consultatio⁵ fuit, quibusdam delendam censentibus urbem prævalidam, propinquam, inimicam. Cæterum præsens utilitas vivit: nam propter agrum, quem omni fertilitate terræ satis constabat primum in Italia esse, urbs servata est, ut esset aliqua aratorum sedes⁶. Urbi frequentandæ multitudo incolarum libertinorumque et institutorum opificumque retenta: ager omnis et tecta publica populi romani facta. Cæterum habitari tantum, tanquam urbem, Capuam frequentarique placuit: corpus nullum civitatis, nec senatus, nec plebis concilium⁷, nec magistratus esse. Sine consilio publico, sine imperio, multitudinem, nullius rei inter se sociam, ad consensum inhabilem fore. Præfectum ad jura reddenda ab Roma quotannis missuros⁸. Ita ad Capuam res compositæ, consilio ab omni parte laudabili: severe et celeriter in maxime noxios animadversum; multitudo

Drak. — *Ad septuaginta principes senatus interfecti*, immo LXXX, nam XXVII Virrium sequuti, XXV occisi Calibus, et XXVIII Teani; Glar. Forsitan extra numerum eorum, qui interfecti sunt, Livius habuit Virrium sequutos, contra vero eodem retulit capita rerum Atellæ et Calatiæ, in quos quoque animadversum est: id inde conjicio, quod Livius senatorum intersectorum numerum edat, postquam de Atellanis et Calatinis supplicium sumptum narrasset; Drak.

5. *Reliqua consultatio fuit proconsulium*, vel potius cum illi militaris, quia mox dicitur quibusdam censentibus. Confer cap. 33.

6. *Ut esset aliqua aratorum sedes*: h. l. aratores non ii sunt, qui privatos, sed qui publicos colunt agros, et pro his decumas dant, ut apud Cic. Verr. III, 20, 27 al. Confer seqq. — *Incolarum*. Eos cogitat Crever qui ex alia aliqua urbe vel regione Capuam immigrassent, et proinde cives campani non essent. Eo. — *Institutorum*; vide ad Juvenal. VII, 221.

7. *Nec senatus, nec plebis concilium*, forte leg. *senatus*; Duk. — *sine consilio publico*; vide ad XXIII, 2, n. 5.

8. *Præfectum ad jura reddenda ab R. q.* Capuam missuros se, preper. mittendum curaturos; vid. supra ad librum IX, cap. 20, n. 2.

civium dissipata in nullam spem reditus; non sævitum incendiis ruinisque in tecta innoxia murosque; et cum emolumento quæsitæ etiam apud socios lenitatis species incolumitate urbis nobilissimæ opulentissimæque, cuius ruinis omnis Campania, omnes, qui Campaniam circa accolunt, populi ingemuissent: confessio expressa hosti, quanta vis in Romanis ad expetendas pœnas ab infidelibus sociis, et quam nihil in Hannibale auxilii ad receptos in fidem tuendos esset.

XVII. Romani Patres, perfuncti, quod ad Capuam attinebat, cura, C. Neroni ex iis duabus¹ legionibus, quas ad Capuam habuerat, sex millia peditum et trecentos equites, quos ipse legisset, et socium latini nominis peditum numerum parem et octingentos equites decernunt. Eum exercitum Puteolis in naves impositum Nero in Hispaniam transportavit. Quum Tarraconem navibus venisset, expositisque ibi copiis et navibus subductis², socios quoque navales multitudinis augendæ causa armasset; profectus ad Iberum flumen, exercitum a T. Fonteio et L. Marcio accepit: inde pergit ad hostes ire. Hasdrubal Hamilcaris³ ad Lapidés atros castra habebat in Ausetanis; is locus est inter oppida Illiturgin et Mentissam: hujus saltus fauces Nero occu-

CAP. XVII. 1. *Neroni ex iis duabus legionibus*, etc., unam tantum legionem primum habuit (vide XXV, 3; coll. XXIV, 44): sed potuit illi exercitus augeri, quo tempore imperium prorogatum est; quod etiam factum non scribit Livius, tamen certum est; Dukerus.

2. *Navibus subductis*; vide ad VIII, 26, n. 1. — *Socios quoque navales*; vide ad IX, 38, n. 1.

3. *Hasdrubal Hamilcaris* (vide ad XXV, 35, n. 1) *ad Lapidés atros castra habebat in Ausetanis*: is locus est

inter oppida Illiturgin et Mentissam (vide ad XXI, 11, n. 9, et XXIII, 49, n. 4): *hujus saltus fauces*, etc., scil. saltus Tugiensis, a Tugia opp. sic dicti (hod. *Sierra di Alcaraz*) qui non longe a Mentissa distat, et in quo fontes sunt Bætis et Taderis, hodie Saguræ. Confer Plin. III, 1, seu 3. Sed *Bastitanis* forte leg. pro *Ausetanis*, qui longe inde versus septentrionem et ad montes Pyrenæos suas habebant sedes. Confer ad XXI, 11, n. 9. *Oretanis* conj. Glar. et Doujat. — Hic locus varie in MSS legitur. Ep.

pavit. Hasdrubal, ne in arcto res esset, caduceatorem misit, qui promitteret, si inde missus foret, se omnem exercitum ex Hispania deportaturum. Quam rem quum læto animo Romanus accepisset, diem posterum Hasdrubal colloquio petivit, ut Romani leges conscriberent de tradendis arcibus urbium dieque statuenda, ad quam præsidia deducerentur, suaque omnia sine fraude Pœni deportarent. Quod ubi impetravit, extemplo primis tenebris atque inde tota nocte, quod gravissimum exercitus⁴ erat, Hasdrubal, quacumque posset, evadere e saltu jussit. Data sedulo opera est, ne multi ea nocte exirent, ut ipsa paucitas quum ad hostem silentio fallendum aptior, tum ad evadendum per arctas semitas ac difficiles esset. Ventum insequenti die ad colloquium est: sed loquendo plura scribendoque, dedita opera, quæ in rem non essent⁵, die consumpto, in posterum dilatum est. Addita insequens nox spatium dedit et alios emittendi: nec postero die res finem invenit. Ita aliquot dies disceptando palam de legibus, noctesque emittendis clam e castris Carthaginensibus, absumptæ; et, postquam major pars

— *Ne in arcto loco res esset*, ne in saltu includeretur, unde evadere non posset: vel ne summo exponeretur periculo, quo sensu passim *arctum* et *angustiae* pro discrimine, et *res arctæ* seu *angustæ* pro adversis dicuntur (quibus *lacus vivere* opponitur XXXIII, 24, n. 4), ut græce στενός, στενὸς χωρίον, στενὸς χώριον, metaphora petita ab angusto spatio, seu loco, unde difficulter evaditur. Confer ad V, 38, n. 4; XXVII, 46, n. 2; XXVIII, 33, n. 3. Verba *occupavit Hasdrubal* a MSS absunt: unde Gron. conj. *Hujus saltus fauces Nero quum arcte sepsisset*, *caduceatorem misit*, neil. Hasdrubal. — *Caduceatorem*. Legatum cum ca-

duceo, qui pacem peteret. Caduceum, ut notat Creverius, est virga duorum serpentum imagine implexa, qui mediæ corporis parte nodo alligati primisque partibus inflexi in modum eireulli oscula jungunt. Hæc virga est symbolum pacis. Hanc Græci aliarque gentes legatis suis dabant, quum eos mitterent pacem oraturos. De caduceo vid. Serv. ad Æncid. IV, 242. En. — *Romanus accepisset*; vide ad XXXII, 11, n. 4.

4. *Gravissimum exercitus*, graviter armaturam. Impedimenta et quidquid ob gravitatem suam difficiliter promoveri potest; Doer.

5. *Quæ in rem non essent*, ad rem ipsam non spectarent, vel supervacua

emissa exercitus erat, jam ne iis quidem, quæ ultro dicta erant, stabatur, minusque ac minus (cum timore simul fide decrescente) conveniebat. Jam ferme pedestres omnes copiae evaserant e saltu; quum prima luce densa nebula saltum omnem camposque circa intexit. Quod ubi sensit Hasdrubal, mittit ad Neronem, qui in posterum diem colloquium differret; illum diem religiosum Carthaginensibus ad agendum quidquam rei seriæ esse⁶: ne tum quidem suspecta fraus. Quum data esset venia ejus diei, extemplo Hasdrubal, cum equitatu elephantisque castris egressus, sine ullo tumultu in tutum evasit. Hora ferme quarta dispersa sole nebula aperuit diem, vacuaque hostium castra conspexerunt Romani. Tum demum Claudius, punicam fraudem agnoscens, ut se dolo captum sensit, proficiscentem institit sequi⁷, paratus configere acie: sed hostis detrectabat pugnam; levia tamen prælia inter extremum punicum agmen præcursoresque Romanorum fiebant.

XVIII. Inter hæc Hispaniæ populi, nec qui post cladem acceptam defecerant, redibant ad Romanos, nec ulli novi deficiebant. Et Romæ senatui populoque, post receptam Capuam, non Italiæ jam major, quam Hispaniæ, cura erat: et exercitum augeri, et imperatorem mitti placebat. Nec tamen, quem mitterent, satis constabat¹, quam illud, ubi duo summi imperatores intra dies triginta cecidissent, qui in locum duorum suc-

et inutilia essent. Confer ad I, 27, n. 5. — Jam ne iis quidem stabatur; vide ad III, 36, n. 11. — Minus conveniebat; vide ad I, 3, n. 4. — Mittit ad Neronem, qui, hoc est, ut differret; vide ad XXIII, 32, n. 9.

6. Illum diem religiosum Carth. ad agendum quidquam rei seriæ esse; vid.

ad II, 5, n. 4, et XXIII, 7, n. 12. — Quum data esset venia ejus diei; vide ad II, 35, n. 5, et VIII, 35, n. 12. 7. Proficiscentem institit sequi; vide ad XXIV, 26, n. 7.

CAP. XVIII. 1. Nec tamen, quem mitterent, satis constabat, quam, ut, sicut, illud, etc.; vel ante satis suppl.

cederet, extraordinaria cura deligendum esse. Quum alii alium nominarent, postremum eo decursum est, ut populus proconsuli creando in Hispaniam comitia haberet; diemque comitiis consules edixerunt. Primo expectaverant, ut, qui se tanto imperio dignos crederent, nomina profiterentur. Quæ ut destituta expectatio est², redintegratus luctus acceptæ cladis desideriumque imperatorum amissorum. Mœsta itaque civitas, prope inops consilii, comitiorum die tamen in campum descendit; atque in magistratus versi circumspectant ora principum, aliorum alios intuentium, fremuntque, adeo perditas res desperatumque de republica esse, ut nemo audeat in Hispaniam imperium accipere³: quum subito P. Cornelius, illius, qui in Hispania ceciderat⁴, filius, quatuor et viginti ferme annos natus⁵, professus se petere, in superiore, unde

tam (vide ad II, 56, n. 8): nisi pro *tamen* leg. *tam* cum Gron. vel *tamen* cum Banero, qui recte monet, *is tamen* vix desiderari posse.

2. *Destituta expectatio est*; vide ad I, 51, n. 4. — *In campum Martium descendit*; vide ad II, 54, n. 13.

3. *Ut nemo audeat in Hispaniam imperium accipere*; ut paulo ante *proconsuli creando in Hispaniam*. Confer ad XXI, 42, n. 2, *in Hispaniam* omnes MSS præter Lov. 2, et edd. *in Hispania* emend. Gron. h. l. et ad 40, 36 extr. quia imperium non datur in provinciis, sed in exercitus in provinciis. Confer XXX, 41 pr. ubi quidam libri exhibent *in Etruria*, et alii *in Etruriam* prorogatum imperium est. Mox etiam P. Scipioni imperium esse *in Hispaniam* edd. ante Gron. et quidam MSS quod minime improbandum videbatur Bauero. « Ratio Gron. non firmâ est. Videtur probasse sententiam

Sigon. de Lege cur. cap. 8, 9, et post. Disput. adv. Gruch. cap. 15 seqq. Sed digna consideratione sunt, quæ Sigonio reposuit Gruch. in Refut. ad post. Disput. Sigon. quum alibi, tum præcipue cap. 16, 17, 18. » Duk.

4. *Quum subito P. Cornelius, illius (P. Cornelii Scipionis) qui in Hispania ceciderat*: vox illius abest a MSS Put. Reg. Cantabr. unde *Pablii* (quod prænomen, una litera notatum, facile omitti poterat) pro *illius* substituere Gron. Drak. Ern. *ejus* conj. Jac. Gron. ut XXI, 14, P. Scipionem Cn. filium, *ejus*, qui in Hispania ceciderat. Et profecto *ejus* facile excidere potuit post *Cornelius*: sed facilius *illius*, quod idem est. Cæterum majorem interpolationem ante quum subito jam recte intaviti Doer.

5. *Quatuor et viginti ferme annos natus*: ita et Valer. Max. IV, 3, n. 1; Appian. B. Hisp. 18, et Orus. IV, 18.

conspici posset, loco constitit. In quem postquam omnium ora conversa sunt, clamore ac favore ominati extemplo suat felix faustumque imperium. Jussi deinde inire confusum suffragium, ad unum omnes non centuriæ modo, sed etiam homines⁶, P. Scipioni imperium esse in Hispania jusserunt. Cæterum post rem

Sed apud Oros. quidam MSS exhibent XXVII annos, et Polyb. X, 6, §. 10, dicit, Scipionem XXVII annos natum Carthaginem Novam cepisse. Idem vero Polyb. X, 3, § 4, tradit, eum anno ætatis XVII (anno Urb. 534) patrem servasse in pugna: quod magis cum Livii ratione consentire, ibi jam monuit Schweigh. et ad X, 2 pr. Confer supra ad XXI, 46, n. 7, et XXV, 2, n. 4. — In superiore, unde conspici posset, loco constitit; «conf. Polyb. X, 5, et Rotilius apud Macrob. Sat. I, 16, et de professione nominis Gruch. de Comit. I, 3. » Duk.

6. Jussi deinde inire confusum suffragium, ad unum omnes non centuriæ modo, sed etiam homines (eujus-cunque ordinis, classis, centuriæ et census), P. Scipioni imperium esse in Hispania jusserunt; non magistratus mandatus est Scipioni, quum pro consule missus est, sed imperium: hoc vero imperium euriatæ comitiis mandabatur, non centuriatis: unde h. l. curiæ leg. pro centuriæ; Sigon. Forte et tributis comitiis legem latam de imperio magistratum, et centurias h. l. pro tribubus positas, ut tribus aliibi pro centuriis (vide ad III, 51, n. 3), monuit Gron. Ego potius crediderim, centurias h. l. et cap. 41, proprie dictas, et Scipionem primum comitiis centuriatis creatum esse proconsulem (comitia enim hæc proconsuli ereando in Hispaniam habita, diemque iis a consulibus edictum super dicit Livius),

et deinde imperium accepiasse lege curiata: nam hæc lege semper imperium quidem dabatur (confer ad V, 46, n. 8), sed magistratus major ante comitiis centuriatis; vide Cic. Agr. II, 10-12; Gruchius de Comit. I, 2; II, 2, pag. 545, 646, tom. I; Thes. Græv. et Sigon. de Leg. curiata, cap. 10, et Addend. ad Ant. jus civ. rom. I, 21, potant, novum plane ac singulare esse hoc exemplum P. Scipionis, ex privato comitiis centuriatis in provinciam missi, quod tributis fieri soleret, idque a senatu decretum propter magnitudinem rei, quod tum extraordinaria cura imperator deligendus esset. » Id firmatur verbis postremo eo decursum est: nam decurrere sæpe de extremis ultimisque auxiliis se remediis dicitur. Quæ Gron. disputat, tribum alicubi pro centuria dici, et centuriam pro tribu cap. 22, non magnam vim habeat. Ipse Obs. IV, 1, docuit, omnibus locis, quibus centuria prærogativa nomine tribus appelletur, centuriam non pro tribu poni, sed vere esse centuriam ex ea tribu, cujus nomen habet, sorte ductam, quæ prima non in tributis, sed in centuriatis comitiis suffragium latura erat; quod ad rationem mutati posterioribus temporibus in comitiis centuriatis ordinis suffragiorum pertinet. In comitiis tributis etiam centuriarum mentionem fieri, disertis veterum scriptorum testimoniis probandum erat. » Duk. Confusum plerique exhibent libri: quidam confusum et

actam, ut jam resederat impetus animorum ardorque, silentium subito ortum, et tacita cogitatio, quidnam egissent? num favor plus valuisset, quam ratio? *Ætatis maxime pœnitebat*⁸: quidam fortunam etiam domus horrebant nomenque ex finestis duabus⁹ familiis in eas provincias, ubi inter sepulcra patris patriuque res gerendæ essent, proficiscentis.

XIX. Quam ubi ab re tanto impetu acta¹ sollicitudinem curamque hominum animadvertit, advocata concione, ita de ætate sua imperioque mandato et bello, quod gerendum esset, magno elatoque animo disseruit, ut ardorem eum, qui resederat, excitaret rursus novaretque; et impleret homines certioris spei,

confestim. Sunt etiam, qui vocem onstant: quos sequitur est Drak. Neque eam ferri posse putabat Gron. quis prius quam populus in suffragium mitteretur, in suam quisque tribum, in qua esset suffragium laturus, discedere iussus sit, ne confusi essent: aut *confusum suffragium* esse comitiorum non centuriatorum (conf. Cic. de Leg. III, 19), vel referendum ad genera hominum non satis discreta in ipsis centuriatis. Ernestii vero nota in clave Cic. voc. *confusio* est hæc: « *Confusio suffragiorum* apud Cic. p. Muræ. 23, ubi etiam *æquatio gratiæ, dignitatis, suffragiorum* dicitur, esse videtur, quoniam non ex censu suffragia feruntur et centuriæ numerantur, a prima classe facto initio, ut fieri ex instituto Servii solebat, sed suffragia omnium classium et centuriarum numerantur, ut primo cuiusque civis suffragium eandem vim habet, deinde nesciatur, quis quemque suffragio suo consulem aut prætorem creavit: quod ut fieret, ambitus tollendi causa, postularat Servius Sulpicius. » *Confusum suffragium*, id est, ut centuriæ nec sortirentur, nec ordi-

ne rogarentur; Bauer. *Confusum* est promiscuum, omnium classium et centuriarum suffragiis in unum confusis præter ordinem moreuque receptum et sine ullo discrimine numeratis; inde additur: *sed etiam homines*; Doer.

7. *Tacita cogitatio, quidnam egissent?* num: favor, etc. Ita e MSS legendum esse pro vulg. *quidnam egissent novi, quod favor*, etc., docuit Gron. Obs. IV, 11, quum nihil novi sit, quod in Campo plus gratia valeat, quam meritum. Sed utique novo exemplo proconsulem centuriatis comitiis et suffragiis *confusis* creatum esse, ita ut omnis res a solo favore plebis, non a ratione et iudicio prudentiorum penderit, monet Doer. Idem conj. *quidnam egissent novi*, quo scilicet nove et præter morem facto favor, etc.

8. *Ætatis maxime pœnitebat eos*; vide ad II, 54, n. 16.

9. *Ex finestis duabus familiis*, scil. patris patriuque.

CAP. XIX. 1. *Ab re tanto impetu acta*, post rem actam, quum tamen acta esset tanto impetu; Bauer. Confer ad I, 1, n. 5.

quam quantam fides promissi humani² aut ratio ex fiducia rerum subicere solet. Fuit enim Scipio non veris tantum³ virtutibus mirabilis, sed arte quoque quadam ab juventa in ostentationem earum compositus: pleraque apud multitudinem, aut per nocturnas visa species, aut velut divinitus mente monita, agens; sive et ipse capti quadam superstitione animi, sive ut imperia consiliaque, velut sorte oraculi missa, sine cunctatione assequeretur. Ad hoc jam inde ab initio præparans animos, ex quo togam virilem sumpsit⁴,

2. *Quam quantam fides promissi humani*, etc.; vide ad XXV, 41, n. 3. *Vox quantam* redundat post *quam*, ut XXX, 23, n. 1, et XLIV, 5, n. 1. — *Ratio ex fiducia rerum*, ratio posita in causis, ex quibus cum fiducia quidam optatus rerum eventus sperari potest; Doer. Hic Livius aliquid præc divinum, et quod consuetas rerum humanarum leges excedat agnoscere Crevierio videtur. Ed.

3. *Fuit enim Scipio non veris tantum*, etc.; confer omnino de ingenio, virtutibus et arte Scipionis Polyb. X, 2-5. Quæ hic de Scipione rebusque ab eo gestis tradit, eo digniora sunt fide, quod amicissimus fuit Lælio, is vero Scipioni Africano minori, et pater ejus Africano majori. — *Aut (forte ut) per nocturnas visa species*, quæ fingeat, exemplo Numæ et Lycurgi, ut persuaderet multitudini, se et noctu et interdia, et dormientem et vigiliantem cum diis colloqui, et cuncta aggredi divino quodam spiritu afflatum deorumque monitis ductum; vide Polyb. loco laud. et de Numa supra I, 19. — *Aut velut divinitus*, a numine aliquo, *mente monita*, animus et ipse monitus esset. *Monere* proprie dicuntur vates et dii, qui præsignis, prodigiis, somnis, oraculis aliæve

signis voluntatem suam ac futura significant eoque ad agendum impellunt, vel, quæ faciendæ sint, docent. Conf. ad Sil. IV, 120, et Juvenal. VI, 530. *mente mota conj.* Bauer., miraturque, egregium id verbum et æsolenne enthasiasmo significando non in mentem venisse Gron. Venit quoque in mentem Periz. sed vulgatum b. l. aptissimum est. « Cur vero Livius hic addit *velut*, non item in priore membro? Qui dicit *pleraque per nocturnas visa species agebat*, significat, species illas vere oblatas fuisse. Sed hoc non magis credebat Livius, quam Scipionem multa divinitus monita mente egisse. » Duk. — *Sive et ipse capti q. s. animi*, scil. esset; vide ad III, 62, n. 5, nisi pro et cum Doer. leg. esset. — *Sive ut imperia consiliaque assequeretur*, obtineret: quod ad proximum, *consilia*, retulit Bauer. *assequerentur* plecique MSS et edd. ante Ald. *essequerentur* Put. unde Gron. recte, opinor, conj. *exsequerentur*, quod et probavit Duk. et recepit Drak. Id passive dictum, aut suppl. *homines*, de qua ellipsi vide ad II, 18, n. 4; Drakenb. ad h. l. et XXXIV, 56; Periz. ad Val. Max. II, 2, n. 1, et ad Suetii Min. IV, 4. — *Sorte oraculi*; vide ad I, 56, n. 5.

4. *Ex quo tempore togam virilem*

nullo die prius ullam publicam privatamque rem egit, quam in Capitolium iret ingressusque ædem consideret, et plerumque solus in secreto ibi tempus tereret. Hic mos, per omnem vitam servatus⁵, seu consulto, seu temere, vulgatæ opinioni fidem apud quosdam fecit, stirpis eum divinæ virum esse⁶; retulitque famam, in Alexandro Magno prius vulgatam, et vanitate et fabula parem, anguis immanis concubitu conceptum, et in cubiculo matris ejus persæpe visam prodigii ejus speciem, intervenituque hominum evolutam⁷ repente atque ex oculis elapsam. His miraculis nunquam ab ipso elusa fides est: quin potius aucta arte quadam, nec abnuendi tale quidquam, nec palam affirmandi. Multa alia ejusdem generis, alia vera, alia assimilata, admirationis humanæ in eo juvene excesserant modum: quibus freta tunc civitas ætati haudquaquam maturæ tantam molem rerum tantumque imperium permisit. Ad eas

sumpsit; vide ad XXII, 57, n. 9. — *In Capitolium iret*, etc., considens in cella Jovis, quasi consultaturus cum eo de re publica et divina ibi monita divinamque mentem accepturus. Conf. Gell. VII, 1; Auctor de Viris Ill. cap. 49; Ryck. de Capit. cap. 13. Videtur imitatus esse exemplum Numæ, congressus nocturnos cum dea Egeria simulantis ejusque monita fingentis. Cæterum *ædes Jovis innui* videtur, quia *Capitolium* dixit. Obscure tamen dictum monet Duk. quia et aliorum deorum *ædes* in Capitolio fuerint.

5. *Hic mos, per omnem vitam servatus* e tribus MSS recepi pro vulg. *Hic mos, qui per o. v. servabatur*. Vox *qui* in nullo piene MS exstat.

6. *Stirpis eum divinæ virum esse*; ex Jove, in anguem mutato, et Pomponia natum: quam divinæ originis famam, quum tantus vir esset, conse-

quebatur, et collidus firmabat exemplo *Alexandri M.* Confer XXXVIII, 58; ad Sil. IV, 476; XIII, 628 seq. Gell. VII, 1; Plin. VII, 9; XXVI, 43; Plut. vit. Alex. et Spanhem. de usu et pr. num. Diss. V. — *Retulitque famam*, redintegravit. — *Vanitate*, vana gloria originis divinæ.

7. *Interventuque hominum evolutam* e lecto Pomponiæ, juxta quam absente patre cubare solebat; vide Gell. VII, 1. — *His miraculis nunquam ab ipso elusa fides est*, eorum fides irrita (vide ad I, 36, n. 4), vel potius imminuta (ludendo quasi et cavillando, aut dictis factisque), elevata, ut XXVIII, 44 extr. ubi *eludere* est synonym. *tolū elevare*, et *tolū extollere* opponitur, forte et XL, 5, n. 4. Confer ad I, 36, n. 4, et Passerat. ad Prop. IV, 1, 139. *Hujus miraculi*, et *abnuentis* et *affirmantis*, conj. Gron. — *Admirationis*

copias, quas ex vetere exercitu Hispania habebat, quæque a Puteolis cum C. Nerone trajectæ erant, decem millia⁸ militum et mille equites adduntur: et M. Junius Silanus prætor adjutor ad res gerendas datus est. Ita cum triginta navium classe (omnes autem quinqueremes erant) ostiis tiberinis⁹ profectus prætor oram tusci maris, Alpes atque gallicum sinum, et deinde Pyrenæi circumvectus promontorium, Emporiis urbe græca (oriundi et ipsi a Phocæa sunt¹⁰) copias exposuit: inde sequi navibus jussis, Tarraconem pedibus profectus¹¹, conventum omnium sociorum (etenim legationes ad famam adventus ejus ex omni se provincia effuderant), habuit. Naves ibi subduci jussit¹², remissis quatuor triremibus Massiliensium, quæ officii causa ab domo prosequutæ fuerant. Responsa inde legationibus suspensis varietate tot casuum dare cœpit, ita elato ab ingenti virtutum suarum fiducia ani-

humana in eo juvene excesserant modum, fecerant, ut vulgus cum non sit hominem, sed ut divinæ stirpis virum admiraretur. Confer not. 6.

8. *Decem millia militum (ita optimi MSS non peditum) et mille equites; vide ad XXII, 37, n. 1.*

9. *Ostiis tiberinis*, Ostia, oppido, ad os Tiberis condito. Confer I, 33 extr. — *Tusci maris*; vide ad V, 33, n. 3. — *Gallicum sinum*, partem maris mediterr. ad oram a Provincia (*Provençe*) ad Cataloniam, hodie *Golfe de Lyon*. — *Pyrenæi montis promontorium*, partem in mare procurentem. *Pyrenes* *progn.* edd. ante Drak. poetice; vide ad Sil. III, 415 aeq.

10. *Emporiis, urbe græca*: *oriundi et ipsi a Phocæa sunt*; vide ad III, 47, n. 1, et XXI, 60, n. 1. Verba et ipsi suspecta mihi videntur. Forte exciderunt ut *Massilienses*, vel tota glossa

fuit et ipsi ut *Massil.* Horum Massiliensium et mox mentio fit. — Forsan et hæc voces a Livio profectæ sunt; et ita loquutus est quod Gallicum sinum memorans, de Massilia illicita cogitarit, et a Phocæis, ut notum est, olim condita. Itaque verba et ipsi potius cum auctoris cogitatione quam cum ejus oratione connexa sunt. Clerico autem suspicio oritur ex eo quod infra mentio fit de triremibus Massiliensium Scipionem officii causæ ab domo prosequutis, in narratione navigationis hujus aliquot excidisse voces, in quibus de Massilia scriptor egisset. Ea.

11. *Tarraconem pedibus profectus*; vide ad XXII, 31, n. 4.

12. *Naves ibi subduci jussit*; vid. ad VIII, 26, n. 1. — *Officii causæ ab domo prosequutæ*; vide ad lib. VI, cap. 34, n. 6. — *Suspensis*; vide ad lib. II, cap. 32, n. 5.

mo, ut nullum ferox verbum excideret, ingensque omnibus, quæ diceret, quum majestas inesset, tum fides.

XX. Profectus ab Tarracoue, et civitates sociorum et hiberna exercitus adiit; collaudavitque milites, quod, duabus tautis cladibus deinceps icti¹, provinciam obtinuissent, nec fructum secundarum rerum sentire hostes passi, omni cis Iberum agro eos arcuissent, sociosque cum fide tutati essent. Marcium secum habebat cum tanto honore, ut facile appareret, nihil minus, quam vereri, ne quis obstaret gloriæ suæ. Successit inde Neroni Silanus², et in hiberna novi milites deducti. Scipio, omnibus, quæ adeunda agendaque erant, mature aditis peractisque, Tarraconem concessit. Nihilo minor fama apud hostes Scipionis erat, quam apud cives sociosque, et divinatio quædam futuri, quo minus ratio timoris reddi poterat oborti temere, majorem inferens metum³. In hiberna diversi concesserant⁴: Hasdrubal Gisgonis usque ad oceanum et Gades: Mago in mediterranea, maxime supra castulonensem saltum: Hasdrubal Hamilcaris filius proximus Ibero circa Saguntum hibernavit. Æstatis ejus extremo, qua capta⁵ est Capua et Scipio in Hispaniam

CAP. XX. 1. *Tantis cladibus deinceps* (vide ad I, 21, n. 8) *icti*, afflicti, provinciam obtinuissent; vide ad III, 36, n. 12. — *Nihil minus, quam vereri*, hoc est, nihil minus eum facere, quam ut vereretur, vel nihil minus eum vereri quam hoc; Gron. Ita optimi plurimique MSS nihil minus eum vereri, quam ne quis alii. Confer ad II, 8, n. 9.

2. *Successit Neroni Silanus*; confer ad XXV, 41, n. 8.

3. *Divinatio quædam futuri eo majorem inferens metum* civibus sociisque, quo minus ratio timoris reddi

poterat oborti temere, ex nulla apparente causa; Gron. Confer ad II, 45, n. 12, et Drak. ad h. l.

4. *In hiberna diversi* (vide ad III, 60, n. 1) *concesserant* Pœnorum duces. Sed longe alia memorat hiberna Polyb. X, 7. Confer et Appian. Hisp. 19 et 24. — De *Castulonensi saltu* etiam mentio fit ad Cæs. Bell. Civ. I, 38 et Cic. Fam. X, 21. En.

5. *Æstatis ejus extremo, qua capta*, etc.; pro vulg. *quo capta* edidi ex emend. Periz. qui bene monet, non omnia hæc æstatis extremo potuisse esse acta, quum post captam Capuam

venit, punica classis⁶, ex Sicilia Tarentum accita ad arcendos commeatus præsidii romani, quod in arce tarentina erat, clauserat quidem omnes ad arcem a mari aditus; sed assidendo diutius arctiorem annonam sociis, quam hosti, faciebat. Non enim tantum subvehi oppidanis per pacata litora apertosque portus præsidio navium punicarum poterat, quantum frumenti classis ipsa turba navali mixta ex omni genere hominum absumebat: ut arcis præsidium, etiam sine invecto (quia pauci erant), ex ante præparato sustentari posset; Tarentinis classique ne invectum quidem sufficeret. Tandem majore gratia, quam venerat, classis dimissa est. Annona haud multum laxaverat⁷, quia, remoto maritimo præsidio, subvehi frumentum non poterat.

XXI. Ejusdem æstatis exitu M. Marcellus ex Sicilia provincia quum ad Urbem venisset, a C. Calpurnio prætore¹ senatus ei ad ædem Bellonæ datus est. Ibi

Nero in Hispaniam sit missus et aliquamdiu ibi manserit ac res gesserit, et postea demum Scipio ac Silanus ei successerint; ut verisimile valde sit, principio æstatis captam esse Capuam. Firmatur idem principio cap. 21 et usu Liviano. Conf. XXII, 19 pr. XXVII, 17; XXVIII, 5, n. 9.

6. *Punica classis* Bomilcaris (confer XXIII, 41; XXIV, 36; XXV, 27), ex Sicilia, etc.; conf. Heronis Poliorc. pag. 321, vel Polyb. tom. V, pag. 36, ibique Schweigh. — *Ut* (ita ut) *arcis præsidium etiam sine invecto frumento, etc.*

7. *Annona haud multum laxaverat*; vide ad II, 3, n. 2, et II, 34, n. 13, *classis dimissa annonam, etc.*, conj. Gron.

CAP. XXI. 1. *A C. Calpurnio prætore urbano, peores quem, absentibus cons., jus erat edicendi convocandi-*

que senatum (v. XXII, 55; XXXVIII, 44 al. et supra ad cap. 3, n. 4), *senatus ei ad ædem Bellonæ datus est*; vide ad VIII, 5, o. 1, et X, 23, n. 12. Senatus extra Urbem in campo Martis (vide ad III, 63, n. 3), aut in templo Apollinis (vide ad III, 63, n. 5; X, 19, n. 10; XXXIV, 43; XXXVII, 58; XXXIX, 4) vel Bellonæ (vide ad X, 19, n. 10, et Ind. voc. *Bellona*) dari solebat et legatis et imperatoribus, triumphum petentibus, qui ibi res a se gestas exponebant et negato triumpho privati, impetrato autem triumphantes Urbem ingrediebantur et, donec eum egissent, imperium retinebant. Confer ad cap. 9, n. 7, et ad III, 10, o. 2. Ad justum vero triumphum obtinendum plura requirebantur: a, auctoritas senatus, aut certe populi jussum, et alii quidam neutrum curarunt; vide III, 63; VII, 17; X, 36, 37;

quum de rebus a se gestis disseruisset, questus leniter non suam magis, quam militum, vicem, quod provincia confecta exercitum deportare non licuisset, postulavit, ut triumphanti Urbem inire liceret: id non impetravit. Quum multis verbis actum esset, utrum minus conveniret, cuius nomine absentis, ob res prospere ductu ejus gestas, supplicatio decreta foret et diis immortalibus habitus honos, ei praesenti negare triumphum; an, quem tradere exercitum successori jussissent^a (quod, nisi manente in provincia bello, non decerneretur), eum quasi debellato triumphare, quum exercitus, testis meriti atque immeriti triumphi, abesset: medium visum, ut ovans Urbem iniret. Tribuni plebis ex auctoritate senatus ad populum tulerunt, ut

XXVIII, 9: β, ut quis dictator aut consul aut praetor esset, nec sine magistratu gessisset res: vid. XXVIII, 38, n. 4; XXXI, 20; XXXVI, 39; XXXIX, 29, quod tamen sensim neg'ectum; v. XXXIX, 4, 5; XL, 34; Plut. Pomp. p. 621; Dio, XXXVII, 21; Cic. p. Sext. 61, p. Balbo 4, pro lege Manil. 21: γ, ut dux et suis auspiciis suaque in provincia res gessisset; vide XXXIV, 10, et Val. Max. II, 8, 1-7: δ, ut pauci milites et ultra quinque millia hostium legitimum et iusto hostile bello, non civilis, causa essent; vide X, 36; Valer. loco laud. et Cic. pro Dejot. V: ε, ut auctum esset imperium roman., non amissa tantum recuperata; vide Valer. loco laud.: ζ, ut provincia esset confecta, perdomita ac pacata, exercitusque inde deportatus, honoris meriti testis et participes; nec utrumque successori traditum (vide h. l. et XXVIII, 9, n. 7; XXXI, 48 inpr. XXXIX, 29, quibus quidem contraria exempla XXXI, 49; XXXIII, 43; XXXIV,

10, 17; XXXIX, 38, 42, landavit Duk. sed simul monuit, potuisse locum gratiae datum esse, idque non obscure a Livio significari. Idem ad XXXI, 5, n. 7, adversus Peris. Anim. hist. esp. 6, pag. 229, ostendit, prolationem finium non necessariam fuisse, quia multi triumphos, praecipue navales, egerunt, qui non nisi victis hostibus opibusque eorum frangendis imperium auxerant. Haec tironum gratia monui, atque ita et hic et alii loci Liviani incerent. Confer Periz. Anim. hist. esp. 6. — *Questus leniter*, MS Gaertn. *leviter*, forte rectius. — *Provincia confecta*; vide ad II, 40, n. 9.

α. *Quem tradere exercitum successori jussissent*; vide ad XXV, 41, n. 8, *debellato*, bello confecto. — *Medium visum* est, placuit senatui, quod quasi medium esset, inter triumphum iustum, scilicet majorem, et omnino negatum, *ut ovans Urbem iniret*; vide ad I, 11, n. 2, et III, 10, n. 3, et confer simillimum locum lib. XXXIX, esp. 29.

M. Marcello, quo die Urbem ovans iniret³, imperium esset. Pridie quam Urbem iniret, in monte Albano triumphavit⁴: inde ovans multam præ se prædam in Urbem intulit. Cum simulacro captarum⁵ Syracusarum catapultæ balistæque et alia omnia instrumenta belli lata, et pacis diuturnæ regiæque opulentiae ornamenta, argenti ærisque fabrefacti vis, alia supellex pretiosaque vestis et multa nobilia signa, quibus inter primas Græciæ urbes Syracusæ ornatae fuerant: punicæ quoque victoriæ signum, octo ducti elephanti. Et non minimum fuit spectaculum⁶ cum coronis aureis præcedentes Sosis syracusanus et Mericus hispanus: quorum altero duce nocturno Syracusas introitum erat; alter Nasum, quodque ibi præsidii erat, prodiderat: his ambobus civitas data et quingena jugera agri. Sosidi in agro syracusano, qui aut regius, aut hostium populi romani fuisset, et ædes Syracusis cujus vellet eorum, in quos belli jure animadversum esset; Merico Hispanisque, qui cum eo transierant, urbs agerque in Sicilia ex iis, qui a populo romano defecissent, jussa dari. Id M. Cornelio mandatum, ut, ubi ei videretur, urbem

3. *Ut M. Marcello, quo die Urbem ovans iniret, imperium esset; vide ad cap. 9, n. 7, et confer XLV, 35, ubi tamen de triumphante agitur, non ut h. l. de ovante, et quidem absente exercita.*

4. *In monte Albano triumphavit sine auctoritate senatus populi jussu; quod primus fecit C. Papirius Maso an. Urb. 521, et post eum alii; confer XXXIII, 23, et XLII, 21. Idem primus habuit talem triumphum, cujus vera indoles parum nota est; vide Plin. XV, 29, seu 38; Valer. Max. III, 6, n. 5; Zonar. VIII, 18; Plut. Marcell. pag. 310.*

5. *Cum simulacro captarum Syra-*

cus; vide ad V, 30, n. 4. — Eam Romanorum consuetudinem elegantissime expressit Racine, Mithridate, act. III, sc. 1:

*Et gravant en airain ses frères avantages,
De mes états conquis enchâssait les images.*

Vid. etiam præclari versus nostratis Crébillon, Rhadamiste et Zénobie, acte II, sc. 9. Ed.

6. *Non minimum fuit spectaculum (doctius, quam fuisse, quod Aldus substituit)... Sosis syracusanus, etc. conf. Periz. Anim. hist. cap. 8, p. 341, qui Livium duplicis arguit negligentiae, quod inuasit, Romanos Soside duce nocturno Syracusas primum introisse,*

agrumque eis assignaret. In eodem agro Belligeni⁷, per quem illectus ad transitionem Mericus erat, quadringenta jugera agri decreta. Post profectionem ex Sicilia Marcelli, punica classis octo millia peditum, tria numidarum equitum exposuit: ad eos murgantinæ desciverunt terræ. Sequutæ defectionem earum Hybla et Macella sunt et ignobiliores quædam aliæ: et Numidæ, præfecto Mutine, vagi per totam Siciliam, sociorum populi romani agros urebant. Super hæc exercitus romanus iratus, partim quod cum imperatore non deventus ex provincia esset, partim quod in oppidis hibernare vetiti erant, segni fungebantur militia: magisque eis auctor ad seditionem, quam animus, deerat. Inter has difficultates M. Cornelius prætor et militum animos, nunc consolando, nunc castigando, sedavit, et civitates omnes, quæ defecerant, in ditionem redegit⁸; atque ex his Murgantiam Hispanis, quibus urbs agerque debebatur, ex senatusconsulto attribuit.

XXII. Consules, quum ambo Apuliam provinciam haberent minusque jam terroris a Pœnis et Hannibale esset, sortiri jussi Apuliam Macedoniamque provin-

cujus tamen rei libro præe. non meminere; quodque tradat Nasum, et XXV, 30, Achradinam a Merico Romanis traditam, Nasumque a Marcello vi captam esse.

7. *Belligeni, per quem illectus ad t. Mericus*; vide XXV, 30. — *Punica classis*, vide ad cap. 20, n. 6. — *Murgantinæ terræ*; vide ad XXIV, 27, n. 2. Sed leg. *Murgantini* et del. vox importuna *terræ*, quam quidam MSS ignorant; Gron. In MSS veru plerisque legitur *ad eos Murgentie terræ sequutæ*. Hinc Jæ. Gron. conj. *Ad eos Murgenia* (forte *Murgentia*) et *Enna*, seu *Henna* (scilicet defecere, quod e

sequ. intell., de qua vide ad XXI, 43, n. 4) *sequutæ defectionem*, etc. Idem monet verbis *sequutæ defectionem* denotare unam defectionem eumuni consilio eodem tempore factam, ut XXXII, 30 extr. *oppida, quæ defectionem sequuta erant* idem quod, Insubrium oppida, quæ defecerant. Quæ refutare conatur Fabrett. in Apologem. pag. 19. — *Hybla*; vide ad Sil. XIV, 26. — *Macella*, ut et Sehera, inter Hypsam et Crimissum flumina. Conf. Polyb. I, 24; Din. tom. 1, pag. 43, ed. Reim. et Cluver. Sicil. II, 12.

8. *In ditionem redegit*; alii *deditionem*; vide ad VIII, 20, n. 7.

cias. Sulpicio Macedonia evenit, isque Lævino successit. Fulvius, Romam comitiorum causa arcessitus, quum comitia consulibus rogandis haberet¹, prærogativa Veturia juniorum declaravit T. Manlium Torquatum et T. Otacilium. Manlius, qui præsens erat, gratulandi causa quum turba coiret, nec dubius esset consensus populi, magna circumfusus turba ad tribunal consulis venit, petitque, ut pauca verba audiret, centuriamque, quæ tulisset suffragium, revocari juberet. Erectis omnibus expectatione, quidnam postulaturus esset, oculorum valetudinem excusavit². *Impudentem et gubernatorem et imperatorem esse, qui, quum alienis oculis ei omnia agenda sint, postulet sibi aliorum capita ac fortunas committi. Proinde, si videretur³, et redire in suffragium Veturiam juniorum juberet, et meminisset in consulibus creandis belli, quod in Italia sit, temporumque reipublicæ. Vixdum requiesse aures a strepitu et tumultu hostili, quo paucos ante menses assederint prope mœnia romana.* Post hæc quum centuria frequens succlamasset, nihil se mutare sententiæ, eosdemque consules dicturos esse; tum Torquatus, « Neque ego vestros, inquit, mores consul « ferre potero, neque vos imperium meum. Redite in « suffragium, et cogitate bellum punicum in Italia et « hostium ducem Hannibalem esse. » Tum centuria,

CAP. XXII. 1. Quum comitia consulibus rogandis haberet (vide ad III, 35, n. 2, et IV; 58, n. 10), prærogativa Veturia juniorum consules declaravit, etc.; vide ad III, 52, n. 3; VII, 26, n. 8, et XXIV, 7, n. 9. — Petitque, ut pauca sua verba audiret, forte petitque (conf. not. 4); sed sæpius post præsens historicum ponitur imperf. conjunctivi; Doer. — Revocari; vide ad X, 13, n. 9.

2. Oculorum valetudinem excusavit; vide ad VI, 22, n. 3. — Aliorum capita. Omnes scripti post aliorum. Gronovius in pr. ed. not. legebat potius aliorum; forte oculorum. Eo.

3. Proinde, si videretur ipsi, Fulvio consuli... et meminisset: immo et meminisse, scil. Veturiam, Jac. Gron. Improbant Duk. et Drak. sed nec vulgatum damnant, et tam meminisset, quam redire ad centuriam referunt et

et auctoritate mota viri, et admirantium circa fremitu, petit a consule⁴, ut Veturiam seniorum citaret: *Velle se cum majoribus natu colloqui, et ex auctoritate eorum consules dicere*. Citatis Veturiæ senioribus, datum secreto in Ovili⁵ cum his colloquendi tempus. Seniores de tribus consulendum dixerunt esse, duobus jam plenis honorum, Q. Fabio et M. Marcello, et, si utique novum aliquem adversus Pœnos consulem creari vellent, M. Valerium Lævinum⁶ egregie adversus Philippum regem terra marique res gessisse. Ita de tribus consultatione data, senioribus dimissis, juniores suffragium ineunt. M. Claudium Marcellum, fulgentem tum Sicilia domita, et M. Valerium absentes consules dixerunt: auctoritatem prærogativæ omnes centuriæ sequutæ sunt⁷. Eludant nunc antiqua mirantes: non equidem, si qua sit sapientium civitas, quam docti fingunt magis, quam norunt⁸, aut principes graviore temperantioresque a cupidine imperii, aut multitudinem melius moratam censeam fieri posse. Centuriam

ad juberet, ut Livius constructionem ejus variaverit, quemadmodum VII, 35; X, 43; XXIV, 10; XXV, 15; XXXIX, 14; XXXII, 11; XLII, 39. — *Tumultu hostili, quo assederint, sc. hostes*; vide ad V, 49, n. 5, *asserint vel usserint* c. Pal. unde Crev. conj. *sonuerint*, et Doer. *concusserint vel concussa sint prope, fere, mœnia romana*.

4. *Petit a consule*, plures MSS petiit. Conf. n. 1. — *Veturiam seniorum*; confer not. 1, et ad III, 51, n. 3.

5. *Datum secreto in Ovili*, etc. vide ad X, 13, n. 9.

6. *Q. Fabio et M. Marcello et... Lævinum*, etc. pro vulg. et Lævino, qui gessisset. — *Fabius et Marcellus* tunc temporis videri poterant quasi debiti

duces contra Pœnum; alius tamen erat dignus quoque qui Hannibali opponeretur: is est Lævinus. Ed. — *Absentes consules dixerunt*; vide ad IV, 42, n. 1. Marcellus in Urbe erat.

7. *Auctoritatem prærogativæ omnes centuriæ sequuntur*; vide ad III, 51, n. 3. — *Eludant nunc antiqua mirantes*, hoc est, sunt nunc homines parum docti et ignorantiam rerum morumque veterum contemnendis iisdem præsentibusque præferendis velantes, et eludant, rideant illos (vide ad I, 36, n. 4), qui antiqua mirantur et præferunt, ut haud dubie optimus et doctissimus quisque; Gron. An leg. *eludantur*? — *Equidem*; vide ad V, 51, n. 3.

8. *Si qua sit sapientium civitas*,

vero juniorum seniores consulere voluisse, quibus imperium suffragio mandaret, vix ut verisimile sit, parentum quoque hoc sæculo vilis levisque apud liberos auctoritas fecit.

XXIII. Prætoria inde comitia habita. P. Manlius Vulso et L. Manlius Acidinus et C. Lætorius et L. Cincius Alimentus creati sunt. Forte ita incidit, ut comitiis perfectis nuntiaretur, T. Otacilium¹, quem T. Manlio, nisi interpellatus ordo comitiorum esset, collegam absentem daturus fuisse videbatur populus, mortuum in Sicilia esse. Ludi Apollinares et priore anno fuerant, et, eo anno ut fierent, referente Calpurnio prætore, senatus decrevit, ut in perpetuum voverentur. Eodem anno prodigia aliquot visa nuntiataque sunt: in æde Concordiæ Victoria; quæ in culmine erat, fulmine icta decussaque, ad Victorias, quæ in antefixis erant², harsit, neque inde procidit: et Anagnia et Fregellis nuntiatum est, murum portasque de cælo tactas; et in foro Subertano sanguinis rivos per diem³ totum fluxisse, et Ereti lapidibus pluisse, et Reate mulam pepe-

quam docti fingunt magis, quam norunt, ut Plato in libris de republica. — Parentum quoque hoc sæculo, etc.; vide ad III, 20, n. 6.

CAP. XXIII. 1. T. Otacilium, quem cum T. Manlio consulem declaraverat Veturia juniorum; vide cap. 22 præ. — Interpellatus ordo comitiorum a T. Manlio, qui redire in suffragium iusserat Veturiam. — Referente Calpurnio prætore de ludis his ad senatum, eo anno ut fierent.

2. Victorias, quæ in antefixis erant, parva eorum statuas, ornatus causa positas in antefixis, inter antefixas, quæ ex opere figulino tectis affiguntur sub stillicidio, Fest. Conf. ad XXXIV,

4, n. 7, et Duker. ad h. l. qui monet, antefixa non fuisse fastigia, exportata templorum, quod Salmas. ad Spartiani Pesc. Nigr. cap. ultim. statuere videatur, sed inferiora culmine, quoniam Victoria de culmine decussa in antefixa sit delata. — In foro Subertano omnes pæne MSS et edd. ante Mogunt. ut apud Plin. III, 5, a. 8, ubi Hard. monet, designari oppidum Suberetum, hodie Sovretto, haud procul Soana et Flore flum. situm dictumque a subere, quo circumjectus ager abundet. Sudertano alii, et Suderum memorat Ptol. III, 1.

3. Sanguinis rivos per diem, etc.; vide ad I, 31, n. 1.

risse. Ea prodigia hostiis majoribus sunt procurata ⁴, et obsecratio in unum diem populo indicta et novemdiale sacrum. Sacerdotes publici aliquot eo anno demortui sunt novique suffecti : in locum M'. Æmilii Numidæ decemviri sacrorum M. Æmilius Lepidus; in locum M'. Pomponii Mathonis pontificis C. Livius; in locum Sp. Carvili Maximi auguris M. Servilius. T. Otacilius Crassus pontifex quia exacto anno mortuus erat ⁵, ideo nominatio in locum ejus non est facta. C. Claudius flamen dialis, quod exta perperam dederat, flaminio abiit.

XXIV. Per idem tempus M. Valerius Lævinus, tentatis prius per secreta colloquia principum animis ¹, ad indictum ante ad id ipsum concilium Ætolorum classe expedita venit. Ubi quum Syracusas Capuamque captas ², in fidem in Sicilia Italiaque rerum secun-

4. *Ea prodigia h. m. s. procurata*; vide ad I, 30, n. 11. — *Obsecratio*; vide ad III, 63, n. 2. — *Novemdiale sacrum*; vide ad I, 31, n. 3. — *Sacerdotes publici aliquot*. In MSS nonnullis legere est *aliquanti*, quod Lipsius acerrime propugnat, quia sic Plautus, Sallustius aliique loquuntur. Ita et Modius recepit. Sed J. Fr. Gronovio duce, Drakenb. plurimorum et optimorum codd. auctoritatem sequitur. Non enim, inquit, sufficit monuisse, Plautum, Sallustium et alios ita loqui; verum Lævium ita loquutum esse, ostendendum erat. Eu.

5. *Quia exacto anno mortuus erat*, etc., ntrum in ea re religio aliqua fuerit, an id ob aliam causam fieri non solet, nosquam inveni; Duk. Immo nominatio successoris *non est facta* hoc anno, *quia exacto*, etc. Hinc dilato; nec mirum. — *Quod exta perperam*, non rite, dederat, scil. Jovi,

cui idibus cojusvis mensis et V. kal. jul. sacrificare solebat. — *Flaminio abiit* : decreto pontificum, qui ceremoniarum sacrorumque iudices ac viudices erant; aut pontificis max. decreto, cui omnia sacra subjecerat Numa (vide I, 20), cuique parere sacerdotes a populo coactos fuisse, aliquot locis narrat Livius; Duk. Conf. Gruch. de vet. Jur. pont. II, 11; Serv. ad Virg. G. II, 194; Intpp. Val. Max. I, 1, n. 4.

CAP. XXIV. 1. *Tentatis prius principum animis*; vide ad IX, 35, n. 1. — *Classe expedita*; vide ad I, 14, n. 4, et V, 16, n. 2.

2. *Ubi quum Syracusas Capuamque captas esse* (*captam* MS Put. et inde Drak.) ostentasset, memorasset, docuisset (et passim ostentare et ostendere : confer ad XXV, 17, n. 1), simulque jactasset, in fidem rerum s.; ut his fidem faceret; vide ad XXI, 13,

darum, ostentasset, adjecissetque, jam inde a majoribus traditum morem Romanis colendi socios³, ex quibus alios in civitatem atque æquum secum jus accipissent, alios in ea fortuna haberent, ut socii esse, quam cives, mallent. Ætolos eo in majore futuros honore, quod gentium transmarinarum in amicitiam primi venissent. Philippum eis et Macedonas graves accolae esse; quorum se vim ac spiritus et jam fregisse, et eo redacturum esse, ut non his modo urbibus, quas per vim ademissent Ætolis, excedant, sed ipsam Macedoniam infestam habeant⁴. Et Acarnanais, quos ægre ferrent Ætoli a corpore suo diremptos, restitutum se in antiquam formulam jurisque ac ditionis eorum⁵. Hæc, dicta promissaque ab romano imperatore, Scopas, qui tum prætor gentis erat, et Dorimachus⁶, principes Ætolorum, affirmaverunt auctoritate sua, minore

u. 2. Sic XXXVIII, 51 pr. «vetera luxurie crimina ad fidem præsentium criminum referre.»

3. *Morem Romanis colendi socios*, etc. vide ad XXII, 13, n. 9. — *Alios in ea fortuna haberent*, tam leniter tractarent, aliorum conditionem eam esse vellent juberentve. — *Ætolos eo in majore futuros honore*, acil. ait. Hoc verbum intelligit Doer. et majorem interpunct. post *mallent* delectandam putat, ut hinc sit periodi præc. apodosis, quam tamen alii verbis, orationi hinc proxime subjectis, contineri putant, ut passim apud Livium. Confer ad V, 24, n. 6, et infra ad XXVI, 32, n. 1.

4. *Macedoniam infestam habeant*; vide ad I, 7, n. 7. — *A corpore suo diremptos*, ut corpus civitatis cap. 16, confer ad I, 17. n. 2.

5. *Restitutum se in antiquam* (antiqui XXXII, 33, n. 8) *formulam*

juris ac ditionis eorum, quod una voce cap. extr. *contribuere* et græce προσέταται dicitur; Valesian. *Formula juris, imperii, sociorum* XXXII, 33; XXXIII, 38 pr. XXXVIII, 9; XLIII, 6; XLIV, 16, pro simpl. *jus, imperium, socii*, et *formula* pro *ditione* XXXIX, 26. Similiter in *formam* et *formulam provinciarum* redigere. Quæ omnia respiciunt ad *formulam* quandam normamque, ad quam redigenda sunt et constituenda.

6. *Scopas et Dorimachus*, prætores Ætolorum, de quibus vide Polyb. IV, 3-12, 16, 27, 57-67, 77; V, 3-16; IX, 42; XLII, 1, 2; XVI, 39; XVIII, 36 seq. *Dorimachus* ex emend. Dukerii edidit Drak. quia similiter dicitur *Doryphorus* Suet. Ner. 29, *Dorylaus* Cic. pro Dejot. 15, et *Dorylas* Ovid. Met. V, 129. Sed in Polybii codd. semel taptum XVIII, 37, Δεφύμας; legitur, in reliquis locis rectius

cum verecundia et maiore cum fide vim maiestatemque populi romani extollentes. Maxime tamen spes potiundæ movebat Acarnaniæ: igitur conscriptæ conditiones⁷, quibus in amicitiam societatemque populi romani venirent; additumque, *ut, si placeret vellentque, eodem jure amicitiae Elei Lacedæmonique, et Attalus, et Pleuratus et Scerdilædus essent* (Asiæ Attalus, hi Thracum et Illyriorum reges). *Bellum ut extemplo Ætoli cum Philippo terra gererent: navibus ne minus viginti quinquere milibus adjuvaret Romanus. Urbium Corcyrae tenus⁸ ab Ætolia incipienti solum tectaque et muri cum agris Ætolorum; alia omnis præda populi romani esset; darentque operam Romani, ut Acarnaniam Ætoli haberent. Si Ætoli pacem cum Philippo facerent, fœderi adscriberent, ita ratam eorum pacem⁹, si Philippus arma ab Romanis sociisque, quique eorum ditionis essent, abstinuisset¹⁰. Item, si populus romanus fœdere jungeretur regi, ut caveret, ne jus ei belli inferendi Ætolis sociisque eorum esset. Hæc convenerunt, conscriptaque biennio post Olym-*

δορίμαχος, quoniam voce. δορίμαχος, δορίμαχος, δορίμαχος, δορίμαχος ex tertio caso δορί composita sunt: quod jam monuit Schweigh. ad Appian. tom. III, pag. 159. — *Minore verecundia et maiore cum fide*, quam fecerant Romani, qui verecundius se laudabant, et tamen minus credebantur, utpote qui in re sua testimonium dabant; Drak. *minore cum facundia, at maiore cum fide* emend. Doer. quia Lævinos non sine ostentatione loquutus sit. Sed Ætolorum verecundia minor esse potuit in laudando. Creverius legit *et maiore*, id est, ita ut facilius his laudibus fides haberetur. En.

7. *Conscriptæ conditiones*, etc.; confer Polyb. IX, 30, 39; X, 41; XI,

6; XVIII, 21. *Pleuratus et Scerdilædus*; vide ad XXII, 33, n. 3. *Attalus rex Asiæ*, proprie sic Romanis dilectus, tractus litoralis a Pergamo in Mysia ad Cariam. Coofer Spanhem. de usu et præstantia NN. Diss. VIII, pag. 511, et IX, pag. 620, ubi et stemma Attalorum.

8. *Corcyra tenus* MSS; *Corcyra* t. edd. ante Gron. *Corcyra* ipsa ex eo tempore præfectum rom. habuisse et classes rom. recepisse videtur. Coofer Iod. et ad XXXVIII, 11, n. 4.

9. *Ratam eorum pacem*, immo *ratam* p., Mur.

10. *Si Philippus arma ab Romanis abstinuisset*; vide ad II, 22, n. 3. — *Hæc convenerunt*; vide ad I, 3, n. 4

piæ ab Ætolis, in Capitolio ab Romanis, ut testata sacratissimis monumentis essent, sunt posita. Moræ causa fuerant retenti Romæ diutius legati Ætolorum: nec tamen impedimento id rebus gerendis fuit. Et Ætoli extemplo moverunt adversus Philippum bellum; et Lævinus Zacynthum (parva insula est propinqua Ætolie: urbem unam eodem, quo ipsa est, nomine habet), eam præter arcem vi cepit¹¹, et Oeniadas Nasumque Acarnanum¹² captas Ætolis contribuit. Philippum quoque satis implicatum bello finitimo ratus, ne Italiam Pœnosque et pacta cum Hannibale posset respicere, Corcyram ipse se recepit.

XXV. Philippo Ætolorum defectio Pellæ hibernanti allata est: itaque, quia primo vere¹ moturus exercitum in Græciam erat, Illyrios finitimasque eis urbes alterno metu quietas² ut Macedonia haberet, expeditionem subitam in Oricinorum atque³ Apolloniatiū fines fecit, egressosque Apolloniatas cum magno terrore atque pavore compulit intra muros. Vastatis proximis Illyrici⁴, in Pelagoniam eadem celeritate vertit iter: inde Dardanorum urbem, sitam in Macedonia, transitum Dardanis facturam, cepit. His raptim actis,

11. Et Lævinus Zacynthum...eam vi cepit; vide ad I, 19, n. 1.

12. Oeniadas Nasumque (Dor. pro Νῆσος) Acarnanum urbes e. Æ. c.; confer Polyb. IX, 33, 39. Oeniades postea Acarnanibus restitutum; vide XXXVIII, 11 extr. et Polyb. XXII, 15. — Ætolis contribuit; conf. not. 5.

CAP. XXV. 1. Primo vere; vide ed I, 6, n. 1.

2. Alterno metu quietas plerique MSS, hoc est, motuo metu, Macedonum ab Illyriis et eorum ab illis. Confer ed XXI, 26, n. 6, et Tec. Hist. III, 5 extr. alieno metu edd. ante Groo.

altergo m. Pot. unde ab tergo conj. Salmas. et Ruben. — Hæc Salmasii conjectura Creverio rectissime videtur oīsl vox metu interposita subsultantem orationem efficeret. Caterum eet alternus pavor ad XXIII, 26, et Stet. Thebaid. VI, 759: Alternus paulum timor et permixta furori Consilii, etc. = Eo.

3. Oricinorum atque Apolloniatiū; vide ad XXIV, 40, n. 1, 2.

4. Vastatis proximis Illyrici, scil. locis, terris, agris. Illyriis et Illyricis al. — Pelagoniam; vide XLV, 29, 30. Mox inde Dardanorum urbem Sin.

inemor ætolici junctique cum eo romani belli, per Pelagoniam et Lynceum et Bottiæam in Thessaliam descendit. Ad bellum secum adversus Ætolos capessendum incitari posse homines credebat; et, relicto ad fauces Thessaliæ Perseo cum quatuor millibus armatorum ad arcendos aditu Ætolos, ipse, prius quam majoribus occuparetur rebus, in Macedoniam atque inde in Thraciam exercitum ac Mædos duxit⁵. Incurrere ea gens in Macedoniam solita erat, ubi regem occupatum externo bello ac siue præsidio esse regnum sensisset. Ad Phragandas igitur vastare agros, et urbem Jamphorinam, caput arcemque Mædicæ, oppugnare cœpit. Scopas, ubi profectum in Thraciam regem occupatumque ibi bello audivit, armata omni juventute Ætolorum, bellum inferre Acarnaniæ parat. Adversus quos⁶ Acarnanum gens et viribus impar, et jam Oëui-

tiam, in Macedoniam (ita plerique MSS et edd. ante Mogunt.) transitum D. f. non male conj. Ruben. Σιντία πόλις Μακεδονίας πρὸς τῇ Θράκῃ, Steph. Sed pro Sintia forte aliam urbem memoravit Livius, ad fines Dardaniæ Macedoniæque sitam. Cæterum Dardani gens Mæsiæ (hodie Serviæ) proxima infestissimaque Macedoniæ, quam sæpius invasere; vide Ind. et Polyb. IV, 66; V, 97; XXVIII, 8. — Lynceus caput Lyncestidis, in parte septentr. Macedoniæ, in qua et Pelagonia fuit. Confer XXXI, 33; XLV, 49, 30. — Bottiæa, Βοττῆαια, sen Bottiæia, Βοττιαία, et Bottia apud Polyb. V, 97, 4, et Etymol. M. (ubi et Βόττιαι et Βοττιαία πόλις Μακεδονίας, unde forsitan Bottiorum leg. pro Pettiorum XLV, 30, n. 3) parva regio Macedoniæ ad sinum Thermaicum inter Axii et Lydiæ omnia ab occidente Αἰθίοι. ubi in mare exit. pro-

xima Pieriæ, ut hæc Thessaliæ, ea-que Ætoliciæ. Confer Noris. diss. III, de Epoch. Syro-Mæc. cap. 2. Τὸ ἔντε ante Bottiæam nescio cur deleverit Drak. Forte operis tribuendum. Malim vero h. l. Lyncestidem scribere pro Lynceum.

5. In Thraciam exercitum ac, et quidem, Mædos duxit (vide ad II, 42, n. 7): nam Mædi in Mædica, regione Thraciæ, sub Pangæo monte siti et proxima Macedoniæ. Phraganda gens Thraciæ propinqua, sed obscura: vel potius oppidum Mædicæ, ut Jamphorina, ejus caput.

6. Adversus quos (scilicet Ætolos) edd. ante Drakeboreh qui e plerisque MSS dedit quod scilicet bellum. Sed adversus bellum instruere bellum minus bene dicitur. — Acarnanum gens et candidissima bonestissimaque Græcarum, et constantissima amantissimaque libertatis; vide Polyb. IV,

das Nasumque amissa cernens romanaque insuper arma ingruere, ira magis instruit, quam consilio, bellum. Conjugibus liberisque et senioribus supra sexaginta annos iu propinquam Epirum missis, ab quindecim ad sexaginta annos conjurant, nisi victores, se non redituros. Qui victus acie excessisset, eum ne quis urbe, tecto, mensa, lare reciperet, diram execrationem in populares, obtestationem quam sanctissimam potuerunt adversus hospites, composuerunt; precatique simul Epirotas sunt, ut, qui suorum in acie cecidissent, eos uno tumulo contegerent, adhibereutque humatis titulum⁷: HIC SITI SVNT ACARNANES, QVI ADVERSVS VIM ATQVE INIURIAM ÆTOLORVM PRO PATRIA PVGNANTES MORTEM OCCVBVERVNT. Per hæc incitatis animis, castra in extremis finibus suis obvia hosti posuerunt. Nuntiis ad Philippum missis, quanto res in discrimine esset, omittere Philippum id, quod in manibus erat⁸, coegerunt bellum, Jamphorina per deditionem recepta, et prospero alio successu rerum⁹. Ætolorum impetum tardaverat primo conjurationis fama acarnanicæ: de-

30; IX, 40; XVI, 32. *Ætoli* contra gens avara, inquieta, superba, ingrata; avida prædæ, socios non minus quam hostes apollans, improba, et belli et pacis jura ignorans, et assueta ex rapto vivere ferinamque quandam agere vitam; vide XXVII, 30; XXXI, 28; XXXII, 34; XXXIII, 11, 44; XXXVI, 17; XXXVIII, 9; XLIII, 22; Polyb. II, 3, 43, 45, 46; IV, 3, 16, 67, 79; IX, 38; XVII, 5; XVIII, 17. — *Oeniadas Nasumque amissa*. J. Fr. Gronovius legit *amissas* scil. urbes. At quum *amissa* vetus scriptura sit, pluresque eam codd. teneantur, nihil mutandum erat, nam ad *amissa* æque *oppida*, quam ad *amissas* cum Gronovio *urbes* intelligere possumus. Cie-

terum, ait Drak, solet etiam alibi duobus nominibus singular. vel pluralibus alterius generis subungi adjectivum plurale neutrum; vid. ad IV, 57; XL, 10, etc. En. — *Ab quindecim ad sexaginta annos*: ætas urgente necessitate et publico discrimine armata, non legitima ætas militaris apud Acarnanas; Duk. Confer Lips. Mil. Rom. I, 2 et 4.

7. *Adhibereutque humatis titulum*, inscriptionem sepulcri, epitaphium. Forte legendum *adscribereutque* cum Gronovio.

8. *Quod in manibus erat, bellum*; vide ad V, 20, n. 1.

9. *Prospero alio successu rerum*, quum hic prosper esset, rebus aliis

inde auditus Philippi adventus regredi etiam in intimos coegit fines. Nec Philippus, quanquam, ne opprimerentur Acarnanes, itineribus magnis ierat, ultra Diuum est progressus. Inde, quum audisset reditum Ætolorum ex Acarnania, et ipse Pellam rediit.

XXVI. Lævinus, veris principio a Corcyra profectus navibus, superato Leucata¹ promontorio, quum venisset Naupactum, Anticyram inde se petiturum edixit, ut præsto ibi Scopas Ætolique essent. Sita Anticyra est in Locride læva parte sinum corinthiacum intrantibus: breve terra iter eo, brevis navigatio ab Naupacto est. Tertio ferme post die utrinque oppugnari cœpta est: gravior a mari oppugatio erat; quia et tormenta machinique omnis generis in navibus erant, et Romani inde oppugnabant. Itaque intra paucos dies recepta urbs per deditionem Ætolis traditur, præda ex

prosperè succedentibus. — *Ultra Diuum* MSS; *u. Cliven* edd. ante Gron. *Diium* opp. Macedoniae, ad Hallacmon flum., sub Olympo, in sinibus Pieriæ et ora maris; vide XLIV, 7, 9; Polyb. IV, 62; V, 9; Plin. IV, 10.

CAP. XXVI. 1. *Superato Leucata* (hodie *Capo Ducato*) promontorio Leucadis, sive Leucadiæ (hodie *S. Maura*), quæ olim peninsula erat, Acarnaniæ coherens, et deinde insula est facta (sed jam dudum ante illa tempora, quæ XXXIII, 17, significantur), perfuso iathmo, qui inde *Διόπυκτος* dictus, et in quo sita *Leucas* urbs, caput Acarnaniæ, olim *Neritum* (ut insula *Neritis*) appellatum et nunc *Leucada*. *Leucata* Put. et alii MSS; *Leucate* edd. ante Drak. Diebatur *Αυκιάδας*, æο *Αυκιάτης*, *Αυκιάρα* et *Αυκιάρα*. Confer XXXIII, 17; ad Sil. XV, 302; Hard. ad Plin. IV, 1, 2; Casaub. ad Strab. X, pag. 451 seq.;

Duker. ad Thucyd. IV, 8; Schweigh. ad Polyb. V, 5, 12; Drak. ad h. l. et ad XLIV, 1, ubi dicitur *superato* scil. promontorio *Leucata*. — *Naupactus* extremum Locridis et postea Ætolorum opp. cum portu ad sinum *Corinthiacum*, hodie *Lepanto*. — *Anticyra*, *Ἀντικύρα*, *Ἀντικύρα* et rectius *Ἀντικύρα* (adversa *Cyrrhæ*, seu *Cirræ*, seu *Cirræ*) oomen duarum urbium maritimarum hellebori proventu nobilium, in Phocide ad sinum *Crisæum* vel *Corinthiacum*, et in Phthiotide, parte *Thessaliæ*, ad *Maliacum* sinum et montem *Oëtram*. Sita *Anticyra* est in *Locride*: forte leg. in *Phocide*, ut XXXII, 18, vel a *Locride*. Sed et Strabo lib. IX, pag. 299, dicit *Ἀντικύραν* in regione *Oëτρα* esse *ἐπὶ τῷ ἁγίῳ τῷ ἐν Ἀκαρίῳ τῷ ἐν Ἑσπείῳ*. Incertos ad maris oram fuisse limites Locrorum et Phocensium, et illos ultra modum prorogatos, ob temporum

pacto Romanis cessit². Literæ Lævino redditæ, consulem eum absentem declaratum, et successorem venire P. Sulpicium. Cæterum, diuturno ibi morbo implicitus, serius spe omniium Romam venit. M. Marcellus, quum idibus martiis consulatum inisset, senatum eo die, moris modo causa, habuit, professus, *nihil se, absente collega, neque de republica, neque de provinciis, acturum. Scire se, frequentes Siculos prope Urbem in villis obtrektorum suorum³ esse. Quibus, tantum ubesse, ut per se non liceat pulam Romæ crimina editu fictaque ab inimicis vulgare, ut, ni simularent, aliquem sibi timorem, absente collega, dicendi de consule esse, ipse eis extemplo daturus senatum fuerit. Ubi quidem collegu venisset, non passurum quidquam prius agi, quam ut Siculi in senatum introducantur. Delectum prope a M. Cornelio per totam Siciliam habitum⁴, ut quam plurimi questum de se Romam venirent. Eundem literis falsis Urbem implesse, bellum in Sicilia esse, ut suam laudem minuatur. Moderati animi gloriam eo die adeptus consul, senatum dimisit; ac prope iustitium omnium rerum⁵ futurum videbatur, donec alter consul ad Urbem venisset. Otium, ut solet, excitavit plebis rumores: belli diuturnitate et vastatos agros*

diversitatem vel permistionem turbatorum finium, monet Cellar. Geogr. ant. II, 13.

2. *Recepta urbs Atolis traditur, præda ex pacto Romanis cessit; conf. cap. 24, et Polyb. IX, 39.*

3. *Obtrektorum suorum*, M. Cornelii (vide not. 4) et aliorum. — *Dicendi de consule*, accusandi Marcellum, qui nunc consul et præsens esset, absente collega. — *Eis daturus senatum f.*; vide ad VIII, 5, n. 1.

4. *Delectum prope a M. Cornelio per totam Siciliam habitum*, hoc est,

numerum accusatorum ab eo submissum, ut prope per totam Siciliam delectum eorum habuisse videatur, tamquam militum; Dok. Errat Pigh. in Ann. ad an. 542.

5. *Iustitium omnium rerum*; vide ad III, 3, n. 2. — *Belli diuturnitate et vastatos agros*. Creverio magis placeat, *belli diuturnitatem*, et *vastatos*, nempe *quererentur*. Et quod ille coniecerat, in Lov. 3 et Hav. legi testatur Drak. Param quidem commodè videtur vastatio agrorum, qui circa Urbem erant, bellorum diuturnitati adscribi. Eo.

*circa Urbem, qua infesto agmine isset Hannibal, et exhaustum delectibus Italiam, et prope quotannis exercitus cæsos querebantur; et consules bellicosos ambo, viros acres nimis et feroces, creatos, qui vel in pace tranquilla bellum excitare possent, nedum in bello respirare civitatem forent passuri*⁶.

XXVII. Interruptit hos sermones nocte, quæ pridie quinquatrus fuit¹, pluribus simul locis circa forum incendium ortum: eodem tempore septem tabernæ, quæ postea quinque, et argentariæ, quæ nunc novæ appellantur, arsere. Comprehensa postea privata ædificia; neque enim tum basilicæ erant²: comprehensæ lautumia, forumque piscatorium, et atrium regium. Ædes Vestæ vix defensa est tredecim maxime servorum opera, qui in publicum redempti³ ac manumissi sunt.

6. *Respirare civitatem forent passuri*; vide ad VI, 42, n. 7.

CAP. XXVII. 1. *Pridie quinquatrus*; vide ad Juvenal. X, 115, et ad Tac. Ann. XIV, 12, n. 1. — *Septem tabernæ*, etc.; vide ad III, 27, v. 3, et confer Nardin. Rom. vet. V, 3. Su persuadet tamen de his quædam satis obscura et incerta, v. e. quæ et quorum hæ septem tabernæ fuerint, quando argentariæ, quæ deinde novæ appellatæ sunt, ita dici coeperint, eor Livius XXVII, 11, pro argentariis macellum dieat, et alia; Duk.

2. *Neque enim tum basilicæ erant*, porticus ampliores et magnificæ circa fora, theatra ac templa; vide ad Tac. Ann. III, 72, n. 1. Livius h. l. innuit, suo tempore in ordine post tabernas fuisse basilicæ, ubi olim privata ædificia; Glar. — *Lautumia* tum lapicidina, ad quas noxii solebant damnari (vide Plaut. Capt. III, 5, 65, et Pœn. IV, 2, 5), tum carceres lapidei vel e lapidibus excisi, qualis fuit

celeberrimus Syracusanus. Conf. Ind. Cie. Verr. I, 5; V, 27 (ad quæ loca vide Intpp.); Vestus v. *Lautumia* et Dorvill. iter Sicul. tom. I, pag. 181. Vox est græca λατρεία et λατορεία, et quibusdam latomia et latumia scribitur, sed rectius lautumia, iudice Gron. ad Liv. XXXVII, 3, quia in Livio, Plauto, Cicerone et Digestis optimi id habent libri, eorumque auctoritas maxime confirmetur joco Sabini apud M. Senecæ. Controv. IX, 4 ext. ubi ita legit: *Ne, inquit, quæquam vestrum nomen ipsum, quasi aliquid lauti et porum squaloria præferens; Lautumia inde, quod minime lauta res est. — Forum piscatorium* in undecima regione Urbis ad Argiletum. — *Atrium reg.* ad eadem Festæ et latus oecid. fori romani, lu octava regione Urbis, quod Numa (alii putant Tarquinii Superbi) regis olim domicilium fuerit. Conf. XXVII, 11, et Ov. Fast. V, 263 sq. *Regie conj.* Gron. 3. *In pub. redempti*; id est, ut in

Nocte ac die continuatum incendium fuit; nec ulli dubium erat, humana id fraude factum esse, quod pluribus simul locis et iis diversis ignes coorti essent. Itaque consul ex auctoritate senatus pro concione ⁴ edixit, qui, quorum opera id conflatum incendium, profiteretur, præmium fore, libero pecuniam, servo libertatem. Eo præmio inductus Campanorum Calaviorum servus (Mannus ei nomen erat ⁵) indicavit, *dominos et quinque præterea juvenes nobiles campanos, quorum parentes a Q. Fulvio securi percussi erant, id incendium fecisse; vulgoque facturos alia, ni comprehendantur.* Comprehensi ipsi familiæque eorum ⁶; et primo elevabatur index indiciumque; *pridie eum verberibus castigatum ab dominis discessisse, per iram ac levitatem ex re fortuita crimen commentum.* Cæterum ut coram coarguebantur, et quæstio ex ministris facinoris foro medio haberi cœpta est, fassi omnes, atque in dominos servosque conscios animadversum est: indici libertas data et viginti millia æris. Consuli Lævino Capuam prætereunti circumfusa multitudo Campanorum est, obsecrantium cum lacrymis, ut sibi Romam ad senatum ire liceret, oratum, si qua misericordia tandem flecti possent, ne se ad ultimum perditum irent, nomenque Campanorum a Q. Flacco deleri sine-

potestate populi essent, ac postea manumissi: v. II, 9, n. 4.

4. *Pro concione* populi, ut VII, 10; XLV, 2; Tac. Ann. I, 44. Sic et al. *in concione*; et simil. *pro tribunali* XXVI, 38, n. 6; XXVII, 19, n. 6; XLV, 26, n. 6; *pro muris, pro rostris, pro litore*, etc. *pro in tribunali*, etc. Cf. ad I, 47, n. 9; XXIV, 22, n. 1; ad Tac. Annal. II, 81, n. 2. — *Edixit*; vid. ad XXI, 63, n. 1.

5. *Mannus ei nomen erat*, forte

leg. *Manius ei*, vel cum Gron. *Manio nomen erat*. Id enim nomen servile fuit; vid. Intpp. Cat. Re Rust. 141, al. 142. De *Calaviis* vid. Ind. Moz. verba *quorum parentes...* erant parentheses forte includenda et Livio tribuenda sunt, non servo; aut essent leg. *pro erant*. — *Fulgoque*; vide ad V, 8, n. 1.

6. *Comprehensi ipsi familiæque eorum*; vide ad III, 19, n. 13. — *Elevabatur index indiciumque*; vide ad III, 21, n. 5. — *Viginti millia æris*.

rent. Flaccus, *sibi privatam simultatem cum Campanis, negare, nullam esse*⁷: *publicas inimicitias et hostiles esse et futuras, quoad eo animo esse erga populum romanum sciret. Nullam enim in terris gentem esse, nullum infestiozem populum nomini romano. Ideo se manibus inclusos tenere eos, quia, si qui evasisent aliqua*⁸, *velut feras bestias per agros vagari et laniare et trucidare, quodcumque obvium detur. Alios ad Hannibalem transfugisse, alios ad Romam incendendam profectos. Inventurum in semiusto foro consulem vestigia sceleris Campanorum. Vestæ ædem petitam*⁹ *et æternos ignes et conditum in penetrati fatale pignus imperii romani. Se minime censere tutum esse, Campani potestatem intrandi romana mœnia fieri.* Lævinus Campanos, jurejurando a Flacco adactos, quinto die, quam ab senatu responsum accepissent, Capuam redituros, sequi se Romam jussit. Hac circumfusus multitudine, simul Siculis obviam egressis Ætolisque, Romam præivit¹⁰, clarissimarum urbium excidio celeberrimis viris victos bello accusatores in Urbem ad-

Marce argenti Parisienses 31 cum anelis duobus. Ed.

7. *Negare nullam esse*; vide ad II, 45, n. 7. An leg. *ullam*? — *Eo animo*, tam infesto esse eos.

8. *Quia, si qui evasisent aliqua* (vide ad III, 70, n. 2), *vagari pro vagantur*, vel eos *vagari* constat. Ita *quum* jungitur infinitivo; vide ad I, 35, n. 1; II, 27 pr.

9. *Vestæ ædem petitam* (conf. ad cap. 7, n. 2) *et æternos ignes et conditum*, etc. Vide ad I, 20, n. 3. — *Fatale pignus*. Palladium, quod ab Æneæ advectum in Italiam in æde Vestæ asservari jactitabant. Quale fuerit neminem definire notat Creverius, quum summa religio abderetur, neu

qui illud tractabant fas esse putarent quidquam de eo apud profanos enunciare. Vid. Virg. Æn. II, 163 sq. et Exc. IVth; Ovid. Met. XIII, 99; Fast. VI, 421 sq. Dict. Cret. I, esp. 5; Apollod. III, 12; Dar. Phryg. Iliad. 10; Dionys. Halic. lib. I; Herod. I, 14; Plut. de Reb. rom.; *Mém. de l'Ac. des Inscript.* IV, V, VI et XIV. En.

10. *Simul Siculis... Rom. præivit*: ita e MSS locum restituit Gron. Obas. IV, 16, et intell. *Ætolorum* legatos, Romam missos, ut fœdus cum Lævino initum senatus probaret, ibique diutius retentos; vid. cap. 24. — *Adducens in Urbem accusatores*, Campanos et Siculos, bello victos a *viris clarissimarum urbium*, Capuæ et Syracusæ.

ducens. De republica tamen primum ac de provinciis ambo consules ad senatum retulere ¹¹.

XXVIII. Ibi Lævinus, quo statu Macedonia² et Græcia, Ætoli, Acarnanes Locrique essent, quasque ibi res ipse egisset terra marique, exposuit: *Philippum, inferentem bellum Ætolis, in Macedoniam retro ab se compulsum, ad intima penitus regni abisse, legionemque inde deduci posse: classem satis esse ad arcendum Italia regem.* Hæc de se deque provincia, cui præfuerat. Consulum de provinciis communis relatio fuit. Decrevere Patres, *ut alteri consulum Italia bellumque cum Hannibale provincia esset: alter classem, cui T. Otacilius præfuisset, Siciliamque provinciam cum L. Cincio prætore obtineret.* Exercitus eis duo decreti², qui in Etruria Galliaque essent; eæ quatuor erant legiones: urbanæ duæ superioris anni in Etruriam; duæ, quibus Sulpicius consul præfuisset, in Galliam mitterentur: Galliæ et legionibus præesset, quem consul, cujus Italia provincia esset, præfecisset. In Etruriam C. Calpurnius, post præturam prorogato in annum imperio, missus; et Q. Fulvio Capua provincia decreta prorogatumque in annum imperium. Exercitus civium sociorumque minui jussus, ut ex duabus legionibus una

rum, æcidio celeberrimis, Q. Fulvio Flacco et Marcello.

11. De republica... ad senatum retulere; vide ad XXI, 6, n. 4.

CAP. XXVIII. 1. Quo statu Macedonia, etc. Vide ad III, 68, n. 1. — *Classem satis esse.* Classem sine legionario milite, sociis tantum navalibus instructam intelligit Cræverius: socii enim navales non ii sunt solum qui nautica ministeria obeunt, sed et milites tuendis navibus attributi. Ed.

2. Exercitus eis duo decreti.... urbanæ duæ aliæ.... in Galliam ut

mitterentur, scilicet decretum est. Conf. XL, 44, et ad Tac. Ann. I, 15, n. 4, qui in Etruria, etc. ex emend. Peris. pro vulg. quæ in E. G. essent (eæ gerant) legiones. — *Legiones urbanæ* ad tutelam Urbis acilii, ac deinde fere altero anno, interdum etiam eodem, si ita res poscetet, adversus hostem duci solebant; Duk. Coll. XXIIL, 14, 25, 31; XXIV, 11, 44; XXV, 3; XXVI, 28; XXVII, 7, 8, 22, 24, 35, 36; XXIIX, 13; XXXIII, 43. — *Prorogato in annum imperio, etc.* Vid. ad XXVII, 22, n. 2.

legio, quinque millia peditum et trecenti equites essent; dimissis, qui plurima stipendia haberent³: et sociorum septem millia peditum et trecenti equites relinquerentur, eadem ratione stipendiorum habita in veteribus militibus dimittendis. Cn. Fulvio consuli superioris anni nec de provincia Apulia, nec de exercitu, quem habuerat, quidquam mutatum: tantum in annum prorogatum imperium est. P. Sulpicius collega ejus omnem exercitum, præter socios navales, jussus dimittere est. Item ex Sicilia exercitus, cui M. Cornelius præisset, ubi consul in provinciam venisset, dimitti jussus. L. Cincio prætori ad obtinendam Siciliam canuenses milites dati⁴, duarum instar legionum. Totidem legiones in Sardiniam P. Manlio Vulsoni prætori decretæ, quibus L. Cornelius in eadem provincia priore anno præfuerat. Urbanas legiones ita scribere consules jussi, ne quem militem facerent⁵, qui in exercitu M. Claudii, M. Valerii, Q. Fulvii, fuissent; neve eo anno plures, quam una et viginti, romanæ legiones essent.

XXIX. His senatusconsultis perfectis, sortiti provincias consules. Sicilia et classis Marcello, Italia cum bello adversus Hannibalem Lævino evenit. Quæ sors,

3. *Dimissis, qui plurima stipendia haberent*; vide ad III, 57, n. 5. — *Præter socios navales*; vide ad IX, 38, n. 1.

4. *L. Cincio prætori ad obtinendam Siciliam canuenses milites dati*; vide ad III, 36, n. 12; XXIII, 25, n. 5, et XXV, 41, n. 8. Dukerî nota est: « Non memorat hic sortem duorum aliorum prætorum. Sed L. Manlium prætorem urbanum fuisse dicit XXVII, 4; C. Lætorium Galliam obtinuisse XXVII, 7. Hunc tamen eam non sortitum fuisse, ex senatusconsulto de

Gallia, paulo ante relato, facile colligitur. Nam hoc factum est post adventum Lævini eoa. e Græcia, quum prætores magistratum jam inivissent. Relinquitur ergo, ut primum jurisdictionem peregrinam habuerit, et, quum deinde a consule ex senatusconsulto in Galliam missus fuisset, collega ejus, prætor urbanus, utramque jurisdictionem, ut mos erat, exercuerit. »

5. *Ne quem militem facerent*, scil. ex his, seu eorum, qui fuissent: nisi recte quidam edidere fuisset; quam expeditionem lect. Crev. amplectitur. Ep.

velut iterum captis Syracusis, ita exanimavit Siculos¹, expectatione sortis in consulum conspectu stantes, ut comploratio eorum flebilesque voces et extemplo oculos hominum converterent, et postmodo sermones præbuerint². Circumibant enim senatum cum veste sordida³, affirmantes, *se non modo suam quisque patriam, sed totam Siciliam, relicturos, si eo Marcellus iterum cum imperio redisset. Nullo suo merito eum ante implacabilem in se fuisse: quid iratum, quod Romam de se questum venisse Siculos sciat, facturum? Obrui Etnæ ignibus, aut mergi freto*⁴, satius illi insulæ esse, quam velut dedi noxæ inimico. Hæ Siculorum querelæ, domos primum nobilium circumlatæ celebratæque sermonibus, quos partim misericordia Siculorum, partim invidia Marcelli excitabat, in senatum etiam pervenerunt. Postulatum a consulibus est, ut de permutandis provinciis senatum consulerent. Marcellus, *si jam*⁵ *auditi ab senatu Siculi essent, aliam forsitan futurum fuisse sententiam suam, dicere. Nunc,*

CAP. XXIX. 1. Ita exanimavit Siculos, anxii, conturbavit ita, ut mentis amplius compotes non essent. Sic exanimare, enecare, occidere, ἀποκτείνω, ἀποκταίνω. Cf. Mitscherl. ad Hor. Od. II, 17, v. 1. — Oculos hominum converterent; v. ad XXII, 51, n. 3. — Converterent MS Put. et alii.

2. Serm. præbuerint, ut XXXIV, 54, n. 3, et sermonem dare ap. Cie. ad Div. IX, 3, h. e. occasionem sermonis, materiam sermonibus, colloquiis. Conf. ad XLIV, 17, n. 1, et XLIV, 34, n. 2.

3. Circumibant senatum cum veste sordida; vide ad II, 54, n. 5. Nux suam quemque patriam leg. cum Gron. — Ilanc Vallæ et Gron. conjecturam recepit Crevetius, ita saue Campanum

edidisse, et rectam loquendi rationem postulare testatus: quibus ergo assentior. Tamen si vulgatam receperis, ita intelligendum est: Circumibant, affirmantes, unusquisque suo nomine, se relicturos patriam. Ed.

4. Aut mergi freto; vid. ad XXX, 28, n. 6. — Dedi noxæ inimico, tradi ejus imperio potestati necendi, pœnæ et vindictæ. Conf. ad X, 19, n. 2. — Domos (al. per domos minna eleganter, judice Gron.) primum nobilium circumlatæ celebratæque sermonibus; vide ad I, 4, n. 13.

5. Marcellus dicebat, si jam aures senatus præbuisset Siculorum querelis, se aliter forsitan de permutandis provinciis senaturum esse; nunc vero, ne quis Siculos, quo minus illi de magi-

ne quis timore frenari eos dicere posset, quo minus de eo libere querantur, in cujus potestate mox futuri sint, si collegæ nihil intersit, mutare se provinciam paratum esse. Deprecari senatus præjudicium; nam quum extra sortem collegæ optionem dari provinciæ iniquum fuerit, quanto majorem injuriam, immo contumeliam esse, sortem suam ad eum transferri? Ita senatus, quum, quid placeret, magis ostendisset, quam decresset, dimittitur. Inter ipsos consules permutatio provinciarum, rapiente fato Marcellum ad Hannibalem, facta est; ut, ex quo primus adversæ pugnae⁶ gloriam ceperat, in ejus laudem postremus romanorum imperatorum, prosperis tum maxime bellicis rebus, caderet.

XXX. Permutatis provinciis, Siculi, in senatum introducti, multa de Hieronis regis fide perpetua erga populum romanum verba fecerunt, in gratiam publicam avertentes, *Hieronymum ac postea Hippocratem et Epicyden tyrannos, quum ob alia, tum propter defectionem ab Romanis ad Hannibalem, invisos fuisse sibi¹. Ob eam causam et Hieronymum a principibus juventutis prope publico consilio interfectum, et in Epi-*

stratu, in ejus potestate mox futuri sint, libere querantur, timore impediri dicere posset, se, si idem collegæ placeat, sponte provinciam mutare paratum esse: sed se deprecari senatus præjudicium, h. e. se postulare, ne senatus in re, quæ a suo ipsius tantummodo pendere debeat arbitrio, ante judicet sive judicium præmittat; Doer. — Deprecari se senatus præjudicium, ut decretum interponatur senatus, ut id faciat senatusconsulto jussus, id sibi grave idque deprecari; Gron. Conf. supra ad III, 40, n. 10. — Extra sortem, etc. Vide ad librum III, cap. 2, n. 1.

6. *Ex quo primus adversæ pugnae,*

virtu Hannibalis, gloriam ceperat... caderet; vid. ad lib. XXIII, cap. 16, et XXVII, 27.

CAP. XXX. 1. *In gratiam publicam avertentes, Hieronymum invisos fuisse sibi, ponentes id in loco publici beneficii, a Sicilia in Romanos collati, vel hæc memorantes aut in finem et ita interpretantes, ut appareret, nationem suam bene meritam esse de Romanis, eaque eo spectasse, ut ab his gratiam iniret. Ferventes malebat Gronov. Sed similiter avertere pro vulg. vertere et synonym. passim dicitur, v. c. XXXII, 19; XXXI, 11; XXXVI, 7; XL, 42. Conf. ad III, 63, n. 1. • Avertentes, id est, detor-*

cydis Hippocratisque cædem septuaginta nobilissimorum juvenum² conjunctionem factam; quos, Marcelli mora destitutos, quia ad prædictum tempus exercitum ad Syracusas non admovisset, indicio facto, omnes ab tyrannis interfectos. Eam quoque Hippocratis atque Epicydis tyrannidem Marcellum excitasse, Leontinis crudeliter direptis. Nunquam deinde principes Syracusanorum desisse ad Marcellum transire pollicerique se urbem, quum vellet, ei tradituros. Sed eum primo vi capere maluisse: dein, quum id neque terra, neque mari, omnia expertus, potuisset, auctores traditarum Syracusarum fabrum ærarium Sosim et Mericum hispanum, quam principes Syracusanorum habere, toties id nequidquam ultro offerentes, præoptasse; quo scilicet justiore de causa vetustissimos socios populi romani trucidaret ac diriperet. Si non Hieronymus ad Hannibalem defecisset, sed populus syracusanus et senatus, si portas Marcello Syracusani publice, et non, oppressis Syracusanis, tyranni eorum Hippocrates et Epicydes, clausissent, si Carthaginiensium animis bellum cum populo romano gessissent; quid ultra, quam quod fecerit, nisi ut deleret Syracusas, facere hostiliter Marcellum potuisse? Certe præter mœnia et tecta exhausta urbis³ et refracta ac spoliata deum delubra, diis ipsis ornamentisque eorum ablatis, nihil relictum Syracusis esse. Bona quoque multis adempta, ita ut ne nudo quidem solo reliquiis direptæ fortunæ alere sese

quentes, significantius est; — Doering.

2. LXX nobilissimorum juvenum, etc. Vid. XXV, 23.

3. Tecta exhausta urbis; vide ad X, 44, n. 1. — Bona quoque multis adempta, ædes, agros (cf. cap. 21), sive, ut mox vocat, nudum solum, reliquias direptæ fortunæ (fortuna-

rum, honorum); ita ut ne quidem alere se ac suos his possiet, quod cæteroquin faciendi spes fuisset, nisi ea quoque Marcellus in publicum rede-gisset; Drak. Multis adeo adempta bona, agros et possessiones, ita ut ne nudo quidem solo, in vasis et exhaus-tis ædibus, quæ solæ sibi ex direptis

*ac suos possent. Orare se Patres conscriptos, ut, si nequeant omnia, saltem, quæ compareant cognoscique possint, restitui dominis jubeant*⁴. Talia conquestos quin excedere ex templo, ut de postulatis eorum Patres consili possent, Lævinus jussisset, « Maneant
« immo, inquit Marcellus, ut coram his respondeam,
« quando ea conditione pro vobis, Patres conscripti,
« bella gerimus, ut victos armis accusatores habeamus.
« Duæ captæ hoc anno urbes Capua Fulvium reum,
« Marcellum Syracusæ habeant. »

XXXI. Reductis in curiam legatis, tum consul, « Non
« adeo majestatis, inquit, populi romani imperii que
« hujus¹ oblitus sum, Patres conscripti, ut, si de meo
« crimine ambigeretur, consul dicturus causam, accu-
« santibus Græcis, fuerim: sed non, quid ego fecerim,
« in disquisitionem venit, quam quid isti pati debue-
« rint. Qui si non fuerint hostes, nihil interest², nunc,
« an vivo Hierone, Syracusas violaverim. Sin autem
« desciverunt, legatos nostros ferro atque armis petie-

fortunia relictæ sint, sese ac suos agro-
rum fructibus alere possent » Doer. —
Sic sensum exponebat Crev. : *ita ut
nudo solo*, quum nihil reliquerit Mar-
cellus, præter moenia urbis exhausta,
et spoliata deorum delubra, *ne reli-
quitis quidem dirceptæ fortunæ*, id est,
privatis suis bonis, agris, etc. alere
seve ac suos possent. » Sed Drukeob.
censet rectam loquendi rationem non
permittere, ut, si hic sensus verborum
sit, adeo turbato ordine proponantur.
Ego facile cum Doering. sentirem. Ed.

4. *Quæ compareant cognoscique possint, restitui dominis*; vid. ad III, 10, n. 1, et VI, 1, n. 6. — *Excedere ex templo*, curia. Conf. cap. 31 pr. et ad I, 6, n. 6. Mox in omnibus quidem

edd. non male *immo* vel ante, vel auctore Rhen. post *maneant* legitur; sed in nullo MS, præter Rhen. *Maneant imo*, ait Marcellus bene conj. Jac. Gron.

CAP. XXXI. 1. *Imperii que hujus, mei, consularis.* — *Accusantibus Græcis*; vide ad XXV, 29, n. 4. *Græci* autem et *Græculi* contemptim dicuntur Romanis. Cf. ad VIII, 22, n. 7; IX, 18, n. 6; XXVIII, 43, n. 9; XLII, 47, n. 2; Sil. III, 178; XII, 41; Juven. III, 61 aq. Mox post *sed* non omissum tam; vide supra ad II, 56, n. 8.

2. *Nihil interest*; vide ad VIII, 39, n. 3. Mox post *desciverunt* MS Put. et alii addunt *portas*; vnde Gron. conj. *desciverunt ad Panos vel aperte*, et

« runt, urbem ac mœnia clauserunt, exercituque Car-
« thaginiensium adversus nos tutati sunt; quis passos
« esse hostilia, quum fecerint, indignatur? Tradentes
« urbem principes Syracusanorum aversatus sum:
« Sosim et Mericum hispanum, quibus tantum crede-
« rem, potiores habui³. Non estis extremi Syracusa-
« norum, quippe qui aliis humilitatem objiciatis. Quis
« est vestrum, qui se mihi portas aperturum, qui ar-
« matos milites meos in urbem accepturum promiserit?
« Odistis et execramini eos, qui fecerunt; et ne hic
« quidem contumeliis in eos dicendis parcitis: tantum
« abest, ut et ipsi tale quidquam facturi fueritis. Ipsa
« humilitas eorum, Patres conscripti, quam isti obji-
« ciunt, maximo argumento est, me neminem, qui na-
« vatam operam reipublicæ nostræ velit⁴, aversatum
« esse. Et ante quam obsiderem Syracusas, nunc legatis
« mittendis, nunc ad colloquium eundo, tentavi pa-
« cem; et, postquam neque legatos violandi verecundia
« erat, nec mihi ipsi congresso ad portas cum principi-
« bus responsum dabatur, multis terra marique exha-
« stis laboribus, tandem vi atque armis Syracusas cepi.
« Quæ captis acciderint, apud Hannibalem et Cartha-
« ginienses victosque⁵ justius, quam apud victoris po-
« puli senatum quererentur. Ego, Patres conscripti,

Ruben. *ad portas vel in portu lega-
tas, etc.* ex XLIV, 33. — *Exercituque
C. tutati sunt* passive; *exercitumque*
edd. ante Gronov. — Non equidem
video cur *clariss.* *Ruperti* ad passivum
detorqueat verbum *tutati sunt*; immo
active intelligo, quo major oriatur in-
vidia in Syracusanos, qui non modo
defensi sunt ab exercitu Carth. (quod
et invitis accidere potuisset), verum
urbem ac mœnia ipsi defenderunt per
exercitum Carthaginensium, quos sci-

rent nomini romano infestissimos. En.
— *Quum fecerint*, sc. hostilia.

3. *Tradentes urbem principes... po-
tiores habui*, id a legatis et obiectum
erat et mox refellitur. — *Extremi Sy-
racus.*, humillimi, infimo loco nati.

4. *Qui navatam operam.... velit*,
immo vellet; Gron.

5. *Carthaginenses victosque*; vide
ad II, 42, n. 7. *Victos se vel sese* qui-
dam MSS. *Victos secum* conj. Gron.
Victos simpl. Doering. ex Colliert. 2.

V.

12

« Syracusas spoliatas si negaturus essem, nunquam
 « spoliis earum urbem Romam exornarem. Quæ autem
 « singulis victor aut ademi, aut dedi, quum belli jure,
 « tum ex cujusque merito, satis scio me fecisse. Ea vos
 « rata habeatis, Patres conscripti, nam magis reipublicæ
 « interest, quam mea. Mea quippe fides exsoluta est⁶ :
 « ad rempublicam pertinet, ne acta mea rescindendo
 « alios in posterum segniores duces faciatis. Et quo-
 « niam coram et Siculorum et mea verba audistis, Pa-
 « tres conscripti, simul templo excedemus⁷, ut, me
 « absente, liberius consuli senatus possit. » Ita dimissis
 Siculis, et ipse in Capitolium ad delectum discessit.

XXXII. Consul alter de postulatis Siculorum ad Pa-
 tres retulit. Ibi quum diu de sententiis certatum¹ esset,
 et magna pars senatus, principè ejus sententiæ T. Man-
 lio Torquato, *cum tyrannis bellum gerendum fuisse, censerent, hostibus et Syracusanorum et populi ro-
 mani; et urbem recipi, non capi; et receptam legibus
 antiquis et libertate stabiliri, non fessam miseranda
 servitute bello affligi. Inter tyrannorum et ducis romani
 certamina præmium victoris in medio positam urbem
 pulcherrimam ac nobilissimam perüsse, horreum at-
 que ærarium quondam populi romani, cujus munifi-
 centia ac donis multis tempestatibus, hoc denique ipso
 punico bello, adjuta ornataque respublica esset. Si ab
 inferis exsistat rex Hiero, fidissimus imperii romani*

6. Ea vos ut rata habeatis... mea fides exsoluta est; vide ad III, 19, n. 1. — Ad rempublicam ejusque salutem pertinet, valet, magnam vim habet, ut XXXIX, 28.

7. Templo exced. vid. c. 30, n. 4.

CAP. XXXII. 1. De sententiis certatum, quod attinet sententias; Doer. T. de delendum; Gron. Mox infinitivi

recipi, capi, etc. pro: recipiendam fuisse, capiendam, etc. Livius, verborum præced. immemor, nunc scribit recipi, capi, etc. quasi ante pro bellum gerendum fuisse accepit bellum geri debuisse vel oportuisse; Crever. Ita et XXVII, 20, n. 3, ad infinitivos repleri, trajicere, conserere, etc. intelligendum est debere ex præc.

cultor, quo ore aut Syracusus, aut Romam ei ostendi posse?² quum, ubi semirutam ac spoliata patriam respexisset, ingrediens Romam in vestibulo urbis, prope in porta, spolia patriæ suæ visurus sit? Hæc taliaque quum ad invidiam consulis miserationemque Siculorum dicerentur, mitius tamen decreverunt Patres causa Marcelli; quæ is gerens bellum victorque egisset, rata habenda esse. In reliquum³, curæ senatui fore rem syracusanam, mandatuosque consuli Lævino, quod sine jactura reipublicæ fieri posset, fortunæ ejus civitatis consuleret. Missis duobus senatoribus in Capitolium ad consulem, uti rediret in curiam, et introductis Siculis, senatusconsultum recitatum est: legatique, benigne appellati ac dimissi, ad genna se Marcelli projecerunt, obsecrantes, ut, quæ deplorandæ ac levaudæ calamitatis causa dixissent, veniam eis daret, et in fidem clientelamque⁴ se urbemque Syracusas acciperet. Post hæc consul clementer appellatos dimisit.

XXXIII. Campanis deinde senatus datus¹ est, quorum oratio miserabilior, causa durior erat: neque enim meritas pœnas negare poterant, nec tyranni erant, in quos culpam conferrent: sed satis pensum pœnarum, tot veneno absumptis, tot securi percussis senatoribus, credebant. *Paucos nobilium superstites esse, quos nec*

eundem fuisse. Cæterum apodosis sequitur demum interjectam Patrum sententiam: mitius tamen decreverunt Patres, etc. Confer ad XXVI, 24, n. 3.

2. Quo ore aut Syracusas... ostendi posse, quæ impudentia et audacia, ut apud Ter. Phorm. V, 7, 24, et al. Ita et frons ac vultus, nostrumque Stirne. — Eadem loquendi ratione gallice utimur, exempli gratia, Racine, *Athalie*, act. III, sc. 5: « De quel front cet ennemi de Dieu Vient-il, etc. » En.

3. In reliquum tempus (vide ad XXIII, 20, n. 4), vel quod reliquum esset, cæterum. — Quod sine jactura reip. fieri posset; ita Pot. et alii MSS. Quoad edil. ante Gronov. qui docet, quod sæpe pro quoad diei. Cf. XLIV, 17; Cic. L. II, 9, 22; ad Div. I, 1, al.

4. In fidem clientelamque, etc. Vid. ad XXV, 29, n. 5.

CAP. XXXIII. 1. Campanis senatus datus; vid. supra ad VIII, 5, n. 1.

— Meritas pœnas negare p. hoc nou.

*sua conscientia, ut quidquam de se gravius consulere-
rent², impulerit, nec victoris ira capitis damnaverit; eos
libertatem sibi suisque et bonorum aliquam partem
orare, cives romanos, affinitatibus plerosque³ et propin-
quis jam cognationibus ex connubio vetusto junctos.*
Submotis deinde e templo⁴, paulisper dubitatum, an
arcessendus a Capua Q. Fulvius esset (mortuus enim
post captam Claudius consul erat⁵), ut coram impe-
ratore, qui res gessisset, sicut inter Marcellum Sicu-
losque disceptatum fuerat, disceptaretur: dein, quum
M. Atilium⁶, C. Fulvium fratrem Flacci, legatos ejus,
ac Q. Minucium et L. Veturium Philonem, item Clau-
dii legatos, qui omnibus gerendis rebus adfuerant, in
senatu viderent, nec Fulvium avocari a Capua, nec
differri Campanos vellent; interrogatus sententiam
M. Atilius Regulus, cujus ex iis, qui ad Capuam fue-
rant, maxima auctoritas erat, « In consilio, inquit,
« arbitror me fuisse consulibus, Capua capta, quum
« quæreretur, ecquis Campanorum de republica no-
« stra bene meritus esset: duas mulieres compertum

unum modo suppleri potest: sed forte
leg. meritos, scil. se; Duker. — Tot
veneno absumptis, tot securi percus-
sis senatoribus; vide ad cap. 14, 15.

2. Ut quidquam de se gravius (mor-
tem voluntariam) consulere, statue-
rent (ut XXX, 43; XLV, 8, al.):
exemplo Virii et XXVII senatorum;
vid. cap. 13, 14.

3. Affinitatibus plerosque, etc. Cf.
ad VIII, 14, n. 9.

4. Submotis deinde e templo; vide
ad cap. 26, n. 4.

5. Mortuus enim post captam Ca-
puam Claudius consul, prope. procon-
sul. Conf. cap. 1, 16, mox not. 6, et
ad XXVIII, 39, n. 1.

6. M. Atilium et C. Fulvium fra-

trein Q. Fulvii Flacci, legatos ejus,
Q. Fulvii. Quidam MSS ignorant ejus
et fratris habent; unde Gron. emend.
M. Atilium, C. Fulvium fratris Flacci
legatos, ut rō fratris respiciat solum
Fulvium, quasi dictum esset hunc fra-
tris Flacci. In plerisque MSS fratres
Flacci, non improb. Crev. qui nihil
vetare putabat, M. Atilium fratrem
esse Flacci, etai diverso nomine sit,
sive ex eadem tantum matre ortus,
sive per adoptionem in Atiliorum gen-
tem adscitus fuerit. Mox rō item forte
delendum et ex ultima syll. vocis
præc. ortum. — MSS Putean. cujus
magna est auctoritas, alique e nostris
fratres: quare cum Creverio censeo.
Eo. — In consilio arbitror me fuisse

« est⁷, Vestiam Oppiam Atellanam Capuæ habitantem
« et Fauculam Cluviam, quæ quondam quæstum cor-
« pore fecisset; illam quotidie sacrificasse pro salute
« et victoria populi romani; hanc captivis egentibus
« alimenta clam suppeditasse. Cæterorum omnium
« Campanorum eundem erga nos animum, quem Car-
« thaginiensium fuisse; securique percussos a Q. Ful-
« vio esse magis, quorum dignitas inter alios, quam
« quorum culpa eminebat⁸. Per senatum agi de Cam-
« panis, qui cives romani sunt, injussu populi non
« video posse: idque et apud majores nostros in Satri-
« canis factum est⁹, quum defecissent, ut M. Antistius
« tribunus plebis prius rogationem ferret, sciretque
« plebs, uti senatui de Satricanis sententiæ dicendæ
« jus esset. Itaque censeo, cum tribunis plebis agen-
« dum esse, ut eorum unus pluresve rogationem ferant
« ad plebem, qua nobis statuendi de Campanis jus fiat.»
L. Atilius tribunus plebis ex auctoritate senatus ple-
bem in hæc verba rogavit: « Omnes Campani, Atellani,
« Calatini, Sabatini, qui se dediderunt in arbitrium di-

consulibus, proprie proconsulibus, Fulvio et Claudio. Conf. not. 5. Post *capta* maximam distinct. ponere volebat Duk. Idem querit: cur *arbitrari* se dicit, quod haud dobie pro certo sciebat? Forte leg. *recordor me adfuisse consulibus*.—Walchius, Emend. pag. 200, sq. hanc emendationem impugnât, vulgatamque ita exponit: *arbitror*, est legitimom atque unicum verbum, quod modestus testis adhiberet, idemque significat ac *testor*. Huc igitur multa Ciceronis et aliorum exempla intulit, v. gr. pro Fonteio, cap. 12: « Primum illud verbum consideratissimum nostræ consuetudinis, *ARBITRO*, quo etiam tunc utimur, quum ea dicimus jurati, quæ *comper-*

habemus, quæ ipsi vidimus.» Conf. et Acad. Quæst. IV, 47. En.

7. *Comperitum est*, sc. bene meritas esse de republica.

8. *Quorum culpa eminebat*; forte *emineret*.

9. *Idque in Satricanis factum est* (vide ad XXX, 12, n. 3), *quum defecissent*; vide ad IX, 12 et 16, ubi tamen rogationis Antistianæ et senatusconsulti nulla sit mentio.—*Sciretque plebs* antiquæ pro *scisceretque*; Doer. Ita potius legendum putabat Gron. — *Cum tribunis pl. agendum esse*; vide ad c. 2, n. 4. — *Sabatini*; vide ad XXIIV, 14, n. 2. Formulæ veterum oratio horrida solet esse et parum inter se nexa; Crev.

« tionemque populi romani Fulvio proconsuli, quæque
« una secum dediderunt, agrum urbemque, divina
« humanaque utensiliaque, sive quid aliud dediderunt;
« de iis rebus quid fieri velitis, vos rogo, Quirites. »
Plebes sic iussit : « Quod senatus juratus ¹⁰, maxima
« pars, censeat, qui assident, id volumus jubemusque. »

XXXIV. Ex hoc plebiscito senatusconsultus *Oppia
Cluviaque primum bona ac libertatem restituit : si qua
alia præmia petere ab senatu vellent, venire eas Ro-
man*¹. Campanis in familias singulas decreta facta,
quæ non operæ pretiū est omnia enumerare. *Alio-
rum bona publicanda; ipsos liberosque eorum et con-
juges vendendas, extra filius, quæ enupsissent prius
quam in populi romani potestatem venirent. Alios in
vincula condendos, ac de his posterius consulendum.*
Aliorum Campanorum summam etiam census distinxerunt², publicanda necne bona essent : *pecua captiva
præter equos, et mancipia, præter puberes virilis sexus,*

10. Quod senatus juratus (nam in
gravioribus rebus senatus nonnunquam
jurabat, se censiturum, quod e fide
sua et rep. esse videretur; conf. ad
XXX, 40; XLII, 21, et Tac. Annal.
IV, 21, n. 7; Casaub. ad Sueton. Aug.
35) et quidem maxima pars censeat
eorum, qui assident ad hanc rem con-
sultandam. Juratus active dictum. Cf.
ad I, 32, n. 13, et XXXII, 6, n. 1.
Assidentis edidit Sigon. Gron. Drak.
sed parum apte : et in omnibus fere
MSS primisque edd. exstat assidens :
unde assident reposui. Ipsam assidens
recte et antiquè dictam esse pro ma-
xima pars ex eo, qui assidens est,
h. e. assidet, Doer. qui conf. Catull.
LXIII, 57; LXIV, 308. Sed ita po-
tius leg. maxima pars eorum, qui as-
sidentes, scilicet sunt. Assederint vel
assidebunt conj. Gron. qui bene mo-

net, verba maxima pars qui a. per
epexegetin adjecta esse tū senatus,
ut ostenderetur, non intelligi omnes
et singulos, neque certum requiri nu-
merum; vid. ad II, 23, n. 9.

CAP. XXXIV. 1. Venire eas Ro-
man, sc. senatus jussit seu jusserunt;
ut mox aliorum bona publicanda, etc.
scilicet censuerunt : quæ verba his infra
adjiciuntur. — Publicanda; vide ad
III, 31, n. 2. — Extra (præter)
filias, quæ enupsissent, ex paterna
domo in mariti (peregrini, opinor,
non Campani) transissent, adeoque
pro simpli. nupsissent, quod etiam
ante Sigon. vulgo legebatur. Conf. ad
IV, 4, n. 4.

2. Aliorum Campanorum summam
etiam census distinxerunt non bene
caspio : si significare voluit, senatum
voluisse publicari bona eorum, quibus

et omnia, quæ solo non continerentur, restituenda censuerunt dominis. Campanos omnes, Atellanos, Calatinos, Sabatinos, extra quam qui eorum, aut ipsi aut parentes eorum, apud hostes essent, liberos esse jusserunt, ita ut nemo eorum civis romanus aut latini nominis esset: neve quis eorum, qui Capuæ fuissent, dum portæ clausæ essent, in urbe agrove campano intra certam diem maneret. Locus, ubi habitarent, trans Tiberim³, qui non contingeret Tiberim, daretur. Qui nec Capuæ, nec in urbe campana, quæ a populo romano defecisset, per bellum fuissent, eos cis Lirim amnem Romam versus; qui ad Romanos transissent prius quam Hannibal Capuam veniret, cis Vulturnum emovendos censuerunt. Ne quis eorum propius mare quindecim millibus passuum agrum ædificiumve haberet. Qui eorum trans Tiberim emoti essent, ne ipsi posterive eorum uspiam pararent haberentve⁴, nisi in veiente aut sutriño nepesinove agro; dum ne cui major, quam quinquaginta jugerum, agri modus esset. Senatorum omnium, quique magistratus Capuæ, Atellæ, Calatiæ gessissent, bona venire Capuæ jusserunt. Libera cor-

magnus census erat, non eorum, quibus exiguus, videtur scripturus fuisse *summa*, id est, magnitudine; Duker. *Summa* est multitudo, turba, ut sensus sit; reliqui Campani, in quos singulos non decretum erat, secundum census puniti sunt, secundum census de his statutum est; Ern. Inter omnem ceterorum Campanorum multitudinem discrimen etiam fecerunt habiti (?) census, ita ut secundum eos constitueretur, publicanda necne bona essent; Doer. — *Omnia, quæ solo continerentur*, ædes, agros, hortos aliaque, quæ vulgo *immobilia* bona dicuntur. — *Extra quam, qui*; vid. ad XXII,

3, n. 8. — *Liberos esse jussit*. Ex his verbis et his quæ sequuntur, patet Livium, dum scripsit supra cap. 16 multitudinem civium campanorum venumdatam, magis ostendisse, quid facere decreverit Flaccus, quam quid fecerit. Is nempe jussit Campanos venumdari; at re in hoc tempus extraeta, senatus ejus decretorum auctoritatem hac quidem in parte mitigavit; sicut Creverius adnotavit. Ed.

3. *Locus, ubi habitarent, trans Tiberim*, etc. Conf. ad VIII, 14, n. 6. — *Per bellum*; vid. II, 18, n. 1.

4. *Pararent haberentve*, sc. agrum ædificiumve.

pora, quæ venum dari placuerat, Romam mitti ac Romæ venire. Signa, statuas æneas, quæ capta de hostibus dicerentur, quæ eorum sacra ac profana essent, ad pontificum collegium rejecerunt⁵. Ob hæc decreta moestiores aliquanto, quam Romam venerant; Campanos dimiserunt. Nec jam Q. Fulvii sævitiam in sese, sed iniquitatem deum atque execrabilem fortunam suam incusabant.

XXXV. Dimissis Siculis Campanisque, delectus habitus: scripto deinde exercitu, de remigum supplemento agi coeptum. In quam rem quum neque hominum satis, nec ex qua pararentur stipendiumque acciperent, pecuniæ quidquam ea tempestate in publico esset¹, edixerunt consules, ut privati ex censu ordinibusque, sicut antea, remiges darent cum stipendio cibariisque dierum triginta. Ad id edictum tantus fremitus hominum, tanta indignatio fuit, ut magis dux, quam materia, seditioni deesset². *Secundum Siculos Campanosque plebem romanam perdendum lacerandamque sibi consules sumpsisse. Per tot annos tributo exhaustos nil reliqui, præter terram nudam ac vastam, habere: tecta hostes incendisse, servos agri cultores rempublicam abduxisse, nunc ad militiam parvo ære emendo, nunc remiges imperando. Si quid cui argenti criske fuerit, stipendio remigum et tributis annuis ablatum: se, ut dent, quod non habeant, nulla vi, nullo imperio cogi posse. Bona sua venderent; in corpora, quæ reli-*

5. Ad pontificum collegium rejecerunt; vide ad II, 22, b. 4.

CAP. XXXV. 1. In publico esset; vide ad II, 9, n. 4. — Ut privati ex censu ordinibusque, ut antea, etc. Cf. XXIII, 49; XXIV, 18.

2. Materia seditioni deesset; vide ad XXVI, 40, n. 6. — Sic nostræ

Racine, *Mithridate*, act. III, scen. 1: « Tous n'attendent qu'un chef contre la tyrannie. » Ed. — *Secundum Siculos*; vide ad I, 4, n. 1. — *Servos agri cultores rempublicum abduxisse*; abductos in usum reip. jussu eorum, qui reip. præsint; Gron. — *Nunc ad militiam parvo ære, stipendio, emendo*

qua essent, scævirent: ne unde redimantur quidem quidquam superesse. Hæc non in occulto, sed propalam in foro atque oculis ipsorum consulum ingens turba circumfusi fremebant: nec eos sedare consules, nunc castigando, nunc consolando, poterant. Spatium deinde his tridui se dare ad cogitandum dixerunt: quo ipsi ad rem inspiciendam³ expediendamque usi sunt. Senatum postero die habuerunt de remigum supplemento: ubi quum multa disseruissent, cur æqua plebis recusatio esset, verterunt orationem eo, ut dicerent, *Privatis id, seu æquum, seu iniquum, onus injungendum esse: nam unde, quum pecunia in ærario non esset, paraturos navales socios*⁴? *Quomodo autem sine classibus aut Siciliam obtineri, aut Italia Philippum arceri posse, aut tuta Italiæ litora esse?*

XXXVI. Quum in hac difficultate rerum consilium hæreret, ac prope torpor quidam occupasset hominum mentes, tum Lævinus consul, *Magistratus senatui et senatum populo, sicut honore præstent, ita ad omnia, quæ dura atque aspera essent, subeunda duces debere esse.* « Si quid injungere inferiori velis, id prius in te
« ac tuos si ipse juris statueris, facilius omnes obedi-
« tes habeas. Nec impensa gravis est¹, quum ex ea plus
« quam pro virili parte sibi quemque capere principum
« vident: itaque classes habere atque ornare volumus
« populum romanum²? privatos sine recusatione remi-

eos, nunc remiges imperando, dum jusserit, remiges dari, servos esse remiges. — *Ingen turba circumfusi.* Gebhardus conjiciebat *ingenti turba*; sed nihil mutandum, imprimis quum pæne omnes MSS in vulgatam consentiant. En.

3. *Ad rem inspiciendam*; vide ad III, 25, n. 4.

4. *Paraturos se navales socios*; vid. ad IX, 38, n. 1.

CAP. XXXVI. 1. *Nec impensa gravis est, acerba inferiori, plebive.* — *Pro virili parte*; vid. ad Præf. n. 3.

2. *Itaque si volumus populum rom. classes habere atque ornare* (vide ad IX, 40, n. 12), necesse est, vel auctor sum, ut nobismet ipsis primum impe-

« ges dare? nobismet ipsis primum imperemus. Aurum,
 « argentum, æs signatum omne senatores crastino die
 « in publicum conferamus³; ita ut annulos sibi quisque
 « et conjugi et liberis, et filio bullam, et, quibus uxor
 « filiaeve sunt, singulas uncias pondo auri relinquunt;
 « argenti, qui curuli sella sederunt, equi ornamenta et
 « libras pondo, ut salinum patellamque deorum causa
 « habere possint: cæteri senatores libram argenti tan-
 « tum, æris signati quina millia in singulos patresfami-
 « liæ relinquamus. Cæterum omne aurum, argentum,
 « æs signatum, ad triumviros mensarios⁴ extemplo de-
 « feramus, nullo aute senatusconsulto facto; ut volun-
 « taria collatio et certamen adjuvandæ reipublicæ exci-
 « tet ad æmulandum animos primum equestris ordinis,
 « dein reliquæ plebis. Hanc unam viam, multa inter
 « nos colloquuti; consules invenimus: ingredimini,
 « diis bene juvantibus. Respublica iucolumis et priva-
 « tas res facile salvas præstat: publica prodendo⁵, tua

remus remiges (ut cap. 35), vel in-
 jungamus impensas, tributa, quæ con-
 ferenda sunt. Interrogatio orationem
 reddit graviolem.

3. *In publicum conferamus*, scilicet
 usum, vel ærarium (vide ad II, 9,
 n. 4, et XXXIX, 7, n. 2), vel potius
 ex ædibus ad triumviros mensarios de-
 feramus, ut mox dicitur, palam com-
 portemus, ut XXVIII, 36, n. 3. Cf.
 ad II, 24, n. 6. — *Ita ut annulos*
sibi quisque relinquunt; vide ad I,
 41, n. 1. — *Filio bullam*; vide ad
 Juvenal. V, 164, 165. — *Et, quibus*
uxor filiaeve sunt, singulas uncias pon-
do auri relinquunt; cf. Gron. de Pec.
 vet. I, 6, qui *filiaque* legit, ne hæc
 adversentur legi Oppiæ, triennio ante
 lstræ, de qua vide ad XXXIV, 1,
 n. 2 et 3. Sed ne sic quidem omnis

eximitur nobis scrupulus. Nam Lævi-
 nus non semiunciam auri, ut Oppius,
 sed in summis rerum angustiis minus
 auri relinquendum censuisse videtur
 uxori. — *Qui curuli sella sederunt*,
 qui eurulem gessere magistratum. —
Argenti, ex argento, equi ornamenta,
 phaleras. Forte leg. *ex argento* vel
argenteo. — *Libram argenti tantum*,
 non simul argentea equorum orna-
 menta. — *Æris signati quina millia*.
 Asses uncialis 5000, qui dant sester-
 tios 1250, marcas argenti nostrates 4,
 cum unciis 7, et decima sexta uncie
 parte, secundum Crevierii rationes. Eo.

4. *Cæterum (reliquum) omne au-*
rum, ., ad triumviros mensarios; vide
 ad VII, 21, n. 3. — *Ingedimini* hanc
 viam.

5. *Publica prodendo*, etc. Vide ad

« nequidquam serves. » In hæc tanto animo consensum est, ut gratiæ ultro consulibus agerentur. Senatu inde misso, pro se quisque aurum, argentum et æs in publicum conferunt, tanto certamine injecto, ut prima inter primos nomina sua vellent in publicis tabulis esse; ut nec triumviri accipiundo, nec scribæ referundo⁶ sufficerent. Huic consensum senatus equester ordo est sequutus; equestris ordinis plebes. Ita sine edicto, sine coercitione magistratus, nec remige in supplementum, nec stipendio respublica eguit; paratissime omnibus ad bellum, consules in provincias perfecti sunt.

XXXVII. Neque aliud magis¹ tempus belli fuit, quo Carthaginienses Romanique pariter variis casibus immixtis magis in ancipiti spe ac metu fuerint. Nam Romanis et in provinciis, hinc in Hispania, adversæ res, hinc prosperæ in Sicilia, luctum et lætitiā miscuerant: et in Italia, quum Tarentum amissum damno et dolori, tum arx cum præsidio retenta præter spem gaudio fuit: et terrorem subitum pavoremque urbis Romæ obsessæ et oppugnatae Capua post dies paucos capta in lætitiā vertit. Transmarinæ quoque res² qua-

II, 43, n. 5, et XXII, 10, n. 10. — Sic anctor ad Her. lib. IV: « Sapiens nullum pro republica periculum vitabit, ideo quod sæpe fit, ut, quum pro republica perire noluerit, necessario cum rep. pereat... Ex naufragio patriæ salvus nemo potest enatare, etc. » En.

6. *Nec scribæ referundo*, ad referendum in tabulas publicas. — *Sine coercitione magistratuum* (vide ad IV, 53, U. 2) ex emend. Gron. pro vulg. *sine cohortatione*.

CAP. XXXVII. 1. *Neque aliud magis*, etc. hoc magis mox repetitur et

expungendum est; Gron. Cf. ad I, 3, n. 8. — *Variis casibus immixtis*, Walchius, Emend. pag. 156, ait et sensum et latinitatem flagitare *immixti*: eleganter enim homines rebus mixti, immixti, permixti dicuntur, non res hominibus. Sic Tac. Annal. III, 38, *consiliis permixtum*; IV, 40, *negotio permixtos*, et al. quam emendationem nonnulli codd. tuentur. Ed.

2. *Transmarinæ quoque res*, in Macedonia ac Græcia, quadam vice pensator, ut lib. XXVII, cap. 40 pr. et XXXVII, 1, *adversa secundis pensata*, etc. Jactatæ, ut modo in dete-

dam vice pensatæ : Philippus hostis tempore haud satis opportuno factus ; Ætoli novi adsciti socii Attalusque Asiæ rex, jam velut despondente fortuna Romanis imperium Orientis. Carthaginienses quoque Capuam amissam³ et Tarentum captum æquabant ; et, ut ad mœnia urbis romanæ nullo prohibente se pervenisse ingloria ponebant, ita pigebat irriti incepti, pudebatque adeo se spreto, ut, sedentibus ipsis ad romana mœnia, alia porta exercitus romanus in Hispaniam duceretur⁴. Ipsæ quoque Hispaniæ quo propius spem venerant, tantis duobus ducibus exercitibusque cæsis, debellatum ibi ac pulsos inde Romanos esse ; eo plus, ab L. Marcio tumultuario duce⁵ ad vanum et irritum victoriam redactam esse, indignationis præbebat. Ita æquante fortuna⁶, suspensa omnia utrimque erant, integra spe, integro metu, velut illo tempore primum bellum inciperent.

XXXVIII. Hannibalem ante omnia angebat, quod Capua, pertinacius oppugnata ab Romanis, quam defensa ab se, multorum Italiæ populorum animos averterat : quos neque omnes tenere præsidiis¹, nisi vellet in multas parvasque partes carpere exercitum, quod

riorem partem, modo in meliorem inclinaret pondus ; Ern. — *Despondente* ; vide ad IV, 13, n. 1.

3. *Carthaginienses quoque amissam Capuam*, Capuæ possessionem, et *Tarentum captum*, Tarenti expugnationem, æquabant, illi re tantum damni, quantum hac leri fecisse videbantur et putabant.

4. *Exercitus roman. in Hispaniam duceretur* ; vide cap. 11. — *Quo propius spem venerant*, sc. Carthaginenses. Conf. ad I, 25, n. 11.

5. *Ab L. Marcio tumultuario duce* ; vide ad I, 37, n. 4, et conf. XXV,

37-39. — *Eo plus indignationis præbebat, victoriam redactam esse*, etc. id, quod victoria redacta erat. *Præbebat* edd. ante Drak. qui edidit ex quibusdam MSS. *Præbebant*, scilicet Hispaniæ Carthaginensibus.

6. *Ita æquante fortuna*, scilicet adversa secundis, nisi æquante passive dictum (vide ad II, 3, n. 2), vel leg. *ista aut æquata*. — *Suspensa* ; vid. ad II, 32, n. 5.

CAP. XXXVIII. 1. *Omnes tenere præsidiis* ; vid. ad XXII, 22, n. 9. — *In multas partes carpere exercitum* ; vide ad III, 5, n. 1.

minime tum expediebat, poterat; nec deductis præsidiiis, spei liberam vel obnoxiam timori sociorum relinquere fidem². Præceps in avaritiam³ et crudelitatem animus ad spolianda, quæ tueri nequibat, ut vastata hosti relinquerentur, inclinavit. Id foedum consilium quum incepto, tum etiam exitu fuit: neque enim indigna patientium modo abalienabantur animi, sed cæterorum etiam; quippe ad plures exemplum, quam calamitas, perfinebat⁴. Nec consul romanus tentandis urbibus, sicunde spes aliqua se ostendisset, deerat. Salapiæ principes erant Dasius et Blattius⁵: Dasius Hannibali amicus; Blattius, quantum ex tuto poterat, rem romanam fovebat, et per occultos nuntios spem prodicionis fecerat Marcello; sed sine adiutore Dasio res transigi non poterat. Multum ac diu cunctatus, et tum quoque magis inopia consilii potioris, quam spe effectus, Dasium appellabat: at ille, quum ab re aversus, tum amulo potentatus inimicus, rem Hannibali aperit. Arcessito utroque, Hannibal quum pro tribunali quædam ageret⁶, mox de Blattio cogniturus, starentque submoto populo accusator et reus: Blattius de prodicione Dasium appellabat⁷. *Enimvero*, ille, velut in

2. *Nec spei liberam sociorum relinquere fidem poterat*, h. e. efficere, ut sociis liceret, ad eas partes, a quibus plus commodi sperarent, transire, ad Romanos deficere; ut liberam haberent spem; conf. ad XXII, 34, n. 8. *Spei liberam fidem eorum sociorum*, qui nutantes jam ita facilius se ad Romanos defecturos sperabant; *timori obnoxiam eorum*, qui ex animo ei faventes metu arumorum cogi poterant, ut se Romanis jungerent; Drak.

3. *Præceps in avaritiam*; vid. ad I, 32, n. 13.

4. *Ad plures exemplum q. c. perti-*

nebat; vide ad XXIII, 49, n. 3. — *Tentandis urbibus deerat*; vide ad III, 46, n. 3, et IX, 35, n. 1.

5. *Salapiæ principes erant Dasius et Blattius*, etc. Conf. Appian. Hannib. 45-47, et Val. Max. III, 8, ext. 1, et de *Salapia* supra ad XXIIV, 20, n. 9. *Blattius* MS Flor. et Putean. In aliis libris *Blatius* (ut apud Appian.); *Blactius*, *Blasius*: apud Valer. *Blasius* et *Blasius*. Conf. Gronov. Obs. IV, 11, p. 166.

6. *Pro tribunali quædam ageret*; vide ad cap. 27, n. 4.

7. *Blattius de prodicione Dasium*

manifesta re, exclamat, *sub oculis Hannibalis secum de proditione agi*. Hannibali atque eis, qui aderant, quo audacior res erat, minus similis veri visa est. *Emulationem profecto atque odium esse; et id crimen adferri, quod, quia testem habere non posset, liberius fingenti sit*⁸. Ita inde dimissi sunt: nec Blattius ante abstinit tamen tam audaci incepto, quam idem obtundendo docendoque, quam ea res ipsis patriæque salutaris esset, pervicit, ut præsidium punicum (quingenti autem Numidæ erant) Salapiaque traderetur Marcello. Nec sine cæde multa tradi potuit: longe fortissimi equitum toto punico exercitu erant⁹. Itaque quamquam improvisa res fuit, nec usus equorum in urbe erat, tamen, armis inter tumultum captis, et eruptionem tentaverunt, et, quum evadere nequirent, pugnares ad ultimum occubuerunt; nec plus quinquaginta ex his in potestatem hostium vivi venerunt: plusque aliquanto damni hæc ala equitum amissa Hannibali, quam Salapia, fuit: nec deinde unquam Pænus (quo longe plurimum valuerat) equitatu superior fuit.

XXXIX. Per idem tempus, quum in arce tarentina vix inopia tolerabilis esset, spem omnem præsidium, quod ibi erat, romanum præfectusque præsidii¹ atque arcis M. Livius in comitatibus ab Sicilia missis habebant. Qui ut tuto præterveherentur oram Italiæ, classis viginti ferme navium Rhegii stabat. Præerat classi comitatibusque D. Quintius, obscuro genere ortus, cæterum multis fortibus factis gloria militari

appellabat, cum eo agebat rogans hortans; propr. prior eum sermone adibat, alloquebatur. — Enimvero; vide ad I., 51, n. 5.

8. Id crimen adferri, quod, quia testem habere non potuisset, liberius fingenti sit; vide ad IX., 19, n. 3, et

XXX, 32, n. 4. — Liberius fingetur edd. ante Gron. ex interpret.

9. Longe fortissimi equitum toto punico exercitu erant, scilicet illi D Numidæ.

Cap. XXXIX. 1. Præfectus præsidii, etc. Vide ad XXIV, 20, n. 7.

illustris. Primo quinque naves, quarum maximæ duæ triremes a Marcello ei traditæ erant, habuit²: postea rem impigre sæpe gerenti tres additæ quinqueres: postremo ipse, a sociis Rheginisque et a Velia et a Pæsto debitas ex fœdere exigendo, classem viginti navium, sicut ante dictum est, effecit. Huic ab Rhegio profectæ classi Democrates cum pari classe navium tarentinarum numero³, quindecim millia ferme ab urbe ad Sacriportum obuius fuit. Velis tum forte, improvidus futuri certaminis, Romanus veniebat. Sed circa Crotonem Sybarimque suppleverat remigio naves, instructamque et armatam egregie pro magnitudine navium classem habebat; et tum forte sub idem fere tempus et venti vis omnis cecidit, et hostes in conspectu fuere, ut ad componenda armamenta⁴ expediendumque remigem ac militem ad imminens certamen satis temporis esset. Raro alias tantis animis justæ concurrerunt classes: quippe quum in majoris discrimen rei quam ipsæ erant⁵, pugnarent; Tarentini, ut, recupe-

2. *A Marcello ei traditæ erant, habuit*: si constaret, eum has omnes quinque naves a Marcello accepisse, non dubitarem, distinetione post *quinqueremes* posita, expellere *habuit*: sed quia hoc, etsi non improbabile, tamen incertum est, nihil tento; Dok. — *Debitas ex fœdere*, naves, quas socii secundum fœderis leges Romanis dare debebant.

3. *Cum pari classe... numero*. Creverius arbitratur vocem *classe* hic superfluum et odiosum esse. En. — *Quindecim millia ferme* (vide ad IX, 24, n. 2) *ab urbe*, Tarento, ad Sacriportum, locum sinu tarentino adiaceentem, et non minus ignotum, quam Sacriportus in Volscis, ubi Marit filius a Sulla victus. — *Sybaris*, ut Drakenb.

verbis utar, antiquioribus temporibus appellata est, quæ postea *Thurii* dicta fuit. Quum autem, prisco illo *Sybaris* nomine jam diu ante abolito, Liviæ eam orbem supra X, 2, et alibi recentiore *Thuriorum* appellatione vocitaverit, quin et mox hoc capite *Thurinos* memoret, vox *Sybaris* suspecta est Cluv. Ital. ant. IV, 13, ejusque loco *Siberinam* legendum suspicatur. Eo. — *Suppleverat remigio naves*; vide ad III, 15, n. 8. — *Armatam pro magnitudine navium*; vide ad VII, 33, n. 2, et IX, 40, n. 12.

4. *Ad componenda armamenta*; vide ad XXI, 49, n. 7.

5. *In majoris discrimen rei, quam ipsæ erant*, scil. magnæ, h. e. quam cui multitudo navium responderet,

rata urbe ab Romanis post centesimum prope annum⁶, arcem etiam liberarent, spe commeatus quoque hostibus, si navali praelio possessionem maris ademissent, interclusuros; Romani, ut, retenta possessione arcis ostenderent, non vi aut virtute, sed prodicione ac furto⁷ Tarentum amissum. Itaque ex utraque parte signo dato quum rostris concurrissent, neque retro navem inhiherent⁸, nec dirimi ab se hostem paterentur, quam quis indeptus navem erat, ferrea injecta manu; ita conserebant ex propiuquo pugnam, ut non missilibus tantum, sed gladiis etiam prope collato pede gereretur res⁹. Proræ inter se junctæ hærebant; puppes alieno remigio¹⁰ circumagebantur. Ita in arcto stipatæ erant naves¹¹, ut vix ullum telum in mari vanum intercideret. Frontibus velut pedestris acies urgebant, perviæque naves pugnantibus erant. Insignis tamen inter cæteras pugna fuit duarum, quæ primæ agminis concurrerant inter se. In romana nave ipse Quintius erat, in tarentina Nico¹², cui Perconi fuit cognomen, non publico modo, sed privato etiam odio invisus atque infestus Romanis; quod ejus factionis erat, quæ

quam pro numero navium. Conf. ad VI, 17, n. 1, et VII, 33, n. 2.

6. *Post centesimum prope annum*, propr. annum LXIII inde ab anno U. C. 480, quo Milo, Tarento præfectus a Pyrrho, urbem L. Papirio cos. tradidit. — *Spe* concepta seu facta, quum spes esset, *commeatus* quoque hostibus interclusuros, sc. se esse. Cf. ad III, 15, n. 6, et XXIV, 13, n. 2. *Interclusuros* et *spe* ex plerisque MSS pro vulg. *spem commeatus interclusuri*, quod forte non spernendum.

7. *Prod. ac furto*; v. IX, 31, n. 7.

8. *Neque retro navem inhiherent*, propr. cursum navis cohiberent seu reprimere retro eam agendo, seu

convertendo remis, quod sit inprimis fuge causa vel ab ingressuris portum. Cf. XXX, 10; XXXVII, 30; Græv. ad Cic. ad Att. XII, 13; XIII, 21, et Gron. Obs. IV, 26. — *Ferrea injecta manu*, quod nobis dicitur *entern*; vide ad XXIV, 34, n. 6. — *Conserebant pugnam*, al. *conferebant*; vide ad VI, 12, n. 7.

9. *Collato pede gereretur res*; vide ad VI, 12, n. 7.

10. *Alieno remigio*, sc. romanorum navium pappe remis Tarentinorum, Tarentinarum remis Romanorum.

11. *In arcto st. naves*; v. V, 38, n. 4.

12. *Nico, cui Perconi fuit c. etc.* Vide ad XXV, 8, n. 2.

Tarentum Hannibali prodiderat. Hic Quintium, simul pugnaudem hortantemque suos, incautum hasta transfigit: ille atque præceps cum armis procidit¹³ ante proram. Victor Tarentinus, in turbatam duce amisso navem impigre transgressus, quum submovisset hostes, et prora jam Tarentinorum esset, puppim male conglobati tuerentur Romani, repente et alia a puppi trirēmis hostium apparuit. Ita in medio circumventa romana navis capitur. Hinc cæteris terror injectus, ut prætoriam navem captam videre; fugientesque passim, aliæ in alto mersæ, aliæ in terram remis abreptæ mox prædæ fuere Thurinis Metapontinisque¹⁴. Ex onerariis, quæ cum commeatu sequebantur, perpaucae in potestatem hostium venere: aliæ, ad incertos hinc atque illinc obliqua transferentes vela, in altum evectæ sunt. Nequaquam pari fortuna per eos dies Tarenti res gesta: nam ad quatuor millia hominum frumentatum egressa quum in agris passim vagarentur, Livius, qui arci præsidioque romano præerat, intentus in omnes occasiones gerendæ rei, C. Persium, impigrum virum, cum duobus millibus armatorum ex arce emisit. Qui, vage effusos per agros palatosque adortus, quum diu passim cecidisset, paucos ex multis, trepida fuga incidentes, semiapertis portarum foribus, in urbem compulit, ne urbs eodem impetu caperetur¹⁵. Ita æquata

13. *Ille atque præceps procidit*; vid. ad Præf. n. 13. *Ille simul atque p. cum armis p. a. proram, victor*, etc. Curio et post eum alii edidit. Sed illud simul abest a MSS et ant. edd. prob. Gron. qui monet, *atque* h. l., ut et alibi, inpr. apud Plautum, positum esse pro continuo vel statim. Conf. Duk. et Drak. ad h. l. et ad XXVII, 21; Gell. X, 29; Burm. et Heyn. ad Virg. Georg. I, 203; Davia. ad Cic.

Leg. II, 4, et Sebelleri Lex. lat. Forte leg. *transfigit, atque* (et) *ille*, etc.

14. *Thurinis Metapontinisque*, qui ad Hannibalem defecerant; vide ad XXII, 61; XXV, 15. — *Aliæ*; vide ad IV, 10, n. 2.

15. *Ne urbs eodem impetu caperetur*, verba, quæ pendent a *semiapertis*; unde vel illa post hanc vocem, vel in urbem compulit post multis ponenda suspicari possis. Cf. Jac. Gron.

res ad Tarentum; Romanis victoribus terra, Tarentinis mari. Frumenti spes, quæ in oculis fuerat, utrosque frustrata pariter.

XL. Per idem tempus Lævinus consul, jam magna parte anni circumacta¹, in Siciliam, veteribus novisque sociis exspectatus, quum venisset, primum ac potissimum omnium ratus, Syracusis nova pace inconditas componere res. Agrigentum inde, quod belli reliquum erat, tenebaturque a Carthaginiensium valido præsidio, duxit legiones: et adfuit fortuna incepto. Hanno erat imperator Carthaginiensium, sed omnem in Mutine Numidisque spem repositam habebant². Per totam Siciliam vagus prædas agebat ex sociis Romanorum: neque intercludi ab Agrigento vi aut arte ulla, nec quin erumperet, ubi vellet, prohiberi poterat. Hæc ejus gloria, quia jam imperatoris quoque famæ officiebat, postremo in invidiam³ vertit; ut ne bene gestæ quidem res jam Hannoni propter auctorem satis lætæ essent. Propter quæ postremo præfecturam ejus filio suo dedit, ratus, cum imperio auctoritatem quoque ei inter Numidas erepturum: quod longe aliter evenit; nam veterem favorem ejus sua insuper invidia auxit. Neque ille indignitatem injuriæ tulit, confestimque ad Lævinum occultos nuntios misit de tradeudo Agrigento. Per quos ut est facta fides

ad Gell. XII, 5. Ante ne Pal. sec. inserit *parumque absuit*, quod probant Gebhard. et Doering.

CAP. XL. 1. *Magna parte anni circumacta*; vide ad VI, 1, n. 3. — *Exspectatus*; conf. ad XXVIII, 27, n. 6. — *Nova pace inconditas componere res*, ut XLV, 17 pr. et al. *ordinare provinciam*. Conf. ad XXI, 57, n. 11, et XXIV, 24, n. 2. — *Belli reli-*

quum; vide ad IV, 27, n. 1. Ad seqq. et de Agrigento cf. Polyb. IX, 27.

2. *Spem repositam habebant*, scil. Carthaginienses: male omnes libri (præter Pot. et Colb.) *habebat*; nam sic Hanno non irritasset Mutinen ablatam præfecturam; Gronov. — *Prædas agebat*, scil. Mutines.

3. *In invidiam vertit gloria*; vide ad II, 3, n. 2.

compositusque rei gerendæ modus, portam ad mare ferentem Numidæ quum occupassent, pulsus inde custodibus aut cæsis, Romanos ad id ipsum missos in urbem acceperunt. Et quum agmine jam in media urbis⁴ ac forum magno tumultu iretur, ratus Hanno non aliud, quam tumultum ac successionem (id quod et ante acciderat) Numidarum esse, ad comprimendam seditionem processit. Atque ille, quum ei multitudo maior, quam Numidarum, procul visa, et clamor romanus haudquaquam ignotus ad aures⁵ accidisset, prius quam ad ictum teli veniret, capessit fugam. Per aversam portam emissus, assumpto comite Epicycle, cum paucis ad mare pervenit; nactique opportune parvum navigium, relicta hostibus Sicilia, de qua per tot annos certatum erat, in Africam trajecerunt. Alia multitudo Pœnorum Siculorumque, ne tentato quidem certamine, quum cæci in fugam ruerent, clausique exitus essent, circa portas caesa. Oppido recepto Lævinus, qui capita rerum Agrigenti erant, virgis cæsos securi percussit: cæteros prædamque vendidit: omnem pecuniam Romam misit. Fama Agrigentini cladis Siciliam quum pervasisset, omnia repente ad Romanos inclinaverunt. Proditæ brevi sunt viginti oppida; sex vi capta; voluntaria deditione in fidem venerunt ad quadraginta: quarum civitatum principibus quum pro cuiusque merito consul pretia⁶ pœnasque exsolvisset, coegissetque Siculos, positæ tandem armis, ad agrum colendum animos convertere, ut esset non incolarum modo alimentis frugifera insula, sed urbis

4. In media urbis, scil. loca; vide ad Drakenb.

5. Ad aures accidisset clamor; vid. ad XXI, 10, n. 15. — Ad ictum teli veniret, forte cum Periz. legendum ad jactum: nam sub ictum teli venire

bene dicitur, non ad ictum; Drak. Cf. ad librum XLIII, cap. 10, n. 4.

6. Pretia pœnasque, quidam libri vet. præmia p. Conf. Drak. — Sed urbis Romæ...annonam levaret; vide ad I, 40, n. 1, et II, 34, n. 10. —

Romæ atque Italiæ (id quod multis sæpe tempestatibus fecerat) annonam levaret; ab Agathyrna inconditam multitudinem secum in Italiam transvexit. Quatuor milia hominum erant, mixti ex omni colluvione exsules, obæratī, capitalia ausi plerique, et quum in civitatibus suis ac sub legibus vixerant, et postquam eos ex varijs causis fortuna similis conglobaverat Agathyrnam, per latrocinia ac rapinam tolerantes vitam. Hos neque relinquere Lævinus in insula, tum primum nova pace coalescente⁷, velut materiam novandis rebus, satis tutum ratus est: et Rheginis usui futuri erant ad populandum bruttium agrum, assuetam latrocinii quærentibus manum. Et, quod ad Siciliam attinet, eo anno debellatum est.

XLI. In Hispania principio veris P. Scipio, navibus deductis¹ evocatisque edicto Tarraconem sociorum auxiliis, classem onerariasque ostium inde Iberi fluminis petere jubet. Eodem legiones ex hibernis convenire quum jussisset, ipse cum quinque millibus sociorum ab Tarracone profectus ad exercitum est. Quo quum venisset, alloquendos maxime veteres milites, qui tantis superfuerant cladibus, ratus, concione advocata, ita disseruit: « Nemo ante me novus imperator militibus suis prius, quam opera eorum usus esset, gratias agere jure ac merito potuit. Me vobis prius, quam provinciam aut castra viderem, obli-

Inconditam mult.; vide ad XXI, 57, n. 11. — *Mixti ex omni colluvione.* Eadem fere occurrunt apud nostratem P. Corneille, *Cinna*, Act. V, sc. 1: « Un tas d'hommes perdus de dettes et de crimes, Que pressent de mes lois les ordres légitimes, Et qui, désespérant de les plus éviter, Si tout n'est renversé ne peuvent subsister, En.

⁷. *Nova pace coalescente insula;*

vide ad I, 11, n. 2. — *Materiam novandis rebus;* vide ad I, 39, n. 4, et I, 52, n. 1. — Sic est apud Virg. *Æneid.* IV, vers. 290: « Et, quæ sit rebus causa novandis, Dissimulent. » Ea.

CAP. XLI. 1. *Navibus deductis;* vide ad VIII, 26, n. 1. Mox Livius exornavit hævem Scipionis orationem apud Polyb. X, 6.

« gavit fortuna : primum, quod ea pietate erga patrem
« patrumque meum vivos mortuosque fuistis : dein-
« de, quod amissam tanta clade provinciæ possessio-
« nem integram et populo romano, et successori mihi
« virtute vestra obtinuistis. Sed quum jam benignitate
« deum id paremus atque agamus, non ut ipsi manea-
« mus in Hispania, sed ne Pœni maneant, nec ut pro
« ripa Iberi stantes arceamus transitum hostis², sed
« ut ultro transeamus transferamusque bellum; ve-
« reor, ne cui vestrum majus id audaciusque consi-
« lium, quam aut pro memoria cladum nuper accep-
« tarum, aut pro ætate mea, videatur. Adversæ pugnæ
« in Hispania nullius in animo, quam meo, minus ob-
« literari possunt; quippe cui pater et patruus intra
« triginta dierum spatium, ut aliud super aliud cumu-
« laretur familiæ nostræ funus, interfecti sunt. Sed ut
« familiaris pæne orbitas ac solitudo frangit animum,
« ita publica quum fortuna tum virtus desperare de
« summa rerum prohibet³. Ea fato quodam data nobis
« sors est, ut magnis omnibus bellis victi vicerimus.
« Vêtera omitto, Porsenam, Gallos, Samnites : a pu-
« nicis bellis incipiam : quot classes, quot duces, quot
« exercitus priore bello amissi sunt? Jam quid hoc
« bello memorem? Omnibus aut ipse adfui cladibus,
« aut, quibus absfui, maxime unus omnium eas sensi.
« Trebia, Trasimenus, Cannæ, quid aliud sunt, quam
« monumenta occisorum exercituum consulumque ro-
« manorum? Adde defectionem Italiæ, Siciliæ majoris

2. *Arceamus transitum hostis*, id est, hostes transeantes, ut I, 30, et III, 69, *fuga pro fugientibus*; Ern. Simpliciter ratio est : prohibeamus transitum hostis. *Arceamus transitu hostes edidit* Drak. ex emend. Gron. — *Audaciusque consilium, quam pro*

memoria cladum, etc.; vide ad VII, 33, n. 2. Mox *interfecti sint* malebat Gron.

3. *Publica fortuna desperare de summa rerum prohibet*; vide ad III, 5, n. 6, et VI, 30, n. 3. — *Jam quid hoc bello memorem, scilicet omissum esse?*

« partis, Sardinia. Adde ultimum terrorem ac pavo-
 « rem, castra punica inter Auiem et mœnia romana
 « posita, et visum prope in portis victorem Hanniba-
 « lem. In hac ruina rerum stetit una integra atque im-
 « mobilis virtus populi romani: hæc omnia strata hu-
 « mi erexit ac sustulit. Vos omnium primi, milites,
 « post cannensem cladem vadenti Hasdrubali ad Alpes
 « Italiamque, qui si se cum fratre conjunxisset, nul-
 « lum jam nomen esset populi romani, ductu auspi-
 « cioque patris mei obstitistis: et hæ secundæ res illas
 « adversas sustinuerunt. Nunc, benignitate deum, om-
 « nia secunda, prospera, in dies lætiora ac meliora in
 « Italia Siciliaque geruntur. In Sicilia Syracusæ, Agri-
 « gentum captum⁴, pulsi tota insula hostes, recepta-
 « que provincia in ditione populi romani est: in Italia
 « Arpi recepti, Capua capta: iter omne ab urbe Roma
 « trepida fuga emensus Hannibal, in extremum angu-
 « lum agri brutti compulsus, nihil jam majus preca-
 « tur deos, quam ut incolumi cedere atque abire ex
 « hostium terra liceat. Quid igitur minus conveniat,
 « milites, quam, quum aliæ super alias clades cumu-
 « larentur, ac dii prope ipsi cum Hannibale⁵ starent,
 « vos hic cum parentibus meis (æquentur enim etiam
 « honore nominis) sustinuisse labantem⁶ fortunam
 « populi romani; nunc eosdem, quia illic omnia se-
 « cunda lætaque sunt, animis deficere? Nuper quoque
 « quæ acciderunt, utinam tam sine meo luctu, quam

hoc de bello conj. Sigon. — Siciliae majoris partis, regni Hieronis.

4. *Syracusæ et Agrigentum captum; confer ad I, 24, n. 11; Dukerus ad h. l. ex cap. 40, docet, Agrigentum principio veris hujus anni, quo hæc oratio habita, nondum fuisse captum, adeoque Livium hanc orationem, ut*

alias, de suo exornasse. — Receptaque a Marcello provincia nunc in, etc.

5. *Dii prope ipsi cum Hann. starent; vide ad VIII, 34, n. 1. — Cum parentibus meis, propr. patre ac patruo.*

6. *Sustinuisse labantem fortunam; vide ad II, 39, n. 9.*

« vestro, transissent ! Nunc dii immortales, imperii
« romani praesides, qui centuriis omnibus⁷, ut mihi
« imperium juberent dari, fuere auctores, iidem au-
« guriis auspiciisque et per uocturnos etiam⁸ visus
« omnia laeta ac prospera portendunt. Animus quo-
« que meus, maximus mihi ad hoc tempus vates, prae-
« sagit nostram Hispaniam esse : brevi extorre hinc
« omne punicum nomen maria terrasque foeda fuga
« impleturum. Quod mens sua sponte divinat, idem
« subjicit⁹ ratio haud fallax. Vexati ab iis socii no-
« stram fidem per legatos implorant : tres duces dis-
« crepantes, prope ut defecerint alii ab aliis, trifariam
« exercitum in diversissimas regiones distraxere. Eadem
« in illos ingruit fortuna, quae nuper nos afflixit : nam
« et deseruntur ab sociis, ut prius ab Celtiberis nos,
« et diduxerunt exercitus ; quae patri patruoque meo
« causa exitii fuit. Nec discordia intestina coire eos in
« unum sinet, neque singuli nobis resistere poterunt.
« Vos modo, milites, favete nomini Scipionum, soboli
« imperatorum vestrorum, velut accisis recrescenti stir-
« pibus¹⁰. Agite, milites veteres, novum exercitum no-

7. *Centuriis omnibus* (vide ad cap. 18, n. 6), ut mihi imperium juberent dari ; = del. dari : nam centurim non jubent alicui imperium ab alio dari, sed ipsam dant, imperium alicui jubent, acil. esse ; confer cap. 18 ; XXX, 41 ; XXXI, 50, et Sallust. Jug. 84, ubi similiter in uno MS intrusum fuisse dari monet Cort. quod et in alio inveni- ; Duk. — *Auguriis auspiciisque* : quae auspici etiam iis fuisse, qui ex privatis pro consulis et pro praetoribus in provincias fuerint missi, negant Sigon. de ant. jur. prov. II, 6, de lege cur. 10 ; Lips. Mil. rom. II, 12 ; Periz. Anim. hist. cap. 7, pag. 262, sed affluat Gruch. refut. post diap.

Sigon. cap. 4, cui assentitur Duker. propter religiosam auspiciorum etiam in privatis rebus apud veteres Romanos observationem.

8. *Per nocturnos etiam visus*, species et patris et Neptuni, Carthaginis Novae oppugnandae consilium suggerentium, in somnio mihi oblata. Conf. cap. 45, extr. infra XXI, 27, Polyb. X, 11 et 14 ; Sil. XV, 159 sq. 180 sq.

9. *Idem subjicit* (vide ad I, 59, n. 7) ratio haud fallax, etc. ; confer Polyb. X, 6 et 7.

10. *Soboli imperatorum vestrorum, velut accisis recrescenti stirpibus* ; vid. ad VI, 1, n. 3. — Eadem fere verbo retulit Voltair, *Henriade*, chant VII :

« vumque ducem traducite Iberum, traducite in terras
 « cum multis fortibus factis sæpe a vobis peragratas.
 « Brevi faciam, ut, quemadmodum nunc noscitis in
 « me patris patruique similitudinem oris vultusque et
 « lineamenta corporis, ita ingenii, fidei virtutisque ad
 « exemplum expressam effigiem¹ vobis reddam, ut
 « revixisse, aut renatum sibi quisque Scipionem impe-
 « ratorem dicat. »

XLII. Hac oratione accensis militum animis, relicto ad præsidium regionis ejus². M. Silano cum tribus millibus peditum et trecentis equitibus, cæteras omnes copias (erant autem viginti quinque millia peditum, duo millia et quingenti equites) Iberum trajecit. Ibi quibusdam suadentibus, ut, quoniam in tres tam diversas regiones discessissent punici exercitus, proximum aggredereetur, periculum esse ratus, ne eo facto in unum omnes contraheret, nec par esset unus tot exercitibus, Carthaginem Novam interim oppugnare statuit, urbem quum ipsam opulentam³ suis

« Un faible rejeton sort entre les ruines
 « De cet arbre fécond coupé dans
 « ses racines. » En.

11. *Fidei virtutisque ad exemplum* (exemplar. ἀποτύπων, πρῶτότυπον, germ. *Original*) *expressam effigiem vobis reddam*, pro vulg. *exemplum expressum ad effigiem* edidi ex emend. Rubnken. ad Rutil. Lup. de fig. pag. 108, et vel atque *expressam effigiem* vel et *expressam adeo effigiem* conj. Duk. ut Scipio expressa effigies ingenii, etc. esse, tamque in se expressam videriet ab omnibus cognosci voluerit.

CAP. XLII. 1. *Relicto ad præsidium regionis ejus* cis Iberum, ubi Romanorum socii erant, M. Silano... *Erant autem XXV millia p.*, etc. = adeoque additis copiis, quas Silano reliquerat,

totus exercitus erat XXVIII M. peditum, 2800 equites. Et sic etiam Polyb. X, 9, nisi quod cap. 6 numerum equitum Silano relictorum ducentia auget. Sed ex XXV, 37; XXVI, 11, 17, 19, 37, 41, probabile sit, majorem exercitus numerum fuisse. Præter copias tamen Silano traditas fortassis etiam pars exercitus in præsiidiis urbium cis Iberum relictis fuit; = Duk. — *Quibusdam suadentibus*, etc., confer Sil. XV, 180 seq. — *Carthaginem Novam interim* (ante talem pugnam) *oppugnare statuit*; confer Polyb. X, 6 et 7. — *In tres tam diversas regiones*; confer cap. 20, et ibi not. 4.

2. *Carthaginem Novam, urbem quum ipsam opulentam*, etc.; confer ad XXI, 5, n. 4; ad Sil. XV, 220 seq.

opibus, tum hostium omni bellico apparatu plenam (ibi arma, ibi pecunia, ibi totius Hispaniæ obsides erant); sitam præterea quum opportune ad trajiciendum in Africam, tum super portum³ satis amplum quantævis classi, et nescio an unum in Hispaniæ ora, qua nostro adjacet mari. Nemo omnium, quo iretur, sciebat, præter C. Lælium⁴. Is, classe circummissus, ita moderari cursum navium jussus erat, ut eodem tempore exercitus ostenderetur⁵, et classis portum intraret. Septimo die ab Ibero Carthaginem ventum est simul terra marique: castra ab regione urbis, qua in septemtrionem versa est, posita⁶: his ab tergo, nam frons natura tuta erat, vallum objectum. Cæterum sita Carthago sic est⁷: sinus est maris media fere Hispaniæ ora, maxime africo vento oppositus, et quingentos passus introrsus retractus, paululo plus

et, ex quo fonte Noster hausit, Polyb. X, 8-10.

3. *Super portum*; confer ad I, 2, n. 3. — *Nescio an* (vide ad II, 2, n. 3) *unum*: al. *unam*, prob. Sigon. coll. Polyb. X, 8 pr. — *Qua parte*.

4. *Præter C. Lælium*; confer Polyb. X, 6, et g.

5. *Exercitus ostenderetur*; vide ad XXII, 37, n. 2.

6. *Castra ab regione urbis, qua in septemtrionem versa est, posita* (nam ab oriente ac meridie urbem mari, ab occasu autem stagno cingi, mox legimus); *his ab tergo*, exteriori castrorum parte, κατὰ μὲν τὴν ἐκτὸς ἐπιφάνειαν τῆς στρατοπεδείας, *vallum objectum*, duplex, περιβάλλοτο τὰ πρὸν καὶ χεῖρα διπλοῦν ἐκ θαλάττης εἰς θαλάτταν, *nam frons castrorum, hosti urbiq; obversa, natura tuta erat*, κατὰ δὲ τὴν πρὸς τὴν πᾶν ἀπλῶς εὐδίνᾳ αὐτὴ γὰρ ἡ τοῦ τόπου φύσις

ἐκτὴν ἀφ᾽ ἑλίκων αὐτῇ παρουσιάζει, Polyb. X, 9. Confer extrema hujus cap. verba et Polyb. X, 11. Vocem *frons* inseruit Rhen. (confer Sil. XV, 227). In MSS et edd. anti. legitur: *his ab tergo* (nam natura tuta erant) *nullum vallum objectum*. Hinc J. Fr. Gron. conj. *his ab tergo* (alia natura tuta erant) *duplum vallum o. vel* (nam natura t. e. alia) *v. o. Jac. Gron. ante natura tuta erant*, ut XXVII, 18, n. 2, *ab tergo, ante, a fronte, circaque*, et a lateribus. (Confer ad XXVIII, 33, n. 1.) Schel. ad Polyb. de castramet. p. 1151, et Drak. *his ab tergo* (nam natura tuta erant) *vallum o. vel his nisi ab tergo... n. vall. o.*

7. *Cæterum sita Carthago Nova sic est: Sinus est*, etc. ad finem cap. ad verbum fere expressa e Polyb. X, 10, 11. Confer et Sil. XV, 220 seq.; et Heyne Exc. ad Virg. Æn. I, 159 seq. — *Quingentos passus*, etc., immo

passuum in latitudinem patens. Hujus in ostio sinus parva insula objecta ab alto portum ab omnibus ventis, præterquam africo, tutum facit. Ab intimo sinu peninsula excurrit⁸, tumulus is ipse, in quo condita urbs est, ab ortu solis et a meridie cincta mari: ab occasu stagnum claudit, paulum et ad septemtrionem fusum; incertæ altitudinis, utcumque exæstuat aut deficit mare⁹. Continenti urbem jugum ducentos fere, et quinquaginta passus patens conjungit: unde quum tam parvi operis munitio esset, non objecit vallum imperator romanus; seu fiduciam hosti superbe ostentans, sive ut subeunti sæpe ad mœnia urbis recursus pateret.

XLIII. Cætera, quæ munienda erant, quum perfecisset, naves etiam in portu, velut maritimam quoque ostentans obsidionem, iustruxit, circumvectusque classem, quum monuisset præfectos navium, ut vigilias nocturnas intenti servarent, omnia ubique primo obsessum hostem conari¹; regressus in castra, ut consilii sui rationem, quod ab urbe potissimum oppugnanda bellum orsus esset, militibus ostenderet et spem potiundæ cohortando faceret, concione advocata ita disseruit: « Ad urbem unam oppugnandum

MMD passus, et mox paululo plus passuum M. ex Polyb. legendum jam monuere Sigon. et Duker. — Introrsus retractus sinus, ut reductus apud Virg. loco laud.

8. *Ab i. sinu peninsula excurrit; vide ad XXII, 20, n. 8.*

9. *Utcumque (vide ad XXI, 35, n. 2) exæstuat aut deficit mare, quando-cumque aut prout (vide ad XXI, 35, n. 2) accedit, seu intumescit aut recedit.*

CAP. XLIII. 1. *Omnia enim ubique primo, ab initio, obsessum hostem co-*

nari, scil. dicens, monens. — Concione advocata ita disseruit, etc.; confer Polyb. X, 11. — Ad urbem unam oppugnandum: 4 MSS et vet. edd. oppugnandam, et rectius, opinor. Illud grammaticum acumen redolet; etsi non desunt exempla. Cf. ad XXXVIII, 3, n. 4; XL, 49, n. 1; XLII, 43, n. 2; ad Sil. VIII, 36; XI, 559, 560; XV, 105; Drak. infra ad XL, 49, n. 1; Gron. Qbas. I, 7; Intpp. Virg. Æn. XI, 230; Periz. ad Sanctii Min. III, 8; Curt. ad Sall. Jug. XXII, 5; Oudend. ad Front. III, 6, 7, et ad Cæs. B. G.

« si quis vos adductos credit, is magis operis vestri,
« quam emolumenti rationem exactam, milites, ha-
« bet. Oppugnabitis enim vere mœnia unius urbis,
« sed in una urbe universam ceperitis Hispaniam. Hic
« sunt obsides omnium nobilium regum populorum-
« que; qui, simul in potestate vestra erunt, extem-
« plo omnia, quæ nunc sub Carthaginiensibus sunt,
« in ditionem tradent. Hic pecunia omnis hostium,
« sine qua neque illi gerere bellum possunt, quippe
« qui mercenarios exercitus alant, et quæ nobis ma-
« ximo usui ad conciliandos animos barbarorum erit.
« Hic tormenta, arma, armamenta² et omnis appara-
« tus belli est, qui simul et vos instruet, et hostes
« nudabit. Potiemur præterea quum pulcherrima opu-
« lentissimaque urbe, tum opportunissima portu egre-
« gio, unde terra marique, quæ belli usus poscunt,
« suppeditentur. Quæ quum magna ipsi habebimus,
« tum dempserimus hostibus multo majora: hæc illis
« arx; hoc horreum, ærarium, armamentarium; hoc
« omnium rerum receptaculum est. Hinc rectus in
« Africam cursus est³: hæc una inter Pyrenæum et
« Gades statio: hinc omni Hispaniæ imminet Africa.
« Sed, quoniam vos instructos et ordinatos cognosco,
« ad Carthaginem Novam oppugnandam totis viribus

III, 14. — *Magis operis vestri*, laboris nunc a vobis suscipiendi, quam emolumenti, in vos inde redundaturi, rationem habet exactam, certam, accuratam, satis ponderatam, propa pensam. Mox simul pro simul ac.

2. *Arma, armamenta*; confer ad XXI, 49, n. 7. Mox primum et post simul abest a MS Pet. et abesse potest: sed etiam passim additur, ut XXIX, 35; XXXI, 36; XXXII, 18. — *Quæ belli usus poscunt*; vide ad VI, 25, n. 6.

3. *Hinc rectus in Africam cursus est*: quo tacite spem suis militibus facit, in Africam se transfretaturum; cursus, navigatio. Sic Virg. Æ. I, 533. *Hinc omni Hispaniæ imminet Africa*: ita Pat., non, ut plerique MSS et edd. antt., *hinc omnis Hispania i. Africa*: vult enim, Africam (Pœnos) ex hac urbe tanquam ex arce imminere et instare toti Hispaniæ, cui jugum partim imposuerat, partim minabatur; Gron. Confer ad III, 51, n. 3.

« et bono animo transeamus. » Quumque omnes una voce, *hoc faciendum*, succlamarent, eos Carthaginem duxit : tum terra marique eam oppugnari jubet.

XLIV. Contra Mago Pœnorum dux, quum terra marique instrui oppugnationem videret, et ipse copias ita disponit. Oppidanorum duo millia ab ea parte, qua castra romana erant, opponit : quingentis militibus arcem insedit : quingentos tumulto urbis in orientem verso imponit : multitudinem aliam, quo clamor, quo subita vocasset res, intentam ad omnia occurrere jubet. Patefacta deinde porta, eos, quos in via ferente ad castra hostium instruxerat, mittit. Romani, duce ipso præcipiente, parumper cessere, ut propiores subsidiis in certamine ipso submittendis essent. Et primo haud impari stetere acie : subsidia deinde, idemtidem submissa e castris, non averterunt solum in fugam hostes, sed adeo effusis institerunt, ut, nisi receptui cecinisset, permixti fugientibus irrupturi fuisse in urbem viderentur. Trepidatio vero non in prælio major, quam tota urbe fuit : multæ stationes pavore atque fuga desertæ sunt, relictique muri, quum, qua cuique erat proximum, desiluissent. Quod ubi egressus Scipio in tumultum, quem Mercurii vo-

CAP. XLIV. 1. *Quingentis militibus arcem insedit* : *quingentos*, etc.; confer Polyb. X, 12, qui etiam ibid. et cap. 8, mille tantum milites Magoni tribuit, non decem millia, ut Appian. Hisp. 19. Confer infra cap. 49 pr. — *Occurrere jubet*; vide ad XXI, 61, n. 1. — Hunc locum valde impagnat Walchins, Emend. pag. 17, quasi verba *ad omnia* sensus non patiatur, corrigique *ad mania*. Contra vero stat Büchner, Obs. pag. 71 seqq. vulgatamque defendit, mutata Walchii interpunctione, ita legens : *res, in-*

tentam ad omnia, occurrere jubet; ut sensus sit : cæteram multitudinem jussit, omnia circumspectantem, occurrere hostibus, ubicumque opus fuisset. En. — *Eos, quos in via ferente ad c. h. instruxerat*, scil. oppidanorum duo millia, eaque fortissima et selecta, *mittit* in hostes, *vel emittit*; nisi ita leg. — *Haud impari stetere acie*, Flor. a manu secunda *haud impares stetere acies*, quod placere potest; Drakenb. et Duker.; confer ad librum XXVII, cap. 2 : *Romani... in multum dici stetero in acie*.

cant², animadvertit, multis partibus nudata defensoribus mœnia esse; omnes castris excitos ire ad oppugnandam urbem et ferre scalas jubet. Ipse, trium præse juvenum validorum scutis oppositis (ingens enim jam vis omnis generis telorum e muris volabat), ad urbem succedit, hortatur, imperat, quæ in rem sunt; quodque plurimum ad accendendos militum animos intererat, testis spectatorque³ virtutis atque ignaviæ cujusque adest. Itaque in vulnera ac tela ruunt; neque illos muri, neque superstantes armati arcere queunt, quin certatim ascendant. Et ab navibus eodem tempore ea, quæ mari alluitur, pars urbis oppugnari cœpta est: cæterum tumultus inde major, quam vis adhiberi poterat⁴. Dum applicant, dum partim exponunt scalas militesque, dum, qua cuique proximum est, in terram evadere properant, ipsa festinatione et certamine alii alios impediunt.

XLV. Inter hæc repleverat jam Pœnus armatis muros, et vis magna, ex ingenti copia congesta, telorum suppeditabat¹. Sed neque viri, nec tela, nec quidquam aliud æque, quam mœnia ipsa sese, defen-

2. In tumultum, quem Mercurii (ex emend. Ruben. pro Mercurium et Mercurium Teutatem) vocant: forte leg. Saturni. Confer Polyb. X, 10, qui docet, septentrionale urbis latus tribus clausum fuisse tomulis collibusve, Vulcani, Saturni, et medio, qui ab Alea heroe nomen habuerit. Ad seqq. conf. Polyb. X, 13.

3. Quodque plurimum ad accendendos militum animos intererat, testis spectatorque, etc.; vide ad XXI, 43, n. 12.

4. Tumultus inde major, quam vis, adhiberi poterat, ex emend. Gron. in MSS hiberi et haberi; in edd. antt. vi-

deri. Forte leg. cieri, vel fieri, vel potius inhiberi, hoc est, adhiberi; vide ad I, 33, n. 7, et III, 38, n. 2. — Dum applicant, scil. naves litori, ut XLIV, 32, partim, ex parte, aliquot; nisi cum Crev. leg. raptim. — Hic enim rō partim nullum ibi locum habere arbitrat; raptim vero aptissimum, quum omnia hic festinationis plena sint. Ed.

CAP. XLV. 1. Vis magna telorum suppeditabat (vide ad VI, 24, n. 1), congesta ex ingenti copia telorum, quæ in urbe erat, vel potius: quoniam ingens copia eorum in hunc usum congesta erat; ut ex sit pro propter; vide

debant. Raræ enim scalæ altitudini æquari poterant, et, quo quæque altiores, eo infirmiores erant. Itaque, quum summus quisque evadere non posset, subirent tamen alii, onere ipso frangebantur. Quidam, stantibus scalis², quum altitudo caliginem oculis offudisset, ad terram delati sunt. Et quum passim homines scalæque ruerent, et ipso successu audacia atque alacritas hostium cresceret, signum receptui datum est: quod spem non præsentis modo ab tanto certamine ac labore quietis obsessis, sed etiam in posterum dedit, scalis et corona capi urbem non posse: opera et difficilia esse, et tempus datura, ad ferendam opem imperatoribus suis. Vix prior tumultus conticuerat, quum Scipio ab obsessis jam vulneratisque recentes integrosque alios accipere scalas jubet, et vi majore aggredi urbem. Ipse, ut ei nuntiatum est æstum decedere, quod per piscatores tarraconenses, nunc levibus cymbis, nunc, ubi eæ siderent³, vadis pervagatos stagnum, compertum habebat, facilem pedibus ad murum transitum dari, eo secum armatos duxit. Medium ferme diei erat, et ad id, quod sua sponte cedente in mare æstu trahebatur aqua, acer etiam septemtrio⁴ ortus inclinatum stagnum eodem,

ad VII, 39, n. 5. — *Raræ*, paucæ. Ad seqq. confer Polyb. X, 13 et 14.

2. *Stantibus scalis*; forte *stantes in scalis*, vel *nantibus*. — *Scalis* et *corona*, oppugnatione et obsidione; conf. ad II, 17, n. 5. — *Opera*; vide ad V, 22, n. 7.

3. *Ubi eæ siderent*, hærent in vadis fundoque limoso. — *Eo secum armatos duxit*, forte *D secum a. d.*; Crev. Ita Polyb. X, 14, Vocem *secum* adjecit Gronovius quum in optimo codice reperiret *seu*. Non tamen integrum huic loco sanitatem restituisse

Crevierio videtur. Deest profecto numerus eorum, quos Scipio *secum armatos duxit*; et is numerus infra notatur cap. seq. voc. *quingentis*: quo loco quum solo numero illi milites designentur perspicuum est eum supra expressum fuisse. En. — *Ad id, quod sua sponte*, etc.; vide ad II, 23, n. 3.

4. *Acer septemtrio*; v. ad XXXVII, 12, n. 4. — *Inclinatum stagnum*, scil. æstu, aquam stagni mutatam (vide ad IX, 32, n. 4), vel potius *sua sponte sen æstu recedentem in mare*. Sic XXXIX, 7 pr. *æstu fretum inclinatum*

quo aestus, ferebat, et adeo nudaverat vada, ut alibi umbilico tenus aqua esset, alibi genua vix superaret. Hoc, cura ac ratione compertum, in prodigium ac deos vertens Scipio, qui ad transitum Romanis mare verterent et stagno auferrent, viasque ante nunquam initas humano vestigio aperirent, Neptunum jubebat ducem itineris⁵ sequi, ac medio stagno evadere ad mœnia.

XLVI. Ab terra ingens labor succedentibus¹ erat: nec altitudine tantum mœnium impediabantur, sed quod euntes ad ancipites utrimque ictus subjectos habebant Romanos; ut latera infestiora subeuntibus, quam adversa corpora, essent. At parte in alia quingentis² et per stagnum facilis transitus, et in murum ascensus inde fuit: nam neque opere emunitus erat, ut ubi ipsius loci ac stagni præsidio satis creditum foret; nec ulla armatorum statio aut custodia opposita, intentis omnibus ad opem [eo] ferendam, unde

est, aqua freti ex alto versus litus rediit, recessus maris vel; ut mox dilectur, mare versum seu reciprocum fuit: nisi aestu dictum pro aestui (vide ad IV, 12, n. 8) et hoc pro in aestum. Confer tamen ad XXIX, 7, n. 2. Stagno auferrent. Codex Put. dat stagna; quæ quidem scriptura majorem habet emphasim, adeoque hic aptior Creverio via est; sed hæc non ita Drakenborchio placuerunt. En.

5. Neptunum ducem itineris; vide ad esp. 41, n. 8. — Medio stagno evadere; vide ad VIII, 15, n. 6.

CAP. XLVI. 1. Succedentibus, scil. ad mœnia, ut mox subeuntibus, sed etiam eo quod euntes ad mœnia, subeuntes, ad ancipites utrimque, ab utroque latere, ictus subjectos habebant Romanos, scil. mœnia; vide ad I, 25, n. 4, et VII, 34, n. 3. Sed si non alia b. l. corrupta sunt, certe vox

euntes, pro qua Doer. conj. superstantes. Plura tentavit Gron. — Latera infestiora, magis ad ictus infestos subjecta, iis exposita; vide ad I, 7, n. 7. — Adversa corpora; vide ad II, 23, n. 5.

2. At parte in alia quingentis, etc. nam Scipio tribus locis aggressus est urbem, ab terra Ipse terrestri cum milite, a mari Lælius classe; tertium locum incustoditum, quia stagno naturaliter munitur, missos D homines, quum maris aestus decessisset, præter expectationem invadere jussit: eaque parte primum urbs est capta; Gron. Confer ad hæc et seqq. Poityh. X, 14, et 15. — Neque opere emunitus, munitus, erat murus (vide ad V, 22, n. 7), ut ubi, quum ibi, etc. vid. VIII, 30, n. 7). Mox tò eo ante ferendam, adjectum ab Rhenano, abest a vet. libris et abesse potest.

periculum ostendebatur. Ubi urbem sine certamine intravere, pergunt inde, quanto maximo cursu poterant, ad eam portam, circa quam omne contractum certamen erat. In quod adeo intenti omnium non animi solum fuere, sed etiam oculi auresque pugnantium spectantiumque et adhortantium pugnantes, ut nemo ante ab tergo senserit captam urbem, quam tela in aversos inciderunt, et utrumque ancipitem hostem³ habebant. Tunc, turbatis defensoribus metu, et mœnia capta, et porta intus forisque pariter refringi cœpta; et mox cædendo confectis⁴ ac distractis, ne iter impediretur, foribus, armati impetum fecerunt. Magna multitudo et muros transcendebat; sed hi passim ad cædem oppidanorum versi. Illa, quæ portam ingressa erat, justa acies, cum decibus, cum ordinibus, media urbe in forum processit. Inde quum duobus itineribus fugientes videret hostes, alios ad tumulum in orientem versum, qui tenebatur quintigentorum militum præsidio, alios in arcem, in quam et ipse Mago cum omnibus fere armatis, qui muris pulsati fuerant, refugerat⁵; partim copiarum ad tumulum expugnandum mittit, partim ipse ad arcem ducit. Et tumulus primo impetu est captus, et Mago, arcem conatus defendere, quum omnia hostium plena videret, neque spem ullam esse, se arcemque et præsidium dedit. Quoad dedita arx est⁶, cædes tota urbe

3. *Utrumque ancipitem hostem*; vide ad I, 25, n. 4.

4. *Cædendo confectis* (vide ad II, 40, n. 8) ac *distractis* bene optimi MSS nisi malis *diffRACTIS*; Gron. *cædendo confractis* omnes edd. — *Videret*, scil. Scipio. — Observat Crev. toto hoc capite nusquam Scipionis mentionem fieri: unde videret fuisse

hic nomen ejus exprimi, nisi styli calor Livium abstulisset. Ed.

5. *In quam et ipse Mago cum omnibus fere armatis refugerat*; alii *refugerant*; vide ad XXI, 60, n. 5. — *Partim copiarum*, etc., plerique MSS *pro partem*; vide ad XXIII; 11, n. 10.

6. *Quoad dedita arx est*; vide ad XXIII, 26, n. 1.

passim factæ; nec ulli puberum, qui obuius fuit, parcebatur: tum, signo dato, cædibus finis factus. Ad prædam victores versi, quæ ingens omnis generis fuit.

XLVII. Liberorum capitum¹ virile secus ad decem millia capta: inde, qui cives Novæ Carthaginis erant, diuisit; urbemque et sua omnia, quæ reliqua eis bellum fecerat, restituit. Opifices ad duo millia hominum erant; eos publicos fore populi romani edixit, cum spe propinqua libertatis, si ad ministeria belli enise operam navassent. Cæteram multitudinem incolarum juvenum ac validorum servorum in classem ad supplementum remigum dedit; et auxerat navibus octo captivis classem². Extra hanc multitudinem Hispanorum obsides erant; quorum perinde, ac si sociorum liberi essent, cura habita. Captus et apparatus ingens belli; catapultæ maximæ formæ centum viginti, minores ducentæ octoginta et unâ; ballistæ majores viginti tres, minores quinquaginta duæ; scorpionum majorum minorumque³ et armorum telorumque ingens numerus; signa militaria septuaginta quatuor.

CAP. XLVII. 1. *Liberorum capitum* κατὰ, quod attinet ad virile secus ad decem millia capta: ita Put. *virile secus*, et *virilis secus* alii MSS; *virilis secus* edd. antt. Confer Gron. et Drak. ad b. l. Cort. ad Sallust. hist. II, pag. 960; Ern. et Wolf. ad Suet. Aug. 44, et nos ad Tac. Ann. IV, 62, n. 7. — Forsitan hæc loquendi forma restituenda foret supra cap. 34. En. — Ad hæc et seqq. confer Polyb. X, 16, 17, ubi Schweighæuser monet, *opifices* (ἀρτυροὶ καὶ ἡγεμόνες) a Livio in numero *liberorum capitum* comprehendendi distinguere a *servis*, sed apud Polyb. etiam a πολιτοῖς, adeoque fuisse incolas urbis liberos quidem, sed non pleno jure civitatis fruentes

et deterioris nonnihil conditionis quam cæteros. — *Publicos, δημοσίους* Polyb. Confer Bynkersh. cap. 5, ad lib. IX, D, de leg. Rhod. de jact. et Lips. Elect. I, 22.

2. *Et auxerat navibus VIII captivis classem*; haud dubie *XVIII captivis* leg. e Polyb. X, 17, 11-13, ubi Schweigh. notat, Livium b. l. non intellexisse Polybium, sui presso pede sequi noluisse: nec nimis magna copia solertium nautarum abundasse Romanos, Pænos vero in hoc genere in primis fuisse exercitatos magnamque ejusmodi hominum numerum Carthagine repertum dicere Polyb. X, 8.

3. *Scorpionum majorum minorumque*; v. ad XXIV, 34, n. 5. — *Ar-*

Et auri argentique relata ad imperatorem magna vis; pateræ aureæ fuerunt ducentæ septuaginta sex, libras ferme omnes pondo; argenti facti signatique decem et octo millia et trecenta pondo; vasorum argenteorum magnus numerus. Hæc omnia C. Flaminio quæstori appensa annumerataque sunt. Tritici quadraginta millia modium, hordei ducenta septuaginta. Naves onerariæ sexaginta tres⁴ in portu expugnatae captæque: quædam cum suis oneribus, frumento, armis, ære præterea ferroque et linteis et sparto et navali alia materia ad classem ædificandam: ut mininum omnium, inter tantas opes belli captas, Carthago ipsa fuerit.

XLVIII. Eo die Scipio, C. Lælio cum sociis navalibus urbem custodire jusso, ipse in castra legiones reduxit, fessosque milites omnibus uno die belli operibus (quippe qui et acie dimicassent, et capienda urbe tantum laboris periculique adissent, et capta, cum iis, qui in arcem confugerant, iniquo etiam loco pugnassent) curare corpora jussit. Postero die, militibus navalibusque sociis¹ convocatis, primum diis immortalibus laudesque et grates egit, qui se non urbis solum opulentissimæ omnium in Hispania uno die compotem fecissent, sed ante eo congressissent omnis parte Africæ atque Hispaniæ opes; ut neque hostibus quidquam relinqueretur, et sibi ac suis omnia

genti facti signatique; immo infecti; Gronov. de pec. vet. I, 7. Si vulgata lect. retinenda, vasa argentea non sunt argentum factum, quod falsum est; Duk. Confer XXXIV, 10. — Argenti, tum elaborati in vasa, tum signati in monetam censet Crev. 18,300 libras romanas pondo; id est, marcæ 28,593 cum sex uncis. En.

4. Naves onerariæ LXIII, alii exhibent CXIII.

CAP. XLVIII. 1. Militibus navalibusque sociis; v. ad IX, 38, n. 1. — Sed etiam ante eo congressissent, etc., nam passim ipsis tribuitur diis, quod eorum cura, providentia ac voluntate factum putatur, præcipue res magnæ, insolitæ, inopinatæ.

superessent. Militum deinde virtutem collaudavit, quod eos non eruptio hostium, non altitudo mœnium, non inexplorata stagni vada, non castellum in alto tumultu situm, non munitissima arx deterruisset, quo minus transcenderent omnia perrumperentque. Itaque, quamquam omnibus omnia deberet, præcipuum muralis coronæ decus² ejus esse, qui primus murum adscendisset : profiteretur, qui se dignum eo duceret dono. Duo professi sunt, Q. Trebellius centurio legionis quartæ et Sex. Digitius socius navalis; nec ipsi tam inter se acriter contendebant, quam studia excitaverant uterque sui corporis hominum. Sociis C. Lælius præfectus classis; legionariis M. Sempronius Tuditanus aderat. Ea contentio quum prope seditionem veniret³, Scipio tres recuperatores quum se daturum pronuntiasset, qui, cognita causa testibusque auditis, judicarent, iter prior in oppidum transcendisset, C. Lælio et M. Sempronio, advocatis partis utriusque⁴, P. Cornelium Caudinum de medio⁵ adjecit, eosque tres recuperatores considerare et causam cognoscere jussit. Quum res eo majore ageretur certamine, quod amoti tantæ dignitatis⁶ non tam advocati, quam

2. *Præcipuum muralis coronæ decus*; vide ad VI, 20, n. 6. — *Sui corporis hominum*, legionariorum sociorumque navalium. Confer ad I, 17, n. 2. — *Aderat*; vide ad III, 14, n. 16.

3. *Contentio quum prope seditionem veniret*; vide ad II, 48, n. 5, at VI, 42, n. 6. — *Recuperatores*, seu *reciperatores* iudices in causa privata, per quos, quod suum est, aliquis recuperat, et ad quos de re pecuniaria aut possessione cujuscumque rei certatur. Romæ erant e centumviris, et, ut illi iudices, dabantur a prætore. Confer XLIII, 2.

4. *Advocatis partis utriusque*; *Advocatus* dicitur amicus, quem vocamus ad nos, ut cum consulamus de controversiis nostris, quique honoris causa in judicio in subælliis nostris sedet, aut nobiscum in rem præsentem venit; Ernesti in clave Ciceronis: *Advocati* ad III, 47, n. 3, amici presentes, et, si opus fuerit, adjuturi consilio, opera, re, deprecando, impediendo; Bæuer. Ab *advocatis* distinguuntur XL, 15, n. 7, *patroni*, qui orationem pro aliquo habent in judicio.

5. *Caudinum...adj.*; v. VI, 6, n. 7.

6. *Amoti* (al. *admoti*) tanta digni-

moderatores studiorum fuerant; C. Lælius, relicto consilio, ad tribunal ad Scipionem accedit, eumque docet, *rem sine modo ac modestia agi, ac prope esse, ut manus inter se conserant. Cæterum, etiamsi vis absit, nihilominus detestabili exemplo rem agi; quippe ubi fraude ac perjurio decus petatur virtutis. Stare hinc legionarios milites, hinc classicos, per omnes deos paratos jurare, magis quæ velint, quam quæ sciant, vera esse, et obstringere perjurio non se⁷ solum suumque caput, sed signa militaria et aquilas⁸ sacramentique religionem. Hæc se ad eum de sententia P. Cornelii et M. Sempronii deferre.* Scipio, collaudato Lælio, ad concionem advocavit, pronuntiavitque: *Se satis compertum habere, Q. Trebellium et Sex. Digittum pariter in murum escendisse; seque eos ambos virtutis causa coronis muralibus donare.* Tum reliquos, prout cuique meritum virtusque erat, donavit. Ante omnes C. Lælium præfectum classis et omni genere laudis sibimet ipse æquavit, et corona aurea ac triginta bubus donavit⁹.

XLIX. Tum obsides civitatum Hispaniæ vocari jussit: quorum quantus numerus fuerit, piget scribere, quippe quum alibi trecentos ferme¹, alibi septingen-

tatis viri, etc., nam prius affuerant certantibus, sed ita eleganter, ut potius regerent temperarentque studia utrimque faventium, quam, ut advocati (qui acriter defendunt causam sue partis), accenderent: nunc ab illis ipsorumque certamine abstracti et iudices dati multitudinem effrenatorem reliquerant; Gron. coll. Cic. de Legg. III, 10, vis populi multo seivior multoque vehementior; quæ duorum quod habet, interdum lenior est, quam si nullum haberet: dux enim suo periculo progredi cogitur; populi impetus peri-

culi rationem sui non habet. — Recuperatores considere; vide ad III, 46, n. 6.

7. Obstringere perjurio non se, etc. vide ad IX, 34, n. 16.

8. Sed etiam signa militaria et aquilas; vide ad Tac. Ann. I, 37, n. 4, et I, 39, n. 9. — Ad concionem advocavit, scil. milites; vide ad II, 55, n. 6.

9. Triginta bubus donavit; vide ad IV, 16, n. 2.

CAP. XLIX. 1. Trecentos ferme, πλίστους ὄντας τῶν τριακοσίων, Polyb.

tos viginti quinque fuisse inveniam : æque et alia inter auctores discrepant. Præsidium punicum alius decem, alius septem, alius haud plus quam duum millium fuisse scribit. Capta alibi decem millia capitum, alibi supra quinque et viginti invenias. Scorpiones majores minoresque ad sexaginta captos² scripserim, si auctorem græcum sequar Silenum : si Valerium Antiatem, majorum scorpionum sex millia, minorum tredecim : adeo nullus mentiendi modus est ! Ne de ducibus quidem convenit³ : plerique Lælium præfuisse classi ; sunt, qui M. Junium Silanum dicant. Arinem præfuisse punico præsidio deditumque Romanis, Antias Valerius ; Magonem alii scriptores tradunt. Non de numero navium captarum, non de pondere auri atque argenti et redactæ pecuniæ, convenit : si aliquibus assentiri necesse est, media simillima veris sunt. Cæterum Scipio, vocatis obsidibus⁴, primum universos bonum animum habere jussit. *Venisse eos in populi romani potestatem, qui beneficio, quam metu, obligare homines malit, exterarumque gentes fide ac societate junctas habere, quam tristi subjectas servitio.* Deinde, acceptis nominibus civitatum, recensuit captivos, quot cujusque populi essent ; et nuntios domum misit, ut ad suos quisque recipiendos veniret.

X, 18. — *Alia inter auctores discrepant* ; vide ad I, 3, n. 4. — *Præsidium punicum*, etc. ; vide ad cap. 44, n. 1.

2. *Ad sexaginta captos*, Lips. Posterior. III, 4, conj. ad V vel IX millia. — *Auctorem græcum Silenum Calatianum*, qui alloquitur res Hannibalis, quocum in castris fuit et simul vixit, diligentissime persequutus est ; vide Cic. de Div. I, 24 ; Cornel. Nep. Hann. 13 ; Voss. hist. græc. lib. III, pag. 189. — Quis non miretur, ait Creve-

rias, diligentiam Livii in appellandis auctoribus, quos refellit, quibus derogat fidem, dum Polybius nomen ejus a libro X totam hanc expugnatæ Carthaginis Novæ narrationem pene ad verbum expressit, alto silentio premit ? En.

3. *Ne de ducibus quidem convenit* ; vide ad I, 3, n. 4. — *Arinem*, in edd. ante Drak. Armen. Cf. Sil. XV, 232.

4. *Vocatis obsidibus*, etc. ; conf. Polyb. X, 18.

Si quarum forte civitatum legati aderant, eis praesentibus suos restituit; caeterorum curam benigne tuendorum C. Flaminio quaestori attribuit. Inter haec e media turba obsidum mulier magno natu, Mandonii uxor, qui frater Indibilis Ilergetum reguli erat⁵, flens ad pedes imperatoris procubuit, obtestarique coepit, ut curam cultumque feminarum⁶ impensius custodibus commendaret. Quum Scipio, *nihil profecto defuturum*, diceret; tum rursus mulier, « Haud magni ista facinus⁷, inquit: quid enim huic fortunae non satis est? Alia me cura, aetatem harum intuentem, (nam ipsa jam extra periculum injuriae muliebris sum) stimulat. » Aetate ac forma florentes circa erant Indibilis filiae aliaeque nobilitate pari⁸, quae omnes eam pro parente colebant. Tum Scipio, « Meae populiue romani disciplinae causa facerem, inquit, ne quid, quod sanctum usquam esset, apud nos violaretur: nunc, ut id curem impensius, vestra quoque virtus dignitasque facit, quae ne in malis quidem oblita de coris matronalis estis. » Spectatae deinde integritatis viro tradidit eas, tuerique haud secus verecunde ac modeste, quam hospitum conjuges ac matres, jussit.

L. Captiva deinde a militibus adducitur ad eum adulta virgo, adeo eximia forma, ut, quacumque incedebat, converteret omnium oculos. Scipio, percunctatus patriam parentesque, inter caetera accepit, desponsam eam principi Celtiberorum adolescenti:

5. *Mandonii uxor, qui frater... reguli erat* (v. Ind. et XXII, 31, n. 2), *flens*, etc.; conf. Polyb. X, 18.

6. *Curam cultumque feminarum* de victu acceperat Scipio, unde respondet *nihil profecto defuturum*; sed mox intelligit, mulierem longe aliud in votis habere, scil. majorem pudicitiae de-

corisque matronalis respectum, quam captivae possint expectare et Poeni habuissent. Cf. seqq. et Polyb. loc. laud.

7. *Haud magni ista facinus*, scil. quae ad cultum externum pertinent. — *Huic fortuna*, nostrae, captivorum.

8. *Aliaeque nobilitate pari*, scil. filiae, seu poellae.

Allucio nomen erat¹. Extemplo igitur parentibus sponsoque ab domo accitis, quum interim audiret deperire eum sponsæ amore, ubi primum venit, accuratiore eum sermone², quam parentes, alloquitur. « Juvenis, inquit, juvenem appello, quo minor sit
« inter nos hujus sermonis verecundia. Ego, quum
« sponsa tua capta a militibus nostris ad me ducta es-
« set, audiremque eam tibi cordi esse³, et forma fa-
« ceret fidem, quia ipse, si frui liceret ludo ætatis,
« (præsertim recto et legitimo amore.) et non res pu-
« blica animum nostrum occupasset, veniam mihi dari
« sponsam impensius amanti vellem; tuo, cujus pos-
« sum, amoris faveo. Fuit sponsa tua apud me eadem,
« qua apud soceros tuos parentesque suos, verecun-
« dia; servata tibi est, ut inviolatum et dignum me te-
« que dari tibi donum posset. Hanc mercedem unam
« pro eo munere paciscor: amicus populo romano sis:
« et, si me virum bonum credis esse, quales patrem
« patruumque meum jam ante hæ gentes norant, scias
« multos nostri similes in civitate romana esse; nec
« ullum in terris populum hodie dici posse, quem
« minus tibi hostem tuisque esse velis, aut amicum
« malis. » Adolescens, simul pudore et gaudio perfusus, dextram Scipionis tenens, deos omnes invocare

CAP. L. 1. *Allucio nomen erat*: optimi MSS *Alluccio*. Indibilis vocatur Valer. MAX. IV, 3, n. 1, et Lucæius Plut. Confer Polyb. X, 19 (qui rem, non sponsi nomen, memorat), et, qui hanc de Scipionis continentia historiam ex eo excoerpsit, Suidam verb. Πόντιος. Ejusdem rei memoria nobilitata est argenteo votivoque Scipionis clypeo, qui Parisiis in Museo Reg. servatur, cujusque descriptio delineatioque datur in Jac. Sponii

Recherches d'Antiquité, et Journal des Savans, tom. IX, unde eam exprimendam curavit Drakenb. ad Sil. XV, 268 seq.

2. *Accuratiore sermone*, ad sponsi nempe animum, dulcissimo gratissimoque sensu nunc perfundendum, curatius composito; Doer.

3. *Eam tibi cordi esse*: vide ad VI, 9, n. 1. — *Frui ludo ætatis*, voluptate veneræ ætatis convenienter. Conf. Mitscherl. ad Hor. Od. III, 12, v. 1.

ad gratiam illi pro se referendam, quoniam sibi nequaquam satis facultatis, pro suo animo atque illius erga se merito⁴, esset. Parentes inde cognatique virginis appellati : qui, quoniam gratis sibi redderetur virgo, ad quam redimendam satis magnum attulissent auri pondus, orare Scipionem, ut id ab se donum acciperet, cœperunt; haud minorem ejus rei apud se gratiam futuram esse, affirmantes, quam redditæ inviolatæ foret virginis. Scipio, quando tanto opere peterent, accepturum se pollicitus, poni ante pedes jussit, Vocatoque ad se Allucio, « Super dotem, inquit, « quam accepturus a socero es, hæc tibi a me dotalia « dona accedent; » aurumque tollere ac sibi habere jussit. His lætus donis honoribusque dimissus domum implevit populares laudibus meritis Scipionis: *Venisse diis simillimum juvenem, vincentem omnia quum armis, tum benignitate ac beneficiis*. Itaque, delectu clientium habito, cum delectis mille et quadringentis equitibus intra paucos dies ad Scipionem revertit.

LI. Scipio retentum secum Lælium, dum captivos obsidesque et prædam ex consilio ejus disposeret, satis omnibus compositis, data quinquereme, captivisque, Magone et quindecim fere senatoribus¹, qui simul cum eo capti erant, in navem impositis, nuntium victoriæ Romam mittit. Ipse paucos dies, quibus morari Carthagine statuerat, exercendis navalibus pedestribusque copiis absumpsit. Primo die legiones

— *Apud soc. tuos, socerum socrumque*, ut apud Virg. *Æn.* II, 457.

4. *Pro suo animo atque illius erga se merito* : ultima vox, a Rhemano adjecta, abest a MSS et vet. edd. unde forsitan delenda, vel leg. *atque illius merito*; Gron. Immo dele merito, et repete animo, ut sensus sit : pro grato

animi sui sensu, atque pro eo, quem ille sibi probaverit, animo, hoc est, pro insigni illius magnanimitate; Doer.

CAP. LI. 1. *Magone et XV fere senatoribus*, etc.; confer Polyb. X, 18 pr., et 19 extr. — *Exercendis copiis navalibus pedestribusque*; vide ad XIII, 31, n. 4.

in armis quatuor millium spatio decurrerunt²; secundo die arma curare et tergere ante tentoria jussit; tertio die rudibus inter se in modum justæ pugnae concurrerunt³, præpilatisque missilibus jaculati sunt; quarto die quies data; quinto iterum in armis decursum est. Huuc ordinem laboris quietisque, quoad Carthagine morati sunt, servarunt. Remigium classicique milites, tranquillo⁴ in altum evecti, agilitatem navium simulacris navalis pugnae experiebantur. Hæc extra urbem terra marique corpora simul animosque ad bellum acuebant: urbs ipsa strepebat apparatu belli, fabris omnium generum in publica officina inclusis: dux cuncta pari cura obibat. Nunc in classe ac navali⁵ erat; nunc cum legionibus decurrebat; nunc operibus adspiciendis tempus dabat, quæque in officinis, quæque in armamentario ac navalibus fa-

2. *Legiones in armis quatuor millium spatio decurrerunt*; vide ad IX, 24, n. 2, et XXIII, 35, n. 3. Ad hæc vero et seqq. de exercitationibus militaribus, a Scipione institutis, conf. Polyb. X, 20, cujus capp. 21 et 22, similibus quidem argumenti, sed ad Philopœmenem referenda esse, jam ibi docuit Schweigh.

3. *Rudibus inter se in modum justæ pugnae concurrerunt*, ξυλιναις ἰσχυταμένοις κατ' ἐπιστραφὺν μαχαίραις (rudibus aut gladiis, qui eorio indneti pilisque coriaceis præfixi erant) Polyb. loco laud. qui tamen id quarto die factum esse tertiamque quieti datum tradit. *Rudibus* optimi MSS. at *sudibus* edd. ante Gron. ut infra XL, 6 extr. et 9 extr. nisi et ibi potius *rudes* substituendæ sunt. Confer ad Sil. VIII, 552 et Intpp. Suet. Calig. 32, Sall. Cat. LVI, 3, et Virg. Æn. VII, 524. — *Præpilatis missilibus* (quorum mucronibus aliquid rotundi

e corio aliave materia, instar pile, præligatum est, ut ictus dentur sine vulnere; quales sunt rudes ferreae, quæ Germanis *Rappiere*, Gallis *fleurets* dicuntur) *jaculari*, τοῖς ἰσχυταμένοις γυμναστικῶς ἀστροτίζειν, Polyb. loco laud. ubi Schweigh. τοῦτους; pro τοῖς conjicit; ut his missilibus petiti sint, qui rudibus pugnaverint, genusque exercitationis simile fuerit ei, quod describit Xenoph. Cyrop. II, 3, 17 seq. ubi *rudes* dicuntur γάστραι; παγίς, ut *vetes* Veget. I, 9, ubi v. Schwebel. Cf. Lips. Poliorc. IV, 4, et *Yro Villiom*. in loca contrav. Titii V, 20, 11.

4. *Remigium classicique milites tranquillo*, etc.; vide ad III, 15, n. 8, et XXIV, 8, n. 6. — Ad hæc et seqq. confer Polyb. X, 20.

5. *Classe ac navali*. Non hio navalia intelligit Walchius, Emend. pag. 170, infra enim mox memorantur. Quare putat verbum post *navali* excidisse, ut *pugna, certamine*, aut aliud simile.

brorum multitudo plurima in singulos dies certamine ingenti faciebat. His ita inchoatis, refectisque, qua quassi erant, muris, dispositisque praesidiis ad custodiam urbis, Tarraconem est profectus, a multis legationibus protenus in via aditus: quas partim dato responso ex itinere dimisit, partim distulit Tarraconem⁶, quo omnibus novis veteribusque sociis edixerat conventum. Et cuncti fere, qui cis Iberum incolunt, populi, multi etiam ulterioris⁷ provinciae convenerunt. Carthaginensium duces primo ex industria famam captae Carthaginis compresserunt: deinde, ut clarior res erat, quam ut tegi ac dissimulari posset, elevabant verbis⁸. *Necopinato adventu ac prope furto unius diei⁹ urbem unam Hispaniae interceptam: cujus rei tam parvae praemio elatum insolentem juvenem immodico gaudio speciem magnae victoriae imposuisse. At, ubi appropinquare tres duces, tres victores hostium exercitus audisset, occurruram ei ex templo domesticorum funerum memoriam.* Haec in vulgus jactabant¹⁰, haudquaquam ipsi ignari, quantum sibi ad omnia virium, Carthagine amissa, decessisset.

En. — *Operibus adspiciendis*, forte *inspiciendis*, id est, considerandis et examinandis, quam multa et quam bona a fabris facta essent; Duk. Sed vide ad XXI, 6, n. 4. — *Refectisque, qua parte, ubi, quassi erant*, nisi malis *quassati*, vel e MS Rhen. *qua quassata erant muri*, ut XXXIII, 17; *quassaverant* plerique MSS unde alii conj. *quos quassaverant*, scil. milites, vel *quos quassaverat* Scipio.

6. *Distulit Tarraconem legationes*, hoc est, aditum responsumque legatis dandum, donec Tarraconem venisset.

7. *Uterioris provinciae optimi MSS*, non u. *Hispaniae*. Aut eo respicit Livius, quod pater patruusque Scipionia

Africani eam provinciam fecerunt, aut utitur phrasi suo tempori convenientiore; Gron. Mihi Livius ulteriorem Hispaniam videtur vocare *provinciam*, non sui tantum, sed etiam illius temporis, quo haec gesta sunt, respectu, ea ratione, qua provincia dicitur omnis regio, in qua bellum geritur: nec Scipiones post multorum annorum conatus Hispaniam ulteriorem potuerunt facere provinciam; Duk.

8. *Elevabant verbis rem*; vide ad III, 21, n. 5.

9. *Furto unius diei*; vide ad lib. IX, cap. 34, n. 7.

10. *Haec in vulgus jactabant*, edebant, spargebant.

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBER XXVII.

BREVIARIUM.

CAP. I; Marcellus consul tria Samnii oppida capit; at Cn. Fulvius Centumalus ad Herdoneam, ut biennio ante Cn. Fulvius Flaccus prætor, ab Hannibale devincitur. — II; Quam Pœnô lætitiâ brevem faciunt secunda Marcelli cum eo prælia ad Numistro-nem in Lucanis et ad Venusiam in Apulia. — III; Conjunctio Capuæ a Blosiis aliisque facta opprimitur; et Atellani Calatiam traducuntur, Nucerini Atellam. — IV; Legati a Syphace Romam et a Romanis Alexandriam ad Ptolemæum Cleopatramque reges mittuntur ad petendam renovandamque amicitiam. Multa nuntiantur prodigia. — V; Comitiorum habendorum causa M. Valerius Lævinus consul ex Sicilia revocatur, sed, quia ob trepidos nuntios ex Africa allatos in provinciam extemplo redire jubetur, eo invito et ex plebiscito a Marcello dictator dicitur Q. Fulvius Flaccus. — VI; Idem Fulvius, tribunis nequidquam intercedentibus, et Q. Fabius Maximus creantur consules. Classis punica, in Sardiniam trajecta, cum præda omnis generis in Africam redit. Sacerdotes aliquot Romæ mortui et alter censorum. Ludi romani et plebei. — VII; C. Lælius, P. Scipionis legatus, Romam venit, Patresque certiores facit de rebus in Hispania gestis et de Hasdrubalis transitu in Italiam. Provinciæ et imperia exercituum partita. — VIII; Primus ex plebe creatur curio maximus, et C. Valerius Flaccus flamen dialis tum invitus inauguratur, tum jus priscum in senatum veniendi usurpat. Legiones in Italia suppletæ, et præsidia Siciliæ partim minuta,

partim aucta. — IX; Legati XII coloniarum in Latio Romam missi negant esse, unde milites pecuniamque dent. — X; Reliquarum XVIII coloniarum legatis citatis, et milites ex formula paratos subsidiumque omne pollicentibus, gratiæ aguntur; illis nihil respondetur. Aurum promitur vicesimarium, quod in sanctiore ærario ad ultimos casus servatur. — XI; Prodigia procurata. Senatus principisque ejus lectio et notæ censoriæ. — XII; Consules ad bellum proficiscuntur; et Marcellus ad Canusium bis cum Hannibale, marte primum æquo et postero die adversa fortuna, pugnat. — XIII; Milites, accrebre ab cō increpiti ignominiaque notati, orant, ut iterum educantur in aciem, — XIV; et egregiam, nec tamen incruentam, ab hoste victoriam reportant. — XV; Fulvio se dedunt Hirpini, Lucani et Volcentes. Fabius, Manduria in Sallentinis vi capta, Tarentum obsidet; quam prodit ei præfectus præsidii, captus amore mulierculæ, cujus frater est in exercitu fabiano. — XVI; Ab cæde ad diripiendam urbem discurritur; et Hannibal frustra tum ad opem ferendam festinat, tum insidias struit Fabio. — XVII; In Hispania multi populi ac principes, in his Edesco, Mandonius et Indibilis, ad Romanos deficiunt. — XVIII; P. Scipio prope Bæcilam vincit Hasdrubalem Hamilcaris filium. — XIX; Respuit nomen regium, quo ab Hispanis, quos captos deditosque sine pretio omnes dimittit donum, ingenti consensu salutatur; et ex Afris captivis vendi jussis Massivam, adultum regii generis puerum, Masinissæ avunculo cum donis remittit. — XX; Duces Pœnorum in Hispania consilio de bello habito decernunt, ut Hasdrubal Hamilcaris filius in Italiam, Hasdrubal Gisgonis in Lusitaniam, Mago ad conducenda mercede auxilia in Baliares, et Masinissa cum equitibus in citeriorem Hispaniam abeat. Scipio Tarentum, Marcellus vero et Fulvius, hic comitorum causa, ille ad deprecandam ignominiam rogationemque C. Publicii Bibuli, trib. pl. de imperio ejus abrogando, Romam redeunt. — XXI; M. Claudius Marcellus quintum, et T. Quintius Crispinus consules creantur: comitia prætoria: defectio Etruriæ oppressa: ludi romani et plebei: ædiles. — XXII; Provinciæ et viginti legiones divisæ. — XXIII; Prodigia: ludi Apollinares, in perpetuum in statam diem voti pestilentiae causa. — XXIV; Ob metum etrusci tumultus Arretio obsides, senatorum liberi, deducuntur Romam, ibique legio relinquitur in præsidio. — XXV; De Tarentinis et M. Livio, præfecto arcis magna con-

tentione in senatu agitur coram Fabio. *Ædes Honoris et Virtutis.* Consules copias conjungunt in Apulia, inter Venusiam Bantiamque, quo et Hannibal redit. — XXVI; Ipsi cum paucis equitibus exploratum eunt tumulum inter punica et romana castra. — XXVII; Præcipitant in insidias, et Marcellus perit, Crispinus, graviter saucius, cum perpaucis effugit. — XXVIII; Hannibal frustra utitur annulo Marcelli in fraudem Salapitanorum, et adventu suo Locrorum obsidionem solvit. — XXIX; Crispinus Capuam et inde Tarentum proficiscitur, et M. Marcellus patris exercitum Venusiam abducit. M. Valerius cum classe 100 navium ex Sicilia in Africam transmittit, agrumque clupeeensem late vastat. — XXX; Philippus in Græcia Achæis adversus *Ætolos* horumque socios, *Machanidam*, Attalum et Romanos, auxilium fert, et a concilio frustra *Ægii* de pace habito Argos redit, ubi curatio *Heraëorum* *Nemeorumque* ad eum delata erat, quia se Macedonum reges ex ea civitate oriundos referunt. — XXXI; Romanos, duce P. Sulpicio agrum inter Sicyonem et Corinthum effuse vastantes, compellit in naves, et ingenti inde gaudio, sed et fœdæ libidini indulget. — XXXII; Paulo post a Sulpicio *Ætolisque* ad Elim vincitur, et Macedoniam, ab Eropo et Dardanibus infestatam, repetit. — XXXIII; Achæi cum *Ætolis* Eleisque haud procul Messene prosperam faciunt pugnam, et Attalus Sulpiciusque *Æginæ* hibernant. Crispinus ex vulnere moritur, dicto ante comitiorum Indorumque magnorum facienda causa dictatore T. Manlio Torquato. — XXXIV; Cum C. Claudio Nerone invitus consul creatur M. Livius Salinator, multis ante annis ex consulatu populi judicio damnatus et semper inde memor ignominie acceptæ. — XXXV; Prætorum comitia. L. Manlius trans mare legatus it in Græciam. Consules in collegio ponunt veteres inimicitias, et diversæ iis decernuntur provincie extremis Italiæ finibus, Neroni adversus Hannibalem Bruttii et Lucani, Livio Gallia adversus Hasdrubalem, jam Alpibus appropinquantem. — XXXVI; Sacerdotes creati. Lustrum conditum, et numerus civium (137108) aliquanto minor, quam ante punicum bellum. Comitum tectum. Ludi romani plebeiisque. Provincie divisæ et per eas 23 legiones. — XXXVII; Prodigia eorumque procuratio. — XXXVIII; Ob inopiam juvenutis majoremque belli terrorem coloni etiam maritimi, qui sacrosanctam vacationem dicebantur habere, et volones scribuntur milites. — XXXIX; Hasdrubal sua et aliorum spe celerius transit

Alpes, sed tempus perdit oppugnatione Placentiæ. — XL; Homines anxii curis digredientes in provincias consules prosequuntur. Hannibal e Sallentinis in Bruttios repellitur a C. Hostilio Tubulo et Q. Claudio. — XLI; Vincitur a Nerone eos. ad Grumentum in Lucanis, — XLII; et iterum in Apulia haud procul Venusia. — XLIII; Hasdrubalis literæ fratri scriptæ intercipiuntur a Romanis, iisque lectis Nero robur exercitus sui clam hoste et quam primum ad collegam ducere statuit. — XLIV; Maxima hinc Romæ trepidatio, variaque hominum iudicia de tam audaci conatu consulis. — XLV; Is in itinere demum militibus detegit consilium suum, et, qua eos ducit, ex agris et urbibus, quæcumque ipsis jumentisque usui esse possunt, in viam deferuntur. — XLVI; Nocte clam ingreditur castra college, ad Senam Metaurumque flumina posita, quibus et L. Porcius Licinus prætor sua jungit; et Nerone auctore confestim signum pugnae proponitur. — XLVII; Hasdrubal vero, suspicatus duos adesse consules, et variis anxius curis, detrectat prælium, castraque movet vigilia prima; sed desertus a fraudulentis viæ ducibus per tortuosi amnis flexus haud multum procedit. — XLVIII-XLIX; Atrox conseritur pugna, in qua ipse cadit, et 56 millia Pœnorum, octo Romanorum occiduntur. — L; Celerimus Neronis ad stativa sua reditus, habitusque animorum, quem Romæ incerta primum expectatio eventus et prima deinde victoriæ fama effecit. — LI; Publica lætitia et supplicatio post adventum legatorum, a consulibus missorum. Nero caput Hasdrubalis projici ante stationes hostium, captivos quosdam ire ad fratrem ejus jubet. Hannibal, agnoscere se fortunam Carthaginis fertur dixisse, omniaque auxilia, latius diffusa, in bruttium agrum, extremum Italiæ angulum, contrahit.

I. **H**ic status rerum Hispaniæ erat. In Italia consul Marcellus, Salapia per prodicionem recepta, Maroneam et Meles¹ de Samnitibus vi cepit: ad tria millia militum ibi Hannibalis, quæ præsidii causa relicta erant, oppressa. Præda (et aliquantum ejus fuit) mi-

CAP. I. 1. *Maronea et Meles* (for-
san *Meles*, ut supra XXIV, 20, hodie
Molise), oppida non aliis, quod sciam,

memorata. *Marmoreas et Marmoras*
plerique MSS. — *Ad III millia*, etc.;
confer Plut. Marcell. pag. 312. — *Ali-*

liti concessa : tritici quoque ducenta quadraginta millia modium, et centum decem millia hordei inventa. Cæterum nequaquam inde tantum gaudium fuit, quanta clades intra paucos dies accepta est², haud procul ab Herdonea urbe. Castra ibi Cn. Fulvius³ proconsul habebat, spe recipiendæ Herdoneæ, quæ post can-nensem cladem ab Romanis defecerat, nec loco satis tuto posita, nec præsidii firmata. Negligentiam insitam ingenio ducis augebat spes ea, quod labare iis ad-versus Pœnum fidem⁴ senserat, postquam, Salapia amissa, excessisse his locis in Bruttios Hannibalem au-ditum est. Ea omnia, ab Herdonea occultos nuntios delata Hannibali, simul curam sociæ retinendæ urbis, et spem fecere incautum hostem aggrediendi. Exer-citu expedito, ita ut famam prope præveniret, magnis itineribus ad Herdoneam contendit, et, quo plus ter-roris hosti objiceret, acie instructa accessit. Par au-dacia Romanus, consilio et viribus impar, copiis rap-tim eductis, confligit : quinta legio et sinistra⁵ ala acriter pugnam inierunt. Cæterum Hannibal, signo equitibus dato, ut, quum pedestres acies occupassent præsentī certamine oculos animosque, circumvecti, pars castra hostium, pars terga trepidantium⁶ inva-

quantum; v. ad II, 39, n. 1. — Du-centa quadraginta millia modium; secundum Crev. rationes, modii sunt Parisienses 185,000 : Centum vero decem millia, modii iidem nostrates paulo minus 84,792. Ed.

2. Quanta clades... accepta est, propr. quantum tristicæ e clade, quæ — haud procul ab Herdonea; vide ad XXIV, 20, n. 5.

3. Cn. Fulvius Centumalus, diversus a Cn. Fulvio Flacco, qui ad eandem Herdoneam victus est; vide XXV, 21.

4. Labare iis (Herdonesibus) fidem; confer ad II, 39, n. 9.

5. Sinistra ala; vide ad XXV, 21, n. 4.

6. Terga trepidantium, fortiter ar-denterque pugnantium : non trepidare notionem festinationis et cupiditatis, qua rei euidam insistitur, habet; nec præ timore tantum, sed etiam præ moræ impotentia et animi ardore trepidari solet; Doer. Hæc exemplis fir-marunt Gron. et Drak. Confer tamen ad I, 14, n. 6, et III, 49, n. 4. Cre-

derent, ipse in Fulvii similitudinem nominis, quod Cn. Fulvium prætorem biennio ante in iisdem devicerat locis, increpans, similem eventum pugnae fore affirmabat. Neque ea spes vana fuit : nam quum comminus acie et peditum certamine multi cecidissent Romanorum, starent tamen ordines signaque equestris a tergo tumultus⁷, simul a castris clamor hostilis auditus, sextam ante legionem, quæ, in secunda acie posita, prior ab Numidis turbata est; quintam deinde atque eos, qui ad prima signa erant, avertit. Pars in fugam effusi, pars in medio cæsi : ubi et ipse Cn. Fulvius cum undecim tribunis militum⁸ cecidit. Romanorum sociorumque quot cæsa⁹ in prælio millia sint, quis pro certo affirmet? quum tredecim millia alibi, alibi haud plus, quam septem, inveniam. Castris prædaque victor potitur; Herdoneam, quia et defecturam fuisse ad Romanos comperit, nec mansuram in fide, si inde abscessisset, multitudine omni Metapontum ac Thurios traducta, incendit : occidit principes, qui cum Fulvio colloquia occulta habuisse comperti sunt. Romani, qui ex tanta clade evaserant, diversis itineribus semermes ad Marcellum consulem in Samnium perfugerunt.

II. Marcellus, nihil admodum tanta clade territus, literas Romam ad senatum de duce et exercitu ad

verius notat rē *trepidare*, etsi non semper eorum est qui pavent; semper certe aliquid incompositi tumultus indicare, cujus hic nullum vestigium. Quare vulg. *pugnantium* revocavit. Quidam MSS ferunt *oppugnantium*. Put. *oppidantium*, unde Gronovius conjecturam *trepidantium* eruit. En. — In *Fulvii similitudinem... increpans*; confer n. 3, et ad I, 51, n. 1.
7. *Equestris a tergo tumultus*, ut,

terrestris exercitus XXXV, 26, n. 4, *tumultus silvestris* infra cap. 26, et *equestris terror* cap. 42 pr. ubi tamen MSS Put. Cantabr. et al. *eques terror*; unde Drak. *clidit equester terror*; vide ad X, 5, n. 4; ad Tac. Ann. II, 88, n. 5, et ad Sil. III, 463; X, 351.

8. *Cum XI tribunis militum*: ita et Plut. loc. laud.

9. *Romanorum sociorumque quot cæsa*, etc.; confer Plut. loco laud.

Herdoneam amisso scribit. *Cætetum eundem se*¹, *qui post cannensem pugnam ferocem victoria Hannibalem contudisset, ire adversus eum, brevem illi lætitiā, qua exsultet, facturum.* Et Romæ quidem quum luctus ingens ex præterito, tum timor in futurum erat. Consul, ex Samnio in Lucanos transgressus, ad Numistrone² in conspectu Hannibalis loco plano, quum Pœnus collem teneret, posuit castra; addidit et aliam fidentis speciem, quod prior in aciem eduxit³; nec detrectavit Hannibal, ut signa portis efferrī vidit. Ita tamen aciem instruxerunt, ut Pœnus dextrum cornu in collem erigeret, Romani sinistrum ad oppidum applicarent. Ab hora tertia quum ad noctem pugnam extendissent, fessæque pugnando primæ acies essent, ab Romanis præliū incipio et dextera ala⁴, ab Hannibale hispani milites et funditor baliaris, elephantī quoque,

Frontin. Strat. II, 5, 21; Appian. Hann. 48; Oros. IV, 18; ibique Fabric.

CAP. II. 1. *Eundem se*, etc.; confer Plut. Marcell. pag. 312.

2. *Ex Samnio in Lucanos transgressus, ad Numistrone*: apud Ptol. Νεμιστρων in Bruttia mediterraneis, quorum superior pars passim a Livio Lucanis tribuitur. Numestrani memorantur Plin. III, 11, seu 15.

3. *Prior in aciem eduxit*; vide ad I, 23, n. 4. — Pluribus hunc locum ostendit impeditum esse Crevierius. Primum quis intelligi non potest, quæ in hoc prælio prima acies Romanorum fuerit, distincta a duabus legionibus et a duabus alis: quippe Marcellus (vid. XXVI, 28) duas tantum habuisse legiones dicitur, paremque numerum sociorum in duas divisum alas. Altera difficultas in eo posita est, quod quum primæ acies ad noctem pugnam extendissent, huiusmodi temporis superesse debuit, ut primæ legionis pugna cum

secunda acie Pœnorum diu neutro inclinata steterit, et mox integri alii a fessis exciperent prælium, donec pugnantes nox dirimeret. Quare ei. ille nostras Livii Interpres ita locum emendat: «... Romani sinistrum ad oppidum applicarent. Diu pugna neutro incl. stetit. Ab hora tertia quum ad noct. pug. ext. fess. pug. pr. ac. essent, quæ scilicet erant ab Romanis, id est, a Rom. parte, prima leg. et dext. ala, ab Hannibale vero, id est, ab Hannibalis parte, hispani mil. et fund. Bal. eleph. quoque, qui commissio jam cert. in pr. acti fuerant; prima leg. tertia, et dext. alæ sin. subit, et apud host. int. a fess. pug. acceperunt.» Eo.

4. *Prima legio et dextera ala* (vid. ad XXV, 21, n. 4) prima Romanorum acies, non ejus subsidium, et apodosis forte est *Prima legioni tertia*, etc., medijs per epexegetis interpositis; Crev. et Drakenb. Confer et Schel. ad Polyb. diss. XII. Post subit vero ma-

commisso jam certamine, in prælium acti : diu pugna neutro inclinata stetit. Primæ legionis tertia, dexteræ alæ sinistra subiit, et apud hostes integri a fessis pugnam acceperunt. Novum atque atrox prælium ex tam segni repente exarsit, recentibus animis corporibusque : sed nox incerta victoria diremit⁵ pugnantem. Postero die Romani ab sole orto in multum diei steterunt in acie. Ubi nemo hostium adversus prodiit ; spolia per otium legere, et congestos in unum locum cremare suos. Nocte insequenti Hannibal silentio movit castra, et in Apuliam abiit : Marcellus, ubi lux fugam hostium aperuit, sauciis cum præsidio modico Numistrone relictis præpositoque his L. Furio Purpureone tribuno militum, vestigiis institit sequi⁶. Ad Venusiam adeptus eum est : ibi per dies aliquot quum ab stationibus procursaretur, mixta equitum peditumque tumultuosa magis prælia, quam magna⁷, et ferme omnia Romanis secunda fuerunt. Inde per Apuliam ducti exercitus sine ullo memorando certamine ; quum Hannibal nocte signa moveret, locum insidiis quaerens ; Marcellus, nisi certa luce, et explorato ante, non sequeretur.

III. Capuæ interim Flaccus dum bonis principum

jorem distinct. posuit Doer. — *Funditor baliaris* MSS Put. et al. elegantius, quam vulg. *funditores Baliares*. Confer ad XXI, 21, n. 7. — *Ex tam segni*, forte jam ; Duk.

5. *Nox incerta victoria diremit pugnantem* ; at, si fides habenda Frontino, Strat. II, 2, n. 6, « Hannibal cavas et præruptas vias objecit » latere, ipsaque loci natura pro munimentis nostris clarissimum ducem vicit ». — *In multum diei* ; vide ad XXII, 52, n. 1.

6. *Vestigiis institit sequi*, e vestigio, confestim, vel potius ita ut vestigia

legeret, seu persequeretur, cepit sequi, acilioet Hannibalem. Ita aliquem *vestigiis sequi, persequi, consequi* VI, 32 ; IX, 45, ap. Cic. Brut. 90, et pro Cluent. 13 ; et *institit sequi* XXXVII, 27, *reputare*, etc., sæpiissime apud Livium. Confer ad VI, 32, n. 5, et XXIV, 26, n. 7. Itaque non est quod auctore Doer. deleatur *sequi*, etai bene quoque dicitur *instare vestigiis* ; ut cap. 12 et al.

7. *Tumultuosa magis prælia, quam magna* ; vide ad XXI, 16, n. 5. — *Explorato ante* ; vide ad I, 41, n. 10.

vendendis, agro, qui publicatus fuerat¹, locando. (locavit autem omnem frumento) tempus terit; ne deesset materia in Campanos sæviendi, novum in occulto gliscens per indicium protractum est facinus. Milites ædificiis emotos, simul ut cum agro tecta urbis fruenda locarentur, simul metuens, ne suum quoque exercitum, sicut Hannibalis, nimia urbis amœnitas emolliret, in portis murisque sibimet ipsos tecta militariter coegerat ædificare. Erant autem pleraque ex cratibus aut tabulis facta, alia arundine texta, stramento intecta omnia, velut de industria, alimentis ignis. Hæc noctis unâ hora ut omnia incenderent, centum septuaginta Campani, principibus fratribus Blossiis², conjuraverant. Indicio ejus rei ex familia Blossiorum facto, portis repente jussu proconsulis clausis, quum ad arma signo dato milites concurrissent; comprehensi omnes, qui in noxa erant, et, quæstione acriter habita, damnati necatique; indicibus libertas et æris dena millia data. Nucerinos et Acerranos querentes, ubi habitarent, non esse, Acerris ex parte incensis, Nuceria deleta, Romam Fulvius ad senatum misit. Acerranis permissum, ut ædificarent quæ incensa erant: Nucerini Atellam, quia id maluerant (Atellanis Calatiam migrare jussis), traducti. Inter multas magnasque res, quæ, nunc secundæ, nunc adversæ, occupabant co-

CAP. III. 1. *Agro, qui publicatus fuerat* (vide ad III, 31, n. 2), *locando*, usum et fructus ejus colonis redemptoribus certa mercede concedendo; confer ad V, 23, n. 6. Sic mox *fruenda* (fructum usumque eorum, *Niesbrauch*) *locare*, ut cap. 11, et XXXII, 7, n. 2; XLII, 19, n. 2, agroque Lov. 5. Confer ad I, 24, n. 11. — *Locavit autem omnem frumento*, vectigali frumentario (Germ. *Frucht-Zins* aut *Zehn-*

ten), ita ut frumentum (decimæ) quotannis pro agri proventus daretur a conductoribus, non pecunia. Confer Gron. Obs. IV, 16, et Intpp. Plin. Ep. IX, 37, § 3. — *In Campanos*, eives urbis Capuæ, qui semper ita appellantur Livio; Gron.

2. *Principibus fratribus Blossiis*; vide ad XXIII, 7, n. 6. — *Ex familia*, servis. — *Æris dena millia*. Hic res grave intelligendum putat Cræver.

gitationes hominum, ne tarentinæ quidem arcis ex-
cidit memoria. M. Ogulnius et P. Aquillius in Etruriam
legati ad frumentum coemendum, quod Tarentum por-
taretur, profecti; et mille milites de exercitu urbano³,
par numerus Romanorum sociorumque, eodem in præ-
sidium cum frumento missi sunt.

IV. Jam ætas in exitu erat, comitiorumque consu-
larium instabat tempus: sed literæ Marcelli, negantis
e re publica esse¹, vestigium abscedi ab Hannibale,
cui cedenti certamenque abnuenti gravis ipse instaret,
curam injecerant², ne aut consulem, tum maxime res
agentem, a bello avocarent³, aut in annum consules
deessent. Optimum visum est, quamquam extra Ita-
liam esset, Valerium potius consulem ex Sicilia revo-
cari. Ad eum literæ jussu senatus ab L. Manlio prætore
Urbis⁴ missæ cum literis consulis M. Marcelli; ut ex iis
nosceret, quæ causa Patribus eum potius, quam col-
legam, revocandi ex provincia esset. Eo fere tempore
legati ab rege Syphace Romam venerunt, quæ is pro-
spera prælia cum Carthaginiensibus fecisset, memo-
rantes. *Regem hec inimiciorem ulli populo, quam
carthaginiensi, nec amiciorem, quam romano, affir-
mabant esse. Misisse eum antea legatos in Hispaniam
ad Cn. et P. Cornelios, imperatores romanos: nunc
ab ipso velut fonte petere romanam amicitiam vo-*

itaque ea densa millia æstimat marci
argenti Paria. 15, cum unciiis quinque.
Rollinus vero sequat 500 livres. En.

3. *Mille milites de exercitu urbano*,
et quidem *par numerus Romanorum
sociorumque*, quingenti Romani et D
socii; sed e pluribus MSS leg. *par n.
sociorum*: nam in exercitu seu legio-
nibus urbanis non erant socii; Duker.
Confer ad XXVI, 28, n. 2.

CAP. IV. 1. *E re publica esse*; vide

ad I, 27, n. 5. — *Vestigium*, vel pas-
sum unum. — *Gravis ipse instaret*;
confer ad XXXIX, 53, n. 3, *gravis*
quædam edd. prob. Gron.

2. *Curam injecerant* Patribus, se-
natui, ad quem *literæ Marcelli* missæ
erant et seqq. pertinent.

3. *A bello avocarent* comitiorum
habendorum causa.

4. *Ab L. Manlio prætore Urbis*
vide supra ad XXV, c. 1, n. 7.

luisse. Senatus non legatis modo benigne respondit, sed et ipse legatos cum donis ad regem misit, L. Genucium, P. Poetelium, P. Popillium. Dona tulere, togam et tunicam purpuream, sellam eburneam, pateram ex quinque pondo auri⁵ factam. Protenus et alios Africæ regulos jussi adire: his quoque quæ darentur, portata, togæ prætextæ et terna pondo pateræ aureæ. Et Alexandriam ad Ptolemæum⁶ Cleopatramque reges M. Atilius et M. Acilius legati, ad commemorandam renovandamque amicitiam missi, dona tulere, regi togam et tunicam purpuream cum sella eburnea, reginæ pallam pictam cum amiculo purpureo. Multa ea æstate, qua hæc facta sunt, ex propinquis urbibus agrisque nuntiata sunt prodigia⁷: Tusculi agnum cum ubere lactenti natum: Jovis ædis culmen fulmine ictum

5. *Ex quinque pondo auri*. Id est, septem marcis oöstratibus, cum sex unciiis et semuncia. Ed. — *Jussi adire* legati. Vulgo *jussit* legitur. *Jussu adire...portata sunt* (scilicet dona) emend. Doer. Sed non est quod displiceat rō *jussi*, modo post *adire* major ponatur distinctio. — *Terna pondo*: Gron. de pec. vet. I, 6, emend. *ternas*, scil. libras. Confer ad XXX, 21, o. 1. — Plurimi dant *ternum*. Cæterum pondus est quatuordecim marcarum nostrat. cum quinque unciiis et semuncia. Ed.

6. *Ad Ptolemæum* Philopatorem *Cleopatramque reges* (ut XXXVII, 3 et al.), fratrem sororemque, tori et regni consortes, more Orientalium; vide ad Tac. Ann. II, 3, n. 4. *Reges* pro rege et regio; v. ad I, 39, n. 2. In *Ægypto* potissimum id receptum fuisse, ut reginæ, tanquam imperii summæ fastigii consortes, to publicis solemnibus monumentisque una cum maritis compellarentur inscriberentur-

que, docet Spanhem. de usu et pr. num. Diss. VII, pag. 423. Soror autem et uxor Ptolemæi bujua perperam *Eurydice* dicitur Justino XXX, 1, at rectius *Arinor* Polyb. V, 83, 3; XV, 25, n. 2; XV, 33, 11 seq., et auctori libri III, Machab. I, 1 et 3. — Hic *Ptolemæus* paulo ante initium secundi belli puniel regnare occurrat. Nunc renovatur amicitia, cum ejus avo Ptolemæo Philadelpho inita; vide Frejosh. Supplem. lib. XIV, 38, vel Rollin, *Histoire Romaine*, tom. III. lib. X, cap. 5. Ed.

7. *Nuntiata sunt prodigia*, etc.; vide ad I, 31, o. 1. — *Tusculi agnum natum cum ubere lactenti*, continenter lac, *lactanti* plerique MSS et omnes edd. ante Groo. recte, si verum ac perpetuum est, quod Serv. ad Virg. Georg. I, 315, monet: « *Lactans* est, quæ lac præbet; *lactens*, cui lac præbetur. » Sed ex his, quæ Burmannus ad Seren. Sam. v. 349, notavit, colligitur, *ubera lactentia* dici posse va-

ac prope omni tecto nudatum : iisdem ferme diebus Anagninæ terram, ante portam ictam⁸, diem ac noctem sine ullo ignis alimento arsisse : et aves, ad compitum anagninum, in luco Dianæ nidos in arboribus reliquisse : Tarracinæ in mari haud procul portu angues magnitudinis miræ lascivientium piscium modo exsul-tasse : Tarquiniis porcum cum ore humano genitum : et in agro capenate, ad lucum Feroniæ⁹, quatuor si-gna sanguine multo diem ac noctem sudasse. Hæc prodigia hostiis majoribus procurata¹⁰ decreto pon-tificum, et supplicatio diem unum Romæ ad omnia pulvinaria, alterum, in capenate agro, ad Feroniæ lu-cum indicta.

V. M. Valerius consul literis excitus, provincia exer-cituque mandato Cincio prætori, M. Valerio Messalla præfecto classis cum parte navium in Africam præda-tum simul speculatumque, quæ populus carthaginien-sis ageret pararetque, misso, ipse decem navibus Ro-mam profectus¹, quum prospere pervenisset, senatum extemplo habuit. Ibi de suis rebus gestis commemora-vit : *Quum annos prope sexaginta in Sicilia terra marique sæpe magnis cladibus bellatum esset, se eam provinciam confecisse*². *Neminem carthaginiensem in*

tione matris, quæ ubera lacte plena gerat; Drak.

8. *Anagninæ terram ictam fulmine.* *Hermæ* non male conj. Ruben. nam *Hermæ*, seu Mercurii προπύλαια ante portas statui solebant; Gron. Confer ad Juvenal. VIII, 53. Sed in Italia fuisse hunc morem non constat; Duk. — *Ad compitum anagninum*; vide Tab. Pénting., Itiner. Anton. Ibiq. WesseL pag. 306, et Cluver. Ital. ant. III, 6, pag. 982.

9. *In agro capenate ad lucum Feroniæ*; vide ad I. 30, n. 4. — *Signa*.

statuas, sanguine sudasse; vide ad XXII, 1, n. 11.

10. *Hæc prodigia hostiis majoribus procurata*, confer Iud. et ad I, 20, n. 11. — *Supplicatio ad omnia pulvinaria*; vide ad III, 7, n. 4.

CAP. V. 1. *Ipsæ decem cum navibus Romam profectus*, ut mox Messalla L. navibus; v. ad I, 14, n. 4. — *Annos prope LX*, propt. LV, ab Ap. Claudio cos., qui primus bellum in Siciliam transtulit; Sigon.

2. *Se eam provinciam confecisse*; vide ad II, 40, n. 9. — *Neminem Si-*

*Sicilia esse: neminem siculum, qui metu inde fugati
abfuerint, non esse: omnes in urbes, in agros suos re-
ductos, arare, serere; desertam recoli tandem terram,
frugifera ipsi cultoribus, populoque romano puce
ac bello fidissimum annonæ subsidium.* Exin Mutine,
et si quorum aliorum merita³ erga populum romanum
erant, in senatum introductis, honores omnibus, ad
exsolvendam fidem a consule⁴, habiti. Mutines etiam
civis romanus factus, rogatione ab tribuno plebis, ex
auctoritate patrum, ad plebem lata. Dum hæc Romæ
geruntur, M. Valerius Messalla quinquaginta navibus
quum ante lucem ad Africam accessisset, improvise in
agrum uticensem excensionem fecit; eumque late de-
populatus, multis mortalibus cum alia omnis generis
præda captis, ad naves rediit, atque in Siciliam trans-
misit; tertio decimo die, quam profectus inde erat,
Lilybæum reventus. Ex captivis, quæstione habita,
hæc comperta, consuli que Lævino omnia ordine per-

culum non esse nunc in Sicilia, h. e.
in Siciliam rediisse.

3. *Et si quorum aliorum merita*, etc.
vide ad XXIV, 1, n. 7.

4. *Ad exsolvendam fidem a consule*,
hoc est, consulis, quod Rhén. ex inge-
nio, non e libris substituit. Vulgaris
est locutio Græcorum, qui ἀπὸ καὶ παρὰ
periphrastice cum genit. ponunt pro
simpl. genitivo; vide Schweigh. ad
Polybium, III, 9, 2, et III, 69, 13.
Sic *princeps ab Sabinis* I, 12, *litteræ ab*
Tarquiniis II, 3, n. 7; *litteræ ab*
Porcio XXVII, 39, n. 1; *occidere ab*
Romanis docenti XLII, 60, n. 1;
sinistra ala ab Romanis pugnabat
XXVII, 14, n. 4 (nisi potius ab Ro-
manis utroque loco, saltem posteriore,
abi et ala est sociorum, dictam pro
a parte Romanorum, ut κατὰ πρὸς μέρος
pro simpl. πρὸς μέρος, utque paullo post

XXVII, 14, ab Hannibale Hispani
primam obtinebant frontem, et cap.
12, n. 5, cedere ab Romanis ala, et
forte I, 12, princeps ab Sabinis, et
XXVII, 23, cornu sinistrum ab re-
giis) caducator ab Antiocho XXXVII.
45, n. 2. Confer et ad XII, 37, n. 1;
XXXVII, 23, n. 8; XXXVIII, 21,
n. 2; XLII, 48, n. 6; XLII, 56, n. 4.
Eodem farsan referenda, quæ notavi
ad II, 22, n. 2; III, 22, n. 4; IV, 7,
n. 4; X, 14, n. 2; X, 43, n. 1. Conf.
Coert. ad Plin. Ep. IV, 22, § 4. Alii
h. l. supplent datam, et missi, missæ
in formulis: legati et litteræ ab aliquo.
nuntii a collega, etc. Eodem vero mo-
do et ex pro a, sey ab ponitur; vide
ad XXXV, 32, n. 3. — *Mutine* etiam
civis, etc.; confer Varr. apud Pedian.
in Pison. Mox post captis tres MSS.
addunt multis occisis.

scripta, ut sciret, quo in statu res Africæ essent: *Quinque millia Numidarum cum Masinissa, Galæ filio, acerrimo juvene, Carthagine esse; et alios per totam Africam milites mercede conduci, qui in Hispaniam ad Hasdrubalem trajicerentur, ut is, quam maximo exercitu primo quoque tempore in Italiam transgressus, jungeret se Hannibali: in eo positam victoriam credere Carthaginienses. Classem præterea ingentem apparari ad Siciliam repetendam, eamque se credere brevi tracturam.* Hæc recitata a consule ita movere senatum, ut non exspectanda comitia consuli censerent, sed dictatorem comitiorum habendorum causa dici, et extemplo in provinciam redeundum. Illa disceptatio tenebat⁵, quod consul in Sicilia se M. Valerium Messallam, qui tum classi præseset, dictatorem dicturum esse aiebat: Patres extra romanum agrum (eum autem in Italia terminari) negabant dictatorem dici posse. M. Lucretius tribunus plebis quum de ea re consuleret, ita decrevit senatus, *Ut consul prius, quam ab Urbe discederet, populum rogaret, quem dictatorem dici placeret; eumque, quem populus jussisset, diceret dictatorem. Si consul noluisset, prætor populum rogaret*⁶: *si ne is quidem vellet, tum tribuni*

5. *Illæ disceptatio tenebat*, negabatur rem vel consulem; vide ad II, 63, n. 3. — *Patres extra romanum agrum negabant dictatorem dici posse*; conf. ad VII, 24, n. 6. Neque etiam extra Italiam exercitum ducere licebat dictatori: quod libera rep. non nisi semel factum legimus in Epit. Liv. XIX. — *Mox Italia terminari* (intra Italiæ fines contineri, ita ut ager extra Italiam situs non sit Romanus) pro vulg. *in Italia t.* ex 4 MSS et quibusdam edit. legendum esse, jam alii monuere. — Notat Crev. ea sic accipienda esse, ut

nullus extra Italiam ager pro romano habitus fuerit, non ut omnia Italiæ ager romanus esset, ut colligitur ex c. 29 infra: nimirum ager romanus habitus fuisse videtur, quilibet Italiæ ager, qui Romanorum ditionis esset. Ed.

6. *Prætor populum rogaret*, scil. prætorum princeps, urbanus, quam vocem edd. ante Drak. adiciunt, non MSS. — *Se populum rogaturum de eo, quod suæ potestatis esset*: nam dictator non nisi a consule dici poterat. Confer ad lib. III, cap. 62, n. 5, et lib. IV, cap. 32, n. 4.

ad plebem ferrent. Quum consul se populum rogaturum negasset, quod suæ potestatis esset, prætoremque vetuisset rogare; tribuni plebis rogarunt, plebesque scivit, ut Q. Fulvius, qui tum ad Capuam erat, dictator diceretur. Sed, quo die id plebis concilium futurum erat, consul clam nocte in Siciliam abiit, destitutumque Patres literas ad M. Claudium mittendas censuerunt, ut desertæ ab collega rei publicæ subveniret, diceretque, quem populus jussisset; dictatorem. Ita a M. Claudio consule Q. Fulvius dictator dictus, et ex eodem plebiscito et ab Q. Fulvio dictatore P. Licinius Crassus pontifex maximus magister equitum dictus.

VI. Dictator postquam Romam venit, Cn. Sempromium Blæsum legatum, quem ad Capuam habuerat, in Etruriam provinciam ad exercitum misit, in locum C. Calpurnii prætoris; quem, ut Capuæ exercituique suo præesset, literis excivit. Ipse comitia, in quem diem primum potuit, edixit; quæ, certamine inter tribunos dictatoremque injecto, perfici non potuerunt¹. Galeria juniorum, quæ sorte prærogativa erat, Q. Fulvium et Q. Fabium consules dixerat, eodemque jure vocatæ inclinassent, ni tribuni plebis C. et L. Arennii se interposuissent, qui, *neque magistratum continuari² satis civile esse*, aiebant, *et multo fœdioris exempli, eum ipsum creari, qui comitia haberet. Itaque, si suum nomen dictator acciperet³, se comitiis intercessuros: si*

CAP. VI. 1. *Perfici non potuerunt.* Sive sic cum Crev. legas ex regio codicæ a Donjat. allegato, sive poterant ex Victor. recipias, sese commode habebat oratio; at, quod valgo editi dant, potuerant hic stare non potest. En.— *Galeria juniorum, quæ sorte prærogativa erat... eodemque inclinassent, et in eandem sententiam inclinaturæ fuissent, jure vocatæ; vide ad III, 51,*

n. 3, et XXIV, 7, n. 9. — Ni tribuni plebis se interposuissent; vide ad III, 46, n. 2. — De hoc loco vid. Gron. Obs. IV, 1. Ea.

2. *Magistratum continuari*, Fulvium dictatorem fieri consulem. Confer ad IV, 22, n. 4, et XXVIII, 38, n. 4. — *Satis civile; vide ad VII, 5, n. 2, et VII, 42, n. 2.*

3. *Si suum nomen dictator acciperet,*

*aliorum, præterquam ipsius, ratio haberetur, comitiis se moram non facere*⁴. Dictator causam⁵ comitiorum auctoritate senatus, plebiscito, exemplis tutabatur. Namque, Cn. Servilio consule, quum C. Flaminius alter consul ad Trasimenum cecidisset, ex auctoritate Patrum ad plebem latum, plebemque scivisse, ut, quoad bellum in Italia esset, ex iis, qui consules fuissent, quos et quoties vellet, reficiendi consules populo jus esset; exemplumque eam in rem se habere vetus L. Postumii Megelli, qui interrex iis comitiis, quæ ipse habuisset, consul cum C. Junio Bubulco creatus esset; recens Q. Fabii, qui sibi continuari consulatum, nisi id bono publico fieret, profecto numquam⁶ sivisset. His orationibus quum diu certatum esset, postremo ita inter dictatorem ac tribunos convenit, ut eo, quod censuisset senatus, staretur. Patribus id tempus rei publicæ visum est, ut per veteres et expertos bellique peritos imperatores res publica gereretur; itaque moram fieri comitiis non placere. Concedentibus tribunis, comitia habita: declarati consules Q. Fabius Maximus quintum, Q. Fulvius Flaccus quartum: prætores inde creati, L. Veturius Philo, T. Quintius Crispinus, C. Hostilius Tubulus, C. Aurunculeius. Magistratibus in annum creatis, Q. Fulvius dictatura se abdicavit. Extremo ætatis hujus classis punica navium quadraginta, cum præfecto Hamilcare in Sardiniam trajecta, olbiensem primo, dein, postquam ibi P. Manlius Vulso

si Fulvius se consulem creari pateretur; vide ad IX, 46, n. 5.

4. *Comitiis se moram non facere*; vide ad III, 24, n. 6.

5. *Causam comitiorum*, ea que nunc in comitiis agerentur. — *Plebemque scivisse*, etc., cujus plebisciti nulla mentio supra facta. — L. Postumii

Meg. eos. cum C. Junio Bub. an. Urb. 461.

6. *Numquam sivisset*, Put. *sivisset*, prob. Gron. — *Ute eo, quod censuisset senatus, staretur*; vide ad III, 36, n. 11. — *Res publica gereretur*; vide ad II, 64, n. 3. — *Moram fieri c.*; vide ad III, 24, n. 6.

prætor cum exercitu apparuit, circumacta inde ad alterum insulæ latus, caralitanum agrum⁷ vastavit, et cum præda omnis generis in Africam rediit. Sacerdotes romani eo anno mortui aliquot suffectique. C. Servilius Pontifex factus in locum T. Otacilii Crassi; Ti. Sempronius Ti. F. Longus⁸ augur factus in locum T. Otacilii Crassi: decemvir item sacris faciundis in locum Ti. Sempronii C. F. Longi Ti. Sempronius Ti. F. Longus suffectus. M. Marcius rex sacrorum mortuus est, et M. Æmilius Papus maximus curio: neque in eorum locum sacerdotes eo anno suffecti. Et censores hic annus habuit L. Veturium Philonem et P. Licinium Crassum, maximum pontificem: Crassus-Licinius nec consul, nec prætor ante fuerat, quam censor est factus⁹: ex ædilitate gradum ad censuram fecit. Sed hi censores neque senatum legerunt, nec quidquam publicæ rei egerunt: mors diremit¹⁰ L. Veturii: inde et Licinius censura se abdicavit. Ædiles curules L. Veturius et P. Licinius Varus ludos romanos diem unum instaurarunt¹¹: ædiles plebis Q. Catius et L. Porcius

7. *Offidensem primo, dein caralitani agrum*: oppida Sardinie Olbia ad mare et versus septentrionem, et Caralis, seu Caralis (hodie Cagliari): versus meridiem. — Ptolemæus Olbiam Caralinque eodem Sardinie latere ponit, videlicet ortum spectante. Quare Glareanus non videt, quomodo hic locus constet. En. — *Sacerdotes.... mortui aliquot*. T. Otacilius in Sicilia mortuus erat anno 541; vide ad lib. XXVI, 22, 23. En.

8. *Ti. Sempronius Ti. F. Longus* duo sacerdotis neceperit, quod et habuit T. Otacilius Crassus alique; Gron. coll. XXIX, 38; XXX, 26, et XI, 12. Confer Spanhem. de usu et pr. num. diss. XII, pag. 368, et Manut.

ad Clc. Ep. ad div. XIII, 62. Sed verba *Ti. Sempronius... Crassi*, ex codd: Reg., Put. et Petav. inserta, pro panno assuto habet Drak. quia XII, 21, auguratus Sempronii, nulla fiat mentio.

9. *Crassus Licinius* (vide ad III, 1, n. 1), *censor, nec consul nec prætor ante fuerat*; confer cap. 11. Censores creabantur plerumque e consularibus.

10. *Mors diremit* (collegium ipsamque censuram simulit, finivit) *L. Veturii*, etc.; vide ad V, 31, n. 4. — *Ædilis curulis L. Veturius* filius censoris modo memorati. Confer Pigh. Aob. ad an. 543, pag. 189.

11. *Ludos romanos diem unum instaurarunt*; vide ad II, 36, n. 1. —

Licinus ex multaticio argento signa ænea ad Cereris dedere, et ludos, pro temporis ejus copia¹², magnifici apparatus fecerunt.

VII. Exitu anni hujus, die quarto et tricesimo, quam ab Tarracone profectus erat, C. Lælius legatus Scipionis Romam venit; isque cum agmine captivorum ingressus urbem, magnum concursum hominum fecit. Postero die in senatum introductus, captam Carthaginem, caput Hispaniæ, uno die, receptasque aliquot urbes, quæ defecissent, novasque in societatem adscitas, exposuit. Ex captivis comperta his fere congruentia, quæ in literis fuerant M. Valerii¹ Messallæ. Maxime movit Patres Hasdrubalis transitus in Italiam, vix Hannibali atque ejus armis subsistentem²: productus et in concionem Lælius eadem edisseruit. Senatus, ob res feliciter a P. Scipione gestas, supplicationem in unum diem decrevit: C. Lælium primo quoque tempore, cum quibus venerat navibus, redire in Hispaniam jussit. Carthaginis expugnationem in hunc annum contuli, multis auctoribus; haud nescius quosdam esse, qui anno insequenti captam³ tradiderint: quod mihi minus simile veri visum est, annum integrum Scipionem nihil gerundo in Hispania consumpsisse. Q. Fabio Maximo quintum, Q. Fulvio Flacco

Signa ænea ad Cereris; vide ad X, 23, n. 12.

12. *Pro temporis ejus copia*, facultate (cf. ad VII, 33, n. 2, et XXVIII, 21, n. 6), ludos fecerunt plebeios; vid. ad II, 36, n. 1.

CAP. VII. 1. *In literis M. Valerii Messallæ*; vide cap. 5.

2. *Vix Hannibali atque ejus armis subsistentem*, resistantem, vel afflicentem, parem; vide ad I, 4, n. 12, et Sebelleri Lexic. obsistentem edit.

Ascens. et al. ex interpr. ut *resistentem* MS Hafn. — *Subsistentem*, quem admodum apud Ciceronem Epist. ad Familiares, XI, 10; quod ex optimis MSS reposuerunt Victorius et Gebb. En.

3. *Quosdam esse, qui anno insequenti captam tradiderint* Carthaginem; in quibus et Polybius fuit. Cf. Schweigh. ad Polybium, X, 2 pr. — *Quod mihi minus simile veri*, etc. Vid. ad VI, 8, n. 2.

quartum consulibus, idibus martiis, quo die magistratum inierunt, Italia ambobus provincia decreta; regionibus tamen partitum imperium: Fabius ad Tarentum, Fulvius in Lucanis ac Bruttis rem gereret: M. Claudio prorogatum in annum imperium. Prætores sortiti provincias: C. Hostilius Tubulus⁴ urbanam, L. Veturius Philo peregrinam cum Gallia, T. Quintius Crispinus Capuam, C. Aurunculeius Sardiniam. Exercitus ita per provincias divisi: Fulvio duæ legiones, quas in Sicilia M. Valerius Lævinus haberet; Q. Fabio, quibus in Etruria C. Calpurnius præfuisset, decreta. Exercitus urbanus ut in Etruriam succederet: C. Calpurnius eidem præesset provinciæ exercituique: Capuam exercitumque, quem Q. Fulvius habuisset, T. Quintius obtineret: C. Hostilius ab C. Lætorio⁵ proprætoris provinciam exercitumque, qui tum [jam] Arimini erat, acciperet. M. Marcello, quibus consul bene rem gesserat, legiones decreta⁶: M. Valerio cum L. Cincio (his quoque est enim prorogatum in Sicilia imperium) cannensis exercitus datus⁷; eumque supplere ex militibus, qui ex legionibus Cn. Fulvii superessent, jussi. Conquisitos eos consules in Siciliam miserunt; additaque eadem militiæ ignominia, sub

4. C. Hostilius urbanam, etc. Vide ad II, 40; n. 9.

5. C. Hostilius ab C. Lætorio: immo L. Veturius ab C. L. quod ex supra dictis et cap. 10 se 20 patere, jam monuerunt Pigh. in Annal. ad an. 544 et Gronov. Conf. ad XXV, 41, n. 8. Mox exercitumque (Arimini erat) acciperet vet. cod. Rhen. prob. Gron. Abest certe a multis MSS rō jam.

6. M. Marcello, quibus consul bene rem gesserat, legiones decreta, ergo prima et secunda; vid. ad cap. 2. Sed

duodevicesimam et vicesimam memorari cap. 12 et 14, jam monuit Peris. Hæc quemadmodum in concordiam redigenda sint, cogitent acutiores.

7. M. Valerio cum L. Cincio prorogatum in Sicilia imperium et cannensis exercitus datus, etc. Vid. XXIII, 25, n. 5; XXIIV, 44, n. 3, et XXV, 41, n. 8. — Ex legionibus Cn. Fulvii Centumali procons., ad Herdoneam victi; vide ad XXVII, 1. — Conquisitos eos consules in Siciliam miserunt; propr. mittendos censuerunt, vel mitti

qua cannenses militabant, quique ex praetoris Cn. Fulvii exercitu, ob similis iram fugæ, missi eo ab senatu fuerant. C. Aurunculeio eadem in Sardinia legiones, quibus P. Manlius Vulso eam provinciam obtinuerat, decretæ. P. Sulpicio, eadem legione eademque⁸ classe Macedoniam obtinere jusso, prorogatum in annum imperium. Triginta quinquereemes ex Sicilia Tarentum ad Q. Fabium consulem mitti jussæ: cætera classe prædatum in Africam aut ipsum M. Valerium Lævinum trajicere⁹, aut mittere, seu L. Cincium, seu M. Valerium Messallam: nec de Hispania quidquam mutatum, nisi quod non in annum Scipioni Silanoque, sed donec revocati ab senatu forent, prorogatum imperium est. Ita provinciæ exercituumque in eum annum¹⁰ partita imperia.

VIII. Inter majorum rerum curas comitia maximi curionis¹, quum in locum M. Æmilii sacerdos crearetur, vetus excitaverunt certamen: patriciis negantibus C. Mamili Vituli, qui unus ex plebe petebat, habendam rationem esse, quia nemo ante eum, nisi ex Patribus, id sacerdotium habuisset. Tribuni appellati ad

jusserunt; conf. cap. 8. — *Quique ex praetoris Cn. Fulvii Flacci, ibidem victi (vide ad XXV, 21), exercitu, ob similis iram fugæ (v. ad I, 5, n. 5), missi eo, etc. Vid. XXVI, 1.*

8. *P. Sulpicio, eum eadem legione eademque classe, etc. sed classis tantum mentio fit infr. cap. 22 et hanc ab eo retentam, legionem vero dimissam tradit Livius, XXVI, 20. Hinc ipsum vel liberos ejus peccasse, suspicabatur Periz. Diversos forte auctores sequutus est Livius; conf. ad I, 55, n. 4, et XXI, 3, n. 2.*

9. *Cetera cum classe (vide ad I, 14, n. 4) prædatum in Africam....*

trajicere, scilic. jussum est; Gronov. Multæ edd., non MSS, post classe inserunt placere.

10. *In eum annum: omnes MSS et add. ante Curionem in eum locum, h. e. in id tempus (vide ad IX, 45, n. 1), prob. Gronov. — In eum annum notat usque ad finem anni, qui agi incipietur: quid autem notabit in eum locum, i. e. in id tempus? — Drakenh.*

CAP. VIII. 1. *Comitia maximi curionis, etc. Vide ad III, 7, n. 3. — M. Æmilii demortui; vid. cap. 6. — Fetus excitaverunt agmen; cf. ad X, 6 sq. — Tribuni appellati (vide ad II,*

senatum rejecerunt : senatus populi potestatem² fecit. Ita primus ex plebe creatus maximus curio C. Mamilius Vitulus : et flaminem dialem inxutum inaugurari coegit P. Licinius pontifex maximus C. Valerium Flaccum. Decemvir sacris faciundis creatus in locum Q. Mucii Scævolaë demortui C. Lætorius. Causam inaugurari coacti flaminis libens reticuissem, ni ex mala fama in bonam vertisset³ : ob adolescentiam negligentem luxuriosamque C. Flaccus flamen captus⁴ a P. Licinio pontifice maximo erat, L. Flacco fratri germano cognatisque aliis ob eadem vitia invisus. Is, ut animum ejus cura sacrorum et ceremoniarum cepit, ita repente exsuit antiquos mores, ut nemo tota juventute haberetur prior, nec probatior primoribus Patrum, suis pariter alienisque, esset. Hujus famæ consensu elatus ad justam fiduciam sui, rem intermissam per multos annos ob indignitatem flaminum priorum repetivit, ut in senatum introiret. Ingressum eum curiam quum

27, n. 2) *ad senatum rem* (quæm vocem excidisse bene suspicabatur Gron.) *rejecerunt* : vide ad II, 22, n. 4.

2. *Senatus populi potestatem fecit*, scilicet rem, vel eam, Curionis max. creandi seu e Patribus seu a plebe; Gron. qui e MSS *populi* tanquam latinus pro vulg. *populo* recepit. *Potestas* et *arbitrium* nonnunquam dicitur id, quod in potestate et arbitrio alicujus positum est; conf. ad XXII, 22, n. 5, et XLIII, 15, n. 2. — Eodem modo apud Sallustium Jugurth. 78 : *Greci optionem Carthaginiensium faciunt*. En.

3. *Ni fama C. Valerii Flacci ex mala fama in bonam vertisset* se, versa fuisset; vide ad II, 3, n. 2.

4. *C. Flaccus flamen captus* (scil. e patriciis, ut alibi de sacerdotibus,

inpr. Vestalibus, pro electis, proditus) a pontifice maximo, qui tres nominabat patricios, ex quibus a populo in comitis tributis legebatur unus et a Pont. Max. inaugurabatur. Conf. Tac. Annal. IV, 16, et Cic. Leg. agr. II, 7. — Hic disserit Creverius verbum *capi* in hac re proprium esse : dicebatur enim flamen *capi*, vestalis *capi*, id est, eligi a pontifice maximo. Vid. A. Gellium, lib. I, cap. 19. Quod autem hic L. Flaccus flamen captus memoratur a pontifice max. ob adolescentiam negligentem luxuriosamque, nimirum vel speravit pontifex id, quod evenit, fore ut animus ejus cura sacrorum et ceremoniarum occupatus vitia exueret : vel quia clarissimo genere ortus adolescens ob praevos mores nullum publicum munus

L. Licinius prætor⁵ inde eduxisset, tribunos plebis appellavit flamen. Vetustum jus sacerdotii repetebat : datum id cum toga prætexta et sella curuli et flaminio esse. Prætor, non exoletis vetustate annalium exemplis stare jus, sed recentissimæ cujusque consuetudinis usu, volebat : nec patrum, nec avorum memoria dialem quemquam id jus usurpasse. Tribuni, rem inertia flaminum oblitteratam ipsis, non sacerdotio, damno fuisse, quum æquum censuissent, ne ipso quidem contra tendente prætore, magno assensu patrum plebisque, flaminem in senatum introduxerunt; omnibus ita existimantibus, magis sanctitate vitæ, quam sacerdotii jure, rem eam flaminem obtinuisse. Consules prius, quam in provincias irent, duas urbanas legiones; in supplementum, quantum opus erat cæteris exercitibus militum, scripserunt⁶. Urbanum veterem exercitum Fulvius consul C. Fulvio Flacco legato (frater hic consulis erat) in Etruriam dedit ducendum, et legiones, quæ in Etruria erant, Romam deducendas. Et Fabius consul reliquias exercitus Fulviani conquistis (fuere autem ad tria millia trecenti triginta sex) Q. Maximum filium ducere in Siciliam ad M. Valerium proconsulem jussit, atque ab eo duas legiones et triginta quinquereas accipere. Nihil hæc eductæ ex in-

adipisci posse videretur, ideo solari cognatos ejus voluit, hoc ei impertito sacerdotio. Ed. — *Tota juventute* MSS et vet. edd. pro *in tota j.*, quod primus edidit Jac. Gron.

5. *L. Licinius prætor* : sed nemo hoc anno Licinius prætor fuit, et sequenti duo *P. Licinii* (v. ad cap. 21); ita leg. *P. Licinius*; Sigoo. Enimvero hic proximo deinceps anno fuit prætor urbanus, et hoc *C. Hostilius*, cujus nomen forte corruperunt librarii. Mox

leg. *datum id cum toga prætexta et sella curuli flaminio esse*; quod jam monnere viri docti; conf. 1, 30.

6. *Duas urbanas legiones in supplementum... scripserunt* male vulgo junguntur : nam *urbanæ legiones* non solebant distribui in supplementum aliarum, sed fere ad præsidium Urbis relinquebantur; Duk. Cf. ad XXXVI, 28, n. 2. — *Reliquias exercitus Fulviani*, etc. conf. cap. 1 et 7. — *Ad tria millia*, Put. *ad quatuor millia*.

sula legiones minuere nec viribus nec specie ejus provinciae praesidium: nam quum, praeter egregie suppletas duas veteres legiones, transfugarum etiam Numidarum equitum peditumque magnam vim⁷ haberet, Siculos quoque, qui in exercitu Epicydis aut Poenorum fuerant, belli peritos viros, milites scripsit. Ea externa auxilia quum singulis romanis legionibus adjunxisset, duorum speciem exercituum servavit: altero L. Cincium partem insulae, qua regnum Hieronis fuerat, tueri jussit; altero ipse caeteram insulam tuebatur, divisam quondam romani punicique imperii⁸ finibus; classe quoque navium septuaginta partita, ut omni ambitu litorum praesidia orae maritimae essent. Ipse cum Mutinis equitatu provinciam peragrabat, ut viseret agros cultaque ab incultis notaret, et perinde dominos laudaret castigaretque⁹. Ita tantum ea cura frumenti provenit, ut et Romam mitteret, et Catanam

7. *Magnam vim haberet*, scilicet M. Valerius proc. Siciliae, ad quem et seqq. referenda.

8. *Altero L. Cincium partem insulae Siciliae, qua regnum Hieronis fuerat, tueri jussit; altero ipse caeteram insulam tuebatur* (cf. ad XXV, 41, n. 8), *divisam quondam romani punicique imperii finibus*: «Hoc nunquam factum fuit, nec Poeni in ea ullam Romanorum imperiis, nec Romani Poenorum unquam esse voluerunt. Ante bellum punicum primum divisa erat finibus regni syracusani et imperii punici. Po finito Romani partem illam, quae antea imperii punici fuerat, obtinuerunt, et in formam provinciae, quae postea *vetus provincia* dicta est, redegerunt. Deinde anno quarto belli punici secundi post necem Hieronymi, nepotis Hieronis, Poeni quidem imperium illius invaserunt, sed brevi post a Ro-

manis rursus tota insula ejecti sunt; de quo Laevius supra c. 5 gloriatur. Forte leg. *regii pro romani*. Refero autem quondam ad id tempus, quod bellum punicum primum praecessit. *Fines imperii regii* sunt, quibus quondam regnum Hieronis fuerat. » Duk. Sed pars insulae, qua regnum Hieronis fuerat, distinguitur h. l. a *caetera insula*; etc. adeoque sic verba *divisam quondam* saltem ad universam, non *caeteram insulam* referenda. Quum autem primum punicum bellum nihil in Sicilia possederint Romani, divisionem illam, si locum habuerit unquam, ad solum belli punici primi tempus pertinere potuisse, monet Crever. — *Classe quoque navium LXX partita* a Valerio cum Cincio.

9. *Perinde dominos l. e.*, forte *proinde*; Gron. Mox jauge tantum frumenti provenit.

conveheret, unde exercitui, qui ad Tarentum æstiva acturus esset, posset præberi.

IX. Cæterum transportati milites in Siciliam (et erant major pars latini nominis¹ sociorumque) prope magni motus causa fuere: adeo ex parvis sæpe magnarum momenta rerum pendent! Fremitus enim inter Latinos sociosque in conciliis ortus: *Decimum annum delectibus, stipendiis exhaustos esse. Quotannis ferme clade magna pugnare: alios in acie occidi, alios morbo absumi; magis perire sibi civem, qui ab Romano miles lectus sit, quam qui a Pæno captus: quippe ab hoste gratis remitti in patriam; ab Romanis extra Italiam in exsilium verius, quam in militiam, ablegari. Octavum jam ibi annum senescere cannensem² militem, moriturum ante, quam Italia hostis (quippe nunc quum maxime florens viribus) excedat. Si veteres milites non redeant in patriam, novi legantur, brevi neminem superfuturum. Itaque, quod propediem res ipsa negatura sit, prius quam ad ultimam solitudinem atque egestatem perveniant, negandum populo romano esse. Si consentientes in hoc socios videant Romani, profecto de pace cum Carthaginiensibus jungenda cogituros. Aliter numquam, vivo Hannibale, sine bello Italiam fore.* Hæc acta in conciliis. Triginta tum coloniæ populi romani erant³: ex iis duodecim, quum

CAP. IX. 1. *Latini nominis*; vid. ad I, 10, n. 2. — *Ex parvis magnarum momenta rerum pendent*; vide ad III, 27, n. 6. — *Exhaustos esse* æ; quod forte excidit.

2. *Cannensem militem*, etc. Vide ad XXIII, 25, n. 5.

3. *Triginta tum coloniæ populi rom. erant*, quæ hoc et seq. cap. nominantur. Sed, quod Sigon. monuit, Dionysio Livioque auctoribus, jam LIII

deductæ erant (e quibus initio belli punici secundi non nisi XXX superstites erant): *Medulla, Cameria, Fidenæ, Antemna, Crustumeria, Ostia, Signia, Circæ, Cora, Pometia, Felitæ*, a. U. 260; *Norba*, a. 262; *Antium*, a. 285 et 413; *Ardea*, a. 312; *Lavici*, a. 337; *Futellæ, Sutrium* (quæ coloniam Diodorus a. 366, et Vell. I, 14, n. 372 deductam tradit); *Satricum*, a. 372 (si apud Velleium, I, 14,

omnium legationes Romæ essent⁴, negaverunt consuli-
bus esse, unde milites pecuniamque darent. Ea fuere
Ardea⁵, Nepete, Sutrium, Alba, Carseoli, Cora, Suessa,
Circeii, Setia, Cales, Narnia, Interamna. Nova re con-
sules icti⁶, quum abstertere eos a tam detestabili con-
silio vellent, castigando increpandoque plus quam
leniter agendo, profecturos rati, eos ausos esse con-
sulibus dicere, aiebant, quod consules, in senatu ut
pronuntiarent, in animum inducere non possent. Non
enim detrectationem eam munerum militiæ, sed aper-
tam defectionem a populo romano esse. Redirent ita-
que propere in colonias, et, tamquam integra re, lo-
quuti magis, quam ausi, tantum nefas, cum suis
consulerent. Admonerent, non Campanos; neque Ta-
rentinos eos esse, sed Romanos; inde oriundos, inde
in colonias atque in agrum bello captum stirpis au-
gendæ causa missos: quæ liberi parentibus deberent,
ea illos Romanis debere, si ulla pietas, si memoria

Satricum leg. pro Sutrium); Nepet, a. Nepete, a. 373; Setia, a. 377; Cales, a. 421; Anxur, seu Tarracina, a. 426; Fregellæ, a. 427; Sora, a. 439, 450; Luceria, a. 440; Suessa Auruncorum, Pontia et Saticula, a. 441 (vide ad Velleium, I, 14); Casinum, a. 442; Interamna, a. 443; Alba Æquorum, a. 450; Carseoli, a. 451; Narnia, seu Nequinum, a. 453; Minturnæ et Sinuessa, a. 456; Venusia, a. 460 (vid. Vell. I, l.); Castrum, Sena et Adria, paulo post a. 462 (vid. Epit. XI, sed et Vell.); Cosa et Pæstum (aut Posidonia; vid. Epit. XIV et Vell.), a. 479; Ariminum et Beneventum, a. 484; Firmum, a. 486; Æsernia, a. 487; Esulum et Alisium, a. 503; Fre-
gener, a. 505; Brundisium, a. 506; Spoletium, a. 509; Valentia, a. 517;

Cremona et Placentia, a. 532. (His addendum Ferentinum; vid. XXXIV, 42, n. 2.) Cf. Ind. Vell. I, 14; Sigon. de Jure Ital. II, 5; III, 4. Cæterum locus noster præ cæteris docet, quam dura fuerit coloniarum conditio. Cf. et XXVII, 38; XXIX, 15, 37; XXXVI, 3, et Heyn. Opusc. acad. t. III, p. 81 seq.

4. Quum omnium legationes Romæ essent, « vel ob eam causam a consulis evocatæ, vel ultro Romanam profectæ, ut recte Lips. de Mil. Rom. I, 7; ex Liv. XXXIV, 56. » Duk.

5. Ea fuere Ardea, Nepete, etc. cf. XIX, 16, ubi tamen Sora legitur pro Cora: unde vel ibi vel h. l. peccarunt librarii.

6. Nova re consules icti; vid. ad I, 16, n. 2.

*antiquæ patriæ esset. Consulerent igitur de integro: nam, tum quidem quæ temere agitassent*⁷, *ea prodendi imperii romani, tradendæ Hannibali victoriæ esse. Quum alternis hæc consules diu jactassent, nihil moti legati, neque se, quod domum renuntiarent, habere, dixerunt, neque senatum suum, quid novi consuleret, ubi nec miles, qui legeretur, nec pecunia, quæ daretur in stipendium, esset. Quum obstinatos eos viderent consules, rem ad senatum detulerunt; ubi tantus pavor animis omnium est injectus, ut magna pars, actum de imperio, diceret. Idem alias colonias facturas; idem socios consensisse omnes*⁸, *ad prodendam Hannibali urbem romanam.*

X. Consules hortari et consolari senatum, et dicere, *Alias colonias in fide atque officio pristino fore, eas quoque ipsas, quæ officio decessissent*¹, *si legati circa eas colonias mittantur, qui castigent, non qui precentur, verecundiam imperii habituras esse.* Permissum ab senatu iis quum esset, agerent [facerentque], ut e re publica ducerent, pertentatis prius aliarum coloniarum animis, citaverunt legatos, quæsierunt-

7. *Nam, tum quidem quæ temere agitassent*; vide ad II, 32, n. 2. Pro tum Doer. conj. jam. Sed nam jam auribus ingratum est. Malim nunc. Cf. ad I, 25, n. 1. — *Ea prodendi imperii romani...esse*; vide ad III, 24, n. 1. — *Alternis vicibus, ita ut modo consules, modo legati loquerentur, hæc jactassent*; vide ad II, 12, n. 7; III, 10, n. 2, et IV, 53, n. 5.

8. *Idem socios consensisse ad, etc.* Vid. ad I, 32, n. 14. Sed bene Rhen. ita distinxit b. l. *idem alias colonias facturas, idem socios*, scil. facturos: *consensisse omnes, etc.*

CAP. X. 1. *Quæ officio decessissent*, ed. Mod. et al. recepit. *ab officio*: sed

veteres dixerunt *decedere re aliqua vel de re, et discedere ab re*; Gron. Conf. ad III, 33; IV, 29; VIII, 25; XXXI, 10; XXXVII, 54. At *decedere a re* dici Cic. Flacc. 12; Justin. VI, 3, 8; Virg. Æn. II, 109, et *discedere de colloquio* inf. XXXII, 40 (nisi quis hoc quoque, tanquam de loco, dictum velit), monet Duker. ad XXXVI, 22 pr. — *Agerent facerentque, ut e republ. ducerent*; vide ad I, 27, n. 5. Verbum *facerentque* uncia inclusi, quia ignorant illud optimi MSS. Passim tamen cum *agere* jungitur, v. c. a Cic. Fin. III, 17, et Phil. III, 31. — *Aliarum coloniarum*; vid. ad IV, 10, n. 2.

que ab iis, *ecquid milites ex formula*² *paratos haberent*? Pro duodeviginti coloniis M. Sextilius Fregellanus respondit: *et milites ex formula paratos esse, et, si pluribus opus esset, plures daturos, et, quidquid aliud imperaret velletque populus romanus, enise facturos: ad id sibi neque opes deesse, animum etiam superesse*. Consules, sibi parum videri præfati pro merito eorum sua voce collaudari eos, nisi universi Patres iis in curia gratias egissent, sequi in senatum jusserunt. Senatus, quam poterat honoratissimo decreto alloquutus eos, mandat consulibus, ut ad populum quoque eos producerent, et inter multa alia præclara, quæ ipsis majoribusque suis præstitissent, recens etiam meritum eorum in rem publicam commemorarent. Ne nunc quidem post tot sæcula sileantur, fraudulenturve laude sua, Signini fuere et Norbani Saticulanique et Brundisiini et Fregellani et Lucerini et Venusini et Hadriani et Firmani et Ariminenses, et ab altero mari³ Pontiani et Pæstani et Cosani, et mediterranei Beneventani et Æsernini et Spoletini et Placentini et Cremonenses. Harum coloniarum subsidio tum imperium populi romani stetit⁴; iisque gratiæ et in senatu, et ad populum actæ. Duodecim aliarum coloniarum, quæ detrectaverunt imperium, mentio-

2. *Ecquid, num, milites ex formula, pacto, lege fœderis, paratos haberent*; vide ad I, 9, n. 3, et XXII, 57, n. 11. — Pro XVIII coloniis, recte; vid. ad cap. 9. Neque cum Cluverio Ital. Ant. II, 2, pag. 480 leg. *undeviginti*: nam mox, ubi coloniarum nomina recensentur, *Signini fuere et Nolani et Norbani*, etc. delenda verba *et Nolani*, quæ ab omnibus MSS absunt. — *Post tot sæcula*, Paulo plus ducenti anni effluxerant ab hoc tempore ad illud

quo Livius historiam suam scribebat. Quare Creverius cogitat, an hic γένει intelligi debeant? En.

3. *Ab altero mari*, infero seu Tusco, seu Tyrrheno. Illi ad, aut propius superum seu Adriaticum colebant.

4. *Coloniarum subsidio imperium stetit*; vide ad II, 29, n. 7. — *Aliarum coloniarum*; v. supra ad IV, 10, n. 2. — *Neque illos dimitti*, scilicet legatos, nisi potius *legatos* legendum pro *illos*.

nem fieri Patres vetuerunt, neque illos dimitti, neque retineri, neque appellari a consulibus. Ea tacita castigatio maxime ex dignitate populi romani visa est. Cætera expedientibus, quæ ad bellum opus erant, consulibus, aurum vicesimarium, quod in sanctiore ærario ad ultimos casus servabatur⁵, promi placuit. Prompta ad quatuor millia pondo auri: inde quingena pondo data consulibus et M. Marcello et P. Sulpicio proconsulibus et L. Veturio prætori, qui Galliam provinciam sortitus erat; additumque Fabio consuli centum pondo auri præcipuum⁶, quod in arcem tarentinam portaretur. Cætero usi sunt ad vestimenta præsentī pecunia locanda exercitui, qui in Hispania bellum secunda sua fama ducisque gerebat.

XI. Prodigia quoque, prius quam ab Urbe consules proficiscerentur, procurari placuit⁷. In Albano monte tacta de cælo erant signum Jovis arborque templo propinqua, et Ostiæ lacus, et Capuæ murus Fortunæque ædes, et Sinuessæ murus portaque: hæc de cælo tacta. Cruentam etiam fluxisse aquam⁸ Albanam, quidam auctores erant: et Romæ intus cellam ædis Fortis Fortunæ⁹ de capite signum, quod in corona erat, in ma-

5. *Aurum vicesimarium*, quod in sanctiore ærario ad ultimos casus servabatur; vide ad VII, 16, n. 4. — Quatuor millia pondo. Marcæ nostrates 6250. Quingena, marcæ 781, cum duabus uncias. Centum, marcæ 156 cum duabus itidem uncias, secundum Crev. rationes. Eo.

6. *Additumque Fabio cos. C pondo auri præcipuum*, sc. aurum, nisi leg. aurum pr., singulare, præcipue. — Cætero, scilicet auro (quod edd. ante Gron. addunt, non optimi MSS) usi sunt ad vestimenta præsentī pecunia locanda exercitui; vid. supra ad lib.

I, cap. 12, n. 6, et lib. V, 23, n. 6.

CAP. XI. 1. *Prodigia quoque... procurari placuit*, etc. Vide ad I, 20, n. 11, et I, 31, n. 1. — *Tacta de cælo arbor*, etc. Vid. ad XXIV, 10, n. 7. — *Et Ostiæ lacus, forte locus*.

2. *Cruent. etiam flux. aquam*, etc. Vide ad I, 31, n. 1. — *Quidam auctores erant*; vide ad II, 58, n. 1.

3. *Et Romæ intus cellam* (vide ad III, 19, n. 11) *ædis Fortis Fortunæ*; vide ad X, 46, n. 7. *Intus cellam* (in cella, ut apud Plaut. Mij. II, 6, 55) optimi MSS pro vulg. *intra cellam*... *Signum*, puto, Fortis Fortunæ. No-

nus sponte sua prolapsus : et Priverni satis constabat bovem loquutum⁴, volturiumque frequenti foro in tabernam devolasse, et Sinuessæ natum ambiguo inter marem ac femineam sexu infantem; quos androgynos⁵, vulgus (ut pleraque, faciliore ad duplicanda verba græco sermone) appellat : et lacte pluisse, et cum elephantis capite puerum natum. Ea prodigia hostiis majoribus procurata, et supplicatio⁶ circa omnia pulvinaria et obsecratio in unum diem indicta; et decretum, ut C. Hostilius prætor ludos Apollini, sicut his annis voti factique erant, voveret faceretque. Per eos dies et censoribus creandis Q. Fulvius consul comitia habuit : creati censores, ambo qui nondum consules fuerant, M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus. Hi censores ut agrum campanum fruendum⁷ locarent, ex auctoritate Patrum latum in plebem est, plebesque

nem alius dei deæve excidisse credebatur Crever. — Recens Livii in gallicum sermonem versi interpretes, eam in notis conjecturam edidit : « Nonne colosseum Fortune signum, ejusque corona quorundam numinum, Abundantiae scilicet, Fecunditatis, etc. simulacris distincta fuit? » Videant periti. En.

4. *Bovem loquutum*, etc. Vide ad I, 31, n. 1. — *Volturiumque optimi MSS pro vulturiumque*. — *Frequenti foro* (vide ad X, 11, n. 3) *in tabernam devolasse*; vide ad III, 27, n. 3.

5. *Androgynos*, semimares, hermaphroditos. Conf. cap. 37, et XXXI, 12; XXXIX, 22; Plin. VII, 2-4; XI, 49, seu 109; ad Tac. Ann. XII, 64, n. 3, et Steger von den Prodigien, p. 136 sq. — *Ut pleraque*; vid. ad X, 13, n. 12. — *Faciliore*, quam Romano, *ad duplicanda verba*, quia facilius flecti potest ad verba compo-

nenda ex pluribus, ut *androgynos* et multa alia.

6. *Ea prodigia h. m. procurata, et supplicatio... et obsecratio*, etc. Vide ad I, 20, n. 11; III, 63, n. 2, et V, 13, n. 5. — *Obsecratio* hic, judicæ Creverio, sumitur specialiore sensu pro ritu quodam peculiari supplicandi diis. Ed. — *Ind. Apoll.*, melius quam quod antea vulgabatur, *Apollinis*. Ed.

7. *Agrum campan. fruendum locarent*; vide ad cap. 3, n. 1. Res, Fulvio prius mandata (vid. ad cap. 3), nunc mandatur censoribus, quorum manus proprium id erat. — *Latum in plebem*, forte *ad plebem* e quibusdam MSS. — Hoc magis Creverio placeret qui dubitat an MSS, licet plurimorum, auctoritas tantum valere debeat, ut in usitata loquendi forma, *ferre in plebem*, admittatur, quam semper alias scriptum sit, *ferre ad plebem*, *ad populum*. Ed.

scivit. Senatus lectionem⁸ contentio inter censores de principe legendo tenuit. Sempronii lectio erat⁹; cæterum Cornelius *morem traditum a patribus sequendum* aiebat; *ut, qui primus censor ex iis, qui viverent, fuisset, eum principem legerent*: is T. Manlius Torquatus erat. Sempronius, *cui dii sortem legendi dedissent, ei jus liberum eosdem dedisse deos. Se id suo arbitrio facturum, lecturumque Q. Fabium Maximum, quem tum principem romanæ civitatis esse, vel Hannibale iudice, victurus esset*¹⁰, Quum diu certatum verbis esset, concedente collega, lectus a Sempronio princeps in senatu Q. Fabius Maximus consul: inde alius lectus senatus¹¹, octo præteritis, inter quos L. Cæcilius Metellus erat, infamis auctor deserendæ Italiæ post cannensem cladem. In equestribus quoque

8. *Senatus lectionem* (conf. XXIII, 23, et ad XXIII, 22, n. 1) *contentio de principe senatus legendo tenuit*; v. ad II, 63, n. 3. *Princeps senatus* proprie dicebatur is, quem censor senatum recensens aut recitans (ut lib. XXIX, 37 pr. h. e. nomina Patrum, in tabulis scripta, vel ex albo senatorum, recitans) honoris causa primum legebat, cuiusque nomen primum perscriberet in uovo albo senatorio; vid. Val. et Schweigh. ad Polyb. XXXII, 22, n. 5. Ipsum censorem lectum principem senatus, et tribus lustris Scipionem Africanum, invenimus lib. XXXIV, 44; XXXIX, 52; XL, 51. Duker nota est: «*Lectionem senatus utriusque censoris fuisse, nemo dubitat; principis senatus unius tantum, cui id sorte obtigerat, nusquam tam aperte, ut hic, proditum est. Sed præterea probabilis argumentis ex aliis locis Livii confirmat Manut. de Sen. Rom. cap. 2.*»

9. *Sempronii lectio erat*, ei lectio

senatus sorte obtigerat. — T. Manlius Torquatus, censor a. U. 519.

10. *Vel Hannibale iudice, victurus esset*; ita Put. Flor. Cant. et Hearnii duo MSS. Alii *dicturus*: sed Gud. *dicturum esse*: unde leg. *victurum esse*; Gronov. *Vincere* est evidenter ostendere, evincere; et in iudicio dicitur de eo, qui aliquid ita ostendit, ut probet iudiciis et obtineat. Conf. Gron. ad h. l. et Drak. ad II, 4, n. 3. — *Hannibale iudice*. Sic sæpius hostis vel adversarii iudicium invocatur, ut dictis major veniat auctoritas. Cf. ad Virgilium, Eelog. IV, vs. 58 sq. — *Princeps in senatu pro p. senatus*, ut XXXVIII, 28, n. 1; Ep. XLIII, et apud Sallust. Jugurth. 25, in quibusdam libris.

11. *Alius lectus senatus*, cæteri senatores lecti, octo præteritis, ex senatu eiectis, proprie nominibus eorum omissis a censore senatum recitante, seu legente. Conf. ad XXXIV, 44; XXXVIII, 28; et XL, 51, ubi v. n. 1.

notis¹² eadem servata causa; sed erant perpauci, quos ea infamia attingeret: illis omnibus. (et multi erant) adempti equi¹³, qui cannensium legionum equites in Sicilia erant. Addiderunt acerbitati etiam tempus, ne præterita stipendia procederent iis¹⁴, quæ equo publico emeruerant, sed dena stipendia equis privatis facerent. Magnum præterea numerum eorum conquisiverunt, qui equo merere deberent, atque ex iis, qui principio ejus belli septemdecim annos nati fuerant, neque militaverant, omnes ararios fecerunt¹⁵. Locaverunt inde reficienda¹⁶, quæ circa forum incendio consumpta erant, septem tabernas, macellum, atrium regium.

XII. Transactis omnibus, quæ Romæ agenda erant, consules ad bellum profecti. Prior Fulvius¹ prægressus Capuam: post paucos dies consequutus Fabius; qui et collegam coram obtestatus, et per literas Marcel- lum, ut quam acerrimo bello detinerent Hannibalem, dum ipse Tarentum oppugnaret: ea urbe adempta hosti jam undique pulso, nec ubi consisteret, nec quid

12. In equestribus notis, quibus notati equites (vide ad XXIV, 16, n. 5), eadem servata causa, nota censoria affecti, qui Italiam deserendæ consilium ceperant. — Ea infamia, sc. ut præterirentur, vel potius infame consilium deserendæ Italiam.

13. Adempti equi; vide ad XXIV, 18, n. 4.

14. Ne præterita stipendia procederent iis (vide ad V, 7, n. 5), sed dena stipendia e. p. facerent; vide ad III, 57, n. 5. — Quæ...emeruerant. Hæc est Puteani et optimorum codd. scriptura; plures alii, et edd. habent, qui...emeruerant: quo loquendi modo, ut notat Creverius, discrimen ali- quod statui videretur inter eos qui

equo publico, et qui equo privato mili- tasset, quum de iis solis sit sermo qui equum publicum haberant, et proprio nomine equites romani voca- bantur. Eo.

15. Atque ex iis (forte leg. atque eos), qui principio ejus (forte hujus) belli XVII annos nati fuerant, ... om- nes ararios fecerunt; vide ad IV, 24, n. 5, et XXV, 5, n. 4.

16. Locaverunt inde reficienda; vide ad V, 23, n. 6. — De incendio circa forum et de atrio regio, vid. ad XXVI, 27.

CAP. XII. 1. Prior Fulvius præ- gressus; vide sup. ad IX, 23, n. 1. — Bello detinerent e tribus MSS recepi pro vulg. b. detineret.

fidum respiceret habenti, ne remorandi quidem causam in Italia fore. Rhegium etiam nuntium mittit ad præfectum præsidii, quod ab Lævino consule adversus Bruttios ibi locatum erat, octo millia hominum²: pars maxima ab Agathyrna (sicut antea dictum est) ex Sicilia traducta, raptò vivere hominum assuetorum: additi erant Bruttiorum indidem perfugæ, et audacia et audendi omnia necessitatibus pares. Hanc manum ad bruttium primum agrum depopulandum duci jussit, inde ad Cauloniam urbem³ oppugnandam. Imperata non impigre solum, sed etiam avide, exsequuti, direptis fugatisque cultoribus agri, summa vi urbem oppugnabant. Marcellus, et consulis literis excitus, et quia ita in animum induxerat, neminem ducem romanum tam parem Hannibali, quam se, esse, ubi primum in agris pabuli copia fuit, ex hibernis profectus, ad Canusium Hannibali accurrit. Sollicitabat ad defectionem Canusinos Pœnus: cæterum, ut appropinquare Marcellum audivit, castra inde movit. Aperta erat regio, sine ullis ad insidias latebris; itaque in loca saltnosa cedere inde cœpit: Marcellus vestigiis instabat, castraque castris conferebat, et, opere perfecto, extemplo in aciem legiones educebat. Hannibal, turmatim per equites peditumque jaculatores levia cer-

2. Octo millia hominum: pars maxima ab Agathyrna, etc. vid. XXVI, 40, unde pars dimidia suspicari possis. Præterea cum Gronovio forte leg. octo millium (pars max. ab A, sicut antea d. est, ex S. traducta) r. v. h. a. — Indidem; v. supra ad XXIII, 46, n. 5.

3. Ad C. urbem Bruttiorum, quæ Καυλωνία Strab. 6, p. 261; Pausan. VI, 3; Diodor. XVI, 11; Polyb. II, 39; X, 1, et Steph. Byz. dicitur, sed

Caulon Plin. III, 10; Virg. Æn. III, 553; Ovid. Met. XV, 705, et infr. cap. 15, e conj. Gronov. (qui et h. l. Caulonem legendum putabat, quia in quibusdam MSS sit Cautoneam, et cap. 15. Cautones et Cautiores pro vulg. Caulonia) aliis antiquo græcoque nomine Aulon, vel Aulonius, Αὐλωνία Appian. Hannib. 49, qui et expugnatam dicit urbem, cujus oppugnationem solutam tradit Liv. inf. e. 15. Conf. de hac urbe impr. Heyn.

tamina serens⁴, casum universæ pugnae non necessarium ducebat. Tractus est tamen ad id, quod vitabat, certamen : nocte prægressum assequitur locis planis ac patentibus Marcellus ; castra inde ponentem, pugnando undique in munitores, operibus prohibet. Ita signa collata, pugnatumque totis copiis, et, quum jam nox iustaret, Marte æquo discessum est : castra, exiguo distantia spatio, raptim ante noctem permunita. Postero die luce prima Marcellus in aciem copias eduxit : nec Hannibal detrectavit certamen, multis verbis adhortatus milites, *ut, memores Trasimeni Cannarumque, contunderent ferociam hostis : urgere atque instare eum : non iter quietos facere, non castra ponere pati, non respirare aut circumspicere : quotidie simul orientem solem et romanam aciem in campis videndam esse. Si uno prælio haud incruentus abeat, quietius deinde tranquilliusque eum bellaturum.* His irritati adhortationibus simulque tædio ferociæ hostium quotidie instantium lacescentiumque acriter prælium ineunt. Pugnatum amplius duabus horis est. Cedere inde ab Romanis dextra ala et extraordinarii coepere⁵ : quod ubi Marcellus vidit, duodevicesimam legionem in primam aciem inducit. Dum alii trepidi cedunt, alii segniter subeunt, turbata tota acies est, dein prorsus fusa ; et, vincente pudorem metu, terga dabant. Cecidere in pugna fugaque ad duo millia et

Oppose. Acad. tom. II, pag. 203, 204.

4. *Levin certamina serens* ; vide ad II, 1 ; n. 6. — *Casum universæ pugnae* ; vide ad I, 38, n. 2.

5. *Cedere inde ab Romanis dextra ala et extraordinarii* c. ; v. ad III, 5, n. 3 ; XXV, 21, n. 4, et sup. ad c. 5, n. 4. — Ex omni sociali exercitu eligebantur fortissimi et promptissimi

viri, quos *extraordinarios* vocabant.

Ex equitibus pars tertia, ex peditibus quinta sumebatur, ut notat Creverius c. Polyb. lib. VI, quem interpretatur Lips. de Mil. Rom. II, 7. Reliqui in duas alas, dextram et sinistram, dividebantur. Erant igitur *alares* et *extraordinarii*, tum equites, tum pedites. Hic de peditibus sermo est. Ed.

septingenti civium sociorumque : in his quatuor romani centuriones, duo tribuni militum, M. Licinius et M. Helvius. Signa militaria quatuor de ala, prima quae fugit; duo de legione, quae cedentibus sociis successerat, amissa.

XIII. Marcellus, postquam in castra reditum est, concionem adeo saevam atque acerbam apud milites habuit, ut praelio, per diem totum infeliciter tolerato, tristior iis irati ducis oratio esset. « Diis immortalibus, « ut in tali re¹, laudes gratesque, inquit, ago, quod « victor hostis, cum tanto pavore incidentibus vobis « in vallum portasque, non ipsa castra est aggressus : « deseruissetis profecto eodem terrore castra, quo « omisistis pugnam. Qui pavor hic, qui terror, quae « repente, qui, et cum quibus pugnaretis, oblivio animos cepit? nempe iidem sunt hi hostes, quos vincendo et victos sequendo priorem aetatem absumpsistis; quibus dies noctesque fugientibus per hos dies institistis; quos levibus praeliis fatigastis; quos hesterno die nec iter facere, nec castra ponere passi estis. Omitto ea, quibus gloriari potestis : cuius et ipsius pudere ac poenitere vos oportet, referam : nempe, æquis manibus² hesterno die diremistis pugnam. Quid hæc nox, quid hic dies attulit? vestrae his copiae imminutae sunt, an illorum auctae? Non equidem mihi cum exercitu meo loqui videor, nec cum romanis militibus : corpora tantum atque arma eadem sunt. An, si eosdem animos habuissetis, terga vestra vidisset hostis? signa alicui³ manipulo

CAP. XIII. 1. *Ut in tali re*, ut fas est in tali periculo, clade, et fuga. Cf. ad VIII, 30, n. 7.

2. *Æq. manibus*, æquo Marte, non victoria, quod Romanos decuisset.

3. *Signa alicui manipulo* legionum aut cohorti sociorum; ut paulo post cohortibus, quae signa amiserant, et centuriones manipulorum; Duk. Conf. Schel. ad Polyb. Diss. 15, et, qui in

« aut cohorti abstulisset? Adhuc cæsis romanis legio-
« nibus gloriabatur. Vos illi hodierno die primum fu-
« gati exercitus dedistis decus. » Clamor inde ortus,
ut veniam ejus diei daret; ubi vellet, deinde experi-
retur militum suorum animos. « Ego vero experiar,
« inquit, milites, et vos crastino die in aciem educam,
« ut victores potius, quam victi, veniam impetretis,
« quam petitis. » Cohortibus, quæ signa⁴ amiserant,
hordeum dari jussit, centurionesque manipulorum,
quorum signa amissa fuerant, dstrictis⁵ gladiis dis-
ciunctos, destituit; et, ut postero die omnes, equites,
pedites, armati adessent, edixit. Ita concio dimissa
latentiam, jure ac merito sese increpitos; neque illo
die virum quemquam in acie romana fuisse, præter
unum ducem; cui aut morte satis faciendum, aut egre-
gia victoria esset. Postero die ornati armatique⁶ ad
edictum aderant. Imperator eos collaudat, pronun-
tiatque, a quibus orta pridie fuga esset, cohortesque,
quæ signa amisissent, se in primam aciem inductu-
rum. Edicere jam sese, omnibus pugnandum ac vin-
cendum esse; et annitendum singulis universisque, ne
prius hesternæ fugæ, quam hodiernæ victoriæ, fama
Romam perveniat. Inde cibo corpora firmare jussi, ut,

hæret, Lips. de Mil. Rom. IV, 5.

4. Cohortibus, quæ signa amiser., non tritæum, sed hordeum dari jussit, non communem militum hominumque cibum, sed jumentorum. Cf. Polyb. VI, 38; Suet. Aug. 24; Dio, 49, et Lips. Mil. Rom. V, 18.

5. Centuriones manipulorum... dstrictis (vide ad VIII, 7, n. 6) gladiis evaginatis, nudatis, ut major esset labor in tenendo; Gron.—Discinctos, ἀνέκτους, λυσιζώντες, sine cingulo: quæcundmodum etiam sagula, aut ca-

ligas aliasve militaria habitus partes militibus ignominie causa ademptas legimus. Conf. ad Herodian. II, 13; Val. Max. II, 7, 9; Casaub. ad Suet. Aug. 24 extr. et Lips. l. l. Discincti autem erant dicebanturque homines molles et ignavi homines; vide ad Sil. II, 56, et VII, 153. — Destituit; vide ad II, 12, n. 4. Destitui jussit plerique MSS, prob. Gronov. modo male repetitum jussit deleatur.

6. Ornati armatique; vide ad IX, 40, n. 12.

si longior pugna esset, viribus sufficerent¹. Ubi omnia dicta factaque sunt, quibus excitarentur animi militum, in aciem procedunt.

XIV. Quod ubi Hannibali nuntiatum est: « Cum eo » nimirum, inquit, hoste res est, qui nec bonam, nec » malam ferre fortunam potest. Seu vicit, ferociter in- » stat victis²: seu victus est, instaurat cum victoribus » certamen. » Signa inde canere jussit, copias educit. Pugnatum utrimque aliquanto, quam pridie, acrius est; Pœnis ad obtinendum hesternum decus amittentibus, Romanis ad demendam ignominiam. Sinistra ala ab Romanis³ et cohortes, quæ amiserant signa, in prima acie pugnabant, et legio vicesima ab dextro cornu instructa. L. Cornelius Lentulus et C. Claudius Nero legati cornibus præerant, Marcellus mediam aciem, hortator testisque præsens, firmabat³: ab Hannibale Hispani primam obtinebant frontem, et id roboris in

7. *Viribus sufficerent*, scil. longiori pugna; vide ad X, 18, n. 9.

CAP. XIV. 1. *Cum eo hoste res est, qui nec bonam, nec malam ferre fortunam potest. Seu vicit, ferociter instat victis*, etc. Cf. XXII, 37, n. 1; XXVI, 42; Sil. III, 384 sq. IX, 346 sq. Horat. Od. 21, 3, 1 sq. III, 27, 74; iupr. IV, 4, 58-68; et ad hb. II. Mitscherl. Expressit hæc Plut. Marc. p. 313. — *Ad demendam ignominiam*, ut II, 6; VIII, 23; XLI, 3.

2. *Sinistra ala ab Romanis* (vid. ad cap. 5, n. 4) et cohortes.... et legio vicesima, ignominia notata, in prima acie pugnabant jussu Marcelli; vid. cap. 13. Sed cap. 12, *dextra ala* et legio duodevicesima pridie dicantur cessasse: quare alteruter locus corruptus. *Sinistro* et *duodevicesima* non male emend. Drak. Certe mox dicit Livius cornibus præerant. Vulgata le-

ctio non bene defenditur a Perizonio, Animadv. hist. cap. 8, p. 340, neque ab iis, qui existimant, eandem alam, cap. 12, *dextram* et h. l. *sinistram* vocari, quod pridie in dextro, et nunc in sinistro cornu pugnaverit; vide ad XXV, 21, n. 4; XXVII, 7, n. 8, et Duker. ad h. l. ubi et hæc notavit: « Schel. Diss. XII ad Polybium, si recte sententiam ejus capio, putat, idem in acie fuisse, quod in agmine, ejus ordo in dies mutabatur, et ideo nunc *sinistram* alam in prima acie fuisse, quod ibi pridie *dextra* fuerat. Sed hoc quoque repugnat disertis verbis Livii, postridie in prima acie fuisse alam, quæ pridie in eadem fuerat. » Hujus loci difficultatem vidit, sed non aggressus est Creverius. Ed.

3. *Marcellus mediam aciem, hortator testisque præsens, firmabat*, hortatione et præsentia sua validiorem

omni exercitu erat. Quum anceps diu pugna esset, Hannibal elephantos in primam aciem induci jussit, si quem injicere ea res tumultum ac pavorem posset. Et primo turbarunt signa ordinesque, et partim occulcatis, partim dissipatis terrore, qui circa erant, nudaverant una parte aciem : latiusque fuga manasset, ni C. Decimius Flavius tribunus militum, signo arrepto primi hastati⁴, manipulum ejus signi se sequi jussisset. Duxit, ubi maxime tumultum conglobatae belluæ faciebant, pilaque in eas conjici jussit: Haesere omnia tela haud difficili ex propinquo in tanta corpora ictu et tam conferta turba⁵: sed ut non omnes vulnerati sunt, ita, in quorum tergis infixæ stetere pila (ut est genus anceps), in fugam versi etiam integros avertere. Tum jam non unus manipulus, sed pro se quisque miles, qui modo assequi agmen fugientium elephantorum poterat, pila conjicere. Eo magis ruerè in suos belluæ; tantoque majorem stragem edere, quam inter hostes ediderant, quanto acrius pavor consternatam agit, quam insidentis magistri imperio regitur. In perturbatam transcursu belluarum aciem signa inferunt romani pedites, et haud maguo certamine dissipatos trepidantesque avertunt. Tum in fugientes equitatum immittit Marcellus, nec ante finis sequendi⁶ est factus, quam in castra paventes compulsi sunt: nam

animosioresque reddidit. Confer ad II, 31, n. 1, et XXI, 43, n. 12.

4. *Signo arrepto primi hastati*; vid. ad II, 27, n. 7.

5. *Et tam conferta turba*. Creverius ad hunc locum putat Livium scripsisse, ut in Put. legitur, *et tum conferta turba*. Ipsa elephantorum corpora ob molem patent iectibus: sed tum eo magis quod conferta erat turba. Ed. — *Ut est genus anceps ele-*

phantorum, qui tam in suos, quam in hostes ruunt; Sigon. Nisi potius est ancipitis et dubiæ utilitatis; Doer. Cf. ad I, 25, n. 4. — *Quanto acrius, fortius, pavor consternatam* quamvis belluam agit, ea pavore movetur et perturbatur, *quam magistri imperio regitur*: ita optimi MSS prob. Gron. Alii et edd. vett. *consternatas* et *reguntur*.

6. *Finis sequendi*, persequendi.

super alia, quæ terrorem trepidationemque facerent, elephantique duo in ipsa porta corruerant, coactique erant milites per fossam vallumque ruere in castra. Ibi maxima hostium cædes facta: cæsa ad octo millia hominum, quinque elephantique. Nec Romanis inruenta victoria fuit: mille ferme et septingenti⁷ de duabus legionibus, et sociorum supra mille et trecentos occisi; vulnerati permulti civium sociorumque. Hannibal nocte proxima castra movit: cupientem insequi Marcellum prohibuit multitudo sauciorum.

XV. Speculatores, qui prosequerentur agmen, missi, postero die retulerunt, Bruttios Hannibalem petere. Iisdem fere diebus¹ et ad Q. Fulvium consulem Hirpini et Lucani et Volcentes, traditis præsiidiis Hannibalis, quæ in urbibus habebant, dediderunt sese, clementerque a consule, cum verborum tantum castigatione ob errorem præteritum, accepti. Et Bruttii similis spes veniæ facta est, quum ab iis Vibius et Pactius fratres, longe nobilissimi gentis ejus, eandem, quæ data Lucanis erat, conditionem deditionis petentes venissent. Q. Fabius consul oppidum in Sallentinis Manduriam vi cepit; ibi ad quatuor millia hominum capta et cæteræ prædæ aliquantum: inde Tarentum profectus, in ipsis faucibus portus posuit castra. Naves, quas Livius tutandis com meatibus habuerat, partim machinationibus onerat² apparatuque mœnium oppugnantiorum, partim tormentis et saxis omnique missilium telorum genere instruit, onerarias quoque, non eas solum, quæ remis agerentur; ut alii machi-

7. *Mille ferme et septingenti*, Περικλίων τρισχδαιοι Plutarch. Marcell. p. 313, non aliter annumeratis sociis.

CAP. XV. 1. *Iisdem fere diebus*, quidam MSS *ferme*, prob. Doer. —

Ad Q. Fulvium.... dediderunt sese; vide ad II, 13, n. 4.

2. *Partim machinationibus onerat*; v. ad XXIV, 34, n. 4. — *Onerarias quoque*, quæ velis et remis, non eas

nas scalasque ad muros ferrent, alii procul ex navibus vulnerarent moenium propugnatores. Eæ naves, ab aperto mari ut urbem aggrederentur, instructæ paratæque sunt. Et erat liberum mare, classe punica, quum Philippus oppugnare Ætolos pararet, Corcyram transmissa. In Bruttiiis interim Caulonis³ oppugnatores, sub adventum Hannibalis, ne opprimerentur, in tutum, a præsentis impetu tutum, se recepere. Fabium, Tarentum obsidentem, leve dictu⁴ momentum ad rem ingentem potiundam adjuvit: præsidium Bruttiorum datum ab Hannibale Tarentini habebant. Ejus præsidii præfectus⁵ deperebat amore mulierculæ, cujus frater in exercitu Fabii consulis erat. Is, certior literis sororis factus de nova consuetudine advenæ, locupletis, atque inter populares tam honorati, spem nactus per sororem quolibet impelli amantem posse, quid speraret, ad consulem detulit. Quæ quum haud vana cogitatio visa esset, pro perfuga jussus Tarentum transire⁶, ac per sororem præfecto conciliatus, primo occulte animum ejus tentando, dein, satis explorata levitate, blanditiis muliebribus perpulit eum ad prodicionem custodiæ loci, cui præpositus erat. Ubi et ratio agendæ rei, et tempus convenit, miles, nocte per intervalla stationum⁷ clam ex urbe emissus, ea,

solum, quæ remis agerentur; cf. ad XXV, 30, n. 6. Ex h. loco Salmas. Obs. ad Jns Att. p. 653 et alii collegunt, onerarias remis haud fuisse usas. Sed vid. Scheffer. de Mil. nav. IV, 1, et in Addend. p. 340; Magli Misc. I, 6.

3. Caulonis oppugnatores; cf. ad cap. 12, n. 3.

4. Leve dictu momentum; vide ad II, 7, n. 11.

5. Ejus præsidii præfectus, etc. quam

V.

res diverse narratur ab aliis; vid. Plutarch. Fab. p. 186, et ad Sil. XV, 320 sqq. Vox præsidii e glossa irreptisse videtur. Sed forte legendum est habebant. Heraclides præfectus deperebat, etc. conf. Polyb. lib. XIII, 4, qui Tarentum ab Héraclide Romanis proditum docet.

6. Pro perfuga jussus Tar. transire; vide ad II, 7, n. 4.

7. Per intervalla stationum, per loca, quibus stationes non erant. —

quæ acta erant, quæque ut agerentur, convenerat, ad consulem refert. Fabius vigilia prima, dato signo iis, qui in arce erant, quique custodiam portus habebant, ipse circuito portu ab regione urbis in orientem versa occultus consedit. Canere inde tubæ simul ab arce, simul a portu et ab navibus, quæ ab aperto mari appulsæ erant; clamorque undique cum ingenti tumultu, unde minimum periculi erat, de industria ortus. Consul interim silentio continebat suos: igitur Democrates, qui præfectus antea classis fuerat, forte illo loco præpositus⁸, postquam quieta omnia circa se vidit, alias partes eo tumultu personare, ut captae urbis interdum excitaretur clamor, veritus ne intercuntationem suam consul aliquam vim faceret, signaque inferret, præsidium ad arcem, unde maxime terribilis accidebat sonus, traducit. Fabius, quum et ex temporis spatio et ex silentio ipso (quod, ubi paulo ante strebebant excitantes vocantesque ad arma, inde nulla accidebat vox) deductas custodias sensisset, ferri scalas ad eam partem muri, qua Bruttiorum cohortem præsidium agitare proditiōnis conciliator nuntiaverat, jubet. Ea primum est captus murus, adjuvantibus recipientibusque Brutiis, et transcendum in urbem est: inde et proxima refracta porta, ut frequenti agmine signa inferrentur. Tum, clamore sublato, sub ortum ferme lucis, nullo obvio armato, in forum perveniunt; omnesque undique, qui ad arcem portumque pugnabant, in se converterunt.

XVI. Prælium in aditu fori majore impetu, quam perseverantia, commissum est. Non animo, non ar-

Convenerat; al. convenerant. Vide ad 1, 3, n° 4.

⁸ *Forte illo loco præpositus, scil. præsidio vel propugnatoribus, qui*

erant illo loco; Gron. Imperium obtinens in illa urbis parte; vid. Drak. Illi dedit Rhen., quæ lectio in nonnullis exstat codd. sed minus bene. Ed.

mis, non arte belli, non vigore aut viribus corporis, par Romano Tarentinus erat. Igitur, pilis tantum con-
jectis, prius pæne, quam consererent manus, terga
dederunt, dilapsique per nota urbis itinera in suas
amicorumque domos : duo ex ducibus Nico et Demo-
crates fortiter pugnantes cecidere. Philemænus, qui
proditionis ad Hannibalem auctor fuerat, quum citato
equo ex prælio avectus esset, vagus paulo post equus
errans¹ per urbem cognitus; corpus nusquam in-
ventum est : creditum vulgo est, in puteum apertum
ex equo præcipitasse. Carthalonem autem, præfectum
præsidii punici, cum commemoratione paterui hospi-
tii, positis armis, venientem ad consulem, miles obvi-
us obtruncat. Alii alios passim sine discrimine armatos,
inermes, cædunt, Carthaginienses Tarentinosque pa-
riter. Bruttii quoque multi interfecti, seu per errorem,
sen vetere in eos insito odio, seu ad proditionis famam
(ut vi potius atque armis captum Tarentum videretur)
extinguendam : tum ab cæde ad diripiendam urbem
discursum. Millia triginta servilium capitum dicuntur
capti²; argenti vis ingens facti signatique, auri octo-
ginta tria millia pondo; signa tabulæque, prope ut

CAP. XVI. 1. *Vagus paulo post equus errans*, etc., al. *erransque*; sed frequens est asyndeton et omissio copulæ; vid. Gron. — *Præcipitasse*, ac se, quod quidam adijcere, sed Lælius omittere solet, v. c. II, 51; V, 18; VI, 30; XXV, 11, 27, 40. Conf. ad II, 3, n. 2. — *Alii alios passim... cædunt*. Clariss. Creverius vocem *alii* delendam existimat, utpote additam ab aliquo ne verbum *cædunt* careret suo nomine, quum tamen optime suppleri posset ex sensu *romani milites*. Sed vocem *alii* tuentur omnes libri, quos adhibuit cl. Drak. nec ipse videt,

quæ moretur difficultas: milles obvi-
us obtruncat Carthalonem; *alii* milites
alios hostium sine discrimine cæ-
dunt. En.

2. *Millia triginta* s. *capitum* dicun-
tur *capti* pro *capta*, collective et re-
spectu sensus aut generis nobilioris,
ut X, 46; XXXIV, 56 pr. XXXVII,
39, 40; XL, 41; XLIV, 42. Sic et
servilia armati IV, 45, n. 1. *Capita*
conjuratoris cæsi X, 1, n. 3. *Quatuor*
millia scutati XXVIII, 2, n. 2. Cf.
ad I, 41, n. 1. — *Tria millia*, al.
septem mill. — *Signa* s. etc. cf. Heyn.
Opusc. Acad. tom. II, p. 229 sq.

Syracusarum ornamenta æquaverint. Sed majore animo generis ejus præda abstinuit Fabius, quam Marcel-
lus; qui interroganti scribæ³, quid fieri signis vellet,
(ingentis magnitudinis dir sunt, suo quisque habitu
in modum pugnantium formati) *deos iratos Tarenti-
nis relinqui* jussit. Murus inde, qui urbem ab arce
dirimebat, dirutus est ac disjectus. Dum hæc Tarenti
aguntur, Hannibal iis, qui Cauloniam obsidebant, in
deditionem acceptis, audita oppugnatione Tarenti,
dies noctesque cursim agmine acto, quum, festinans
ad opem ferendam, captam urbem audisset; « Et Ro-
mani, inquit, suum Hannibalem habent: eadem,
« quæ ceperamus, arte Tarentum amisimus. » Ne tamen
fugientis modo convertisse agmen videretur, quo con-
stituerat loco⁴, quinque millia ferme ab urbe posuit
castra: ibi paucos moratus dies, Metapontum sese
recepit. Inde duos Metapontinos cum literis princi-
pum ejus civitatis ad Fabium Tarentum mittit, fidem
ab consule accepturos, impunita iis priora fore, si

3. *Interroganti scribæ.....jussit*,
immo *interrogante scribæ*; Drak. vid.
ad XLII, 28, n. 1. — *Quid fieri (de)
signis vellet*, ut *quidnam se futurum
esset* XXXIII, 27 extr. et similia
inpr. apud Plaut. et Terent. Veteres
dixisse et *quid me fiet et quid mihi*,
vel *quid faciatis hoc homine et huic
homini*, docet Drak. ad h. l. et II,
31, n. 8; XXXIV, 32, n. 8; inpr.
XLV, 39, n. 4, et Manut. ad Cic.
Verr. I, 16. De re ipsa conf. Plut.
Fab. p. 187. *Quid fieri signis vellet
ingentis magnitudinis. Dii sunt*, etc.
distinguebat Roëlius. Aliquid hic de-
pravatum vel omissum esse, suspica-
bantur Crev. et Drak. — Non enim
verisimile est omnia tarentinæ signa
ingentis magnitudinis fuisse, et nullum

deorum, nisi in pugnantis speciem
formatum exhibuisse. Crevæcio videtur
rem elegantius narrasse Pliarchus.
Interrogat scilicet scribæ, non quid
de signis, sed quid de diis fieri vellet
Fabius. Hic vero jubet deos iratos
Tarentinis relinqui. Cæterum haud
facile quin hunc locum corrigat sup-
plente. Es. — *Dii (deorum signa)
sunt*, non erant, quia exstitisse adhuc
Livii ætate videntur; Doer.

4. *Quo constituerat loco*, subsistere
statuerat, vel sustinuerat a proceden-
do, stare ac morari, vel modicam
quietem capere jusserrat, scil. agnæ,
dum properaret ad liberandum obsi-
dioue Tarentum; Gron. Conf. III, 27,
n. 6; XXXVIII, 25, n. 5, et Drak.
h. l. *Constituerat* al. non improb. Crev.

Metapontum ei cum præsidio punico prodidissent. Fabius, verâ, quæ afferrent, esse ratus, diem; quæ accessurus esset Metapontum, constituit; literasque ad principes dedit, quæ ad Hannibalem delatæ sunt. Enimvero lætus successu fraudis, si ne Fabius quidem dolo invictus fuisset, haud procul Metaponto insidias ponit. Fabio auspicanti prius, quam egrederetur ab Tarento, aves semel atque iterum non⁵ addixerunt. Hostia quoque cæsa consulenti deos haruspex, cavendum a fraude hostili et ab insidiis prædixit. Metapontini, postquam ad constitutam non venerat diem, remissi, ut cunctantem hortarentur, repente comprehensi, metu gravioris quæstionis, detegunt insidias.

XVII. Æstatis ejus principio¹, quæ hæc agebantur, P. Scipio in Hispania quum hiemem totam reconciliandis barbarorum animis, partim donis, partim remissione obsidum captivorumque, absumpsisset; Edesco ad eum, clarus inter duces hispanos, venit. Erant conjux liberique ejus apud Romanos: sed præter eam causam etiam velut fortuita inclinatio animorum, quæ Hispaniam omnem averterat ad romanum a punico imperio, traxit eum. Eadem causa Indibili Mandomioque fuit, haud dubie omnis Hispaniæ principibus, cum omni popularium manu, relicto Hasdrubale, secedendi in imminentes castris ejus tumulos, unde per continentia juga² tutus receptus ad Romanos esset. Hasdrubal, quum hostium res tantis augescere incrementis cernebat, suas imminui, ac fore, ut, nisi auden-

5. *Aves non addixerunt Fabio*; vid. ad I, 36, n. 3. — Seneca de Brevit. vitæ, cap. 16, *aves non addixissent*. Sic etiam dicitur *admittere*, Ep.

CAP. XVII. 1. *Æstatis ejus principio*, etc. conf. Polyb. X, 34-37, qui has res ad annum insequentem refert,

et *Edesconem*, τὸν Ἐδίσκων ἀνύστην, constanter Ἐδίσκωνα appellat. — *Fortuita inclinatio animorum*, etc. Livjus non recte cepisse videtur verba Polyb. X, 34, 2.^c

2. *Per continentia juga*; vide supra ad IV, 22, n. 4.

do aliquid moveret, qua coepissent, fluere³, dimicare quam primum statuit. Scipio avidior etiam certaminis erat, quam a spe, quam successus rerum augebat, tum quod prius, quam iungerentur hostium exercitus, cum uno dimicare duce exercituque, quam simul cum universis, malebat. Caterum etiam, si cum pluribus pariter dimicandum foret, arte quadam copias auxerat: nam quum videret, nullum esse navium usum, quia vacua omnis Hispaniae ora classibus puniceis erat, subductis navibus⁴ Tarracone, navales socios terrestribus copiis addidit. Et armorum affatim erat captorum Carthagine, et quae post captam eam fecerat⁵, tanto opificum numero incluso. Cum iis copiis Scipio veris principio ab Tarracone egressus, (jam enim et Laelius redierat ab Roma, sine quo nihil maioris rei motum volebat) ducere ad hostem⁶ pergit. Per omnia pacata eunti, ut cuiusque populi fines transiret, prosequentibus excipientibusque sociis, Indibilis et Mandonius cum suis copiis occurrerunt. Indibilis pro utroque loquutus, haudquaquam ut barbarus stolide incauteque, sed potius cum verecunda gravitate, propiorque excusanti transitionem ut necessariam, quam gloriantem eam velut primam occasionem raptam. *Scire enim se, transfugae nomen? exsecrabile veteribus sociis, novis suspectum esse: neque eum se reprehendere morem hominum, si tamen anceps odium*

3. Qua ratione (nisi leg. quo) coepissent, fluere³; v. ad VII, 29, n. 3. — Quum a spe; vide supra ad I, 1, n. 5.

4. Subductis navibus; vid. ad VIII, 26, n. 1. — Navales socios terrestribus copiis addidit; vide supra ad IX, 38, n. 1.

5. Quae post captam eam fecerat, facienda curaverat, tanto opificum nu-

mero incluso, propterea, in officinis armorum ac navalibus; vide ad XXVI, 51.

6. Ducere ad hostem pergit, ut lib. XXXII, 6 pr. Conf. ad I, 23, n. 4.

7. Scire enim se, transfugae nomen, etc. quasi ab Thucyd. III, 9, sumpsisset; Gron. — Anceps odium transfugarum, contractum tam apud eos, ad quos accedunt, quam apud illos, quos

causa, non nomen, faciat. Merita inde sua in duces carthaginienses commemoravit, avaritiam contra eorum superbiamque et omnis generis injurias in se atque populares. *Itaque corpus duntaxat⁸ suum ad id tempus apud eos fuisse; animum jam pridem ibi esse, ubi jus ac fas crederent coli. Ad deos quoque confugere supplices, qui nequeant hominum vim atque injurias pati. Se id Scipionem orare, ut transitio sibi nec fraudi apud eum, nec honori sit. Quales ex hac die experiundo cognovit, perinde operæ eorum pretium faceret.* Ita prorsus respondet facturum Romanus⁹; nec pro transfugis habiturum, qui non duxerint societatem ratam, ubi nec divini quidquam, nec humani sanctum esset. Productæ deinde in conspectum iis conjuges liberique lacrymantibus gaudio redduntur, atque eo die in hospitium abducti: postero die fœdere accepta fides, dimissique ad copias adducendas. Iisdem deinde castris tendebant, donec ducibus iis ad hostem perventum est.

XVIII. Proximus Carthaginiensium exercitus Hasdrubalis prope urbem Bæculam¹ erat: pro castris equitum stationes habebat. In eas velites antesignæque, et qui primi agminis erant, advenientes ex itinere, prius quam castris locum caperent, adeo con-

deseruerunt; Drakenb. Conf. ad I, 25, n. 4. — *Merita inde sua... avaritiam... eorum.* His dat lucem Polyb. lib. IX, in Excerpt. de Virtute et Vitiliis. Ed.

8. *Itaque corpus duntaxat*; etc. cf. ad XXXIX, 47, n. 4.

9. *Respondet facturum Romanus*; vide ad XXXII, 11, n. 4.

CAP. XVIII. 1. *Exercitus Hasdrubalis prope urbem Bæculam*, in multis MSS et edd. *Betulam*. Conf. Polyb.

X, 38; XI, 20, et Appian. Hispan. 23, 24. (Ad quæ loca vid. Schweigh.) Ille Βαυκούλα vel Βακούλα, hic Βαυκούλα appellat urbem, quam prope Castulonem ponunt, sed Steph. Byz. hand longe ab Herculeo freto. Prælium ab Hasdrubale Gisgonis, non Hamilcaris, filio et ad Carmonam commissum tradit Appianus (quum duos duces diversasque clades confudisse jam monuit Schweigh. ad Polyb. X, 38), prope Bæculam Livius, et longius a

temptim impetum fecerunt, ut facile appareret, quid utrique parti animorum esset. In castra trepida fuga compulsi equites sunt, signaque romana portis prope ipsis illata : atque illo quidem die, irritatis tantum ad certamen animis, castra Romani posuerunt. Nocte Hasdrubal in tumultum copias recipit, plano campo in summo patentem ² : fluvius ab tergo ; ante circaque velut ripa præceps oram ejus omnem cingebat : suberat et altera inferior submissa fastigio planities : eam quoque altera crepido haud faciliior in ascensum ambibat. In hunc inferiorem campum postero die Hasdrubal, postquam stantem pro castris hostium aciem vidit, equites numidas leviumque armorum ³ Baliares et Afros demisit. Scipio, circumvectus ordines signaque, ostendebat, *hostem, prædamnata spe æquo dimicandi campo, captantem tumulos, loci fiducia, non virtutis armorumque, stare in conspectu. Sed altiora mœnia habuisse Carthaginem, quæ transcendisset miles romanus : nec tumulos, nec arcem, ne mare quidem armis obstitisse suis. Ad id fore altitudines, quas cepissent hostes, ut per præcipitia et prærupta salientes fugerent : eam quoque se illis fugam clausurum* ⁴. Cohortesque duas, alteram tenere fauces vallis, per quam deferretur amnis, jubet ; alteram, viam insidere, quæ ab urbe per tumuli obliqua in

Bæcola Polybius. — *Velites antesignanique et qui primi agminis erant* ; vide ad II, 20, n. 3.

2. *In tumult., pl. campo in s. pat., ἐν ταραχῇ τόπον, ὅπου προβέβαιον*, Polyb. X, 38, n. 8. — *Fluvius ab tergo, ante circaque, etc.* Vide supra ad XXVI, 42, n. 6. — *Suberat, vicina, prope erat* (conf. ad Tac. Ann. III, 6, n. 9), *et altera submissa fastigio planities* (quod not. 5, *infimum*

supercilium dicitur), ut apud Curt. VI, 6 med. Cf. ad I, 38, n. 6, et XXV, 36, n. 4. — *Altera crepido, ripa præceps fluvii.*

3. *Leviumque armorum Baliares* ; vide ad XXII, 37, n. 2. — *Prædamnata spe feliciter in æquo dimicandi campo, jam ante, quam hujus rei periculum fieret, abjecta* ; Doer.

4. *Se illis fugam clausurum* ; vide ad V, 28, n. 4.

agros ferret. Ipse expeditos, qui pridie stationes hostium pepulerant, ad levem armaturam⁵, infimo stantem supercilio, ducit. Per aspreta primo, nihil aliud quam via impediti⁶, iere: deinde, ut sub ictum veneriant, telorum primo omnis generis vis ingens effusa est in eos: ipsi contra, saxa, quæ locus strata passim, omnia ferme missilia, præbet, ingerere, non milites solum, sed etiam turba calorum immixta armatis. Cæterum; quamquam ascensus difficilis erat, et prope obruebantur telis saxisque, assuetudine tamen succedendi muros et pertinacia animi subierunt primi. Qui, simul cepere aliquid æqui loci, ubi firmo consistenter gradu, levem et concursatorem⁷ hostem atque intervallo tutum, quum procul missilibus pugna eluditur, instabilem eundem ad cominus consequendas manus, expulerunt loco, et cum eadē magna in aciem altiori superstantem tumulo impegere. Inde Scipio, jussis adversus mediam evadere aciem victoribus, cæteras copias cum Lælio dividit, atque eum parte dextra tumuli circumire, donec mollioris ascensus viam inveniret, jubet: ipse ab læva, circuitu haud magno, in transversos hostes incurrit. Inde primo turbata acies est, dum ad circumsonantem undique clamorem flectere cornua et obvertere ordines volunt. Hoc tumultu et Lælius subiit, et, dum pedem referunt, ne ab tergo vulnerarentur, laxata prima⁸ acies,

5. *Ad levem armaturam* hostiam, *infimo stantem supercilio*, tumulo, aut potius fastigio, clivo tumuli, ut lib. XXXIV, 29, n. 6; nam *supercilium*, ut ὀφρύς, superior montis collivæ pars est, et Livius expressit ὀφρῶν Polyh. X, 38, 39. Conf. supra not. 2; ad XXXVII, 31, n. 5; Heyn. ad Hom. Iliad. XX, 151, et ad Virg. Georg. I, 108.

6. *Nihil aliud quam via impediti*, vid. ad II, 8, n. 9.

7. *Levem et concursatorem hostem*, cui oppositur staturius, qui in ordinibus stat certo loco; Ern. Cf. XXXI, 35 extr. et ad XXI, 35, n. 1, ubi *concursare* simul est *incursare*, *laccessere*. — *Pugna eluditur*; vid. ad Tac. Ann. II, 52, n. 8; III, 74, n. 2.

8. *Laxata prima acies*, ut dilatata

locusque ad evadendum et mediis datus est; qui per tam iniquum locum, stantibus integris ordinibus, elephantisque ante signa locatis, nunquam evasissent. Quum ab omni parte cædes fieret, Scipio, qui lævo cornu in dextrum incucurrerat, maxime in nuda hostium latera pugnabat. Et jam ne fugæ quidem patebat locus: nam et stationes utrimque romanæ dextra lævaque insederant vias, et portam castrorum ducis principumque fuga clauserat; addita trepidatione elephantorum, quos territos æque atque hostes timebant: cæsa igitur ad octo millia hominum.

XIX. Hasdrubal, jam ante quam dimicaret pecunia rapta, elephantisque præmissis¹, quam plurimos poterat de fugâ excipiens, præter Tagum flumen ad Pyrenæum tendit. Scipio, castris hostium potitus, quum præter libera capita omnem prædam militibus concessisset, in recensendis captivis decem millia perditum, duo millia equitum invenit. Ex iis Hispanos sine pretio omnes domum dimisit: Afros vendere quæstorem jussit. Circumfusa inde multitudo Hispanorum, et ante deditorum, et pridie captorum, REGEM eum ingenti consensu appellavit. Tum Scipio, silentio per præconem facto, *sibi maximum nomen imperatoris*

XXXI, 21, et contr. *densata*. At *potest facere ordines et aciem* XXVIII, 14, et 22 extr. pro *dirimere* intervallis. — *Laxata* est prima acies Pænorum, locusque ad subeundum in altiorum tumultum medius quoque Romanorum aciei datus est: quæ nunquam subisset, si stetissent integri hostium ordines, elephantique ante signa locati mansissent. Mox *cædes fieret*, quod plurimi timentur: nec erat causa cur reserant. editoribus magis placeret *fierent*; ea notante Crev. Ed.

CAP. XIX. 1. *Hasdrubal jam ante quam*. Creverius intelligit pecuniam ab Hasdrubale raptam antequam dimicaret, elephantos vero præmissos postquam fugæ initium fieri vidit. Non enim elephantos dimisit ante pugnam, ut patet ex iis quæ modò Livio narrata sunt. Ed. — *Pridie captorum*. Ergo dies unus intercesserat, quod testatur Polyb. Ed. — *Regem cum... appellavit*, etc. conf. ad Polyb. X, 38, 40, qui etiam tradit, idem jam antea *leclisæ* Edesconem et Iddibilem.

esse, dixit, quo se milites sui appellassent². Regium nomen alibi magnum, Romæ intolerabile esse: regalem animum in se esse, si id in hominis ingenio amplissimum ducerent, tacite judicarent; vocis usurpatione abstinere³. Senses etiam barbari magnitudinem animi, cujus miraculo nominis alii mortales stuperent, id ex tam alto fastigio aspernantis. Dona inde regulis principibusque Hispanorum divisa, et ex magna copia captorum equorum trecentos, quos vellet, eligere Indibilem jussit. Quum Afros venderet jussu imperatoris quaestor, puerum adultum inter eos forma insigni, quum audisset regii generis esse, ad Scipionem misit. Quem quum percunctaretur Scipio, quis, et cujas, et cur id ætatis³ in castris fuisset? Numidam esse, ait, Massavam populares vocare: orbem a patre relictum, apud maternum avum Galam, regem Numidarum, eductum; cum avunculo Masinissa⁴, qui nuper cum equitatu subsidio Carthaginensibus venisset, in Hispaniam trajecisse. Prohibitum propter ætatem a Masinissa, nunquam ante prælium iniisse. Eo die, quo pugnatum cum Romanis esset, inscio avunculo, clam armis equisque sumpto, in aciem exisse; ibi, prolapsus equo effusum in præceps⁵, captum ab Romanis esse.

2. Nomen imperatoris, quo se milites sui appellarent ob res bene gestas; vide ad Tac. Ann. I, 3, n. 21, et III, 74, n. 7 et 8. — Focis usurpatione abstinere, in Put. Flor. et Lov. 3 usurpationem. Cf. ad XXXIII, 34, n. 2, si lectio est certa; nam abstinere quidem quarto casu, sed alio sensu, jungitur; vid. ad II, 22, n. 3.

3. Id ætatis; vid. ad II, 29, n. 6. Masiva nomen ex Sallust. Jug. 35 notum. — Eductum; vide supra ad I, 39, n. 10.

4. Cum avunculo Masinissa, qui

tamen eum fratris filium dicit lib. XXVIII, 35. Quod si verum est, Masinissa fuit ejus patruus, et Gala avus paternus, non maternus. In hoc παρπαγα videtur induxisse Livium vox græca ἀδελφεός, à Polybio adhibita; Jac. Gron. Ea enim et fratris et sororis filium significat. Alii fratrem etiam agrotis maritum illi potant; ut matertera filium apud Cle. Sen. p. red. 10, et fratrem patrualem infra XXXV, 10, n. 4, ubi cf. Impp.

5. Effusum in præceps; vide ad Pref. n. 33.

Scipio, quum asservari Numidam jussisset, quæ pro tribunali agenda⁶ erant, peragit. Inde, quum se in prætorium recepisset, vocatum eum interrogat, *velletne ad Masinissam reverti?* Quum, effusis gaudio lacrymis, *cupere vero?*, diceret; tum puero annulum aureum, tunicam lato clavo, cum hispano sagulo et aurea fibula, equumque ornatum donat, jussisque prosequi, quoad vellet, equitibus dimisit.

XX. De bello inde consilium habitum; et, auctoribus⁷ quibusdam, ut confestim Hasdrubalem consequeretur, anceps id ratus, ne Mago atque Hasdrubal cum eo jungerent copias, præsidio tantum ad insidendum Pyrenæum misso, ipse reliquum æstatis recipiendis in fidem Hispaniæ populis absumpsit. Paucis post prælium factum ad Bæculam diebus, quum Scipio, rediens jam Tarraconem, saltu castulonensi excessisset, Hasdrubal Gisgonis filius et Mago imperatores ex ulteriore Hispania ad Hasdrubalem venere, serum post male gestam rem auxilium; consilio⁸ in cætera exsequenda belli haud parum opportuni. Ibi conferentibus, quid in cujusque provinciæ regione animorum Hispanis esset, unus Hasdrubal Gisgonis, ultimam Hispaniæ oram, quæ ad Oceanum et Gades vergit, ignaram adhuc Romanorum esse, eoque Carthaginensibus satis fidam, censebat. Inter Hasdrubalem alterum et Magonem constabat, *beneficiis Scipio-*

6. *Pro tribunali agenda*; vide ad XXVI, 27, n. 4.

7. *Cupere vero*, *sane*, *profecto*; vide ad XLV, 19, n. 4.

CAP. XX. 1. *De bello inde consilium habitum est*, *Auctoribus*, etc. conj. Doer. — *Hasdrubalem*, *Hamilcaris filium*, *consequeretur*; vide ad XXIV, 45, n. 4. — *Mago atque Has-*

drubal, *Gisgonis* f. *inter post atque* inserunt quidam MSS. *Pro atque* forte leg. *alterque*.

2. *Consilio*, si consilium spectes, in, ad, *cætera exsequenda belli* (vide ad IV, 47, n. 1) *opportuni*, opportuno tempore venere. — *Ibi conferentibus* his sermones, consilia et sententias inter eos, h. e. invicem deliberantibus

nis occupatos omnium animos publice privatimque esse; nec transitionibus finem ante fore, quam omnes hispani milites aut in ultima Hispaniæ amoti, aut traducti in Galliam forent. Itaque, etiamsi senatus Carthaginensium non censuisset³, eundum tamen Hasdrubali fuisse in Italiam, ubi belli caput rerumque summa esset; simul ut Hispanos omnes procul ab nomine Scipionis ex Hispania abduceret. Exercitum ejus, quum transitionibus, tum adverso prælio immutatum, Hispanis repleti militibus. Et Magonem, Hasdrubali, Gisgonis filio, tradito exercitu, ipsum cum grandi pecunia ad conducenda mercede auxilia in Baliares trajicere. Hasdrubalem Gisgonis cum exercitu penitus in Lusitaniam abire, nec cum Romanis manus conserere. Masinissæ ex omni equitatu, quod roboris esset, tria millia equitum expleri; eunque vagum per citeriorem Hispaniam sociis opem ferre, hostium oppida atque agros populari. His decretis, ad exsequenda, quæ statuerant, duces digressi. Hæc eo anno in Hispania acta; Romæ fama Scipionis in dies crescere: Fabio Tarentum captum astu magis, quam virtute, gloriæ tamen esse: Fulvii senescere fama⁴: Marcellus etiam adverso rumore esse, super quam quod primo male pugnaverat, quia, vagante per Italiam Hannibale, media æstate Venusiam in tecta milites abduxisset. Inimicus erat ei C. Publicius Bibulus tribunus plebis: is jam a prima pugna, quæ adversa fuerat, assiduus concionibus infamem invi-

et secum reputantibus, ut lib. II, 35.

3. Etiam si senatus Carthagine, non censuisset, etc. Conf. XXIII, 27, 28. — Belli caput rerumque summa; vide ad III, 5, n. 62. et VI, 14, n. 9. — Simul et, f. ut. De infinitivis seqq. repleti, trajicere, conserere, etc. vid.

supra ad librum XXVI, cap. 32, n. 1.

4. Fulvii senescere fama; vide ad I, 22, n. 3. — Super quam quod (v. ad XXII, 3, n. 8) male pugnaverat; vid. ad cap. 2, 12-14. — Venusiam; Sinuessam ap. Plutarch. in Marcello, p. 313. F.

sumque plebi Claudium fecerat, et jam de imperio abrogando ejus⁵ agebat; quum tamen necessarij Claudi obtinuerunt, ut, relicto Venusiæ legato, Marcellus Romam rediret ad purganda⁶ ea, quæ inimici decernerent, nec de imperio ejus abrogando, absente ipso, ageretur. Forte sub idem tempus et Marcellus ad deprecandam ignominiam, et Q. Fulvius consul comitiorum causa Romam venit.

XXI. Actum de imperio Marcelli in circo⁷ Flaminio est ingenti concursu plebisque et omnium ordinum; accusavitque tribunus plebis non Marcellum modo, sed omnem nobilitatem. *Fraude eorum et cunctatione fieri, ut Hannibal decimum jam annum Italiam provinciam habeat²; diutius ibi, quam Carthagine, vixerit³. Habere fructum imperij prorogati Marcello populum romanum: bis cæsum exercitum ejus æstiva Venusiæ sub tectis agere.* Hanc tribuni orationem ita obruit⁴ Marcellus commemoratione rerum suarum, ut non rogatio solum de imperio ejus abrogando antiquaretur, sed postero die consulem eum ingenti consensu centuriæ omnes crearent. Additur collega T. Quintius Crispinus, qui tum prætor erat. Postero

5. De imperio abrogando ejus, immo ei, ut et mox: quod hic ostendit ipse positus pronomini; Gronov. Conf. ad XXII, 25, n. 10. Mox pro quum tamen Sigon. e cod. malebat tum tamen, et Gron. cunctanter.

6. Ad purganda, refellenda, ea crimina, ob quæ inimici decernerent iniqua, Gronov. et Ern. Conf. ad IV, 50, n. 3. Eadem ἀποκαλῶν in verbo purgare occurrit XXXIV, 5, nihil novi factum purgare, b. e. ostendendo, nihil novi factum esse, purgare crimina, quæ obijcitis; Drak.

CAP. XXI. 1. In circo Flaminio;

vide ad librum I, cap. 6, n. 6, et lib. III, cap. 54, n. 8.

2. Italiam provinciam habeat; vid. ad II, 40, n. 9.

3. Diutius ibi, quam Carthagine, vixerit; vide sup. ad XXI, 3, n. 2. — Habere fructum, accipere præmium, nos: es behomme den Lohn; Doer. — Bis cæsum exercitum, etc. Vid. ad cap. 2 et 12 sq.

4. Hanc tribuni orationem ita obruit, irritam reddidit, vim accusationis imminuit. Conf. Ernesti Clav. Cie. — Rogatio antiquaretur (vid. ad IV, 58, n. 10), sed etiam.

die prætores creati⁶ P. Licinius Crassus Dives, pontifex maximus, P. Licinius Varus, Sex. Julius⁵ Cæsar, Q. Claudius Flamen. Comitiorum ipsorum diebus sollicita civitas de Etruriæ defectione fuit: principium ejus rei ab Arretinis fieri, C. Calpurnius scripserat, qui eam provinciam pro prætore obtinebat. Itaque confestim eo missus Marcellus, consul designatus, qui rem inspiceret⁶, ac, si digna videretur, exercitu accito, bellum ex Apulia in Etruriam transferret: eo metu compressi Etrusci quieverunt. Tarentinorum legatis pacem petentibus cum libertate ac legibus suis responsum ab senatu est, ut redirent, quum Fabius consul Romam venisset. Ludi et romani et plebei eo anno in singulos dies instaurati. Ædiles curules fuere L. Cornelius Caudinus et Ser. Sulpicius Galba: plebei C. Servilius et Q. Cæcilius Metellus. Servilium negabant⁷ jure aut tribunum plebis fuisse, aut ædilem esse; quod patrem ejus, quem triumvirum agrarium occisum a Boiis circa Mutinam esse opinio per decem annos fuerat, vivere atque iu hostium potestate esse satis constabat.

XXII. Undecimo anno punici belli consulatum iniierunt M. Marcellus quintum (ut numeretur consulatus,

5. Sex. Julius Cæsar, primus, qui memoratur, Cæsar. — Q. Claudius Flamen (alii, Flaminius), ut Sacerdos et Curiones quidam dieti, et hinc posterius Flaminini, ut Corvus reliquit Corvinos; Gron. Conf. Pigh. Anu. ad m. 535, p. 151.

6. Qui rem inspiceret; v. ad XXI, 6, n. 4. — Ludi et romani et plebei... instaurati; vñ. ad II, 36, n. 1. — In singulos dies, unum romani, unumque plebei. — Cornelius Caudinus. Corneli prænomen deest in nonnullis; multi dant Gaudinus. Ep.

7. Servilium negabant... constabat; vide ad XXX, 19, n. 5 et 6. — Captivos in servorum numero habitos fuisse notat hic Crevetius. Immo servitutem a captis hostibus initium duxisse inter omnes constat. Quum igitur Servilius captivus, ac proinde servus apud hostes esset, nullum magistratum jure capere poterat hic ejus filius. Neque enim licebat filium ejus, qui servituti subiceretur, magistratum populi rom. fieri. En. — Triumvirum agrarium; vid. ad III, 1, n. 6. — Duo mox codd. dant, occisum a Boiis. En.

quem vitio creatus non gessit¹) et T. Quintius Crispinus. Utrisque consulibus Italia decreta provincia est et duo consulares prioris anni exercitus (tertius tum erat Venusiæ, cui M. Marcellus præfuerat), ita ut ex tribus eligerent duo, quos vellent; tertius ei tradetur, cui Tarentum et Sallentini provincia evenisset. Cæteræ provinciæ ita divisæ prætoribus: P. Licinio Varo urbana, P. Licinio Crasso pontifici maximo peregrina, et quo senatus censuisset²; Sex. Julio Cæsari Sicilia, Q. Claudio Flamini Tarentum. Prorogatum imperium in annum est Q. Fulvio Flacco, ut provinciam Capuam, quæ T. Quintii prætoris fuerat, cum una legione obtineret. Prorogatum et C. Hostilio Tubulo est, ut pro prætore in Etruriam ad duas legiones succederet C. Calpurnio: prorogatum et L. Veturio Philoni est, ut pro prætore Galliam eandem provinciam cum iisdem duabus legionibus obtineret, quibus prætor obtinisset. Quod in L. Veturio; idem in C. Arunculeio decretum ab senatu, latumque de prorogando imperio ad populum est, qui prætor Sardiniam provinciam cum duabus legionibus obtinuerat: additæ ei ad præsidium provinciæ quinquaginta naves, quas P. Scipio ex Hispania misisset. Et P. Scipioni et M. Silano suæ Hispaniæ suique exercitus in annum decreti³. Scipio ex octoginta navibus, quas aut secum

CAP. XXII. 1. *Consulatus, quem vitio creatus non gessit*; vid. XXIII, 41, et ad V, 17, n. 4.

2. *Et quo senatus censuisset*, scilicet eundem, seu eum mittendum, ut lib. XLII, 28, 31 extr. et XLIV, 17 extr. pro quo XLII, 31 med. dicitur: *ut iret, quo sen. cens.* — *Prorogatum et C. Hostilio Tubulo est imperium*, = ex h. l. XXV, 41; XXVI, 28, et XXXII, 1, conficit Græhnius in Resp. ad post.

Sigonii Disp. c. 5, *imperium in magistrata insum fuisse*. Nam Hostilius priore anno jurisdictionem urbanam sortitus nullam partem imperii militaris attigerat; vid. ad cap. 7. Unde consequens est, non potuisse ei imperium prorogari, nisi id jam ante habuisset. = Duk. Id conjectura tantum impugnat a Sigonio de lege Cur. cap. 6.

3. *Et P. Scipioni et M. Silano...*

ex Italia adductas aut captas Carthagine habebat, quinquaginta in Sardiniam transmittere jussus, quia fama erat, magnum navalem apparatus eo anno Carthagine esse; ducentis navibus omnem oram Italiae Siciliaeque ac Sardiniae impleturos. Et in Sicilia ita divisa res est: Sex. Caesari exercitus cannensis est datus; M. Valerius Laevinus (ei quoque enim prorogatum imperium est) classem, quae ad Siciliam erat, navium septuaginta obtineret: adderet eo triginta naves, quae ad Tarentum priore anno fuerant: cum ea centum navium classe, si videretur ei, praedatum in Africam trajiceret. Et P. Sulpicio, ut eadem classe Macedoniae Graeciamque provinciam haberet, prorogatum in annum imperium est. De duabus, quae ad urbem Romanam fuerant, legionibus nihil mutatum: supplementum, quo opus esset, scriberent consules, permissum. Una et viginti legionibus eo anno defensum imperium romanum est⁴. Et P. Licinio Varo praetori Urbis negotium datum, ut *naves longas triginta veteres reficeret, quae Ostiae erant, et viginti novas naves sociis navibus impleret; ut quinquaginta navium classe oram maris vicinam urbi Romanae tueri posset*. C. Calpurnius vetitus ab Arretio movere exercitum, nisi quum successor venisset: idem et Tubulo imperatum⁵, ut inde praecipue caveret, ne qua nova consilia caperentur.

decreti, quod nihil opus fuisse, ex cap. 7 intelligitur; Creverius. — *Impleturos*, scilicet Carthaginienses. — *Obtineret*, ut obtineret, decretum est.

4. *Una et vig. legionibus eo anno defensum imperium rom. est*: — Senatum post relationem de provinciis solitum statuere, quot legionibus quoque anno gerenda esset res publica, idque Livium in historia singulorum annorum diligenter adnotare, observat

V.

vat Casaub. ad Polyb. I, 16. Decem primis libris hoc vel nusquam, vel certe raro adnotavit Livius, etsi tum saepe quoque plures quam quatuor legiones, qui duo iusti consulares exercitus erant, scriptus narrat. Sed tum nondum ullae provinciae erant, nec tot simul copiis bellum gerebatur. — Dukerus.

5. *Idem et Tubulo imperatum*, immo eidem, scil. Calpurnio, antequam

XXIII. Prætores in provincias profecti : consules religio tenebat¹, quod, prodigiis aliquot nuntiatis, non facile litabant. Et ex Campania nuntiata erant, Capuæ duas ædes, Fortunæ et Martis, et sepulcra aliquot de cælo tacta : Cumis (adeo minimis etiam rebus prava religio inserit deos) mures in æde Jovis aurum rosisse² : Casini examen apium ingens in foro conse- disse : et Ostiæ murum portamque de cælo tactam : Cære vulturium volasse in æde Jovis : Volsiniis sanguine lacum manasse. Horum prodigiorum causa diem unum supplicatio fuit : per dies aliquot hostiæ majores sine litatione cæsæ, diuque non impetrata pax deum³. In capita consulum, re publica incolumi, exitiabilis prodigiorum eventus vertit. Ludi Apollinares, Q. Fulvio, Ap. Claudio consulibus, a P. Cornelio Sulla prætore Urbis primum facti erant⁴. Inde omnes deinceps prætores urbani fecerant : sed in unum annum vovebant, dieque incerta faciebant. Eo anno pestilentia gravis incidit in Urbem agrosque ; quæ tamen magis in longos morbos, quam in perniciales, evasit.

adveniret Tubula : non enim poterat hoc Tubulo imperari, qui tum primum in provinciam erat profecturus initio anni sui, quo tempore nondum æquum erat, de ejus successore cogitari : potuisset enim illi prorogari imperium ; et indignum erat, toto imperii sui anno uni urbi non oppugnandæ sed custodiendæ alligari ; Perizon. Recte : verum ita mox leg. *carerent* Duk. et Duk. — Walchius, Emend. pag. 203, *idem* conatur defendere ita, ut referatur ad *id*, non quod antecedit, sed quod sequitur. Quod vetitus erat Calpurnius ab Arretio movere, eo spectabat, ne inter abscissum veteris et advenientem novi prætoris nova consilia orirentur. Ab

eo cavere item jubebatur Tubulus. Eo.

CAP. XXIII. 1. *Consules religio tenebat*, retinebat in Urbe, vel impendebat, quo minus proficiscerentur in provincias suas. — *Non facile litabant* ; vide ad V, 38, n. 1.

2. *Mures in æde Jovis aurum rosisse*, etc. cf. Plutarch. in Marcell. pag. 314, et sup. ad I, 31, n. 1. — *Vulturium volasse in æde Jovis* : ita optimi MSS ; in eodem edd.

3. *Sine litatione... non impetrata pax deum* ; vide ad V, 38, n. 1. — *Vertit*, scil. se, versus est ; conf. ad II, 3, n. 2.

4. *Ludi Apollinares, Q. Fulvio, Ap. Claudio consulibus, a P. Cornelio Sulla pr. Urb. pr. facti erant* ; vide ad

Ejus pestilentiae causa et supplicatum per compita tota urbe est, et P. Licinius Varus praetor Urbis legem ferre ad populum jussus, ut hi ludi in perpetuum in statam diem voverentur. Ipse primus ita vovit, fecitque ante diem tertium nonas quintiles: is dies deinde sollemnis servatus.

XXIV. De Arretinis et fama in dies gravior, et cura crescere Patribus: itaque C. Hostilio scriptum est, ne differret obsides ab Arretinis accipere; et, cui traderet Romam deducendos, C. Terentius Varro cum imperio missus: qui ut advenit, extemplo Hostilius legionem unam, quae ante urbem castra habebat, signa in urbem ferre jussit, praesidiaque locis idoneis disposuit; tum in foro citatis senatoribus obsides imperavit. Quum senatus biduum ad considerandum peteret tempus, aut ipsos extemplo dare, aut se postero die senatorum omnes liberos sumpturum, edixit. Iude portas custodire jussi tribuni militum praefectique socium et centuriones, ne quis nocte urbe exiret. Id

XXV, 12. — *Ut hi ludi in perpetuum in statam diem voverentur.* = Senatus jam ante decreverat, ut in perpetuum, i. e. quotannis de integro voverentur, XXVI, 23; sed certam diem non constituerat. Postquam illi status dies assignatus est, videntur desisse singulis annis voveri. Nam ex eo, quod Livius dicit, ipse primus ita vovit, non sequitur, alios post eum praetores illos temper curasse vovisse; sed ita accipi potest, quam praetores ante eum illos quotannis ex senatusconsulto, sed non in statum diem, vovissent, XXVI, 23; XXVII, 12; ipse primus eos in statum diem vovit. — Duker. — *Ante diem III non. quintiles fecit ludos;* vid. VI, 1, n. 9, et XXXVII, 4, n. 2.

Cap. XXIV. 1. *In foro citatis sena-*

toribus obsides imperavit; malim in forum, ut paulo post dicitur; Duk. — Waichius, Emend. pag. 90, defendit in foro, putatque Livium ita dixisse βραχυλογίᾳ ductum, ut in electione praepositionis potius verbi, quod animo observabatur, quam relativi rationem haberet. Sic XXV, 2, a bello intentos; et ibid. cap. 7, deductique in comitis, al. Eb. — *Quum senatus biduum peteret tempus pro bidui,* ut terra Italia XXV, 7; domus marita XXVII, 31, n. 2; jussa magistra et similia; Drak. Conf. ad XXVIII, 2, n. 2, et ad Sil. I, 173. Vel leg. bidui, vel del. tempus; Duk. — *Custodire jussi tribuni,* etc. Hanc lectionem s. Pat. sumpsit Gronovius, nisi quod in optimo codice legitur perperam jussit.

segnius negligentiusque factum : septem principes senatus, prius quam custodiæ in portis locarentur, ante noctem cum liberis evaserunt. Postero die luce prima, quum senatus in forum citari cœptus esset, desiderati, bonaque eorum venierunt. A cæteris senatoribus centum viginti obsides, liberi ipsorum, accepti, traditique C. Terentio Romam deducendi. Is omnia suspensiora, quam ante fuerant, in senatu fecit : itaque, tanquam imminente etrusco tumultu, legionem alteram ex urbanis Arretium ducere iussus ipse C. Terentius, eamque habere in præsidio urbis. C. Hostilium cum cætero exercitu placet totam provinciam peragrarè, et cavere, ne qua occasio novare cupientibus res daretur². C. Terentius, ut Arretium cum legione venit, claves portarum quum magistratus poposcisset³, negantibus iis comparere, fraude amotas magis ratus, quam negligentia intercidisse, ipse alias claves omnibus portis imposuit; cavitque cum cura, ut omnia in potestate suâ essent. Hostilium intentius monuit, ut in eo spem, non moturos quidquam Etruscos, poneret, si, ne quid moveri posset, cavisset.

XXV. De Tarentinis inde magna contentione in senatu actum coram Fabio, defendente ipso, quos ceperat armis, aliis infensis, et plerisque æquantibus eos¹ Campanorum noxæ pœnæque. Senatusconsul-

Editi passim et scripti exhibent : *jussit tribunus milit. prefectusq. soc. et centurionibus* ; quam loquendi formam ab illis aureæ latinitatis scriptoribus usurpatam esse, sibi Creverius persuadere non potest. Ea.

2. *Ne qua occasio novare cupientibus res daretur* ; vide ad I, 11, n. 1, et I. 5a. n. 1.

3. *Claves portarum quam magistratus poposcisset* Terentius ; vide ad I, 24, n. 6. — *Comparere* ; vide ad VI, 1, n. 6.

CAP. XXV. 1. *Æquantibus eos*, eorum noxam pœnamque, *Campanorum noxæ pœnæque* ; vide supra ad lib. V, cap. 23, n. 4, et lib. X, cap. 19, n. 2.

tum in sententiam M'. Acilii factum est; ut oppidum præsidio custodiretur, Tarentinique omnes intra moenia continerentur: res integra postea referretur; quum tranquillior status Italiæ esset: et de M. Livio², præfecto arcis tarentinæ, haud minore certamine actum est, aliis senatusconsulto notantibus³ præfectum, quod ejus socordia Tarentum proditum hosti esset; aliis præmia decernentibus, quod per quinquennium arcem tutatus esset, maximeque unius ejus opera receptum Tarentum foret; mediis ad censores, non ad senatum, notionem de eo pertinere dicentibus, cujus sententiæ et Fabius fuit. Adjecit tamen, *fateri se, opera Livii Tarentum receptum, quod amici ejus vulgo in senatu jactassent; neque enim recipiundum fuisse, nisi amissum foret.* Consulum alter T. Quintius Crispinus ad exercitum, quem Q. Fulvius Flaccus habuerat, cum supplemento in Lucanos est profectus. Marcellum aliæ atque aliæ objectæ animo religiones tenebant⁴: in quibus, quod, quum bello gallico ad Clastidium adem Honori et Virtuti vovisset, dedicatio ejus a pontificibus impediabatur; quod negabant, unam cellam duobus recte dedicari⁵, quia, si de cælo tacta, aut prodigii aliquid in ea factum esset, difficilis procuratio foret, quod, utri deo res divina fieret, sciri non posset; neque enim duobus, nisi certis,

2. De M. Livio, præfecto, etc. vide ad XXIV, 20, n. 7.

3. Aliis senatusconsulto notantibus præfectum, h. e. notandum censentibus; Gron. Vid. III, 21, 31; XXIV, 16, n. 5, et XXV, 3, n. 7. — Mediis (vide ad I, 51, n. 5) ad censores notionem de eo pertinere dicentibus, id est, cognitionem, iudicium, ut noscere causas XXX, 24, n. 1. Conf. Gronov. ad h. l. et nos ad Tac. Ann.

III, 35, n. 5. — Neque enim; vide ad III, 39, n. 8.

4. Marcellum objectæ animo religiones tenebant; vide ad V, 15, n. 6; XXV, 12, n. 1, et XXVII, 23, n. 1. — Bello gallico ad Clastidium adem Honori et Virtuti vovisset, etc. vide ad XXV, 40, n. 2.

5. Negabant, unam cellam duobus recte (rite Hearnii L. 1, prob. Duk.) dedicari: cur vero non duæ dedicatæ

deis rite una hostia fieri⁶. Ita addita Virtutis⁷ aedes appropriato opere; neque tamen ab ipso aedes eae dedicatae sunt; tum demum ad exercitum, quem priore anno Venusiae reliquerat, cum supplemento proficiscitur. Locros in Bruttii Crispinus oppugnare conatus, quia magnam famam attulisse Fabio Tarentum rebatur, omne genus tormentorum machinarumque ex Sicilia arcessierat; et naves indidem accitae erant, quae vergentem ad mare partem urbis oppugnarent. Ea ommissa oppugnatio est, quia Lacinium Hannibal ad-moverat copias⁸; et collegam eduxisse jam ab Venusia exercitum fama erat, cui conjungi volebat. Itaque in Apuliam ex Bruttii reditum, et inter Venusiam Bantiamque, minus trium millium passuum intervallo, consules binis castris consederant. In eandem regionem et Hannibal rediit, averso ab Locris bello. Ibi ambo consules, ingenio feroces, prope quotidie in aciem exire; haud dubia spe, si duobus exercitibus

Cf. ad III, 17, n. 3, et III, 19, n. 11.

6. *Neque enim duobus deis rite una hostia fieri, ac ille, rem divinam: sed verbum fieri etiam simpliciter eo sensu dicitur, vide ad X, 42, n. 9; nisi certus, nisi certo constaret, utrique eam deberi; ita ut dubium uno relinquatur, utrum huic, an illi, sacrum fieret; Crev. Inmo certis quibusdam, ac illis, quibus una eademque hostia rite sacrificari solet; ovis potius leg. secretis: nam duobus diis cella inter se secretis, utri eorum, si quid accidisset, una hostia sacrificanda esset, sciri potuit; Doer. Nihil horum satis probandum videtur. Forte leg. neque enim duobus (scil. diis), nisi lectister-nis, rite una hostia fieri. Conf. ad V, 13, et XXII, 10.*

7. *Ita addita Virtutis aedes; sed dedicata demum a filio Marcelli; vid.*

XXIX, 11, et ad XXV, 40, n. 2. Vera duplicis templi constructio non magis nota est, quam forma statuarum Honoris ac Virtutis. Conf. Flin. XXXV, 11, seu 37; Plutarch. Marcell. p. 314 (p. 463, ed. Reisk.); Iotpp. Vitruv. Proem. ad lib. VII; Programma Acad. Hafn. vulgatum XXIX Jac. a. 1806; imprim. d. Freimüthige oder Ernst u. Scherz a. 1806, n° 55, 74, 75.

8. *Lacinium Hannibal ad-moverat copias; vide ad XXIV, 3, u. 3, et XXV, 24, n. 9. — Inter Venusiam Bantiamque (opp. in confinio Apuliae Lucaniaeque situm), ut apud Plutarch. Marcell. pag. 314 F. — Quotidie in aciem exire; sed conjectura Gronoviana loci emendationem assequutus erat, quam dant quidam optimae notae codd. Ep.*

consularibus junctis commisisset sese hostis, debellari posse.

XXVI. Hannibal quia cum Marcello bis priore anno congressus vicerat victusque erat, ut, cum eodem si dunicandum foret, nec spem, nec metum ex vano haberet¹; ita duobus consulibus haudquaquam sese parem futurum credebat: itaque, totus in suas artes versus, insidiis locum quærebat. Levia tamen prælia inter bina castra vario eventu fiebant: quibus quum extrahi æstatem posse² consules crederent, nihilominus oppugnari Locros posse³ rati, L. Cincio, ut ex Sicilia Locros cum classe trajiceret, scribunt: et, ut ab terra quoque oppugnari mœnia possent, ab Tarento partem exercitus, qui in præsidio erat, duci eo jusserunt. Ea ita futura per quosdam Thurinos compertum Hannibali quum esset, mittit ad insidendam ab Tarento viam. Ibi sub tumultu Petelie³ tria millia equitum, peditum duo in occulto locata: in quæ explorato euntes Romani quum incidissent, ad duo millia armatorum cæsa, mille et quingenti ferme vivi capti: alij dissipati fuga per agros saltusque Tarentum redire. Tumulus erat silvestris inter punica et romana castra, ab neutris primo occupatus; quia Romani, qualis pars ejus, quæ vergeret ad hostium castra, esset, ignorabant; Hannibal insidiis, quam castris, aptiorem enim crediderat. Itaque nocte ad id missas aliquot Numidarum turmas medio in saltu condide-

CAP. XXVI. 1. *Metum ex vano* (vanum, inanem, ut XXXIII, 31) haberet, forte habebat; Gron.

2. *Extrahi æstatem posse*; vide ad IV, 43, n. 6. — L. Cincio: sed ei jam Valerius successerat. Conf. esp. 7, 8, 22, et ad esp. 7, n. 8.

3. *Sub tumultu Petelie*; v. ad XXIII,

30, n. 1. — *Ad duo millia arm. cæsa*, τὸν περὶ Πανγῶν (Πανδίων) λέγει λόγος ἐνὶ δὴρας πεντακκοῖους καὶ διαχόλους ἀπέναντα Plut. l. l. — *Mille et quingenti* e Pat. et in ceteris MSS recepti pro vulg. et mille ducenti. — *Tumulus erat silvestris*; vide ad c. 1, n. 7. — *Ad id*; vide ad I, 34, n. 5.

rat, quorum interdiu nemo ab statione movebatur, ne aut arma, aut ipsi procul conspicerentur. Fremebant vulgo in castris romanis, occupandum eum tumultum esse et castello firmandum; ne, si occupatus ab Hannibale foret, velut in cervicibus haberent hostem⁴. Movit ea res Marcellum, et collegæ, «Quin imus, inquit, ipsi cum equitibus paucis exploratum? Subjecta res oculis nostris certius dabit consilium.» Consentiente Crispino, cum equitibus ducentis et viginti⁵, ex quibus quadraginta Fregellani, cæteri Etrusci erant, proficiscuntur. Sequenti M. Marcellus, consulis filius, et A. Manlius, tribuni militum; simul et duo præfecti socium, L. Arennius et M'. Aulius. Immolasse eo die quidam⁶ memoriæ prodidere consulem Marcellum, et, prima hostia cæsa, jecur sine capite inventum; in secunda omnia comparuisse, quæ assolent; auctum etiam visum in capite: nec id sane haruspici placuisse, quod secundum trunca et turpia exta nimis læta apparuissent.

4. *In cervicibus haberent hostem*; vide supra ad III, 32, n. 1. Ad seqq. et c. 27, de Marcelli obitu, cf. Polyh. X, 32; Appian. Bell. Hannib. c. 50; Plutarch. Marcell. p. 315 sq. et Sil. XV, 334-398. Horum et Livii narratio hic variat, ut olim fama. Conf. ad cap. 27 extr.

5. *Cum equitibus CCCX*, ut et ap. Plutarch. Appianus memorat CCC, et Polybius, numero sorte corrupto, τῶν ἰππέων ὅσας, seu ὅσας δὲ, duas alas, vel potius turmas (ande tres turme eq. et τριῖς ὄσας, quæ et ὀσάσας vocantur, sibi respondent ap. Liv. XXVIII, 14, et Polyb. XI, 23), quæ in romano equitatu XXX equitibus constabant. Numero tamen majores ὄσας commemorat Ælian. Tact. cap. 21, et

αὐτὴν seu ὄσας a Romanis etiam alium vocari, quæ Græcis propr. ἰππάρχια dicatur et DXII equitum sit, docent idem Ælian. cap. 20, et Arrian. Tact. p. 51, ed. Blanc. Conf. Schweigh. ad Polyh. VI, 25, n. 1, et X, 21, n. 4. Cæterum consules præter equites etiam τριῖς αὐτὰ (nisi leg. τριῖς αὐτὰς cum Intpp.) velites lictoresque secum sumptasse tradit Polyb. — M'. Aulius, optimi MSS; M'. Aulius; et cap. 27, M'. Auxilius.

6. *Immolasse eo die quidam, etc.* Cf. Plut. L. I. et Val. Max. I, 6, n. 9, qui in secunda hostia caput jecinoris duplex fuisse dicit. — *Jecur sine capite inventum*; v. VIII, 9, n. 1. — *Auctum jecur, aut majorem solito molem, ut subst. ait; Crev.—Secundum, post.*

XXVII. Cæterum consulem Marcellum tanta cupiditas tenebat dimicandi cum Hannibale, ut nunquam satis castra castris collata crederet. Tum quoque vallo egrediens signum dedit¹, ut ad locum miles esset paratus, ut, si collis, in quem speculatum irent, placuisset, vasa colligerent ac sequerentur. Exiguum campi ante castra erat: inde in collem aperta undique et conspecta ferebat via. Numidis speculator, nequaquam in spem tantæ rei positus, sed si quos vagos, pabulj aut lignorum causa longius a castris progressos, possent excipere, signum dat, ut pariter ab suis quisque latebris exorirentur. Non ante apparuere, quibus obviis ab jugo ipso consurgendum erat, quam circumiere, qui a tergo includerent viam². Tum undique omnes exorti, et clamore sublato impetum facere. Quum in ea valle consules essent, ut neque evadere posseut in jugum occupatum ab hoste, nec receptum ab tergo circumventi haberent; extrahi tamen diutius certamen potuisset, nisi cœpta ab Etruscis fuga pavorem ceteris injecisset. Non tamen omisere pugnam deserti ab Etruscis Fregellani³, donec integri consules hortando ipsique ex parte pugnando rem sustinebant. Sed postquam vulneratos ambo consules,

Car. XXVII. 1. *Signum dedit*; vide ad IV, 39, n. 1. — *Ut ad locum miles esset paratus*, h. e. ad tempus; Doujat. Statim, quantocius, illico; Crev. *Ut ad speculandum miles e. p.*, et si, etc. emend. Doer. Forte leg. *ad motum*, ad castra movenda, aut *ad autum*, sc. militi dandum, si collis placuisset, satis opportuna sibi visus esset. — Has omnes conjecturas et interpretationes impugitare merito videtur mihl Wachius, Emend. p. 23. Jubeat Marcellus milites paratos esse ad proficiscendum, et, ut illud citius

fieri possit, jubet ad locum stare, id est, in suo quemque loco: ad autem si mirum videatur, memineris eandem significationem omnes habere præpositiones, quæ motum exprimunt. Vide Interpp. ad Cæs. de B. G. I, 31, et Gron. ad Liv. VII, 7, 4. Cæterum liviani loci explicatio est apud Polyb. X, 36, ubi jubetur milites paratos stare κατὰ τόπον. Ed.

2. *Qui a tergo includerent viam*; vide ad II, 2, n. 9.

3. *Ab Etruscis Fregellani*; conf. ad cap. 26.

Marcellum etiam transfixum lancea prolabentem ex equo moribundum videre, tum et ipsi (perpauci autem supererant) cum Crispino consule, duobus jaculis icto, et Marcello adolescente, saucio et ipso, effugerunt. Interfectus A. Manlius tribunus militum, et ex duobus praefectis socium M'. Aulius occisus, L. Arennius captus. Et lictores consulum quinque⁴ vivi in hostium potestatem venerunt; ceteri aut interfecti, aut cum consule effugerunt: equites tres et quadraginta, aut in praelio, aut in fuga, ceciderunt, duodeviginti vivi capti. Tumultuatum et in castris fuerat, ut consulibus irent subsidio, quum consulem et filium alterius consulis saucios exiguasque infelicis expeditionis reliquias ad castra venientes cernunt. Mors Marcelli quum alioqui miserabilis fuit, tum quod nec pro aetate (major jam enim sexaginta annis erat), neque pro veteris prudentia ducis⁵, tam improvide se collegamque et prope totam rem publicam in praecipem dederat. Multos circa unam rem ambitus fecerim, si, quae de Marcelli morte variant auctores, omnia exsequi⁶ velim. Ut omittam alios, L. Coelius triplicem rei gestae ordinem edit: unam traditam fama; alteram scriptam laudatione filii⁷, qui rei gestae interfuerit; tertiam, quam ipse pro inquisita ac sibi comperta affert. Ceterum ita fama variat⁸, ut tamen plerique loci

4. *Lictores consulum quinque*, etc. Sic et apud Plutarchum.

5. *Neque pro* (vide ad VII, 33, n. 2) *veteris prudentia ducis*; conf. Polyb. X, 32, 33, de imprudentia duum rom. et prudentia Hannibalis. — *In praec. dederat*; vid. Praef. n. 13.

6. *Quae de Marcelli morte variant auctores, omnia exsequi*; vide ad V, 15, n. 8, et XXI, 28, n. 7. — *L. Coelius* (vide ad XXI, 38, n. 8) *triplicem*

rei gestae ordinem edit: unam, scilicet rem gestam, etc. Sed pro *ordinem* Livium scripsisse *seriem* aut *narrationem*, aliamve vocem gen. fem., cum aliis suspicari possis. Pro *L. Coelius* quidam libri habent *C. Coelius*: quem historias scripsisse non constat. Conf. Schweigh. ad Polyb. X, 39 3.

7. *Alteram scriptam in laudatione filii*; vide ad II, 47, n. 6.

8. *Cat. ita f. v.*; v. I, 43, n. 20.

speculandi causa castris egressum, omnes insidiis circumventum tradant.

XXVIII. Hannibal, magnum terrorem hostibus, morte consulis unius, vulnere alterius, injectum esse ratus, ne cui deesset occasione¹, castra in tumultum, in quo pugnatum erat, extemplo transfert: ibi inventum Marcelli corpus sepelit. Crispinus, et morte collegæ, et suo vulnere territus, silentio iusequentis noctis profectus, quos proximòs nactus est montes, in iis loco alto et tuto undique castra posuit. Ibi duo duces sagaciter moti sunt², alter ad inferendam, alter ad cavendam fraudem. Annulo Marcelli simul cum corpore Hannibal potitus erat: ejus signi errore ne cui dolus neceretur a Pæno, metuens Crispinus, circa civitates proximas miserat nuntios; occisum collegam esse, annuloque ejus hostem potitum, ne quibus literis crederent nomine Marcelli compositis. Paulo ante hic nuntius consulis Salapiam venerat, quum literæ ab Hannibale allatæ sunt, Marcelli nomine compositæ: *Se nocte, quæ diem illum sequutura esset, Salapiam venturum. Parati milites essent, qui in præsidio erant, si quo operâ³ eorum opus esset.* Sensere Salapitani⁴ fraudem, et ab ira, non defectionis modo,

CAP. XXVIII. 1. *Ne cui deesset occasio*; vide ad I, 11, n. 1, et III, 46, n. 3. — *Inventum Marcelli corpus sepelit*: plura de Marcelli humatione, urna et monimentis, deque Hannibalis et laudatione et cavillatione tradunt Appian. Bell. Hann. c. 50, et Plut. Marcell. p. 315, 316. Cf. Periz. Anim. hist. c. 9, p. 368.

2. *Sagaciter moti sunt*, sagacitate sua acti et impulsu sunt: fraudem enim, quam sagaciter Hannibal invenerat, pari sagacitate Crispinus prævidebat; Döring.

3. *Parati mil. essent, ... si quo* (vid. ad XXVI, 9, n. 5) *opera*, etc. Vox *parati* abest ab optimis MSS; unde Grönov. conj. *venturum: vigilantes essent*, etc. — Illud *parati* negligentia scribarum intercidisse putat Crev. neque igitur eodd. standum esse, quam ratio evidens apparetur eam; quæ recepta est, lectionem tuemur. Neque dissentit Druk. &c. — *Qui in præsidio erant*, non verba Hannibalis, sed Livii notæ.

4. *Sensere Salapitani* (sic Put. Voss. et al. pro vulg. *Salapiani*, ut *Massili-*

sed etiam equitum interfectorum, rati occasionem supplicii peti, remisso retrō nuntio (perfuga autem romanus erat), ut sine arbitro milites, quæ vellent, agerent, oppidanos per muros urbisque opportuna loca in stationibus disponunt; custodias vigilasque in eam noctem intentius instruunt. Circa portam, qua venturum hostem rebantur, quod roboris in præsidio erat, opponunt. Hannibal quarta vigilia ferme ad urbem accessit: primi agminis erant perfugæ Romanorum, et arma romana habebant. Ii, ubi ad portam est ventum, latine omnes loquentes excitant vigiles, apeririq; portam jubent: consulem adesse. Vigiles, velut ad vocem eorum excitati, tumultuari, trepidare, moliri portam⁵; cataracta dejecta clausa erat: eam partim vectibus levant, partim funibus subducunt in tantum altitudinis, ut subire recti possent. Vixdum satis patebat iter, quum perfugæ certatim ruunt per portam; et quum sexcenti ferme intrassent, remisso fune, quo suspensa erat, cataracta magno sonitu cecidit. Salapitanī alii perfugas negligenter ex itinere suspensa humeris, ut inter pacatos, gerentes⁶ arma, invadunt; alii e turri ejus postæ murisque saxis, sudibus, pilis, absterrent hostem. Ita inde Hannibal suamet ipse fraude captus abiit; profectusque ad Locrorum solvendam obsidionem, quam Cincius summa vi, operibus tormentorumque omni genere ex Sicilia ad-

tanus, Libyatanus, Tauromenitanus; Gron.) fraud., et ab ira, non def., etc. vld. XXVI, 38, et ad I, 1, n. 5. — Remisso retrō; vide ad II, 45, n. 10. — Sine arbitro (v. ad VI, 33, n. 3) milites, quos in præsidio fuisse modo dixit.

5. Trepidare, moliri portam; vide ad III, 49, n. 4, et VI, 11, n. 5. —

Cataracta, καταρᾱκτᾱς et καταρᾱκτᾱ;., vectis, obex, annulis ferreis funibusque pendens et καταρᾱκτᾱ; cum impetu decedens ac demissa vel dejecta, ut portam claudat; v. Veget. de Re mil. IV, 4, et ad rem. cl. Appian. Hann. c. 51; Suid. v. Ἡμᾱνᾱ; Polyb. tom. V, p. 38, ed. Schweigh.

6. Negligenter ex itinere suspensa

vecto, oppugnabat. Magoni, jam haud ferme fidenti retenturum defensurumque se urbem, prima spes; morte nuntiata Marcelli, affulsit. Sequutus inde nuntius, Hannibalem, Numidarum equitatu præmisso, ipsum, quantum accelerare posset, cum peditum agmine sequi. Itaque ubi primum Numidas edito e speculis signo adventare sensit, et ipse, patefacta repente porta, ferox in hostes erumpit. Et primo, magis quia improvise id fecerat, quam quod par viribus esset, anceps certamen erat. Deinde, ut supervenere Numidæ, tantus pavor Romanis est injectus, ut passim ad mare ac naves figerent; relictis operibus machinisque, quibus muros quatiebant: ita adventu Hannibalis soluta Locrorum obsidio est.

XXIX. Crispinus, postquam in Bruttios profectum Hannibalem sensit, exercitum, cui collega præfuerat, M. Marcellum¹ tribunum militum Venusiam abducere jussit. Ipse, cum legionibus suis Capuam profectus, vix lecticæ agitationem præ gravitate vulnerum patiens, Romam literas de morte collegæ scripsit, quantoque ipse in discrimine esset. *Se comitiorum causa non posse Romam venire, quia nec viæ laborem passurus videretur; et de Tarento sollicitus esset, ne ex Brutiis Hannibal eo converteret agmen. Legatos opus esse ad se mitti, viros prudentes, cum quibus, quæ vellet, de re publica loqueretur.* Hæ literæ recitatæ magnum et luctum morte alterius consulis, et metum de altero fecerunt: itaque et Q. Fabium filium ad exercitum Venusiam miserunt, et ad consulem tres legati missi, Sext. Julius Cæsar, L. Licinius Pol-

humeris gerentes arma, scuto, puto, non detractis tegminibus, ut solebant in itinere, quum nullus ab hoste metus erat; Dik. coll. Suet. in Tib. 37;

in Vitell. 11, et Lips. Annal. ad Mil. Rom. III, 2.

CAP. XXIX. 1. M. Marcellum consulis filium.

lio, L. Cincius Alimentus, quum paucis ante diebus ex Sicilia redisset. Hi nuntiare consuli jussi, ut, si ad comitia ipse Roman venire non posset, dictatorem in agro romano diceret comitiorum causa². Si consul Tarentum profectus esset, Q. Claudium prætorem placere in eam regionem inde abducere legiones, in qua plurimas sociorum urbes tueri posset. Eadem æstate M. Valerius cum classe centum navium ex Sicilia in Africam transmisit, et, ad Clupeam urbem³ exsensione facta, agrum late, nullo ferme obvio armato, vastabat. Inde ad naves raptim prædatores recepti, quia repente fama accidit⁴, classem punicam adventare: octoginta erant et tres naves. Cum iis haud procul Clupea prospere pugnat Romanus: decem et octo navibus captis, fugatis aliis, cum magna terrestri navalique præda Lilybæum rediit. Eadem æstate et Philippus implorantibus Achæis auxilium tulit; quos et Machanidas tyrannus Lacedæmoniorum⁵ finitimo bello urebat, et Ætoli, navibus per fretum, quod Naupactum⁶ et Patras interfuit (Rhion incolæ vocant), exercitu trajecto, depopulati erant. Attalum quoque regem Asiæ, quia Ætoli summum gentis suæ

2. Hi nuntiare consuli jussi, ut (vide ad XXV, 22, n. 1) dictatorem in agro romano diceret comitiorum causa; cf. cap. 5, ubi legimus romanum agrum Italia terminari et extra eum dictatorem dici non posse. Sed h. l. nulla ratio est, in senatusconsulto addendi in agro romano, et hæc verba forsitan a cap. 5 hæc translata; Duk.

3. Ad Clupeam urbem; vide ad Sil. III, 243, 244.

4. Repente fama accidit; vid. supra ad XXI, 10, n. 15.

5. Machanidas tyrannus Laced. a Philopemene, a. U. 546, victus occi-

susque, finitimo bello urebat Achæas; v. ad X, 17, n. 1; XXVIII, 8, n. 5, et Polyb. X, 41; XI, 11-20; XIII, 6.

6. Fretum, quod Naupactum (vide ad XXVI, 26, n. 1) et Patras (supp. Achæis maritimum) interfuit, Rhion, seu Rhium, fauces corinthii sinus XXVIII, 7 extr. fretum, quo sinus hic effunditur ex mari Ionio, Conf. Mel. II, 3; Polyb. IV, 64 pr. — Observat Glareanus a Livio fretum Rhion vocari, quum Strabo, lib. VIII, et Ptolemæus, III, 16, promontorii id nomen tradant in modum falcis longius producti, unde Drepanon appel-

magistratum ad eum proximo concilio detulerant, fama erat in Europam trajecturum.

XXX. Ob hæc Philippo in Græciam descendenti ad Lamiam urbem¹ Ætoli, duce Pyrrhia, qui prætor in eum annum cum absente Attalo creatus erat, occurrerunt. Habebant et ab Attalo auxilia secum, et mille ferme ex romanâ classe, a P. Sulpicio missos. Adversus hunc ducem atque has copias Philippus bis prospero eventu pugnavit: mille admodum² hostium utraque pugna occidit. Inde quum Ætoli metu compulsi Lamiæ urbis mœnibus tenerent sese, Philippus ad Phalara exercitum reduxit: in Maliaco sinu³ is locus est, quondam frequenter habitatus propter egregium portum tutasque circa stationes et aliam opportunitatem maritimam terrestremque. Eo legati ab rege Ægypti Ptolemæo Rhodiisque et Atheniensibus et Chiis venerunt ad dirimendum inter Philippum atque Ætolos bellum: adhibitus ab Ætolis et ex finitimis pacificator Amyuander⁴, rex Athiamanum. Omnium autem non tanta pro Ætolis cura erat, ferocioribus quam

latur. Sed vide quæ notantur infra ad cap. 30, n. 8. Eo. — *Proximo concilio detulerant.* In Puteo. et aliis aliquot scriptis *proximo anno concilio detulerant.* Sed *τὸ detulerant* probum esse censeat Creverius, vocemque anno primo tanquam interpretamentum *τοῦ concilio* margini adscriptum; inde in contextum irrepsisse conjicit. Eo.

CAP. XXX. 1. *Ad Lamiæ urbem* Phthiotidis in Thessalia, nobilitatam bello lamiaco, a Græcia post Alexandri mortem cum Macedonibus gesto; de quo vid. Diod. XVII, 111; XVIII, 9-12, et Strab. IX, p. 298. — *Ætoli, duce Pyrrhia* (ita Put. et al. MSS); de quo vid. Polyb. V, 30, et 91-94. *Phyisia* add. ante Gron. *Physsias*, no-

bilis Eleus, bello captus s. Lyco, prætor Achæorum, memoratur Polyb. V, 94.

2. *Mille admodum hostium*; vid. ad XXI, 36, n. 3.

3. *Ad Phalara... in Maliaco sinu*, prope Lamiæ et in extrema Phthiotidos ora, inter Locros Epicnemidios et Thessaliam, qui olim Μαλιακὸς, seu Μαλιακὸς et Λαμιακὸς s. Malien-sibus Lamiæque urbe, et postea, quum Ænians prævaluissent, *sinus Ænianum* dicebatur; vide ad XXVIII, 5, n. 6. *Phaleram* et *Phalarum* plii. Τὰ Φάλαρα apud Polyb. XX, 10, 11; Plin. IV, 7, seu 12; Strab. IX, et Steph.

4. *Amyuander* (Ἀμύνανδρος; vel

pro ingeniis⁵ Græcorum gentis, quam ne Philippus regnumque ejus, grave libertati futurum, rebus Græciæ immisceretur. De pace dilata consultatio est in concilium Achæorum; concilioque ei et locus et dies certa indicta: interim triginta dierum induciæ impetratæ. Profectus inde rex per Thessaliam Bœotiamque, Chalcidem Eubœæ venit, ut Attalum, quem classe Eubœam petiturum audierat, portubus et litorum impulsu arceret. Inde, præsidio relicto adversus Attalum, si forte interim trajecisset, profectus ipse cum paucis equitum levisque armaturæ, Argos venit. Ibi curatione Heræorum⁶ Nemeorumque suffragiis

Ἀθωνᾶς), rex Athamanum, gener Scerdilædi Illyriorum regis. Conf. Ind. et Polyb. IV, 16; XVI, 27; XVII, 1, 10; XVIII, 19, 30; XX, 10.

5. *Ferocioribus quam pro ingeniis* (vide ad VII, 33, n. 2) *gentis* alicujus Græcorum; nisi leg. *ferociori gente*; Gron. Conf. ad XXVI, 25, n. 6. Quæ sequuntur, sic habentur in omnibus libris, et haud scio an Livius ista sit gratificatus Romanis: cæterum ex Polyb. IX, 39, patet, majorem metum fuisse de Romania, quam de Philippo; unde et mox: *ne causa aut Romanis aut Attalo intrandi Græciam esset*; Gron. Cæterum ad hæc et seqq. conf. Polyb. X, 23-26, ibique notas Schweigh. de diversa tum chronologia in rebus Græciæ, tum serie ac successione prætorum Aethæorum apud Liv. et Polyb.

6. *Curatione Heræorum*, scilicet. so-lennium, seu ludorum: nam τὰ Ἡραῖα dicebantur et dies festi et ludj, qui in honorem Junonis, Ἥρας, agebantur, inpr. Argis, Sparta, Mycenis (conf. Hom. II. ὁ, 51), Carthagine, in Ægina et Samo; vid. Pausan. II, 17, 24; V, 16; Pind. Nem. 10, et ibi

Schol. — *Nemeorum ludorum*, qui prope Nemeam, vicum inter Cleonas et Phlontem situm, in memoriam Archemori vel pugnae Herculis cum leone nemeo, d. XII mensis Corinth. Ἰαννίου, seu Ἰππερναίας, cui Atheniensium βανδραγισίων respondet, agebantur, quorumque presides et βανδραγιστὴς erant Argivi, Corinthij et Cleonæi. Conf. Pausan. II, 15; Schol. et Iustp. Pind. Nem. Eadem tamen Νέμεα et Argis celebrata. Cf. XXXIV. 41, et Polyb. II, 70; V, 101; XXIII, 10, et X, 26; ubi Schweigh. monet, ex his locis intelligi, Nemeorum ludorum, tertio quoque anno agi solitum, ex Polybii ratione non (quæ vulgaris sententia est) in secundum et quartum, sed in primum et tertium quemque annum cuiusque Olympiadis et in impares annos ab Urbe condita incidere. Dukeri nota ad hunc locum est: « Dodwell. in Ann. Stat. p. 227, et de Cyella, VII, 1 et 2, scribit, Nemea et Olympia tum in eundem annum convenisse, i. e. utraque a. U. 546 Varr. celebrata fuisse Marcello V et Crispino coss. Credebam primum, eum parum recte rationes subluxisse, quum Liv.

populi ad eum delata, quia se Macedonum reges ex ea civitate oriundos⁷ referunt, Heraïs peractis, ab ipso ludicro extemplo Ægium profectus est, ad indictum multo ante sociorum concilium⁸. Ibi de ætolico finiando bello actum, ne causa aut Romanis, aut Attalo intrandi Græciam esset: sed ea omnia, vixdum induciarum tempore circumacto⁹, Ætoli turbavere; postquam et Attalum Æginam venisse, et romanam classem stare ad Naupactum audivere. Vocati enim in concilium Achæorum, in quo eadem legationes erant; quæ ad Phalara egerant de pace, primum questi sunt quædam parva contra fidem conventionis tempore in-

cap. 35, scribat, *Olympiæ ludicrum æstate anni seq. fuisse*. Deinde vidi, cum Diss. X de Cyëlia, æret. 48, contendere, Livium celebrationem Olympiorum perperam in hunc annum conferre, quæ anno priore Marcello V et Crispino cosa acta fuerint. Ei suffragatur Petav. de Doctrinis Temp. IX, 53. =

7. *Macedonum reges ex ea civitate oriundos*: nam Caranus, auctor regni Maced., erat Argivus. Conf. XXXII, 22; Justin. VII, 1; Vell. I, 6; Euseb. Chron. Græc. p. 45; Juliani Epist. 35, et Orat. III, p. 106, ed. Lips. — *Referunt*, ut apud Justin. XXXVIII, 7. *Ferunt conj.* Perizonius.

8. *Ægium profectus est, ad sociorum concilium*: in omnibus edd. est *Athium*, Achæis prom. (vid. Ptol. III, 16, et Strab. VIII, pag. 231, al. 335) et fretum (vide ad cap. 29, n. 6), forte et oppidum, cujus tamen nemo mentionem facit præter Steph. Byz. et hic quoque non nisi dubitauer: Πιον πόλις Μισσηνῆς ἢ Ἀχαιῶν, καὶ ὠν Αἰτωλίας. Nos Ægium recepinus ex emendat. vix dubia Glareani et Jac. Gron. Nam omnes MSS habent ra-

gium; et aptissimum b. l. est Ægium, princeps Achæiæ oppidum, postquam Helice Olymp. 101, 4, hausta est mari motuque terræ (v. Strab. VIII, p. 589; Pausan. VII, 24, et Diodor. XV, 48 sq.), ubi a principio achæici concilii aut certe post Helices interitum conventus Achæorum, Παναχαῖα (vide ad XXXI, 29, n. 1), semper et ex lege acti sunt; vid. XXXVIII, 30 (ubi simul traditur Philopœmencem conatum esse labefactare hunc morem, legemque talisse, ut in omnibus civitatibus, quæ achæici concilii essent, in vicem conventus agerentur); Pausan. VII, 7 et 24 (qui id sua adhuc ætate factum, indeque cultum Ὀμαρτίου Διὸς et Παναχαῖας Διῶντος ibi ortum dicit); Polyb. V, 1, et Strab. VIII, p. 590 C, 593 B. Cf. et inf. XXVIII, 7; XXXV, 48; XXXVI, 35; et Polyb. II, 54; IV, 7, 26, 82; XVI, 27; XXVIII, 3. Cæterum alibi quoque conventum fuisse habitum legimus, v. e. Sicione XXXII, 29, et Argis XXXI, 25, et XLIII, 17; ubi conf. not. 3.

9. *Induciarum tempore circumacto*, vide ad VI, 1, n. 3.

duciarum facta; postremo negarunt dirimi bellum posse, nisi Messeniis Achai Pylum redderent¹⁰, Romanis restitueretur Atintania, Scerdilædo et Pleurato Ardiaei. Enimvero indignum ratus Philippus, victos victori sibi ultro conditiones ferre : *ne antea quidem se aut de pace audisse, aut inducias pepigisse*, dixit, *spem ullam habentem quieturos Etolos; sed ut omnes socios testes haberet, se pacis, illos belli causam quæsisse*. Ita infecta pace concilium dimisit, quatuor milibus arimatorum relictis ad præsidium Achæorum, et quinque longis navibus acceptis : quas si adjecisset missæ nuper ad se classi Carthaginiensium et ex Bithynia ab rege Prusia venientibus navibus; statuerat navali prælio laceßere Romanos, jam diu in ea regione potentes maris. Ipse ab eo concilio Argos regressus; jam enim Nemeorum appetebat tempus, quæ celebrari volebat præsentia sua.

XXXI. Occupato rege apparatu ludorum, et per dies festos licentius, quam inter belli tempora, remittente animum, P. Sulpicius, ab Naupacto profectus, classem appulit inter Sicyonem et Corinthum, agrumque nobilissimæ fertilitatis effuse vastavit. Fama ejus rei Phi-

10. Nisi Messeniis Achai Pylum redderent, opp. maritimum Messeniæ. Conf. Polyb. IV, 16, 25; IX, 38; Inpr. XVIII, 25. — Romanis restitueretur Atintania, Scerdilædo et Pleurato Ardiaei; vide ad XXII, 33, n. 3, et Polyb. II, 11. Atintania pars Epiri, vel potius Illyridis macedoniæ in finibus Epirotarum. Cf. XXIX, 12; XLV, 30; Polyb. II, 5; II, 11; VII, 9; Strab. VII, 7, 8, p. 326; Thucyd. II, et Steph. Byz. Pro Ardiaei edd. ante Gron. Parthini et Archide; MSS plerique Archide, at Put. Archidæi, et hinc Gron. ac Drak. Ardyæi. Sed

Αρδιαίαι, non Αρδυαίαι, in omnibus fere codd. apud Polyb. II, 11, 12; Appian. Bell. Illyr. III, 10 (ad quæ loca cf. Schweigh.), et Strab. VII, 5, 6, 7, p. 315, ubi eos *Fardæos* postea dictos (Ούαρδία Ptol. II, 17; sed Ούαρδία et *Fardæi* aliis, ut et in Epit. Liv. I.VI, n. 4) tradit; nam pro Ούαρδίου leg. esse Ούαρδίου, et ex hac natione fuisse servos illos marianos ap. Plutarchum, οὗς Βαρδίου καλούσιν, non male suspicabatur Gron. ad hunc locum. — Enimvero indignum ratus Philippus; vide supra ad I, 51, n. 5.

lippum ab ludis excivit; raptimque cum equitatu profectus, jussis subsequi peditibus, palatos passim per agros gravesque præda (ut qui nihil tale metuerent) adortus Romanos, compulit in naves. Classis romana, haudquaquam læta præda¹, Naupactum rediit. Philippo quoque ludorum, qui reliqui erant, celebritatem quantacumque, de Romanis tamen, victoriæ partæ fama auxerat, lætitiaque ingenti celebrati festi dies; eo magis etiam, quod, populariter dempto capitis insigni purpuraque atque alio regio habitu, æquaverat cæteris se in speciem: quo nihil gratius est civitatibus liberis; præbuissetque haud dubiam eo facto spem libertatis, nisi omnia intoleranda libidine fræda ac deformia effecisset. Vagabatur enim cum uno aut altero comite per maritas domos² dies noctesque, et, submittendo se in privatum fastigium, quo minus con-

CAP. XXXI. 1. *Haudquaquam læta præda*, lætans de præda. Conf. IX, 23. — *Ludorum, qui reliqui erant*, dierum, qui ludis supererant, celebritatem fama victoriæ, quantacumque, non quidem magnæ, tamen, quod de Romanis parta erat, satis claræ, auxerat Philippo, tanquam prædenti illis, in ejus honorem; vel potius fama quoque parte Philippo victoriæ, etc. Gron. *Philippus* vett. libri, prob. Doer. ut sensus sit: *Philippus quoque fama* (in casu sexto pro: per famam atque gloriam) victoriæ reliquis ludorum edendorum dies multo celebrioris reddiderat. — *Capitis insig.*, diadematæ. — *In speciem*, quod ad externum atque habitum.

2. *Per maritas domos*, in quibus erant matrimonii juncti. Cf. ad c. 24, n. 1, et Polyb. X, 26. — Non felicem Rhénani conj. per *maritimas domos* jure ac merito rejectit Crev. assentien-

tibus sntt. edd. et MSS, omniumque principe Put. Et vero cur per maritimas potissimum domos vagaretur Philippus? aut quem hic locum habet mentio maritarum domorum, quum neque Argos ad mare situm sit, neque Nemea? Immo *maritas domos* facili ad augendam regiæ libidinis scditatem, quæ ne conjugalis quidem tori sanctitatem pollnere vereretur: nec locutio ipsa magis aures offendere debet quam illud Horatii *lege marita*, Carn. sec. 20. Ed. — *Submittendo* (demittendo), *se in fastigium*, conditionem (ut II, 27, et III, 35), *privatum*, privati hominis. Conf. ad XXXVIII, 52 pr. Tò se delevit Drak. suadente Gron. ut sensus sit: *submittendo fastigium suum* vel *regium in privatum*: sed vulgata lect. bene se habet. — *Fastigium*, ait Stephanus, Romani vocaverunt, quod vulgus statum *état*, *condition* vocat. *Fastigium* pars ima alicujus rei etiam

spectus³, eo solutior erat; et libertatem quam aliis vanam ostendisset, totam in suam licentiam verterat: neque enim omnia emebat aut eblandiebatur, sed vim etiam flagitiis adhibebat; periculosumque et viris et parentibus erat, moram incommoda severitate libidini regiae fecisse. Uni etiam principi Achæorum Arato adempta uxor nomine Polycratia, ac spe regiarum nuptiarum in Macedoniam absportata fuerat⁴. Per hæc flagitia solenni Nemeorum peracto paucisque additis diebus, Dymas est profectus, ad præsidium Ætolorum, quod ab Eleis accitum acceptumque in urbem erat, ejiciendum. Cycliadas⁵ (penes eum summa imperii erat) Achæique ad Dymam regi occurrere, et Eleorum accensi odio, quod a cæteris Achæis dissentirent, et infensi Ætolis, quos romanum quoque adversus se movisse bellum credebant. Profecti ab Dymis juncto exercitu transeunt Larisum amnem⁶, qui eleum agrum ab dymæo dirimit.

dicitur: sp. Virg. G. II, 288, *forsan et scribibus quæ sint fastigia quæras*. Vid. quoque Varr. Re Rust. I, 14, *fossa fastigium habet*. En.

3. Quo minus conspectus erat, quo minus oculis denotabatur, quum privato habitu grassaretur multis ignotus, invisus; Gron. Conf. ad II, 5, n. 8, et Juvenal. VIII, 140. De libidine forda Philippi, Argis exercitu, eadem tradit Polyb. X, 26, qui etiam ibidem et IV, 77, 82, VII, 12 sq. et IX, 23, monet, eum egregis indole præditum primumque omnibus Græcis adamatum, sed procedente ætate ex optimo principe in servum tyrannum mutatum fuisse.

4. Principi Achæor. Arato adempta uxor nomine Polycratia, ac spe regiarum nuptiarum in Macedoniam absportata; vide ad XXXII, 21, n. 10.

— Dymæ, seu Dyme, urbs ultima Achææ, ab Eleis, Ætolorum sociis (vid. Polyb. IV, 5, 6, 9), aliquoties capta; vid. Polyb. II, 41; IV, 59, 60, 83; V, 3, 17, 30, 91; Pausan. VII, 17, et inf. ad XXXII, 21, n. 14.

5. Cycliadas; vid. Ind. et inf. ad XXXI, 25, n. 3.

6. Lar. amnem, qui eleum agrum ab dymæo, adeoque Elidem ab Achæa, dirimit. Cf. Pausan. VI, 26; VII, 17; VIII, 49, cui Ἀζύρος dicitur; unde Larisum pro Larisum edidit Drak. In prælio ad hunc fluvium a Philopomene, magistro vel prefecto equitum Achæorum, Damophantem, magistrum equitum Eleorum, fuisse interfectum, et equitatum Ætolorum Eleorumque fugatum; docent Pausan. VIII, 49 extr. et Plut. Philop. p. 360. Ab hac pugna, de qua vid. c. 32, non di-

XXXII. Primum diem, quo fines hostium ingressi sunt, populando absumpserunt: postero die acie instructa ad urbem accesserunt, præmissis equitibus, qui, obequitando portis, promptum ad excursiones genus lacesserent Ætolorum. Ignorabant, Sulpicium cum quindecim navibus ab Naupacto Cyllenen trajecisse, et, expositis in terram quatuor millibus armatorum, silentio noctis, ne conspici agmen posset, intrasse Elim. Itaque improvisa res ingentem injectit terrorem, postquam inter Ætolos Eleosque romana signa atque arma cognovere. Et primo recipere suos voluerat rex; dein, contracto jam inter Ætolos et Trallos (Illyriorum id est genus¹). certamine, quum urgeri videret suos, et ipse rex cum equitatu in cohortem romanam incurrit. Ibi equus pilo trajectus quum prolapsus per caput regem effudisset, atrox pugna utrimque accensa est, et ab Romanis impetu in regem facto, et protegentibus regiis. Insignis et ipsius pugna fuit, quum pedes inter equites coactus esset prælium inire. Dein, quum jam impar certamen esset, caderentque circa eum multi et vulnerarentur, raptus ab suis atque alteri equo injectus, fugit. Eo die castra quinque millia passuum ab urbe Elcorum posuit. Postero ad castellum² (Pyrgum vocant) copias omnes eduxit; quo agrestium multitudinem cum pecoribus metu populationum compulsam audierat.

versam fuisse prosperam illam Achæorum cum Ætolis Eleisque haud procul Nezene, quæ c. 33 memoratur, putabat Casaub. in Chr. Polyb. ad 2. U. 545.

CAP. XXXII. 1. *Trallos, Illyriorum genus; conf. Ind. et ad I, 18, n. 5. Triballo al., qui Mæsiæ inferioris populus erat, ut Tralli, seu Tralles, Trallie in Illyrico, teste Steph. At*

Tralles, unde Tralliani XXXVII, 45; XXXVIII, 39, opp. nobile Lydiæ in Asia ad Mæandrum flum.; de quo vid. Juvénal. III, 70. — Et ipse rex, etc. Tò rex del., Duk. — Protegentibus regiis militibus, aut pueris; de quibus vid. XLV, 6.

2. *Ad castellum Eleorum, Pyrgum vocant; cf. Polyb. V, 102, 6, ibique*

Eam inconditam inermemque multitudinem primo statim terrore adveniens cepit; compensaveratque ea præda, quod ignominie ad Elim acceptum fuerat. Dividenti prædam captivosque (fuerant autem quatuor millia hominum, pecoris omnis generis ad millia viginti) nuntius ex Macedonia venit, Eropum quemdam, corrupto arcis præsidii que præfecto, Lychnidum cepisse³; tenere et Dassaretiorum vicos, et Dardanos etiam concire. Omisso igitur achaico bello, relictis tamen duobus millibus et quingentis omnis generis armatorum cum Menippo et Polyphanta⁴ ducibus ad præsidium sociorum, profectus ab Dymis, per Achaiam Boeotiamque et Eubœam⁵ decimis castris Demetriadem in Thessaliam pervenit.

XXXIII. Ibi alii, majorem afferentes tumultum, nuntii occurrunt, Dardanos, in Macedoniam effusos¹,

Schweigh. — *Inconditam*; vid. supra ad XXI, 57, n. 11.

3. *Lychnidum cepisse*, opp. Dassaretiorum in Illyrico (vid. Ptol. III, 13), hod. Loerida in Albania. *Lychnidum* edd. antt. *Lychnidus* appellatur etiam XLIII, 9, 10, 21, et *Lycus* XXXII, 9, et XXXIII, 34, ubi *Lingua* habent edd. antt. et forte leg. *Lychnidus* vel *Lychnis*. *Λυχνιδός* dicitur Steph. *Λυχνις* Polyb. XVIII, 30, 12. *Λυχνιδιον* Strab. VII, pag. 323, et Polyb. XXXIV, 12, 7. *Λυχνιδός* Strab. VII, pag. 317. — *Dassaretii*, *Δασσαρητίαι* Ptol. III, 13. *Δασσαρητίαι* *Ἰβνός* *Ἰλνυρίας*, *λέγεται* καὶ *Δασσαρητίαι*. Steph. *Δασσαρητίαι* et regio *Δασσαρητίαι* apud Polyb. V, 108; VII, 38; Plin. III, 23, seu 26; IV, 1. *Δασσαρητίαι* Strab. VII, pag. 316, 318. — *Dardanos*; vid. supra ad XXVI, 25, n. 4.

4. *Men. et Pol.*; cf. Polyb. X, 42.

5. *Per Achaiam Boeotiamque et Eubœam*, ita MSS.; quam tamen lect. a menda immanem præstare non audeo; Drak. = Editiones antt. *Bebeidem*, aut rectius *Boeidem*, quæ sive palus, seu regioncula, jacet sub Penei ostio, longe ultra *Demetriadem* (vide ad XXXI, 41, n. 2); quo cur Philippus reverterit, tanto spatio jam progressus, haud facile dicas: at potuit ob certas causas coactus fuisse, ex *Boeotia* deflectere versus dextram in *Eubœam*, ut res insulæ inspiceret ac constitueret, maxime quum ejus insulæ cultores in metu ab *Ætolis* essent, ut Liv. XXXVIII, 5, testatur. = Jac. Gron. — *Demetrias* in Thessalia et quidem in limite Phthiotidia, navale diu et regia aliquando regum Mæced., unaque e compedibus Græciæ; vid. ad librum XXXII, cap. 37.

CAP. XXXIII. 1. *Dardanos in Macedoniam effusos*; vide ad I, 4, n. 7.

Orestidem jam tenere, ac descendisse in Argæstrum campum; famamque inter Barbaros celebrem esse, Philippum occisum. Expeditione ea, qua cum populatoribus agri ad Sicyonem pugnavit, in arborem illatus impetu equi, ad eminentem ramum cornu alterum galeæ præfregit². Id inventum ab Ætolo quodam perlatumque in Ætoliam ad Scerdilædum, cui notum erat insigne galeæ, famam interfecti regis vulgavit. Post profectionem ex Achaia regis Sulpicius, Æginam classe profectus, cum Attalo sese conjunxit: Achæi cum Ætolis Eleisque³ haud procul Messene prosperam pugnam fecerunt: Attalus rex et P. Sulpicius Æginæ hibernarunt. Exitu hujus anni T. Quintius Crispinus consul, dictatore comitiorum ludorumque faciendorum causa dicto T. Manlio Torquato, ex vulnere moritur: alii Tarenti, alii in Campania mortuum tradunt. Id quod nullo ante bello acciderat, duo consules, sine memorando prælio interfecti, velut orbem rempublicam reliquerant. Dictator Manlius magistrum equitum C. Servilium (tum ædilis curulis erat) dixit. Senatus, quo die primum est habitus, ludos magnos⁴ facere

et XXVI, 25, n. 4. — *Orestis regio et Orestæ gens* Epîri olim et deinde Macedoniae. Cf. Ind.; Polyb. XVIII, 30; Strab. VII, 7, 8. pag. 326, et ad Sil. XV, 513. — *Orestidis situm fortassis* Ptolemæus magis australem ponit, notante Glareano, quam ut huic profectioni conveniat, quoniam sit magis ad boæam. En. — *In Argæstrum campum*, nescio quem. *Æstræum* ex Ptol. conj. Glar. et *Ægestæum*, hoc est, Thesprotium, qui affinis Orestidi, Sigon. coll. Steph. Αἰγιστραῖος et Θρεσπρωτοῖ ἀπὸ τῆς Αἰγίστρας ἀπαρτῆτος. Hæc nimis remota sunt; et aliis quoque argumentis possunt refelli; Drak.

2. *Cornu alterum galeæ præfregit*, ut VIII, 10; XXXII, 17; XXXVIII.

5. *Perfregit* edd. ante Gron. Galeas cornutas, quibus terroris causa animæ. Ilium cornua fuere præfixa, et cornua, successorum Alexandri Mag. insignia. Illustravit Spanheim. de Usu et pr. Num. Diss. VII, pag. 387 et 399 (al. Diss. V, p. 367 sq.)

3. *Achæi cum Ætolis Eleisque*, etc. vide ad cap. 31, n. 6. — *P. Sulpicius Æg. hibernavit*; qui Æginetas omnes sub corona vendidit; vid. Polyb. XI, 6, 8, et XXIII, 8, 9.

4. *Ludos magnos facere* (vide ad II, 36, n. 1), quos M. Æmilius prætor

dictatorem jussit, quos M. Æmilius prætor Urbis, C. Flaminio, Cn. Servilio consulibus, fecerat, et in quinquennium voverat: tum dictator et ludos fecit, et in insequens lustrum vovit. Cæterum, quum duo consulares exercitus tam prope hostem sine ducibus essent, omnibus aliis omissis, una præcipua cura Patres populumque incescit, consules primo quoque tempore creandi, et ut eos potissimum crearent⁵, quorum virtus satis tuta a fraude punica esset: *quum toto eo bello damnosa præpropæra ac fervida ingenia imperatorum fuissent, tum eo ipso anno consules, nimia cupiditate conserendi cum hoste manum, in necopinatam fraudem lapsos esse. Cæterum deos immortales, miseritos nominis romani, pepercisse innoxius exercitibus: temeritatem consulum ipsorum capitibus damnassee.*

XXXIV. Quum circumspecterent Patres, quosnam consules facerent, longe ante alios eminebat C. Clau-

Urbis (vide ad XXV, 1, n. 7)...fecerat (vid. XXII, 9 extr.), et in quinquennium ante voverat an. Urb. 535. Eodem ludi magni sæpius extra ordinem in quintum annum voti sunt, si eodem statu respublica maneret. Cf. XXX, 2, 27; XXXI, 9; XXXVI, 2; XLII, 28. Quis tamen hoc votum iterum anno quinto (a. U. 540) solverit, Livius non memoravit lib. XXV, etiam talia diligenter notare solet: et idem sup. XXII, 9, dicit quidem ludos hos ab Æmilio factos, non vero in quinquennium votos fuisse. Inde b. l. suspicari possit: et in quinquennium vovere, scil. dictatorem jussit. Id firmatur etiam locis Liv. XXX, 2, 27, et aliis. Cæterum eodem ludos justo tempore facere jubentur consules XXX, 2; et eo aucto, forte prodigiorum causa (quod suspicabatur etiam Pigh. in Annal. ad an. 551,

p. 228), non fecisse videntur, sed eorum successores, XXX, 27 extr. Dukerî nota est: « Vero simile est, ludos an. 540, ob causam nobis incognitam non fuisse factos. Hoc satis aperte eo ostendit Livius, quod dictatorem ludos illos fecisse scribit, quos M. Æmilius voverat. Nam hi si an. 540 facti fuissent, haud dubie diceret, a dictatore illos factos fuisse, qui eo anno in quinquennium voti fuerant. Omnia certe de votiva Apollinariibus diligenter retulit XXV, 12; XXXVI, 23; XXVII, 11, 23. » — Tum dictator et ludos fecit. Vocem ludos eiecerunt Gron. et Crev. quos sequi non ausus est Duk. quum illud in omnibus scriptis reperiret. En.

5. Et ut eos pot. crearent: delebunt et crearent; Gronov. Sed exempla mutatae formæ orationis laudat Duk. — Præpropæra; vid. II, 45, n. 4.

dius Nero. Ei collega quærebatur, et virum quidem eum egregium ducebant, sed promptiorem acrioremque, quam tempora belli postularent, aut hostis Hannibal: temperandum acre ejus ingenium moderato, et prudenti viro adjuncto collega censebant. M. Livius erat¹, multis ante annis ex consulatu populi judicio damnatus: quam ignominiam adeo ægre tulerat, ut et rus migraret, et per multos annos et Urbe et omni coetu careret hominum. Octavo ferme post damnationem anno M. Claudius Marcellus et M. Valerius Lævinus consules reducerant eum in Urbem: sed erat veste obsoleta capilloque et barba promissa², præferens in vultu habituque insignem memoriam ignominie acceptæ. L. Veturius et P. Licinius censores eum tonderi, et squalorem deponere, et in senatum venire, fîngique aliis publicis muneribus coegerunt. Sed tum quoque aut verbo assentiebatur, aut pedibus in sententiam ibat³, donec cognati hominis eum causa, M. Livii Macati, quum fama ejus ageretur, stantem coegit

CAP. XXXIV. 1. *M. Livius erat talis vir... ex consulatu damnatus*, etc. vide ad IV, 31, n. 1, et XXII, 35, n. 3 et 4.

2. *Capillo et barba promissa*, etc. vide ad VI, 16, n. 4. — *Et in senatum venire*, etc. Censores non legant eum in senatum, sed auctores ei fuerant, ut in senatum veniret, non tanquam senator, sed tanquam peditus; Sigon. ad b. l. ad XXII, 49, et de Ant. Jur. civ. Rom. II, 2. « Non est probabile, certe ex his verbis ostendi non potest, virum summa honoribus functum nondum in senatum lectum fuisse. Nec Livius dicit, censores ei auctores fuisse in senatum veniendi, sed eum coegisse id facere. Sententia verborum Livii est, eum, a

censoribus in senatum venire coactum, ut animo quomodocumque morem gereret, sententiam rogatum nunquam stantem, ut solebant, qui longis orationibus in senatu utebantur, eam dixisse, sed nihil aliud, quam aut verbo aliis assensum fuisse, aut discessionem facta, pedibus in aliorum sententiam ivisse. » Duk. *Coegerunt* vel ut virtum consularum, vel quod antea in senatum lectus fuerat: alii non cogi potuissent. Dixer.

3. *Tum quoque aut verbo assentiebatur, aut pedibus in sententiam ibat*, etc. vid. I, 32, n. 13, et XXII, 49, n. 13. — *Quum fama ejus ageretur*; vide ad VII, 31, n. 5. — *Stantem in senatu sententiam dicere*; conf. not. 2, et ad lib. IX, cap. 8, n. 2. —

in senatu sententiam dicere. Tum ex tanto intervallo auditus convertit ora hominum in se, causamque sermonibus præbuit, indigno injuriam a populo factam, magnoque id damno fuisse, quod tam gravi bello nec opera, nec consilio talis viri usa respublica esset. C. Neroni neque Q. Fabium, neque M. Valerium Lævinum dari collegas posse, quia duos patricos creari non liceret⁴: eandem causam in T. Manlio esse, præterquam quod recusasset delatum consulatum recusaturusque esset. Egregium par consulum fore, si M. Livium C. Claudio collegam adjunxissent. Nec populus mentionem ejus rei ortam a Patribus est adspernatis: unus eam rem in civitate is, cui deferrebatur honos, abnuebat, levitatem civitatis accusans. Sordidati⁵ rei non miseritos, candidam togam invito offerre: eodem honores pænasque congeri. Si bonum virum ducerent, quid ita pro malo ac noxio damnassent? si noxium comperissent, quid ita, male credito priore consulatu, alterum crederent? Hæc taliaque arguentem et querentem castigabant Patres, et M. Furium, memorantes, revocatum de exsilio, patriam pulsam sede sua restituisse⁶: ut parentum sævitiam, sic patriæ, patiundo ac ferendo leniendum esse. Adnisi omnes cum C. Claudio M. Livium consulem fecerunt.

XXXV. Post diem tertium ejus diei¹ prætorum co-

Convertit ora hominum in se, forte ora omnium, scil. senatorum. Drak.

4. *Duos patricos creari non liceret* consules; vide ad VI, 35, n. 4. — Notat Sigonius per hæc tempora nunquam duos patricos consules fuisse; duos vero plebeios in collegio Gracchi et Marcelli comparatos esse. En. — *Recusasset delatum consulatum*; v. ad XXVI, 22.

5. *Sordidati rei*; vide ad II, 54.

n. 5. — *Invito offerre candidam togam*, candidatorum (vid. Plin. VII, 34)¹, h. e. invitum cogere, ut consulatum petat. Malim prætextam togam, i. e. consulatum. Sed Livius candidam forte togam sordide opponere maluit.

— *Eodem*, in eundem; nisi leg. *eidem*.
6. *Patriam pulsam sede sua restituisse M. Furium Camillum*. Cf. VII, 1 extr. Suet. Aug. 28, et Cic. Pis. 22.

CAP. XXXV. 1. *Post diem tertium*

mitia habita : prætores creati L. Porcius Licinus, C. Mamilius, A. et C. Hostilii Catones. Comitii perfectis ludisque factis, dictator et magister equitum magistratu abierunt. C. Terentius Varro in Etruriam proprætor missus, ut ex ea provincia C. Hostilius Tarentum ad eum exercitum iret, quem T. Quintius consul habuerat² : et L. Manlius trans mare legatus iret, viseretque, quæ res ibi gererentur ; simul, quod Olympiæ ludicrum ea æstate futurum erat³, quod maximo cœtu Græciæ celebraretur, ut, si tuto per hostem posset, adiret id concilium : ut, qui Siculi bello ibi profugi, aut tarentini cives relegati ab Hannibale essent, domos redirent, scirentque, sua omnia, quæ ante bellum habuissent, reddere populum romanum. Quia periculosissimus annus imminere videbatur, neque consules in republica erant, in consules designatos omnes versi, quam primum eos sortiri provincias, et præsciscere⁴, quam quisque eorum provinciam, quem hostem haberet, volebant. De reconciliatione etiam gratiæ eorum in senatu actum est, principio facto a Q. Fabio Maximo : inimicitia⁵ autem nobiles inter eos erant, et acerbiores eas indignioresque Livio sua calamitas fecerat, quod spreto se in ea fortuna credebatur. Itaque is magis implacabilis erat, et, *nihil opus esse reconciliatione*, aiebat. *Acrius et intentius omnia gesturos, timentes ne crescendi ex se inimico collegæ potestas fieret.* Vicit tamen auctoritas senatus.

ejus diei; vide ad lib. VI, cap. 1, n. 9.

2. *Quem T. Quintius consul habuerat* : et L. Hæc verba nullo in MS obvia : unde forsitan leg. *ad eum exercitum* (qui illic erat) : L. (al. T.) Manlius, etc. Gron.

3. *Quod Olympiæ ludicrum ea æstate futurum erat*, Olymp. 148, 1. Conf.

XXVIII, 7 ; sup. ad cap. 30, n. 6, et Schweigh. ad Polyb. IV, 14, 9.

4. *Sortiri provincias, et præsciscere*. præscire, ut XXIIX, 14 pr. nisi utrobique leg. *præscire vel resciscere*. Conf. tamen et Virg. G. IV, 70, et Colum. IX, 9.

5. *Inimicitia autem nobiles* (prope.

ut, positis simultatibus, communi animo consilioque administrarent rempublicam. Provinciæ iis non permixtæ regionibus, sicut superioribus annis, sed diversæ extremis Italiæ finibus, alteri adversus Hannibalem Bruttii, Lucani; alteri Gallia adversus Hasdrubalem (quem jam Alpibus appropinquare fama erat) decreta. Exercitum ex duobus, qui in Gallia quique in Etruria essent⁶, addito urbano, eligeret, quem mallet, qui Galliam esset sortitus. Cui Bruttii provincia evenisset, novis legionibus urbanis scriptis, utrius mallet consulum prioris anni, exercitum sumeret. Relictum a consule exercitum Q. Fulvius proconsul acciperet; eique in annum imperium esset: et C. Hostilio, cui pro Etruria Tarentum mutaverant provinciam, pro Tarento Capuam mutaverunt: legio una data, cui Fulvius proximo anno præfuerat.

XXXVI. De Hasdrubalis adventu in Italiam cura in dies crescebat. Massiliensium primum legati nuntiaverant, eum in Galliam transgressum, erectosque adventu ejus, quia magnum pondus auri attulisse diceretur ad mercede auxilia conducenda, Gallorum animos. Missi deinde cum iis legati ab Roma Sex. Antistius et M. Ræcius ad rem inspicendam⁷ retulerant, misisse se cum massiliensibus ducibus, qui per hospites eorum, principes Gallorum, omnia explorata referrent. Pro comperto habere, Hasdrubalem ingenti

noscebiles; hinc in vulgus notæ, ut I, 24; IX, 1; XXII, 43, 50; XXXIX, 4, 9; XL, 45; XLV, 5) *inter eos*, etc. Cf. ad XXII, 35, n. 3, et Val. Max. IV, 2, 2, et VII, 2.

6. *In Etruria essent*. Creverius in Put. et Vict. legi esset auctor est; sic et apud Drak. Voss. Lov. 3, 4, et Hav. Ro. — *Utrius mallet consulum*

prioris anni, exercitum sumeret: immo eligeret, quem nallet ex tribus exercitibus, scilic. ex duobus consulum prioris anni et ex eo, cui Q. Claudius Tarenti præesset. Conf. cap. 38, et Perizon. Animadv. Hist. cap. 4, pag. 168.

CAP. XXXVI. 1. *Ad rem inspicendam*; vide ad XXI, 6, n. 4.

jām coacto exercitu proximo vere Alpes trajecturum; nec tum eum quidquam aliud morari, nisi quod clausæ hieme Alpes² essent. In locum M. Marcelli P. Ælius Pætus augur creatus inauguratusque; et Cn. Cornelius Dolabella rex sacrorum inauguratus est in locum M. Marcii, qui biennio ante mortuus erat. Hoc eodem anno et lustrum conditum est a censoribus P. Semppronio Tuditano et M. Cornelio Cethego: censa civium capita centum trigiuta septem millia centum et octo: minor aliquanto numerus, quam qui ante bellum fuerat³. Eo anno primum, ex quo Hannibal in Italiam venisset, comitum tectum⁴ esse, memoriæ proditum est, et ludos Romanos semel instauratos ab ædilibus curulibus Q. Metello et C. Servilio; et plebeiis ludis biduum instauratum⁵ ab Q. Mamilio et M. Cæcilio Metello ædilibus plebis; et tria signa ad Cereris⁶ iidem dederunt; et Jovis epulum fuit ludorum causa. Con-

2. *Clausæ hieme Alpes*; vid. XXX, 26, n. 3.

3. *Minor aliquanto numerus, quam qui ante bellum fuerat*: immo pene duplo minor. Conf. Epit. XX. Inmensum quoque differt ab eo, qui lustrum seq. XXIX, 37 editur: et tamen nihil variant libri h. l. et in Epit. hujus libri. Drak.

4. *Eo anno primum, ex quo Hannibal in Italiam venisset, comitum tectum tegulis*; conf. ed. XLII, 3, n. 1 et 3. = Verba ex quo Hannibal in Ital. ven. vel otiosa, vel corrupta: certe non patiuntur interpretationem Marliani et Nardini: comitum eo anno, quo H. in Italiam venit, tectum fuisse. Nam nec quemquam in designando tempore ita loquentem puto, nec video, cur Livius id demum hoc anno memorare voluerit. Suspicio nullum esse

locum, Liviumque hic non solum de anno, quo tectum comitum perfectum; verum etiam, quo inchoatum est, neque eo, quo Hannibal in Italiam venit, egisse. Nam non credibile est, illud tam exigui operis fuisse, ut ano alterove anno, præsertim illis angustiis rerum, absolvi potuerit. = Duker. *Capitum post venisset excidisse* putabat Roellius. Verba enim sic transponebat Crev. *Eo anno primum, ex quo Hann. in Ital. venisset, lustrum conditum est a censoribus* (nam licet ter censores creati sint, ex quo Hannibal in Italiam venit, h. tamen soli lustrum condidere).... *ante bellum fuerat. Hoc eodem anno et comitum tectum esse, etc.*

5. *Ludos Romanos semel instauratos... et plebeiis ludis biduum instauratum, etc.* vide ad II, 36, n. 1.

6. *Tria signa ad Cereris*; vide ad

sulatum inde ineunt C. Claudius Nero et M. Livius iterum : qui, quia jam designati provincias sortiti erant, prætores sortiri jusserunt. C. Hostilio⁷ urbana evenit : addita et peregrina, ut tres in provincias exire possent. A. Hostilio Sardinia, C. Manilio Sicilia, L. Porcio Gallia evenit. Summa legionum trium et viginti ita per provincias divisa, ut binæ consulum⁸ essent, quatuor Hispania haberet, tres prætores binas, in Sicilia, in Sardinia et Gallia, duas C. Terentius in Etruria, duas Q. Fulvius in Brutiis, duas Q. Claudius circa Tarentum et Salentinis, unam C. Hostilius Tubulus Capuæ; duæ urbanae ut scriberentur. Primis quatuor legionibus populus tribunos creavit⁹ : in cæteras consules miserunt.

XXXVII. Prius quam consules¹ proficiscerentur, novendiale sacrum fuit, quia Veis de cælo lapidaverat. Sub unius prodigii (ut fit) mentionem alia quoque nuntiata; Minturnis ædem Jovis et lucum² Maricæ, item Atellæ murum et portam de cælo tacta. Minturnenses, terribilius quod esset, adjiciebant, sanguinis rivum in

1, 33, n. 6, et X, 23, n. 12. — *Cerere iidem*. Forte legendum ædem cœset Crov. duo enim e nostris codd. edem, id est, ædem, ut Sigonius et Hearnius edidit. Put. ad Cereris fidem; et sic quoque Andreas et Campanus. En.

7. C. Hostilio urbana provincia (vid. II, 40, n. 9) ... addita et peregrina, ut, etc. vid. XXV, 41, n. 8.

8. Ut binæ consulum essent : male Fighius cuique ante consulum, et mox quique ante binas inserendum putabat, et mirum, non intellexisse eum vim numerabilium ἀριθμημάτων, seu dispartitivorum; Gron.

9. Primis quatuor legionibus populus tribunos creavit : in cæteras consules

miserunt tribunos militum; vide ad VII, 5, n. 4.

CAP. XXXVII. 1. Consules proficiscerentur Urbe in provincias. — Novendiale sacrum, etc. vide ad I, 31, n. 3. — Quia Veis de cælo lapidaverat, ut al. lapidatum erat, vel imbris lapidavit, quod XLIII, 13, mire dictum pro : pluit imbris lapideis (ut XXX, 38), aut imber lapideus, vel lapides imbris instar de cælo deciderent. Conf. XXIX, 10, 14; XXX, 38; XLIV, 18. — Sub mentionem (vide ad II, 55, n. 1) alia; de quibus vide ad I, 31, n. 1.

2. Lucum Maricæ, deus Minturnensium, ad Lirim flumen. Conf. Heyn. ad Virg. Æn. VII, 47; Cassanb. ad

porta fluxisse : et Capuæ lupus, nocte portam ingressus, vigilem laniaverat. Hæc procurata hostiis majoribus prodigia, et supplicatio diem unum fuit ex decreto pontificum : inde iterum novendiale³ instauratum, quod in Armilustro lapidibus visum pluere. Liberatas religione mentes turbavit rursus nuntiatum, Frusinone infantem natum esse quadrimo parem; nec magnitudine tam mirandum, quam quod is quoque, ut Sinuessæ biennio ante, incertus, mas an femina esset⁴, natus erat. Id vero haruspices, ex Etruria acciti, fœdum ac turpe prodigium dicere : extorrem agro romano, procul terræ contactu, alto mergendum. Vivum in arcam condidere, prævectumque in mare projecerunt. De crevere item pontifices, ut virgines ter novenæ, per Urbem euntes, carmen canerent. Id quum in Jovis Statoris æde discerent, conditum ab Livio poeta, carmen⁵, tacta de cælo ædes in Aventino Junonis Regina: prodigiumque id ad matronas pertinere, haruspices quum respondissent, donoque divam placandam esse; ædiliū curulium edicto in Capitolium convocatæ, quibus in urbe romana intraque decimum lapidem ab urbe domicilia essent, ipsæ inter se quinque et viginti

Strab. V, p. 233; Intpp. Hor. Od. III, 17, 7, et Vell. II, 19.

3. *Iterum novendiale sacrum instauratum*; vide ad I, 31, n. 3, et II, 45, n. 10. — *Armilustrium*, locus in Aventino monte et XIII regione Urbis, ubi quotannis d. XIV kal. nov. agebatur *armilustrium* festum, quo ancilla lustrabant Romani et rem divinam armati faciebant; de quo vid. loca obscura Festi, pag. 38, et Varr. L. Lat. IV, 32; V, 3. — *Armilustrium* erat quoque dies festus qui, teste Grev. in calendario notatur a. d. XIV kal. novembres; sed hic de loco potius

mentio fit. Ed. — *Liberatas religione mentes*; vide supra ad II, 5, n. 4, et V, 23, n. 8.

4. *Ut Sinuessæ biennio ante, incertus, mas an femina esset, natus*; vid. cap. 11, n. 5, et ad XXX, 35, n. 4. — *Haruspices ex Etruria acciti*, ut sæpe gravioribus in rebus; vid. ad Cic. de Leg. II, 9, 21.

5. *Conditum ab Livio Andronico poeta, carmen* (vox forte del.), quod utinam Livius noster approposuit! Cf. Fest. v. *Scrabæ*. Simile carmen ab *ter novenis virginibus* ob idem prodigium per Urbem cantatum et ab alio poeta

delegerunt, ad quas ex dotibus stipem conferrent: inde donum pelvis aurea facta, lataque in Aventinum, pureque et caste a matronis sacrificatum. Confestim ad aliud sacrificium eidem divæ ab decemviris⁶ edicta dies, cujus ordo talis fuit: ab æde Apollinis boves feminae albæ dnæ porta Carmentali in Urbem ductæ: post eas duo signa cupressea Junonis Reginae portabantur; tum septem et viginti virgines, longam indutæ vestem, carmen in Junonem Reginam canentes ibant, illa tempestate forsitan laudabile rudibus iugeniis, nunc abhorrens⁷ et inconditum, si referatur. Virginum ordinem sequebantur decemviri coronati laurea prætextatique. A porta Jugario vico in forum venire: in foro pompa constitit; et, per manus reste data, virgines sonum vocis⁸ pulsu pedum modulantes incesserunt: inde vico Tusco Velabroque, per Boarium

confectum memoratur XXXI, 12 extr. unde etiam intelligitur, Livium fuisse antiquum poetam illum, quia *patrum memoria* carmen ab eo conditum dicitur; quod miror non perspexisse Dukerum, qui ad XXXI, 12, hæc notavit: *eur patrum memoria carmen a Livio conditum dicat, quod septem annis ante hoc tempus factum fuerat, mihi non liquet. Carmen illud hoc anno non a Livio demum factum sen conditum, sed a virginibus cantatum dicitur. — Stipem conferrent; vide ad V, 25, n. 3. — Pureque et caste, etc. vide ad I, 45, n. 7.*

6. *Ab decemviris; vide ad III, 10, n. 6. — Ab æde Apollinis porta Carmentali, per eam, in Urbem ductæ; vide ad III, 63, n. 5.*

7. *Nunc abhorrens a nostris iugeniis et inconditum; vide ad IV, 20, n. 1. Conf. not. 5. — Decemviri coronati laurea (vide ad III, 10, n. 6, et*

XXXIII, 11, n. 7) prætextatique; cf. XXXIII, 42, et ad Tac. Annal. II, 14, n. 4. — A porta Carmentali Jugario vico, per eam, in forum romanum. Conf. ad VIII, 15, n. 6.

8. *Per manus reste data, virgines sonum vocis acieinentis et symphoniz pulsu, iecto, pedum modulantes, saltando exprimentes, incesserunt; ut fere in cordace, comica et lasciva Græcorum saltatione, in qua restibus ducuntur (Terent. Adelph. IV, 7, 34) manibusque tenentes, κίρδαλα ἰκνύντας καὶ αἰσχροῦς κινύοντας τὴν ἐσσηρῶν (vid. Aristoph. Nub. I. 6, 85, 540, ibique Schol.), cum celeritatem corporum pedumque agitatione in orbem circumagebantur. Conf. Ernesti Clav. Cte. v. Cordax; Casaub. et Fischer. ad Theophr. Char. 6; Meurs. in Orchestra voc. Κίρδαξ; Rambach. ad Potteri Archæol. Gr. t. III, p. 633. Dukeri nota est: « Per manus dari ac*

LIB. XXVII. CAP. XXXVII. XXXVIII. 305
forum, in clivum Publicium⁹ atque ædem Junonis Regine perrectum. Ibi duæ hostiæ ab decemviris immolatae, et simulacra cupressea in ædem illata.

XXXVIII. Diis rite placatis, delectum consules habebant acrius intentiusque, quam prioribus annis quisquam meminerat habitum: nam et belli terror duplicatus novi hostis¹ in Italiam adventu; et minus juvenutis erat, unde scriberent milites. Itaque colonos etiam maritimos, qui sacrosanciam vacationem dicebantur habere², dare milites cogeant. Quibus recusantibus, edixere in diem certam, ut, quo quisque jure vacationem haberet, ad senatum deferret. Ea die hi populi ad senatum venerunt: Ostiensis, Alsiensis, Antias, Auxuras, Minturnensis, Sinuessanus, et ab supero mari Senensis. Quum vacationes suas quisque populus recitaret³; nullius, quum in Italia hostis esset, præter Antiatem Ostiensemque, vacatio observata est, et earum coloniarum juniores jurejurando adacti, supra dies triginta non pernoctaturos se esse extra mœnia coloniae suæ, donec hostis in Italia esset. Quum omnes censerent, primo

tradidi dicuntur, quæ alius alii in manum dat, porro alii tradenda, ut XXIX, 14; Cæs. Bell. Gall. VII, 25; VIII, 15; Suet. Cal. 51. (Conf. supra ad I, 3, n. 7.) Quamquam hic restem per manus datam ita accipio, ut omnes eam manu tenerent, quum prima caput resis secundæ, hæc tertiæ, atque ita porro alie aliis, usque ad ultimam tradidissent. Restem autem in saltationibus adhibitam fuisse, docent Iutpp. Hor. Ep. I, 10, 48, et Terent. Ad. IV, 7, 34; Gron. in Prolog. t. VIII, Antt. Gr.; Nann. Misc. IV, 22; Brod. Misc. I, 29. =

9. In clivum Publicium; vide supra ad XXVI, 10, n. 5.

V.

CAP. XXXVIII. 1. Novi hostis, Hannibal. Cf. cap. 36.

2. Sacrosanciam vacationem dicebantur habere coloni maritimi; conf. XXXVI. 3, et vid. ad II, 8, n. 3, et IV, 36, n. 7. — Auxuras (Tarracensis), forte Anxurnus, ut Tiburnus; Gronov. — Senensis sic dictus a Sena, c. 46, seu Sena gallica, et Senogallia in Umhria (hod. Sinigaglia), ut Seniensis a Sena Julia, opp. Etruriae, hod. Siena. Conf. Schweigh. ad Appian. Hann. 52.

3. Vacationes suas recitaret, diceret, quo jure niterentur. — Earum coloniarum, Antiatis Ostiensisque, quæ solæ vacationem habere judicata

quoque tempore consulibus eundum ad bellum (nam et Hasdrubali occurrendum esse descendenti ab Alpibus, ne Gallos Cisalpinos, neve Etruriam, erectam in spem rerum novarum, sollicitaret; et Hannibalem suo proprio occupandum bello, ne emergere ex ⁴ Brutiis atque obviam fratri ire posset), Livius cunctabatur, parum fideus suarum provinciarum exercitibus: collegam ex duobus consularibus egregiis exercitibus et tertio, cui Q. Claudius Tarenti præsset, electionem habere: intuleratque mentionem de volonibus revocandis ad signa. Senatus liberam potestatem consulibus fecit, et supplendi unde vellent, et eligendi de omnibus exercitibus, quos vellent, permutandique, et ex provinciis, quos e republica censerent esse, traducendi: ea omnia cum summa concordia consulum acta. Volones in undevicesimam et vicesimam legiones scripti. Magni roboris auxilia ex Hispania quoque a P. Scipione M. Livio missa quidam ad id bellum auctores sunt; octo millia Hispanorum Gallorumque, et duo millia de legione militum ⁵, equitum mille, mixtos Numidas Hispanosque: M. Lucretium has copias navibus adduxisse; et sagittariorum funditorumque ad quatuor millia ex Sicilia C. Mamilium misisse.

sunt, verum hac lege, ne *supra dies XXX pernactarent extra munia coloniae suae, donec hostis in Italia cuset*, ut frequentia efficerent, ne facile urbs intercipi posset; Drak. Vacationem illam non semper duobus coloniis a senatu datam esse, patet ex XXXVI, 3. *Supra quadraginta* (scil. juniores) quidam MSS, prob. Sigon. coll. XXXVI, 3 pr.

4. *Emergere ex Brutiis*; vide ad II, 29, n. 7. — *Et tertio, cui Q. Claudius Tarenti præsset*; vid. cap. 21, 22, 36. — *Elect. habere*, sc. secum reputans, vel reputabat. — *Volonibus*;

vid. XXII, 57, n. 12. — *Quos e rep. ceuserent esse*; vid. XXII, 39, n. 1.

5. *Duo millia de legione militum* (vide ad XXII, 37, n. 2), etc. In optimi MSS, non, ut alii, *de legionibus*: nam habebat sane plus una legione Scipio: sed et uni legioni detracta ea duo millia potest intelligi, et *legio* in genere etiam dicitur exercitus delectu civium conscriptus, ut XLI, 28, et saepe apud Plautum; Gron. *Milites de legione* b. l. dicuntur milites legionarii; Crev. Mox *ad tria millia optimi* MSS.

XXXIX. Auxerunt Romæ tumultum literæ ex Gallia allatæ ab L. Porcio prætore : *Hasdrubalem movisse¹ ex hibernis, et jam Alpes transire; octo millia Ligurum conscripta armataque conjunctura se transgresso in Italiam esse, nisi mitteretur in Ligures, qui eos bello occuparet. Se cum invalido exercitu, quoad tutum putaret, progressurum.* Hæ literæ consules, raptim confecto delectu, maturius, quam constituerant, exire in provincias coegerunt, ea mente, ut uterque hostem in sua provincia contineret², neque conjungi, aut conferre in unum vires pateretur. Plurimum in eam rem adjuvit opinio Hannibalis, quod, etsi ea æstate transiturum in Italiam fratrem crediderat, recordando quæ ipse in transitu nunc Rhodani, nunc Alpium, cum hominibus locisque pugnando per quinque menses³ exhausisset, haudquaquam tam facilem maturumque transitum exspectabat : ea tardius movendi ex hibernis causa fuit. Caterum Hasdrubali et sua et aliorum spe omnia celeriora atque expeditiora fuere : non enim receperunt modo Arverni eum deincepsque aliæ gallicæ atque alpinæ gentes, sed etiam sequutæ sunt ad bellum; et quum per munita pleraque transitu fratris, quæ antea invia fuerant, du-

CAP. XXXIX. 1. *Lit. ex G. all. ab L. P. prætor:* Hasdr. movisse; v. 11, 3, n. 2; VIII, 19, n. 10, et XXV, 5, n. 4.

2. *Ut uterque hostem in sua provincia contineret*, sc. Claudius Nero Hannibalem et Livius Hasdrubalem. — *Conferre in unum*, scil. locum, ut XXVIII, 3, n. 5; XXX, 11 al.

3. *Per quinque menses*, etc. vide ad lib. XXI, cap. 38, n. 1. Hasdrubal δὺς μῆσιν, Ἀντίκα; ἐξ ἡβερῶν, Appian. Bel. Hann. cap. 52. — *Deincepsque aliæ*; vid. 1, 21, n. 8. — Rhenanus delet τὸ *aliæ*, quod a suis quibusdam

abesse testatur Gronovius, idque recte opinatur, quum nota sit vis particulae *deinceps*. At vocem impugnata defendunt exemplis Duk. et Drak. quorum hic affirmat dici optime posse : « Arverni, qui erant Gallie populus, et postea ordine aliæ gentes, etc. » Immo potius vocem illam videri necessariam. Ed. — *Per munita loca Alpium*, ubi viæ transitu Hannibalis jam munitæ erant. — *Antea invia*. Mirum prorsus Glareano videtur quo pacto in mentem Livio venerit, ut itinera per Alpes ante Hannibalis trans-

cebat, tum etiam, duodecim annorum assuetudine perviis Alpibus factis, inter mitiora jam hominum transibat ingenia. Invisitati namque⁴ antea alienigenis, nec videre ipsi advenam in sua terra assueti, omni generi humano in sociabiles erant. Et primo ignari, quæ Pœnus pergeret, suas rupes suæque castella et pecorum hominumque prædæ peti crediderant: fama deinde punici belli, quo duodecimum annum Italia urebatur, satis edocuerat, viam tantum Alpes esse⁵; duas prævalidas urbes, magno inter se maris terrarumque spatio discretas, de imperio et opibus certare: hæ causæ aperuerant Alpes Hasdrubali. Cæterum quod celeritate itineris profectum erat, id mora ad Placentiam, dum frustra obsidet magis, quam oppugnat, corrumpit. Crediderat campestris oppidi⁶ facilem expugnationem esse; et nobilitas coloniarum induxerat eum, magnum se excidio ejus urbis terrorem cæteris ratum injecturum. Non ipsum solum ea oppugnatio impediit, sed Hannibalem post famam transitus ejus, tanto spe sua celeriore, jam moventem ex hibernis, continnerat; quippe reputantem, non solum quam lenta urbium oppugnatio esset, sed etiam quam ipse frustra eandem illam coloniam, ab Trebia victor regressus, tentasset.

XII. Consules, diversis itineribus profecti ab Urbe, velut in duo pariter bella distenderant curas hominum, simul recordantium, quas primus adventus Hannibalis intulisset Italiæ clades; simul, quum illa

itum invia scribat, quum tamen lib. V, 24, 25, Gallos sæpe transisse Alpes fateatur. De Gallorum antiquiore in Italiam transitu, multi meminere: Cæs. lib. VI, ubi de Volscis Tectosagibus; Plin. XII, 1; Strab. IV. En. — *Ducebat*; vide ad I, 23, n. 4.

4. *Inv. n.*, etc. vid. IV, 33, n. 1.

5. *Fiam tantum Alpes esse*, Pœnos non id agere, ut alpinis gentibus inferrent bellum, sed ut per eas tantum in Italiam transirent. — *Et opibus*; vide ad I, 4, n. 1.

6. *C. oppidi*; v. XXXVI, 10, v. 3.

angeret cura¹, quos tam propitios Urbi atque imperio fore deos, ut eodem tempore utrobique respublica prospere gereretur? Adhuc adversa secundis pensando rem ad id tempus extractam esse. Quum in Italia ad Trasimenum et Cannas præcipitasset romana res², prospera bella in Hispania prolapsam eam erexisse. Postea quam in Hispania alia super aliam clades, duobus egregiis duçibus amissis, duos exercitus ex parte delessset multa, secunda in Italia Siciliaque gesta quassatam rempublicam³ excepisse: et ipsum intervallum loci, quod in ultimis terrarum oris alterum bellum gereretur, spatium dedisse ad respirandum. Nunc duo bella in Italiam accepta, duo celeberrimi nominis duces⁴ circumstare urbem romanam, et unum in locum totam periculi molem, omne onus incubuisse. Qui eorum prior vicisset, intra paucos dies castra cum altero juncturum. Terrebat et proximus annus lugubris duorum consulum funeribus: his anxii curis homines digredientes in provincias consules prosequuti sunt. Memoriae proditum est, plenum adhuc iræ⁵ in cives M. Livium, ad bellum proficiscentem, monenti Q. Fabio, ne prius, quam

CAP. XL. 1. Simul, quum illa angeret cura, quos... fore; observa tam mutata quam oblique orationis formam præ: simul anxiorum et sollicitorum, qui dii tam propitii futuri essent; Doer. — *Respublica prospere gereretur*; vide ad II, 64, n. 3.

2. *Præcipitasset romana res*; vide ad Præf. n. 13.

3. *Multa, secunda* (res secundæ) in Italia Siciliaque gesta quassatam rempublicam excepisse; vide ad I, 53, n. 5. Distinctio vel ante vel post multa poni potest. Vocem gesta delendam putat Doer. et Gron. malebat ex parte

delessset multa, secundas in I. S. res conquassatam r. e.

4. Duo (vulg. duos) celeberrimi nominis duces, Hannibalem Hasdrubalemque, circumstare urbem romanam, in anceps periculum adducere, duplici periculo premere, ut circumvadere XXXIV, 21, 38; circumvenire et alia. Cf. XXXIV, 37 pr.

5. *Plenum adhuc iræ*, etc. Contrarium tradit Sil. XV, 598 sq. — Quidam dant ira. Sed, notante Drak., Quintil. Inst. Orat. IX, 3 pr. observat omnes Veteres et Ciceronem præcipue plenum vini non vino dixisse; ad

genus hostium cognosset, temere manum consereret, respondisse : Ubi primum hostium agmen conspexisset, pugnaturum. Quum quæreretur, quæ causa festinandi esset? « Aut ex hoste egregiam gloriâ, inquit, aut ex civibus victis gaudium, meritum certe, « etsi non honestum, capiam. » Prius quam Claudius consul in provinciam perveniret, per extremum finem agri larinatis ducentem in Sallentinos exercitum Hannibalem cum expeditis cohortibus adortus C. Hostilius Tubulus in composito agmini terribilem tumultum intulit. Ad quatuor millia hominum occidit, novem signa militaria cepit. Moverat ex hibernis ad famam hostis Q. Claudius, qui per urbes agri sallentini castra disposita habebat : itaque, ne cum duobus exercitibus simul confligeret, Hannibal nocte castra ex agro tarentino movit, atque in Bruttios concessit : Claudius in Sallentinos agmen convertit : Hostilius, Capuam petens, obvius ad Venusiam fit consuli Claudio. Ibi ex utroque exercitu electa peditum quadraginta millia, duo millia et quingenti equites, quibus consul adversus Hannibalem rem gereret : reliquas copias Hostilius Capuam ducere iussus, ut Q. Fulvio proconsuli traderet.

XLI. Hannibal, undique contracto exercitu, quem in hibernis aut in præsidiis agri bruttii habuerat, in Lucanos ad Grumentum venit, spe recipiendi oppida, quæ per metum ad Romanos defecissent. Eodem a Venusia consul romanus exploratis itineribus contendit, et mille fere et quingentos passus castra ab hoste locat. Grumentum mœnibus prope inunctum videbatur Poenorum vallum¹ : quingenti passus inter-

quem tamen locum Burn. notat Rivium ad Sall. Jug. 38 docere, non semper hoc a Cic. observatum. Livius

etiam utroque modo passim loquutus est. 'En.

Cap. XLI. 1. *Grumentum mœnibus*

erant. Castra punica ac romana inter jacebat campus; colles imminabant nudi sinistro lateri Carthaginien- sium, dextro Romanorum, neutris suspecti, quod nihil silvæ neque ad insidias latebrarum habebant. In medio campo ab stationibus procursantes certa- mina, haud satis digna dictu, ferebant : id modo Ro- manum querere apparebat, ne abire hostem patere- tur. Hannibal, inde evadere cupiens, totis viribus in aciem descendebat. Tum consûl, ingenio hostis² usus, quo minus in tam apertis collibus timeri insidiæ po- terant, quinque cohortes, additis quinque manipulis, nocte jugum superare, et in aversis vallibus³ consi- dere jubet. Tempus exsurgendi ex insidiis et aggre- diendi hostem Ti. Claudium Asellum tribunum mili- tum et P. Claudium præfectum socinm edocet, quos cum iis mittebat. Ipse luce prima copias omnes pedi- tum equitumque in aciem eduxit. Paulo post et ab Haunibale signum pugnae propositum est, clamorque in castris ad arma discurrentium est sublatius. Inde eques pedesque certatim portis ruere, ac palati per campum properare ad hostes : quos ubi effusos con- sul videt, tribuno militum tertiæ legionis C. Auruncu- leio imperat, ut equites legionis, quanto maximo im-

prope injectum (vid. ad IV, 9, n. 8) videbatur Pœnorum vallum, ex opi- nione Romanorum hostis castra pro- cul contemplantium : sed revera *D passus intererant*; Gronov. — *Nihil silvæ, neque latebrarum*, ut sæpe nec, neque similesque particulae post negationem pro simpl. particula copu- lante vel disjungente ponuntur; Duk. et Drak. Conf. II, 30, n. 4; IV, 60, n. 3; Cic. Parad. I, 4; Sallust. Cat. et Jug. 41, 53, 68, 88.

2. *Ingenio hostis*, solita Hannibalis arte, calliditate.

3. *In aversis vallibus*, quæ post jugum vel colles jacebant; Drak. Cf. ad V, 29, n. 1. — Mox plures Dra- kenborehii MSS dant *aggredi*, quod ipsi non displicet : neque constructio- nis mutatio, *tempus exsurgendi et ag- gredi* offendere debet. Ita enim supra fere VI, 24, non castigando, sed ab imperio totus ad preces *versus ora- re*, etc. Omni ratione id ubique egit Livius, ut orationem quavis varietate distinguat. Si quis tamen vulgatum præstare contendat, fatetur² Drak. se non adversari. Ep.

petu possit, in hostem emittat : ita pecorum modo incompositos toto passim campo se fudisse⁴, ut sterni obterique, prius quam instruantur, possint.

XLII. Nondum Hannibal e castris exierat, quum pugnantium clamorem audivit : itaque, excitus tumultu, raptim ad hostem copias agit. Jam¹ primos occupaverat equester terror : peditum etiam prima legio et dextra ala praelium inibant. Incompositi hostes, ut quenique aut pediti, aut equiti casus obtulit, ita conserunt manus. Crescit pugna subsidiis, et procurrentium ad certamen numero augetur ; pugnantisque (quod nisi in vetere exercitu et duci veteri haud facile est) inter tumultum ac terrorem instruxisset Hannibal, ni cohortium ac manipulorum decurrentium per colles clamor, ab tergo auditus, metum, ne intercluderentur a castris, injecisset : inde pavor incussus, et fuga passim fieri coepta est : minorque credes fuit, quia propinquitas castrorum breviorum fugam percussis fecit. Equites enim tergo inhaerebant² ; in transversa latera invaserant cohortes, secundis collibus via nuda ac facili decurrentes. Tamen supra octo millia hominum occisa, supra septingentos capti, signa militaria novem adempta ; elephantum etiam, quorum nullus usus in repentina ac tumultua-

4. *Toto passim campo se fudisse*, per cuius effusus palari hostes, sc. dicens. Conf. I, 14, n. 7. — *Obteri*, perdi (vid. IX, 38, n. 5), vel proculcarl, ut VII, 23; XXVIII, 23; XXXVII, 44.

CAP. XLII. 1. *Jam primos*, Paenos in prima acie atantes, occupaverat, ceperat, invaserat (ut V, 36, al.), equester terror, ab equitibus rom. injectus; vid. X, 5, n. 4. *Equestris terror* multi MSS et edd. vide ad c. I, n. 7. Optimi codd. *eques terror* (unde effecta

lectio nostra), et plerique *equites terror* : quaedam edd. *equitis terror*. Mox *procurrentium ad cert. numero augetur* iudice Crev. glossema, verbis praec. *creseit pugna subsidiis* adscriptum.

2. *Eq. enim tergo inhaerebant*, etc. Hinc major credes fuisset, nisi castra fuissent propinqua. — *Secundis collibus*, de collibus declivibus. Proprie *secunda aqua, aestus, mare* dicantur XXI, 47; XXIII, 41; XXIX, 7. — *Via nuda*; vide ad XXI, 37, n. 3.

ria pugna fuerat, quatuor occisi, duo capti : circa quingentos Romanorum sociorumque victores ceciderunt³. Postero die Pœnus quievit : Romanus, in aciem copiis eductis, postquam neminem signa contra efferre vidit, spolia legi cæsorum hostium, et suorum corpora collata in unum sepeliri iussit. Inde insequentibus continuis diebus aliquot ita institit portis, ut prope inferre signa videretur ; donec Hannibal tertia vigilia, crebris ignibus tabernaculisque, quæ pars castrorum ad hostes vergebat, et Numidis paucis, qui in vallo portisque se ostenderent, relictis, profectus Apuliam petere intendit⁴. Ubi illuxit, successit vallo romana acies ; et Numidæ ex composito paulisper in portis se valloque ostentavere, frustratique aliquandiu hostes, citatis equis agmen suorum assequuntur. Consul, ubi silentium in castris, et ne paucos quidem, qui prima luce obambulaverant, parte ulla cernebat, duobus equitibus speculatum in castra præmissis, postquam satis tuta omnia esse exploratum est, inferri signa iussit ; tantumque ibi moratus, dum milites ad prædam discurrunt, receptui deinde cecinit, multoque ante noctem copias reduxit. Postero die prima luce profectus, magnis itineribus famam et vestigia agminis sequens, haud procul Venusia hostem assequitur. Ibi quoque tumultuaria pugna fuit ; supra duo millia Pœnorum cæsa : inde nocturnis montanisque itineribus Pœnus, ne locum pugnandi daret,

3. *Circa* (circiter, ut XLV, 34) *D* Romanorum s. victores ceciderunt ; ita Put. Sic et multi MSS, sed omisso *D* ; unde Muret. var. lectt. XVI, 8, putabat, pro victores olim fuisse VICTI et leg. *sexcenti*. Quidam libri *Rom. soc. ducenti ceciderunt*, prob. Crev. cui vox victores otiosa videba-

tur. Tò circa displicebat Drak. isque plures etiam Romanorum cecidisse credebat. Inepta et particula circa quarto casui juncta, et vox victores, ac forte leg. *circiter quingentos R. s. v. ceciderunt*, h. e. occiderunt ; Doer.

4. *Apuliam petere intendit* ; vid. ad IV, 19, n. 1.

Metapontum petiit. Hannuo inde (is enim praesidio ejus loci praefuerat⁵) in Bruttios cum paucis ad exercitum novum comparandum missus. Hannibal, copiis ejus ad suas additis, Venusiam retrò, quibus venerat itineribus, repetit⁶, atque inde Canusium procedit. Nunquam Nero vestigiis hostis abstiterat; et Q. Fulvium, quum Metapontum ipse proficisceretur, in Lucanos, ne regio ea sine praesidio esset, arcessierat.

XLIII. Inter hæc ab Hasdrubale, postquam a Placentiæ obsidione¹ abcessit, quatuor galli equites, duo numidæ, cum literis ad Hannibalem missi, quum per medios hostes totam ferme longitudinem Italiæ emensi essent, dum Metapontum cedentem Hannibalem sequuntur, incertis itineribus Tarentum delati, a vagis per agros pabulatoribus romanis ad Q. Claudium proprætorem deducuntur. Eum primo incertis implicantes responsis, ut metus tormentorum admotus fateri vera coegit, edocuerunt, literas se ab Hasdrubale ad Hannibalem ferre. Cum iis literis, sicut erant, signatis, L. Virginio tribuno militum ducendi ad Claudium consulem traduntur. Duæ simul turmae Samnitium praesidii causa missæ: qui ubi ad consulem pervenerunt, literæque lectæ per interpretem sunt, et ex captivis percunctatio facta, tum Claudius, non id tempus esse reipublicæ ratus, quo consilii ordinariis provinciæ suæ quisque finibus² per exercitus suos cum hoste destinato ab senatu bellum ge-

5. *Praesidio ejus loci praefuerat*; vide ad IX, 31, n. 1.

6. *Ven. r. repetit*; vid. II, 45, n. 10.

CAP. XLIII. 1. *A Placentiæ obsidione*; vid. nap. 39. — Rhenanus, e libro suo, eum quo consentiunt Pall. 2 et 3, ad *Plac. obsidionem accessit*: quam lectionem miratur, cur

quisquam eontare ausus fuerit, quasi non potuerit Hasdrubal, ad obsidionem Placentiæ accedens, quam non putabat longi negotii futuram, præmittere equites cum literis ad fratrem. Sed vulgato standum. En.

2. *Prov. suæ quisque finibus*, etc. vide ad X, 18, n. 8.

reret, audendum aliquid improvisum³, inopinatum; quod coeptum non minorem apud cives, quam hostes terrorem faceret, perpetratum in magnam lætitiā ex magno metu verteret; literis Hasdrubalis Romam ad senatum missis, simul et ipse Patres conscriptos, quid pararet, edocet, ut, quum in Umbria se occursum Hasdrubal fratri scribat, legionem a Capua Romam arcessant; delectum Romæ habeant; exercitum urbanum ad Narniam hosti opponant: hæc senatui scripta. Præmissi item per agrum larinatē, maritimum, frentanum, prætutianum, qua exercitum ducturus erat, ut omnes ex agris urbibusque com meatus paratos militi ad vescendum in viam deferrent, equos jumenta que alia producerent, ut vehiculorum fessis copia esset. Ipse de toto exercitu civium sociorumque, quod roboris erat, delegit, sex millia peditum, mille equites⁴: pronuntiat, occupare se in Lucanis proximam urbem punicumque in ea præsidium velle, ut ad iter parati omnes essent. Profectus nocte flexit⁵ in Picenum; et consul quidem, quantis maximis itineribus poterat, ad collegam ducebat, relicto Q. Catio legato, qui castris præesset.

XLIV. Romæ haud minus terroris ac tumultus

3. *Audendum aliquid improvisum, inopinatum*; vide ad XXIV, 27, n. 3. *Aud. ac novandum*, in quibusdam MSS., h. e. faciendum nullo ante exemplo; faciendum, quod adhuc a nemine factum caset; Baner. — Sic apud Virg. *Æn.* IX, 186, *aliquid invadere magnum Mens agitat mihi*, inquit Nisus. Ed. — *Quod coeptum, coeptatum, tentatum*. — *Delectum Romæ habeant* tutelæ urbis causa, cui una legio Hostilii Tubuli non sufficere videbatur: nam plerumque duæ le-

giones ad præsidium Urbis scribebantur; Duk. Idem conj. *edocet, et* (scil. monet) *ut*, etc. Quidam vet. libri post *edocet* inserunt *monet*, alii *monetque*. Nil desiderari putat Doer.

4. *Sex millia peditum, mille equites*; cf. Front. *Strat.* I, 1, n. 9, qui decem millia dicit delecta.

5. *Profectus nocte flexit se*, seu iter in Picenum; et consul quidem (hæc duo verba glossam redolent)... ad collegam ducebat; vid. supra ad lib. I, esp. 23, n. 4.

erat, quam fuerat biennio ante¹, quum castra punica objecta romanis mœnibus portisque fuerant; neque satis constabat animis, tam audax iter consulis laudarent vituperarentne. Apparebat (quo nihil iniquius est) ex eventu famam habiturum². *Castra prope Hannibalem hostem relictæ sine duce cum exercitu, cui detractum foret omne, quod roboris, quod floris fuerit; et consulem in Lucanos ostendisse iter*³, quum Picenum et Galliam peteret, castra relinquentem nulla alia re tutiora, quam errore hostis, qui ducem inde atque exercitus partem abesse ignoraret. Quid futurum, si id palam fiat, et aut insequi Neronem, cum sex nullibus armatorum profectum, Hannibal toto exercitu velit, aut castra invadere, prædæ relictæ, sine viribus, sine imperio, sine auspicio? Veteres ejus belli clades, duo consules proximo anno interfecti terrebant. *Et ea omnia accidisse, quum unus imperator, unus exercitus hostium in Italia esset: nunc duo bella punica facta, duos ingentes exercitus, duos prope Hannibales in Italia esse. Quippe et Hasdrubalem, patre eodem Hamilcare genitum, æque impigrum ducem, per tot in Hispania annos romano exercitatum bello, gemina victoria insignem*⁴, duobus

CAP. XLIV. 1. *Quam fuerat biennio ante*, etc. vid. ad XXVI, 9 sq. Pro biennio leg. quadriennio; Glar. et Drak. Immo triennio, si non numerantur extrema, et quinquennio, si eorum ratio habetur; Crov. — *Constabat animis*; vide supra ad librum IV, cap. 13, n. 6.

2. *Apparebat (quo nihil iniquius est) ex eventu famam habiturum iter*. Cf. locs similia Plin. Epit. V, 21 extr. Plaut. Pseud. II, 3, 12 sq. et Cic. pro Rabir. Post. 1.

3. *Ostendisse iter*; vide ad IV, 59,

n. 2. — *Nulla alia re tutiora*, forte *tuta*; nam quum comparativus sic ponitur, significare solet, et alia esse, quibus tuta res sit, hoc autem præcipue tutum esse; adeoque securitatis notionem affert et auget; at h. l. minuitur ac pene tollitur securitas, et in una aliqua re, eaque levi et incerta, ponitur; Baner. — *Abesse*; quidam MSS *abisse*. — *Sine imperio, sine auspicio*, ob discessum consulis. Cf. ad V, 46, n. 10.

4. *Gemina victoria insignem*, etc. vid. XXV, 34, 36.

exercitibus cum clarissimis ducibus deletis. Nam itineris quidem celeritate ex Hispania et concitatis ad arma gallicis gentibus multo magis, quam Hannibalem ipsum, gloriari posse. Quippe in iis locis hunc coegisse exercitum, quibus ille majorem partem militum fame ac frigore, quæ miserrima mortis genera sunt, amisisset. Adjiciebant etiam periti rerum Hispaniæ, haud cum ignoto duce C. Nerone congressurum; sed quem in saltu impedito⁵ deprehensus forte, haud secus quam puerum, conscribendis fallacibus conditionibus pacis frustratus elusisset. Omnia majora etiam vero præsidia hostium, minora sua, metu interprete, semper in deteriora inclinatio, ducebant.

XLV. Nero, postquam jam tantum intervalli ab hoste fecerat¹, ut detegi consilium satis tutum esset, paucis milites alloquitur. Negat ullius consilium imperatoris in speciem audacius, re ipsa tutius fuisse, quam suum. Ad certam eos se victoriam ducere: quippe ad quod bellum collega non ante, quam ad satietatem ipsius peditum atque equitum datæ ab senatu copię fuissent majores instructioresque, quam si adversus ipsum Hannibalem iret, profectus sit, eo ipsos, quantuncunque virium momentum addiderint², rem omnem inclinatuuros. Auditum modo in acie (nam, ne ante audiretur, daturum operam), alterum consulem et alterum exercitum advenisse,

5. *Quem in saltu impedito*, etc. vid. XXVI, 17, et ad IX, 2, n. 5. — *Metu interprete*, judicium in suggerente ac regente. — *Quidquid virium haberent*,angebant Romani, metu interprete; quidquid autem ipsi haberent, minuebant, fortunæ suæ jam non fidentes. Ed.

CAP. XLV. 1. *Postq. jam tantum intervalli ab hoste fecerat*, confece-

rat, absolverat, uactus erat; Rener.

2. *Virium momentum addiderint*, cumulum, vim auctam virium jam sat validarum, *Uebergewicht*; Bauer. Cf. ad I, 47, n. 7. — *Eo, in eo bellu, ipsos rem omnem inclinatuuros, sommain rei dirempturos, sie würden der Sache den Ausschlag geben*; Doer. Conf. ad IX, 12, n. 2. — *Auditum*; vide supra ad lib. I, cap. 53, n. 1. —

haud dubiam victoriam facturum. Famam bellum conficere, et parva momenta in spem metumque impellere animos. Gloriæ quidem ex re bene gesta partæ fructum prope omnem ipsos laturos : semper, quod postremum adjectum sit, id rem totam videri traxisse. Cernere ipsos, quo concursu, qua admiratione, quo favore hominum iter suum celebretur. Et, hercule, per instructa omnia ordinibus virorum³ mulierumque, undique ex agris effusorum, inter vota et preces et laudes ibant : illos præsidia reipublicæ, vindices urbis Romæ imperiique appellabant : in illorum armis dextrisque suam liberumque suorum salutem ac libertatem repositam esse. Deos omnes deasque precabantur, ut illis faustum iter, felixque pugna, matura ex hostibus victoria esset, damnarenturque ipsi votorum⁴, quæ pro iis suscepissent ; ut, quemadmodum nunc solliciti prosequerentur eos, ita paucos post dies læti ovantibus victoria obviam irent. Invitare inde pro se quisque, et offerre, et fatigare precibus, ut, quæ ipsis jumentisque usui essent, ab se potissimum su-

Famam bellum conficere, et parva momenta, etc. vide ad III, 27, n. 6; XXXIV, 12, n. 2, et conf. Senec. Ep. XIII. — Ejusdem fere modi res narratur de protectione Henrici quarti ad Augliæ reginam; *Voltaire, Henriade, chant I* :

Les soldats étonnés ignorent son dessein,
Et tous de son retour attendent leur destin.
Il marche. Cependant la ville criminelle
Le croit toujours présent, prêt à fondre sur elle;
Et son nom, qui du trône est le plus ferme appui,
Sensait encore le crainte, et combattait pour lui.

Ed.

— *Gloriæ ex re bene gesta partæ, forte sperate*; Gronov. « Sed gloriæ, quæ adhuc speratur, nullus vel certo non magnus fructus est; nec obest,

quod gloriæ parta dicitur, quæ adhuc sperabatur : nam hic est frequens usus perfecti, ut et in eo, quod dicitur *ex re bene gesta*, i. e. si res bene gesta fuisset; de quo non dubitabat Nero, qui jam certam victoriam animo præsumperat »; Duker. *Partæ pro parienda*, quæ pareretur; Jac. Gron. Conf. ad V, 36, n. 3. — *Rem totam videri traxisse*; vide ad IX, 18, n. 14.

3. *Per instructa, circummissa, omnia loca, itinera, ordinibus virorum mul., plena, referta, occupata, certo quidem modo, utrimque stantium ordine (postés en haie, besetzt) ibant, id est, quacumque ibant, seu irent, instructa omnia erant, etc.* Baier.

4. *Damn. votorum*; vid. V, 25, n. 2.

merent : benigne omnia cumulata dare. Modestia certare milites, ne quid ultra usum necessarium sumerent : nihil morari, nec ab signis absistere⁵ cibum capientes : diem ac noctem ire : vix, quod satis ad naturale desiderium corporum esset, quieti dare. Et ad collegam præmissi erant, qui nuntiarent adventum, percunctarenturque, clam an palam, inferdiu an noctu, venire sese vellet, iisdem an aliis considerare castris : nocte clam ingredi melius visum est.

XLVI. Tessera per castra ab Livio consule data erat¹, ut tribunum tribunus, centurio centurionem, eques equitem, pedes peditem acciperet. Neque enim dilatari castra opus esse, ne hostis adventum alterius consulis sentiret; et coarctatio plurium in angusto tendentium² facilior futura erat, quod claudianus exercitus nihil ferme, præter arma, secum in expeditionem tulerat. Cæterum in ipso itinere auctum voluntariis agmen erat; offerentibus sese ultro et veteribus militibus perfunctis jam militia, et juvenibus, quos certatim nomina dantes³, si quorum corporis species roburque virium aptum militiæ videbatur, conscripserat. Ad Senam castra alterius consulis erant;

5. *Nec ab signis absistere*: in multis optimisque MSS *subsistere*; unde Gron. post hæc verba excidisse putabat *nec subsistere*: duo enim esse diversa, excedere ex ordinibus et subsistere cibum capiendi gratia; utrumque autem de illis negatum mirificam prodere diligentiam. Probarunt hæc Crev. et Drak. Contra monet Bauer., diversa quidem esse ista duo, et non h. l., ubi nulla conditio abstinendi a signis fuerit, nisi ut cibum caperent, *absistere* autem hic dictum esse pro abire, recedere, remotius consistere, *wegtreten*.

Cap. XLVI. 1. *Tessera per castra*

data; vid: VII, 35, n. 1, et XXVIII, 24, n. 6. — Tesseras duplices fuisse notat Drak. quem vide ad Sil. VII, 547: alteræ erant signa nocturnis excubiis data; alteræ, quibus imperator indicabat militibus, quid fieri vellet. De posterioribus hic agitur. En. — *Neque enim dilatari castra*, etc. conf. Front. Strat. I, 1, 9, et II, 3, 12.

2. *In angusto loco tendentium*; vid. ad XXV, 6, n. 10; XXVI, 17, n. 3; XXVII, 46, n. 2.

3. *Cert. nomina dantes*; vid. I, 11, n. 3. — *Ad Senam*; vid. ad c. 38, n. 2. *Inde prælium veniente* ap. Cic. Brut. 18.

et quingentos inde ferme passus Hasdrubal aberat : itaque quum jam appropinquaret , tectus montibus substitit Nero , ne ante noctem castra ingrederetur. Silentio ingressi , ab sui quisque ordinis hominibus in tentoria abducti⁴ , cum summa omnium lætitia hospitaliter excipiuntur. Postero die consilium habitum , cui et L. Porcius Licinus prætor adfuit. Castra juncta consulum castris habebat , et ante adventum eorum , per loca alta ducendo exercitum , quum modo insideret angustos saltus , ut transitum clauderet , modo ab latere aut ab tergo carperet agmen , ludificatus hostem omnibus artibus belli fuerat : is tum in consilio aderat. Multorum eo inclinant sententiæ , ut , dum fessum via ac vigiliis reficeret militem Nero , simul et ad noscendum hostem paucos sibi sumeret dies , tempus pugnae differretur. Nero non suadere modo , sed summa ope orare institit , *ne consilium suum , quod tutum celeritas fecisset , temerarium morando facerent. Errore (qui non diuturnus futurus esset) velut torpentem Hannibalem nec castra sua sine duce relicta aggredi⁵ , nec ad sequendum se iter intendisse. Antequam se moveat , deleri exercitum Hasdrubalis posse , redirique in Apuliam. Qui prolatando spatium hosti det , eum et illa castra prodere Hannibali , et aperire in Galliam iter , ut per otium , ubi velit , Hasdrubali jungatur. Exemplo*

4. *Silentio ingressi , quisque abducti* ; vide supra ad I , 59 , n. 3. — *Carperet agmen* ; vide ad III , 5 , n. 1.

5. *Nec castra sua...aggredi* , scil. interim , dum ipse absit ; quod noto , ne quis obtendatur sequenti *intendisse* ; Bauer. — *Nec ad sequendum se iter intendisse* ; vide ad IV , 19 , n. 1. — *Deleri* : al. *delere* , scil. se. Atqui

verba sunt indigna Nerone consule , ut , ubi alterius consilis , ubi prætoris tantum momentum futurum erat , ibi is sibi attribuat in consilio totam gloriam ; Gron. In optimis MSS *delerique in Apuliam* omisiss mediis verbis. Hinc Gron. conj. *antequam se moveat , debellari posse redirique in Apuliam*. Nos pro vulg. *redirique* (scil. se) reposui-

signum dandum, et exeundum in aciem, abutendumque errore hostium⁶ absentium praesentiumque, dum neque illi sciant cum paucioribus, nec hi cum pluribus et validioribus rem esse. Consilio dimisso, signum pugnae proponitur, confestimque in aciem procedunt.

XLVII. Jam hostes ante castra instructi stabant : moram pugnae attulit, quod Hasdrubal, proventus ante signa cum paucis equitibus, scuta vetera hostium¹ notavit, quae ante non viderat, et strigosiores equos : multitudo quoque major solita visa est. Suspensus enim id, quod erat, receptui propere cecinit, ac misit ad flumen, unde aquabantur, ubi et excipi aliqui possent, et notari oculis, si qui forte adustioris coloris², ut ex recenti via, essent ; simul circumvehi procul castra jubet specularique, num auctum aliqua parte sit vallum, et ut attendant, semel bisne signum canat in castris³. Ea quum ordine omnia relata essent, castra nihil aucta⁴ errorem faciebant. Bina erant, sicut ante adventum consulis alterius fuerant, una

mus redirique, cui et quae, ob accutum, mollius jungi monet Bader.

6. *Abut. errore hostium*, ignorantia eorum (dum neque illi sciant, etc.) prudenter utendum, commodum inde capiendum. Cf. ad XXXI, 33, n. 2, et XXXV, 12, n. 6. *Hostium absentium*, Hannibalis militumque ejus ; *praesentium*, Hasdrubalis.

CAP. XLVII. 1. *Scuta vet. hostium*, militum Neronia, magnam partem veteranorum, ex duobus consularibus egregiis exercitibus et tertio, cui Q. Claudius Tarenti praefuerat, electorum ; vid. cap. 38. — *Strigosioresque equos*, quorum eutis et corpora fame continuasque itinera laboribus valde strieta seu constrieta, adducta contraque, adeoque justo magis tenuia

et macilentia, vel maele confecta essent : unde *strigosum et male habitum equum* Sabina Masurius opposuit uberrimo et *habiliissimo* apud Non. Marcell. p. 196, et Gell. lV, 20. Cf. Sil. XV, 604 sq. (qui *substrictos corpus equos virosque* dicit) et Frontin. Strat. I, 2, 9, qui tamen I, 1, 9, alios auctores sequutus, Hasdrubalem tradit *insecium* fuisse adventus Neronia.

2. *Adustioris coloris*, etc. ut apud Front. I, 2, 9, *coloratiora hominum, ut ex via, corpora*.

3. *Semel bisne signum canat in castris* ; cf. not. 5, et ad VII, 35, n. 2 ; VII, 40, n. 4 ; Sil. l. I, et Mil. Rom. V, 9.

4. *Castra nihil aucta* (vide ad I, 53, n. 1) *errorem faciebant*, dubita-

M. Livii, altera L. Porcii; neutris quidquam, quo latius tenderetur, ad munimenta adjectum. Illud veterem ducem assuetumque romano hosti movit, quod semel in prætoriis castris signum⁵, bis in consularibus referebant cecinisse. Duos profecto consules esse; et, quoniam modo alter ab Hannibale abscessisset, cura agebat. Minime id, quod erat, suspicari poterat, tantæ rei frustratione Hannibalem elusum, ut, ubi dux, ubi exercitus esset, cum quo castra collata haberet, ignoraret: profecto haud mediocri clade absteritum insequi non ausum. Magnopere vereri, ne perditis rebus serum ipse auxilium venisset, Romanisque eadem jam fortuna in Italia, quæ in Hispania, esset. Interdum, literas suas ad eum non pervenisse, credere, interceptisque iis, consulem ad sese opprimendum accelerasse. His anxius curis, extinctis ignibus, vigilia prima dato signo, ut taciti vasa⁶ colligerent, signa ferri iussit. In trepidatione et nocturno tumultu duces parum intente asservati, alter in destinatis jam ante animo latebris subsedit, alter per vada nota Metaurum flumen tranavit. Ita desertum a ducibus agmen primo per agros palatur; fessique aliquot somno ac vigiliis sternunt corpora passim, atque infrequentia

tionem, fecerant, ut dubitaret, incertus esset. Conf. ad IX, 15, n. 7.

5. *Semel in pr. castris signum*, etc. vid. not. 3. — *Duos profecto consules esse*, scilicet, referebant; aut putabat, suspicabatur, sibi persuadebat. *Et... cura agebat*; forte at vel ea pro et. *Mox tantæ rei frustratione*, occultatione, ignorance, ita perfecta res, ut hostem falleret; Bauer. — *Castra collata haberet*. Hæc est Rheuani correctio, quoniam multi optimæque notæ codices, Put. Victor. alique ferant

habuerit. Et hoc tuetur Creverius. Eo enim tempore, quoniam Hasdrubal hæc secum volutat, non habebat castra Hannibal collata cum Nerone; aut eum eo exercitu quem Nero secum abduxerat. Ed.

6. *Ut taciti vasa colligerent*; vide ad I, 24, n. 7. — *Signa ferri*; vide ad III, 54, n. 5. — *Duces bini itineris parum intente, diligenter, asservati, observati, aufugere*. Cf. Veget. III, 6. — *Metaurum flumen Umbriæ* (hodie Metro, seu Metaro), Hasdrubalis clade

LIB. XXVII. CAP. XLVII. XLVIII. 323
relinquunt signa⁷. Hasdrubal, dum lux viam ostenderet, ripa fluminis signa ferri jubet; et per tortuosi amnis sinus flexusque errorem volvens⁸ haud multum processit, ubi prima lux transitum opportunum ostendisset, transiturus. Sed quum, quantum mare absecedebat⁹, tanto altioribus coercentibus amnem ripis, non inveniret vada, diem terendo spatium dedit ad insequendum sese hosti.

XLVIII. Nero primum cum omni equitatu advenit: Porcius deinde assequutus cum levi armatura¹: qui quum fessum agmen carperent ab omni parte incur-sarentque, et jam, omisso itinere, quod fugæ simile erat, castra metari Pœnus, in tumulto super fluminis ripam vellet; advenit Livius peditum omnibus copiis, non itineris modo, sed ad conserendum extemplo prælium instructis armatisque. Sed ibi omnes copias conjunxerunt, directaque acies est, Claudius dextro in cornu, Livius ab sinistro pugnam instruit: media acies prætori tuenda datur. Hasdrubal, omissa muni-

mobilitatum, ut Sena. (Conf. c. 46, n. 3.) *Metaurum* adjective dicitur Hor. Od. IV, 4, 38.

7. *Infrequentia relinquunt signa*; vid. VII, 8, n. 4. — *Ripa fluminis signa ferri jubet*, i. e. per ripam, ad longitudinem, tenorem ripæ, *längst dem Ufer hin*; Bauer. Verba *ripa fluminis* ab optimis MSS absunt, prob. Gron. qui tamen malebat *statim signa ferri* (perseveranter iter facere), vel *vadum pro viam*.

8. *Per tortuosi amnis sinus flexusque errorem volvens*, incedens per varios orbes et incertos; Bauer. Σίῃαι κυκλῶν in Soph. Ajace. Conf. supra ad II, 50, n. 6; Sil. XV, 618 sq. et Gron. ad b. l. *Errore volvens* (scilicet se, se implicans et circum-

agens) plures MSS, non improb. Doer.

9. *Quantum mare absecedebat*, permutate dictum pro: a mari flumen absecedebat, vel ipsi a mari absecedebant: nisi forte est, cui placeat mari, seu ad flumen seu ad Hasdrubalem relatu *absecedebat*; Bauer. *Mare pro in mare positum* putabat Ern. Sed potius *abscedere, recedere, discedere* et *diffugere* dicuntur ea, a quibus nos recedimus; vide ad Sil. III, 157. Simplicius tamen est *mari vel a mari a.*, quod quidam MSS et plerique editi exhibent.

CAP. XLVIII. 1. *Cum levi armatura*; vide supra ad XXI, 55, n. 2. — *Fessum agmen carperent*; vide ad III, 5, n. 1. — *Omnibus copiis*; vide ad I, 14, n. 4. — *Non itineris modo*,

tionem castrorum, postquam pugnandum vidit², in prima acie ante signa elephantos collocat. Circa eos laevo in cornu adversus Claudium Gallos opponit, haud tantum eis fidens, quantum ab hoste timeri eos credebatur. Ipse dextrum cornu adversus M. Livium sibi atque Hispanis (et ibi maxime in vetere milite spem habebat) sumpsit. Ligures in medio post elephantos positi; sed longior, quam latior, acies erat; Gallos prominens collis tegebat: ea frons, quam Hispani tenebant³, cum sinistro Romanorum cornu concurrat. Dextra omnis acies extra praelium eminens cessabat: collis oppositus arcebat, ne aut a fronte, aut ab latere aggredierentur. Inter Livium Hasdrubalemque ingens contractum certamen erat, atroxque caedes utrimque edebatur. Ibi duces ambo, ibi pars major peditum equitumque romanorum; ibi Hispani, vetus miles peritusque romanae pugnae, et Ligures, durum in armis genus⁴. Eodem versi elephantanti,

proficiacientiam rita, qui plerumque arma sua gestant ab humeris suspensa; Rhen. Cf. ad XXI, 33, n. 7. *Itineri* edd. antt.

2. *Postquam pugnandum vidit* Hasdrubal, etc. de qua pugna ad Metaurum et Senam conf. Polyb. XI, 1-3. — *Elephantos decem* ap. Polyb. quindecim ap. Appian. Bell. Hannib. 52. — *Ipse dextrum cornu*, etc. mediam aciem ap. Polyb.

3. *Ea frons, quam Hispani tenebant* et Hasdrubal, dextrum cornu Pœnorum, cum sinistro Romanorum cornu, cui Livius praerat, concurrat: *dextra omnis acies*, dextrum cornu (ut IX, 40; XXIII, 29 al.), scil. Romanorum, cui Claudius praerat, *extra praelium eminens* (in edito loco collocata, aut, ut XXII, 47, *prominens*

acies; Ern. *extra locum, ambitum, usum praelii, ultra frontem hostium praeliaturam, über die Linie*; Bauer.) *cessabat*, pugnare non poterat (unde ei mox statio segnis tribuitur), *quia collis oppositus*, qui tegebat Gallos in laevo Pœnorum cornu, *arcebat*, prohibebat, *ne aggredierentur* Gallos: quare fretus Hasdrubal impetum fecit in Livium sinistramque Romanorum cornu. Cf. ad hæc et seq. Polyb. XI, 1. Strothius ad XXI, 31 (ubi v. not. 9), monet, *dextram aciem* esse Pœnorum sinistram, quæ Romanis ad dextram fuerit, ut mox *sinistrum hostium latus*, dextrum, quod Romanis fuerit ad sinistram. Conf. mox not. 6. *Pro eminens* Drak. conj. *eminus*. Forte leg. *Romanis*.

4. *Ligures durum in armis genus*;

qui primo impetu turbaverant antesignanos, et jam signa moverant loco; deinde crescente certamine et clamore, impotentius jam regi, et inter duas acies versari, velut incerti quorum essent; haud dissimiliter navibus sine gubernaculo vagis. Claudius, « Quid ergo præcipiti cursu tam longum iter emensi sumus? » clamitans militibus, quum in adversum collem frustra signa erigere conatus esset, postquam ea regione penetrari ad hostem non videbat posse; cohortes aliquot subductas e dextro cornu⁵, ubi stationem magis segnem, quam pugnam, futuram cernebat, post aciem circumducit: et, non hostibus modo, sed etiam suis inopinantibus, in sinistrum hostium latus⁶ incurrit; tantaque celeritas fuit, ut, quum ostendissent se ab latere, mox in terga jam pugnarent. Ita ex omnibus partibus, ab fronte, ab latere, ab tergo, trucidantur Hispani Liguresque; et ad Gallos jam cædes pervenerat. Ibi minimum certaminis fuit: nam et pars magna ab signis aberant, nocte dilapsi stratique somno passim per agros; et, qui aderant, itinere ac vigiliis fessi, intolerantissima laboris corpora⁷, vix arma humeris gestabant. Et jam diei medium erat, sitisque et calor hiantes cædendos capiendosque affatim præbebat.

XLIX. Elephanti plures ab ipsis rectoribus, quam ab hoste, interfecti. Fabrice scalprum cum malleo ha-

vide supra ad lib. VII, cap. 29, n. 3.

5. *Cohortes aliquot subductas e dextro cornu* (conf. ad XXXVI, 18, n. 6), scilicet in extrema acie stantes, non omnes, ne hostis sentiret, quid moliretur, post aciem lævam Romanorum circumduxit, et primum ab latere, mox etiam ulterius progressus a tergo invasit Penos. Cf. Polyb. I. I. — *Stationem segnem*; cf. not. 3.

6. *In sinistrum hostium latus*: immo

in dextrum, nisi in quo Hispani pugnabant, ut Galli in alpistro; nisi memorie vitio lapsus est Livius; Periz. et Glar. Conf. not. 3, et ad VII, 15.

7. *Intolerantissima laboris corpora*; vide ad V, 44, n. 4. — Quum illud sarpinus apud antiquos auctores objectum Gallis videam, non possum quin verum tunc fuisse existimem. At profecto valde immotata militum nostrorum natura, quos pariter Ægyptus ia-

bebant : id, ubi saevire belluæ ac ruere in suos cœperant, magister inter aures positum, ipso in ¹ articulo, quo jungitur capiti cervix, quanto maximo poterat ictu, adigebat. Ea celerrima via mortis in tantæ molis bellua inventa erat, ubi regendi spem vicissent : primusque id Hasdrubal instituerat, dux quum sæpe alias memorabilis, tum illa præcipue pugna. Ille pugnantes hortando, pariterque obeundo pericula, sustinuit ² : ille fessos abnuentesque tædio et labore, nunc precando, nunc castigando, accendit : ille fugientes revocavit, omissamque pugnam aliquot locis restituit. Postremo, quum haud dubie fortuna hostium esset, ne superesset tanto exercitui suum nomen sequuto, concitato equo se in cohortem romanam immisit. Ibi, ut patre Hamilcare et Hannibale fratre dignum erat, pugnans cecidit. Nunquam eo bello una acie tantum hostium interfectum est, redditaque æqua canniensi clades, vel ducis, vel exercitus interitu, videbatur. Quinquaginta sex millia hostium occisa ³ : capta quinque millia et quadringenti : præda alia magnatim omnis generis, tum auri etiam argentique. Civium etiam romanorum, qui capti apud hostes erant,

mediis arenarum aestibus, atque gentes hyperboreæ per rigidas nives omnium laborum tolerantissimos non sine timore experti nuper obstupuerunt. En.

Car. XLIX. 1. *Ipsa in articulo, quo jungitur capiti cervix, collum, adigebat. Ea celerrima via mortis (vide ad IV, 48, n. 2) in elephantis, Conf. Senec. de Prov. 6; Ammian. Marc. XXV, 1 (ubi dicitur vertebra, quæ caput a cervice determinat, et Hasdrubali, hoc inventum tribuitur), et supra ad librum XXI, cap. 55, n. 11. — Ubi regendi spem vicissent, scilicet elephantis, nimis sævientes; si*

ea adempta vel nulla amplius fuisset.

2. *Ille pugnantes suos hortando sustinuit; vid. ad II, 44, n. 6. — Abnuentesque pugnare tædio, ob tædium. — Quum haud dubie fortuna hostium esset, illis faveret, vel fortuna est victoria, prosper eventus, vel leg. dubia; Bauer. Haud dubie plerique MSS. Haud dubia edd. antt.*

3. *Quinquaginta sex millia hostium occisa: capta 5400 . . . octo ferme millia Romanorum s. occisa: at Polyb. XI, 3, Pœnorum decem, Romanorum duo millia periisse tradit, quod multo probabilius est. Hasdrubalem LIVI*

supra tria millia capitum⁴ recepta. Id solatii fuit promissis eo prælio militibus : nam haudquaquam incruenta victoria fuit; octo ferme millia Romanorum sociorumque occisa. Adeoque etiam victores sanguinis cædisque ceperat satietas, ut postero die, quum esset nuntiatum Livio consuli, Gallos Cisalpinos Liguresque, qui aut prælio non affuissent, aut inter cædem effugissent, uno agmine abire sine certo duce, sine signis, sine ordine ullo, aut imperio; posse, si una equitum ala⁵ mittatur, omnes deleri; « Supersint, » inquit, aliqui nuntii et hostium cladis, et nostræ « virtutis ».

L. Nero ea nocte, quæ sequuta est pugnam, citatiore, quam inde venerat, agmine, die sexto ad stativa sua atque ad hostem pervenit. Iter ejus frequentia minore¹, quia nemo præcesserat nuntius, lætitia vero tanta, vix ut compotes mentium præ gaudio essent, celebratum est : nam Romæ neuter animi habitus satis dici enarrarique potest, nec quo incerta expectatione eventus civitas fuerat, nec quo victoriæ famam accepit. Nunquam per omnes dies, ex quo Claudium consulem profectum fama attulit, ab orto sole ad occidentem, aut senator quisquam a curia atque ab magistratibus abscessit, aut populus e foro. Matronæ, quia nihil in ipsis opis erat, in preces obtestatio-

millia tantum (XLVIII peditum, VIII equitum) adduxisse secum tradit Appian. Bell. Hann. c. 52.

4. *Supra tria millia capitum ex optimis MSS recepi pro vulg. supra quatuor m. c. — Id solatii fuit, scil. illis; nisi leg. solatio.*

5. *Una equitum ala.* Ala equitum romanorum decem turmas habebat; turma, triginta homines, notante Crevierio. En. — *Supersint, inquit, ali-*

qui, propr. inquiret : nam ab ut pendet. Cf. ad V, 15, n. 7; VI, 24, n. 4, et Cic. de Orat. II, 6, 23. Ante supersint Put. addit que, Voss. et alii qui : unde Gronov. ingeniosè conj. Quin supersint. Conf. ad Tac. Ann. XIV, 59, n. 5, et Schelleri Lex.

CAP. L. 1. *Iter ejus frequentia minore, quam antea. Conf. cap. 45. — Neuter animi habitus, neque quam solliciti et anxii Romæ fuerint homi-*

nesque versæ, per omnia delubra vagæ suppliciis votisque fatigare² deos. Tam sollicitæ ac suspensæ civitati fama incerta primo accidit, duos narnienses equites in castra, quæ in faucibus Umbriæ opposita erant, venisse ex prælio, nuntiantes cæsos hostes. Et primo magis auribus, quam animis, id acceptum erat, ut majus latiusque, quam quod mente capere, aut satis credere possent; et ipsa celeritas fidem impendebat, quod biduo ante pugnatum dicebatur. Literæ deinde ab L. Manlio Acidino missæ ex castris³ afferuntur de narniensium equitum adventu. Eæ literæ, per forum ad tribunal prætoris latæ, senatum curia exciverunt; tantoque certamine ac tumultu populi ad fores curiæ concursus est, ut adire nuntius non posset, trahereturque a percunctantibus vociferantibusque, ut in Rostris prius, quam in senatu, literæ recitarentur. Tandem submoti et coerciti a magistratibus; dispensarique lætitia inter impotentes ejus animos potuit. In senatu primum, deinde in concione, literæ recitatæ sunt; et, pro cujusque ingenio, aliis jam certum gaudium, aliis nulla ante futura fides erat, quam legatos consulumve literas audissent.

nes, incerta expectatione eventus, quam ea adhuc incerta esset; neque quam læti post famam victoriæ.

2. *Suppliciis votisque fatigare* (al. *laccere*) *deos*; vide ad XXII, 57, n. 6, et ad Sil. VI, 573. — *Suspensæ civitati* (vide ad II, 32, n. 5) *fama accidit*; vide ad XXI, 10, n. 15.

3. *Literæ ab L. Manlio Acidino missæ ex castris*, in faucibus Umbriæ ad Narniam, quibus tamen Manlius non præfuisse videtur: legatum eum fuisse post præturam, legimus cap. 35. — *Dispensarique lætitia potuit*, moderate et singulatim distribui, certo

quodam modo et ordine, sine tumultu et effusione communicari (cf. ad Sil. XVI, 341, et ad Juvenal. III, 287) *inter impotentes ejus lætitiæ animos*; vide ad III, 36, n. 2. « Non sive *inter animos*, ut aliorum animis alia imperitaretur, non omnibus una eademve (eadem enim unaque erat), sed *per*, in, *ad animos* omnium singulorumque, ut non universam lætitiæ statim omnino totam pereiperent, qua obruerentur, sed sensim, veluti partielatim, carptim, deinceps, ordine et rerum ipsarum, et fidei, non statim plane firmandæ, sed per gradus auctæ,

LI. Ipsos deinde appropinquare legatos allatum est: tum enimvero omnis ætas currere obvii¹, primus quisque oculis auribusque haurire tantum gaudium² cupientes. Ad Mulvium usque pontem continens agmen pervenit: legati (erant L. Veturius Philo, P. Licinius Varus, Q. Cæcilius Metellus) circumfusi omnis generis hominum frequentia in forum pervenerunt, quin alii ipsos, alii comites eorum, quæ acta essent, percunctarentur, et ut quisque audierat, exercitum hostium imperatoremque occisum, legiones romanas incolumes, salvos consules esse, extemplo aliis porro impertiebant gaudium suum. Quum ægre in curiam perventum esset, multo ægrius submota turba³, ne Patribus misceretur, literæ in senatu recitatæ sunt: inde producti in concionem legati. L. Veturius, literis recitatis, ipse planius omnia, quæ acta erant, exposuit cum ingenti assensu, postremo etiam clamore universæ concionis, quum vix gaudium animis caperent. Discursum inde ab aliis circa templa deum, ut grates agerent; ab aliis domos, ut conjugibus liberisque tam lætum nuntium impertirent. Senatus, quod M. Livius et C. Claudius consules, incolumi exercitu,

discerent et certam agnoscerent, secumque fruerentur. » Bauer.

CAP. LI. 1. *Omnis ætas obvii*; vide ad 1, 41, n. 1.

2. *Oculis auribusque haurire gaudium*, ut *bibere et trahere*, de summa aviditate bibendi, videndi, audiendi; vide ad Sil. VIII, 135, et Mitscherl. ad Hor. Od. 11, 13, 32. Hinc et venoste inf. XXXIX, 26, *velut ex diutina siti nimis avidè meram haurientes libertatem*, pro: nimis immoderate utentes libertate, qua diu caruerant; metaphora petita ab intemperantia tam ardentium siti, quam potatorum, qui

merum bibunt, non mixtum aqua vinum, ut frugales. Conf. ad XXXIX, 26, n. 3. — *Mulvium pontem*; vid. ad Tac. Ann. XIII, 47, n. 5. Si verum est, quod Arel. Vict. de Vir. ill. c. 72, et Ammian. Marc. XXVII, 3, scribunt, pontem Mulvium ab Æmilio Scauro structum esse, hic non minus centum annorum proleptis est; Duk. *Continens agmen*; vide ad 1, 29, n. 5. — *Et ut q. audierat*, del. et; Duk.

3. *Submota turba* si sunt ablativi, post *perventum esset* colon ponendum: si nominativi, post *misceretur*; Bauer. — *Inde producti*, in edd. antt. intro-

ducem hostium legionesque occidissent, supplicationem in triduum decrevit : eam supplicationem C. Hostilius prætor pro concione edixit⁴, celebrataque a viris feminiisque est. Omnia templa per totum triduum æqualem turbam habuere; quum matronæ amplissima veste cum liberis, perinde ac si debellatum foret, omni solutæ metu, deis immortalibus grates agerent. Statum quoque civitatis ea victoria⁵ movit, ut jam inde, haud secus quam in pace, res inter se contrahere, vendendo, emendo, mutuum dando, argentum creditum solvendo, auderent. C. Claudius consul quum in castra redisset, caput Hasdrubalis, quod servatum⁶ cum cura attulerat, projici ante hostium stationes, captivosque Afros viuctos, ut erant, ostendi, duos etiam ex iis solutos ire ad Hannibalem, et expromere, quæ acta essent, iussit. Hannibal, tanto simul publico familiarique ictus luctu⁷, *agnoscere se fortunam Carthaginis*⁸, fertur dixisse: castrisque inde motis, ut omnia auxilia, quæ diffusa latius tueri non poterat, in extremum Italiæ angulum Bruttios contraheret, et Metapontinos, civitatem universam, excitos sedibus suis, et Lucanorum qui suæ ditionis erant, in bruttium agrum traduxit.

ducti et inde traducti. Cf. III, 64, n. 2.

4. *Eam supplicationem C. Hostilius pro concione edixit*; vide ad III, 63, n. 2; XXI, 63, n. 1, et XXVI, 27, n. 4. Verba *pro concione* in optimis MSS desiderantur. — *Æqualem turbam*, pacem, eandem, nunquam et nusquam minorem; Bauer.

5. *Statum...movit*; v. XXV, 16, n. 3.

6. *Caput Hasdrubalis, quod servatum*, etc. cf. Sil. XV, 813 sq. Factum Ajæis Oilei apud Homerum comparat Victor. Var. Lectt. XXVII, 22.

7. *Publico familiarique ictus luctu*; vide ad I, 16, n. 2.

8. *Agnoscere se fortunam Carthaginis*; cf. XXVIII, 12; Horat. Od. IV, 4, 49 sq. 69 sq. et ad lib. II. Mitscherl.

T. LIVII PATAVINI HISTORIARUM

AB URBE CONDITA

LIBER XXVIII.

BREVIARIUM.

CAP. I; In Hispania Hasdrubal, Gisgonis filius, concesserat Gades: Magonis autem exercitus multis copiis, tum ex Africa ab Hannone adductis, tum in Celtiberia conscriptis, auctus erat. Adversus eum mittitur M. Silanus. — II; Multis hostibus cæsis Hanno vivus capitur, et Mago ad Hasdrubalem, Celtiberi domos diffugiunt. Itaque Scipio spem debellandi nactus adversus Hasdrubalem pergit, qui exercitum omnem passim dividit in civitates. — III; Hinc Scipio ipse retro vertit iter; et L. Scipio, frater ejus, in his locis relictus, Origin expugnat. — IV; Tum Scipio omnes suas copias in hiberna citerioris Hispaniæ reducit, et ipse concedit Tarraconem. Eodem anno classis romana, cum M. Valerio Lævino proc. ex Sicilia in Africam transmissa, in uticensi carthaginiensi que agro late populationes facit, et repetens Siciliam fugat punicam classem. — V; Eadem ætate P. Sulpicius proc. et Attalus rex, Ætolorum socii, una cum his continuant bellum adversus Philippum, Achæos, Acarnanas, Bœotos et Eubæos. — VI; In Eubœa capiunt Oreum, et Chalcidem oppugnant. — VII; Attalus Opuntem diripit; sed agnine hostium oppressus in naves compellitur regnumque suum repetit, a Prusia infestatum. Sulpicius Æginam recipit classem: et Philippus, captis pluribus Græciæ oppidis, Ægium se ad concilium Achæorum recipit. — VIII; Inde Anticyram, Erythras, Corinthum, Chalcidem, Oreum, Demetriadem trajicit, latoque sociis laborantibus auxilio concedit retro in regnum, ut Dardanis bellum inferat.

— IX; M. Livius et C. Claudius Nero coss. simul triumphant.
 — X; L. Veturius Philo et Q. Cæcilius Metellus creantur consules, amboque jubentur in Brutiis cum Hannibale bellum gerere. Ludi Romani plebeiique. Comitia prætorum. Provinciarum exercituumque divisio. — XI; Prodigia et supplicationes. Ignis in aede Vestæ exstinguitur; cæditurque flagris virgo vestalis. Magna plebis rom. pars in vastatos agros, et placentini cremonensesque cives in colonias, ab aecolis Gallis incursatas desertasque, reducuntur. Consules proficiscuntur in Lucanos. — XII; Hannibal, mirabilior adversis quam secundis rebus, hoc anno neque lacessit Romanos, neque ab iis lacessitur; et nullus in castris ejus fit motus. In Hispania ulteriore Hasdrubal et Mago magnum comparant exercitum, et ad Silpiam consistunt. — XIII; Hinc Scipio ab Tarracone ad Bæculam progreditur, funditque Magonem et Masinissam, qui castra rom. cum omni equitatu aggressi erant. — XIV-XV; Paulo post in atroci pugna vincuntur Pœni, turbati inopinata aciei rom. mutatione et raptim in prælium educti, prius quam cibo corpora firmassent. — XVI; Duces eorum Gades per fugiunt, et Masinissa cum Silano clam congregitur. Ita debellato pulsisque Hispania Pœnis, Scipio Tarraconem redit. — XVII; Mox Scipio et Hasdrubal eodem fere tempore in Africam trajiciunt, ut amicitiam cum Syphace, Masæylorum rege, firment. — XVIII; Ibi Scipio et hospitem et Hasdrubalem, quocum eodem in lecto accumbit, mira comitate facundiaque sibi conciliat, et fœdus facit cum rege. — XIX-XX; Illiturgi et Castulo, quæ civitates ad Pœnos defeecerant, expugnantur a Scipione. — XXI; Ab eodem Carthagine Nova in honorem patris patruique eduntur ludi funebres et munus gladiatorium, in quo omnes, qui ferro certant, sponte et æmulatione ducti vel in gratiam ducis rom. pugnant, neque obscuro tantum generis homines, sed clari etiam illustresque, in his Corbis et Orsua, patruus fratres, de principatu Ibis, civitatis suæ, ambigentes. — XXII-XXIII; Astapa capitur a L. Marcio, ignique absuntur ab ipsis oppidanis accenso, quorum alii fortiter, pugnant perierant, alii uxoribus liberisque obtruncatis rogo se exstructo injecerant. — XXIV; Gravis morbus Scipionis graviorque fama magnas excitat procellas, defectionem Mandonii et Indibilis seditionemque militum in castris ad Sueronem positis, in quibus imperium defertur ad gregarios milites, C. Albium Calpurnum et C. Atrium Umbrum. — XXV; Scipio convalescit, et leniter agendum ratus tribunus

mittit, qui milites placido permulceant sermone, et ad stipendium, quod non datum ad diem questi erant, petendum Carthaginem Novam convenire jubeant. — XXVI; Auctores seditionis xxxv, per idoneos homines perducti in hospitium, vincuntur, et reliquæ multitudini, ad concionem vocatæ, armati circumfunduntur ab tergo. — XXVII-XXIX; Oratio Scipionis et pœna damnatorum in consilio. — XXX; L. Marcius et C. Lælius terra marique Gades petunt, spe a perfugis ostentata hanc urbem proditione recipiendi; — XXXI; sed ea patefacta redeunt Carthaginem; et ad horum discessum non modo respirat Mago, sed etiam spem recuperandæ Hispaniæ nanciscitur, audita Ilergetum rebellionem, quorum principes, Mandonius et Indibilis, jam defectionis pœnam metuentes, in sedetano agro castra ponunt. — XXXII; Scipio multis verbis in perfidiam rebellantium regulorum invehitur, indicitque expeditionem. — XXXIII; Victoria ejus gloriosa, sed non inervata ob loci angustias. — XXXIV; Mandonium supplicem dimittit clementer, et pecuniam tantummodo imperat. — XXXV; Masinissæ cum eo colloquium. — XXXVI; Mago in Italiam trajicere jubetur, et ad Carthaginem Novam appellit classem. — XXXVII; Punit Gaditanos, qui portas redeunti clausuerant, et inde ad Pityusam Baliaresque insulas trajicit. — XXXVIII; Scipio Romam reversus magis tentat triumphi spem, quam petit pertinaciter, et consul creatur cum P. Licinio Crasso pontifice maximo. Prætoria comitia et provinciæ. — XXXIX; Legationes Saguntinorum aliorumque populorum in senatu auditæ. — XL-XLII; Scipioni Africam provinciam petenti contradicit adversaturque Q. Fabius Maximus. — XLIII-XLIV; Hujus orationem ille refutat. — XLV; Altercatione Patrum inde orta tribunisque plebis intercedentibus, quo minus de ea re feratur ad populum, Scipioni decernitur Sicilia permittiturque, ut inde trajiciat in Africam, si id e republica esse censeat. Idem Scipio ludos edit in Hispania votos, et tum voluntarios scribit milites, tum sociorum impensis triginta naves longas instruit armatque. — XLVI; Tum ille in Siciliam, collega in Bruttios, prætoresque in suas quisque provincias proficiscuntur; et, quia ad bellum deest pecunia, quaestores jubentur vendere partem agri campani. Mago classem appellit ad oram Ligurum; et lxxx naves Pœnorum onerariæ circa Sardiniam ab Cn. Octavio capiuntur. In Brutiis Romanos Pœnosque pestilentia, et hos super morbum etiam fames afficit.

I. QUUM transitu Hasdrubalis, quantum in Italiam declinaverat¹ belli, tantum levatæ Hispaniæ viderentur; renatum ibi subito par priori bellum est. Hispanias ea tempestate sic habebant Romani Pœnique: Hasdrubal, Gisgonis filius, ad Oceanum penitus Gadesque concesserat: nostri maris² ora omnisque ferme Hispania, qua in orientem vergit, Scipionis ac romanæ ditionis erat. Novus imperator Hanno, in locum Barcini Hasdrubalis novo cum exercitu ex Africa transgressus Magonique junctus, quum in Celtiberia, quæ media inter duo maria est, brevi magnum hominum numerum armasset; Scipio adversus eum M. Silanum cum decem haud plus millibus militum, equitibus quingentis³, misit. Silanus, quantis maximis potuit itineribus (impediebant autem et asperitates viarum, et angustiae saltibus crebris, ut pleraque Hispaniæ sunt, inclusæ), tamen non solum nuntios, sed etiam famam adventus sui prægressus, ducibus indidem ex Celtiberia transfugis, ad hostem pervenit. Eisdem auctoribus compertum est, quum decem circiter millia⁴ ab hoste abessent, bina castra circa viam, qua irent, esse: lava Celtiberos, novum exer-

CAP. I. 1. *Quantum in Italiam declinaverat* ab Hispaniis (al. *inclinaverat* et *Rhen. inundaverat*) belli, *tantum levatæ Hispaniæ*; translatione a lance sumpta: nam quo graviori pondere lanx altera premitur, eo magis contraria levare videtur; Sigon. Conf. ad III, 16, n. 4.

2. *Nostri maris*, mediterranei. — *Celtiberia media inter duo maria*, Cantabricum et Ibericum.

3. *Cum decem haud plus millibus militum, equitibus quingentis*; vide supra ad librum XXII, cap. 37, n. 2.

— *Impediebant*. In Brancal. Latini cod. legitur *præpediebant*, quod, si plures accederent, non Drakenborchio displiceret. Est enim Livio valde amatum verbum; conf. ad VII, 36; VIII, 38; IX, 6, et 14, al. Ed. — *Ut pleraque Hispaniæ sunt*; conf. ad librum XXI, cap. 57, n. 6. — *Inclusæ* forte del., aut potius leg. *inclusum* vel *inclusos*; Duk. Mox tamen, ut passim, post parentheses positum, et ad eam referendum. — *Indidem*; vide supra ad XXIII, 46, n. 5.

4. *Decem circiter millia*; vide ad

citum, supra novem millia hominum, dextra punica tenere castra. Hæc stationibus, vigiliis, omni justa militari custodia tuta et firma esse: illa altera soluta neglectaque, ut Barbarorum et tironum et minus timentium, quod in sua terra essent. Ea prius aggredienda ratus Silanus, signa quam maxime ad lævam jubebat ferri, necunde ab stationibus punicis conspiceretur. Ipse, præmissis speculatoribus, citato agmine ad hostem pergit.

II. Tria millia ferme aberat, quum haud dum quisquam hostium senserat. Confragosa loca¹ et obsita virgultis tenebant colles: ibi in cava valle atque ob id occulta considerare militem, et cibum capere jubet. Interim speculatores, transfugarum dicta affirmantes, venerunt. Tum, sarcinis in medium conjectis, arma Romani capiunt, acieque justa in pugnam vadunt. Mille passuum aberant, quum ab hoste conspecti sunt, trepidarique repente cœptum: et Mago ex castris citato equo ad primum clamorem et tumultum advchitur. Erant autem in celtibero exercitu² quatuor millia scutati et ducenti equites; hanc justam legionem (et id ferme roboris erat) in prima acie locat: cæteros, levem armaturam, in subsidiis po-

IX, 24, n. 2. — *Dextra parte punica castra tenere* (se), esse, consistere, ut III, 62, et XXXII, 5, n. 9.

Car. II. 1. *Confragosa loca* (vide ad V, 26, n. 1) *et obsita*, etc. forte leg. *obsitos virgultis tenebant colles*, scilicet, hostes: quod etiam Dukerum conjecisse video. Conf. ad I, 14, n. 4. *Obsiti virgultis colles tenebant* (scilicet, regionem; hujus terræ faciem obtinebant), Pnt. Flor. et Cant. prob. Crev. Vocem *collis* a glossatore profectam esse et delendam putat Doer.

2. *In celtibero exercitu*, celtibero,

simplex et gentile pro possessivo, ut *Astur, Maurus, Italus*, Ἑλλήν, Ἀραβ³ et alia, quæ notavi ad Sil. I, 252. Cf. sup. ad XXVII, 24, n. 1. — *Quatuor millia scutati*; vide ad VIII, 8, n. 3; XXVII, 16, n. 2; XXXV, 20, n. 2. *Scutati* duo MSS, prob. Gron. *Scuta* et *scutata* reliqui et edd. ant. *Scutatorum* edd. recent. ex emend. Sabellici. Et hoc et *scutata* substitutum ab iis, quos doctius loquendi genus, a nobis revocatum, offendeat. — *Cæteros, levem armaturam*, Put. Flor. Cant. Lov. 4, 5, et Gaertn. *Cæteram*

suit³. Quum ita instructos educeret castris, vixdum in egressos vallo Romani pila conjecerunt. Subsident Hispani adversus emissa tela ab hoste; inde ad mittenda ipsi consurgunt⁴. Quæ quum Romani conferti, ut solent, densatis exceperissent scutis; tum pes cum pede collatus, et gladiis geri res cœpta est. Cæterum asperitas locorum et Celtiberis, quibus in prælio concurrare mos est, velocitatem inutilem faciebat, et haud iniqua eadem erat Romanis stabili pugnae assuetis; nisi quod angustiae et internata virgulta ordines dirimebant, et singuli binique, velut cum paribus, conserere pugnam cogeantur: quod ad fugam impedimento hostibus erat, id ad caedem eos, velut victos, præbebat. Et jam, ferme omnibus scutatis Celtiberorum interfectis, levis armatura et Carthaginenses, qui ex alteris castris subsidio venerant, perculsi cædebantur. Duo haud amplius millia peditum et equitatus omnis, vix inito prælio, cum Magone effugerunt. Hanno, alter imperator⁵, cum eis, qui postremi, jam profligato prælio, advenerant, vivus capitur. Magonem fugientem equitatus ferme omnis et quod veterum peditum erat sequuti, decimo die in Gadi-

levem a. alii, quos non video cur sequutus sit Gron.

3. In subsidio posuit; vide supra ad II, 20, n. 2.

4. Subsident Hispani.... inde consurgunt; vide ad I, 14, n. 5, et VIII, 8, n. 7. — Quæ quum Romani conferti, ut solent, densatis exceperissent scutis. Duker nota est: « Lips. Poliore. I, 5, scribit, Romanos non nimis sæpe in pugnando testudine usos esse, quin ordines non divellebant, et unum profert exemplum ex Ammiano. Aliud indicant hæc verba Livii ut solent. Mirum tamen est, si hic Romanos usos

erat in præliis, cum tam raro memorari. De oppugnationibus urbium obvia sunt exempla. Sed dici potest, quum in prælio densabantur ordines, ut XXX, 34, XXXIII, 8, et al., simul densata fuisse scuta, atque ita testudinem factam ». Conf. ad V, 5, n. 3. — Pes cum pede collatus, et gladiis geri res cœpta est; vide ad VI, 12, n. 7, et ad Sil. IV, 351 sq. IX, 314-327.

5. Hanno, alter imperator, etc. vide ad Sil. XVI, 23 sq. — Jam profligato prælio; vide supra ad librum III, cap. 50, n. 5.

tanam provinciam ad Hasdrubalem pervenerunt: Celtiberi, novus miles, in proximas dilapsi silvas, inde domos diffugerunt. Peropportuna victoria nequaquam tantum jam conflatum bellum⁶, quanta futuri materia belli (si licuisset eis, Celtiberorum gente excita, et alios ad arma sollicitare populos) oppressa erat. Itaque, collaudato benigne Silano, Scipio spem debellandi, si nihil eam ipse cunctando moratus esset, nactus, ad id, quod reliquum belli erat, in ultimam Hispaniam adversus Hasdrubalem pergit. Pœnus, quum castra tum forte ad sociorum animos in Bætica continendos in fide haberet, signis repente sublatis, fugæ magis, quam itineris modo, penitus ad Oceanum et Gades ducit. Cæterum, quoad continuisset exercitum⁷, propositum bello se fore ratus, antequam freto Gades trajiceret, exercitum omnem passim in civitates divisit⁸, ut et muris se ipsi, et armis muros tuerentur.

III. Scipio ubi animadvertit, dissipatum passim bellum, et circumferre ad singulas urbes arma⁹ diutini magis, quam magni, esse operis, retro vertit iter. Ne tamen hostibus eam relinqueret regionem, L. Scipionem fratrem cum decem millibus peditum et mille equitum ad oppugnandam opulentissimam in iis locis urbem, Oringin Barbari appellabant⁹, mittit: sita in

6. Nequaquam tantum (non tam) jam conflatum bellum, quod oodum magna mollis erat, sollio. oppressum erat, quam materia belli, quod maximum futurum fuisset; vide ad I, 39, n. 4. Mox edd. Basil. a. 1554, et Sigon. mutato verborum ordine quum castra tum forte in Bætica ad sociorum, etc. probb. Duk. et Drak.

7. Quoad contin. exercitum, etc. tum magis sibi timens, quam si di-

misisset; Sigon. — Propositum bellum instar scopi, quem non desineret petere Scipio; Gron.

8. In civitates divisit, alii dimisit; vide ad XXXVII, 45, n. 9.

Car. III. 1. Circumferre ad s. n. arma; vide ad IX, 41, n. 3.

9. Oringin Barbari appellabant; vid. ad XXIV, 42, n. 2. — Sita in Melesimum finibus; Put. Messesium, alii MSS. Messesium, Melesimum, Mesensium,

Melessum finibus est hispanæ gentis; ager frugifer; argentum etiam incolæ fodiunt: ea arx fuit Hasdrubali ad excursionses circa in mediterraneos populos faciendas. Scipio, castris prope urbem positis, prius quam circumvallaret urbem, misit ad portas, qui ex propinquo alloquio animos tentarent, suaderentque, ut amicitiam potius, quam vim, experirentur Romanorum. Ubi nihil pacati respondebatur, fossa duplicique vallo circumdata urbe, in tres partes exercitum dividit; ut una semper pars, quietis interim duabus, oppugnaret. Prima pars quum adorta oppugnare est, atrox sane et anceps prælium fuit: non subire, non scalas ferre ad muros præincidentibus telis facile erat; et jam, qui exerant ad murum scalas, alii furcis ad id ipsum factis detrudebantur³, in alios lupi superne ferrei injecti, ut in periculo essent, ne suspensi in murum extraherentur. Quod ubi animadvertit⁴ Scipio, nimia paucitate suorum exæquatum certamen esse, et jam eo superare hostem, quod ex muro pugnaret; duabus simul partibus, prima recepta, urbem est aggressus. Quæ res tantum pavoris injecti fessis jam cum primis pugnando, ut et oppidani mœnia repentina fuga desererent, et punicum præsidium metu, ne prodita urbs esset, relictis stationibus in

Moncensium, Massensium, Mesensium, Melessum, Mæssessum: unde Ruben. conj. *Massiensium*. Μάσσια χώρα ἀπεκειμένη τοῖς Ταρκαίοις, Steph. Idem et Polybius memorant *Mastiam* πρὸς ταῖς Ἡρακλείαις οὐρίαις. Cf. Drak. ad h. l. Heyn. Opusc. Acad. t. III, p. 60 sq. et Schweigh. ad Polyb. III, 24, n. 2. — *Ea arx fuit Hasdrubali ad excursionses circa faciendas*; vide ad IV, 31, n. 8.

3. *Furcis ad id ipsum factis detrudebantur*

scalis? quæ furcæ δίκρυπτα dicuntur Suidæ. Conf. Lips. Poliorc. V, 1. — *Lupi ferrei*, ferrum in modum forcicis dentatum illigatumque funibus, quo aries potissimum apprehensus avertitur suspenditurve. Ita Veget. IV, 23. Conf. sup. ad XXIV, 34, n. 6; Turneb. Advers. XI, 28; Lips. Poliorc. V, 8, et in Addendis, pag. 651.

4. *Quod ubi animadvertit*, etc. vide ad VI, 8, n. 2.

unum se colligeret⁵. Timor inde oppidanos incessit, ne, si hostis urbem intrasset, sine discrimine, Pœnus an Hispanus esset, obvii passim cæderentur. Itaque, patefacta repente porta, frequentes ex oppido sese ejecerunt, scuta præ se tenentes, ne tela procul conjicerentur; dextras nudas ostentantes, ut gladios abjecisse appareret. Id utrum parum ex intervallo sit conspectum, an dolus aliquis suspectus fuerit, incompertum est. Impetus hostilis in transfugas factus; nec secus, quam adversa acies, cæsi: eademque porta signa infesta in urbem illata; et aliis partibus securibus dolabrisque cædebantur [et refringebantur⁶] portæ, et, ut quisque intraverat eques, ad forum occupandum, ita enim præceptum erat, citato equo pergebat: additum erat et triariorum equiti præsidium. Legionarii cæteras partes pervadunt: direptione et cæde obviõrum, nisi qui armis se tuebantur, abstinerunt. Carthaginienses omnes in custodiam dati sunt: oppidanorum quoque trecenti ferme, qui clauderant portâs: cæteris traditum oppidum, suæ reditæ res. Cecidere in urbis ejus oppugnatione hostium duo millia ferme; Romanorum haud amplius nonaginta.

IV. Læta et ipsis, qui rem gessere, urbis ejus expugnatio fuit; et imperatori⁷ cæteroque exercitui; et speciosum adventum suum; ingentem turbam captivorum præ se agentes, fecerunt. Scipio, collaudato fratre, quum, quanto poterat verborum honore, Car-

5. In unum se colligeret; conf. ad XXVII, 39, n. 2.

6. Et refringebantur verba, in nullo fere MS reperta: unde uncinis inclusi.

— Oppidan. quoque trecenti ferme; Put. CON pro quoque trecenti, quæ

verba in Cant. Flor. Voss. et Hearnii L. 1, plane desiderantur. Hinc oppid. CDX ferme conj. Jac. Gron. et oppid. mille quingenti ferme Deak.

CAP. IV. 1. Et imperatori Scipioni. — Verborum honore; vide ad XXV,

thagini ab se captæ captam ab eo Oringin æquasset, quia et hiems instabat, ut nec tentare Gades, nec disiectum passim per provinciam exercitum Hasdrubalis consecrari posset, in citeriorem Hispaniam omnes suas copias reduxit; dimissisque in hiberna legionibus, L. Scipione fratre Romam misso et Hammone hostium imperatore cæterisque nobilibus captivis, ipse Tarraconem concessit. Eodem anno classis romana, cum M. Valerio Lævino proconsule ex Sicilia in Africam transmissa, in uticensi carthaginiensi que agro late populationes fecit. Extremis finibus Carthaginiensium circa ipsa mœnia Uticæ prædæ actæ sunt. Repetentibus Siciliam classis punica (septuaginta erant longæ naves²) occurrit. Decem et septem naves ex iis captæ sunt, quatuor in alto mersæ. Cætera fusa ac fugata classis. Terra marique victor Romanus cum magna omnis generis præda Lilybæum repetit: toto inde mari pulsus³ hostium navibus, magni commeatus frumenti Romam subvecti.

V. Principio ætatis ejus, qua hæc sunt gesta, P. Sulpicius proconsul et Attalus rex quum Æginæ, sicut ante dictum est¹, hibernassent, Lemnum inde, classe juncta, romanæ quinque et viginti quinqueres, regiae quinque et triginta, transmiserunt. Et Philippus, ut, seu terra seu mari obviam eundum hosti foret, paratus ad omnes conatus esset, ipse Demetriadem ad mare descendit: Larissam diem ad conveniendum exercitui edixit². Undique ab sociis legationes Deme-

17, n. 5. — *Carthagini Novæ*. — *Tentare Gades*; vide ad IX, 35, n. 1. — *Disiectum*; vide ad XXI, 49, n. 3.

2. *LXX erant longæ naves*; vide ad XXI, 17, n. 5.

3. *Toto inde mari pulsus*; multi MSS. *Toto inde mari*. judice Drak.

non minus apte, si hæc verba jungantur cum *subvecti*.

CAP. V. 1. *Sicut ante dictum est*, sup. XXVII, 33. Hoc et seqq. capita 6-8, ad verbum parvo expressa e Polybio, X, 41-43.

2. *Larissam diem ad conveniendum*

triadem ad famam regis convenerunt. Sustulerant enim animos Ætoli, quum ab romana societate, tum post Attali adventum, finitimosque depopulabantur. Nec Acarnanes solum Bæotique, et qui Eubœam incolunt, in magno metu erant; sed Achæi quoque, quos super ætolicum bellum Machanidas etiam lacedæmonius tyrannus, haud procul Argivorum sine positis castris, terrebat: hi omnes suis quisque urbibus, quæ pericula terra marique portendebantur, memorantes, auxilia regem orabant. Ne ex regno quidem ipsius tranquillæ nuntiabantur res: et Scerdilædum Pleuratumque motos esse, et Thracum maxime Mædos, si quod longinquum bellum regem occupasset, proxima Macedoniæ incursuros. Bæoti quidem et interiores Græciæ populi³, Thermopylarum saltum, ubi angustæ fauces coarctant iter, fossa valloque intercludi ab Ætolis, nuntiabant, ne transitum ad sociorum urbes tuendas Philippo darent. Vel segnem ducem tot excitare tumultus⁴ circumfusi poterant: legationes dimittit, pollicitus, prout tempus ac res se daret, omnibus laturum se auxilium. In præsentia, quæ maxime urgebat res, Peparethum præsidium urbi mittit; unde allatum erat, Attalum, ab Lemno classe transmissa, omnem circa urbem agrum depopulatum. Polyphantam cum modica manu in Bœotiam, Menippum item quemdam ex regiis ducibus cum mille peltastis (pelta cætræ⁵ haud dissimilis

exercitui edixit; vide ad XXII, 12, n. 1. — Ab romana societate; vide ad I, 1, n. 5.

3. Interiores Græciæ populi; f. interioris; Gron.

4. Tumultus circumfusi, tumultuosi et minaces, qui undique afferebantur, nuntii; Doer. An potius seditiones et

motus, ubi vis orti? — Prout tempus ac res se daret; conf. ad III, 21, n. 3, et ad Tac. Ann. XV, 13, n. 6. — In Peparethum ins. maris Ægæi mittit præsidium urbi, milites, qui Peparetho urbi præsidio essent.

5. Cum mille peltastis: pelta cætra, etc. vide ad XXI, 21, n. 6. —

est) Chalcidem mittit. Additi quingenti Agrianum, ut omnes insulæ partes tueri possent : ipse Scotussam est profectus ; eodemque ab Larissa Macedonum copias traduci jussit. Eo nuntiatum est, concilium Ætolis Heracleam indictum, regemque Attalum, ad consul-tandum de summa belli, venturum. Hunc conventum ut turbaret subito adventu, magnis itineribus Hera-cleam duxit⁶ : et concilio quidem dimisso jam venit : segetibus tamen, quæ prope maturitatem erant, ma-xime in sinu Ænianum vastatis, Scotussam copias re-ducit. Ibi exercitu omni relicto, cum cohorte⁷ regia Demetriadem sese recipit : inde ut ad omnes hostium motus posset occurrere, in Phocidem atque Eubœam et Peparethum mittit, qui loca alta eligerent, unde

Additi quingenti Agrianum : ita pro Ænianum leg. ex Polyb. cui Ἀγριᾶνες dicuntur II, 65, V, 79, X, 42, populus thracicus, seu panonicus, ad Strymonem fl., a quo diversi *Agræi*, Ἀγραι vel Ἀγραιοί, in Ætolia ; de quibus vid. XXXII, 34 ; Thucyd. III, 106-111 ; IV, 77 ; Palmer. Græc. Antt. IV, 3, et Polyb. XVII, 5, 8, ubi conf. Schweigh.

6. *Heracleam duxit* ; vide ad I, 23, n. 4. *Heraclea* b. l. opp. Phthiotidis in Thessalia prope sinum Maliacum (vide ad XXVII, 30, n. 3) et Thermopylas. Cf. XXXI, 46 pr. XXXIII, 3 ; XXXVI, 22. — *In sinu Ænianum* (cf. ad XXVII, 30, n. 3, et Schweigh. ad Polyb. X, 42) : ita optimi MSS, non Æniano ; nisi malis Æniane (ὁ Αἰνῖον seu Αἰνιᾶν κόπος, vel ὁ Αἰνιᾶνον seu Αἰνιᾶνον κόπος), h. e. in terris circa sinum hunc, ut XXXVII, 6 pr. *In sinum Maliacum* (et *Liris* fl. pro regione circa eum ap. Flor. I, 18, 28, ubi cf. Duk.), terra, non mari, venerat ; Gron. qui etiam

monet, Ænianum recte repositum pro Æneatium XXXIII, 3, et Æneatum XL, 4 pr. pro Ænianum, ut majores Poridis fuerint non Æniane (quia tum nec habuisset quiddam metuen-dum a Philippo, cui nulla eam in gen-tem jurisdictio, nec Thessalonica hab-uitasset et Æneam ad statum sacrifici-um profectus esset), sed Æneates, et ex veteri patria ductis pro su-perstitione antiqua manserint quædam solenois sacra, et ipsis et posteris eo-rum ibi facienda neque loco mutanda, ut Romanis sacra quædam Albæ de-structæ. Variæ autem variis temporib-us fuisse sedes Ænianum : nota b. l. dicuntur falsæ ad sinum Maliacum et contribatos Ætolis adeoque hostes Philippi ; ap. Strab. lib. I, Αἰνιᾶνες εἰ νῦν Αἰνιᾶντικὸς ἕμαρται, sed lib. IX, συνεστὶς τοῖς Εὐρυκηνιαῖς : apud Steph. in Perrhæbis, et apud Plut. in Quæst. Græc. in Molosside. — *Scotussa*, rectius alii *Scotusa* dicitur ; vid. Holsteo, ad Steph.

7. *Cum cohorte regia* et τοῖς ὑλῆ-

editi ignes⁸ apparerent. Ipse in Tisæo (mons est in altitudinem ingentem cacuminis editi) speculam posuit, ut ignibus procul sublatis signum, ubi quid molirentur hostes, momento temporis acciperet: romanus imperator et Attalus rex a Peparetho Nicæam trajecerunt. Inde classem in Eubœam ad urbem Oreum transmittunt, quæ ab Demetriaco sinu Chalcidem et Euripum petenti ad lævam prima urbium Eubœæ posita est. Ita inter Attalum ac Sulpicium convenit, ut Romani a mari, regii⁹ a terra oppugnarent.

VI. Quatriduo post, quam appulsa classis est, urbem aggressi sunt: id tempus occultis cum Platore, qui a Philippo præpositus urbi erat, colloquiis absumptum est. Duas arces urbs habet, unam imminentem mari, altera urbis media est¹: cuniculo inde via ad mare ducit, quam a mari turris quinque tabulatorum, egregium propugnaculum, claudebat. Ibi primo atrocissimum contractum est certamen, et turre instructa omni genere telorum, et tormentis machinisque ad oppugnandam eam ex navibus expositis. Quum omnium animos oculosque id certamen avertisset, porta maritimæ arcis Plator Romanos accepit,

vetæ teste Polyb. X, 42, nisi Livius hos simul ἅπ' ὅσων καὶ περιέλαβεν comprehendendi putavit.

8. Editi ignes alti; mox synonym. sublatis, et cap. 7 præclati. — In Tisæo monte Magnesie in Thessalia. Conf. Schweigh. ad Polyb. X, 42, 8. — Oreus urbs Eubœæ, olim dicta Hestira seu Histia. Incolæ ejus Oritæ (Ὀρίται apud Strab. 10 præ. et Steph.) et Oretani inf. cap. 8, nisi potius ibi Oritarum leg. pro Oritanorum et Oreanorum. Conf. XXXI, 46; Pausan. VII, 4, 7 et 26; Strab. X, p. 683 B. — Chalcis caput Eubœæ, ad Euripum

(de quo vid. cap. seq.); quæ nunc, ut et ipsa Eubœa, Negroponte dicitur. Chalcidem, Demetriadem et Corinthum πίδαξ Ἑλληνικῆς, compedes Græciæ, appellabat Philippus; vid. Polyb. XVII, 11; XVIII, 28. — Ab Demetriaco sinu, qui non alibi memoratur. Malia conj. Duker. Conf. Index.

9. Romani a mari, regii, hoc est, Attali milites, etc.

CAP. VI. 1. Altera urbis media est Put. Flor. et pauci alii pro vulg. medio. Cf. XLII, 58, et ad Sil. I, 307. — Avertisset; vide ad VI, 23, n. 4.

momentoque arx occupata est. Oppidani, pulsi inde in mediam urbem, ad alteram tendere arcem; et ibi positi erant, qui fores portæ objicerent: ita exclusi in medio cæduntur capiunturque. Macedonum præsidium conglobatum sub arcis muro stetit; nec fuga effuse petita, nec pertinaciter prælio inito. Eos Plator, venia a Sulpicio impetrata, in naves impositos ad Demetrium Pluthiotidis exposuit: ipse ad Attalum se recepit. Sulpicius, tam facili ad Oreum successu elatus, Chalcidem inde protenus victrici classe petit; ubi haudquaquam ad spem eventus respondit². Ex patienti utrimque coactum in angustias mare speciem intuenti primo gemini portus in ora duo versi præbuerit: sed haud facile alia infestior classi statio est; nam et venti ab utriusque terræ præaltis montibus subiti ac procellosi se dejiciunt, et fretum ipsum Euripi³ non septies die, sicut fama fert, temporibus statis reciprocatur; sed temere in modum venti, nunc huc, nunc illuc verso mari, velut monte præcipiti devolutus torrens rapitur. Ita nec nocte, nec die quies navibus datur. Quum classem tam infesta statio accè-

— *Fuga effusa petita*; vid. I, 25, n. 7.

2. *Ad spem eventus respondit*; vide ad IX, 15, n. 2. — *Ex patienti*, quum antea late pateat. — *Infestior*; vide ad I, 7, n. 7.

3. *Fretum ipsum Euripi*, Euripus (golfo di Negroponte) fretum inter Bœotiam et Eubœam, angustissimum inter Aulidem ac Chalcidem, ibique olim in bellu Pelop. ab Eubœensibus, quum ab Atheniensibus ad Thebanos descivissent, aggere et ponte junctum, ne insula ab Atheniensibus expugnaretur: quæ fauces angustæ septies quovis die ac nocte ab utroque mari reciproco motu impelli agitarique crede-

bantur. Conf. XXXI, 22 sq. XXXV, 37, 50; XLV, 27; Strab. I, 55 (ubi vid. Cesaub.), et IX, 2, 8, p. 403, al. 614; Wessel. ad Diodor. XIII, 47; Mela, II, 7; Plin. II, 97; IV, 7, 22; Lucan. V, 234 sq. Pocockii Itin. I, III, p. 223, ed. 1792. Aggerem uni tantum navigio intercursum concessisse, et canali ad naves transmittendas interstinetum, γερύρα διπλῆρα, ponte duorum jugerum fuisse junctum, tradunt Diodor. et Strabo. — *In modum venti*, ad arbitrium venti; Glar. Ut ventus fere, qui pariter non statis temporibus, sed temere statim immittit et reprimere solet; Doer.

pit, tum et oppidum, alia parte clausum mari, alia ab terra egregie munitum⁴ præsidioque valido firmatum, et præcipue fide præfectorum principumque, quæ fluxa et vana apud Oreum fuerat, stabile atque inexpugnabile fuit. Id prudenter, ut in temere suscepta re, Romanus fecit, quod, circumspectis difficultatibus, ne frustra tempus tereret, celeriter abstulit incepto, classemque inde ad Cynum⁵ Locridis⁵ (emporium id est urbis Opuntiorum mille passuum a mari sitæ) trajecit.

VII. Philippum et ignes ab Oreo editi¹ monuerant, sed serius Platoris fraude e specula elati: et impari maritimis viribus haud facilis erat in insulam classi accessus: ita res per cunctationem omissa. Ad Chalcidis auxilium, ubi signum accepit, impigre est motus: nam et ipsa Chalcis, quanquam ejusdem insulæ urbs est, tamen adeo arcto interscinditur freto, ut ponte continenti jungatur, terraque aditum faciliorem, quam mari, habeat. Igitur Philippus, dejecto præsidio² fusisque Ætolis, qui saltum Thermopylarum insidebant, quum ab Demetriade³ Scotussam, inde de

4. Ab terra egregie munitum; vide ad VIII, 17, n. 5. Mox firmatum, præcipue fide p. p., quæ fluxa (vide ad VII, 29, n. 3) et vana a. O. fuerat, stabili inezp. f. conj. Gron.

5. Ad Cynum Locridis oppidum, emporium et navale urbis Opuntiorum, Opontis, capitis Locrorum, ex adverso Eubœæ, mille pass. a mari sitæ. Cf. Strab. IX, p. 293, sl. 425; Pausan. X, 1, et Stephan. Ἀπὸ τοῦ δι θαλάσσης πρὸς ποντικαῖς σταδίοις, Strab. quæ duo ferme millia passuum sunt. Hipe Duk., Wessel. ad Antoninū Itin. p. 327, et Drak. suspicantur, Livium scripisse M. P. II, vel M M pas-

sum, hoc est, duo millia passuum.

CAP. VII. 1. Ignis ab Oreo editi (vid. ad cap. 5, not. 8) monuerant, sc. obsideri Oreum; Sigon. — Chalcis ejusdem insulæ, Eubœæ, urbs est, cujus Oreus.

2. Dejecto præsidio ex saltu fusisque Ætolis, qui ipsi fuere hoc præsidium; vid. ad II, 42, n. 7, et XXI, 49, n. 3. Ceteram nihil h. l. desideratur in sermonis connexionē, sed interponitur igitur, quia narratio expeditionis philippicæ interrupta erat descriptionē situs Chalcidos; Gron. Verba quum ab Demetriade.... profectus ante illa dejecto præsidio, etc. ponenda putabat

tertia vigilia profectus, trepidos hostes Heracleam compulisset, ipse uno die Phocidis Elatiam³ millia amplius sexaginta contendit. Eodem ferme die ab Attalo rege Opuntiorum urbs capta diripiebatur: concesserat eam prædam regi Sulpicius, quia Oreum paucos aute dies ab romano milite, expertibus⁴ regis, direptum fuerat. Quum romana classis eo se recepisset, Attalus, ignarus adventus Philippi, pecuniis a principibus exigendis terebat tempus. Adeoque improvisa res fuit, ut, nisi Cretensium quidam, forte pabulatum ab urbe longius progressi, agmen hostium procul conspexissent, opprimi potuerit. Attalus inermis atque incompotitus cursu effuso mare ac naves petit; et molientibus ab terra naves Philippus supervenit, tumultumque etiam ex terra nauticis præbuit. Inde Opuntem rediit, deos hominesque accusans, quod tantæ rei fortunam⁵ ex oculis prope raptam amisisset. Opuntii quoque ab eadem ira increpiti, quod, quum trahere obsidionem in adventum suum

Crev. — Non indigna sunt ad quæ animum attendas, verba Crev. ad hunc locum. Ipsi enim hic quoque videtur, ut sæpius alibi, traiectione vocum peccatum. Philippus supra cap. 5, dicitur exercitum omnem Scotussæ reliquissæ, ipse cum cohorte regia Demetriadem se recepisse. Inde igitur primum ad Scotussam redit; mox tertia vigilia profectum observat Livius ut intelligatur Philippus copias quam celerrime exivisse. Denique raptim eas agit ad Thermopylarum saltum, et Ætolorum præsidium findit. Hæc omnia læce clariora erunt tabulam geographicam insipientibus. En.

3. *Phocidis* (urbem maximam) *Elatiam*, seu *Elateam*. *Phocidis* bene addicitur, quoniam *Ελάτεια* fuit oppi-

dum et *Phocidis* (cf. XXXII, 18), et *Thessaliæ*; de quo vid. XLII, 54. — *Millia amplius sexaginta*; vide ad II, 64, n. 5, et IX, 24, n. 2.

4. *Expertibus regis*, Attali militibus, scilicet prædæ. — *Quum romana classis a Chalcide eo se recepisset*, sc. Cynum Locridis, ubi in statione erat, ut faveret Attalo Opuntem capienti; Gron. Conf. cap. 6 extr. Raste: sed forte Cynum leg. pro eo, ne subiectum nimis remotum sit, et quia Oreum pro eo exhibent quidam MSS et edd. vett., vel tò eo referendum ad *Opuntiorum urbem*, cuius navale fuit Cynus. — *Mol. ab terra naves*; vid. VI, 11, n. 5.

5. *Tantæ rei fortunam*, sc. vivum capiendi Attalium. — *Ab eadem ira increpiti*; vide ad I, 1, n. 5.

potuissent, viso statim hoste, prope in voluntariam deditionem concessissent. Compositis circa Opuntem rebus, Toronem est profectus⁶. Et Attalus primo Oreum se recepit: inde, quum fama accidisset⁷, Prusiam Bithyniæ regem in fines regni sui transgressum, omissis rebus atque ætolico bello, in Asiam trajecit; et Sulpicius Æginam classem recepit⁸, unde initio veris profectus erat: Haud majore certamine, quam Opuntem Attalus ceperat, Philippus Toronem cepit: incolebant urbem eam profugi ab Thebis⁹ Phthioticis. Urbe sua capta a Philippo, quum in fidem Ætolorum perfugissent, sedem eis Ætoli eam dederant urbis vastata ac desertæ priore ejusdem Philippi bello. Tum ab Torone, sicut paulo ante dictum est, recepta profectus, Tritonon et Drymas¹⁰, Doridis parva atque

6. *Toronem est profectus, oppid.* Macedoniæ ad sinum Toronæum, sen Toronaicum aut Mecybernæum, cujus os duo premunt promontoria, Derris et Canastrum, sen Canastræum, quod et *Pallenes* peninsulae, scil. promontorium dicitur XXXI, 45 extr. (ubi etiam *Toronæ promontorium* memoratur, scil. *Ampelas*, supra *Derris*, ex adverso *Torones* seu *Toronæ*, Ἀμπελάς ἀπὸς αὐτῆς apud Ptol. et Ἀμπελάς ἡ Τορωναία ἀκρὴ ap. Herod. VII, 122.) Sed hoc opp. nimis distat ab *Opunte*: unde intpp. jam bene conjecerunt *Thronium*, caput Loërorum Epiene-midiorum ad Buagrium fl. Mox pro se recepit in omnibus fere MSS legitur est *profectus* inepta eorumdem verborum repetitione. Hinc recte, opinor, utrumque correctoribus tribuit Gron. et Livium scripsisse putat: *Et Attalus primo Oreum; inde in Asiam trajecit; Sulpicius, etc.*

7. *Quum fama accidisset; vide ad XXI, 10, n. 15. — Omissis rebus,*

quas nunc gerebat. Cf. ad III, 46, n. 7. Romanis quidam MSS addunt et edd. ante Drak.

8. *Æginam classem recepit; vide ad XXVI, 6, n. 4.*

9. *Ab Thebis Phthioticis* in Thesialia Thebæ Phthiotice, Θεωτιδίας, sen Phthiæ, Φθίας, et Thessaliam postea dictæ *Philippopolis*, quæ diversa est a *Philippopoli* Thraciæ in Odrysiæ. Cf. XXXII, 33; XXXIII, 5; XXXIX, 25, 33; Polyb. V, 99, 100 (ubi vid. Schweigh.); XVII, 3, 8; XVIII, 2, 20; XXIV, 6; Diodor. XXVI, Ecl. 7, ubi vid. Wessel. — *Urbis, se. sedem.*

10. *Tritonon et Drymas*: in optimis MSS. *Uthronon, Uthuronon, Uthoronon*, et *Drumias, Drymias*; unde *Tethronion* seu *Tithronion* et *Drumiam* suspicari possis. Τηθρώνιον dicitur Pausan. X, 3 et 33. Τηθρώνιον Herodot. VIII, 33. Τρίτωνες Steph. *Tithrone* Plin. IV, 3. Δρυμία Steph. Δρυμαία Pausan. et Plin. II. II. Δρυμῆ;

ignobilia oppida, cepit. Inde Elatiam, jussis ibi se opperiri Ptolemæi Rhodiorumque legatis, venit: ubi quum de finiendo ætolico bello ageretur (affuerant enim legati nuper Heracleæ concilio¹¹ Romanorum Ætolorumque), nuntius affertur, Machanidam Olympiorum solenne ludicrum¹² parantes Eleos aggredi statuisse. Prævertendum id ratus, legatis cum benigno responso dimissis, *se neque causam ejus belli fuisse, nec moram (si modo æqua et honesta conditione liceat) paci facturum* cum expedito agmine profectus per Bœotiam, Megara atque inde Corinthum descendit; unde, commeatibus sumptis, Philiunta Pheneumque petit. Et jam, quum Heræam venisset, audito, Machanidam, fama adventus sui territum, refugisse Lacedæmonem, Ægium se ad concilium¹³ Achæorum recepit: simul classem punicam, ut mari quoque aliquid posset¹⁴, accitam, ibi ratus se inventurum. Paucis ante diebus in Phoceas trajecerant Pœni: inde portus Acarnanum petierant, quum ab Oreo profectum Attalum Romanosque audissent, veriti ne ad se ire-

Herod. l. c. Conf. Palmerii Græc. Ant. VI, 15. Cæterum hæc duo oppida ab aliis Phocidi tribuuntur, et Doridi sola Tetrapolis dorica, Erineon, Boion, Cytinion et Pindus, quibus a quibusdam Cyphas adjungitur. — *Elatiam* seu Elateam, Ἐλάτειαν, maximam Phocidis urbem; vid. Pausan. I, 20; VII, 15; VIII, 4; X, 18, 34.

11. *Nuper Heracleæ concilio*, etc. conf. cap. 5.

12. *Olymp. solenne ludicrum*, etc. vide ad XXVII, 35, n. 3. — *Megara atque inde Corinthum*; vide supra ad XXIV, 30, n. 6.

13. *Ægium ad concilium Achæorum*; vide ad XXVII, 30, n. 3.

14. *Ut mari quoque aliquid posset*;

conf. ad V, 33, n. 5. Mox pro *Phoceas* MSS. *deuaces*, *deuacas* et *denacas*. Scribe *Echinades* (seu *Echinadas*): nam *Phocæa* (non *Phocææ*) hinc longe, ut et *Phocæ* in *Œtæo* sinu: fuerant nimirum Pœni in statione apud Ægium ex conducto expectantes Philippum; sed audito, discessisse Romanos et Attalum ab Oreo Euboræ, veriti, ne ad (adversus) se iretur, et intra Corinthiaci sinu angustias coerciti caperentur, transierant ex illis claustris in Echinades, inde in portus Acarnanum; Gron. In *Oxæas* conj. Crev. et inde *Oxæas* Drak. quæ est insula ex Echinadum numero; v. Strab. VIII, 351, et Cellar. Geogr. Ant. II, 14, p. 798. — *Ad se iretur*, in MS.

tur, et intra Rhium (fauces eæ sunt Corinthii¹⁵ sinus) opprimerentur.

VIII. Philippus mœrebat quidem et angebatur, quum ad omnia ipse raptim isset, nulli tamen se rei in tempore occurrisset², et rapientem omnia ex oculis elusisse celeritatem suam fortunam. In concilio autem, dissimulans ægritudinem, elato animo disseruit, testatus deos hominesque, *se nullo loco, nec tempore defuisse³, quin, ubi hostium arma concrepuissent, eo, quanta maxima posset celeritate, tenderet: sed vix rationem iniri posse, utrum ab se audacius, an fugacius ab hostibus geratur bellum. Sic ab Opunte Attalum, sic Sulpicium a Chalcide, sic eis ipsis diebus Machanidam e manibus suis elapsum. Sed non semper felicem esse fugam: nec pro difficili id bellum habendum, in quo, si modo congressus cum hostibus sis, viceris. Quod primum esset, confessionem se hostium habere, nequaquam pares esse sibi: brevi et victoriam haud dubiam habiturum, nec meliore eventu eos secum, quam spe, pugnatuos. Læti regem socii audierunt: reddidit inde Achæis Heræam et Triphyliam³. Alipheram autem Megalopolitis, quod suorum*

Lov. 5 et Gaertn. in se iretur, ut 11, 6, non improb. Drak. ut infestus simul animus significetur. Cf. eum ad IX, 43, 18, et Heins. ad Ovid. Her. III, 136.

15. Rhium; fauces Corinthii sinus; vide ad XXVII, 29, u. 6.

CAP. VIII. 1. Nulli tamen se rei occurrisset; vide ad XXI, 61, n. 1. — Rapientem omnia ex oculis, etc. conf. cap. præc. — Vide omnia quæ de hoc bello acutissime judicat Montesquieu, *Grandeur et Décadence des Romains*, cap. 5. En.

2. Se nullo loco, nec tempore (al. nulli et tempore) defuisse, scil. rei ge-

rendæ aut occasione; Gron. Conf. ad III, 46, n. 3. — *Eo tenderet*; vid. ad IV, 19, n. 1.

3. Reddidit inde Achæis Heræam et Triphyliam: Arcadiæ illa urbs, hæc regio, inter Elidem et Messeniam, sic dicta a tribus φύλαις in unum coalitis (vid. Strab. VIII, p. 337, et Steph.), aut a Triphylo, Arcadiæ filio; vid. Polyb. IV, 77 (ubi conf. Schweigh.); XVIII, 25, 30. E quibus etiam locis patet, Heræam Triphyliamque modo Eleis, modo Achæis concessas fuisse. Alipheram autem; Ἀλίσφιαν seu Ἀλίσφιαν, a Lydiada tyranno megalopo-

fuisse finium satis probabant, restituit. Inde, navibus acceptis ab Achæis (erant autem tres quadriremes et biremes totidem), Anticyram trajecit. Inde quinqueremibus septem et lembis viginti amplius, quos, ut adjungeret Carthaginiensium classi, miserat in Corinthium sinum, profectus ad Erythras Ætolorum⁴, quæ prope Eupalium sunt, excensionem fecit. Haud fefellit Ætolos; nam hominum quod aut in agris, aut in propinquis castellis Potidaniæ atque Apolloniæ fuit, in silvas montesque refugit. Pecora, quæ inter festinationem abigi nequierant, sunt direpta et in naves compulsa. Cum his cæteraque præda, Nicia prætor Achæorum⁵ Ægium misso, quum Corinthum petisset, pedestres inde copias per Bœotiam terra duci jussit. Ipse, ab Cenchreis⁶ præter terram atticam super Su-

litano Eleis a. U. 534, permittendo concessam (vid. Polyb. IV, 77 extr.), Megalopolitis restituit; conf. XXXII, 5, n. 4, ubi male Eleis legi pro Megalopolitis jam monuit Gron. Ejsadem Arcadiæ urbes fuere Aliphera et Megalopolis, Μεγαλόπολις, sed plerumque ἡ Μεγάλη πόλις, sic dicta, quoniam Epaminondæ auspiciis, paucis post pugnam Leuctricam mensibus, Olymp. CIII, 1, condita est, XL vicis oppidisque, e quibus et Aliphera fuit, in unam magnam urbem contractis; vid. XXXII, 5; Pausan. VIII, 26, 27, 33; Polyb. IV, 77, 78; Wessel. ad Diod. XV, 72. Megalopolitis, gr. οἱ Μεγαλοπολίται, al. Megalopolitani. — Quod suorum fuisse finium; vide ad XXI, 30, n. 5. Τὸ quod delendum, sicut leg. quam vel qui; Gron. Sed quod est conjunctio, et post fuisse suppl. eam.

4. Ad Erythras Ætolorum prope Narpactum in Locride et Corinthiacum

sinum, ubi etiam fuerunt Pylene et Eupalium, Εὐπάλιον apud Strab. X, p. 310. Εὐπάλιον dicitur Thucyd. et Εὐπάλια Steph. a quibus Locridi attribuitur. Ἐρυθρὰ πόλις Ἰώνων (conf. XXXVII, 27) καὶ Λιένης καὶ Λόκριδος καὶ Βοιωτίας καὶ Κύπρου, Steph. — Excensionem fecit; vid. ad VIII, 17, n. 5. — Potidania, opp. Ætolizæ apud Stephan. et Thucyd. 3.

5. Nicia prætor Achæorum, cui anno seq. successit Philopœmen, cuius primam prætoram, in qua Machanidam in prælio ad Mantineam occidit (vid. ad Polyb. XI, 10 sq.), prætermisit Livius, ut et res a Græcia per biennium gestas, ad quas demum XXIX, 12, redit, quia a Romanis eas tam diu neglectas dicit.

6. Ab Cenchreis: Cenchræ Corinthiorum navale et portus, seu emporium, ad sinum Saronicum, ut Lecharum ad Crisæum seu occidentalem. Cf. XXII, 17, 19, 23; Strab. VIII,

nium navigans, inter medias prope hostium classes, Chalcidem pervenit. Inde, collaudata fide ac virtute, quod neque timor, neque spes flexissent eorum animos, hortatusque in posterum, ut eadem constantia permanerent in societate, si suam, quam Oritanorum atque Opuntiorum, fortunam⁷ mallent, ab Chalcide Oreum navigat, principumque iis, qui fugere capta urbe, quam se Romanis tradere, maluerant, summa rerum et custodia urbis permissa, ipse Demetriadem ab Eubœa, unde primo ad opem ferendam sociis profectus erat, trajecit. Cassandrea⁸ deinde centum navium longarum carinis positis, contractaque ad effectum ejus operis multitudine fabrorum navalium, quia res in Græcia tranquillas et profectio Attali fecerat, et in tempore laborantibus sociis latum ab se auxilium, retro in regnum concessit, ut Dardanis bellum⁹ inferret.

IX. Extremo æstatis ejus, qua hæc in Græcia gesta sunt, quum Q. Fabius Maximi¹ filius legatus ab

p. 162; Pausan. II, 1, 2; Wasse ad Thucyd. VIII, p. 513. — *Super Sunium*, Atticæ prom. vide ad XXXI, 47, n. 3.

7. *Quam Oritanorum* (vide ad c. 5, n. 8) *atque Opuntior. fortunam*, etc. conf. cap. 6 et 7.

8. *Cassandrea* in Macedonia, quæ olim dicta Potidea, et deinde Cassandrea seu Cassandra a Cassandro rege, qui eam auxit aut instauravit; vide ad XLIV, 11. — *Navium edificandarum carinis, fundamentis, positis*, ut c. 45 extr. apud Plant. Mil. gl. III, 3, 41, et Curt. X, 1, 19.

9. *Ut Dardanis bellum inferret*; cf. XXVII, 32, 33. In MSS *dicionis* et *Sicionis* pro *Dardanis*; unde Jac. Gron. conj. *Sintitis*. Conf. ad librum

XLII, cap. 51, et lib. XLIV, cap. 46.

CAT. IX. 1. Q. Fabius Maximi Verucosi Cunctatoris filius: ita MS Gud. recte. Maximi P. Pat. et Flor. Maximus P. plerique MSS; unde perperam edd. ante Drakenb. Maximus pater et prætor. Sed quis filiorum Maximi h. l. innuitur? nam duo illi fuere ejusdem prænominis; quod non sine exemplo esse, docent Drak. ad IV, 36, n. 5; Duker. ad XXXIII, 42, n. 7; Manut. ad Cic. ad Div. VIII, 8. Utrum major? de quo vid. XXIV, 9, 12, 43-46; XXVII, 29. An minor? de quo vid. XXX, 26; XXXIII, 42. Haud dubie ille potius, quam hic, et ex Cic. Cat. 4, et Plut. Fabio: constat quidem, eum ante patrem, non vero, quod vulgo putant, jam ante hæc legationem

M. Livio consule Romam ad senatum nuntiasset, consulem satis praesidii Galliae provinciae credere L. Porcium cum suis legionibus esse, decedere se inde ac deduci exercitum consularem posse, Patres non M. Livium tantum redire ad Urbem, sed collegam quoque ejus C. Claudium jusserunt. Id modo in decreto interfuit, quod M. Livii exercitum reduci, Neronis legiones Hannibali oppositas manere in provincia jusserunt. Inter consules ita per literas convenit, ut, quemadmodum uno animo rempublicam² gessissent, ita, quanquam ex diversis regionibus convenirent, uno tempore ad Urbem accederent; Præneste qui prior venisset, collegam ibi opperiri jussus. Forte ita evenit, ut eodem die ambo Præneste venirent: inde praemisso edicto, ut triduo post frequens senatus ad ædem Bellonæ adesset³, omni multitudo obviam effusa, ad Urbem accessere. Non salutabant modo universi circumfusi, sed, contingere pro se quisque victrices dextras consulum cupientes, alii gratulabantur, alii gratias agebant, quod eorum opera incolumnis respublica esset. In senatu quum more omnium imperatorum, expositis rebus ab se gestis⁴, postulassent, *ut pro republica fortiter feliciterque administrata⁵, et diis immortalibus haberetur honos, et*

mortuum esse; conf. Duk. Suspiceret, Maximo præter hos tertium fuisse filium, eamque h. l. memorari. Sed tribus filiis idem fuisse prænomen, vix crediderim. — *Legatus ab M. Livio eos*, vide ad X, 14, n. 2.

2. *Rempublicam gessissent*; vide ad II, 64, n. 3.

3. *Senatus ad ædem Bellonæ adesset*; vide ad X, 23, n. 12, et XXVI, 21, n. 1. — *Contingere victrices, victorum, dextras consulum cupientes*;

conf. ad XXV, 16, n. 8. A MSS abest *ut contingere*, et sic forte *beg. cupientes, seu tangentes, seu rapientes*; Gron.

4. *Expositis rebus ab se gestis, etc.* vide ad XXVI, 21, n. 1.

5. *Pro republica administrata* (vide ad II, 64, n. 3) *fortiter feliciterque*; ita passim de imperatoribus, ut *fortiter et fideliter* de legatis, militibus, sociis; vid. Gron. et Drak. Notat Creverius exempla in utramque rem ex hoc uno capite colligi posse. Consules

ipsis triumphantibus Urbem inire liceret; Se vero ea, quæ postularent, decernere, Patres, merito deorum primum, dein, secundum deos, consulum, responderunt; et supplicatione amborum nomine⁶ et triumpho utrique decreto, inter ipsos, ne, quum bellum communi animo gessissent, triumphum separarent, ita convenit, ut, quoniam et in provincia M. Livii res gesta esset, et eo die, quo pugnatum foret, ejus forte auspiciu fuisset⁷, et exercitus livianus deductus Romam venisset, Neronis deduci non potuisset de provincia, ut M. Livium, quadrigis Urbem ineuntem, milites sequerentur, C. Claudius equo sine militibus inveheretur. Ita consociatus triumphus, quum utrique, tum magis ei, qui, quantum merito anteibat, tantum honore collegæ cesserat, gloriam auxit: illum equitem aiebant sex dierum spatio transcurrisse longitudinem Italiae⁸, et eo die cum Hasdrubale in Gallia signis collatis pugnasse, quo eum castra adversus sese in Apulia posita habere Hannibal credidisset. Ita unum consulem pro utraque parte Italiae adversus duos duces, duos imperatores⁹, hinc consilium suum, hinc corpus opposuisse. Nomen Neronis satis fuisse ad continendum castris Hannibalem: Hasdrubalem vero, qua alia re, quam adventu ejus, obrutum atque

triumphum postulant pro administrata fortiter feliciterque republica; ut in fine hujus capituli commemorant quam fortifideliqne duorum legatorum opera usi sint. Ed.

6. *Supplicatione amborum nomine decreta*, quæ jam ante, allata a legatis nuntio victoriæ, in triduum decreta et celebrata fuerat (vid. XXVII, 51): quod raro videtur bis factum; Duk. — *In provinciam M. Livii*; vide ad II, 40, n. 9.

V.

7. *Ejus forte auspiciu fuisset*; vid. II, 5, n. 11. — *Et exercitus livianus deductus de provincia Romam venisset, Neronis deduci non potuisset de provincia*, etc. tertia causa; de qua vide ad XXVI, 21, n. 1 et 2. Duplicatur h. l. ut; de quo vide supra ad XXII, 11, n. 2.

8. *Ilum equitem transcurrisse longitudinem Italiae*, h. e. equo, ut mox etiamsi pedes incedat pro pedibus.

9. *Duos duces, duos imperatores*;

23

extinctum esse? Itaque iret alter consul sublimis curru multijugis, si vellet, equis : uno equo per Urbem verum triumphum vehi; Neronemque, etiam si pedes incedat, vel parta eo bello, vel spreta eo triumpho gloria, memorabilem fore. Hi sermones spectantium Neronem usque in Capitolium prosequuti sunt. Pecuniam in aerarium tulerunt sestertium¹⁰ tricies, octoginta millia aëris. Militibus M. Livius quinquagenos senos asses divisit : tantundem C. Claudius absentibus militibus suis est pollicitus, quum ad exercitum redisset. Notatum, eo die plura carmina militaribus jocis in C. Claudium, quam in consulem suum, jactata¹¹ : equites L. Veturium et Q. Cæcilium legatos magnis tulisse laudibus, hortatosque esse plebem, ut eos consules in proximum annum crearent : adjecisse equitum prerogativæ¹² auctoritatem consules, postero die in concione, quam forti fidelique duorum principum legatorum opera usi essent, commemorantes.

X. Quum comitiorum tempus appeteret, et per dictatorem comitia haberi placuisset, C. Claudius consul M. Livium collegam dictatorem dixit; Livius

vide supra ad X, 35, n. 9. — *Ferum triumphum*, virum eo vere dignum, vere triumphantem.

10. *Pecuniam in aerarium tulerunt sestertium tricies*, h. e. CXXXVI talenta minus quatuor millibus nummo. (Creverina æstimat 125 talenta, quæ dant marcas argentæ nostratæ 11718, cum uncis sex; quibus si addas marcas 125, quæ affluunt ex octoginta millibus aëris gravis, tota summa erit marcarum argentæ nostratiæ, 11843 cum sex uncis. Ea.) At Polyb. XI, 3, αἱ πλείους τῶν τριακείων ταλάντων, unde forsitan non XXX notatum fuit, sed LXXX, quod est octagies : eo enim CCCXXX talenta.

XX tunc; Gronov. Mox pro LVVV millia aëris in MS Mur. DCCC m. æ., et in Hearnii D reperitur DCCCC m. æ. Petizon. in Diss. de Ære gravi, § 19, monet, in hoc triumpho primum sestertios, simulque multo majorem argentum, quam aëris summam, a Livio memorari, ejusque rei causam esse, quod jam tunc usus argentî præire in commerciis invalescere ceperit.

11. *Carmina militaribus jocis in C. Claudium jactata*; vide ad II, 12, n. 7; II, 45, n. 6; III, 29, n. 3, et IV, 20, n. 1.

12. *Equitum prerogativæ*; vide ad III, 51, n. 3.

Q. Cæcilium magistrum equitum. A M. Livio dictatore creati consules L. Veturius, Q. Cæcilius; is ipse, qui tum erat magister equitum. Inde prætorum comitia habita: creati C. Servilius, M. Cæcilius Metellus, Ti. Claudius Asellus, Q. Mamilius Turinus, qui tum ædilis plebis erat. Comitibus peffectis, dictator, magistratu abdicato dimissoque exercitu, in Etruriam provinciam ex senatusconsulto est profectus ad quaestiones habendas¹, qui Etruscorum Unbrorumve populi defectionis ab Romanis ad Hasdrubalem sub adventum ejus consilia agitassent, quique eum auxiliis, aut commeatu, aut ope aliqua juvissent. Hæc eo anno domi militiæque gesta. Ludi Romani ter toti instaurati ab ædilibus curulibus, Cn. Servilio Cæpione, Ser. Cornelio Lentulo. Item ludi plebei semel toti instaurati² ab ædilibus plebis, M. Pomponio Mathone, et Q. Mamilio Turino. Tertiodecimo anno punici belli, L. Veturio Philone et Q. Cæcilio Metello consulibus, Bruttii ambobus, ut cum Hannibale bellum gererent, provincia decreta. Prætores exinde sortiti sunt, M. Cæcilius Metellus urbanam, Q. Mamilius peregrinam, C. Servilius Siciliam, Ti. Claudius Sardiniam. Exercitus ita divisi: consulum alteri, quem C. Claudius prioris anni consul, alteri, quem Q. Claudius præprætor (eæ binæ legiones erant) habuisset exercitum. In Etruria duas volonum legiones a C. Terentio præpræto M. Livius præconsul, cui prorogatum in annum imperium erat, acciperet: et Q. Mamilio, ut, collegæ jurisdictione tradita, Galliam cum exercitu, cui L. Porcius præprætor præfuera³, obtineret, decretum est; jussusque populari agros Gallorum, qui

CAP. X. 1. *Ad quaestiones habendas*; vide ad II, 29, n. 3.

2. *Ludi plebei semel instaur.*, etc.

vide ad II, 36, n. 1. — Toti, enim omni solemnitate; Doer.

3. *Cui L. Porcius præprætor præ-*

ad Pœnos sub adventum Hasdrubalis defecissent. C. Servilio cum cannensibus duabus legionibus⁴, sicut C. Mamilius tenuerat, Sicilia tuenda data. Ex Sardinia vetus exercitus, cui A. Hostilius præfuerat, deportatus: novam legionem, quam Ti. Claudius trajiceret secum, consules conscripserunt. Q. Claudio, ut Tarentum⁵, C. Hostilio Tubulo, ut Capuam provinciam haberet, prorogatum in annum imperium est. M. Valerius proconsul, qui tuendæ circa Siciliam maritimæ oræ præfuerat, triginta navibus C. Servilio præbitis, cum cætera omni classe redire ad Urbem jussus.

XI. In civitate tanto discrimine belli sollicita, quum omnium secundorum adversorumque causas in deos verterent¹, multa prodigia nuntiabantur; Tarracina Jovis ædem, Satrici Matris Matutæ de celo tactam. Satricanos haud minus terrebant in ædem Jovis foribus ipsis duo perlapsi angues. Ab Antio nuntiatum est, cruentas spicas metentibus visas² esse. Cære porcus biceps et agnus mas idemque femina natus erat:

fuert, immo prætor, quod jam innovare Duk. et Crev. Conf. XXVII, 35, 36, 39, 46, 48.

4. Cannen. duabus legionibus, etc. vide ad XXVI, 1; n. 3.

5. Q. Claudio, ut Tarentum, Pighius in Annal. ad an. 547, p. 211, ex XXVIII, 45, XXIX, 13, et Plutarch. Quint. Flam. p. 369, colligebat, b. l. lacunam esse, ita explendam: Q. Claudio Flaminio T. Quintius Flaminidus successor extra ordinem datus, obtineret ut Tarentum. Sed vid. Petizon. Animadv. Hist. cap. 4, p. 168. — Hic loco citato, recte audacissimam hanc Pighii conjecturam refellit. Docet enim frequenter Livio, multitudine rerum

que exponendæ erant, quasi obruto evenisse, ut aliquid poneret, tanquam de quo in superioribus egisset, licet nusquam antea memoratum: eas præsertim provinciarum permutationes non satis accurate tractatas. Putat igitur T. Quintium anno proximo Q. Claudio successisse, quam tamen mutationem memorare oblitus fuerit Livius; vel ipsum satis habuisse, dum brevitati studet, anno sequenti mutationem hanc verbo indicari. En.

CAP. XI. 1. Causas in deos verterent; vid. IV, 9, u. 1. De prodigiis, quæ mox memorantur, vide supra ad I, 31, n. 1.

2. Cruentas spicas metentibus visas;

et Albæ duo soles visos referebant : et nocte Fregellis luceni obortari : et hos in agro romano loquutus, et ara Neptuni multo sudore manasse in circo Flamini dicebatur; et ædes Cereris, Salutis, Quirini de cælo tactæ. Prodigia consules hostiis majoribus procurare jussi, et supplicationem unum diem habere : ea ex senatusconsulto facta. Plus omnibus aut nuntiatis peregre, aut visis domi prodigiis terruit animos hominum ignis in æde Vestæ extinctus; cæsaque flagro est vestalis, cujus custodia noctis ejus fuerat, jussu P. Licinii pontificis. Id quanquam, nihil portendentibus deis, cæterum negligentia³ humana acciderat, tamen et hostiis majoribus procurari, et supplicationem ad Vestæ haberi placuit. Prius quam proficiscerentur consules ad bellum, moniti ab seuatu sunt, *ut in agros reducendæ plebis curam haberent : deum benignitate submotum bellum ab urbe romana et Latio esse, et posse sine metu in agris habitari. Minime convenire, Siciliæ, quam Italiæ, colendæ majorem curam esse*⁴. Sed res haudquaquam erat populo facilis, et liberis cultoribus bello absumptis, et inopia servitiorum, et pecore direpto villisque dirutis aut incensis : magna tamen pars auctoritate consulum compulsa in agros remigravit. Moverant autem hujusce rei mentionem Placentinorum et Cremonensium legati, querentes, agrum suum ab accolis Gallis incursari ac vastari, magnamque partem colonorum suorum dilapsam esse, et infrequentes se urbes,

vide ad librum XXII, cap. 1, n. 15.

3. Cæterum negligentia; vide ad IX, 21, n. 1. — Supplicationem ad Vestæ; vide ad I, 33, n. 6; III, 63, n. 2. et X, 23, n. 12.

4. Siciliæ, quam Italiæ, colendæ majorem curam esse; cōnl. XXVI,

40, et XXVII, 5. — Lævinus sedulo operam dederat, ut vastata bella Sicilia recoleretur, eogerenturque Siculi ad arandum et serendum animos rursus convertire. Eadem profecto cura debebatur Italiæ. En. — Inopia, propter inopiam.

agrum vastum ac desertum⁵ habere. Mamilius prætori mandatum, ut colonias ab hoste tueretur. Consules ex senatusconsulto edixerunt, ut, qui cives cremouenses atque placentini essent, ante certam diem in colonias reverterentur. Principio deinde veris et ipsi ad bellum profecti sunt: Q. Cæcilius consul exercitum ab C. Nerone, L. Veturius ab Q. Claudio proprætoce accepit, novisque militibus, quos ipse conscripserat, supplevit. In consentinum agrum consules exercitum duxerunt, passimque depopulati, quum agmen jam grave præda esset, in saltu angusto a Brutiis jaculatoribusque nimidis turbati sunt, ita ut non præda, sed⁶ armati quoque in periculo fuerint. Major tamen tumultus, quam pugna, fuit; et præmissa præda, incolumes et legiones in loca tuta evasere: inde in Lucanos profecti. Ea sine certamine tota gens in ditioem populi romani rediit.

XII. Cum Hannibale nihil eo anno rei gestum est; nam neque ipse se obtulit¹ in tam recenti vulnere publico privatoque, neque lacerassent quietum Romani: tantam inesse vim, etsi omnia alia circa eum ruerent, in uno illo duce censebant! Ac nescio, an mirabilior² adversis, quam secundis rebus, fuerit, quippe qui, quum et in hostium terra per annos tredecim, tam procul ab domo, varia fortuna bellum gereset exercitu non suo civili, sed mixto ex colluvione

5. *Agrum vastum ac desertum*: vide ad III, 7, n. 1.

6. *Ita ut non præda, sed*, etc. vide ad I, 40, n. 1.

CAP. XII. 1. *Ipsc se obtulit*, ostendit, obviam ivit Romanis. — *Vulnere publico*, clade Pœnorum, *privato*, morte Hasdrubalis fratris.

2. *Ac nescio an mirabilior*, etc.

vide ad II, 2, n. 3. In laude Hannibalis persequenda Livius expressit Polyb. XI, 19. — *Per annos tredecim*, scil. a transitu in Italiam ad hunc annum. Sedecim annos memorat Polyb. l. 1. omne significans tempus in Italia consumptum, et septemdecim XXIV, 9, n. 5, numerans simul annum, quo Saguntus expugnata est. Conf. luf.

omnium gentium, quibus non lex, non mos, non lingua communis, alius habitus, alia vestis, alia arma, alii ritus, alia sacra, alii prope dei essent; ita quodam modo vinculo copulaverit eos, ut nulla nec inter ipsos, nec adversus ducem seditio exstiterit; quum et pecunia sæpe in stipendium, et commeatus in hostium agro deessent: quorum inopia priore punico bello multa infanda inter duces militesque commissa fuerant. Post Hasdrubalis vero exercitum³ cum duce, in quibus spes omnis reposita victoriæ fuerat, deletum, cedendoquæ in angulum bruttium cætera Italia concessum, cui non videatur mirabile, nullum motum in castris factum? nam ad cætera id quoque accesserat, ut ne alendi quidem exercitus, nisi ex bruttium agro, spes esset; qui, ut omnis coleretur⁴, exiguis tamen tanto alendo exercitui erat. Tum magnam partem juventutis abstractam a cultu agrorum bellum occupaverat, et mos vitio etiam insitus genti per latrocinia militiam exercendi: nec ab domo quidquam mittebatur, de Hispania retinenda sollicitis, tanquam omnia prospera in Italia essent. In Hispania res quadam ex

XXX, 28 pr. XXX, 30, n. 5, et XXX, 44 pr. — *Non lex, non mos, non lingua communis*, ut XXX, 33, n. 4, et apud Polyb. — Eadem expressit Bossuet, *Histoire universelle*, part. III, cap. 6: « On regarde comme un prodige, que dans un pays étranger, et durant seize ans entiers, il (Annibal) n'ait jamais vu, je ne dis pas de sédition, mais de murmure, dans une armée toute composée de peuples divers, qui, sans s'entendre entre eux, s'accordaient si bien à entendre les ordres de leur général ». Ea c Polybio fere translata sunt. Ed.

3. *Post Hasdrubalis exercitum*, etc.

conf. XXVII, 51 extr. et Hor. Od. IV, 4; 70 sq. — *Post Italia concessum*; vide ad I, 53, n. 1; XXII, 25, n. 8. *Concessa et cum cessum est* conj. Doer.

4. *Ut omnis coleretur*; vide ad II, 38, n. 3. — *Exiguus*, non sufficiens. — *Mos vitio etiam insitus genti Bruttiæ per latrocinia m. e. cf. XXX, 6, Vitio*, malo studio, mala libidine; Crev. Naturali adeo vitiositate; Doer. *Utro malebat Gron.* *Mos verba retinenda sollicitis...* in Hispania ab optimis MSS absunt: unde Gron. conj. *mittebatur. Hispaniæ vel in Hispania res*, etc. Ita in MS. Lav. 3 legitur. Sed

parte eandem fortunam, quadam longe disparem habebant : eandem, quod praelio victi Carthaginenses, duce amisso⁵, in ultimam Hispaniae oram usque ad Oceanum compulsi erant; disparem autem, quod Hispania, non quam Italia modo, sed quam ulla pars terrarum, bello reparando aptior erat, locorum hominumque ingeniis. Itaque ergo prima Romanis inita provinciarum⁶, quae quidem continentis sint, postrema omnium, nostra demum aetate, ductu auspicioque Augusti Caesaris⁷, perdomita est. Ibi tum Hasdrubal Gisgonis⁸, maximus clarissimusque eo bello secundum Barcinos dux, regressus ab Gadibus, rebellandi spem adjuvante Magone Hamilcaris filio, delectibus per ulteriorem Hispaniam habitis, ad quinquaginta millia peditum et quatuor millia et quingentos⁹ equites

haec potius omnia excidisse culpa liberiorum, quibus repetitio vocis *Hispania* fraudi fuerit et media omittendi causa, putabant Crev. et Drak. Dure autem dicitur *sollicitis* pro : ab iis qui solliciti erant. Forte legendum, *sollicito senatu*.

5. *Quod praelio victi Carthaginenses, duce amisso Hannone, in ultimam*, etc. vid. sup. cap. 2.

6. *Prima Romanis inita provinciarum*, etc. nam Sardinia et Sicilia, primae provinciae extra Italiam, non sunt in continente; Sigon. Conf. ad Vell. II, 38.

7. *Ductu auspicioque Augusti C.* (vide ad V, 46, n. 10) *perdomita est*, Cantabris an. Urb. 734 devictis ab Agrippa eum Vaeceis et Asturibus; vid. Dio, LIII, 22-28; LIV, 11.

8. *Hasdrubal Gisgonis* (vid. XXV, 35, n. 1), *maximus clarissimusque eo bello... dux*. » In optimis MSS *Has. Gis. maximusque eo bello*, etc. unde leg. *maximus qui eo bello*; quod pron.

qui saepe et postponitur, ut XXIX, 27 pr. XLII, 1, 11, 19, 34; XLV, 12, et hinc perperam in *que* descendit : nam III, 38, n. 4, *corripo imperium qui ibi*, etc. IV, 17, n. 7, *colles qui inter Fidenas a. A. ceperunt*; XXVIII, 18, n. 4, *mirabiliorem qui sibi cum*, etc. et XLI, 25, n. 2, *damnata quae eo crimine*; Perizon. Ita et XXIII, 23 extr. *frequentes qui pro frequentesque*; XXIV, 25 extr. *accepta quae pro acceptaque*; XXIX, 32 med. *rapti qui pro raptigne reponi et multa alia emendari posse, sed verendum esse, ne in his modis excedatur*, monent Duk. et Drak. Conf. ad II, 56, n. 1, et XXXVI, 31, n. 4. — *Secundum Barcinos*, Hannibalem, Hasdrubalem et Magonem fratres. Conf. ad I, 4, n. 1, et XXI, 2, n. 5. Ad seqq. et cap. 13 sq. de rebus a Scipione adversus hunc Hasdrubalem aliosque Penorum duces gestis, conf. Polyb. XI, 20 sqq.

9. *Quatuor millia et D equites* :

arinnvit. De equestribus copiis ferme inter auctores convenit: peditum septuaginta millia quidam adducta ad Silpian urbem scribunt. Ibi super campos patentes duo duces Pœni ea mente, ne detrectarent certamen, consederunt.

XIII. Scipio, quum ad eum fama tanti comparati exercitus perlata esset, neque romanis legionibus tantæ se parem fore multitudini ratus¹, ut non in speciem saltem opponerentur Barbarorum auxilia, neque in iis tamen tantum virium ponendum, ut mutando fidem, quæ cladis causa fuisset patri patruoque, magnû momentum facerent, præmisso Silano ad Colcham², duodetriginta oppidis regnantem, ut equites peditesque ab eo, quos se per hiemem conscripturum pollicitus erat, acciperet, ipse ab Tarracone profectus, protenus ab sociis, qui accolunt viam, modica contrahendo auxilia, Castulonem pervenit. Eo adducta ab Silano auxilia, tria millia peditum et quingenti equites: inde ad Bæculam urbem³ progressus omni exercitu civium, sociorum, peditum equitumque quinque et quadraginta millibus. Castra ponen-

quatuor millia habet Polyb. sed peditum septuaginta millia et XXXII elephantos. — *Ad Silp. urbem*, Ἰδρίαν Polyb. sed ad eum et Appian. Hisp. 24, jam monuit Schweigh., Elingam et Silpian peræque ignota geographia nomina esse, et leg. *Hispan*, oppid. Hispaniæ Bæticæ ad Bæticum fl. inter Hispanin et Cordubam (v. Strab. III, p. 141 C; Antonin. Itin. p. 411; Plin. III, 1 sæc 3), baud procul a Carmone seu Carmona, in cuius vicinia easdem res gestas esse tradit Appian. Hisp. 24, 27; de quo vide supra ad XXVII, 18, n. 1.

CAP. XIII. 1. Neque ratus, se cum romanis legionibus tantæ multitudini

provis vel ita parem fore, ut non, in speciem saltem, opponerentur, ei opponenda essent, vel opponi magno usui esset, Barbarorum auxilia, neque tamen ratus in iis tantum virium ponendum, totas eorum vires, copias colligendas esse, ut.... magnum momentum facerent; vide ad I, 47, n. 7. — *Quæ cladis causa fuisset patri patruoque*; vide ad XXV, 33.

2. *Præmisso Silano ad Colcham*, al. *Coleam*, *Culeam*, *Scoteam*, *Schulcam*, *Sculeam* et *Sculcham* b. I, et XXXIII, 21. Κολίχωντα Polyb. XI, 20, et XXI, 9.

3. *Inde ad Bæculam urbem* (vid. ad XXVII, 18, n. 1) progressus est

tes eos Mago et Masinissa cum omni equitatu aggressi sunt; turbassentque munientes, ni abditi post tumulum, opportune ad id positum⁴, ab Scipione equites improvise in effusos incurrissent. Hi promptissimum quemque, et proxime vallum atque in ipsos munitores primum invectum, vixdum praelio inito, fuderunt: cum cæteris, qui sub signis atque ordine agminis incesserant, longior et diu ambigua pugna fuit. Sed quum ab stationibus primum expeditæ cohortes, deinde ex opere deducti milites, atque arma capere iussi plures et integri fessis⁵; magnumque jam agmen armatorum a castris in praelium rueret, terga haud dubie vertunt Pœni Numidæque. Et primo turmatim abibant, nihil propter pavorem festinationemve confusis ordinibus: dein, postquam acrius ultimis incidebat Romanus, neque sustineri impetus poterat, nihil jam ordinum memores, passim, qua cuique proximum fuit, in fugam effunduntur. Et quanquam eo praelio aliquantum et Romanis aucti et deminuti hostibus animi erant, tamen nunquam aliquot insequen-

cum omni exercitu (vid. I, 14, n. 4), et quidem, si Polybius fides habenda, cum XLV mill. ped., equitum III mill. Idem Polyb. dicit, Scipionem, castris a Bæcula motis, profectum esse Ilipam opp., prope quod Hasdrubal conserdit.

4. Ni abditi ab Scipione equites post tumulum, opportune ad id positum, situm. Conf. ad cap. 17, n. 4. Oppositum (ut XXV, 15; XXIX, 34; XXXI, 48; XL, 51) Hearnii D, quod et conj. Gron. Polybius tradit, multos Pœnorum equites delapsos esse equis, Romanorum vero singulari dextertate ex equis desiliisse.

5. Atque arma capere iussi plures et integri fessis, his, qui erant fessi

opere munitionis et praeliando; Gron. qui etiam monet, verbum rueret referendum ad expeditas cohortes, ad milites ex opere deductos, etc. Sed ita saltem Livius inverso verborum ordine dixisset integri et plures fessis. Nunc recte; opinor, Doer. post fessis e quibusdam MSS inseruit subirent, etsi a pluribus abest. — Vocabulum subirent, quod a Gron. expulsam revocavit Crev. quum sine eo curta et abrupta oratio videretur, Livio obtrudere, optimis MSS invitis, non audeat Drak. Fo. — Terga haud dubie vertunt; vide ad I, 9, n. 3. — Nunquam per aliquot ins. dies. Codd. fere cuncti ignorant rj nauquam, quod tamen sensus necessario flagitat, iudice

tes dies ab excursionibus equitum levisque armaturæ cessatum est.

XIV. Ubi satis tentatæ per hæc levia certamina vires sunt, prior Hasdrubal in aciem copias eduxit : deinde et Romani processere. Sed utraque acies pro vallo stetit instructa; et quum ab neutris pugna cœpta esset, jam die ad occasum inclinante, a Pœno prius, deinde ab Romano in castra copiæ reductæ. Hoc idem per dies aliquot factum : prior semper Pœnus copias castris educebat; prior fessis stando signum receptui dabat : ab neutra parte procursum, telumve missum, aut vox ulla orta. Mediam aciem hinc Romani, illiuc Carthaginienses mixti Afris, cornua socii tenebant : erant autem utrimque Hispani pro cornibus : ante punicam aciem elephantum castellorum procul speciem præbebant¹. Jam hoc in utrisque castris sermonis erat, ita, ut instructi stetissent, pugnatu-
ros; medias acies Romanum Pœnumque, quos inter belli causa esset, pari robore animorum armorumque concursuros. Scipio ubi hæc obstinate credita animadvertit, omnia de industria in eum diem, quo pugnaturus erat, mutavit. Tesseram vesperi per castra dedit, ut ante lucem viri equique curati et pransi essent; armatus eques frenatos instratosque teneret equos. Vix-

Crev. Forte nihil mutandum censet Drak. nisi quod inducenda sit præpositio *per*, ante aliquot, a Rhenano inserta, quam etiam ignorant omnes codd. Ed.

CAP. XIV. 1. *Eléphantj...speciem præbebant.* Olim editi et scripti fere omnes *visi* præbebant. Gron. in Put. legit *ni* vel *vi* præb. unde efficit VI, id est, *sex*. Sed eum merito impugnant Creverius et Drakenh. quum Polyb. XI, 18, triginta duos elephan-

tos in exercitu punico fuisse tradiderit. Drakenborchio placeret. *visi*: elephantum procul visi castellorum speciem præbebant. Ed. — *Tesseram vesperi* (ἀπα τῆς φωνῆ Polyb. XI, 22, minus probabiliter) *per castra dedit*; vid. ad VII, 35, n. 1. De ipsa pugna conf. Polyb. XI, 22-24, et Guischard, *Mémoires militaires*, t. I, cap. 11. — *Instratos ephippiis, stragulis*, ut XXI, 54, et XXXIV, 7, n. 4. Sic et *instratus equus* XXI, 27 extr.

dum satis certa luce; equitatum omnem cum levi armatura in stationes punicas immisit: inde confestim ipse cum gravi agmine legionum procedit, præter opinionem destinatam² suorum hostiumque, romano milite cornibus firmatis, sociis in mediam aciem acceptis. Hasdrubal, clamore equitum excitatus; ut ex tabernaculo prosiluit, tumultumque ante vallum et trepidationem suorum et procul signa legionum fulgentia plenosque hostium campos vidit, equitatum omnem extemplo in equites emittit³. Ipse cum peditum agmine castris egreditur; nec ex ordine solito quidquam acie instruenda mutat. Equitum jam diu anceps pugna erat; nec ipsa per se decerni poterat, quia pulsus (quod prope in vicem fiebat) in aciem peditum tutus receptus erat. Sed ubi jam haud plus quingentos passus⁴ acies inter sese aberant, signo receptui dato, Scipio, patefactisque ordinibus, equitatum omnem levemque armaturam, in medium acceptam divisamque in partes duas, in subsidiis post cornua locat. Inde, ubi incipiendæ jam pugnae tempus erat, Hispanos (ea media acies fuit) presso gradu incedere jubet. Ipse e dextro cornu, ibi namque præerat, nuntium ad Silanum et Marcium mittit, ut cornu

2. *Præter opinionem destinatum*, certissimam firmissimamque, ut apud Cic. Tusc. II, 2, *certain destinatæque sententiæ*; Duker. Livius enim paulo ante dixerat, *obstinatè creditum fuisse a suis Pœnisque, se ita, ut instructi stetissent, pugnaturos*. Conf. Doer. ad Catull. VIII, 19. *Præter opinionem destinatum*, h. e. præter id, quod opinione utrorumque destinabatur vel præsumebatur, malebat Gron. coll. XXIX, 20 pr.

3. *Equitatum omnem in equites rom.*

emittit; vide ad X, 5, n. 4. — *Nec ipsa per se d. pot. pugna*; vid. VII, 9, n. 4. *Ἀπείρας δὲ* Polyb.

4. *Haud plus q. passus*; vid. IV, 52, n. 6. *Περὶ σταδίων* Polyb. sed *περὶ δ'* vel *ἰ σταδίου* (aut *στάδια*) emend. Schweigh. — *Patefactisque ordinibus*; vide ad XXVII, 18, n. 7. — *Presso gradu incedere*, ut mox *seguis incedere*; *πρὸς τὰς τάξεις τὸν αὐτὸν τρόπον* (scilicet *ὡς ἐπορεύοντο πρὸς αὐτὴν*) καὶ βᾶδην ποιεῖσθαι τὴν ἐπ' αὐτῇ Polyb. vide supra

extenderent⁵ in sinistra parte, quemadmodum se tendentem a dextra vidissent, et cum expeditis peditum equitumque prius pugnam consererent cum hoste, quam coire inter se mediæ acies possent. Ita diductis cornibus cum ternis peditum cohortibus⁶ ternisque

ad librum VIII, cap. 8, not. 6.

5. *Nuntium ad M. Junium Silanum et L. Marcium mittit, ut cornu extenderent*, etc. vide ad VIII, 19, n. 10. Mox in sinistram partem et se tendentem ad dextram plerique MSS. Παρρησία τῷ μὲν δὲξιῷ τὰς σκεπὰς καὶ τὰς ἰσθμὸς ἐκστρίψεν ἐπὶ δόρυ (manipulos et turmas dextrarum convertere), τῷ δ' ἐξωστὶς τὰς σκεπὰς, etc. Polyb. XI, 22, 23, ubi Schweigh. notat hæc: « Conversio, de qua hic agitur, et motus obliquus, de quo mox, pertinebant ad diducenda cornua aciei rom. et ad frontem sequendam frontis hostis, cujus exercitus pæne duplo major erat; simul vero eo valebant, ut legiones rom. prius aggredierentur cornua hostium, quam coire inter se mediæ acies possent ».

6. *Cum ternis peditum cohortibus*: immo manipulis: nam Polyb. τρεῖς σκεπὰς dixit, *ternos manipulos, quot cohortem rom. conficiunt*, et synonyma ei sunt σκεπὰ, σκεπὰ, τρυμνὰ et τρεῖς: quod jam monuit Schweigh. — *Ternisque equitum turmis*: vid. supra ad XXVII, 26, n. 5. Idem Polyb. rom omnem accuratius exponit, et ex eo Schweigh. his verbis: « Tres manipuli, novus hastatorum, alter post hunc principum, tertius triariorum, qui manipuli in dextro cornu dextimi steterant, in sinistro cornu sinistimi, iidem nunc (conversione hinc ad sinistram, illinc ad dextram facta) primi stabant, fronte hinc ad dextram, illinc ad

sinistram conversa. Utrumque igitur primos illos tres manipulos sumpserunt imperatores, et progredi iussos in linea frontis hostium parallela, quoad opus erat ut cornu quodque rom. cornu oppositum hostium exaequaret, deinde hinc sinistrorsum, illinc dextrorsum fregerunt, παραδίδαντες, i. e. novam conversionem in dextro cornu sinistrorsum, in sinistro cornu dextrorsum facere iusserunt, atque ita rectis ordinibus et citato gradu in hostem duxerunt. Horum deinde exemplum, servata commoda ratione, aequalantur tres sequentes manipuli, i. e. altera cohors, et in dextro cornu ad levam, in sinistro ad dextram trium superiorum, iusto servato intervallo, locum ceperunt; et sic porro (sequentibus in obliquum aliis). Quo factum est, ut, istis conversionibus flexionibusque peractis, pedites in quoque cornu rursus eo ordine starent, quo antea essent locati. Sed equitum, et qui cum his pugnant, velut e contraria ratio erat. Hi enim post peditum terga circumbebant (circumdabant alas), et ita sese locabant, ut in dextro cornu priores turme cum suis velut globis ad dextram, in sinistro ad levam peditum consisterent, et sequentes deinde turme, ut quoque proxima erat, sic ad dextram levamque priorum locum caperet. Id nempe necesse fuisse videtur, ut latera peditum statim tecta essent. Quo fiebat, ut equitum turme, quæ antea in quoque cornu a dextra steterant, nunc

equitum turmis, ad hoc velitibus, citato gradu in hostem ducebant⁷, sequentibus in obliquum⁸ aliis. Sinus in medio erat⁹, quia segnius Hispanorum signa incedebant. Et jam conflixerant cornua, quum, quod roboris in acie hostium erat, Pœni veterani Afrique nondum ad teli conjectum venissent, neque in cornua, ut adjuvarent pugnantes, discurrere auderent, ne aperirent mediam aciem venienti ex adverso hosti. Cornua ancipiti prælio urgebantur : eques levisque

in eo a sinistra starent, et vice versa. Quæ res videri quidem poterat aliquid incommodi habere, quod equitum ordines nunc contraria insolitaque ratione locarentur. Sed illud parum curabat Scipio, quia exiguum erat, et quia, illis peractis motibus, id consequutus erat, quod majoris erat momenti, scil. ut satis nunc diductam porrectamque aciem haberet, ut hostium cornua non solum a fronte urgere, sed et circumductis aliis in intern ejus incurere posset.

7. *Citato gradu in hostem ducebant* (vide ad I, 23, n. 4, et VII, 8, n. 6), ἐν γρηῃ πορεύμενοι τὴν ἐξέδον Polyh. sed σίμῳ προέγγον ὁρβίους ἐπὶ τοὺς πολεμίους, ducebant rectos vel rectis ordinibus; de quibus v. ad XXX, 33.

8. *Sequentibus in obliquum aliis*, cæteris (vide ad IV, 10, n. 2), ἀπὸ τῆς ἐξῆς ἐπιθελλόντων (scil. τῶς προπεραιομένων, posterioribus semper antecedentibus vel applicantibus se ad superiores) καὶ κατὰ πρὸς ὀλίαν ἐπεσύνον, sequentibus inflexione simili, h. e. posterioribus ordinibus circum prælocatos ita circumductis, ut ingerderentur in lines ad angulum rectum inflexa sive fracta. Conf. Schweigh. ad Polyh. X, 21, 5-7. ubi etiam hæc notavit: « Ἰλπεργον, forte et περισσολγη, circumductio et cir-

cuitio militum a tergo in frontem, ut novi ordines liant, est motus eorum in linea obliqua, ubi, postquam manipuli seu turme omnes versus illud latus, quod frontem fieri volunt aciei, converterunt vultus, primus manipulus sive prima turma, quæ est in eo latere, immota stat, reliquæ verv omnes obliqua profectioe et obliquis lineis parallelis (brevioribus longioribusve, prout sunt propiores illi lateri aut remotiores) in idem latus tendunt, ita ut remotiores post terga priorum præterant, et eo usque progrediantur, donec in eodem latere omnes æquata fronte consistant. Huic deductioni oblique post terga præcedentium opponitur ἐπαγγυή, educatio adversus hostem, manipulis seu turmis in lines recta sese invicem exipientibus ».

9. *Sinus in medio erat* : sc. motus, qui in cornibus peragebatur, universæ aciei rom. speciem præbebant sinus vel forcipis, cujus duo utrimque obliqua latera, duo cornua erant; pars hosti ex adverso opposita et adversa fronte in hostem directa, ἡ κατὰ πρὸς ὀλίαν πλευρά, ipsa media acies erat, in qua stabant Hispani; Schweigh. l. l. — *Quia segn.* Quidam MSS. et in primis Put. et Victorin. habent *gan*, quod longe elegantius et

armatura et velites¹⁰, circumductis alis in latera incurrebant; cohortes a fronte urgebant, ut abrumperent cornua a cætera acie.

XV. Et quum ab omni parte haudquaquam¹ par pugna erat, tum quod turba Baliarium tironumque hispanorum romano latinoque militi objecta erat, et, procedente jam die, vires etiam deficere Hasdrubalis exercitum cœperant, oppressos matutino tumultu coactosque, prius quam cibo corpora firmarent, raptim in aciem exire. Ad id sedulo diem extraxerat Scipio², ut sera pugna esset: nam ab septima demum hora peditum signa cornibus incurrerunt. Ad medias acies aliquanto serius pervenit pugna; ita ut prius æstus a meridiano sole laborque standi sub armis et simul fames sitisque corpora afficerent, quam manus cum hoste consererent: itaque steterunt scutis innisi. Nam super cætera elephantum etiam, tumultuoso genere pugnae equitum velitumque et levis³ armaturæ consternati, e cornibus in mediam aciem sese intulerant. Fessi igitur corporibus animisque retulere pe-

expressius visum, Crevierius in contextum admisit. En.

10. *Eques levisque armatura et velites*; vid. ad XXI, 55, n. 2. *Levisque armatura, velites* (per epexegetin) edidit Drak, quia τὸ ἐξ a plurimis MSS abest. Sed conf. cap. 15, n. 3, et Schel. ad Hygin. p. 1052; Thes. Antt. Rom. — *Circumductis alis in latera*, etc. vid. not. 6.

CAP. XV: 1. *Et quum ab omni parte haudquaquam*, etc. hoc quum ex plurimis MSS edidit Ald. et Drak, pro vulg. *tum*: sed neutrum satis h. l. aptum. Scribendum *jā*: neque enim *tum*, quod sequitur, huic partiulae respondet, sed insequenti et. sensusque est: non erat jam par pugna,

quis et impares pugnabant. et Hasdrubalis exercitum jejunum deficiebant vires; Gron. Cf. ad I, 35, n. 1, et XXI, 54, n. 9. Vulg. *tum* revocavit Doer. exponitque: jam, nunc. Sed minus placet nob seq. *tum*.

2. *Ad id sedulo diem extraxerat Scipio*; vide ad II, 23, n. 3, et IV, 43, n. 6. — *Corpora afficerent*; vide ad V, 10, n. 6.

3. *Elephantum etiam, tumultuoso genere pugnae equitum velitumque et levis armaturæ* (vide ad c. 14, n. 10) *consternati*, etc. cf. Polyh. XI, 24 pr. ubi Schweigh. suspicatur, elephantos, ante mediam Pœnorum aciem locatos (vid. cap. 14), ad cornuū extremitatem et latera actos fuisse, ut en ab

dem, ordines tamen servantes, haud secus, quam si imperio ducis cederet integra acies. Sed quum eo ipso acrius, ubi inclinatam sensere rem, victores se undique inveherent, nec facile impetus sustineri posset; quanquam retinebat obsistebatque cedentibus Hasdrubal, *ab tergo esse colles tutumque receptum, si modice se reciperent*, clamitans, tamen, vincente verecundiam metu (quum proximus quisque hostem cederet⁴), terga extemplo data, atque in fugam sese omnes effuderunt. Ac primo consistere signa in radicibus collium, ac revocare in ordines militem coeperant⁵, cunctantibus in adversum collem erigere aciem Romanis. Inde ut inferri impigre signa viderunt, integrata fuga, in castra pavidi compelluntur: nec procul vallo Romanus aberat, cepissetque tanto impetu castra, ni se ex vehementi sole⁶, qualis inter graves imbre nubes effulget, tanta vis aquæ dejecisset, ut vix in castra sua receperint se victores; quosdam etiam religio ceperit ulterius quidquam eo die conandi. Carthaginienses, quanquam fessos labore ac vulneribus nox imberque ad necessariam quietem vocabat, tamen, quia metus et periculum cessandi non dabat tempus, prima luce oppugnaturis hostibus ca-

impetu equitum velutunus rom. defenderent, et deinde consternatos a cornibus rediisse sequi intulisse in mediam aciem. — Cederet integra acies. Velut si cederent non victi, non pulsi: ea praelii conditione et fortuna, ut essent integra acies. Legendum forsitan *cederent*, quod in codd. Put. et Victor. invenit Creverius, et in quibusdam aliis esse testatur Drak. Ed.

4. Quum proximus quisque hostem cederet: idmo curderet; Jac. Gron. Praestiterit hosti cederet. Sed nil mu-

tandum, si junxeris proximus hostem. Cf. ad II, 48, n. 5.

5. Ac primo consistere signa, ac revocare in ordines militem coeperant; = quia signa non possunt dici revocare milites, videtur melius esse constituere signa, ut lib. V, 55; XXXIII, 10; XXXIV, 20; sed hic praefecti, duces suppleri potest. Duk. Cf. ad c. 16, not. 1.

6. Ex vehementi sole, propter et post ardorem solis. — Quosdam etiam religio ceperit, etc. (vide ad II, 5,

stra, saxis undique circa ex propinquis vallibus congestis augent vallum, munimento sese, quando in armis parum praesidii foret, defensuri; sed transitio sociorum, fuga ut tutior mora videretur, fecit. Principium defectionis ab Attane regulo Turdetanorum factum est: is cum magna popularium manu transfugit: inde duo munita oppida cum praesidiis tradita a praefectis Romano; et ne latius, inclinatis semel ad defectionem animis, serperet res, silentio proxima noctis Hasdrubal castra movet.

XVI. Scipio, ut prima luce, qui in stationibus erant, retulerunt, profectos hostes, praemisso equitatu signa ferri jubet; adeoque citato agmine ducti sunt, ut, si via recta vestigia sequentes issent, haud dubie assequuturi fuerint. Ducibus est creditum, brevius aliud esse iter ad Bætım fluvium, ut transeuntes aggredirentur. Hasdrubal, clauso transitu fluminis, ad Oceanum flectit; et jam inde fugientium modo effusi abibant; idque ab legionibus romanis aliquantum intervalli fecit. Eques levisque armatura, nunc ab tergo, nunc ab lateribus occurrendo¹, fatigabat morabaturque: sed quum ad crebros tumultus signa consisterent, et nunc equestria, nunc cum velitibus auxiliisque peditum praelia consererent, supervenerunt legiones. Inde non jam pugna, sed trucidatio velut pecorum fieri; donec ipse dux, fugae auctor, in pro-

n. 4) quasi noluerint dii, duntaxat pugnari, et voluntatem suam ita declaraverint.

CAP. XVI. 1. *Nunc ab tergo, nunc ab lateribus occurrendo*; cf. ad I, 33, n. 7. Forte *incurrēdo*: nam quomodo *ab tergo* alicui occurri possit, non intelligo; Duk. — *Auxiliis peditum*; peditibus auxiliariis, Hispanis nempe apud Romanos militantibus, qui quum

essent leviores peditum romano, assuetique in montibus decurrere, legionum agmen praecesserant, fugientesque Paenos lacebant. Hic Creverius non inutile censet observare, *auxilia* proprie et signate dici adjunctas romanis exercitibus copias e gentibus exteris, non vero ex italica populis, qui *socii* dicebantur non *auxilia*, sunt *auxiliares*. Ed. — *Praelia consererent*, scil.

ximos colles cum sex millibus ferme semierminum evasit. Cæteri cæsi captique : castra tumultuaria² raptim Pœni tumulto editissimo communierunt, atque inde, quum hostis nequidquam subire iniquo adscensu conatus esset, haud difficulter sese tutati sunt. Sed obsidio in loco nudo atque inopi vix in paucos dies tolerabilis erat : itaque transitiones ad hostem fiebant. Postremo dux ipse, uavibus acceptis (ne procul inde aberat mare) ; nocte relicto exercitu, Gades per fugit. Scipio, fuga ducis hostium audita, decem millia peditum, mille equites relinquit Silano ad castrorum obsidionem. Ipse cum cæteris copiis, septuagesimis castris, protenus causis regulorum civitatumque cognoscendis ; ut præmia ad veram meritorum æstimationem tribui possent, Tarraconem rediit. Post profectionem ejus Masinissa, cum Silano clam congressus, ut ad nova consilia gentem quoque suam obedientem haberet, cum paucis popularibus in Africam trajecit ; non tam evidenti eo tempore subitæ mutationis³ causa, quam documento post id tempus constantissimæ ad ultimam senectam fidei, ne tum quidem eum sine probabili causa fecisse. Mago inde, remissis ab Hasdrubale navibus, Gades petit. Cæteri, deserti ab ducibus, pars transitione, pars fuga, dissipati per proximas civitates sunt : nulla manus numero aut viribus insignis. Hoc maxime modo, ductu atque auspicio

hostes. Conf. supra ad cap. 15, n. 5.

2. *Castra tumultuaria* ; vide ad I, 37, n. 4.

3. *Subitæ mutationis causæ* variae traduntur. Conf. cap. 36 ; Appian. Pun. 10 ; Hesp. 37 ; Sil. XVI, 118 sq. 132 sq. — Vide quoque ad XXXIX, 29. Ed. — *Quam documento* (indicio, argumento) *post id tempus*.....

fidei, scil. *evidenti*, h. e. fide postea evidenter indicante. Docente fide ; Crever. Per documentum fidei, h. e. quod fide docuit ; Doer. *Constantissima fide* emend. Duk. hoc sensu : tum quidem non existente, apparente *subitæ mutationis causâ*, sed constantissima fide exstante documento, ne tum quidem, etc.

P. Scipionis, pulsī Hispania Carthaginienses sunt; tertio decimo anno post bellum initum, quinto, quam P. Scipio⁴ provinciam et exercitum accepit. Haud multo post Silauus, debellatum referens, Tarraconem ad Scipionem rediit.

XVII. L. Scipio cum multis nobilibus captivis nuntius receptæ Hispaniæ Romam est missus¹: et quum cæteri lætitiæ gloriaque ingenti eam rem vulgo ferrent, unus, qui gesserat, inexplēbilis virtutis veræque laudis, parvum instar eorum, quæ spe ac magnitudine animi concepisset, receptas Hispanias ducebat: jam Africam magnamque Carthaginem, et in suum decus nomenque² velut consummatam ejus belli gloriam spectabat. Itaque, præmoliendâ sibi ratus jam

4. Tertio decimo anno post bellum initum, quinto, quam P. Scipio, etc. ex emend. Glar. In omnibus MSS et edd. antt. *quarto decimo*; sed leg. *duodecimo*: nam forma hæc est loquendi, qua primus annus non comprehenditur: re vera autem hic est punici belli annus XLII et imperii Scipionis sextus; Sigon. *Quinto* forte pro *sexto*, quod Scipio sub finem decimum ætatis cum imperio in Hispaniam venit, et ineunte hujus anni ætate Pœnos Hispania pepulit, adeoque quintus annus nondum expletus fuit; Crev. *Quinto, quam recte Pat. Flor. Cant. pro quinto, postquam*: sic enim gaudet loqui Livius; Jac. Gron. et Drak. coll. III, 33; IV, 7, 47; VI, 29; VII, 18; XXI, 15; XXV, 31; XXVI, 27; XXVII, 5; XXVIII, 45; XXXIX, 35; XXXI, 7, 14; Duk. ad Flor. II, 2, 7; Gron. ad Justin. XXVI, 1. Ita vero dictum esse lahente in deterius latino candore, contendebat Hudr. Cardin. de Serm. lat. p. 6p. Conf. ad XLI, 16, n. 5.

CAP. XVII. 1. L. Scipio... Romam est missus: Livium memoria lapsam eandem rem bis narrasse, h. l. et cap. 4, putabat Glar. sed Scipionem potius bis Romam missum esse et nunc iterum nobiles captivos, et alios, eo adduxisse, Livium vero in eo peccasse, quod nullam reditus ejus in Hispaniam mentionem fecerit, suspicabantur Drak. et Periz. Anim. Hist. cap. 4, p. 465. — Quum cæteri eam lætitiæ gloriaque eam rem vulgo ferrent, laudibus efflerent; vide ad IV, 45, n. 5. — Parvum instar, simulacrum, species, imago, umbra, ut XXXV, 49. — Ducebat, putabat, judicabat.

2. In suum decus nomenque (Africani) velut jam consummatam (propr. consummati, vide ad I, 1, n. 6, h. e. perfecti, ut XXXIX, 33) ejus belli gloriam spectabat, respiciebat, tanquam ad rem, certa spe conceptam: vel spectabat eo sensu dictum; de quo vide ad I, 34, n. 5. Sed potius leg. consummandam cum Ruhnken. ad

res conciliandosque regum gentiumque animos, Syphacem primum regem statuit tentare³: Masæsyorum is rex erat. Masæsyli, gens affinis Mauris, in regionem Hispaniæ, maxime qua sita Nova Carthago est, spectant. Fœdus ea tempestate regi cum Carthaginienſibus erat: quod haud gravius ei sanctiusque, quam vulgo Barbaris, quibus ex fortuna pendet fides, ratus fore, oratorem ad eum C. Lælium cum donis mittit. Quibus Barbarus lætus, et quia res tum prosperæ ubique Romanis, Pœnis in Italia adversæ, in Hispania nullæ jam erant, amicitiam se Romanorum accipere annuit; firmandæ ejus fidem nec dare, nec accipere, nisi cum ipso coram duce romano⁴. Ita Lælius, in id modo fide ab rege accepta, tutum adventum fore, ad Scipionem rediit. Magnum in omnia momentum Syphax affectanti res Afriçæ erat, opulentissimus ejus terræ rex, bello jam expertus ipsos Carthaginienſes, finibus etiam regni apte ad Hispaniam, quod freto

Vell. II, 29. Tum sensus est: et spectabat ejus belli gloriam velut consummandam, quasi absolvendam, h. e. ad summum plane fastigium extollendam, in suum decus nomenque: nam præſagiebat, se Africanum appellatum iri; Doer. Olim consummandi malebat Gron. et mox ex optimorum codd. vestigiis præmoliendam rem. — Correctionem Ruhnkenii consummandam impugnat Büttner, Observ. pag. 76, quia perinde valet vulgata: quippe consummata gloria est consummatio gloriæ. Sic enties pro participio futuri passivi usurpatur participium perfecti passivi: verbi causa, V, 36, cladis accēpter, pro, accipiendæ; XXVIII, 41 med. belli patrati (patrandi); XXXIV, 22, Græciæ liberator (liberandæ), etc. Quod monuit

Gronov. filius τὸ consummatam per enallagen positum pro consummati, ita respuant adjecta verba in suum decus nomenque: absurda enim neutritia foret: « Spectabat belli decus in suum decus profligati ». Atque sic se perviciasse existimat Büttner, ne in posterum temere vexetur locus. En.

3. Syphacem primum regem statuit tentare (vide ad IX, 35, n. 1): Masæsyorum is rex, etc. vide ad XXIV, 48, n. 1. — Gens affinis Mauris, confinis, proxima.

4. Cum ipso duce romano, Scipione, et quidem coram, adverbialiter, cum eo præſente, non per legatum Lælium; Drak. Germ. persönlich, ut passim. — Finibus etiam regni apte ad Hispaniam positus; vide ad cap. 13, n. 5, et ad XXIV, 43, n. 1.

exiguo dirimuntur, positis. Dignam itaque rem Scipio ratus, quæ, quoniam non aliter posset, magno periculo peteretur, L. Marcio Tarracone, M. Silano Carthagine Nova, quo pedibus ab Tarracone itineribus magnis ierat⁵, ad præsidium Hispaniæ relictis, ipse cum C. Lælio duabus quinquereimis ab Carthagine profectus tranquillo mari plurimum remis, interdum et leni adjuvante vento, in Africam trajecit. Forte ita incidit, ut eo ipso tempore Hasdrubal pulsus Hispania, septem triremibus portum invectus, ancoris positis terræ applicaret naves; quin conspectæ duæ quinqueres haud cuiquam dubio⁶, quin hostium essent, opprimique a pluribus, prius quarum portum intrarent, possent, nihil aliud, quam tumultum ac trepidationem simul militum ac nautarum, nequidquam armaque et naves expedientium, fecerunt. Percussa enim ex alto vela paulo acriori vento prius in portum intulerunt quinquereimes, quam Pœni ancoras molirentur⁷; nec ultra tumultum ciere quisquam in regio portu audebat. Itaque prior in terram Hasdrubal, mox Scipio et Lælius egressi, ad regem pergunt.

XVIII. Magnificumque id Syphaci (nec erat aliter) visum, duorum opulentissimorum ea tempestate du-

5. Quo pedibus ab Tarracone... ierat; vide ad XXII, 31, n. 4. — Ab Carthagine profectus, etc. conf. ad Epit. XXVIII.

6. Haud cuiquam dubio, quum nemini dubium esset. Dubio, scil. ente seu existente. Conf. Drak. ad IV, 47, n. 7, et Periz. ad Sanctii Min. IV, 4; 28. Haud quoquam dubio, i. e. dubitante, malebat Ant. Periz.

7. Quam Pœni ancoras molirentur, tollerent, ut cap. 36. Cf. ad VI, 11.

n. 5, et XXV, 11, n. 10. — Nec ultra tumultum ciere, b. e. non porro, non distans. Ciere e Pat. pro vulg. edere recepit Gron. Agere quis quidquam emend. Rheu. Nec vim facere aut tumultum ciere conj. Gron. Malim et nil ultra tumultum ciere vel edere (non vim quoque praeliumve facere), ut paulo ante: nihil aliud, quam tumultum ac trepidationem, fecerunt. Ceteram Pœnorum naves, inscio rege, hostiliter occurrisse Scipioni, hunc

ces populorum uno die suam pacem amicitiamque petentes venisse. Utrumque in hospitium invitat, et, quoniam fors eos sub uno tecto esse atque ad eosdem penates¹ voluisset, contrahere ad colloquium dirimendarum simultatum causa est conatus; Scipione abnuente, aut privatim sibi ullum cum Poeno odium esse, quod colloquendo finiret, aut de republica se cum hoste agere quidquam injussu senatus posse. Illud magno opere tendente rege, ne² alter hospitum exclusus mensa videretur, ut in auimum induceret, ad easdem venire epulas, haud abnuvit; cœnatumque simul apud regem est; et eodem etiam lecto Scipio atque Hasdrubal (quia ita cordi erat regi) accubuerunt³. Tanta autem inerat comitas Scipioni, atque ad omnia naturalis ingenii dexteritas, ut non Syphacem modo, Barbarum insuetumque moribus romanis, sed hostem etiam infestissimum, facunde alloquendo sibi conciliaret; *mirabilioremque sibi eum virum congresso coram⁴ visum præ se ferebat, quam bello rebus gestis. Nec dubitare, quin Syphax regnumque ejus jam in Romanorum essent potestate: eam artem illi viro ad conciliandos animos esse! Itaque non, quo modo Hispaniæ amissæ sint, querendum magis Carthaginiensibus esse, quam, quo modo Afri-*

vero eos prætertectum esse, tradit Appian. Hisp. 30.

CAP. XVIII. 1. *Ad (apud) eosdem penates*, in iisdem aedibus, ut XXX, 14, n. 4, id. qd. *sub uno tecto*. Conf. ad X, 23, n. 12; Drak. ad VII, 7, n. 4; Gron. Obs. IV, 6. — *Scipione abnuente*; negante, aut... aut, dicente, nec... nec.

2. *Tendente rege, ne alter*, etc. vide ad IV, 7, n. 6.

3. *Eodem etiam in lecto Scipio a.*

H. accubuerunt mensa. Conf. Appian. Hisp. 30. — *Cordi erat regi*; vide ad VI, 9, n. 1.

4. *Mirabilioremque sibi congresso eorum* (hæc jungenda) *cum virum visum, præ se ferebat*, sc. Syphax. Cf. ad cap. 12, n. 8. Ante *mirabilioremque* rectius forte majorem distinet. posuit Doer. — *Ad conciliandos animos*. Vid. quæ de maxima et infelici regina eloquentissimus expressit Bossuet, *Oraisons funèbres de la reine d'An-*

cum retineant, cogitandum. Non peregrinabundum, neque circa amœnas oras vagantem tantum ducem romanum, relictâ provincia novæ ditionis, relictis exercitibus, duabus navibus in Africam trajecisse sese⁵ in hostilem terram, regiam in fidem expertam; sed potiundæ Africæ spem affectantem⁶. Hoc eum jam pridem volutare in animo, hoc palam fremere, quod non, quemadmodum Hannibal in Italia, sic Scipio in Africa bellum gereret. Scipio, fœdere icto cum Syphace, profectus ex Africa, dubiisque et plerumque sævis in alto jactatus ventis, die quarto Novæ Carthaginis portum tenuit.

XIX. Hispaniæ sicut a bello punico quietæ erant, ita quasdam civitates, propter conscientiam culpæ, metu magis, quam fide, quietas esse apparebat: quarum maxime insignes et magnitudine et noxa Illiturgi et Castulo¹ erant. Castulo, quum prosperis rebus socii fuissent, post cæsos cum exercitibus Scipiones defecerant ad Pœnos. Illiturgitani prodendis,

gleterre : « Presque tous ceux qui lui parlaient se rendaient à elle, etc. » En. — Sic etiam vir non minoris, quanquam mitioris, ingenii Fénelon, *Télémaque*, lib. V, princ. laudans Ulysais filium, similem patri : « Je reconnais cette parole douce, simple et insinuante, qui persuadait avant qu'on eût le temps de s'en défier ». Eu.

5. *Duabus navibus in Africam trajecisse sese*, trajiciendo mare venisse, in hostilem terram, regiam in fidem expertam, cujus fides in regem experta aut nota sit. Cf. Val. Max. IX, 8, 1. *Inexpertam* optimi plurimique MSS et edd. ante Drak. prob. Gron. Obs. IV, 6, p. 88. Idem in notis ad h. l. conj. *in hostilem terram, regiam* (aulam barbari regis, cui non temere

te credas, nisi fidei et incolunitatis quasdam dederit pignora) *in fidem, in expertam*. In lisdem MSS legitur *relictiis exercitibus duobus* (altero sub L. Marcio Tarracone, altero sub M. Junio Silano Carthagine Nova) *in Africam*, etc. non improb. Gron.

6. *Spem affectantem*, cum aliquo forte acumine dictum et figurate, ut apud Ovid. Met. V, 377, nisi leg. *sectantem*; Gron. Cf. ad c. 38, n. 4. — *Fremere*; vide ad XXV, 28, n. 3.

CAP. XIX. 1. *Illiturgi et Castulo*; vide ad XXI, 11, n. 9, et XXIII, 49, n. 4. Mox *Castulo* pro *Castulonensibus* (quod primus reposuit Ascensius) omnes fere MSS et edd. anti. vide ad III, 47, n. 1. Ad seqq. cf. Appian. Hisp. c. 32, ibique Schweigh.

qui ex illa clade ad eos perfugerant, interficiendis-
que scelus etiam defectioni addiderant. In eos popu-
los primo adventu, quum dubiæ Hispaniæ essent,
merito magis, quam utiliter, sævitum foret. Tunc,
jam tranquillis rebus, quia tempus expetendæ pœnæ
videbatur venisse, accitum ab Tarracone L. Marcium
cum tertia parte copiarum ad Castulonem oppugnan-
dum mittit: ipse cum cætero exercitu quintis ferme
ad Illiturgin castris pervenit. Clausæ erant portæ,
omniaque instructa et parata ad oppugnationem ar-
cendam: adeo conscientia, quid se meritos scirent,
pro iudicto eis bello fuerat. Hinc et hortari milites
Scipio orsus est: *Ipsos claudendis portis² indicasse
Hispanos, quid, ut timerent, meriti essent. Itaque
multo infestioribus animis cum iis, quam cum Car-
thaginiensibus, bellum gerendum esse. Quippe cum
illis prope sine ira de imperio et gloria certari; ab his
perfidie et crudelitatis et sceleris pœnas expetendas
esse. Venisse tempus, quo et nefandam commilito-
num necem, et in semet ipsos, si eodem fuga delati
forent, instructam fraudem ulciscerentur; et in omne
tempus, gravi documento sancirent, nè quis unquam
romanum civem militemve in ulla fortuna opportu-
num injuriæ³ duceret.* Ab hac cohortatione ducis iu-
citati scalas electis per manipulos viris dividunt, par-
titoque exercitu, ita ut parti alteri Lælius præset

— *Merito magis, quam utiliter.* Hic Rhenano videbatur tam vitiosa esse lectio, ut ea totam sententiam perdidisset: dabatque, *inreptos magis quam ut aliter sævitum foret, tum, etc.* Sed eam recte impugnant Gronov. et Drak. Sensus vulg. plausus est, nec quidquam in eo impeditum deprehendas: hi populi meruerant pœnam, sed

atrocitas supplicii forsitan Hispanorum animos a Scipione abalienasset. Ed.

2. *Ipsos claudendis portis indicasse;* vide ad I, 53, n. 3, et VIII, 19, n. 7.

— *Quippe cum illis Carthaginiensibus, ab his, Illiturgitanis;* vide ad III, 72, n. 3. — *Gravi documento;* vide ad Præf. n. 14.

3. *Opp. injuriæ;* vid. I, 54, n. 4.

legatus, duobus simul locis ancipiti terrore⁴ urbem aggrediuntur. Non dux unus aut plures principes oppidanos, sed suus ipsorum ex conscientia culpæ metus ad defendendam impigre urbem hortatur. Et meminerant, et admonebant alii alios, *supplicium ex se, non victoriam, peti. Ubi quisque mortem oppeteret, id referre*⁵; *utrum in pugna et in acie, ubi Mars communis et victum sæpe erigeret et affligeret victorem, an postmodo, cremata et diruta urbe, ante ora captarum conjugum liberorumque, inter verbera et vincula, omnia fœda atque indigna passi, expirarent.* Igitur non militaris modò ætas, aut viri tantum, sed femiæ puerique supra animi corporisque vires adsuunt; propugnantibus tela ministrant, saxa in muros munientibus gerunt. Non libertas solum agebatur, quæ virorum fortium tantum pectora acuit; sed ultima omnium supplicia⁶ et fœda mors ob oculos erat. Accendebantur animi et certamine laboris ac periculi atque ipso inter se conspectu: itaque tanto ardore certamen initum est, ut domitor ille totius Hispaniæ exercitus, ab unius oppidi juventute sæpe repulsus a muris, haud satis decore prælio trepidaret. Id ubi vidit Scipio, veritus, ne vanis conatibus suorum et hostibus cresceret animus, et segnior miles fieret, sibimet conandum ac partem periculi capessendam esse ratus; increpita iguavia militum, ferri

4. *Ancipiti terrore*; vid. I, 25, n. 4.

5. *Id referre*; vide ad VIII, 3g, n. 3. — *Mars communis*; vide ad V, 12, n. 1. — *Militaris ætas*, homines militari ætate. — *Non enim libertas solum agebatur*; vid. VII, 31, n. 5. — *Tantum, tantopere*: not solum, non nisi *virorum fortium*, non et puerorum; quo sensu hanc portionem capiendam esse et ipsam rem eam

flagitare, monet Doer. Contra Crev. putabat eam frigere ob ea quæ præcedunt *solum, modo, tantum*.

6. *Ultima omnium supplicia*, etc. al. *omnibus*. Sensus est, non tantum eam quemque ex oppidanis, sed aliorum etiam, primo propinquorum, deo amicorum et civium, vicea miseratum, et futuram calamitatem animo præcepisse; Gron.

scalas jubet : se ipsum, si cæteri cunctentur, escensurum minatur⁷. Jam subierat haud mediocri periculo mœnia, quum clamor undique ab sollicitis vicem imperatoris militibus sublatus, scalæque multis simul partibus erigi cœptæ : et ex altera parte Lælius instat. Tum victa oppidanorum vis, dejectisque propugnatoribus occupantur muri : arx etiam ab ea parte, qua inexpugnabilis videbatur, inter tumultum capta est.

XX. Transfugæ afri, qui tum inter auxilia romana erant, et oppidanis in ea tuenda, unde periculum videbatur⁸, versis, et Romanis subeuntibus, qua adire poterant, conspexerunt editissimam urbis partem, quia rupe præalta tegebatur, neque opere ullo munitam, et ab defensoribus vacuum. Levium corporum homines⁹, et multa exercitatione pernicious, clavos secum ferreos portantes, qua per inæqualiter eminentia rupis poterant, scandunt. Sicubi nimis arduum et leve saxum occurrebat, clavos per modica intervalla figentes, quum velut gradus fecissent, primi sequentes extrahentes manu, postremi sublevantes eos, qui præirent, in summum evadunt. Inde decurrunt cum clamore in urbem jam captam ab Romanis.

7. *Escensurum minatur*; v. ad II, 7, n. 7. — *Subierat*; vide ad VII, 23, n. 5. — *Ab sollicitis vicem*; vide ad I, 25, n. 5.

CAP. XX. 1. *Unde periculum videbatur*, cernebatur; nisi imminere vel timendum exiit; Doer. — *Editissimam urbis partem*, arcem. Sed potius *e. arcis partem* leg. cum Crev. Nam designatur ea arcis pars, qua *inexpugnabilis videbatur* (hæc sunt extrema verba cap. præc.), quia rupe præalta tegebatur; quæ tamen inter

tumultum capiebatur, et quia neque opere ullo munita erat, etc.

2. *Levium corporum homines*..... evadunt, graphica descriptio adscensus. — *Leve saxum*, λίθον; vid. Sil. II, 111, et ad Javens. II, 12. — *Primi sequentes extrahentes*, etc. clarior oratio fuisset: *primis sequentes extrahentibus manu, postremis sublevantibus eos*, etc. — *Trucidant inermes*, etc. Horridam hanc captæ urbis descriptionem multi auctores expresserunt: vide in primis Racine, *An-*

Tum vero apparuit, ab ira et ab odio urbem oppugnatam esse. Nemo capiendi vivos, nemo, patentibus ad direptionem omnibus, prædæ memor est. Trucidant inermes juxta atque armatos, feminas pariter ac viros : usque ad infantium cædem ira crudelis pervenit. Ignem deinde tectis injiciunt, ac diruunt, quæ incendio absumi nequeunt : adeo vestigia quoque urbis extinguere, ac delere memoriam hostium sedis, cordi est. Castulonem inde Scipio exercitum ducit : quam urbem non Hispani modo convenæ, sed punici etiam exercitus ex dissipata passim fuga reliquæ tutabantur. Sed adventum Scipionis prævenerat fama cladis Illiturgitanorum, terrorque inde ac desperatio invaserat³; et in diversis causis, quum sibi quisque consultum sine alterius respectu vellet, primo tacita suspicio, deinde aperta discordia secessionem inter Carthaginienses atque Hispanos fecit. His Cerdubellus propalam ditionis auctor; Himilco punicis auxiliariis præerat; quos urbemque, clam fide accepta, Cerdubellus Romano prodit. Mitior ea victoria fuit : nec tantumdem noxæ admissum erat, et aliquantum iræ lenierat voluntaria deditio.

XXI. Marcius inde in Barbaros¹, si qui nondum perdomiti erant, sub jus ditionemque redigendos

dromaque, act. III, sc. 8; *Esther*, act. II, sc. 3; cf. quoque *Massillon*, *Discours sur les tentations des Grands*, ad finem. Ed. — *Cordi est*; vide ad VI, 9, n. 1.

3. *Desperatio invaserat* : quidam addunt omnes; vide ad V, 13, n. 1. — *Mitior ea victoria... lenierat*. Eadem sic expressit nostras *Racine*, *Iphigénie*, act. III, sc. 4 : « Laisse aux pleurs d'une épouse attendrie la victoire ». Ed. — *Noxæ*; vide ad I, 19, n. 2. —

Aliquantum; vide ad II, 39, n. 1.

Cap. XXI. 1. *Marcius inde* (deinde) *in Barbaros*... missus cum aliis legatis (v. cap. 22 pr.); sed h. l. solus nominatur, quia dignatione princeps fuit, et quod c. 22 sequitur totum gessit; Gron. *Inde in Barbaros... redigendos* legatis missis, *Scipio*, etc. quidam MSS, et alii: *Marcius inde... redigendos* (sc. lit): *Scipio Carthaginem... rediit*. Illud probabat Lips., hoc Gron.

missus. Scipio Carthaginiem, ad vota solvenda diis munusque gladiatorum, quod mortis causa² patris patrique paraverat, edendum, rediit. Gladiatorum spectaculum fuit non ex eo genere hominum, ex quo lanistis comparare mos est³, servorum, quive venalem sanguinem habent. Voluntaria omnis et gratuita opera pugnantium fuit: nam alii missi ab regulis sunt ad specimen insitae genti virtutis ostendendum: alii ipsi professi, se pugnuros in gratiam ducis: alios aemulatio et certamen, ut provocarent provocatique haud abnuerent, traxit. Quidam, quas disceptando controversias finire nequiverant aut noluerant, pacto inter se⁴, ut victorem res sequeretur, ferro decreverunt. Neque obscuri generis homines, sed clari illustresque, Corbis et Orsua patruces fratres⁵, de principatu civitatis, quam Ithem vocabant, ambigentes, ferro se certaturos professi sunt. Corbis maior erat aetate. Orsuae pater princeps proxime fuerat, a fratre majore post mortem ejus principatu accepto. Quum verbis disceptare Scipio vellet, ac sedare iras, negatum id ambo

2. *Munusque gladiatorum, quod mortis causa*, etc. cui et ludi funebres additi dicuntur cap. extr. Cf. XXIII, 30, n. 9; Val. Max. IX, 11, ext. 1, et Sil. XVI, 288 sq. 527 sq.

3. *Comparare mos est*, sc. gladiatores. — *Servorum quive*, eorumve qui venalem sanguinem habent: nam a lanistis emebantur non modo servi aut captivi, sed et liberi homines, qui, bonis exult aut favore instincti, aut in gratiam Imperatorum (ut hic in gratiam ducis), se vitamque suam lanistis et aere vendebant; qui proprie dicebantur auctorati, ut merces eorum auctoramentum et gladiatorum, sc. praemium vel auctoramentum XLIV, 31 extr. Cf. ad Juvenol. I,

23; II, 143 sq. VIII, 193 sq. XI, 5 sq.

4. *Pacto inter se*, vide ad I, 41, n. 10, et ad Sil. XIV, 97. *Pacti edd.* ante Rhen. non improb. Gron. — *Ut victorem res sequeretur*, victoris esset, res, de quibus disceptaretur, in victoris potestatem veniret. Cf. ad XXXIII, 13, n. 6. — *Ferro decreverunt*; vide ad V, 55 n. 1; VII, 9, n. 4; XXI, 41, n. 2.

5. *Corbis et Orsua patruces fratres*, etc. cf. Sil. XVI, 533 sq. qui eos fratres geminos fuisse, et utrumque occubuisse dicat — *Ithem opp.* nemo praeter Livium memoravit. Cf. ad II, 50, n. 1. — *A fratre majore*, patre Corbis. — *Negatum id*, idem a se communibus aequatis; hos quoque li-

dicere communibus cognatis, nec alium deorum hominumve, quam Martem, se iudicem habituros esse. Robore major, minor flore ætatis ferox, mortem in certamine, quam ut alter alterius imperio subjiceretur, præoptantes, quum dirimi ab tanta rabie nequissent, insignè spectaculum exercitui præbuere documentumque, quantum cupiditas imperiū malum inter mortales esset. Major usu armorum et astu facile stolidas vires minoris superavit. Huic gladiatorum spectaculo ludi funebres additi pro copia⁶ et provinciali et castrensi apparatu.

XXII. Res interim nihilominus ab legatis¹ gerebantur. Marcius, superato Bætæ amni, quem incolæ Certim appellant, duas opulentas civitates sine certamine in deditionem accipit. Astapā urbs erat, Carthaginensium semper partis: neque id tam dignum ira erat, quam quod, extra necessitates belli², præcipuum in

tem verbis dirimere voluisse ac sedare iras, se repudiassent eorum preces, nec alium, etc. — Robore major. Mox Livius majoris usum armorum et astum, minori vero stolidas vires adscribit; quæ cum hoc loco pugnare existimans Barthius, e proxime præcedenti esse, et robore constat exercitio, et ita legit: ... habituros, Exercitio major, etc. Verum omnes codd. vulgatum constant serviant. Ed. — Quantum cupiditas. Eandem fere sententiam sic expressit Bossuet, *histoire univ.*, part. III, c. 6: « Faut-il dominer à ce prix; et le commandement est-il si doux, que les hommes le vouillent acheter par des actions si inhumaines? » Eo.

6. Pro copia, etc. v. ad XXVII, 6, n. 12. Mox delendum voc. apparatu, vel rō et post copia; Crev. et Duk. Hic tamen et vulgatum servari posse monet, et pro copia sic dici

XXVI, 11, et sp. Plaut. Mercat. III, 1, 8, et Trucul. I, 2, 46.

CAP. XXII. 1. Ab legatis; cf. ad c. 21, n. 1. — Bætæ amni, quem incolæ Certim appellant: ita optimi MSS, et Certima XL, 47, opp. Celtiberorum; Gron. Circem, Circium, Cercim, Cretim, Cirtem, Cirtim et Cirtium alii. Βαίτις λέγεται Πίρνης ὁπὸ τῶν Ἰγγυρίων. Steph. Bætim veteribus dictum Tartessum tradunt Strabo, III, 2, p. 148, al. 221, et Pausan. VI, 19. Circem h. l. et Κίρνης sp. Steph. leg. conj. Sigon. Cf. Intpp. Steph., Bocharti Chanaan, I, 34; Jac. Gron. ad Gell. II, 22. — Astapa, forte hod. Estepa. Cf. ad Epit. 28, et Appian. Hisp. 33, ubi eadem historia narratur. — Urbs erat, rō erat abest a pluribus MSS. Forte leg. fuerat: certe delenda distinctio; Doet.

2. Extra necessitates belli, sine iis,

Romanos gerebant odium. Nec urbem aut situ aut munimento tutam habebant, quæ ferocioreis iis animus faceret : sed ingenia iucularum latrocinio læta, ut excursions in finitimum agrum sociorum populi romani facerent, impulerant, et vagos milites romanos lixasque et mercatores exciperent. Magnum etiam comitatum³, quia paucis parum tutum fuerat, transgredientem fines, positus insidiis circumventum, iniquo loco interfecerunt. Ad hanc urbem oppugnandam quum admotus exercitus esset, oppulani conscientia sceleurum, quia nec deditio tuta ad tam infestos videbatur, nec spes, mœnibus aut armis tuendæ salutis erat, facinus in se ac suos fœdum ac ferum consciscunt. Locum in foro destinant, quo pretiosissima rerum suarum congererent. Super eum cumulum conjuges ac liberos considerare quum jussissent, ligna circa extruunt, fascisque virgultorum conjiciunt. Quinquaginta deinde armatis juvenibus præcipiunt, ut, *donec incertus eventus pugnæ esset, præsidium eo loco fortunarum suarum*⁴ *corporumque, quæ cariora fortunis essent, servarent. Si rem inclinatam viderent, atque in eo jam esse, ut urbs caperetur; scirent omnes, quos euntes in prælium cernerent, mortem in ipsa pugna obituros. Illos se per deos superos inferosque orare, ut memores libertatis, quæ illo die aut morte honesta, aut servitute infami finienda esset, nihil relin-*

non coacti bello aut incitati. — Gerebant; vide ad III, 47, n. 1.

3. *Magnum etiam comitatum*, numerum militum mercatorumque simul peregrinantium, ut ap. Cæs. B. C. I, 48, 51, 54. — *Deditio ad tam infestos*; vide ad II, 13, n. 4. — *Facinus... fœdum ac ferum*. Hic Livium defendere non ausim adversus Glareanum, haud immerito observantem, illud

hodie fœdum crudele vocari, quod antea in Saguntinis ut forte laudatum fuerat. Sed scilicet hoc pro Romanis, illud contra Romanos editum fuit. En.

4. *Præsidium, custodiam, eo loco fortunarum suarum, rerum pretiosissimarum, corporumque, quæ c. f. essent, acilicet conjugum liberorumque, servarent*; conf. ad librum XXXIV, cap. 9, n. 5.

*querent, in quod sævire iratus hostis posset. Ferrum ignemque in manibus esse: amicæ ac fideles potius ea, quæ peritura essent, absumerent manus, quam insultarent superbo ludibrio hostes*⁵. His adhortationibus execratio dira adjecta, si quem a proposito spes mollitiæ animi flexisset. Inde concitato agmine patentibus portis ingenti tumultu erumpunt: neque erat ulla satis firma statio opposita; quia nihil minus, quam ut egredi mœnibus auderent, timeri poterat. Perpauca equitum turmæ levisque armatura, repente e castris ad id ipsum⁶ emissa, occurrit. Acrior impetu atque animis, quam compositior ullo ordine, pugna fuit. Itaque pulsus eques, qui primus hosti se obtulerat, terrorem intulit levi armaturæ; pugnatumque sub ipso vâllo foret, ni robur legionum, perexiguo ad instruendum dato tempore, aciem direxisset. Ibi quoque trépdatum parumper circa signa est, quum cæci furore in vulnera ac ferrum vecordi audacia ruerent. Dein vetus miles, adversus temerarios impetus pertinax, cæde primorum insequentes suppressit. Conatus paulo post ultro inferre pedem⁷, ut neminem cedere, atque obstinatos mori in vestigio quemque suo vidit, patefacta acie⁸ (quod ut facere posset, multitudo armatorum facile suppeditabat) cornua hostium amplexus, in orbem pugnantes ad unum omnes occidit.

XXIII. Atque hæc tamen hostium iratorum ac tum maxime dimicantium jure belli in armatos¹ repugnan-

5. *Quam insultarent* lis cum *superbo ludibrio hostes*; vid. Mitscherl. ad Hor. Od. III, 3, 41.

6. *E castris ad* (ob) *id ipsum* (vide ad I, 34, n. 5) *emissa*, quin hostes egressi erant motibus, utque eos repellerent.

7. *Ultro inferre pedem*, Gron. edit ultra.

8. *Patefacta acie*; vide ad XXVII, 18, n. 7. — *Suppeditabat*; v. ad VI, 24, n. 1. — *In orbem pugnantes*; vide ad II, 50, n. 6.

CAP. XXIII. 1. *Jure belli in arma-*

tesque edebantur. Fœdior alia in urbe trucidatio² erat, quum turbam feminarum puerorumque imbellem inermemque cives sui caderent, et in succensum ro- gum semianima pleraque injicerent corpora, rivique sanguinis flammam orientem restinguerent: postremo ipsi, cæde miseranda suorum fatigati, cum armis medio se incendio injecerunt. Jam cædi perpetratæ victores Romani supervenerunt: ac primo conspectu tam fœdæ rei mirabundi parumper obstupuerunt. Dein quum aurum argentumque, cumulo rerum aliarum interfulgens, aviditate ingenui humani, rapere ex igne vellent, correpti alii flamma sunt, alii ambusti afflatu vaporis³: quum receptus primis, urgente ingenti turba, non esset. Ita Astapa, sine præda militum, ferro ignique absumpta est. Marcius, cæteris ejus regionis metu in deditionem acceptis⁴, victorem exercitum Carthaginem ad Scipionem reduxit. Per eos ipsos dies perfugæ a Gadibus venerunt, pollicentes, urbem punicumque præsidium, quod in ea urbe esset, et imperatorem præsidii cum classe prodituros esse. Mago ibi ex fuga substiterat, navibusque in Oceano collectis, aliquantum auxiliorum et traus fretum ex africa ora⁵, et ex proximis Hispaniæ locis per Hauuonem

tos verba suspecta, quoniam absunt ab optimis MSS, qui etiam *pugnantisque* vel *pugnantesque* habent. Solam particulam *que* in causa fuisse, cur tot verba insulciscuntur, putabat Gron. et conj. *dimicantium in pugnantes* vel *pugnantesque edebantur* (b. e. ab *dimicantibus* et in *pugnantes*), vel *dimicantium pugna visque edebat*. Malim: *Atque hæc tanta hostium irditorum ac tam maxime dimicantium pœna cædesque edebantur*, et mox cum Rhén. *se incendio injicerent*. Contra Crev. non dubitabat, quin a Livio profecta

essent verba illa, a plerisque eodd. exsulantia, quum et augerent sententiam, nec quidquam peregrini aut pinguis redolerent.

2. *Fœdior alia in urbe trucidatio*, etc. vide ad XXI, 14, n. 1, et conf. Appian. Hisp. 33.

3. *Correpti alii flamma sunt, alii ambusti afflatu vaporis*; cf. Polyb. XI, 24, 11.

4. *In deditionem acceptis*; vide ad VIII, 20, n. 7.

5. *Trans fretum Gaditanum ex ora africa, africana*.

præfectum coegerat. Fide accepta dataque perfugis, et Marcius eo cum expeditis cohortibus, et Lælius cum septem triremibus, quinquereni una, est missus, ut terra marique communi consilio rem gererent.

XXIV. Scipio ipse gravi morbo implicitus¹, graviore tamen fama, quam ad id quisque, quod audierat, (insita hominum libidine alendi de industria rumores) adjiceret aliquid, provinciam omnem ac maxime longinqua ejus turbavit; apparuitque, quantam excitatura molem² vera fuisset clades, quam vanus rumor tantas procellas excivisset. Non socii in fide, non exercitus in officio mansit. Mandonius et Indibilis, quibus, quia regnum sibi Hispaniæ, pulsus inde Carthaginiensibus, destinarant animis, nihil pro spe contigerat, concitatis popularibus, Lacetani autem erant, et juventute Celtiberorum excita, agrum suessetanum sedetanumque sociorum populi romani hostiliter depopulati sunt. Civilis alius furor³ in castris ad Sucro-

CAP. XXIV. 1. *Scipio ipse gravi morbo implicitus*... turbavit, b. e. gravis Sclpionis morbus, etc. De morbo ejus et exercitus seditioe, conf. Appian. Hisp. 34 sq. et Polyb. XI. 25 sq. — *Graviore tamen fama existente*, ita tamen, ut fama morbum illum augetet, multo graviorem differret, pro libidine, quæ insita est hominibus; Doer. — *Longinqua*, remotiora loca.

2. *Quantam excitatura molem*, multitudinem multitudinemque turbarum (v. ad I, 38, n. 4) vera fuisset clades, calamitas, joeturs, h. e. ipsa mors funesta Sclpionis, ut II, 36. — *Tantas procellas*; vide ad II, 1, n. 5. — *Concitatis popularibus*, Lacetani autem erant, et juventute, etc. quam Hergetes, non Lacetani, certe hi non soli, populares Indibilis Mandonique

fuisse videantur, et vox autem h. l. haud necessaria sit, Crev. conj. *Lacetani et Hergetes erant*. Contra Diak. minnet, tamen in simili locutione adhiberi VII, 41 extr. et Mandonium Indibilemque ambobus forte populi violens præfuisse, saltem utrumque sepius ad rebellionem pellexisse; cf. e. 27 et 34. Recte, arbitror; et hinc etiam tamen aptissimum h. l. videtur. — *In agrum suessetanum sedetanumque*, etc. Suessetani h. l. socii Romanorum, at XXV, 34, Indibilis. Mira profecto in his est obscuritas, et quam ne Livio quidem satis notam fuisse existimo; Glar. Forte Suessetani, aut para eorum, sæpius defecerunt ad Romanos, etsi semel id memoratur XXXIV, 20. Cf. ad c. 31, n. 3.

3. *Civilis alius furor*, seditio militum. Mox dubii allati nuntii ex opti-

nem ortus : octo ibi millia militum erant, praesidium gentibus, quæ cis Iberum incolunt, impositum. Motæ autem eorum mentes sunt non tum primum, quum de viâ imperatoris dubii allati nuntii, sed jam ante, licentia ex diutino, ut sit, otio collecta⁴, et nonnihil, quod in hostico laxius raptò suetis vivere arctiores in pace res erant. Ac primo sermone tantum occulti serebantur, *si bellum in provincia esset, quid sese inter pacatos facere? si debellatum jam et confecta provincia esset, cur in Italiam non revehi?* Flagitatum quoque stipendium procacius, quam ex more et modestia militari erat; et ab custodibus probra in circumcumbentes vigilas tribunos⁵ jacta; et noctu quidam prædatum in agrum circa pacatum ierant; postremo interdiu ac propalam sine commeatu ab signis abibant. Omnia libidine ac licentia militum, nihil instituto ac disciplina militiæ, aut imperio eorum qui præerant, gerebatur. Forma tamen romanorum castrorum constabat una ea spe, quod tribunos ex contagione furoris haud expertes seditionis defectionisque rati fore, et jura reddere in principibus⁶ sinebant, et signum ab eis petebant, et in stationes ac vigilas in

mis MSS recepi prob. Gronov. pro vulg. *dubii rumores allati sunt*. In tribus MSS *dubie allatum sit*: unde Gron. conj. *dubie allatum est*. — Creverius in Victor. legit *dubie allatum sit*: quare Gronovii conjecturam non improbat, quæ Drak. quoque maxime aridet. En.

4. *Licentia ex diutino, ut sit, otio collecta*, cui solertia dñcis singulari occurrendum dicit Polyb. XI, 25. — *In hostico laxius*: vid. II, 34, n. 13, et VIII, 12, n. 11. — *Arctiores res*: vide ad XXVI, 17, n. 3. — *Confecta provincia*: vide ad II, 40, n. 9.

5. *Circumcumbentes vigilas tribunos*: vid. XXII, 1, n. 10. — *Sine commeatu*: vid. I, 57, n. 2. — *Constabat una ea spe, immo specie*: Freinsb. *Una ex parte* conj. Gron.

6. *Jura, imperia, edicta, reddere in principibus*: vide ad VII, 12, n. 6. — *Signum ab eis petebant*, tessera, quæ mandata continebant imperatoris, et ab hoc vesperi tribunis executio-ribus, ab his vero uni ex quoque decimo manipulo electo militi, tessera-rio, ab hoc proximi manipuli duci, ab illo sequenti, etc. dabantur, et ante solis occasum omnes referebantur ad

ordinem ibant; et, ut vim imperii abstulerant, ita speciem dicto parentium, ultro sibi imperantes, servabant. Erupit deinde seditio, postquam reprehendere atque improbare tribunos ea, quæ fierent, et conari obviam ire, et propalam abnuere, furoris eorum se futuros socios, senserunt. Fugatis itaque ex principiis ac post paulo e castris tribunis, ad principes seditionis, gregarios milites, C. Albium Calenum et C. Atrium Umbrum, delatum omnium consensu imperium est; qui, nequaquam tribuniciis contenti ornamentis, insignia etiam summi imperii, fasces securæque, attrahere ausi⁷: neque venit in mentem, suis tergis suisque cervicibus virgas illas securæque immineere, quas ad metum aliorum præferrent. Mors Scipionis falso credita obcæcabat animos; sub cujus vulgatum mox famam non dubitabant totam Hispaniam arsuram bello: in eò tumultu et sociis pecunias imperari, et diripi propinquas urbes posse; et, turbatis rebus, quum omnia omnes auderent, minus insignia fore, quæ ipsi fecissent.

XXV. Quum alios subinde recentes nuntios, non mortis modo, sed etiam funeris, expectarent, neque superveniret quisquam, evanesceretque temere ortus rumor; tum primi auctores requiri coepti, et, subtrahente se quoque¹, ut credidisse potius temere, quam finxisse, rem talem videri posset, destituti duces jam sua ipsi insignia, et pro vana imagine imperii, quod

tribunos. Cf. VII, 35, n. 1; Sil. VII, 347, et ad Tac. Ann. I, 7, 15; Lips. Mil. Rom. V, 9. — *In stationes ac vigiliis in ordinem ibant*; vide ad librum VII, cap. 35, n. 2. — *Obviam ire*, repugnare.

7. *Fasces securæque, attrahere ausi*, tanquam res sacras manibus impuris,

h. e. sibi vindicare, ut XXXIV, 4, n. 3. — *Præferrent*, sibi juberent præferri.

CAP. XXV. 1. *Subtrahente se quoque*, ac auctorem fuisse rumoris negante, destituti duces Calenus et UMBER, etc. Gronov. — *Insignia, fasces securæque*.

gererent, veram justamque mox in se versuram potestatem horrebant². Stupente ita seditione, quum vivere primo, mox etiam valere Scipionem, certi auctores afferrent, tribuni militum septem ab ipso Scipione missi sunt. Ad quorum primum adventum exasperati animi; mox, ipsis placido sermone permulcentibus notos, cum quibus congressi erant, leniti sunt. Circumvenientes enim tentoria primo, deinde in principii pratorioque, ubi sermones inter se serentium circulos vidissent³, alloquebantur, percunctantes magis, quæ causa iræ consternationisque subita foret, quam factum accusantes. Vulgo *stipendium non datum ad diem* jactabatur, et, *quum eodem tempore, quo scelus Illiturgitanorum exstisset, post duorum imperatorum duorumque exercituum stragem, sua virtute defensum nomen romanum ac retenta provincia esset; Illiturgitanos pœnam noxæ meritam habere; suis recte factis gratiam qui exsolvat, non esse. Talia querentes aqua orare, seque ea relaturos ad imperatorem*, respondebant. *Lætari, quod nihil tristius, nec insanabilius esset: et P. Scipionem deum benignitate, et rempublicam esse gratiæ referendæ*⁴. Scipionem bellis assuetum, ad seditionum procellas rudem, sollicitum habebat res, ne aut exercitus peccando, aut ipse puniendo, modum excederet. In præsentia, ut cœpisset, leniter agi placuit, et, missis circa stipen-

2. *In se versuram se potestatem horrebant*; vid. II, 3, n. 2, et XXI, 63, n. 15. — *Stupente ita seditione* (ut mox languascentem), stupentibus seditionis.

3. *In principii pratorioque, ubi sermones inter se serentium circulos vidissent*, etc. vid. VII, 12, n. 6. — *Consternationis, seditionis, furoris*;

vid. II, 47, n. 3. — *Stipendium non datum ad diem*; vid. XXIII, 21, n. 1. — *Scelus Illiturgitanorum*, etc. vid. cap. 19, 20. — *Duorum imperatorum* (Scipionum) duorumque e. vide ad X, 25, n. 9.

4. *Rempubicam* (senatum populumque) *esse gratiæ referendæ*; vide ad II, 9, n. 5. — *Seditionum procel-*

diarias civitates exactoribus, stipendii spem propinquam facere. Edictum subinde propositum, ut ad stipendium petendum⁵ convenirent Carthaginem, seu carptim partes, seu universi mallent. Tranquillam seditionem, jam per se languescentem, repentina quies rebellantium Hispanorum fecit. Redierant enim in fines, omisso incepto, Mandonius et Indibilis, postquam vivere Scipionem allatum est: nec jam erat aut civis, aut externus, cum quo furorem suum consociarent. Omnia circumspectantes consilia nihil reliqui habebant, præter non tutissimum a malis consiliis receptum⁶, ut imperatoris vel justæ iræ, vel non desperandæ clementiæ sese committerent: etiã hostibus eum ignovisse, cum quibus ferro dimicasset: suam seditionem sine vulnere, sine sanguine fuisse, nec ipsam atrocem, nec atroci pœna dignam; ut ingenia humana sunt ad suam cuique levandam culpam nimio plus facunda⁷. Illa dubitatio erat, singulane cohortes, an universi, ad stipendium petendum irent. Inclinauit sententia, quod tutius censebant, universos⁸ ire.

las; vid. II, 1, n. 5. — *Scipendiarias civitates*; vid. V, 10, n. 5.

5. *Ad stipend. petendum*, ἵκαν ἐπι εἶτον ap. Appian. Hisp. 34 extr. κομίζεσθαι τὰς σιταρχίας et ἡ κομιδὴ τῶν ὑφ' αὐτῶν ap. Pulyb. XI, 25 et 26. — *Seu carptim partes, seu universi mallent*, forte *per partes*, Gron. Sic et Pulyb. XI, 13 (XI, 25, 11, ed. Schweigh.), quod jam monuit Drak., ἂν τε κατὰ μέρη τοῦτο βούλονται ποιεῖν, ἂν θ' ἑμὸν πάντες.

6. *Non tutissimum a malis consiliis receptum*; cf. ad IV, 57, n. 2. Nun est sane tutus admodum receptus, *permittere se alienæ vel iræ vel clementiæ*, quia nescis, majoreanne doloris ille viaticandi an gratiæ quaerendæ

cupiditatem habent; Gron. — *Non desperandæ clementiæ*. Eadem de Angliæ regina expressit Bossuet, *Oraisons funèbres*: « Jamais on n'a douté de sa parole, ni désespéré de sa clemence ». Ed.

7. *Ingenia humana sunt ad suam cuique levandam culpam nimio plus facunda*: « potius fecunda, multis scil. inventiendis et animi fingendis, quibus iras adversus se conceptas molliri, et magnitudinem delictorum suorum extenuari posse sibi blandiuntur. *Facundia* in sermone προσηγορία est, de qm hic non agitur ». Duker. *Fecunda ad levandam culpam dici non posse putabat Era*. Pro *cuique* forte leg. *quæque*, sc. ingenia.

8. *Inclinauit sententia, universos*

XXVI. Per eosdem dies, quibus hæc illi consulta-
bant, consilium de iis Carthagini erat¹; certabaturque
sententiis, utrum in auctores tantum seditionis (erant
autem hi numero haud plus, quam quinque et tri-
ginta) animadverteretur, an plurium supplicio vindi-
canda tam foedi exempli defectio magis, quam sedi-
tio, esset. Vicit sententia lenior, ut, unde orta culpa
esset, ibi pœna consisteret: ad multitudinem castiga-
tionem satis esse. Consilio dimisso, ut id actum vide-
retur, expeditio adversus Mandonium Indibilemque
edicitur exercitui, qui Carthagine erat, et cibaria die-
rum aliquot parare jubentur. Tribunis septem, qui
et antea Sucronem ad leniendam seditionem ierant,
obviam exercitui missis, quina nomina principum se-
ditionis edita sunt; ut eos, per idoneos homines beni-
gno vultu ac sermone in hospitium invitatos² sopi-
tosque vino, vincirent. Haud procul jam Carthaginē
aberrant, quum ex obviis auditum, postero die omnem
exercitum cum M. Silano in Lacetanos proficisci, non
metu modo omni, qui tacitus insidebat animis, libe-
ravit eos, sed latitiam ingentem fecit; quod magis ha-
bituri solum imperatorem, quam ipsi futuri in pote-

ire, ut XXXII, 13, n. 4; vicit pon-
dere ea sententia, eundem esse uni-
versis; Gron.

CAP. XXVI. 1. *Carthagini erat*
omnes fere MSS pro *Carthagine*, ut
XXX, 9, n. 2; XXXI, 11, et ap.
Plaut. Cas. Proh. 71; unde *Carthagi-
niensis*, quod conceptum quasi est ab
Carthagini, non *Carthagine* (nam i
longum in huiusmodi ibvixiv forma-
tione non semper eliditur), haud
magis analogia caret, quam *Latinien-
sis* & *Latini*, *Aventiniensis*, *Crotonien-
sis*; Gronov. Sic et plerique MSS.
XXXV, 35 pr. *Lacedæmoni* pro *La-*

cedæmone. Conf. ad IV, 12, n. 8;
Drak. ad XXVII, 5, n. 11; XXX,
44, n. 4; XXXI, 11, n. 7; ad Epit.
Liv. XXVIII, XLVIII, XLIX; Groh.
ad Sen. Contr. I, 1. Ad seqq. conf.
Polyb. XI, 26, 27. — *Ut id actum...*
expeditio. Edicitur expeditio adversus
Mandonium et Indibilem, ut ea de re
actum in consilio videretur, non de
seditione sucronensi. En.

2. *In hospitium invitatos*; vide ad
II, 14, n. 4. — *Ex obviis audi-
tum*, etc. h. e. auditio, id quod audi-
tum erat. Conf. ad I, 53, n. 1. — *Sol-
um imperatorem habituri* Scipionem

state ejus essent. Sub occasum solis urbem ingressi sunt, exercitumque alterum parantem omnia ad iter viderunt. Excépti sermonibus de industria compositis, *lætum opportunumque adventum eorum imperatori esse, quod sub ipsam profectionem alterius exercitus venissent*, corpora curant. A tribunis sine ullo tumultu auctores seditionis, per idoneos homines perducti in hospitia, comprehensi ac vincti sunt. Vigilia³ quarta impedimenta exercitus, cujus simulabatur iter, proficisci cœpere. Sub lucem signa mota, et ad portam retentum agmen, custodesque circa omnes portas missi, ne quis urbe egrederetur. Vocati deinde ad concionem, qui pridie venerant, ferociter in forum ad tribunal imperatoris, ut ultro territuri succlamationibus, concurrunt. Simul et imperator in tribunal escendit⁴, et reducti armati a portis inerini se concioni ab tergo circumfuderunt. Tum omnis ferocia concidit, et, ut postea fatebantur, nihil æque eos terruit, quam præter spem robur et color imperatoris, quem affectum visuros⁵ crediderant, vultusque, qualem ne in acie quidem aiebant meminisse. Sedit tacitus paulisper, donec nuntiatum est, deductos in forum auctores seditionis, et parata jam omnia esse.

XXVII. Tum, silentio per præconem facto, ita cœpit¹ : « Nunquam mihi defuturam orationem², qua « exercitum meum alloquerer, credidi; non quo

sine exercitu; vel quod Scipio tantum imperator eorum futurus esset et cum illis profecturus, non severus iudex.

3. *Vigilia quarta*; vide supra ad VII, 35, n. 2.

4. *In tribunal escendit*; vide ad II, 7, n. 7. *Tribunal* imperatorum in castris, quod plerumque erat e cespite congesto; vide ad Tac. Ann. I, 18,

n. 5; sed et Spanhem. de usu et pr. sum. Diss. XIII, p. 628.

5. *Quem affectum se visuros*; vide ad V, 10, n. 6.

CAP. XXVII. 1. *Ita cœpit concionari*. Conf. Polyb. XI, 28, 29.

2. *Defuturam orationem*, ejus formam materiamque. — *Non quo*, non quia, seu quod; ut passim. Cf. Gron.

« verba unquam potius, quam res, exercuerim, sed
 « quia prope a pueritia in castris habitus, assueram
 « militariibus ingeniis. Ad vos quemadmodum loquar,
 « nec consilium, nec oratio suppeditat³: quos ne quo
 « nomine quidem appellare debeam, scio. Cives? qui
 « a patria vestra descistis: an milites? qui imperium
 « auspiciumque abnuistis, sacramenti religionem rupi-
 « stis. Hostes? corpora, ora, vestitum, habitum civium
 « agnosco: facta, dicta, consilia, animos hostium vi-
 « deo. Quid enim vos, nisi quod Ilergetes et Lacetani,
 « aut optastis aliud, aut sperastis? Et illi tamen Man-
 « donium atque Indibilem, regiae nobilitatis viros, du-
 « ces furoris sequuti sunt; vos auspicium et imperium
 « ad Umbrum Atrium et Calenum Albium detulistis.
 « Negate, vos id omnes fecisse, aut factum voluisse,
 « milites; paucorum eum furorem atque amentiam
 « esse, libenter credam negantibus⁴; nec enim ea sunt
 « commissa, quæ vulgata in omnem exercitum sine
 « piaculis ingentibus expiari possint. Invitus ea, tan-
 « quam vulnera, attingo: sed nisi tacta⁵ tractataque
 « sanari non possunt. Equidem, pulsus Hispania Car-
 « thaginiensibus, nullum locum tota provincia, nullos

ad XXXIX, 13 pr. et ad Gell. IX, 12. — *Verba*, artem dicendi, *res* gerendas; non inusitata oppositione.

3. *Nec consilium, nec oratio suppeditat*, suppetit, vdest; præsto est; nisi leg. *ratio suppeditat*, ostendit. — Voc. *oratio* tuetur Wälschius, sensumque ita exponit: « Nec quid apud vos loquar scio, nec quibus verbis illud exornem ». *Oratio* speciatim est elocutio oratoria, quæ oranti ornamenta suppeditat, et loqui dicitur Cic. Or. 27. Sic est apud eundem Cic. de Orat. I, 54, *oratio oratoria*, id est, verborum figuris sententiarumque orata: et io

Dinlog. de Orat. cap. 5 et 8, *eloquentia oratoria*; vide nostræ edit. Tacit. vol. IV, pag. 174, 180. Ed. — *Quos ne quo nomine quidem appellare*, etc. coof. Tac. Aon. I, 43.

4. *Libenter credam negantibus*, sc. id omnes fecisse. Alii post *amentiam* esse majorem ponunt distinct., et ex præc. *negate* repetunt *dicite*. Ita et Bauer., qui præterea monet, *negare* alibi mollius dici pro *affirmare*, non esse ita, at b. l. pro *infirmitate*. — *Fulgata in omnem* e. vid. II, 29, o. 5.

5. *Tacta tractataque* volueltasynon. dicuntur.

« homines credebam esse, ubi vita invisā esset mea :
« sic me non solum adversus socios gesseram, sed
« etiam adversus hostes. In castris en meis, quantum
« me opinio fefellit ! fama mortis meae non accepta
« solum⁶, sed etiam expectata est. Non quod ego
« vulgari facinus per omnes velim (equidem si totum
« exercitum meum mortem mihi optasse crederem,
« hic statim ante oculos vestros morerer ; nec me vita
« juvaret, invisā civibus et militibus meis), sed multi-
« tudo omnis, sicut natura maris⁷, per se immobilis
« est, venti et auræ cient ; ita aut tranquillum, aut pro-
« cellæ in vobis sunt ; et causa atque origo omnis furo-
« ris penes auctores est : vos contagione insanistis ; qui
« mihi ne hodie quidem scire videmini, quo amentiae
« progressi sitis, quid facinoris in me, quid in patriam
« parentesque ac liberos vestros, quid in deos, sacra-
« menti testes, quid adversus auspicia, sub quibus mi-
« litatis, quid adversus morem militiae disciplinamque
« majorum, quid adversus summi imperii majestatem
« ausi sitis. De me ipso taceo : temere potius, quam
« avide, credideritis⁸. Denique ego sim, cujus imperii

6. *Fama mortis meae non accepta solum, credita, sed etiam expectata est*, cum desiderio et spe, tanquam res desiderabilis et votis expetita ; unde *mox mortem mihi optasse*. Cf. ad V, 19, n. 7 ; XXVI, 40, n. 1 ; XL, 54 pr. ad Sil. V, 207 ; Juvenal. VIII, 87.

7. *Multitudo omnis est sicut natura (génie) maris*, hæc *per se immobilis est, venti et auræ* id cient, commovent turbulentumque reddunt ; Gron. Verba *multitudo omnis* non habent, quo referantur, et forte ab aliena manu profecta sunt, aut potius ad anacolutha, in oratione concitatore fre-

quentia, locus hic referendus ; Doer. Eadem comparatione utuntur Polyb. XI, 29, 9 (ubi id Schweigh. jam notavit) ; XXII, 13, 9 sq. XXII, 14, 6 sq. Demosth. tom. I, pag. 383, ed. Reisk. et ex eo Appian. B. C. III, 20. Conf. et inf. XXXVIII, 10 ; Cic. Cluent. 49 ; et, fons forte omnium, Herodot. VII, 16. — *Tranquillum* ; vide ad III, 40, n. 9.

8. *Quam avide credideritis, famam mortis meae*. — *Denique ego sim* ; ante *denique* quatuor MSS et edd. addunt *id*, quod facile post *credideritis* excidere poterat. Elegans hæc locutio ardebat Drak. et Burm. ad Ovid. Met.

« tædere exercitum minime mirandum sit : patria quid
 « de vobis meruerat, quam cum Mandonio et Indibili
 « consociando consilia prodebatis? Quid populus ro-
 « manus, quum imperium, ablatum ab tribunis suf-
 « fragio populi creatis, ad homines privatos detuli-
 « stis? quum, eo ipso non contenti, si pro tribunis
 « illos haberetis, fasces imperatoris vestri ad eos, qui-
 « bus servus, cui imperarent, nunquam fuerat, ro-
 « manus exercitus detulistis. In prætorio⁹ tetenderunt
 « Albius et Atrius; classicum apud eos cecinit; signum
 « ab iis petatum est; sederunt in tribunali P. Scipio-
 « nis; lictor apparuit; submoto incesse-
 « runt¹⁰; fasces
 « cum securibus prælati sunt. Lapides pluere, et ful-
 « mina jaci de cælo¹¹, et insuetos fetus animalia edere,
 « vos portenta esse putatis : hoc est portentum, quod

VII, 43. — *Ab tribunis suffragio pop. creatis.* Creverius notat inde non inferendum tribunos militum omnes per hæc tempora a populo creatos: quippe contrarium constat ex lib. XXVII, 36. Sed Livius oratorie rem auget, ut atrocius videatur militum facinus, si tribunis eam potestatem ademerint, quæm populus eis mandarat. En.

9. *In prætorio tetenderunt;* vide ad VI, 42, n. 7, et XXV, 6, n. 10. — *Classicum apud eos cecinit;* vide ad VII, 40, n. 4. *Classicum*, sc. signum, et quidem militare (nam *classis* etiam exercitus dicebatur), quod cornu vel tuba seu buccina canebatur, h. e. eorum cantu seu sono, vel iis inflatis, dabatur, et quo milites vel ad arma, vel ad concionem (vide ad VII, 36, n. 4), castraque movenda convocari, aut somno excitari quovis diluculo (vid. Polyb. XII, 26 pr.), aut vigiliæ ordinari (vide ad VII, 35, n. 2) solébant. — *Signum ab iis petatum est;* vide ad cap. 24, n. 6.

10. *Submoto incesse-
 runt;* vide ad III, 14, n. 4, et XXV, 3, n. 14; Gron. et Drak. ad h. l. et ad XXV, 3, n. 16; Guther. de jure man. I, 4 (qui *submoto* adverbialiter dici putabat, ut *optato*); Lips. Elect. I, 23; Salmas. ad Solin. pag. 217; Barm. ad Petron. c. 51, p. 252, et syll. epist. t. II, p. 607.

11. *Fulgmina jaci de cælo:* hoc non portentum est, (unde enim alioqui caderent fulmina?) sed loca fulminibus tangi, aut ea cadere seu jaci sereno, ut fortasse legendum; Gron. Cf. Hor. Od. I, 34, 5 sq. libique intpp. Suspiciari possis *culmina* (medium) *tangi de cælo*, ut XXVII, 4, et al. Sed nihil forte mutandum. Si ratio Gron. valet, verba *de cælo* etiam supervacua forent, quoties quædam *de cælo tacta et iecta*, sc. fulmine dicuntur: et jaci cum effectu accipi potest, ita, ut loca hominesve iis tangantur, ut *mittere ap. Ovid. Trist. II, 33: Si, quoties peccant homines, sua fulmina mittit Jupiter* ». Daher. Mox *animales opti-*

« nullis hostiis, nullis supplicationibus, sine sanguine
« eorum, qui tantum facinus ausi sunt, expiari possit.

XXVIII. « Atque ego (quanquam nullum scelus rationem habet¹) tamen, ut in re nefaria, quæ mens,
« quod consilium vestrum fuerit, scire velim. Rhegi-
« gium quondam in præsidium missa legio, interfectis
« per scelus principibus civitatis, urbem opulentam
« per decem annos tenuit. Propter quod facinus tota
« legio, millia hominum quatuor, in foro Romæ securi
« percussi sunt: sed illi primum non Atrium Umbrum
« semilixam², nominis etiam abominandi ducem, sed
« Decium Jubellium tribunum militum sequuti sunt;
« nec cum Pyrrho, nec cum Samnitibus aut Lucanis,
« hostibus populi romani, se conjunxerunt. Vos cum
« Mandonio et Indibili consilia communicastis, et arma
« consociaturi fuistis. Illi, sicut Campani Capuam,
« Tuscis veteribus cultoribus ademptam³, Mamertini

mi MSS, ut apud Varr. L. L. 8. *Animantes* conj. Gron. nt XXI, 30; XLI, 18, et ap. Cic. N. D. I, 18; II, 47, 61.

CAP. XXVIII. 1. *Nullum scelus rationem habet*, committitur eum ratione, vel ab eo, qui ratione ducitur. Cf. Terent. Eun. I, 1, 12. — *Ut in re nefaria*, prout, quatenus esse aut queri vel locum habere possit: nam restringit hic *ut* et corrigi, non probat; Bauer. Cf. VIII, 30, n. 7. — *Rhegium quondam a. U. 474...483, in præsidium missa legio... Romæ securi percussi sunt*; vide ad XXXI, 31; Epit. XII et XV; Frontin. Strat. IV, 1, 38; Oros. IV, 3; Zonar. VIII, 6; Val. Max. II, 7, 15; Appian. Samn. Exc. 9, et inpr. Polyb. I, 7: ex quo probabile sit, legendum esse *per IX annos*, et a Livio aliisque rem tragice exaggerari, tæmpe trecentos tantum securi fuisse percussos, plerisque in

disturnæ difficilique urbis expugnatione interemptis. Cf. Schweigh. ad Polyb. I. I. et ad Appian. t. III, p. 163, 164. — Vide quoque Freinsk. Suppl. ad lib. XV, 1-3. Ed. — *In præsidium missa legio duce Decio Jubellio Campano prefecto vel tribuno mil.* Cf. Polyb. I. I.

2. *Atrium Umbrum semilixam*, qui pæne lixa, nec melioria conditionis est, ut XXX, 38; et *seminas, semihomo*, etc. cf. Gron. Obs. IV, 7. — *Nominis etiam abominandi*: quasi *Atrius* sit dictus ab *ater*, h. e. infaustus, horrendus, abominandus. — Notum est quænam fuerit Romanorum circa res omnes ac nomina ipsa superstitio. An etiam hoc dicit, quia ipse Atrius ignobilis fuit et semilixa? Inter utrumque hæret Greverius: ego prius malo. Ed.

3. *Campani Capuam, Tuscis veter-*

« in Sicilia Messanam, sic Rhegium habituri perpe-
 « tuam sedem erant; nec populum romanum, nec
 « socios populi romani ultro lacessituri bello. Sucro-
 « nemne vos domicilium habituri eratis? ubi si vos de-
 « cedens confecta provincia⁴ imperator relinquerem,
 « deum hominumque fidem implorare debebatis, quod
 « non rediretis ad conjuges liberosque vestros. Sed
 « horum quoque memoriam, sicut patriæ meique, eje-
 « ceritis ex animis⁵ vestris. Viam consilii scelerati,
 « sed non ad ultimum dementis, exsequi volo. Mene
 « vivo et cætero iucolumi exercitu, cum quo ego die
 « uno Carthaginem cepi, cum quo quatuor imperato-
 « res⁶, quatuor exercitus Carthaginensium fudi, fu-
 « gavi, Hispania expuli, vos octo millia hominum,
 « minoris certe omnes pretii⁷, quam Albius et Atrius
 « sunt, quibus vos subjecistis, Hispaniam provinciam
 « populo romano erepturi eratis? Amolior et amoveo

ribus cultoribus adeptam; vid. IV, 37 pr. unde probabile fit, *Samnites* leg. pro *Campani*. — *Mamertini*, Campani et Agathoclis mercenarii, circa a. U. 473, in *Sicilia Messanam* per vim ac fraudem occuparunt adjuvantque mox legionem romanam in opprimendo Rhegio; vide ad Sil. I, 662; Diodor. XXI, ecl. 13; Polyb. I, 7 et 8, ibique Schweigh.

4. *Confecta provincia*; vide ad II, 40, n. 9. — *Deum hominumque fidem implorare*; vide ad Juvenal. XIII, 31.

5. *Ejeceritis ex animis ex optima* MSS recepit Gron. pro *ejeceratis*, ut non simplex sit affirmatio Scipionis, sed occupatio, quam rhetores vocent: sit ita, horum quoque sitis oblitus: que autem via? quia exitus erat consilii? — *Non ad ultimum dementis*, non adeo insani, ut ad ultima et vana quæque spectasset; Doer. —

Exsequi volo; vide ad V, 15, n. 8. — Id est, rationem expendere. Ea sic exponit Creverius: expendendo consilium vestrum velim illud reperire ejusmodi, ut, etsi sceleratum et nefarium, non tamen sit ad ultimum dementis. En.

6. *Quatuor imperatores*, Magonem, Hannonem duosque Hasdrubales, *quatuor exercitus* C. vid. X, 25, n. 9.

7. *Minoris certe omnes pretii*, etc. al. *majoris*, ut Scipio milites timens his blandiatur: sed minoris pretii erant suo ipsorum iudicio, quippe qui præposuerant sibi Calenum et Umbrum, tanquam præstantiores; hoc vero remilitas antea vocaverat: unde nullo genere comparabiles eos evincit cum cætero exercitu, quocum se Carthaginem die uno cepisse, etc. dixerat, eosque in comparatione cum illo deprimit; Gron.

« nomen meum : nihil ultra facile creditam mortem
« meam a vobis violatus sim⁸. Quid? si ego morerer,
« necum expiratura respublica, mecum casurum im-
« perium populi romani erat? ne istuc Jupiter opti-
« mus maximus sirit, Urbem, auspicato diis auctori-
« bus in æternum conditam, fragili huic et mortali
« corpori æqualem esse. Flaminio, Paulo, Graccho,
« Postumio Albino, M. Marcello, T. Quintio Crispino,
« Cn. Fulvio, Scipionibus meis, tot tam præclaris im-
« peratoribus uno bello absumptis, superstes est po-
« pulus romanus, eritque mille aliis nunc ferro, nunc
« morbo morientibus. Meo unius funere elata populi
« romani esset respublica⁹? Vos ipsi hic in Hispania,
« patre et patruo meo, duobus imperatoribus, inter-
« lectis, Septimum Marcium ducem¹⁰ vobis adversus
« exsultantes recenti victoria Pœnos delegistis. Et sic
« loquor, tanquam sine duce Hispaniæ futuræ fue-
« rint¹¹ : M. Silanus, eodem jure, eodem imperio me-
« cum in provinciam missus, L. Scipio frater meus et
« C. Lælius, legati, vindices majestatis imperii dees-
« sent? Utrum exercitus exercitui, an duces ducibus,
« an dignitas, an causa comparari poterat? quibus si
« omnibus superiores essetis, arma cum Pœnis contra
« patriam, contra cives vestros ferretis? Africam Ita-

8. *Nihil ultra facile creditam mortem meam a vobis violatus sim*, ponam, credam, vos non gravius me violasse, non aliud majusve scelus fu me commississe, quam quod temere (et temere potius, quam avide, ut supra dixit cap. 27) credideritis, me mortuum esse. — *Mecum expiratura resp.*, mecum casurum, etc. conf. ad XXIV, 22, n. 11, et ad Tac. Annal. III, 6, n. 8. — *Sirit*, siverit, scilicet fieri. — *Auspicato*; vid. V, 21, n. 1.

9. *Meo funere elata... resp.* vide ad XXIV, 22, n. 11.

10. *Sept. M. due.*, etc. v. XXV, 37.

11. *Tanquam sine duce Hispaniæ futura fuerint*, scilicet me mortuo. — *Utrum exercitus*, cui illi presant, exercitui vestro, qui ab illo sejunxit se, an duces, Silanus, Scipio, Lælius; ducibus vestris, Albio et Atrio, an causa pia illorum, qui pro patria pugnaturi fuissent, causæ impiæ vestræ, etc.

« lîæ, Carthaginem urbi romanæ imperare velletis?
« quam ob noxam patriæ?

XXIX. « Coriolanum quondam damnatio injusta,
« miserum et indignum exsilium, ut iret ad oppu-
« gnandam patriam, impulit : revocavit tamen a pu-
« blico parricidio¹ privata pietas. Vos qui dolor, quæ
« ira incitavit? Stipendiumne diebus paucis imperatore
« ægro serius numeratum satis digna causa fuit, cur
« patriæ indiceretis bellum? cur ad Iltergetes descisce-
« retis a populo romano? cur nihil divinarum huma-
« narumve rerum inviolatum vobis esset? Insanistis
« profecto, milites : nec major in corpus meum vis
« morbi, quam in vestras mentes, invasit. Horret ani-
« mus referre, quid crediderint homines, quid spera-
« verint, quid optaverint. Auferat omnia irrita obli-
« vio, si potest : si non, utcumque silentium tegat.
« Non negaverim, tristem atrocemque vobis visam
« orationem meam; quanto creditis facta vestra atro-
« ciora esse, quam dicta mea? et me ea, quæ fecistis,
« pati æquum censetis; vos ne dici quidem omnia
« æquo animo ferretis? Sed ne ea quidem ipsa ultra
« exprobrabuntur. Utinam tam facile vos oblivisca-
« mini eorum, quam ego obliviscar : itaque, quod ad
« vos universos attinet, si erroris poenitet, satis super-
« que poenarum habeo. Albius Calenus et Atrius Um-
« ber et cæteri nefariæ seditionis auctores sanguine
« luent, quod admiserunt. Vobis supplicii eorum spe-
« ctaculum non modo non acerbum, sed lætum etiam,
« si sana mens rediit, debet esse : de nullis enim,

CAP. XXIX. 1. *A publico parricidio*, a bello adversus patriam suscepto, ab expugnatione nefaria patriæ : nam *parricidium* dicitur quævis cædes im-
pia (v. c. filii VIII, 11, et fratris XL, 8

et 24) scelusque omne, quo pietas in patriam, parentes, etc. violatur. — *Privata pietas*, in matrem, uxorem et liberos. Res nota ex II, 37 sq. — *Qui dolor*; vide ad VI, 32, n. 3.

« quam de vobis, infestius aut immitius² consuluerunt. » Vix finem dicendi fecerat, quum ex preparato simul omnium rerum terror oculis auribusque est offusus. Exercitus, qui corona concionem circumdederat, gladius ad scuta concrepuit³: præconis audita vox citantis nomina damnatorum in consilio. Nudi in medium protrahabantur: et simul omnis apparatus supplicii expromebatur. Deligati ad palum virgisque cæsi et securi percussi⁴, adeo torpentibus metu, qui aderaut, ut non modo ferocior vox adversus atrocitatem pœnæ, sed ne gemitus quidem, exaudiretur. Tracti inde de medio omnes, purgatoque loco citati milites nominatim apud tribunos militum in verba P. Scipionis iurarunt⁵, stipendiumque ad nomen singulis persolutum est. Hunc finem exitumque seditio militum cœpta apud Sucronem habuit.

XXX. Per idem tempus ad Batim fluvium Hannio, præfectus Magonis¹, missus a Gadibus cum parva manu Afrorum, mercede Hispanos sollicitando ad quatuor millia juvenum armavit. Castris deinde exsutus ab L. Marcio, maxima parte militum inter tumultum captorum castrorum, quibusdam etiam in fuga amissis, palatos persequente equite, cum paucis ipse

2. *Infestius aut immitius*: ita quidam MSS. Alii *iniquius* et *inimicus*. Hoc recipere Gron. et Drak. sed illa non improbat *immitius*, et hic *iniquius*. In Put. est *inicius*, et in Flor. *initius*; quæ potius pro *immitius* scripta crediderim, quam pro *inimicus* aut *iniquius*. — Cf. cum hac oratione verba Cæsaris, seditiosos milites castigantis, apud Lucan. V, ubi eodem modo concludit: « At paucos, quibus hæc rabies auctoribus arsit, Non Cæsar, sed pœna tenet: procumbite terræ, infidumque caput, feriendaque tendite colla ». En.

3. *Gladius ad scuta concrepuit*, terroris incutiendi causa; vide ad VI, 24, n. 1, et ad hæc et seqq. cf. Polybius, XI, 30.

4. *Virgisque cæsi et securi percussi*; vide ad I, 26, n. 6. — Non modo non ferocior, etc. vide ad I, 40, n. 1.

5. *Apud tribunos mihi in verba P. Scipionis iurarunt*; vide ad II, 39, n. 1. Cf. Polyb. l. l.

CAP. XXX. 1. *Hannio, præfectus Magonis*, nt XXIII, 30; XXV, 28, n. 3, et al. v. Gron. ad h. l., et Ernesti elav. Cle.

effugit. Dum hæc ad Bætium fluvium geruntur, Lælius interim, freto in Oceanum evectus, ad Carteiam² classe accessit: urbs ea in ora Oceani sita est, ubi primum e faucibus angustis panditur mare. Gades, sine certamine, proditiōe recipiendi, ultro qui eam rem pollicerentur, in castra romana venientibus, spes, sicut ante dictum est, fuerat. Patefacta immatura proditiō est, comprehensosque omnes Mago Adherbali prætori Carthaginem devehendos tradit. Adherbal, conjuratis in quinquere mem impositis, præmissaque ea, quia tardior, quàm triremis, erat³, ipse cum octo triremibus modico intervallo sequitur. Jam fretum intrabat quinquere mis, quum Lælius, et ipse in quinquere mi e portu Carteiæ, sequentibus septem triremibus, evectus, in Adherbalem ac triremes invehitur, quinquere mem satis credens deprensam rapido in freto⁴, in adversum æstum reciprocari non posse. Pœnus in re subita parumper incertus trepidavit, utrum quinquere mem sequeretur, an in hostes rostra converteret.

2. *Ad Carteiam*, etc. vid. XXI, 5, n. 3. — Hoc esse nomen duorum oppidorum putat Glareanus. Nam Ptolemæus, II, 40, *Carteiam* intra Calpen ponit. At hæc descriptio ostendit extra fretum esse, quod Plin. III, 1 seu 3, fateri videtur, qui addit *Tartesson* a Græcis dici. Quod si verum est, haud dubie ea videri debet, quam Strabo, lib. III, ad Bætis fluvium, qui et ipse aliquando *Tartessos* dictus est, ostia ponit. Livius, XXI, 5, *Carteiam Olcadum gentis caput* facit ex Polybio: Carteiæ etiam ad Oceanum meminit, XLII, 3. Ed. — *Gades, sine certamine, prodit. recipiendi spes*, etc. vid. cap. 23.

3. *Præmissaque ea quinquere mi, quia tardior, quàm triremis, erat.*

« De qua re vix quidquam certi credo statui posse. Non improbabile est, ut nunc, ita olim quoque, inter ejusdem generis et magnitudinis naves alias aliis velocires, alias tardiores fuisse; idque vel ex eo, quod hæc inscite factæ essent (cf. XXXVI, 43), vel aliis de causis fieri potuisse. Nec semper naves eo velocires fuisse, quo plures remorum ordines habebant, ex his liquet, quæ Flor. IV, 2, et alii de Antonii et Caesaris Octaviani clasibus prodiderunt. Et leves ac fugaces piratarum myoparones sæpe longe majores naves celeritate vincebant. » Duk.

— *Fretum Gaditanum.*

4. *Deprensam rapido in freto* (vid. IX, 23, n. 3), *in adv. æstum reciprocari, reciprocare se, redire, retro agi.*

Ipsa cunctatio facultatem detractandæ pugnae ademit : jam enim sub ictu teli erant, et undique instabant hostes; æstus quoque arbitrium moderandi naves ademerat : neque erat navali pugna similis; quippe ubi nihil voluntarium, nihil artis aut consilii esset. Una natura freti æstusque totius certaminis potens⁵, suis, alienis navibus nequidquam remigio in contrarium tendentes invehebat, ut fugientem navem videres retro vortice intortam victoribus illatam; et sequentem, si in contrarium tractum incidisset maris, fugientis modo sese avertentem. Jam in ipsa pugna hæc, quum infesto rostro peteret hostium navem⁶, obliqua ipsa ictum alterius rostri accipiebat : illa, quum transversa objiceretur hosti, repente intorta in proram circumagebatur. Quum inter triremes, fortuna regente, anceps prælium misceretur⁷, quinquere mis romana, seu pondere tenacior, seu pluribus remorum ordinibus scindentibus vortices, quum facilius regeretur, duas triremes suppressit, unius prælata impetu lateris alterius remos deterisit; cæterasque,

5. *Æstus totius certaminis potens*, illud unice regens; ut mox fortuna regente prælium. — Mox alii suis alienisque, alii suas. En. — *Vortice intortam*; vid. XXI, 58, n. 3. — *Vortice* pro *vertice* edidit Jac. Gron. Itaque scribendum coniecit Dujatius, addita hac causa, *vorticem* dici de mari aive fluetu in gyrum contorto, quod hic vult Livius, *verticem* vero de turbine seu vento rotato. Verum hoc discrimen non semper observatum fuisse docet Drakenb. ad Sil. Ital. III, 475; certe hoc loco plurimi codd. *vertice* servant. En. — *Victoribus*, navibus hostium victricibus. — *Sese avertentem*, circum et retro actam.

6. *Infesto rostro peteret navem*; conf. supra ad lib. I, cap. 13, not. 2.

7. *Anceps prælium misceretur*; vide ad II, 19, n. 3. — *Pondere tenacior*, firmior, inamobilior. — *Prælata impetu*, celeriter et proxime prætervecta (vide ad I, 45, n. 7, et II, 14, n. 3), *remos alterius lateris unius triremis punice deterisit*, fregit, defregit, ut XXXVI, 44; XXXVII, 24, 30; XXXVIII, 5. Sic παραδύτιν et παρασύπτιν, seu διασύπτιν τοῦς ἑαυτοῦς apud Diodor. XI, 18; Polyb. XVI, 4, 5 et 14. Cf. Sil. XIV, 382; Voss. ad Cæs. B. C. I, 58; Duk. ad Flor. II, 2, 8, et Büttigeri Archæol. Mus. Fasc. I, pag. 53, 54, 68. — *Mul*.

quas indepta esset, mulcasset, ni cum reliquis quinque navibus Adherbal velis in Africam transmisisset.

XXXI. Lælius, victor Carteiam revectus, auditis, quæ acta Gadibus erant, patefactam proditionem, conjuratosque missos Carthaginem, spem ad irritum redactam¹, qua venissent, nuntiis ad L. Marcium missis, nisi si terere frustra tempus sedendo ad Gades vellent, redeundum ad imperatorem esse, assentiente Marcio, paucos post dies ambo Carthaginem rediere. Ad quorum discessum non respiravit modo Mago, quum terra marique ancipiti metu urgeretur; sed etiam, audita rebellione Ilergetum, spem recuperandæ Hispaniæ nactus, nuntios Carthaginem ad senatum mittit, qui, simul seditionem civilem in castris romanis, simul defectionem sociorum in majus verbis extollentes, hortarentur, ut auxilia mitterent, quibus traditum a patribus imperium Hispaniæ repeti posset. Mandonius et Indibilis², in fines regressi, paulisper, dum, quidnam de seditione statueretur, scirent, suspensi quieverunt; si civium errori ignosceretur, non diffidentes, sibi quoque ignosci posse. Postquam vulgata est atrocitas supplicii, suam quoque noxam pari poena æstimatam rati, vocatis rursus ad arma populatibus, contractisque, quæ ante habuerant, auxiliis, in

casset, male tractasset, mutilasset; vide ad III, 11, n. 3.

CAP. XXXI. 1. Et spem ad irritum redactam (ot ad irritum cecidisse II, 6), qua spe ipsi, Lælius Marcique, venissent Gades; vid. cap. 23. — Nuntiis ad L. Marcium missis, redeundum ad imperatorem Scipionem esse; vide ad VIII, 19, n. 10. — Nisi si terere. In editis vulgo deest particula si; sed eam Put. alique optimi codd. exhibent. Ed. — Sedendo ad Gades; vide

ad VII, 37, n. 4. Cæterum structura verborum h. l. impeditior fit ablativis conseq. sine copula cumulatâ et mutato subjecto. Suspiciari possit: Lælius, victor Carteiam revectus, paucos post dies cum eo Carthaginem rediit. Conf. tamen ad librum II. cap. 56, n. 1.

2. Mandonius et Indibilis, etc. cf. cap. 24. — Pari poena æstimatam, dignam fuisse judicantam. Cf. ad IV, 15, n. 1.

sedetanum agrum³, ubi principio defectionis stativa habuerant, cum viginti millibus peditum, duobus millibus equitum et quingentis transcenderunt.

XXXII. Scipio, quum fide solvendi pariter omnibus noxiis innoxiiisque stipendii¹, tum vultu ac sermone in omnes placato, facile reconciliatis militum animis, prius quam castra ab Carthagine moveret, concione advocata, multis verbis in perfidiam² rebellantium regulum invectus, *nequaquam eodem animo se ire professus est ad vindicandum id scelus, quo civilem errorem nuper sanaverit. Tum se, haud secus quam viscera secantem sua, cum gemitu et lacrymis quinque et triginta hominum³ capitibus expiasset octo millium seu imprudentiam, seu noxam: nunc læto et erecto animo ad cædem Ilergetum ire. Non enim eos neque natos in eadem terra, nec ulla secum societate junctos esse: eam, quæ sola fuerit, fidei atque amicitie⁴ ipsos per scelus rupisse. In exercitu suo se, præ-*

3. In sedetanum agrum, etc. Nota Drak. est: « Ex Livii narratione colligendum, Mandonium et Indibilem, adventu Scipionis audito, ex agro sedetano in patriam recessisse, et hinc Scipioni, ut eos assequeretur, Iherum trapseundum fuisse. Eos autem in Sedetanis exercitum collegisse, quod Glar. potabat, nullo loco Livius tradit. Supra cap. 24, concitatis popularibus et Celtiberis depopulantur agruio messetanum sedetanisque. Hic autem primo in fines regressi, mox vocatis rursus ad arma popularibus, contractisque, quæ antea habuerant, auxiliis, in sedetanum agrum transcendisse dicuntur ».

CAP. XXXII. 2. Scipio quum fide solvendi pariter omnibus noxiis innoxiiisque stipendii; leg. cum Gron. Scipio cum fide solvendo stipendio, tum,

preterea, etc. Conf. ad I, 53, n. 3.

2. Multis verbis in perfidiam, etc. cf. Polyb. XI, 31.

3. Quinque et triginta hominum ex MS Hav. et Sigon. recepi pro volg. triginta h. Cf. cap. 26 pr. et Polyb. XI, 27. Numeri XXX et XXXV facile permutari poterant. Vulgatum retinuit Drak. ut ita Scipio numero rotundo minori usui sit minuendi causa numerum illorum, quos ex tanta noxiorum multitudine pena affecerit.

4. Eam, quæ sola fuerit, fidei atque amicitie societatem, non propiorem, sed remotiorem; nam varii sunt tituli et formæ societatum inter homines; est civitas, est consanguinitas, affinitas, sacrum vel publicorum vel familiarium communitas, collegium, est etiam societas; Gronov. coll. Cic. Off. I, 17.

terquam quod omnes cives, aut socios latinique nominis videat, etiam eo moveri, quod nemo vere sit miles, qui non aut a patruo suo Cn. Scipione, qui primus romani nominis in eam provinciam venerit, aut a patre consule, aut a se sit ex Italia advectus. Scipionum nomini auspiciisque omnes assuetos, quos secum in patriam ad meritum triumphum deducere velit; quos consulatum petenti, velut si omnium communis agatur honos, affuturos⁵ speret. Quod ad⁶ expeditionem attineat, quæ instet, immemorem esse rerum suarum gestarum, qui id bellum ducat. Magonis hercule sibi, qui extra orbem terrarum⁷ in circumfusam Oceano insulam cum paucis perfugerit. navibus, majorem curam esse, quam Ilergetum. Quippe illic et ducem carthaginiensem, et quantumcumque punicum praesidium esse; hic latrones latronumque duces: quibus ut ad populandos finitimorum agros tectaque urendu et rapienda pecora aliqua vis sit, ita in acie ac signis collatis nullam esse. Magis velocitate ad fugam, quam armis fretos, pugnatuuros esse: itaque non, quod ullum inde periculum, aut semen majoris belli videat, ideo se, prius quam provincia decedat, opprimendos Ilergetes duxisse; sed primum, ne impunita tam scelerata defectio esset; deinde, ne quis in provincia, simul virtute tanta et felicitate perdonata, relictus hostis dici posset. Proinde deis benejuvantibus sequerentur, non tam ad bellum gerendum (neque enim cum pari hoste certamen esse), quam ad expetendas ab hominibus scelestis poenas.

5. Consulatum petenti sibi affuturos; vide ad III, 14, v. 6.

6. Quod ad expeditionem, nunc suscipiendam adversus Mandonium et Indibilem, attineat, eum profecto

immemorem... qui id bellum ducat, qui huic expeditioni det belli nomen. Cf. extrema verba hujus capituli.

7. Extra orbem terrarum, Gades. Cf. ad Sil. I, 141.

XXXIII. Ab hac oratione dimissos ad iter se comparare in diem posterum jubet, profectusque decimis castris¹ pervenit ad Iberum flumen : inde, superato amni, die quarto in conspectu hostium posuit castra : campus ante montibus circa septus erat. In eam vallem Scipio quum pecora, rapta pleraque ex hostium agris, propelli ad irritandam feritatem Barbarorum jussisset, velites subsidio misit. A quibus ubi per procursionem commissa pugna esset, Lælium cum equitatu impetum ex occulto facere jubet. Mons opportune prominens equitum insidias texit : nec ulla mora pugnae facta est. Hispani in conspecta procul pecora, velites in Hispanos præda occupatos incurrere. Primo missilibus territare; deinde, emissis levibus telis, quæ irritare magis, quam decernere pugnam² poterant, gladios nudant, et collato pede res cœpta geri est; ancepsque pedestre certamen erat, nisi equites supervenissent. Neque ex adverso tantum illati obvios obtrivere, sed circumvecti etiam quidam per infima clivi ab tergo se, ut plerosque intercluderent, objecerunt; majorque cædes fuit, quam quantam edere

CAP. XXXIII. 1. *Profectusque decimis castris*, etc. cf. Polyb. XI, 32, 33. — *In conspectu hostium*, Mandonii et Indibilis, qui de adventu Scipionis certiores facti, relicto agro sedetano, in patriam redierant. Cf. ad c. 31, n. 3. — *Campus ante castra*, a fronte eorum; vide ad XXVI, 42, n. 6. — *In eam vallem*, αὐλὴν τινα μεταξὺ τῆς αὐτοῦ καὶ τῶν πολέμων στρατοπέδων; Polyb. — *Livium culpæ* Glareanus, quia vallum non nominavit, sed nec ipse Polyb. ejus nomen prodidit. Ed.

2. *Decernere pugnam*; vide ad VII, 9, n. 4. — *Pede res cœpta geri est*;

ancepsque: nihil horum verborum in optimis MSS, sed continenter *collato pedestre*; unde scribendum: *gladios nudant, et collato pede acce certamen erat*; Gron. Sed in illis verbis nihil Livio indignum esse, immo eorum ope fluere magis orationem, et violentiam vocum *pede res et pedestre* effecisse, ut librarii media transillirent, monent Crev. et Drak. Cf. ad VI, 12, n. 7, et de forma dicendi *aere certamen erat, nisi equites supervenissent*, ad II, 50, n. 10. Similis ei hæc: *occasio egregie rei gerende fuit, si..... duxisset XXXI, 21, n. 1.* — *Neque ex adverso*, etc. pro *qui non*

levia per excursiones praelia solent. Ira magis accensa adverso praelio Barbaris est, quam imminuti animi : itaque, ne perculsi viderentur, prima luce postero die in aciem processere. Non capiebat omnes copias angusta, sicut ante dictum est, vallis : duæ ferme peditum partes, omnis equitatus in aciem descendit : quod reliquum peditum erat, obliquo constituerunt colle³. Scipio, pro se esse loci angustias ratus, et quod in arcto pugna romano aptior, quam hispano militi, futura videbatur, et quod in eum locum detracta hostium acies esset, qui non omnem multitudinem eorum caperet, novo etiam consilio adjecit⁴ animum : equitem nec se posse circumdare cornibus in tam angusto spatio, et hosti, quem cum pedite eduxisset, inutilem fore. Itaque imperat Lelio, ut per colles quam occultissimo itinere circumducatur equites, segregetque, quantum possit, equestrem a pedestri pugnam. Ipse omnia signa peditum in hostes vertit : quatuor cohortes in fronte statuit, quia latius pandere aciem non poterat⁵. Moram pugnandi nullam

c. c. a. — *Ne perculsi viderentur.* Anton legabatur *pulsi*, sed recte vulgatum coniecit Rhenanus. En.

3. *Obliquo constituerunt colle,* locaverunt, posuerunt, scilicet Barbari; Gron. *Constiterunt Rhen.* et al. Τὸς ἐν τῇ παραπείθῃ τεταγμένους, per infima collis latera dispositos, dixit Polyb. XI, 33 pr. — *Pro se esse loci angustias,* sibi utiles, opportunas, faventes, ut *loca et genus pugnae pro hoste fuere* XXXIX, 30. — *In arcto pugna romano aptior,* ob eandem causam, ob quem in locis asperis; Duk. coll. c. 2 et 32. *In arcto loco,* ἐν στενῇ ἀπ. Polyb. *In loci angustias,* vel, ut mox, *in tam angusto spatio;* aut potius, ne idem his dicatur, quæ fit

cominus, σπασάδην, *pede collato,* anp. n. 2. Conf. ad V, 38, n. 4; VI; 12, n. 7; XXVI, 17, n. 3; XXVII, 46, n. 2. Id quoque firmat Polyb. XI, 32 extr. ubi dicit : κατὰ τὰς ἀξὺς ἐκείνης καὶ σπασάδην μάχας *romanos milites longe hispanis præstare ob virtutem et genus armorum.* De armis Hispanorum, vide ad librum XXII, cap. 46, n. 2 et 3.

4. *Novo etiam consilio adjecit animum,* intelligens seu reputans secum, *nec se posse circumdare equitem cornibus,* equitatu uti ad firmanda cornua, *et hosti equitem, quem cum pedite eduxisset e castris in aciem, inutilem fore.*

5. *Latius pandere aciem non pote-*

fecit, ut ipso certamine averteret ab conspectu trans-
euntium per colles equitum : neque ante circumdu-
ctos sentire, quam tumultum equestris pugnae ab
tergo accipere. Ita duo praelia erant : duae peditum
acies, duo equitatus per longitudinem campi, quia
misceri ex genere utroque praelium angustiae non
patiebantur, pugnabant. Hispanorum quum neque
pedes equiti, nec eques pediti auxilio esset, pedes
fiducia equitis temere commissus campo caederetur,
eques circumventus nec peditem a fronte (jam enim
stratae pedestres copiae erant), nec ab tergo equitem
sustineret, et ipsi, quum diu in orbem sese stantibus
equis defendissent⁶, ad unum omnes caesi sunt : nec
quisquam peditum equitumque superfuit, qui in valle
pugnauerunt. Tertia pars, quae in colle ad specta-
culum magis tutum, quam ad partem pugnae capes-
seudam, steterat, et locum et tempus ad fugiendum
habuit. Inter eos et reguli ipsi⁷ fugerunt, prius quam
tota circumveniretur acies, inter tumultum elapsi.

XXXIV. Castra eodem die Hispanorum, praeter re-
liquam praedam, cum tribus ferme millibus hominum
capiuntur. Romani sociique ad mille ducenti¹ eo prae-
lio ceciderunt : vulnerata amplius tria millia homi-
num. Minus cruenta victoria fuisset, si patentiore
campo et ad fugam capessendam facili foret pugna-
tum. Indibilis, abjectis belli consiliis, nihil tutius in
afflictis rebus experta fide et clementia Scipionis ra-
tus, Mandonium fratrem ad eum mittit; qui, advo-

rat propter vallis angustias. — *Aver-*
teret, sc. hostes, Hispanos.

6. *In orbem sese defendissent*; vide
ad II, 50, n. 6.

7. *Reguli ipsi*, Indibilis et Mando-
nium, fratres.

CAP. XXXIV. 1. *Ad mille ducenti*;
vide ad IV, 59, n. 4. — In hanc scri-
pturam consentiunt tres optimi codd.
Put. Cantab. et Reg. teste Creverio :
neque genus hoc loquendi insolens est
Livio. Eo. — *Mandonium fratrem* Lu-

lulus genibus, *fatalem rabiem temporis ejus accusat, quum velut contagione quadam pestifera non Hergetes modo et Lacetani, sed castra quoque romana insanerint. Suam quidem et fratris et reliquorum popularium eam conditionem esse, ut aut, si ita videatur, reddant spiritum P. Scipioni², ab eodem illo acceptum, aut servati bis uni debitam vitam pro eo in perpetuum devoveant. Antea in causa sua fiduciam sibi fuisse, nondum experta clementia ejus : nunc contra, nullam in causa, omnem in misericordia victoris spem positam habere. Mos vetustus erat Romanis³, cum quo nec fœdere, nec æquis legibus jungeretur amicitia, non prius imperio in eum tanquam pacatum uli, quam omnia divina humanaque dedidisset, obsides accepti, arma adempta, præsidia urbibus imposita forent. Scipio, multis invectus in præsentem Mandonium absentemque Indibilem verbis, illos quidem merito perisse ipsorum maleficio⁴, ait; victuros suo atque populi romani beneficio. Cæterum se neque arma iis adempturum (quippe ea pignora timentium rebellionem*

dibilis; vide ad XXXVI, 49, n. 5. — Hinc patet duos regulos quorum toties nunc mentio facta est, fratres fuisse. Nisi quia putet, ut Glareani verbis utar, alium Mandonium esse, Indibilis fratrem juniorem quempiam; nam alioqui cur non ipse Indibilis iret deprecatum apud victorem hostem, quum Mandonius in eadem erat culpa? Quamquam et ea quoque subit causa, quod Indibilis adversus Scipionis parentem pugnaverat, odii adhuc favillam timeri potuisse. Ed.

2. *Reddant Scipioni spiritum, vitam ejus arbitrio permittant, et amittant, si ita ei videatur, placeat.* Cf. Cic. Phil. X, 10.

3. *Mos vetustus erat Romanis...*

forent; cf. XXXVI, 28; Sigon. de Ant. jur. Ital. 4, 1, et Salmas. Obs. ad Jns Att. et Rom. c. 26, p. 601.

4. *Illos quidem merito periisse ipsorum maleficio; ut passim perire, interire, occidere, everti, pro perdi, malisurgeri, omnia fere sua amittere; et contra vivere pro conditionem libertatemque suam retinere* (conf. ad XXX, 16, n. 2): nisi potius merito periisse dictum est pro: meruisse mori, dignos esse, qui pereant, sed victuros esse, etc. Suo ante ipsorum excidisse conj. Duk. — *Quippe ea arma ut pignora adimi ac retineri tantum ab iis, qui timeant rebellionem armatorum hominum. Adempturum (quippe...esse), sed libera...animos,*

esse, se libera arma relinquere solutosque metu animos), neque se in obsides innoxios, sed in ipsos, si defecerint, sœviturum, nec ab inermi, sed ab armato hoste, pœnas expetiturum. Utramque fortunam expertis permittere sese, utrum propitios, an iratos, habere Romanos mallent. Ita dimissus Mandonius; pecunia tantummodo imperata, ex qua stipendium militi præstari⁵ posset. Ipse, Marcio in ulteriorem Hispaniam præmisso, Silano Tarraconem remisso, paucos moratus dies, dum imperatam pecuniam Ilergetes pernumerarent, cum expeditis⁶ Marcium jam appropinquantem Oceano assequitur.

XXXV. Inchoata res jam ante de Masinissa¹ aliis atque aliis de causis dilata erat, quod Numida cum ipso utique congredi Scipione volebat; atque ejus dextra fidem sancire: ea tum itineris tam longi ac tam devii causa Scipioni fuit. Masinissa quum Gadibus esset, certior adventare eum a Marcio factus, causando corrumpi equos inclusos in insula, penuriamque omnium rerum et facere cæteris, et ipsos sentire, ad hoc equitem marcescere desidia², Magonem perpulit, ut se trajicere in continentem ad depopulandos proximos Hispaniæ agros pateretur. Transgressus tres principes Numidarum præmittit, ad tempus locumque colloquio statuendum. Duos pro obsidibus retineri a Scipione jubet: remisso tertio, qui, quo jussus

neque, etc. rectius forte ediderunt Crev. et alii.

5. *Stipendium militi præstari; in optimis MSS præsidium: unde forte leg. residuum, scilicet stipendium, ut residuae pecuniæ et jurisconsultorum residua; Gron.*

6. *Cum expeditis; vide supra ad V, 16, n. 2.*

CAP. XXXV. 1. *Inchoata res jam ante de Masinissa Romanis conciliando, societas cum eo jungenda, aliis, etc. conf. cap. 16. — Utique; vide ad II, 30, n. 1, et VI, 35, n. 4. — Ejus dextra f. 1. vide ad XXV, 16, n. 8.*

2. *Equitem marcescere desidia; vide ad XXIII, 45, n. 1.*

erat, adduceret Masinissam, cum paucis in colloquium venerunt. Ceperat jam ante Numidam ex fama rerum gestarum admiratio viri; substitueratque animo³ speciem quoque corporis amplam ac magnificam. Cæterum major præsentis veneratio cepit; et, præterquam quod suate natura multa majestas inerat, adornabat promissa cæsaries⁴ habitusque corporis non cultus muuditii, sed virilis vere ac militaris, et ætas in medio virium robore; quod plenius nitidiusque ex morbo velut renovatus flos juventæ faciebat. Prope attonitus ipso congressu Numida, *gratias de fratris filio remisso⁵ agit. Ex eo tempore, affirmat, eam se quæsisse occasionem, quam tandem oblatam deum immortalium beneficio non omiserit. Cupere se illi populoque romano operam navare, ita ut nemo unus⁶ externus magis enise adjuverit rem romanam. Id se, etiamsi jam pridem vellet, minus præstare in Hispania, aliena atque ignota terra, potuisse: in qua autem genitus educatusque in spem paterni regni esset, facile præstaturum. Siquidem eundem Scipionem ducent in Africam mittant Romani, satis sperare perbrevis ævi Carthaginem esse. Lætus eum Scipio vidit auditque, quum caput rerum in omni hostium equitatu Masi-*

3. Substitueratque animo suo speciem, etc., ut gr. ἐπίστασθαι, h. e. fluxerat, conceperat animo; Ern. Funera fratrum oculis substituere, proponere, similiter dixit Ovid. Rem. Am. 574.

4. Adornabat promissa cæsaries; cf. ad V, 41, n. 6; ad Sål. I, 613; VII, 196; XVI, 525; Heyn. ad Virg. Æn. I, 590.

5. De fratris filio remisso; vide ad XXVII, 19, n. 4. — Loco cit. Masinivæ avunculus Masinissa dicitur, et

maternus avus Gala, Masinissæ pater; nunc autem Numida juvenem vocat fratris filium. Quare Glareanus legendum sororis filio, nisi vel sororis maritum fratrem appellarit, vel apud Barbaros frater sororem sibi connubio junxerit. Sed Gronovio videtur in errorem induxisse Livium vox græca ἀδελφεύς, quam in hac historia adhibuerit auctor græcus, a nostro conversus. En.

6. Nemo unus externus; vide ad III, 12, n. 2, et XXXIV, 49, n. 4.

nissam fuisse sciret, et ipse juvenis specimen⁷ animi præ se ferret. Fide data acceptaque, profectus retro Tarraconem est: Masinissa permissu Romanorum, ne sine causa trajecisse in continentem videretur, populatus proximos agros Gades rediit.

XXXVI. Magoni, desperatis in Hispania rebus, in quarum spem seditio primum militaris, deinde defectio Indibilis animos ejus sustulerant, paranti trajicere in Africam, nuntiatum ab Carthagine est, jubere senatum¹, ut classem, quam Gadibus haberet, in Italiam trajiceret; conducta ibi Gallorum ac Ligurum quanta maxima posset juventute, conjungeret se Hannibali; neu senescere bellum², maximo impetu, majore fortuna coeptum, sineret. Ad eam rem et a Carthagine pecunia Magoni advecta est; et ipse, quantam potuit, a Gaditanis exegit, non arario modo eorum, sed etiam templis spoliatis, et privatim omnibus coactis aurum argentumque in publicum³ conferre. Quum præterveheretur Hispaniæ oram, haud procul Carthagine-Nova expositis in terram militibus, proximos depopulatus agros, inde ad urbem classem appulit. Ibi quum interdiu milites in navibus tenuisset, nocte in litus expositos ad partem eam muri, qua capta Carthago ab Romanis fuerat, ducit; nec præsidio satis valido urbem teneri ratus, et aliquos oppidanorum ad spem novandi res⁴ aliquid moturos. Cæterum nuntii ex agris trepidi simul populatio-

7. *Specimen animi* gravius et significantius quam *speciem*: nam qui speciem virtutis præ se ferunt, illam nondum probarunt satis; at Masinissa jam ita animum et virtutem probaverat, ut *exemplum* virtutis et esset, et haberetur; Doer. Cf. ad XXXVIII, 17, n. 7.

CAP. XXXVI. 1. *Jubere senatum*, ut, etc. vide supra ad librum 1, cap. 17, n. 7.

2. *Senescere bellum*, ut XXX, 19; vide ad I, 22, n. 3.

3. *In publicum conferre*; vide ad XXVI, 36, n. 3.

4. *Ad spem novandi res*; vide ad

nem agrestiumque fugam et hostium adventum attulerant; et visa interdiu classis erat, nec sine causa electam ante urbem stationem apparebat. Itaque instructi armatique intra portam, ad stagnum ac mare versam, continebantur. Ubi effusi hostes⁵, mixta inter milites navalis turba, ad muros tumultu majore, quam vi, subierunt, patefacta repente porta, Romani cum clamore erumpunt, turbatosque hostes, et ad primum incursum conjectumque telorum aversos, usque ad litus cum multa cæde persequuntur: nec, nisi naves litori appulsæ trepidos accepissent, superfuisset pugnae aut fugæ quisquam. In ipsis quoque trepidatum navibus est, dum, ne hostes cum suis simul irrumperent, trahunt scalas⁶, orasque et ancoras, ne in moliendo mora esset, præcidunt; multique adnantes navibus, incerto præ tenebris⁷, quid aut peterent aut vitarent, fœde interierunt. Postero die quum classis inde retro ad Oceanum, unde venerat, fugisset, ad octingenti homines⁸ cæsi inter murum litusque, et ad duo millia armorum inventa.

XXXVII. Mago, quum Gades repetisset, exclusus inde¹, ad Cimbim, haud procul a Gadibus is locus

1, 52, n. 1. — *Nec sine causa electam* (plurimi MSS *erectam*) *ante urbem stationem*, Pœnos a Magone noctu in litus expositos esse ad partem eam muri, qua capta Carthago ab Romanis fuisset.

5. *Ubi effusi hostes*, qui erant mixta, etc.

6. *Trahunt scalas*, in naves retrahunt pontes asseresque expositos litonumque admotos, ut inde in naves redirent egressi. Cf. Virg. *Æn.* X, 654. — *Orasque et ancoras præcidunt*; vide ad librum XXII, cap. 19, n. 6, et lib. XXV, cap. 11, not. 10. — *In*

moliendo; vide ad XXVIII, 17, n. 6.

7. *Incerto præ tenebris*; vide ad I, 41, n. 10, et VI, 40, n. 1.

8. *Ad octingenti homines*; vide ad IV, 59, n. 4. — *Ad duo millia armorum*. Drak. testatur plerosque codices habere *armatorum*, unde quidam interpp. exponunt cæsos esse octogintos, sed in universum duo millia varia modis periisse. Sed Gron. Crev. Drak. aliique Rhenani emendationem *armorum* recuperant et tuerentur. En.

CAP. XXXVII. 1. *Exclusus inde*, non admissus, portis clausis. — *Ad Cimbim*; Flor. et Put. *Cimbios*; 6 MSS.

abest, classe appulsa, mittendis legatis querendoque, quod portæ sibi socio atque amico clausæ forent, purgantibus iis², multitudinis concursu factum, infestæ ob direpta quædam abs conscendentibus naves militibus, ad colloquium sufetes eorum, qui summus Pœnis³ est magistratus, cum quæstore elicit, laceratosque verberibus cruci affigi jussit: inde navibus ad Pityusam insulam⁴, centum millia ferme a continenti (Pœni tum eam incolébant), trajecit. Itaque classis bona cum pace accepta est, nec comineatus modo benigne præbiti, sed in supplementum classis juvenus armaque data: quorum fiducia Pœnus in Baliares insulas (quingenta inde millia absunt) transmisit. Duæ sunt Baliares insulæ⁵, major altera atque opulentiore armis virisque; et portum habet, ubi commode hibernaturum se (et jam extremum autumni erat) credebat. Cæterum, haud secus quam

Ambros, prob. *Lipa*. *Epist. Quæst.* IV, 4. Alii eodd. *Umbros*, *Cumbam* et *Cimbros*. *Cuneos* emend. *Voss*. ad *Mel.* III, 1; quem tamen agrum *procul a Gadibus* ultra *Anap* remotum fuisse monet *Cellar.* *Geogr. ant.* II, 1, p. 51. *Conf.* ad XXV, 32, n. 2. *Ebora*, *Olitingin* et *Onobam* conj. *Dugat*. Nomen loci vel parum notum, vel depravatam putabant *Crev.* et *Drak*.

2. *Purgantibus iis*, *Gaditanis*; vide ad III, 47, n. 1, et XXIV, 47, n. 3.

3. *Sufetes eorum, qui summus Pœnis* (et, quod hinc intelligendum, *Gaditanis* eorum colonis; *Daker.* et *Spanhem.* ad *Juliani Orat.* I, p. 130) est magistratus. Cf. XXX, 7; XXXIV, 61; *Potteri Archæol.* lib. I extr. et *Fest.* Hos duos annuos magistratus *reges* appellant *Nep.* *Hannib.* 7, et *Polyb.* III, 33, § 3; III, 41, § 6; VI, 51, § 2. *Suffetes* alii, minus recte,

etsi vox ita scripta est in quatuor inscriptt. *ap.* *Grut.* 470, 1, 2, et *Ocr.* *Rossal Memor. Brese.* p. 176, 177.

4. *Ad Pityusam insulam*: prope. duæ sunt *Hirculæ*, insulæ maris *Balearici*, a πῖτυς, pinuum seu picearum, copis sic dietæ, major *Ebnus*, minor *Ophiusa* (nisi potius tres fuere, *Ebnus*, *Ophiusa* seu *Coluhraria* et *Frumentaria*, hodie *Iviza*, *Monte Colibre* et *Frumentera* seu *Formentara*); sed minor tam parva est, ut nulla nonnunquam ejus ratio haberetur et utraque vocaretur *Ebnus*. Cf. XXII, 20, n. 9; *Plin.* III, 5 extr. *Diodor.* V, 16; *Strab.* III, 5, p. 167. — *Centum millia*; vid. IX, 24, n. 2.

5. *Duæ sunt Baliares ins.*, etc. vide ad XXI, 23, n. 7. — *Et portum habet*, etc. duos quoque minor ins. seu *Minorca* habet, parvum *Ciudadella*, caput insulæ, majorem egrægiusque

si Romani eam insulam incolerent, hostiliter classi occursum est. Fundis ut nunc plurimum, ita tunc solo eo telo utebantur : nec quisquam alterius gentis unus tantum ea arte, quantum inter alios omnes Baliares excellunt. Itaque tanta vis lapidum creberrimæ grandinis modo in propinquantem jam terræ classem effusa est, ut, intrare portum non ausi, averterent in altum naves. In minorem inde Baliarium insulam trajece-
runt, fertilem agro; viris, armis haud æque⁶ validam. Itaque egressi navibus supra portum loco munito castra locant; ac sine certamine urbe agroque potiti, duobus millibus auxiliarium inde conscriptis missisque Carthaginem, ad hibernandum naves subduxerunt. Post Magonis ab Oceani ora discessum Gaditani Romanis deduntur⁷.

XXXVIII. Hæc in Hispania P. Scipionis ductu auspicioque¹ gesta. Ipse, L. Lentulo et L. Manlio Acidino provincia tradita², decem navibus Romam rediit;

Mago, bod. Mahon. — *Quantum inter alias (forte alias, sc. gentes; Gron.) omnes Baliares excellunt;* vid. XXI, 21, n. 7.

6. *Viris, armis haud æque validam.* Sigonius nimis diligens, ut ait Creverius, dederat *armis virisque*: sed rō que ignorant fere omnes MSS. Strabo, lib. III. p. 167, minorem Balearum vltute nibilo inferiorem majore fatur: illud forte sic ejus tempore fuisse conjicit Glaceanus. Ed. — *Naves subduxerunt;* vide supra ad librum VIII, cap. 26, n. 1.

7. *Gaditani Romanis deduntur;* vide ad XXXII, 2, n. 3.

CAP. XXXVIII. 1. *Scipionis ductu auspicioque;* cf. not. 4.

2. *L. Lentulo et L. Manlio Acidino provincia tradita;* sed M. Junio vel M. Junio Silano et L. Marcio ap.

Polyb. XI, 33 extr. ubi Schweigh. monet, hæc ita conciliari posse, ut Silanum Marciumque, post discessum Scipionis, adventum Lentuli et Manlii, qui successores missi sint Scipioni, expectasse, hisque Scipionis nomine provinciam tradidisse statuamus. Dukerī nota est: « Cur non potius Silano, eodem jure imperioque secum in Hispaniam misso (cf. Epit. XXVIII, n. 1), provinciam tradidit? Probabile est, etsi nec Livius, nec Polybius et Appianus, quos Pighius in Ann. ad a. 547 perperam testes laudat, hæc diserte tradunt, et Silanum cum Scipione Rōnam decessisse, et Lentulum Manliumque jam a. U. 546 eum proconsulari imperio in Hispaniam missos fuisse in locum Scipionis. Id colligitur ex XXVIII, 45, n. 4, et XXIIX, 13 extr. »

et, senatū extra Urbem dato in aede Bellonæ³, quas res in Hispania gessisset, disseruit, quoties signis collatis dimicasset, quot oppida ex hostibus vi cepisset, quas gentes in ditionem populi romani rede-gisset. *Adversus quatuor se imperatores, quatuor victores exercitus in Hispaniam isse: neminem carthaginiensem in iis terris reliquisse.* Ob has res gestas magis tentata est triumphi spes, quam petita pertinaciter⁴; quia neminem ad eam diem triumphasse, qui sine magistratu res gessisset, constabat. Senatū misso, Urbem est ingres-

3. *Senatū extra Urbem dato in aede Bellonæ*, etc. vide ad XXVI, 21, n. 1.

— *Quatuor imperatores, quatuor ex.* vide ad X, 25, n. 9.

4. *Magis tentata est triumphi spes* (vide ad X, 16; n. 1), *quam petita pertinaciter*, forte *petitus*, sc. triumphus; nisi *petere spem* fortassis sic dici poterat, ut cap. 18, n. 6, *affectare spem*; Duk. *Spes triumphi* est triumphus, quem sperabat; Doer. — *Neminem ad eam diem triumphasse, qui sine magistratu*, h. e. neque dictator, neque consul, neque prætor, *res gessisset*; cf. XXXI, 20; ad XXVI, 21, n. 1; Sigon. de civ. Rom. II; Vales. ad Exo. Peirese. p. 603. *Proconsules* temporibus liberæ reip. primum dicebantur II, quibus vel quum abissent magistratu (sive consulatu, sive prætura, ut III, 4, 29; XXXVII, 46, et al.), vel privatis, eo nondum gesto (ut Cæs. Fabio, Sp. Furio a. Urh. 542; vide supra ad XXVI, 18, et Dionys. Hal. IX, 16), imperium extra ordinem mandabatur proconsulare, quibusque prorogabatur imperium post annum non modo consulatus, sed etiam præturæ honorem (ut XLJ, 12), in primis vero iis, qui post finitam præturam prorogato imperio pro-

prætores Hispaniæ præerant, et modo vocantur *prætores*, ut XXX, 21; XXXVIII, 42; XL, 30, 31, 34; modo *proprætores*, ut XXXIX, 56; XL, 16, 47; modo *proconsules*, ut XXXIII, 25; XXXV, 22; XXXVII, 46; XXXIX, 29, 56; XL, 16, 39; XLJ, 15, 28; XLII, 10 (cf. XXXIII, 25, n. 2; Duk. ad XXXVII, 46, et XXXIX, 29, n. 4, ubi eisdem variis his titulis insigniri docet, nec dubitat, quin scribere æripis in iis erratint, Drak. ad XL, 39, n. 1. Et intpp. Suet. Cæs. 54), deinde ab a. U. 631, *proconsules* et *proprætores* vocabantur, qui secundum rogationem a C. Sempronio Græcho latam finito consulatus et præturæ anno in provincias mittebantur. Conf. Iuf. ad XXXV, 1, n. 2. Illi in provinciis et imperium habebant et potestatem seu jurisdictionem; at illi solum imperium militare, quod iis extra ordinem et curatis, non centuriatis, ut magistratus majores, comitiis deferabatur: unde etiam non magistratus erant, sed pro magistratibus, et *sine magistratu*, adeoque et *sine auspiciis*; etsi hæc Scipioni tribuuntur, supra (v. not. 1, et ad V, 46, n. 10; Ern. clav. Cæs. v. *magistratus*, et Periz. Anim. hist. c. 7, p. 262 sq. ubi monet, Livium, communi et usitato *dictum*

sus, argentique præ se in ærarium tulit quatuordecim millia pondo trecenta quadraginta duo et signati argenti magnum numerum. Comititia inde creandis consulibus habuit L. Veturius Philo; centuriæque omnes ingenti favore P. Scipionem consulem dixerunt: collega additur ei P. Licinius Crassus pontifex maximus. Caterum comitia maiore, quam ulla per id bellum, celebrata frequentia, proditum memoriæ est: conveniant undique non suffragandi modo, sed etiam spectandi causa P. Scipionis: concurrebantque et domum frequentes, et in Capitolium ad immolantem eum, quum centum bubus votis in Hispania Jovi sacrificaret; spondebantque animis, sicut C. Lutatius superius bellum punicum finisset, ita id, quod iustaret⁵, P. Cornelium finiturum, atque, ut Hispania omni Pœnos expulisset, sic Italia pulsorum esse; Africamque ei, perinde ac debellatum in Italia foret, provinciam destinabant. Prætoria inde comitia habita: creati

ansipionumque conjungendi modo abreptum, utrumque Scipioni tribuisse, qui privatus, nullo dum gesto magistratu, proconsulari imperio extra ordinem dato, in Hispaniam prov. fuerit missus). Ita vero Livius immemor fuisse videtur ejus, quod supra VIII, 26 extr. retulit: nisi forte dixeris, verba *sine magistratu* spectare ad privatos, quibus, nullo antea gesto magistratu curuli, vel potius (vid. XXXI, 20) neque dietatura, neque consalatu, neque prætura (nam ædilem curulem jam fuisse Scipionem, ex XXV, 2 intelligitur), imperium extra ordinem mândatum sit. Conf. tamen Gruch. c. 4, Refutat. ad post. Sigon. disp., qui sententiam Sigonii et Valesii, proconsules et proprætores, sive prorogato ex magistratu imperio, sive ex privatis in provincias missi

fuisse, magistratus non fuisse, gravibus impugnat argumentis. Neque etiam intelligi posse monet Duker., quomodo ita multi ex illa triumphace potuerint, quum nemini, qui sine magistratu rem gessisset, triumphus sit concessus. Caterum in Hispaniam primum proconsules extra ordinem hini solebant mitti (cf. XXII, 22; XXVIII, 38; XXXI, 13, etc.); deinde ab A. U. 555; aucto prætorum numero, duo quotannis prætores in duas Hispanias, ceteriorem et ulteriorem. Cf. XXXII, 27, 28, etc. Figh. Annal. t. II, p. 253, et Appian. Hisp. 37, 38. — *Argentum quatuordecim*, etc. Libras argenti romanas: 14352, id est, marcos nostrates 22409, eum tribus uncias æstimat Creverius. En.

5. *Id, quod instaret*; vide ad III, 6, n. 5, et XXX, 18, n. 6.

LIB. XXVIII. CAP. XXXVIII. XXXIX. 417
duo, qui tum ædiles plebis erant, Sp. Lucretius et Cn. Octavius, et ex privatis Cn. Servilius Cæpio et L. Æmilius Papus. Quartodecimo anno punici belli P. Cornelius Scipio et P. Licinius Crassus ut consulum inierunt, nominatæ consulibus provinciæ sunt, Sicilia Scipioni extra sortem, concedente collega, quia sacrorum cura pontificem maximum in Italia retinebat⁶; Bruttii Crasso. Tum prætoris provinciæ in sortem conjectæ⁷: urbana Cn. Servilio obtigit, Ariminum (ita Galliam appellabant⁸) Sp. Lucretio, Sicilia L. Æmilio, Cn. Octavio Sardinia. Senatus in Capitolio habitus. Ibi, referente P. Scipione, senatusconsultum factum est, ut, quos ludos inter seditionem militarem in Hispania vovisset, ex ea pecunia, quam ipse in ærarium detulisset, faceret.

XXXIX. Tum Saguntinorum legatos in senatum introduxit. Ex eis maximus natu: «Etsi nihil ultra maiorum est, Patres conscripti, quam quod passi sumus, «ut ad ultimum fidem vobis præstaremus, tamen ea «vestra merita imperatorumque vestrorum erga nos «fuerunt, ut nos cladium nostrarum non poeniteat. «Bellum propter nos suscepistis: susceptum quartodecimum annum tam pertinaciter geritis, ut «sæpe ad ultimum discrimen et ipsi veneritis, et populum carthaginiensem adduxeritis. Quum in Italia «tam atrox bellum et Hannibalem hostem haberetis, «consules cum exercitu in Hispaniam¹, velut ad col-

6. Sacrorum cura pontificem max. in Italia retinebat; conf. c. 44; Liv. Epit. LIX; ad Tac. Ann. III, 58, n. 3; Guther. de vet. iur. Pontif. I, 13; Rosins de Pontif. max. c. 6, et Vales. ad Dion. in Exc. Peirese. p. 605.

7. Provinciæ in sortem conjectæ; vide ad III, 2, n. 1. — Urbana pro-

vincia (vide ad II, 40, n. 9) Cn. Servilio obtigit, et haud dubie etiam peregrina; vide ad XXV, 41, n. 8.

8. Ariminum (ita Galliam appellabant); vide ad XXIV, 44, n. 2.

CAP. XXXIX. 1. Consules cum exercitu in Hispaniam misistis, propr. consularem et proconsulem, Cn. Cor-

« ligendas reliquias naufragii nostri, misistis. P. et
 « Cn. Cornelii, ex quo in provinciam venerunt, nullo
 « tempore destiterunt, quæ nobis secunda, quæque
 « adversa hostibus nostris essent, facere. Jam omnium
 « primum oppidum nobis restituerunt² : per omnem
 « Hispaniam cives nostros venumdatos, dimissis, qui
 « conquirerent, ex servitute in libertatem restitue-
 « runt. Quum jam prope esset, ut optabilem ex miser-
 « rima fortunam haberemus, P. et Cn. Cornelii impe-
 « ratores vestri luctuosius nobis quoque, quam vobis,
 « perierunt. Tum vero ad hoc retracti³ ex distantibus
 « locis in sedem antiquam videbamur, ut iterum peri-
 « remus, et alterum excidium patriæ videremus : nec
 « ad perniciem nostram carthaginiensi utique aut
 « duce aut exercitu opus esse; ab Turdulis⁴ nos ve-
 « terrimis hostibus, qui prioris quoque excidii causa
 « nobis fuerunt, exstingui posse : quum ex insperato

*nelium Scipionem, qui a. U. 530 con-
 sul fuerat, et P. Cornelium fratrem,
 qui proregato post consulatum impe-
 rio, a. U. 535 in Hispaniam missus
 est; vid. XXII, 22 pr. Sed consules
 passim dicuntur et proconsules (ut
 prætor pro prætore XL, 19, n. 8;
 XL, 34, n. 1, et al.), et consulares vel
 qui ante aliquot annos consules fuere.
 Cf. VI, 42, n. 7; XXVI, 33, n. 5, et
 VI, 31, 49; XXXVIII, 35, n. 3;
 Ernesti clav. Cic. v. Prætor; et Periz.
 Anim. hist. c. 7, p. 305 sq. qui etiam
 docet, consulis voce in titulis non
 semper designari annum, quo gesta
 sit res, in titulis memorata, sed non-
 nunquam hoc summi magistratus vo-
 cabulum in honorem alicujus adjici,
 etiamsi res, cujus mentio fiat, vel ante
 vel post consulatum ejus acciderit :
 unde Livium in hac re hæsitasse mi-
 ratur IV, 20, et XXVIII, 35. Con-*

*sulem e quibusdam MSS recepit Drak.
 nt consul sit P. Corn. Scipio, qui in
 Hispaniam missus est, sed certior
 factus de Hannibalis adventu, fratrem
 ibi relicto, in Italiam rediit. Cf. XXI,
 17, 22. Sed quæ proxime dicuntur,
 ad P. et Cn. Cornelios spectant.*

*2. Oppidum nobis restituerunt; vid.
 XXIV, 42.—Luctuosius nobis quoque,
 adeo: cf. seqq. Quidam MSS prope. —
 Præstare quoque indicat Creverius,
 nec quidquam in eo nimium, aut in
 majus auctum esse. Propior sane et
 præsentior perniciēs Saguntinis, quam
 Romanis, interitu Scipionum immi-
 nebat. Ex.*

*3. Ad hoc retracti, etc. vide ad I,
 34, n. 5.*

*4. Ab Turdulis nos (al. ab Turde-
 tanis) veterrimis hostibus, etc. vide
 ad XXI, 6, n. 1, opus esse et ex-
 stingui posse, sc. putabamus aut simile*

«repente misistis nobis P. hunc Scipionem; quem,
«fortunatissimi omnium Saguntinorum videmur, quia
«consulem declaratum videmus; ac vidisse nos civi-
«bus nostris renuntiaturi sumus, spem omnem salu-
«temque nostram: qui, quum plurimas hostium ve-
«strorum cepisset in Hispania urbes, ubique ex
«captorum numero excretos Saguntinos in patriam
«remisit; postremo Turdetaniam, adeo infestam no-
«bis, ut illa gente incolumi stare Saguntum non
«posset, ita bello afflixit, ut non modo nobis (absit
«verbo invidia), ne posteris quidem timenda nostris
«esset⁵. Deletam urbem cernimus eorum, quorum in
«gratiam Saguntum deleverat Hannibal: vectigal ex
«agro eorum capimus, quod nobis non fructu jucun-
«dus est, quam ultione. Ob hæc, quibus majora ne-
«que sperare, neque optare ab diis immortalibus
«poteramus, gratias actum nos decem legatos sagun-
«tinus senatus populusque ad vos misit; simul gra-
«tulatum, quod ita res hos annos in Hispania atque
«Italia gessistis, ut Hispaniam non Ibero amne tenus,
«sed qua terrarum ultimas⁶ finit Oceanus, domitam
«armis habeatis; Italiæ, nisi quatenus vallum castro-
«rum cingit, nihil reliqueritis Pœno. Jovi optimo ma-
«ximo, præsidi capitulinæ arcis, non grates tantum
«ob hæc agere jussi sumus, sed donum hoc etiam,
«si vos permitteretis, coronam auream in Capitolium
«victoriæ ergo ferre. Id uti permittatis, quæsumus;
«utique, si vobis ita videtur⁷; quæ nobis imperatores

verbum, quod latet in *videbatur*.
Post *posse* minor distinctio aptior est
quam maxima.

5. *Ut non modo nobis* (absit verbo
invidia), *ne posteris quidem timenda*
nostris esset; vide ad librum III, cap.

71, n. 4, et lib. IX, cap. 19, n. 7.

6. *Terrarum ultimas*; vide ad XXX,
30, n. 2. Mox pro *quatenus* forte leg.
quantum ejus.

7. *Si vobis ita videtur*; al. *videre-*
tur, prob. Gron.

« vestri commoda tribuerunt, ea rata atque perpetua
« auctoritate vestra faciatis. » Senatus legatis Sagun-
tinis respondit, *Et dirutum et restitutum Saguntum
fidei socialis utrimque servatæ documentum omnibus
gentibus fore. Suos imperatores recte et ordine et ex
voluntate senatus fecisse⁸, quod Saguntum restitue-
rint, civesque saguntinos servitio exemerint : quæque
alia eis benigne fecerint, ea senatum ita voluisse
fieri. Donum permittere ut in Capitolio ponerent. Lo-
cus inde lautiaque legatis præberi iussa, et muneris
ergo in singulos dari ne minus dena millia æris⁹. Le-
gationes deinde cæteræ in senatum introductæ audi-
tæque, et petentibus Saguntinis, ut, quatenus tuto
possent, Italiam spectatum irent, duces dati, literæ-
que per oppida missæ, ut Hispanos comiter acciperent.*

8. Recte et ordine et ex voluntate senatus fecisse; vide ad XXIV, 31, n. 3. — Locus inde lautiaque legatis præberi iussa, ut in vet. assatusconsulto ap. Gruter. LIII, et ap. Ursin. ad Polyb. XXV, 6, 6, manus eis ex formula locum lautiaque, etc. et in vers. gr. ξένῳ τῷ αὐτοῖς κατὰ τὸ διάταγμα καὶ τὸ πῶς παρεχόντι. Eodem sensu, ni fallor, Livius, XLII, 6, dixit ardes liberæ hospitio datæ sumptusque decretis legato Antiochi, donec in Italia esset; Polyb. XXXII, 19, 2, κατὰ δὲ τὰ δέδωκεν καὶ παρεχόν, et Valer. Max. V, 1, 1, Præstia domus quam optima Romæ conductæ et copiae publicæ præbitæ. Hinc probabile fit, lautia non modo supellectilem fuisse (Glossa. ἰνδομασίαν), sed etiam, quæ ad victum pertinerent. De locis, vide ad XXIV, 7, n. 3. Loca lautiaque memorantur etiam XXX, 17; XXXIII, 24; XXXV, 21; XLII, 6, 26; XLIV, 16; XLV,

20. Donatus ad XXX, 17, intell. loca in theatris et munera lauta seu lautitia, ad victum spectantia. Livium Andronicum lautia dixisse pro lautia, et hanc vocem esse gr. δώριον; ut vero distingueretur a lotium, au pro o substitutum, monet Gron. ad XLII, 10. Festus: Lautia dicebant Veteres, quæ Lautia dicimus: dabantur legatis hospitii gratia. Conf. Salmas. ad Solin. pag. 612; Dodwell. Append. Præl. Camd. pag. 688; Beroaldi Obs. pag. 224; Bergeri Diss. de Lautis, Witemb. 1711, et inpr. Duk. ad h. l.

9. Muneris ergo (vide ad VI, 27, n. 1) in singulos dari ne (non) minus dena millia æris; cf. XXX, 17 extr. et Periz. Diss. de Ære gravi, § 25. Verba ergo in singulos dari ab optimis MSS absumt, et interpolationem redolent, ut et illa in singulos XXX, 17. — Dena millia æris, id est, argenti marcas nostrates 15, cum uncis quinque. Fo.

Tum de republica, de exercitibus scribendis, de provinciis¹⁰ relatum.

XL. Quum Africam novam provinciam extra sortem P. Scipioni destinari homines fama ferrent, et ipse, nulla jam modica gloria contentus, non ad gerendum modo bellum, sed ad finiendum, diceret se consulem declaratum esse, neque aliter id fieri posse, quam si ipse in Africam exercitum transportaret, et, acturum se id per populum, aperte ferret, si senatus adversaretur, id consilium haudquaquam primoribus Patrum quum placeret¹, ceterique per metum aut ambitionem mussarent, Q. Fabius Maximus rogatus sententiam, « Scio, inquit, multis vestrum videri, Pa-
« tres conscripti, rem actam hodierno die agi², et frustra habiturum orationem, qui, tanquam de integra
« re, de Africa provincia sententiam dixerit. Ego autem
« primum illud ignoro, quemadmodum jam certa provincia Africa consulis, viri fortis ac strenui³, sit,
« quam nec senatus censuit in hunc annum provinciam esse, nec populus jussit. Deinde, si est, con-

10. De provinciis relatum, scil. a consulis ad senatum. Verba de provinciis videri possunt parum apta aut perspicua. Nam provinciae jam decretae erant (v. cap. 38), et praetorium in reliquis hujus libri parte nulla amplius fuit mentio. Neque in consularibus quidquam mutatum, nisi quod Scipioni permissum est, ut e Sicilia provincia trajiceret in Africam, si id e republica esse censeret; v. cap. 45. Id vero Scipioni in votis erat, eamque ob causam de provinciis iterum ad senatum retulisse videtur. Cf. cap. 40.

CAP. XL. 1. Id consilium haudquaquam primoribus Patrum quum placeret optimi MSS. Idque consilium

h. pr. Pat. placeret edd. anti. Etsi pendeat oratio ab illo Quum Africam, etc., tamen id tanto ante praecessit, ut non ineleganter illud quum repetatur; Gron. Cf. ad XXII, 11, n. 2. — Mussarent, ut XXXIII, 31 pr. de indignatione tacita; Ern.

2. Rem actam hodierno die agi, h. e. tractari rem, quae non amplius integra sit, sed jam transacta, adjudicata, constituta (cf. ad III, 5, a. 1); vel fieri quasi, quod jam factum sit, adeoque frustra operam impendi, ut actum seu acta agere: nam Africa provincia a populo jam destinata est Scipioni.

3. Viri fortis ac strenui; vid. Tac.

« sulem peccare arbitror, qui, de re transacta si-
 « mulando se referre, senatum ludibrio habet, non
 « senatorem modo⁴, qui, de quo consulitur, suo loco
 « dicit sententiam. Atque ego certum habeo, dissen-
 « tienti mihi ab ista festinatione in Africam trajiciendi
 « duarum rerum subeundam opinionem esse; unius,
 « insitæ ingenio meo cunctationis; quam metum pi-
 « gritiamque homines adolescentes sane appellent,
 « dum ne pœniteat⁵, adhuc aliorum speciosiora primo
 « adspectu consilia semper visa, mea usu meliora:
 « alterius, obtrectionis atque invidiæ adversus cre-
 « scentem in dies gloriam fortissimi consulis. A qua
 « suspitione si me neque vita acta et mores mei, ne-
 « que dictatura cum quinque consulatibus⁶ tantum-
 « que gloriæ belli domique partæ vindicat, ut propius
 « fastidium ejus sim⁷, quam desiderium, ætas saltem
 « liberet. Quæ enim mihi æmulatio cum eo esse potest,
 « qui ne filio quidem meo æqualis sit? Me dictatorem,
 « quum vigerem adhuc viribus, et in cursu maximarum
 « rerum essem⁸, recusantem nemo aut in senatu, aut
 « ad populum audivit, quominus insectanti me magi-

Ann. III, 53, n. 2. — *De re transacta*,
 tanquam de re transigenda, quæ vere
 jam transacta sit; Doer. Recte, si Li-
 vins dixisset *de re t. referendo*, non
 de re t. simulando se referre. Forte
 leg. *de re hand acta*, aut *de re non-*
dum acta. Cf. nnt. 2. — Walehius,
 Emend. pag. 42, postquam dixit sen-
 sum requirere vel *de re nondum trans-*
acta, vel *dissimulando* pro *simu-*
lando, leni mutationis sententiæ sa-
 nitatem reddere tentat, pro *qui de re*,
 legens *quippe re*. Sed vulgatam tuetur
 Bittner. Observ. p. 77 sq. sensumque
 ita exponit: « Qui simulando se referre,
 i. e. senatum consulere de re, quæ jam
 transacta est, eum ludibrio habet », En.

4. *Non senatorem modo*, non eum,
 qui, ut ego, senator tantum sit. — *Suo*
loco, ordinis. — *Subeundam opinio-*
nem esse, judicium, suspensionem susti-
 nendam esse. Cf. ad XLV, 38, n. 2.

5. *Dum ne pœniteat* me et eos;
 vide ad II, 54, n. 16, et III, 21, n. 6.

6. *Dictatura cum quinque consula-*
tibus; vide ad XXII, 9, n. 5.

7. *Propius fastidium ejus sim*; vid.
 II, 48, n. 5.

8. *In cursu maximarum rerum es-*
sem, ut al. *in cursu honorum, glo-*
riæ, etc. forma loquendi ducta a sta-
 dio vel navigatione, et ad continuum
 seriem aut celeritatem translata. Cf.
 Ernesti clav. Cic. — *Insectanti me*

«stro equitum, quod fando nunquam ante auditum
«erat, imperium mecum æquaretur. Rebus, quam
«verbis, assequi malui, ut, qui aliorum iudicio mihi
«comparatus erat, sua mox confessione me sibi præ-
«ferret: nedum ego, perfunctus honoribus, certa-
«mina mihi atque æmulationes cum adolescente flo-
«rentissimo proponam; videlicet ut mihi, jam vivendo,
«non solum rebus gerendis fesso, si huic negata fue-
«rit, Africa provincia decernatur. Cum ea gloria, quæ
«parta est, vivendum atque moriendum est. Vincere
«ego prohibui Hannibalem, ut a vobis, quorum vi-
«gent nunc vires, etiam vinci posset.

XLI. «Illud te mihi ignoscere, P. Corneli, æquum
«erit, si, quum in me ipso nunquam pluris famam
«hominum, quam rempublicam, fecerim, ne tuam
«quidem gloriam [bono publico præponam¹]. Quan-
«quam, si aut bellum nullum in Italia, aut is hostis
«esset, ex quo victo nihil gloriæ quæreretur, qui te
«in Italia retineret, etsi id bono publico faceret, simul
«cum bello materiam gloriæ tuæ isse ereptum videri
«posset. Quum vero Hannibal hostis incolumi exer-
«citu quartumdecimum annum Italiam obsideat, pœ-
«nitebit te, P. Corneli, gloriæ tuæ², si hostem eum,
«qui tot funerum, tot cladium nobis causa fuit, tu
«consul Italia expuleris, et, sicut penes C. Lutatium
«prioris punici perpetrati belli titulus fuit, ita penes
«te hujus fuerit? nisi aut Hamilcar Hannibali dux est
«præferendus, aut illud bellum huic, aut victoria illa
«major clariorque, quam hæc (modo contingat, ut

magistro equitum, etc. v. XXII, 24 sq.

CAP. XLI. 1. *Bono publico præponam*: verba hæc absunt ab optimis MSS, prob. Gron. ut per ἀποστρέφωιν intelligatur *pluris quam remp. faciam*,

aut legatur *ne tua quidem in gloria*, scilic. *pluris famam hominum, quam remp., faciam*.

2. *Pœnitebit te gloriæ tuæ*; vide ad II, 54, n. 16.

« te consule vincamus), futura est. Ab Drepanis atque
 « Eryce³ detraxisse Hamilcarem, quam Italia expulsi-
 « Pœnos atque Hannibalem, malis? Ne tu quidem, etsi
 « magis partam, quam speratam, gloriam amplecteris,
 « Hispania potius, quam Italia, bello liberata gloria-
 « tus fueris. Nondum is est Hannibal⁴, quem non magis
 « timuisse videatur, quam contempsisse, qui aliud
 « bellum maluerit. Quin igitur ad hoc accingeris, nec
 « per istos circuitus, ut, quum in Africam trajeceris,
 « sequenturum te illuc Hannibalem speres potius, quam
 « recto hinc itinere, ubi Hannibal est, eo bellum in-
 « tendis? Egregiam istam palmam belli punici patrati
 « petis? Hoc et natura prius est, tua quum defenderis,
 « aliena ire oppugnatum. Pax ante in Italia, quam
 « bellum in Africa sit; et nobis prius decedat timor,
 « quam ultro aliis inferatur. Si utrumque tuo ductu
 « auspicioque fieri potest, Hannibale hic victo, illic
 « Carthaginem expugna. Si altera utra victoria novis
 « consulibus relinquenda est, prior quum major cla-
 « riorque, tum causa etiam insequentis fuerit: nam
 « nunc quidem, præterquam quod et in Italia et in
 « Africa duos diversos exercitus alere ærarium non
 « potest, præterquam quod, unde classes⁵ tueamur,
 « unde commeatibus præbendis sufficiamus, nihil re-
 « liqui est, quid? periculi tandem quantum adeatur,
 « quem fallit? P. Licinius in Italia, P. Scipio bellum
 « in Africa geret. Quid? si (quod omnes dii omen aver-
 « tant, et dicere etiam reformidat animus; sed, quæ

3. *Ab Drepanis atque Eryce, etc.*
 vide ad XXI, 10, n. 8.

4. *Nondum is, tam spernendus,
 est Hannibal, quem non, ut non eum,
 magis, etc.* Mox Doer. ita interpungit
 verba: *Quin (quidni) igitur ad hoc*
(bellum cum Hannibale) accingeris,

*nec per istos circuitus (ut, quum...
 speres) potius, quam recto hinc iti-
 nere, ubi H. est, eo bellum intendis?*
 (vide ad XXI, 6, n. 5) *ut nec potius...
 quam dicta sint pro: et minime, sed.*

5. *Unde classes tueamur; vide ad*
 XXXIV, 6, n. 6.

acciderunt, accidere possunt) et victor Hannibal ire
ad Urbem pergat; tum demum te consulem ex Africa,
sicut Q. Fulvium a Capua⁶, arcessemus? Quid, quod
in Africa quoque Mars communis belli erit? Domus
tibi tua, pater patruusque, intra triginta dies cum
exercitibus cæsi, documento sint; ubi per aliquot
annos, maximis rebus terra marique gerendis, am-
plissimum nomen apud exterarum gentium populi romani
vestræque familiæ fecerant. Dies me deficiat, si reges
imperatoresque, temere in hostium terras transgres-
sos cum maximis cladibus suis exercituumque suo-
rum, numerare velim. Athenienses, prudentissima
civitas, bello domi relicto⁷, auctore æque impigro
ac nobili juvene, magna classe in Siciliam trans-
missa, una navali pugna florentem rempublicam
suam in perpetuum afflixerunt.

XLII. « Externa et nimis antiqua repeto. Africa
eadem ista, et M. Atilius, insigne utriusque fortunæ
exemplum¹, nobis documento sint. Næ tibi, P. Cor-
neli, quum ex alto Africam conspexeris, ludus et
jocus fuisse Hispaniæ tuæ videbuntur². Quid enim
simile? pacato mari præter oram Italiæ Galliæque ve-

6. Sicut Q. Fulvium a Capua; vid. XXVI, 8. — Mars communis belli erit; vide ad V, 12, n. 1.

7. Athenienses, prudentissima civitas, bello domi relicto, Peloponnesio adhuc flagrante, quo ipsi plurimum affligebantur, auctore æque impigro ac nobili juvene, Alcibiade, Syrausanis terra marique bellum intulere, ducibus Demosthene, Nicia se Lamachæ, et a Gylippo Spartano bis victi omnes fere naves hominesque misere; vid. Nep. Alcib. 3; Thucyd. VI, 15 sq. VII, 2 sq. Justin. IV, 3-5; Diodor. XIII, 7 sq. Cic. Verr. V, 37; Plut. in

Nicia. — Vide quoque eximie eruditionis magnique ingenii opus nostratis Barthélemi, *Voyage d'Anacharsis, Introduction*, part. II, sect. 3. En.

CAP. XLII. 1. M. Atilius Regulus, insigne utriusque fortunæ exemplum; conf. ad Sil. VI, 122-550; Polyb. I, 26-34, al.

2. Ludus et jocus fuisse Hispaniæ tuæ videbuntur, h. e. earum expugnatio facillima, res nullo labore et quasi a ludente (al. per ludum et mox per summum otium) perficienda (nur ein Spass), si cum Africæ expugnatione comparatur. Cf. Schelleri Lex.

« ctus Emporias, in urbem sociorum, classem appu-
 « listi : expositos milites, per tutissima omnia, ad so-
 « cios et amicos populi romani Tarraconem duxisti :
 « ab Tarracone deinde iter per præsidia³ romana :
 « circa Iberum exercitus patris patruique tui, post
 « amissos imperatores ferociores et calamitate ipsa :
 « dux tumultuarius quidem ille L. Marcius, et militari
 « suffragio ad tempus lectus, cæterum, si nobilitas
 « ac iusti honores adornarent, claris imperatoribus
 « qualibet arte belli par : oppugnata per summum
 « otium Carthago, nullo trium punicorum exercituum
 « socios defendente. Cætera, neque ea elevo, nullo
 « tamen modo africo bello comparanda : ubi non por-
 « tus ullus classi nostræ apertus, non ager pacatus,
 « non civitas socia, non rex amicus, non consistendi
 « usquam locus, non procedendi : quacumque circum-
 « spexeris, hostilia omnia atque infesta. An Syphaci
 « Numidisque credis? satis sit semel creditum : non
 « semper temeritas est felix⁴; et fraus fidem⁵ in parvis
 « sibi præstruit, ut, quum operæ pretium sit, cum
 « mercede magna fallat. Non hostes patrem patruum-
 « que tuum armis prius, quam Celtiberi socii fraude
 « circumvenerunt : nec tibi ipsi a Magone et Hasdru-
 « bale, hostium ducibus, quantum ab Indibili et Man-
 « donio in fidem acceptis, periculi fuit. Numidis tu
 « credere potes, defectionem militum tuorum exper-
 « tus? et Syphax et Masinissa se, quam Carthaginien-
 « ses, malunt potentes in Africa esse; Carthaginienses,

3. *Per præsidia romana*; vide ad IX, 31, n. 1. — *Dux tumultuarius L. Marcius*, etc. vide ad I, 37, n. 4, et cf. XXV, 37 sq. XXVI, 2, 19 al. — *Iusti honores*, gradatim ei, vel solenni more delati; Doer. Nonne potius debiti ac meriti?

4. *Non semper temeritas est felix*, ut illa cap. 17, 18.

5. *Fraus fidem in parvis*, parvi momenti rebus, sibi præstruit, præparat, ante parat. *Fraus*, fraudulentum homines, quales sunt Syphax et Numide; Drak.

« quam quemquam alium. Nunc illos æmulatio⁶ inter
« sese et omnes causæ certaminum acuunt, quia pro-
« cul externus metus est. Ostende romana arma, exer-
« citum alienigenam; velut ad commune restinguen-
« dum incendium concurrent. Aliter iidem illi Carthagi-
« nienses Hispaniam defenderunt; aliter mœnia patriæ,
« templa deum, aras et focos, defendent⁷, quum eun-
« tes in prælium pavida prosequetur conjux, et parvi
« liberi occurrabunt. Quid porro? si satis confisi Car-
« thaginienses consensu Africæ, fide sociorum regum,
« mœnibus suis, quum tuo exercitusque tui præsidio
« nudatam Italiam viderint, ipsi ultro novum exerci-
« tum in Italiam aut ex Africa miserint; aut Magonem,
« quem, a Baliaribus classe transmissa, jam præter oram
« Ligurum Alpinorum vectari constat, Hannibali se
« conjungere jusserint? nempe in eodem terrore erim-
« mus, in quo nuper fuimus, quum Hasdrubal in Ita-
« liam transcendit: quem tu, qui non solum Carthagi-
« nem, sed omnem Africam, exercitu tuo es clausurus,
« e manibus tuis in Italiam emisisti. Victum a te dices:
« eo quidem minus vellem, et id tua, non reipublicæ
« solum, causa, iter datum victo in Italiam esse. Pa-
« tere, nos omnia, quæ prospera tibi ac populi romani
« imperio evenere, tuo consilio assignare; adversa ca-
« sibus incertis belli et fortunæ delegare⁸. Quo melior
« fortiorque es, eo magis talem præsidem sibi patria
« atque universa Italia retinet. Non potes ne ipse qui-
« dem dissimulare, ubi Hannibal sit, ibi caput⁹ atque

6. Nunc illos æmulatio...acuunt, exercent, occupant, incitant. — *Externus metus*; vide ad I, 57, n. 7. — *Velut ad commune restinguendum i. c.* conf. Cic. Phil. X, 10.

7. *Aras et focos defendent*; vide ad

V, 30, n. 2. Ne idem facturi sint Britanni, nostra ætate Franci verentur.

8. *Adversa casibus...delegare*; vide ad VI, 28, n. 4.

9. *Caput atque arcem belli*; vid. I, 55, n. 6; IV, 31, n. 8, et VI, 14, n. 9.

« arcem hujus belli esse; quippe qui prae te feras,
 « eam tibi causam trajiciendi in Africam esse, ut Han-
 « nibalem eo trahas: sive igitur hic, sive illic, cum
 « Hannibale est tibi futura res. Utrum ergo tandem
 « firmior eris in Africa solus, an hic, tuo collegæque
 « tui exercitu conjuncto? Ne Claudius quidem et Livius
 « consules¹⁰ tam recenti exemplo, quantum id inter-
 « sit, documento sunt? Quid? Hannibalem utrum tan-
 « dem extremus angulus agri bruttii, frustra jam diu
 « poscentem ab domo auxilia, an propinqua Carthago
 « et tota socia Africa potentior armis virisque fa-
 « ciet? Quod istud consilium est, ibi malle¹¹ decernere,
 « ubi tuæ dimidio minores copiae sint, hostium multo
 « majores, quam ubi duobus exercitibus adversus
 « unum, tot praeliis et tam diuturna et gravi militia
 « fessum, pugnandum sit? Quam compar consilium
 « tuum parentis tui consilio sit, reputa. Ille, consul
 « profectus in Hispaniam, ut Hannibali ab Alpibus de-
 « scendenti occurreret, in Italiam ex provincia rediit:
 « tu, quum Hannibal in Italia sit, relinquere Italiam
 « paras; non quia reipublicæ id utile, sed quia tibi
 « amplum et gloriosum¹² censes esse: sicut quum,
 « provincia et exercitu relicto, sine lege, sine senatus-
 « consulto, duabus navibus populi romani imperator
 « fortunam publicam et majestatem imperii, quæ tum
 « in tuo capite periclitabantur, commisisti. Ego P. Cor-
 « nelium, Patres conscripti, reipublicæ nobisque, non

10. *Claudius et Livius consules, qui Hasdrubalem vicere exercitibus conjunctis*; vide ad XXVII, 43-50. — *Quantum id intersit* (vide ad VIII, 39, n. 3), sc. conjunctis viribus bellum gerere.

11. *Ibi malle decernere*; vide ad XXXI, 41, n. 2.

12. *Tibi amplum et gloriosum*; vide ad II, 9, n. 2. — *Sicut quum provincia tua, Hispania, et exercitu relicto*, etc. vid. cap. 17, 18. — *Populi romani imperator*; vid. Gron. Obs. IV, 14, p. 229. — *Commisisti*, scil. in periculum (quod latet in verbo præc. *periclitabantur*), ut committere

« sibi ipsi privatim creatum consulem existimo; exercitusque ad custodiam Urbis atque Italiae scriptos esse, non quos regio more per superbiam consules, quo terrarum velint, trajiciant. »

XLIII. Quum oratione ad tempus parata¹ Fabius, tum auctoritate et inveterata prudentiae fama, magnam partem senatus et seniores maxime movisset, pluresque consilium senis, quam animum adolescentis ferocem, laudarent, Scipio ita loquutus fertur : « Et ipse Q. Fabius principio orationis, Patres conscripti, commemoravit, in sententia sua posse obtrectionem suspectam esse. Cujus ego rei non tam ipse² ausim tantum virum insimulare, quam ea suspicio, vitio orationis, an rei, haud sane purgata est. Sic enim honores suos et famam rerum gestarum extulit verbis, ad extinguendum invidiae crimen, tanquam mihi ab infimo quoque periculum sit, ne mecum aemulatur; et non ab eo, qui, quia super ceteros excellat, quo me quoque niti non dissimulo, me sibi aequari nolit. Sic senem se perfunctum honoribus³, et me infra aetatem filii etiam sui posuit; tanquam non longius, quam quantum vitae humanae spatium est, cupiditas gloriae extendatur, maximaque pars ejus in memoriam ac posteritatem promineat. Maximo cuique id accidere animo certum habeo, ut se non cum

in discrimen et in casum ancipitis eventus vel in aleam casus IV, 27, n. 8 et 32; XXXIII, 7; XL, 21, et *in aleam* (vide ad I, 23, n. 10) *dare* XLII, 50 et 59.

CAP. XLIII. 1. *Quum oratione ad tempus et rem parata*, attemperata, accommodata, tum, et praeterea, auctoritate, etc.

2. *Cujus ego rei non tam, tantopere, ipse ausim...purgata est*, eleganter

pro; magis ille criminis hujus reum se facit, quam ego illum accusare audeam; Gron. qui simul monet, male et contra libros MSS post quam inculcari quod h. l. et XXVI, 6, n. 3, et apud Cic. p. red. in sen. c. 26; vitio utrum orationis, an rei, nescio, haud dixerim.

3. *Senem se perfunctum honoribus*, recte, opinor, ut cap. 40 extr. etsi quibus honoribus plerique MSS ignorant.

« præsentiſibus modo, ſed cum omnis ævi claris viris,
 « cõparent. Equidem haud diſſimulo, me tuas, Q. Fa-
 « bi, laudes non aſſequi ſolum velle, ſed (bona venia
 « tua dixerim), ſi poſſim, etiam exſuperare. Illud nec
 « tibi in me, neu mihi in minoribus⁴ natu animi ſit, ut
 « uolimus, quemquam noſtri ſimilem evadere civem :
 « id enim non eorum modo, quibus inviderimus, ſed
 « reipublicæ et pæne omnis generis humani detrimen-
 « tum ſit. Commemoravit, quantum eſſem periculi
 « aditurus, ſi in Africam trajicerem; ut meam quoque,
 « non ſolum reipublicæ et exercitus, vicem videretur
 « ſollicitus⁵. Unde hæc repente cura de me exorta?
 « quum pater patruſque meus interfecti, quum duo
 « exercitus eorum prope occidione occiſi eſſent, quum
 « amiſſæ Hiſpaniæ, quum quatuor exercitus Pœnorum
 « quatuorque duces omnia metu armisque tenerent,
 « quum quæſitus ad id bellum imperator nemo ſe
 « oſtenderet, præter me, nemo profiteri nomen auſus
 « eſſet, quum mihi quatuor et viginti annos nato de-
 « tuliſſet imperium populus romanus, quid ita tum
 « nemo ætatem meam, vim hoſtium, difficultatem
 « belli, patris patruique recentem cladem commemo-
 « rat? Utrum major aliqua nunc in Africa calamitas
 « accepta eſt, quam tunc in Hiſpania erat? an majores
 « nunc ſunt exercitus in Africa, duces plures melio-
 « resque, quam tunc in Hiſpania fuerunt? an ætas
 « mea tunc maturior bello gerendo fuit, quam nunc
 « eſt? an cum carthaginienſi hoſte in Hiſpania, quam
 « in Africa, bellum geri aptius eſt? Facile eſt, poſt

4. Neu mihi in minoribus, minores,
 natu illud animi ſit; vide ad VI, 22,
 n. 1, et Drak. ad h. l. Neu vero pro
 nec, ut paſſim. Conf. II, 15, et Gron.
 ad Sen. Nat. Quæſt. 4 præfat.

5. Meam...vicem videretur ſollici-
 tus; vide ad I, 25, n. 5. — Quatuor
 exercitus Pœnorum quatuorque duces;
 vide ſupra ad librum X, cap. 25,
 not. 9.

« fufos fugatosque quatuor exercitus punicos, post tot
« urbes vi captas aut metu subactas in ditionem, post
« perdomita omnia usque ad Oceanum, tot regulos,
« tot sævas gentes, post receptam totam Hispaniam,
« ita ut vestigium nullum belli reliquum sit, elevare
« meas res gestas: tam, hercule, quam, si victor ex Africa
« redierim, ea ipsa elevare, quæ nunc, retinendi mei
« causa, ut terribilia eadem videantur, verbis extol-
« luntur. Negat aditum esse in Africam, negat ullos
« patere portus. M. Atilium captum in Africa comme-
« morat; tanquam M. Atilius⁶ primo accessu ad Afri-
« cam offenderit: neque recordatur, illi ipsi tam infe-
« lici imperatori patuisse tamen portus Africae, et res
« egregias primo anno gessisse, et, quantum ad car-
« thaginienses duces attinet, invictum ad ultimum per-
« mansisse. Nihil igitur me isto tu exemplo terrueris:
« si hoc bello, non priore, si nuper, et non annis ante
« quinquaginta⁷, ista clades accepta foret, qui ego
« minus in Africam, Regulo capto, quam, Scipionibus
« occisis, in Hispaniam trajicerem? Nec felicius Xan-
« thippum Lacedæmonium⁸ Carthagini, quam me pa-
« triæ meæ sinerem natum esse; cresceretque mihi
« ex eo ipso fiducia, quod possit in hominis unius vir-
« tute tantum momenti esse. At etiam Athenienses au-

6. *Tanquam M. Atilius* (vide ad cap. 42 pr.) *primo accessu ad Africam offenderit*, infelicitè rem gesserit, ut XXXV, 26. Cf. Ernesti clav. Cic. et Manut. ad Cic. Ep. V, 14. — *Illi ipsi tam i. imperatori patuisse tamen portus Africae, et res egregias primo anno gessisse*, scil. eum. Cf. ad XXXV, 14, u. 4. — *Hoc loquendi modo ita offensum esse Gronovium*, movet Crev. ut relicta hac lectione, quæ Puteani aliorumque codd. est,

languidiorem illam præoptasse visus sit, *res gestas ab eo egregias primo anno*, quam quidem Clericus etiam in eontextum immiserat. Ed.

7. *Annis ante quinquaginta pro quadraginta edidi auctore Perizon*, qui recte jam mounit, M. Atilium Regulum eos. II fuisse a. U. 496, et anno seq. captum. — *Qui, cur.*

8. *Xanthippum Lacedæmonium*, etc. cf. Polyb. I, 32-36, et Sil. II, 305, 434; IV, 357 sq. VI, 301 sq. 680 sq.

« diendi⁹ sunt, temere in Siciliam, omisso domi bello,
 « transgressi. Cur ergo, quoniam græcas fabulas enar-
 « rare vacat, non Agathoclem potius, syracusanum
 « regem, quum diu Sicilia punico bello ureretur,
 « transgressum in hanc eandem Africam, avertisse eo
 « bellum, inde venerat, refers?

XLIV. « Sed quid, ultro metum inferre hosti, et ab
 « se remoto periculo alium in discrimen adducere,
 « quale sit, veteribus externisque exemplis admonere
 « opus est? Majus præsentiusve ullum exemplum esse,
 « quam Hannibal, potest¹? multum interest, alienos
 « populere fines, an tuos uri, exsciudi, videas: plus
 « animi est inferenti periculum, quam propulsanti. Ad
 « hoc major² ignotarum rerum est terror: bona ma-
 « laque hostium ex propinquo ingressus fines adspi-
 « cias. Non speraverat Hannibal fore, ut tot in Italia
 « populi ad se deficerent, quot defecerunt post can-
 « nensem cladem. Quanto minus quidquam in Africa
 « Carthaginiensibus firmum ac stabile sit, infidis so-
 « ciis, gravibus ac superbis dominis? Ad hoc nos³, etiam
 « deserti ab sociis, viribus nostris, milite romano, ste-
 « timus: carthaginiensi nihil civilis roboris est. Mer-
 « cede paratos milites habent, Afros Numidasque,
 « levissima fidei mutandæ ingenia. Hic modo nihil

9. At etiam Athen. audiendi, etc. conf. ad cap. 41, n. 6. — Græcas fabulas; vide ad 1, 11, n. 5; XXVI, 31, n. 1, et ad Juvenal. X, 174 sq. — Agathoclem potius, syracusanum regem, qui Pænos expulit Sicilia et in Africa aliquoties devicit; vid. Diodor. XIX et XX; Polyb. VIII, 12; IX, 23; XII, 15; XV, 35; Justin. XXII, 1 sq. XXIII, 1 sq.

CAP. XLIV. 1. Majus præsentiusve ullum exemplum e. q. H. potest: verba

hæc absunt ab optimis MSS. — In solo Victor. codice occurrunt, teste Crev. nostri quoque omnes ignorant, magno Liviani contextus damno. En.

2. Ad hoc major, etc. vide ad II, 23, n. 3.

3. Ad hoc nos... stetimus; vide ad II, 23, n. 3, et II, 29, n. 7. — Carthaginiensi (sc. populo) omnes MSS. Carthagine conj. Rhen. et Carthagini Gron. Sed vide ad III, 2, n. 3. — Nihil civilis roboris, ut gr. πολιτικὴ

« moræ sit, una et trajecisse me audietis, et ardere
« bello Africam, et molientem hinc Hannibalem⁴, et
« obsideri Carthaginem. Lætiores et frequentiores ex
« Africa expectate nuntios, quam ex Hispania acci-
« piebatis : has mihi spes subjicit fortuna populi ro-
« mani, dii fœderis ab hoste violati testes, Syphax et
« Masinissa reges; quorum ego fidei ita innitar, ut bene.
« tutus a perfidia sim. Multa, quæ nunc ex intervallo
« non apparent, bellum aperiet : et id est viri et du-
« cis, non deesse fortunæ⁵ præbenti se, et oblata casu
« flectere ad consilium. Habebo, Q. Fabi, parem, quem
« das, Hannibalem; sed illum potius ego traham, quam
« ille me retineat : in sua terra cogam pugnare eum;
« et Carthago præmium victoriæ erit⁶, quam seniruta
« Bruttiorum castella. Ne quid interim, dum trajicio,
« dum expono exercitum in Africa, dum castra ad
« Carthaginem promoveo, respublica hic detrimenti
« capiat, quod tu, Q. Fabi, quum victor tota Italia
« volitaret Hannibal, potuisti præstare, hoc vide ne
« contumeliosum sit, concusso jam et pæne fracto
« Hannibale, negare, posse P. Licinium consulem vi-
« rum fortissimum præstare; qui, ne a sacris absit
« pontifex maximus, ideo in sortem tam longinquæ
« provinciæ non venit. Si, hercule, nihilo maturius

δυναμὴς, πολιτικὴ στρατιωτικῇ, πολι-
τικὸν στρατηγικόν. Schæf.

4. Molientem hinc Hann. (forte mo-
liturum); vide ad VI, 11, n. 5. —
Has mihi spes subjicit f. p. r. vide ad
I, 59, n. 7. — Quorum ego fidei ita
innitar, tam caute ac prudenter.

5. Non deesse fortunæ (vide ad III,
46, n. 3) præbenti se, se ostendenti,
offerenti, oblata occasione; et, quæ
casu, forte fortuna, oblata sunt, fle-
ctere ad consilium, vertere in rem

suam. — Parem; vid. VII, 33, n. 1.

6. Carthago præmium victoriæ erit,
quam, etc. optimi MSS. omisso τῷ
potius, quod insertum in edd. antt.
ante præmium, sed passim deest et
intelligitur; vide ad I, 25, n. 11;
Nep. Dat. 8 pr. Valer. Flac. VII, 428;
Plaut. Rud. IV, 4, 70. — Hoc vide
ne c. sit, etc. vide ad XXXV, 6, n. 3.
— Ne a sacris absit pontifex max.,
ideo in sortem, etc. conf. cap. 38, et
ibi n. 6.

« hoc, quo ego censeo, modo perficeretur bellum;
 « tamen ad dignitatem populi romani famamque apud
 « reges gentesque externas pertinebat, non ad defen-
 « dendam modo Italiam, sed ad inferenda etiam Africae
 « arma, videri nobis animum esse; nec hoc credi vul-
 « garique, quod Haunibal ausus sit, neminem ducem
 « Romanorum audere; et priore punico bello, tum
 « quum de Sicilia certaretur, toties Africam ab no-
 « stris exercitibusque et classibus oppugnatam; nunc,
 « quum de Italia certetur, Africam pacatam esse. Re-
 « quiescat aliquando vexata tam diu Italia: uratur
 « evasteturque in vicem Africa: castra romana potius
 « Carthaginis portis immineant, quam nos iterum val-
 « lum hostium ex mœnibus nostris videamus. Africa
 « sit reliqui belli sedes: illuc terror fugaque, popu-
 « latio agrorum, defectio sociorum, ceteræ belli cla-
 « des, quæ in nos per quatuordecim annos ingru-
 « runt, vertantur. Quæ ad rempublicam pertinent et
 « bellum, quod instat, et provincias, de quibus agitur,
 « dixisse satis est. Illa longa oratio nec ad vos perti-
 « nens sit⁷, si, quemadmodum Q. Fabius meas res
 « gestas in Hispania elevavit, sic et ego contra glo-
 « riam ejus cludere, et meam verbis extollere velim.
 « Neutrum faciam, Patres conscripti, et, si ulla alia
 « re⁸, modestia certe et temperando linguæ adolescens
 « senem vicero. Ita et vixi et res gessi, ut tacitus ea
 « opinione, quam vestra sponte conceptam animis
 « haberetis, facile contentus essem.»

7. *Nec ad vos pertinens sit*, perti-
 neret; vide ad V, 34, n. 4. — *Eleva-
 vit*; vide ad III, 21, n. 5. — *Etudere*;
 vide ad XXVI, 19, n. 7.

8. *Si ulla alia re*; al. *nulla*: sed
 hoc magis est desperantis aut despe-

rationem præ se ferentis; Scipio au-
 tem, quod tota clamat oratio, spera-
 bat, multis aliis quoque vel potius
 omnibus rebus sese superaturum glo-
 riam Fabii, et tam mares gerebat spi-
 ritus non ex invidia aut vanitate, sed

XLV. Minus æquis animis auditus est Scipio, quia vulgatum erat, si apud senatum non obtinuisset, ut provincia Africa sibi decerneretur, ad populum extemplo laturum. Itaque Q. Fulvius, qui consul quater et censor fuerat, postulavit a consule, ut palam in senatu diceret, *permitteretne Patribus, ut de provinciis decernerent? staturusque eo esset*¹, *quod censuissent, an ad populum laturus?* Quum Scipio respondisset, se, quod e republica esset, facturum; tum Fulvius, « Non ego ignarus, quid responsurus facturusve esses, quæsi, quippe quum præ te feras, tentare magis, quam consulere senatum, et, ni provinciam tibi, quam volueris, extemplo decernamus, paratam rogationem habeas. Itaque a vobis, tribuni plebis, postulo, inquit, ut sententiam mihi ideo non dicenti, quod, etsi in meam sententiam² discedatur, non sit ratum habiturus consul, auxilio sitis ». Inde altercatio orta, quum consul negaret æquum esse, tribunos intercedere, quo minus suo quisque³ loco [senator] rogatus sententiam diceret. Tribuni ita decreverunt, « Si consul senatui de provinciis permittit, stari eo, quod senatus censuerit, placet; nec de ea re ferri ad populum patiemur: si non permittit, qui de ea re sententiam recusabit dicere, auxilio erimus ».

ex vera conscientia verarum inuitarum sibi virtutum et eorum, quæ jam gesserat, respectu; Gron. Vulgatum quoque nulla recte defendi potest, et necessario ita legi debet, si certe, ut videtur, pro saltem positum est; Doer.

CAP. XLV. 1. *Staturusque eo esset*; vide ad III, 36, n. 11. — *Quod e republica esset*; vide ad I, 27, n. 5. — *Tentare*; vide ad IX, cap. 35, n. 1.

2. *In meam sententiam discedatur*; vide ad I, 32, n. 13.

3. *Quo minus suo quisque loco, vel ordine, senator rogatus sententiam diceret*; vide ad XXII, 49, n. 13. Olim plerumque primus sententiam rogabatur princeps senatus, tum consul designatus, deinde consulares, prætorii, ædilitii et reliqui pro ordine dignitatis ætatisque: qui tamen mos neque primis neque postremis reipublice temporibus servatus est, sed pro libito ejus, qui senatum habuit, immutatus. Conf. ad V, 20, n. 2; Gell. IV,

Consul diem ad colloquendum cum collega petiit : postero die permissum senatui est. Provinciæ ita decretæ : alteri consuli Sicilia et triginta rostratæ naves, quas C. Servilius superiore anno habuisset ; permisumque, ut in Africam, si id e republica esse censeret, trajiceret : alteri Bruttii et bellum cum Hannibale, cum eo exercitu, quem L. Veturius⁴, aut Q. Cæcilius. Hi et sortirentur inter se compararentve, uter in Brutiis duabus legionibus, quas consul reliquisset, rem gereret ; imperiumque in annum prorogaretur, cui ea provincia evenisset : et cæteris, præter consules prætoresque, qui exercitibus provinciisque præfuturi erant, prorogata imperia. Q. Cæcilio sorte evenit⁵, ut cum consule in Brutiis adversus Hannibalem bellum gereret. Ludi deinde Scipionis magna frequentia et favore spectantium celebrati : legati, Delphos ad donum ex præda Hasdrubalis portandum missi, M. Pomponius Matho et Q. Catius, tulerunt coronam auream ducentum pondo, et simulacra spoliiorum, ex mille pon-

10; XIV, 7; Dionys. Hal. VII, 21; Suet. Cæs. 21, et Aug. 35; Sall. Bell. Cat. 10, ibique Cort. Vox *senator* abest a plurimis MSS, et glossam redolet.

4. Cum eo exercitu, quem L. Veturius, aut Q. Cæcilius, sc. habuisset, quod verbum modo præmissum. Cf. Gron. ad b. l. et Obs. I, 10, p. 92.

— Sortirentur inter se compararentve; vide ad III, 2, n. 1. — Duabus cum legionibus; vide ad I, 14, n. 4. — Et cæteris magistratibus antiquis, præter consules prætoresque qui...erant, adeoque hujus anni, prorogata imperia; conf. ad cap. 38, n. 2. Dukeri nota est : « Q. Claudio tamen, qui Tarentum habebat, successor datus T. Quintina. Cf. cap. 10, et ad XXXIX, 13, n. 2. Cæteri sunt C. Hostilius Tu-

bulus Capuæ, cap. 10; M. Livius Salinator in Etruria, cap. 10, 46; Lentulus et Acidinus in Hispania, cap. 38, et forte P. Sempronius Tuditanus, quem hoc anno cum imperio in Græcia fuisse, scribit XXXIX, 11, 12; etsi ex Livio ipso non satis certum est, hoc, an priore anno antecessor Sulpicio in Græciam missus fuerit. Nam hoc, ut alla de provinciarum permutatione, præterit Livius. Qui superiore anno Gallie, Sicilie et Sardinie præfuerant, prætores hujus anni successores habuerunt c. 38 ». Cf. Periz. Anim. hist. c. 4.

5. Cæcilio sorte evenit; Put. et Flor. sorti; vide ad IV, 37, n. 5. — Coronam auream ducentum pondo; vide ad XXX, 21, n. 1. — Selibræ sunt sive mænar nostrates 312, cum unciiis qua-

do argenti facta. Scipio, quum, ut delectum haberet, neque impetrasset⁶, neque magnopere tetendisset, ut voluntarios ducere sibi milites liceret, tenuit, et, quia impensæ negaverat reipublicæ futuram classem, ut, quæ ab sociis darentur ad novas fabricandas naves, acciperet. Etruriæ primum populi, pro suis quisque facultatibus, consulem adjuturos polliciti; Cærites frumentum sociis navalibus⁷ commeatumque omnis generis; Populonienses ferrum; Tarquinienses lintea in vela; Volaterrani interamenta navium et frumentum;

tuor. Ro. — *Ex mille pondo argenti facta*; cf. Gron. de Pec. vet. I, 7. — Secundum Creverii rationes, solidæ nostrates 1562, eum uncüs quatuor. Ro.

6. *Scipio quum...neque impetrasset.* Ille Creverius insinuat Fabium, qui invidens crescenti in dies gloriæ Scipionis, quum obtinere non potuisset ne permitteretur ei in Africam trajicere, vociferando et vanis terroribus animos implendo pervicerit ne aut delectum habere liceret consuli, aut pecunia decerneretur. Vid. Plut. in Fabiu. — *Magnopere tetendisset*; vide ad IV, 7, n. 6. — *Tenuit* (vide ad II, 42, n. 2), ut voluntarios ducere sibi milites liceret, et ut quæ ab sociis darentur, acciperet, accipere liceret; Gronovius.

7. *Sociis navalibus*; vide supra ad IX, 38, n. 1. — *Lintea in vela*, ut *δωδώνιον ιστόδες*, velorum seu linteorum telas, apud Polyb. V, 89, n. 2. — *Interamenta navium* plurimi MSS. probb. Salmas. ad Solin. p. 166, 781, et Ulit. ad Gratii Cyneg. v. 47. Ille intell. τὸ μεταίτατον νῆος, hic atopum et quidquid infercitur sive vasa componeundis, sive navium rimis: at Crev. ligna, quæ a carinis utriusque adacendentia efficiant costas navium,

quorum compages gr. ἐνταρόνισα dicuntur. *Interamenta* Pal. 3, Lov. 2, Harl. Ber. a m. sec. et unus Crev. *Armamenta* pleræque edd. ante Gron. ejus docta nota est hæc: « Potest videri *interamentum*, ut et *interamen*, ab *interare* deduci. Glossar. *interata* ἐξενταρόνισα. Ejus compositum *exenterare*. Et *interior* ostendit fuisse aliquando *interus*, ut *superior*, *superus*, *superare*: unde *superamenta* *materialium* Paulect. XXXII, 1, 55. Etiam Veteres dixisse *interutim* pro *interim*, testis est Festus. Sic *interamen* ἐνταρόνισα, h. e. τὰ καλούμενα ἑκατόλιχα τῶν νηῶν, vel τὰ ἑκατόλιχα, τὰ ἀπὸ τῶν πλοίων ἀναρχόμενα ξύλα: vid. Pollux, II, 4, et Schol. Arisæoph. Ἰππ. Vix tamen putem, *interare* Veteres usurpasse, quum et *externare* quam *exterare* maluerint, et *exenterare* a gr. ἐντερε quam *exinterare*. Forte leg. *incementa navium*: quas cera piceque oblini et oblitæ olim fuisse notum est; unde Pollux inter τὰ τῶν ναυπηγῶν ponit κηρὸν et πίσσαν. Mixturam pice cum cera una voce κηρὸς dicitur Græcis et ζώπισσα (conf. Plin. XVI, 11), Latinis *cera* (vid. Veget. V, 7 et 14). h. l. *incementum*, quippe quo incendantur naves. Hinc et *cernite naves*, *cerare* et *cera-*

Arretini triginta millia scutorum⁸, galeas totidem, pila, gæsa, hastas longas, millium quinquaginta summam pari cujusque generis numero expleturos, secures, rutra, falces, alveolos, molas, quantum in quadraginta longas naves opus esset, tritici centum et viginti millia modium, et in viaticum decurionibus remigibusque collaturos⁹: Perusini, Clusini, Rusellani abietem in fabricandas naves et frumenti magnum numerum: abiete ex publicis silvis est usus. Umbriæ populi et præter hos Nursini et Reatini et Amiternini sabinusque ager omnis milites polliciti. Marsi, Peligni Marrucinique, multi voluntarii nomina in¹⁰ classem

tura apud Columellam, XII, 5u.

8. *Arretini XXX millia scutorum*, Put. Reg. et al. *III millia*. — *Gæsa*; vide ad VIII, 8, u. 3. — Vid. Claver. German. I, 44; Voss. de Vitiis sermonis, I, 2; et omnes qui gallicam et germanicam antiquitatem exploraverunt; item interpp. Virgillii ad Æn. lib. VIII, v. 662. Ed. — *Hastas longas*, quibus projectis cominus in stataria pugna utebantur: missiles enim, quas cinus jaculabantur, breviores fuisse probabile est; Duk. Cf. Strab. X, 448, et Lips. Poliorc. IV, 4. — *Millium L. (quidam MSS XL) summam pari cujusque generis numero expleturos*, Crev. conj. ad *millium L.*, etc. sensum autem hunc putat, Arretinos pollicitos esse, se pila, gæsa, hastas longas daturos esse eo numero, ut summa omnium simul collectorum esset L. millium, pari cujusque generis numero, ita ut pila datari essent circiter 16670, totidem gæsa totidemque hastas. Vox *expleturos* forte delenda, ut omnia pendeant a seq. *collaturos*, scil. se esse polliciti sunt. — *Rutra et alveolos*; cf. Marc. Donat. ad h. l. Veget. II, 25, ibique Stewiel.

— *Rutrum a ruendo*, sive eruendo dictum est, et instrumentum fuit ferreum ad eruendam terram, sive arenam quum opus esset; ad quod verbum testem Festum appellat Creverius. Ed. — *Molas frumento frangendo*; vid. ad Lips. de Militia Rom. V, 11 et 16.

9. *Et in viaticum decurionibus remigibusque collaturos*, scil. aliquid, vel pecuniam. Forte del. et, jungendaque tritici CXX millia modiorum in viaticum, Glar. « Incredibile est, hæc fuisse viaticum decurionum remigumque; et suppleri potest aptum aliquod nomen, ut apud Cic. Verr. II, 59, imperasti, ut iidem pro parte in commune Sicilia conferrent; etiam id contulerunt. Cæterum decuriones remigibus præfuisse, ex eo colligi potest, quod his a Livio junguntur. Sed quænam speciatim partes eorum muneris in navibus fuerint, nemo tradidit. » Duker. — *Est usus*, scil. Scipio, qui abietem a Perusiis non acceperit, sed ex silvis publicis populi romani excisam adhibuit. En.

10. *Nomina in classem dederunt*; vide ad I, 11, n. 3.

dederunt. Camertes, quum a quo foedere cum Romanis essent¹¹, cohortem armatam sexcentorum hominum miserunt. Triginta navium carinae, viginti quinque-remes, decem quadriremes, quum essent¹² positae, ipse ita institit operi, ut die quadragesimo quinto, quam ex silvis detracta materia erat, naves instructae armataeque in aquam deductae sint.

XLVI. Profectus in Siciliam est triginta navibus longis, voluntariorum septem ferme millibus in naves impositis: et P. Licinius in Bruttios ad duos exercitus consulares venit. Ex eis eum sibi sumpsit, quem L. Veturius consul habuerat: Metello, ut, quibus praefuisset legionibus, iis praesesset (facilius cum assuetis imperio rem gesturum ratus), permisit: et praetores diversi in provincias profecti¹: et quia pecunia ad bellum deerat, agri campani regionem, a fossa graeca ad mare versam, vendere quaestores jussi; indicio quoque permissio², qui ager civis campani fuisset, ut is publicus populi romani esset: indici praemium constitutum, quantae pecuniae ager indicatus esset, pars decima: et Cn. Servilio praetori Urbis negotium

11. *Camertes, quum a quo foedere cum Romanis essent*, = amicitia forte inita a. U. 443, quod ex IX, 36 probabile est. Caeterum Sigon. de Ant. jur. Ital. I, 21, dicit, his verbis significari, caeteris populis exiguum, Camertibus, qui nihil debebant, maximam laudem fuisse tribuendam. Sed caeterorum quoque populorum non minus voluntariam fuisse collationem, nec eos illa, quae Livius dicit, ex formula furdoris debuisse dare, ex tota huius rei narratione patet. Duk.

12. *Triginta navium carinae, viginti quinqueremes, decem quadriremes, quum essent positae*; vid. cap. 8. n. 8.

CAP. XLVI. 1. *Praetores diversi in provincias profecti*; vide ad III, 60, n. 1. — *Agri campani, Capuae*; ubi *fossa graeca*, nescio quae et unde sic dicta. Ager ultra Vulturum circa Linternum seu Clanium fl., Atellam versus et Trebulam; Doujat.

2. *Indicio quoque permissio*, etc. scil. quum omnis Campanorum ager populi rom. factus esset (vide ad XXVI, 16), mota de fraude, qua nondum omnis ager a Campanis concessus fuisset Romanis, suspicione, non solum indicium permissum, h. e. publica auctoritate propositum fuit, ut ager, qui nondum a eive aliquo

datum, ut campani cives, ubi cuique³ ex senatus-consulto liceret habitare, ibi habitarent, animadverteretque in eos, qui alibi habitarent. Eadem ætate Mago, Hamilcaris filius, ex minore Balarium insula, ubi hibernarat, juventute lecta in classem imposita, in Italiam triginta ferme rostratis navibus et multis onerariis, duodecim millia peditum, duo ferme equitum trajecit; Genuamque, nullis præsiidiis maritimam oram tutantibus, repentino adventu cepit. Inde ad oram Ligurum Alpinorum, si quos ibi motus facere posset, classem appulit. Ingauni (Ligurum ea gens est⁴) bellum ea tempestate gerebant cum Epanteriis montanis: igitur Pœnus, Savone oppido Alpino præda deposita, et decem longis navibus in statione ad præsidium relictis, cæteris Carthaginem inmissis ad tuendam maritimam oram, quia fama erat Scipionem tracturum esse, ipse, societate cum Ingaunis, quorum gratiam malebat, composita, montanos instituit

campano traditus esset populo rom., indicaretur, sed Indici quoque præmium constitutum fuit; Doer.

3. *Ut campani cives, ubi cuique*, etc. conf. XXVI, 34. Verba *habitare, ibi* forte spuria, certe prius. Utrunque deest in aliquot MSS, illud in pluribus et in eisd. ante Ald. — *Ex minore Balarium insula*; vide supra ad XXI, 21, n. 7.

4. *Ingauni (Ligurum ea gens est)*, etc. Albingaunum oppidum, auctore Strabone, lib. IV, p. 202, cujus incolæ *Ligures Ingauni* appellantur. Memoratur quoque a Ptolemæo et Plin. lib. III, cap. 5. De *Epanteriis* nihil apud idoneos auctores a se inventum testatur Glareanus; quod nomen suspiciatur vel corruptum esse vel vetustate abolitum. Quam autem *Epante-*

ri præ Ingaunis montani vocentur, eos supra Albingaunum oppidum Alpina juga incoluisse existimat Cluver. Ital. Ant. I, 8. Contra Donjatius nomen corruptum existimat, ac scribendum esse cum *Intemelius*. Quos opiniones postquam retulit Drakenborch. pronuntiat sibi videri ex Strabone colligendum, Intemellos atque atque Ingaunos fuisse maritimos; certe, loco cit. eorum urbes Albium Intemellum et Albingaunum maritimas, ἐπὶ τῇ θηλάττῃ, vocat. Prostat igitur nihil mutari, et Epanterios referri inter populos, quorum memoria lapsu sæculorum ubicumque depressa, apud solum Livium emergit. Ed. — *Savone*, vel *Sarona* Ptolemæo, lib. III, cap. 1; *Vadium Sabbatium* Plinio, III, 5; *Sabatia* Pomponio, II, 4. Hodie *Savone*,

oppugnare : et crescebat exercitus in dies, ad famam nominis ejus Gallis undique confluentibus. Ea literis cognita Sp. Lucretii, ne frustra, Hasdrubale cum exercitu deleto biennio ante, forent lætati, si par aliud inde bellum, duce tantum mutato, oriretur, curam ingentem accenderunt Patribus. Itaque et M. Livium proconsulem ex Etruria volonum exercitum admove-
re Ariminum⁵ jusserunt, et Cn. Servilio prætori negotium datum, ut, si e republica censeret esse, urbanas legiones, cui imperio videretur dato, ex Urbe duci juberet. M. Valerius Lævinus Arretium eas legiones duxit. Eisdem diebus naves onerarias Pœnorum⁶ ad octoginta circa Sardiniam ab Cn. Octavio, qui provinciæ præerat, captas, Cœlius frumento misso ad Hannibalem commeatuque onustas, Valerius prædam etruscam Liguremque montanorum captivos Carthaginem perportantes, tradit. In Brutiis nihil ferme anno eo memorabile gestum. Pestilentia incesserat pari clade in Romanos Pœnosque; nisi quod punicum exercitum super morbum etiam fames affecit. Propter

in Genuensium ditione. Ed. — *Montanos instituit oppugnare*; edd. antt. *instituit*. Utrunque bene dicitur. Conf. Drak. et ad XXIV, 26, n. 7.

5. *Volonum exercitum admove-
re Ariminum*; vide ad XXII, 57, n. 12, et XXV, 24, n. 9. — *E republica esse*; vide ad I, 27, n. 5. — *Cui imperio videretur dato*, immo leg. ex Lov. 3, 4, *imperio, cui videretur, dato*, vel ex Lov. 5, *cui videretur, imperio dato*, sc. lege curiata. — Alterutrum verum esse censet Drakenb. neque opus ut eum Fighio legamus *cui populo videretur imperio dato*. Sponte enim patet, ut monuit Gronovius, ita intelligendum esse prætori

hie potestatem factam legionibus urbanis ex Urbe ducendis præficiendi quem vellet, verum ita ut is ante lege curiata imperium acciperet. En.

6. *Eisdem diebus naves onerarias Pœnorum...captas tradunt Cœlius et Valerius, scilicet Cœlius tradit, eas fuisse frumento misso, etc.* Rotundissima et prorsus Liviana periodus, e MSS restituenda; Gron. *Naves onerarie...captæ. Eas Cœlius, etc.* edd. antt. — *Carthaginem perportantes, ut perferentes, perpopulari, perpacta, percuratum*; Gron. — *Pestilentia incesserat in Romanos*, ut XXI 8, 10 pr. Conf. snp. ad librum I, cap. 31, n. 4, et lib. II, cap. 27, n. 10.

Junonis Laciniae? templum astatem Hannibal egit; ibique aram condidit dedicavitque, cum ingenti rerum ab se gestarum titulo, puniceis græcisque literis insculpto.

7. *Propter Junonis Laciniae templum astatem Hannibal egit*; vide ad lib. XXI, cap. 27, n. 6, et lib. XXIV, cap. 3, not. 3. — *Juno Lacinia*, vel a Lacinio latrone dicta, qui extrema Italiae infestaverat; quem boum raptorem suorum Hercules quoniam occidisset, ad expiationem loci placandamque Junonem, quæ sibi irata dicebatur, ei templum dedieavit, et a latrone Junonem Laciniam appellavit: vel a Lacinio promontorio in terra Locrensi. Val. Maxim. I, 1, 20, innere videtur illud Junonis templum fuisse Locris; Liviæ autem noster Crotunæ existisse ait: alii ad Crotonam fuisse volunt. Vid. Strab. VI; Theocr. Id. IV, v. 33, ibique Schol. Strabo et Liviæ non consentiunt de distantia templi a Crotona, quoniam hic sex millibus tantum, XXIV, 3, ille VI, p. 262, novendecim prope millibus abesse tem-

plum tradiderit. Quidquid hæc sint, hoc templum nobilissimum fuisse et mira frequentis celebratum ex verbis auctorum mox laud. colligere facile est; maxime si reputes quam magnifica fuerint in hoc delubro opera: quod aponte elineet ex Cicer. Divin. I, 24: « Annibalem Coelius scribit, quoniam columnam auream, quæ esset in fanu Junonis Laciniae, auferre vellet, dubitaretque, utrum ea solida esset, an extrinsecus inaurata, perterelravisse; quoniamque solidam invenisset, statuisset tollere: ei secundum quietem visam esse Junonem prædicere, ne id faceret; minarique, si id fecisset, se curaturam ut eum quoque oculum, quoniam bene videret, amitteret: Idque ab homine acuto nun esse neglectum. Itaque ex eo auro quod exterebratum esset, buculam curasse faciendam, et eam in summa collocavisse ». Ea.

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM

AB URBE CONDITA
LIBER XXIX.

BREVIARIUM.

CAP. I; Scipio in Sicilia volones suos centuriat; egregiam ccc equitum alam corporis sui custodes facit; novas Panormi naves curat ædificandas, et cum veteribus C. Lællum in Africam prædatum mittit: Syracusanis restituit res suas. In Hispania Indibilis ingens conciet bellum: — II; sed a L. Lentulo et L. Manlio Acidino vincitur, et cum multis suorum perit. — III; Romanis Mandonius cæterique principes ad supplicium traduntur, et obsides ab xxx Hispaniæ populis. Interea Lælius in Africa populatur Hipponensium agros, et ingentem Carthagini terrorem incutit. — IV; Multa ibi parantur agitanturque: et Masinissa ad Lælium venit, querens, quod nondum Scipio exercitum trajecisset in Africam. — V; Lælius cum ingenti præda revectus in Siciliam mandata Masinissæ exponit Scipioni: iisdemque diebus Mago, auctus novis navibus, copiis, elephantis et pecunia, ab Carthagine missis, in Liguriis multa auxilia mercede conducit. — VI; Fabri quidam locrenses capti spem faciunt Scipioni, Locros in Brutiis recipiendi: eorumque ope Q. Pleminius prætor alteram oppidi arcem capit. — VII; Scipio et Hannibal ipsi Locros accedunt; prospera veru Romanorum eruptione facta, et Præmæ et præsidium ejus urbem relinquunt. — VIII; De auctoribus defectionis sumitur supplicium, et Pleminius legatus Locris tenendis præficitur. Is et præsidarii milites rom. Hamilcarem et Pænos longe superant crudelitate atque avaritia; nec alia modo templa violant, sed sacros etiam Proserpinæ thesauros, a Pyrrho olim spoliatos et restitutos.

—IX; Pleminius in suos quoque sævit milites, et ab iis hostiliter laceratur. Noxa deinde ab Scipione liberatus ab ira in rabiem vertitur. — X; Q. Cæcilius Metellus dictator comitiorum causa dicitur: et in libris sibyllinis invenitur carmen, hostem alienigenam pelli Italia vincique posse, si Mater Idæa à Pessinunte Romam advecta foret. — XI; Legati idcirco in Asiam missi Delphis oraculum adeunt feruntque responsum, per Attalum regem se compotes ejus fore, quod petant, tumque curandum esse, ut Deam, qui vir optimus Romæ sit, hospitio excipiat. Inde Pergamum veniunt ad Attalum, qui eos Pessinuntem deducit in Phrygiam, sacrumque illis lapidem tradit, Dææ simulacrum. Interim consules creantur M. Cornelius Cethegus et P. Sempronius Tuditanus, comitia prætoria. Ludi Romani et plebei. Edes Virtutis à M. Marcello dedicata. — XII; Philippus a P. Sempronio proc. pacem petit et impetrat. — XIII; Provinciæ decernuntur, et in Hispanias duo mittuntur proconsules. — XIV; Prodigia prociuantur; et nuntius affertur, Matrem deum Tarracinae jam esse. Hinc P. Scipio, Cn. filius, ejus qui in Hispania ceciderat, adolescens nomen quaestorius, a senatu judicatus vir bonorum optimus, cum omnibus matronis Ostiam ire jubetur obviam Deæ; eaque ab illo in terram elata traditur matronis, et ab his in aedem Victoriæ in Palatio perfertur. Quod religiosum ministerium dubiam antea pulcritiam Claudiæ Quintæ clariorem ad posteros facit. Dona Deæ allata, lectisternium et Megalesia. — XV; Duodecim coloniis latinis, qui ante sex ferme annos vacationem militiæ impetraverant, numerus militum duplo major stipendiumque imperatur. — XVI; Decernunt Patres, ut pecunia, a privatis olim in publicum collata, tribus pensionibus solvatur. Locrensium legati Romam veniunt, et senatu dato, — XVII - XVIII; de Q. Pleminii præsidiique rom. secleribus queruntur. — XIX; Q. Fabius non modo in Pleminii inhumanitatem, sed etiam in mollitiem et negligentiam Scipionis acerrime invehitur, et orationi adjicit sententiam non minus trucem. — XX; Q. Metello auctore M. Pomponius prætor cum x legatis, duobus tribunis plebei et ædile rei cognoscendæ causa Locros et inde in Siciliam, provinciam suam, proficisci jubetur. — XXI; Hi Pleminium et xxxii seditionis principes damnatos in catenis Romam mittunt, sacramque pecuniam reponunt in thesauros. — XXII; Scipio rebus, non verbis, ad purgandum sese utitur, et legatis summam omnium rerum admirationem inicit. Ple-

minius mox moritur in vinculis : et Scipioni permittitur, ut cum delectis militibus in Africam trajiciat. — XXIII; Syphax dueta Hasdrubalis filia societatem init cum Carthaginensibus, et Scipionem de ea re certiores facit. — XXIV; Is lætum contra nuntium ementitur, et ex iis exercitibus, qui in Sicilia sunt, legit, quos secum in Africam quam primum trajiciat. — XXV; Hi, de quorum numero discrepat inter auctores, naves conscendunt. — XXVI; Ad spectaculum classis, e portu syracusano proficiscentis, ingens hominum turba concurrat. — XXVII; Scipio precibus ad deos fuis eruda vietinæ exta in mare porrexit; et vento mox secundo vehementique ad Africæ litora perlatus ad Pulcri promontorium copias omnes in terram exponit. — XXVIII; Agris urbibusque, præcipue Carthagini, magnum infert terrorem, et, classe Uticam missa, tumultus maris proximos capit. — XXIX; Alam equitum carthag. cum Hannone præfecto cædit, magnamque prædam mittit in Siciliam. Lætissimus tamen Romanis in principio rerum gerendarum est adventus Masinissæ cum ce vel adeo xx equitibus. — XXX-XXXIII; Enarratur, quam varia is fortuna usus sit in amittendo recuperandoque paterno regno. — XXXIV; Hanno, Hamilcaris filius, a Masinissa e Salera, urbe ab eo expugnata, elicitur, et circumventus perit cum multis equitibus. — XXXV; Scipio naves e Sicilia reversas novis spoliis onustas dimittit, omnesque belli vires convertit ad Uticam terra marique oppugnandam : sed, Hasdrubale et Syphace cum centum prope milibus armatorum advenientibus, obsidionem solvit, et in promontorio hiberna communit castra. — XXXVI; Ex Sicilia et Italia ingens vis frumenti vestimentorumque in Africam advchitur. In agro erotonieusi P. Sempronius cos. ab Hannibale fugatur, sed mox junctus P. Licinio proe. hostes fundit. Alter vero consul, M. Cornelius, in Etruria, ad Magonem versa, acerbas questionibus habet. — XXXVII; Interim Romæ censores M. Livius et C. Claudius Nero severum senatus equitumque agunt recensum, et lustrum condito censum quoque xii colouiarum accipiunt. Vectigal etiam novum ex salaria annona comminiseitur Livius : unde Salinatori ei inditum cognomen putatur. Præsum deinde inter ipsos censores dritur certamen notarum, quibus alter alteri equum adimit, et Claudius collegam, hic vero, præter Mæciam tribum, populum rom. omnem, xxxiv tribus, ærarios relinquit. Hinc Cn. Bæbins trib. pl. diem ad populum utrique

dicat : quæ res consensu Patrum discutitur. — XXXVIII; Cn. Servilius Cypio et C. Servilius Geminus consules creantur. Comitia prætoria : sacerdotes mortui et suffecti : quadrigæ aureæ in Capitolio positæ. Ludi Romani plebeiique instaurati.

I. **SCIPIO**, postquam in Siciliam venit, voluntarios milites¹ ordinavit centuriavitque : ex iis trecentos juvenes, florentes ætate et virium robore, inermes circa se habebat, ignorantes, quem ad usum, neque centuriati, neque armati, servarentur. Tum ex totius Sicilia juniorum numero principes genere et fortuna trecentos equites, qui secum in Africam trajicerent, legit; diemque iis, qua equis armisque instructi atque ornati adessent, edixit. Gravis ea militia, procul domo, terra marique multos labores, magna pericula allatura videbatur; neque ipsos modo, sed parentes cognatosque eorum ea cura angebat : ubi dies, quæ dicta erat, advenit, arma equosque ostenderunt. Tum Scipio, *renuntiari sibi*, dixit, *quosdam equites Siculorum, tanquam gravem et duram, horrere eam militiam. Si qui ita animati essent, malle eos sibi jam tum fateri, quam postmodo querentes, segnes atque inutiles milites reipublicæ esse. Expromerent, quid sentirent : cum bona venia se auditorum*. Ubi ex his unus ausus est dicere, *se prorsus, si sibi, utrum velit, liberum esset, nolle militare*, tum Scipio ei², « Quoniam igitur, « adolescens, quid sentirens, non dissimulasti, vicarium « tibi expediam, cui tu arma equumque et cætera instrumenta militiæ tradas, et tecum hinc extemplo

CAP. I. 1. *Voluntarios milites* (cf. XXVIII, 45, n. 6) *ordinavit centuriavitque*; vide ad II, 23, n. 4, et VI, 2, n. 4. — *Ex iis*, scil. voluntariis elegit trecentos, quos non centuriavit; Gron. Idem jam monuit, hoc paulo

aliter narrari a Valer. Max. VII, 3, 3, *videi* autem Scipionem cepisse id consilii ab Agesilao; vide ad Plutarch. Ages. p. 600, D. E.

2. *Tum Scipio ei*, τὸ ἐὶ δέλ.; Crev. Alret a Lov. 3. — *Docendum equo*

« domum ducas, exerceas, docendum cures equo armisque ». Læto conditionem accipienti unum ex trecentis, quos inermes habebat, tradit. Ubi hoc modo exauctoratum equitem³ cum gratia imperatoris cæteri viderunt, se quisque excusare, et vicarium accipere. Ita trecentis Siculis romani equites substituti, sine publica impensa : docendorum atque exercendorum curam Siculi habuerunt : quia edictum imperatoris erat, ipsum militaturum, qui ita non fecisset. Egregiam hanc alam equitum⁴ evasisse ferunt, multisque præliis rempublicam adjuvisse. Legiones inde quum inspiceret, plurimorum stipendiorum ex iis milites⁵ delegit, maxime qui sub duce Marcello militaverant ; quos quum optima disciplina institutos credebat, tum etiam ab longa Syracusarum obsidione peritissimos esse urbium oppugnandarum : nihil enim parvum, sed Carthagini jam excidia agitabat animo. Inde exercitum per oppida dispergit : frumentum Siculorum civitatibus imperat ; ex Italia advecto parcat : veteres naves reficit, et cum iis C. Lælium in Africam prædatum mittit ; novas Panormi subducit⁶, quia ex viridi materia raptim factæ erant, ut in sicco hibernarent. Præparatis omnibus ad bellum, Syracusas, nondum ex magnis belli motibus satis tranquillâs, venit. Græci res a quibusdam italici generis, eadem vi, qua per bellum ceperant, retinentibus, concessas sibi ab senatu, repetebant. Omnium primum, ratus tueri pu-

armisque, erudiendum in arte equitandi armorumque tractandorum ; vide ad XXIV, 4, n. 5. — Et quæ Lipsius de hac locutione diasseruit Epist. I, quæst. 3. Ed. — *Læto condit. accipienti*, læte ; nisi ita leg.

3. *Exauctoratum equitem* ; vide ad VIII, 34, n. 8.

4. *Egregiam hanc alam equitum romanorum*. Cf. præc. et ad XXVI, 21, n. 4. — *Legiones inde quum inspiceret* ; vide ad XXI, 6, n. 4.

5. *Plurimorum stipendiorum milites* ; vide ad III, 57, n. 5.

6. *Novas Panormi subducit* ; vide ad VIII, 26, n. 1.

blicam fidem, partim edicto, partim iudiciis etiam in pertinaces ad obtinendam injuriam redditis⁷, suas res Syracusanis restituit. Non ipsis tantum ea res, sed omnibus Siciliæ populis, grata fuit; eoque enisius ad bellum adjuverunt⁸. Eadem æstate in Hispania coortum ingens bellum, conciente Ilergete Indibili, nulla alia de causa, quam per admirationem Scipionis contemptu imperatorum aliorum orto. *Eum superesse unum ducem Romanis, cæteris ab Hannibale interfectis, rebatur. Eo nec in Hispania cæsis Scipionibus alium, quem mitterent, habuisse; et, postquam in Italia gravius bellum urgeret, adversus Hannibalem eum arcessitum. Præterquam quod nomina tantum ducum in Hispania Romani haberent, exercitum quoque inde veterem deductum. Trepida omnia⁹, ut inconditam turbam tironum, esse: nunquam talem occasionem liberandæ Hispaniæ fore. Servitum ad eam diem aut Carthaginensibus aut Romanis; nec in vicem his aut illis, sed interdum utrisque simul. Pulsos ab Romanis Carthaginenses; ab Hispanis, si consentirent, pelli Romanos posse, ut ab omni externo imperio soluta in perpetuum Hispania in patrios rediret mores ritusque.* Hæc aliaque dicendo non

7. *Judiciis etiam redditis, datis, concessis et habitis, in pertinaces ad obtinendam injuriam, adversus eos, qui pertinaciter retinebant, quæ per injuriam sibi vindicaverant.* Cf. Gron. ad Tac. Hist. II, 34, et Ern. Clapp. Cic. voc. *obtinere*.

8. *Ad bellum adjuverunt, ut apud Plin. XXXI, 10; Cic. Quint. 23, et pro Arch. 7.* Gron. — *Rebatur* non nego etiam de eo dici posse, qui animi sententiam verbis exprimit: sed sæpe talia in orationibus inenclata sunt, et

omnia pendere possunt a verbis seqq. hæc aliaque dicendo; Duker. — *Eo nec in Hispania;* vide ad I, 11, n. 6. — *Nomina, tantum ducum in H. R. haberent;* vide ad III, 65, n. 6. — Hinc Dukerus citat Heinsium ad Vell. Patere. II, 30; Græv. ad Ciceronis Parad. IV, et Epist. ad Attic. V, 15. Vide quoque doctos viros ad Sueton. Cæs. 77. Eb.

9. *Trepida omnia, trepidos, timidos omnes esse, ut inconditam turbam tironum;* vide ad VIII, 30, n. 7.

populares modo, sed Ausetanos quoque, vicinam gentem, concitat, et alios finitimos sibi atque illis populos. Itaque intra paucos dies triginta millia peditum, quatuor ferme equitum in sedetanum agrum, quo edictum erat, conueuerunt.

II. Romani quoque imperatores, L. Lentulus et L. Manlius Acidinus, ne glisceret prima¹ negligendo bellum, junctis et ipsi exercitibus, per agrum ausetanum, hostico, tanquam pacato, clementer ductis militibus, ad sedem hostium pervenere. Trium milium spatio procul a castris eorum posuerunt castra. Primo per legatos nequidquam tentatum, ut discederetur ab armis: dein, quum in pabulatores romanos impetus repente ab equitibus hispanis factus esset, submisso ab statione romana equitatu, praelium equestre fuit, haud sane memorando in partem ullam eventum. Sole oriente, postero die armati iustrisque omnes mille ferme passus procul a castris romanis aciem ostendere. Medii Ausetani erant: cornua dextrum Hergetes, laevum² ignobiles tenebant hispani populi. Inter cornua et mediam aciem intervalla patentia sat late fecerant, qua equitatum, ubi tempus esset, emitterent. Et Romani, more suo exercitum quum instruxissent, id modo hostium imitati sunt, ut inter

CAP. II. 1. *Prima negligendo*. Sic restituit Rhenanus pro *primo*, quod ante eum vulgatur. Gronovius proponit *principio*, hoc est, dum negligitur principium, secundum illud Nasonis *principiis obsta*. Sed vetus lectio *primo* Creverium non offendit, qui id intelligit, negligendo eo quod primum esset. Certo, si quid mutandum, malo *prima*, ut *si primo* ex librorum errore ortum sit. En. — *Hostico, tanquam pacato*: vide ad VI, 31, n. 3,

et VIII, 12, n. 11. In *hostico* quædam odd. sunt. — *Clementer, sine damno et vi*, quæ in bello agris inferitur prædando et populando.

2. *Cornua (et quidem) dextrum Hergetes, laevum*, etc. conf. Drakenb. *Cornu* vett. rdd. — *Qua equitatum, ubi tempus esset, emitterent*: vide ad III, 70, n. 2, et X, 5, n. 4. — *Id modo hostium institutum, id tantum ex iis, quæ hostes fecerant, imitati sunt, ut*, etc.

legiones et ipsi patentes equiti relinquerent vias. Cæterum Lentulus, ei parti usum equitis fore ratus, quæ prior in dehiscentem intervallis hostium aciem equites emisisset, Ser. Cornelio tribuno militum imperat, equites per patentes in hostium acie vias permittere equos³ jubeat: ipse, cœpta parum prospere pedestri pugna, tantum moratus, dum cedenti duodecimæ legioni, quæ in lævo cornu adversus Ilergetes locata erat, tertiam decimam legionem ex subsidiis in primam aciem firmanentum ducit; postquam æquata ibi pugna est, ad L. Manlium, inter prima signa hortantem, ac subsidia, quibus res postulabat locis, inducentem, venit. Indicat tuta ab lævo cornu esse⁴: jam missum ab se Cornelium Servium procella equestri hostes circumfusurum. Vix hæc dicta dederat, quum romani equites, in medios invecti hostes, simul pedestres acies turbarunt, simul equitibus Hispanorum viam immittendi equos clausurunt. Itaque, omissa pugna equestri, ad pedestrem Hispani descenderunt. Romani imperatores, ut turbatos hostium ordinis et trepidationem pavoremque et fluctuantia viderunt signa⁵, hortantur, orant milites, *ut percussos invadant, neu restitui aciem patiantur*. Non sustinuisent tam infestum impetum Barbari, ut regulus ipse ludibilis cum equitibus ad pedes degressis ante prima signa peditum se objecisset. Ibi aliquandiu atrox pugna stetit. Tandem postquam ii, qui circa regem, seminecem restantem⁶, deinde pilo terræ affixum,

3. *Permittere equos*; vide supra ad librum II, cap. 56, n. 1, et lib. X, cap. 5, n. 4.

4. *Tuta ab (in) lævo cornu esse omnia*. — *Cornelium Servium* MSS pro *Ser. Cornelium*; vide ad III, 1, n. 1. — *Ad pedestrem pugnam His-*

pani descenderunt; aliquot MSS et edd. *ad pedes*, ut mox *ad pedes degressi*. Cf. ad III, 62, n. 9.

5. *Fluctuantia viderunt signa*; vide ad III, 60, n. 8.

6. *Seminecem restantem*; vide ad IV, 58, n. 5.

pugnabant, obruti telis occubuerunt, tum fuga passim cœpta, pluresque cæsi, quia equos conscendendi equitibus spatium non fuerat, et quia percussis acriter iustiterunt Romani: nec ante abscessum est, quam castris quoque exsuerunt hostem. Tredecim millia Hispanorum cæsa eo die, octingenti ferme capti. Romanorum sociorumque paulo amplius ducenti, maxime in lævo cornu, ceciderunt. Pulsi castris Hispani, aut qui ex prælio effugerant, sparsi primo per agros, deinde in suas quisque civitates redierunt.

III. Tum a Mandonio evocati in concilium conquestique ibi clades suas, increpitis auctoribus belli, legatos mittendos ad arma tradenda deditionemque faciendam censuerunt. Quibus, culpam in auctorem belli Indibilem cæterosque principes, quorum plerique in acie cecidissent, conferentibus, tradentibusque arma et deditibus sese, responsum est: *In deditionem ita accipiet eos, si Mandonium cæterosque belli concitores tradidissent vivos: sin minus, exercitus se in agrum Iltergetum Ausetanorumque et deinceps aliorum populorum ducturos.* Hæc dicta legatis, renuntiataque in concilium: ibi Mandonius cæterique principes comprehensi et traditi ad supplicium, Hispaniæ populis reddita pax: stipendium ejus anni duplex et frumentum sex mensium imperatum sagaque et togæ exercitui², et obsides ab triginta ferme populis accepti. Ita Hispaniæ rebellantis tumultu, haud magno motu, intra paucos dies concito et compresso, in Africam

CAP. III. 1. *In deditionem accipiet*; vide ad VIII, 20, n. 7. — *Belli concitores*, ut XXIII, 4; XXXVII, 45; XLV, 10. — *Deinceps*; vide supra ad I, 21, n. 8.

2. *Sagaque et togæ imperatæ exercitui*.

citui, in ejus usum. Conf. XXIX, 36; XLIV, 16, et supra XXII, 54, ubi Crev. suspicatur, togarum usum vel militibus fuisse in hibernis et otio castrorum. vel concessum honestioribus, senatoriis, equitibus, etc.

omnis terror versus. C. Laelius nocte ad Hipponem Regium³ quum accessisset, luce prima ad populandum agrum sub signis milites sociosque navales duxit. Omnibus, pacis modo incuriose agentibus, magna clades illata; nuntiique trepidi Carthaginem terrore ingenti complevere, classem romanam Scipionemque imperatorem (et fama fuerat jam in Siciliam transgressum) advenisse: nec quot naves vidissent, nec quanta manus agros popularetur, satis gnari, omnia in majus, metu augente, accipiebant⁴. Itaque primo terror pavorque, dein mœstitia animos incessit: *tantum fortunam mutasse, ut, qui modo ipsi exercitum ante mœnia romana habuissent victores, stratisque tot hostium exercitibus, omnes Italiæ populos aut vi aut voluntate in deditionem acceperissent, ii, verso Marte, Africæ populationes et obsidionem Carthaginis visuri forent*⁵, nequaquam pari ad patienda ea robore, ac Romani fuissent. Illis romanam plebem, illis Latium juventutem præbuisse, majorem semper frequentioreque pro tot cæsis exercitibus subolescentem⁶: suam plebem imbellem in urbe, imbellem in agris esse: mercede parari auxilia ex Afris, gente ad omnem auram spei mobili atque infida. Jam reges, Syphacem post colloquium cum Scipione alienatum; Masinissam aperta defectione infestissimum hostem. Nihil usquam spei, nihil auxilii esse: nec

3. Ad Hipponem Regium; conf. ad Silium, III, 259. — Ad populandum agrum sub signis milites sociosque navales (vide ad IX, 38, n. 1) duxit, ex more militiæ romanæ; Duk. Cf. ad XXIII, 42, n. 5, et Schel. ad Polyb. cap. 9. — Pacis modo; vide supra ad XXI, 33, n. 7.

4. Omnia in majus accipiebant;

vide ad IV, 1, n. 6. — *Tantum fortunam mutasse se*; vid. II, 3, n. 2.

5. Obsidionem Carthag. visuri forent; vide ad VI, 42, n. 7.

6. Majorem semper frequentioreque subolescentem; vide ad VI, 1, n. 3.

— Conf. et ad Horat. Od. IV, 4, 57. Ed. — *Ad omnem auram spei*; vide ad III, 33, n. 2.

Magonem ex Gallia movere tumultus quidquam, nec conjungere sese Hannibali: et Hannibalem ipsum jam et fama senescere, et viribus 7.

IV. In hæc deslenda prolapsos ab recenti nuntio animos rursus terror instans revocavit¹ ad consulandum, quonam modo obviam præsentibus periculis iretur. Delectus raptim in urbe agrisque haberi placet, mittere ad conducenda Afrorum auxilia, munire urbem, frumentum couehere, tela, arma parare, instruere naves ac mittere ad Hipponem adversus romanam classem. Jam hæc agentibus nuntius tandem venit, Lælium, non Scipionem, copiasque, quantæ ad incursiones agrorum satis sint, transvectas; summæ belli molem² adhuc in Sicilia csse. Ita respiratum, mittique ad Syphacem legationes aliosque regulos, firmandæ societatis causa, cœptæ. Ad Philippum quoque missi, qui ducenta argenti talenta pollicerentur, ut in Siciliam, aut in Italiam trajiceret. Missi et ad duos imperatores in Italiam, ut omni terrore Scipionem retinerent: ad Magonem non legati modo, sed viginti quinque naves longæ, sex millia peditum, octingenti equites, septem elephanti, ad hoc magna pecunia ad conducenda auxilia, quibus fretus propius urbem romanam exercitum admoveret, conjungeretque se Hannibali. Hæc Carthagine parabant agitabantque. Ad Lælium, prædas ingentes ex agro inermi ac nudo præsidiis agentem, Masinissa, fama romanæ classis excitus, cum equitibus paucis venit. Is *sequiter rem agi ab Scipione questus, quod tum non jam exer-*

7. *Et fama senescere, et viribus;* vide ad I, 22, n. 3.

CAP. IV. 1. *Rursus terror revocavit;* vide ad XLIII, 20, n. 2.

2. *Summæ belli molem;* vide ad I,

38, n. 4, et III, 5, n. 6. — *Ad duos imperatores, Hannibalem Magonemque.* — *Sed XXV naves longæ;* vide ad I, 40, n. 1, et XXI, 17, n. 5. — *Ad hoc;* vid. II, 23, n. 3.

citum in Africam trajecisset, percussis Carthaginiensibus, Syphace impedito finitimis bellis, quem incertum hærere³; si spatium ad sua, ut velit, componenda detur, nihil sincera fide cum Romanis acturum. Hortaretur et stimulare Scipionem, ne cessaret. Se, quamquam regno pulsus esset, cum haud contemnendis copiis affuturum peditum equitumque: nec ipsi Lælio morandum in Africa esse; classem credere profectam a Carthagine, cum qua, absente Scipione, non satis tutum esse contrahi certamen.

V. Ab hoc sermone dimisso Masinissa, Lælius postero die naves præda onustas ab Hipponē solvit, reventusque in Siciliam mandata Masinissæ Scipioni exposuit. Eisdem ferme diebus naves, quæ ab Carthagine ad Magonem missæ erant, inter⁴ Albingaunos Ligures Genuamque accesserunt. In iis locis tum forte Mago tenebat classem: qui, legatorum auditis verbis, jubentium exercitus quam maximos comparare, extemplo Gallorum et Ligurum (namque utriusque gentis ingens ibi multitudo erat) concilium habuit. *Et missum se ad eos vindicandos in libertatem, ait, et, ut ipsi cernant, mitti sibi ab domo præsidia; sed, quantis viribus, quanto exercitu id bellum geratur, in eorum potestate esse. Duos exercitus Romanos, unum in Gallia, alterum in Etruria esse: satis*

3. *Quem incertum hærere*, nunc etiam ambiguum esse dicebat, et conceptas inimizias dissimulare; Gron. *Quem certum haberet* (vid. XXXVI, 28, n. 3).....*acturum* tres MSS et edd. ante Gron. prob. Doer. — *Tutum esse*. Sic, pro *esset*, edidit Jac. Gron. assentientibus MSS pluribus. En.

CAP. V. 1. *Inter Albingaunos*, seu Albigaunum, hoc. *Albenga*, in Ingaunis, po-

pulo Liguriæ; vid. Strab. IV, 6, 1, 2, pag. 202. *Inter Albingaunos Ligures Genuamque* sitam opp., Savonem, accesserunt (conf. XXVIII, 46, et Cluver. Ital. Ant. I, 9, p. 68): ita h. l. edidit Drak. ex emend. Rhen. et ejus MS. Sed appellari ille locus debuisset, et revocanda potius est vulgata lectio *inter A. Liguresque Genuam*, ut que sit nempe, scilicet; Doer. Recte, opinor. Conf. ad II, 42, n. 7.

*scire, Sp. Lucretium se cum M. Livio juncturum: multa millia ipsis etiam armanda esse, ut duobus ducibus, duobus exercitibus² romanis resistatur. Galli, summam ad id suam voluntatem esse, dicere; sed, quum una castra romana intra fines, altera in finitima terra Etruria prope in conspectu habeant, si palam fiat, auxiliis adjutum ab sese Pœnum, ex templo infestos utrimque exercitus in agrum suum incursuros. Ea ab Gallis desideraret, quibus occulte adjuvari posset. Liguribus, quod procul agro urbi-
busque eorum castra romana sint, libera consilia esse: illos armare juventutem et capessere pro parte bellum, æquum esse. Ligures haud abnuere; tempus modo duorum mensium petere ad delectus habendos. Interim Mago milites, Gallis dimissis, clam per agros eorum mercede conducere. Commeatus quoque omnis generis occulte ad eum a gallis populis mittebantur. M. Livius exercitum volonum ex Etruria in Galliam traducit, junctusque Lucretio, si se Mago ex Liguri-
bus propius Urbem moveat³, obviam ire parat; si Pœnus sub angulo Alpium quietus se contineat, et ipse in eadem regione circa Ariminum Italiæ præsidio futurus.*

VI. Post reditum ex Africa C. Lælii, et Scipione stimulado Masinissæ adhortationibus, et militibus, prædam ex hostium terra cernentibus tota classe efferrî, accensis ad trajiciendum quam primum, intervenit majori minor cogitatio, Locros urbem recipiendi, quæ sub defectionem Italiæ⁴ desciverat et

2. *Duobus ducibus, duobus exercit.* vide ad X, 25, n. 9.

3. *Si se Mago...moveat.* Sigonius ex veteri libro omittendum se putat, ut voc. moveat absolute ponatur, ut

ad X, 4; sed nihil mutantibus MSS. uni testi credere non tutum judicat Drak. Ed.

Cap. VI. 1. *Sub defectionem Italiæ;* vide ad I, 35, n. 1.

ipsa ad Pœnos. Spes autem affectandæ ejus rei² ex minima re affulsit. Latrociniis magis, quam justo bello, in Brutiis gerebantur res; principio ab Numidis facto, et Brutiis, non societate magis punica, quam suopte ingenio³, congruentibus in eum morem. Postremo Romani quoque, jam contagione quadam rapto gaudentes, quantum per duces licebat, excursiones in hostium agros facere. Ab iis egressi quidam urbem Locrenses⁴ circumventi Rhegiumque abstracti fuerant. In eo captivorum numero fabri quidam fuere, assueti forte apud Pœnos mercede opus in arce Locrorum facere. Ii, cogniti ab Locreusium principibus, qui pulsati ab adversa factione, quæ Hannibali Locros tradiderat, Rhegium se contulerant, quum cætera percunctantibus (ut mos est, qui diu absunt⁵), quæ domi agerentur, exposuissent, spem fecerunt, si redempti ac remissi forent, arcem se iis tradituros. Ibi se habitare, fidemque sibi rerum omnium inter Carthaginenses esse. Itaque, ut qui simul desiderio patriæ angerentur, simul cupiditate inimicos ulciscendi arderent, redemptis extemplo iis remissisque, quum ordinem agendæ rei composuissent signaque, quæ procul edita observarent, ipsi ad Scipionem Syracusas profecti, apud quem pars exsulum erat, referentes ibi promissa captivorum, quum spem ab effectu haud abhorrentem consuli fecissent; tribuni militum cum iis M. Sergius et P. Matienus missi, jussique ab Rhegio tria millia militum Locros ducere: et Q. Plerninio pro-

2. *Spes autem affectandæ ejus rei*, etc. forte del. *vox rei*, quæ mox bis repetitur, et ad *ejus* suppl. *urbis*; Gron. *Ex minima* vel *minimo* affulsit malebat Ant. Periz. Conf. ad I, 3, n. 8.

3. *Quam suopte ingenio*; vide supra

ad librum XXVIII, cap. 12, not. 4.

4. *Egressi quidam urbem Locrenses*; vide ad II, 37, n. 5.

5. *Ut mos est, qui diu absunt*; post est quedam edd. addunt *iis*. Sed illud multo tenerius; Gron.

prætoris scriptum⁶, ut rei agendæ adesset. Profecti ab Rhegio, scalas ad editam altitudinem arcis fabricatas portantes, media ferme nocte ex eo loco, unde convenerat, signum dedere proditoribus arcis. Qui parati intentique et ipsi scalas ad id ipsum factas quum dimississent, pluribusque simul locis scaudentes acceperissent, prius quam clamor oriretur, in vigiles Pœnorum, ut in nullo tali metu⁷, sopitos impetus est factus. Quorum gemitus primo morientium exauditus; deinde subita consternatio ex somno et tumultus, quum causa ignoraretur; postremo certior res, aliis excitantibus alios. Jamque *ad arma* pro se quisque vocabat: *hostes in arce esse, et cædi vigiles*. Oppressique forent Romani, nequaquam numero pares, ni clamor, ab iis, qui extra arcem erant, sublatus, incertum, unde accidisset (omnia vana augente nocturno tumultu), fecisset⁸. Itaque velut plena jam hostium arce territi Pœni, omisso certamine, in alteram arcem (duæ sunt haud multum inter se distantes) confugiunt. Oppidani urbem habe-

6. Q. Plemínio prætoris scriptum, etc. Dukerî nota est: = Pigbîus in Auu. ad an. Urb. 548, pag. 215, putabat, eum, quum privatus esset, nec unquam prætor fuisset, extraordinarium a populo acceperisse imperium, et Rhegium pro prætore missum fuisse. Sed non habeo exempla aliorum, qui, extraordinario imperio a populo accepto, legati imperatorum fuerint: nam Pleminius, cap. 8, 9, 16, *legatus Scipionis* vocatur; quod autem XXXV, 8, de Ti. Sempronio legitur, neque omnino simile, neque ipsum explicatu facile est. Præterea non video, quomodo Pleminius, si imperium a populo acceperisset, a Scipione in catenas conjici potuisset; vid. cap. 41. Mihi Pleminius hic ita pro-

prætor diei videtur, ut C. Centenius XXII, 8 (ubi vid. not. 1), et alii ap. Gruch. cap. 5, Refutat. ad post. Sigon. Disput. Nec est, quod quis dicat, Pleminio *fusces et fectores* tribui e. 9: nam legati, mandante vel absente imperatore, imperium et ejus insignia habebant. Cf. Cie. ad Div. XII, 30, et Verr. I, 26, 28; Manut., Hotom. et Lambin. ad Cie. Verr. I, 22; Lips. de Mil. Rom. II, 11. = Conf. infra ad XXXVII, 1, n. 6.

7. *Ut in nullo tali metu*, quippe qui nihil ejusmodi metuerant. Conf. ad VIII, 30, n. 7.

8. *Incertum, unde accidisset... fecisset*: varia b. l. tentat Gron. Sed nihil mutandum esse, locus XLI, 2, docet; Drackeb. — Sensus ita cum

bant, victoribus præmium⁹ in medio positam. Ex arcibus duabus præliis quotidie levibus certabatur. Q. Pleminius romano, Hamilcar punico præsidio præerat: arcessentes ex propinquis locis subsidia copias augebant. Ipse postremo veniebat Hannibal: nec sustinissent Romani¹⁰, nisi Locrensium multitudo, exacerbata superbia atque avaritia Pœnorum, ad Romanos inclinasset.

VII. Scipioni ut nuntiatum est, in majore discrimine Locris rem verti¹, ipsunque Hannibalem adventare; ne præsidium etiam periclitaretur, haud facili inde receptu, et ipse a Messana, L. Scipione fratre in præsidio ibi relicto, quum primum æstu fretum inclinatum est², naves mari secundo misit. Et Hannibal, a Butroto amni³ (haud procul is ab urbe Locris abest) nuntio præmisso, ut sui luce prima summa vi prælium cum Romanis ac Locrensibus consererent, dum ipse, aversis omnibus in eum tumultum, ab tergo urbem incautam aggrediretur, ubi luce cœptam invenit pu-

Crev. expono: Ni elamor ab iis sublatos qui extra arcem erant fecisset incertum Pornis, unde accidisset sonus; et ita cohibuisset Pornos incertos utrum ab arce an ab vicinis arci locis instaret periculum, nocturno tumultu angente omnia, etiam vana. Ed.

9. *Victoribus præmium* quæ futura erat, in *medio positum* duarum arcium? Sed vide ad VI, 6, n. 7.

10. *Nec sustinissent Romani*, scilicet rem vel iram hostium. Ita *sustinere* simpl. dixit Cæsar. B. G. II, 2, et Cic. ad Div. XII, 6.

CAP. VII. 1. *In majore discrimine rem verti*; vide supra ad librum III, cap. 27, n. 6.

2. *Æstu fretum inclinatum est*, freti aquæ propelli æstu in eam partem cœ-

ptæ sunt, versus quam Scipioni navigandum fuit; Crev. Conf. ad XXVI, 45, n. 4. — *Naves mari secundo*, pro quo aquæ cursu, seu fluetuum lapsu navigationem adjuvante, *misit*, immisit, nisi ex MS Hav. leg. *commisit*: nam ipse Scipio, ut ex seqq. discimus, simul his navibus vectus est; Doer.

3. *A Butroto amni*, quem Doujat. ex Barrio docet exiguum esse fluvium, qui in sinum Locrensem defluit, et hodie in Calabria ulteriori Novito dicitur. Sed aliis non memoratur. *Abutroto amni* Flor. et Put., unde Gron. emend. *ab Alece amni*; de quo vid. Thucyd. III, 99, et Strab. VI, 1, 9, p. 260, τοῦ δὲ Ἀλεκεῖ ποταμοῦ τοῦ διερριζοντος τὴν Πηγίαν ἀπὸ τῆς Λοκρίδος, etc.

guam, ipse nec in arcem se includere, turba locum arcem impediturus, voluit; neque scalas, quibus scanderet muros, attulerat. Sarcuius in acervum con-
jectis, quum haud procul muris ad terrorem hostium aciem ostendisset, cum equitibus numidis circumequi-
tabat urbem, dum scalæ, quæque alia ad oppugnan-
dum opus erant, parantur, ad visendum qua maxime parte aggrediretur. Progressus ad murum, scorpione icto ⁴, qui proximus eum forte steterat, territus inde tam periculoso casu, receptui cauere quum jussisset, castra procul ab ictu teli communiit. Classis romana a Messana Locros, aliquot horis die superante, ac-
cessit; expositi omnes e navibus, et ante occasum solis urbem ingressi sunt. Postero die cæpta ex arce a Pœnis pugna; et Hannibal, jam scalis aliisque omnibus ad oppugnationem paratis, subibat muros; quum repente in eum, nihil minus quam tale quid-
quam timentem, patefacta porta erumpunt Romani. Ad ducentos improvidos, quum invasissent, occidunt. Cæteros Hannibal, ut consulem adesse sensit, in ca-
stra recipit; nuntioque misso ad eos, qui in arce erant, ut sibi met ipsi consulere, nocte motis castris abiit. Et qui in arce erant, igni injecto tectis, quæ tenebant, ut is tumultus hostem moraretur, agmen suorum fu-
gæ simili cursu ante noctem assequuti sunt.

VIII. Scipio, ut et arcem relictam ab hostibus et vacua vidit castra, vocatos ad concionem Locrenses graviter ob defectionem incusavit: de auctoribus sup-
plicium sumpsit, bonaque eorum alterius factionis principibus, ob egregiam fidem adversus Romanos,

4. Scorpione icto eo, qui... abster-
ritus inde conj. Gron. — Aliquot ho-
ris, casus tertius pro in seu ad a.
horas; Doer. Quod ad aliquot horas,

die superante, ut apud Sallust. Jug.
97, et Gell. IX, 14, decima parte
die reliqua; Gronov. Conf. supra ad
VIII, 10, n. 1.

concessit. *Publice nec dare, nec eripere se quidquam Locrensibus*, dixit; *Romam mitterent legatos: quam senatus æquum censuisset*¹, *eam fortunam habituros. Illud satis scire, etsi male de populo romano meriti essent, in meliore statu sub iratis Romanis futuros, quam sub amicis Carthaginiensibus fuerint.* Ipse, Q. Pleminio legato præsidioque, quod arcem ceperat, ad tuendam urbem relicto, cum quibus venerat copiis, Messanam trajecit. Ita superbe et crudeliter habiti Locrenses ab Carthaginiensibus post defectionem ab Romanis fuerant, ut modicas injurias non æquo modo animo pati, sed prope lubenti possent. Verum enimvero tantum Pleminius Hamilcarem præsidii præfectum, tantum præsidarii milites romani Pœnos scelere atque avaritia superaverunt, ut non armis, sed vitiis videretur certari. Nihil omnium, quæ inopi in-visas opes potentioris faciunt, prætermisum in oppidanos est ab duce, aut a militibus: in corpora ipsorum, in liberos, in conjuges infandæ contumeliæ editæ. Nam avaritia ne sacrorum² quidem spoliatione abstinnit: nec alia modo templa violata, sed Proserpinæ etiam, intacti omni ætate, thesauri³; præterquam quod a Pyrrho, qui cum magno piaculo sacrilegii sui manubias retulit, spoliati dicebantur. Ergo sicut ante regiæ naves, laceratæ naufragiis, nihil in

CAP. VIII. 1. *Quam senatus æquum censuisset* eos habere.

2. *Nam avaritia ne sacrorum, etc.* vide ad III, 39, n. 8. — Quidam habent *jam avaritia*; sed optimi dant *nam*; et sane *nam* et *jam* ejusdem potestatis esse, atque eleganter translationi vel connectendæ orationi inservire docuerunt Perizon. ad Valer. Max. I, 6, 10, et Duker. ad Flori præf. § 2, quos laudat Drak. Ed.

3. *Proserpinæ intacti omni ætate thesauri*, pecunia sacra, in ejus templo recondita (conf. seqq.), aut forte, ut gr. θησαυροί, magnorum templorum ædiculæ, in quibus singulæ civitates sua æorsum donaria reponebant; vid. Schweigh. ad Appian. de reb. Ital. fragm. 8, et Valeken. ad Herodot. IV, 162. — *A Pyrrho, qui cum magno piaculo sacrilegii... spoliati*; vide ad cap. 18, n. 2, 3.

terram integri, præter sacram pecuniam Deæ, quam absportabant, extulerant; tum quoque alio genere cladis eadem illa pecunia omnibus contactis ea violatione templi furorem objecit⁴, atque inter se ducem in ducem, militem in militem rabie hostili vertit.

IX. Summæ rei Pleminius præerat: militum pars sub eo, quam ipse ab Rhegio abduxerat, pars suli tribunis erat. Rapto poculo argenteo ex oppidani domo Pleminii miles fugiens, sequentibus quorum erat, obivius forte Sergio et Matieno tribunis militum⁵ fuit. Cui quum jussu tribunorum adeptum poculum esset, jurgium inde et clamor, pugna postremo orta inter Pleminii milites tribunorumque; ut suis quisque opportunus advenerat, multitudine simul ac tumultu crescente. Victi Pleminii milites quum ad Pleminium, criorem ac vulnera ostentantes, non sine vociferatione atque indignatione concurrissent, probra in eum ipsum jactata in jurgiis referentes; accensus ira domo sese proripuit, vocatosque tribunos nudari, ac virgas expediri jubet. Dum spoliandis iis repugnabant enim, militemque implorabant²) tempus teritur, repente milites, feroces recenti victoria, ex omnibus locis, velut adversus hostes ad arma conclamatum esset, concurrerunt; et quum violata jam virgis corpora tribunorum vidissent, tum vero in multo impotentiore subito rabie accensi, sine respectu, non majestatis modo, sed etiam humani-

4. *Contactis ea violatione templi furoram objecit*; vide ad II, 5, n. 3; V, 15, n. 6, et VI, 23, n. 2.

CAP. IX. 1. *Sergio et Matieno tribunis mil.*, etc. Causam irarum inter Pleminium et tribunos, a Diodoro in Exc. Peiresc. pag. 285, memoratam, præterit Livius; Duk. *Sub his tribunis*

pars erat militum, tria millia; vide ad cap. 6.

2. *Militemque implorabant*: vulgo *militumque auxilium vel fidem*. — *In multo impotentiore rabie*; vide ad III, 36, p. 2. — *Lictoribus indignum in novum mactatis*; vide supra ad III, 11, n. 3, et XXIX, 6, n. 6.

tatis, in legatum impetum, lictoribus prius indignum in modum mulcatis, faciunt: tum ipsum, ab suis interceptum et seclusum, hostiliter lacerant, et prope exsanguem, naso auribusque mutilatis, relinquunt. His Messanam nuntiatis, Scipio, post paucos dies Locros hœxeri advectus³, quum causam Pleminii et tribunorum audisset, Pleminio noxa liberato relictoque in ejusdem loci præsidio, tribunis sontibus judicatis et in vincula coniectis, ut Romam ad senatum mitterentur⁴, Messanam atque inde Syracusas rediit. Pleminius impotens iræ⁵, neglectam ab Scipione et nimis leviter latam suam injuriam ratus, nec quemquam æstimare alium eam litem posse, nisi qui atrocitatem ejus patiendo sensisset, tribunos attrahi ad se jussit laceratosque omnibus, quæ pati corpus ullum potest, supplicii interfecit; nec satiatus vivorum poena, insepultos projecit⁶. Simili crudelitate et in Locrensiu principes est usus, quos ad conquerendas injurias ad P. Scipionem profectos audivit; et, quæ antea per libidinem atque avaritiam fœda exempla in socios ediderat, tunc ab ira multiplicia edere⁷: infamiae

3. *Scipio Locros hœxeri advectus, Syracusana fortassis*: nam hoc genus navium magis in usu erat Græcis, quam Romanis; Duk. Conf. Scheffer. de Mil. nav. II, 2, et Peris. ad Ælian. V. H. VI, 12. *Hœxeres et hepteres* sic dicebantur a numero ordinum, quibus remi structi erant; Ern. Conf. ad XXXIII, 30, n. 4, et XXXVII, 23, n. 5.

4. *Ut Romam ad senatum mitterentur*: « atqui ipse pro imperio in sontes animadvertere poterat. Credo, ei non tam militare delictum, quam crimen adversus rempublicam ab iis admissum visum fuisse ». Duk.

5. *Pleminius impotens iræ*; vide ad III, 36, n. 2. — *Æstimare eam litem*; vide ad XXXVIII, 55, n. 5. — *Æstimare litem*, ut notat Grev. est proprie decernere quantum pecunie summa a damnato exsolvenda sit, sive in pœnolũm noxæ, sive ad resarcienda incommoda quæ illata sibi ab eo esse quispiam queratur. Hic figurate sumitur pro, statuere æquum ultionis modum. En.

6. *Insepultos projecit*; conf. supra ad I, 49, n. 1.

7. *Ab ira multiplicia edere*; vide ad I, 1, n. 5. — *Invidiæ non sibi modo esse*, odium non sibi modo ipse

atque invidiæ non sibi modo, sed etiam imperatori, esse.

X. Jam comitiorum appetebat tempus, quum P. Licinii consulis literæ Romam allatæ, *se exercitumque suum gravi morbo affectari*¹; *nec sisti potuisse, ni eadem vis mali, aut gravior etiam, in hostes ingruisset. Itaque, quoniam ipse venire ad comitia non posset, si ita Patribus videretur, se Q. Cæcilium Metellum dictatorem comitiorum causa dicturum: exercitum Q. Cæciliū dimitti, e republica esse. Nam neque usum ejus ullum in præsentia esse, quum Hannibal jam in hiberna suos receperit, et tanta incesserit in ea castra vis morbi*², *ut, nisi mature dimittantur, nemo omnium superfuturus videatur.* Ea consuli a Patribus facienda, *ut e republica fideque sua duceret*³, *permissa.* Civitatem eo tempore repens⁴ religio invaserat, invento carmine in libris Sibyllinis⁵, propter crebrius eo anno de cælo lapidatum inspectis. *Quandoque ho-*

credebat, sed etiam imperatori, Scipioni, talia non inhibenti.

CAP. X. 1. *Literæ Romam allatæ, sc. morbo affectari*; vide ad VIII, 19, n. 10. *Affectari* optimi MSS, forte pro *affici* dictum. *Affligari* 6 MSS, et quædam edd. antt. prob. Duker, *Attentari* conj. Gron. Sic passim *tentari morbo* pro *affligi m.*, et παρὰ τὸν παρὰ τὸν apud Cic. ad Attic. XVI, 7. — Huc quoque afferunt exemplum e Plauto Bacchid. Act. III, sc. 1: « Damna, quibus patrem teque affectas ». En. — *Nec sisti potuisse*; vide ad II, 29, n. 7.

2. *Incesserit in ea castra vis morbi*; vide ad XXVIII, 46, n. 7.

3. *Ut e rep. fideque sua duceret*; vid. XXII, 39, n. 1.

4. *Civitatem eo tempore repens*,

repentina, repente, religio invaserat; vide supra ad II, 5, n. 4. *Recens* Put. ingens al.

5. *Invento carmine in libris Sibyllinis*, etc. hæc et ea, quæ cap. 11 et 14 memorantur, tradunt etiam Cic. Har. Resp. 13; Plin. VII, 35; Ovid. Fast. IV, 249-348; Appian. Bell. Han. cap. 56; Herodian. I, 11; Dio Cass. Fragm. 63, pag. 606, ed. Reim. Sil. XVII, 1-45, et Diod. in Exg. Peiresc. pag. 381, qui solus tradit, eosdem libros præcepisse, ut vir optimus virorum, femina optima mulierum agmen præiret, et a senatu P. Nasica virum optimum, Valeriam feminam optimam judicatum fuisse. — *Propter crebrius eo anno de cælo lapidatum*; vide ad I, 31, n. 1; I, 53, n. 1; XXVII, 37, n. 1. — *Quandoque*, al. quando-

stis alienigena terræ Italiae bellum intulisset, eum pelli Italia vincique posse, si Mater Idrea⁶ a Pessinunte Romam advecta foret. Id carmen ab decemviris inventum eo magis Patres movit, quod et legati, qui donum Delphos portaverant, referebant : et sacrificantes ipsos Pythio Apollini litavisse, et responsum oraculo editum, majorem multo victoriam, quam cujus ex spoliis dona portarent, adesse populo romano. In ejusdem spei summam⁷ conferebant P. Scipionis velit præsagientem animum de fine belli, quod depoposcisset provinciam Africam. Itaque quo maturius fatis, ominibus oraculisque portendentis sese victoriæ compotes fierent, id cogitare, quæ ratio transportandæ Romæ Deæ esset.

XI. Nullas dum in Asia civitates¹ socias habebat populus romanus. Tamen memores, Æsculapium quoque² ex Græcia quondam, haud dum ullo foedere sociata, valetudinis populi causa arcessitum, et jam cum Attalo rege, propter commune adversus Philippum bellum, coeptam amicitiam esse, facturum eum, quæ possit, populi romani causa, legatos ad eum decer-

eumque; vide supra ad I, 24, n. 4.

6. *Mater Idæa*, Cybele, quæ in primis colebatur Pessinunte, capite Gallorum, seu Celtarum Tolistobolorum in Galatia, parte majoris Phrygiæ, in qua montes sunt Ida, Berecynthus et Dindymus, seu Dindyma; unde Magna Mater deum etiam *Mater Idæa*, Berecynthia et Dindymenæ dicebatur. — *Ab decemviris*; vide ad III, 10, n. 6. — *Litavisse*; vide supra ad lib. V, cap. 38, n. 1.

7. *In ejusdem spei summam* (vide ad III, 5, n. 6, et III, 61, n. 4) ad eam sugendam conferebant, addebant, vel eodem referebant. — Ex carmini-

bus Sibyllinis et responso Apollinis exsistebat jam veluti quedam spei summa, cui aliquid momenti accedebat ex illa Scipionis magna animo præsagientis fiducia. Ed. — *Depoposcisset prov. Africam*; vid. XXVIII, 40 sq. — *Fatis*, crebris lapidum imbribus, ominibus, præsagiis Scipionis, oraculis, Sibyllino et Delphico.

CAP. XI. 1. *Nullas dum civitates*; vide ad V, 34, n. 4.

2. *Æsculapium quoque*, etc. vide ad X, 47, n. 8. — Rem fuscæ narrat Freinæmius in Supplem. lib. XI, capp. 12-15. Ed. — *Facturum eum*, scil. memores, i. e. secum reputantes.

nunt, M. Valerium Laevinum, qui bis consul³ fuerat ac res in Græcia gesserat, M. Cæcilium Metellum prætorium, Ser. Sulpicium Galbam ædilitium, duos quæstorios, Cn. Tremellium Flaccum et M. Valerium Faltonem. His quinque naves quinquereμες, ut ex dignitate populi romani adirent eas terras, ad quas concilianda majestas nomini romano esset, decernunt. Legati Asiam petentes protenus Delphos quum escendissent, oraculum adierunt, consulentes, ad quod negotium domo missi essent, perficiendi ejus quam sibi spem populoque romano portenderet. Responsum esse ferunt; *Per Attalum regem compotes ejus fore, quod peterent. Quum Romanam Deam devexissent, tum curarent, ut eam, qui vir optimus Romæ esset, hospitio exciperet.* Pergamum ad regem venerunt: is legatos comiter acceptos Pessinuntem in Phrygiam deduxit; sacrumque iis lapidem, quam Matrem deum esse incolæ dicebant⁴, tradidit, ac deportare Romam jussit. Præmissus ab legatis M. Valerius Falto nuntiavit, Deam apportari: quærendum virum optimum in civitate esse, qui eam rite hospitio

3. *M. Valerium Laevinum, qui bis consul fuerat*; sed unius tantum consulatus mentio fit (vide ad XXVI, 22): unde patet, Livio h. l. et XXX, 23, ubi eadem repetuntur verba, aliam annales ad manus fuisse. Conf. Periz. Anim. hist. cap. 8, p. 356.—*Delphos quum escendissent*; vide ad II, 7, n. 7, et XLII, 15, u. 3.

4. *Sacrumque lapidem, quam Matrem deum esse incolæ dicebant, quadrangularem*; de quo vid. Herodian. I, 11; Appian. B. Hann. 56; Ammian. Marcell. XXII, 22; Arnob. adv. gent. VI, p. 196; VII, p. 253, ed. Lugd. Nota vero res est, prima deorum si-

mulcra rudes informesque fuisse vel truncos vel lapidos, et lapides cælo delapsos, λίθους ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, βασιλίσσα ἑώρα, etc. Conf. Potteri Archæol. lib. II, c. 2; Falconet, Diss. des Bètyles, Mém. de l'Académie des Belles-Lettres, t. VI et XXIII; Fr. Müntzer Sammenligning mellem de Gamles Betylier, og de i nyere Tider fra Himlen nedfaldne Stene, Hafnia 1804; cujus docti libelli epitome vid. in Leipz. N. Lit. Zeit. a. 1805, sc. 73, p. 1163 sq. Cuper. ad Script. de Mort. Perseuti, cap. 11. *Quam e MS Cant. pro vulg. quem*; vide supra ad XXIV, 42, n. 6.

exciperet. Q. Cæcilius Metellus dictator ab consule⁵ in Brutiis comitiorum causa dictus, exercitusque ejus dimissus; magister equitum L. Veturius Philo: comitia per dictatorem habita. Consules facti M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus absens, quum provinciam Græciam haberet. Prætores inde creati, Ti. Claudius Nero, M. Marcius Ralla, L. Scribonius Libo, M. Pomponius Matho. Comitibus peractis, dictator sese magistratu abdicavit. Ludi Romani ter, plebei septies iustaurati. Curules erant ædiles Cn. et L. Corneli Lentuli. Lucius Hispaniam provinciam habebat: absens creatus, absens eum honorem gessit. Ti. Claudius Asellus⁶ et M. Junius Pennus plebei ædiles fuerunt. Ædem Virtutis eo anno ad portam Capenam M. Marcellus dedicavit, septimodecimo anno postquam a patre ejus primo consulatu vota in Gallia ad Clastidium fuerat⁷. Et flamen martialis eo anno est mortuus M. Æmilius Regillus.

XII. Neglectæ eo biennio res in Græcia erant¹. Itaque Philippus Ætolos, desertos ab Romanis, cui uni videbant auxilio, quibus voluit conditionibus, ad petendam et paciscendam subegit pacem. Quod nisi omni vi perficere maturasset, bellantem eum cum Ætolis P. Sempronius proconsul², successor imperii

5. Q. Cæcilius Metellus dictator ab consule P. Licinio, etc. conf. cap. 10.

— Ludi Romani ter, plebei septies iustaurati; vide ad II, 36, n. 1.

6. Ti. Claudius Asellus; MSS T. Claudius Asilius.

7. Ædem Virtutis... ad Clastidium fuerat; vid. XXI, 48, n. 7; XXV, 40, n. 2, et XXVII, 25, n. 4-7. Primo consulatu n. U. 530. — Flamen martialis, etc. vid. XXIV, 8, n. 4. — Ibi enim appellatus est flamen

quirinalis. Creverius fatetur se cogi in dubium relinquere, utrum hic flamen martialis alius ab illo sit, an idem duo habuerit sacerdotia, an memoria Livium fecellerit. Ed.

CAP. XII. 1. Neglectæ eo biennio res in Græcia; vide ad XXVIII, 8, n. 5. Mox desertos ab Romano... auxilio MSS fero omnes. Vulgata debetur Rhen. et doctior est, sed auctoritate impar.

2. P. Sempronius proconsul, qui

missus Sulpicio, cum decem millibus peditum et mille equitibus et triginta quinque rostratis navibus (hanc parvum momentum ad opem ferendam sociis) oppressisset. Vix dum pace facta, nuntius regi venit, Romanos Dyrrhachium venisse, Parthinosque³ et propinquas alias gentes motas esse ad spem novandi res, Dimallumque oppugnari. Eo se verterant Romani ab Aetolorum, quo missi erant, auxilio, irati, quod sine auctoritate sua adversus foedus cum rege pacem fecissent. Ea quum audisset Philippus, ne qui motus major in finitimis gentibus populisque oriretur, magnis itineribus Apolloniam contendit; quo Sempronius se receperat, misso Lætorio legato cum parte copiarum et quindecim navibus in Aetoliam, et ad visendas res⁴, pacemque, si posset, turbendam. Philippus agros Apolloniaticum vastavit, et, ad urbem admotis copiis,

provinciam Græciam acceperat cum imperio proconsulari, etsi nondum consul fuerat. Conf. cap. 11, et ad XXVIII, 38, n. 4. — *Hanc parvum momentum ad*, etc. vid. I, 47, n. 7.

3. *Parthinos*, seu Parthenos (græce Παρθῖνοι, Παρθύνοι et Παθῖνοι), populum Illyrici, ejus caput Parthus non longe a Dyrrhachio aberat. Conf. Inapp. Strab. VII, 7, 8, pag. 326; Schweigh. ad Polyb. II, 11, § 11; VII, 9, § 13; XVIII, 30, § 13; Fabric. ad Dion. XLI, 49. — *Novandi res*; vide ad I, 52, n. 1. — *Ab Dimallumque*; vide ad not. 6. — *Ab Aetolorum, quo missi erant, auxilio*, ab itinere, quo ad auxilium Aetolis ferendum missi fuerant; Doer. Verba *Romani ab Aetolorum, quo missi erant* ab optimis MSS abeunt, et abesse possunt, judice Gron., modo legeris *auxilia*, h. e. Romani imperatore Sulpicio in auxilium Aetolis missi; unde

irati, voce ad sensum relata, ut passim similia; vide supra ad I, 41, n. 1; XXI, 31, n. 3; XXVIII, 46, n. 3; ad Sil. V, 495, et X, 306. Sed durum sic est, omitti b. l. subjectam, *Aetolos*, quo verbum *fecissent* referendum. — Solum Victor, vulgatum tueri auctor est Creverius, qui, quoniam ea lectio nihil Livio indignum sapiat, non arbitratur tam sanctum debere esse aliquot egregiorum quidem codicum, sed multis in locis manifeste mutilorum auctoritas, ut, truncam abruptamque, et parum claram loquendi figuram pro Liviana agnoscamus. Nihil tantum non assentitur Drak., additque facillime hæc verba negligentia scribarum excidere potuisse ob similitudinem inter ultimas litteras *off* vertentem et vocem *erant*. Eo. — *adversus foedus*; conf. XXVI, 24.

4. *Et ad visendas res* (vide supra ad lib. XXI, cap. 6, n. 4), *pacemque*,

potestatem pugnae Romano fecit. Quem postquam quietum muros tantummodo tueri vidit, nec satis fidens viribus, ut urbem oppugnaret, et cum Romanis quoque, sicut cum Ætolis, cupiens pacem, si posset, sin minus, inducias facere, nihil ultra irritatis novo certamine odiis, in regnum se recepit. Per idem tempus, tædio diutini belli, Epirotæ, tentata prius Romanorum voluntate, legatos de pace communī ad Philippum misere; satis confidere, conventuram eam, affirmantes, si ad colloquium cum P. Sempronio imperatore romano venisset: facile impetratum (neque enim ne ipsius quidem regis abhorrebat animus), ut in Epirum transiret. Phœnice urbs est Epiri⁵: ibi prius colloquutus rex cum Ærope et Darda et Philippo, Epirotarum prætoribus; postea cum P. Sempronio congreditur: affuit colloquio et Amynauder Athamanum rex, et magistratus alii Epirotarum et Acarnanum. Primus Philippus prætor verba fecit, et petiit simul ab rege et ab imperatore romano, ut finem belli facerent, darentque eam Epirotis veniam. P. Sempronius condiciones pacis dixit, ut Parthini et Dimalium et Bargulum et Eugenium⁶ Romanorum essent: Atintania, si, missis Roman legatis, ab senatu impetrasset, Macedoni accederet. In eas condiciones quum

et ad pacem, etc. Conf. Drak. Sed τὴ et abest ab optimis MSS, et recte forsitan deletum est a Crev. et Doer.

5. Phœnice urbs est Epiri munitissima opulentissimaque (vid. Polyh. II, 5; II, 8; XVI, 27; XXXII, 22, 24), in Chaonia aut Thesprotia. Illud docet Ptolem., hoc Strabo, VII, 7, 4, p. 324, nisi Bathrotum ubi pro Pannonio irreposuisse recte monuit Cellar. — Athamanum rex, qui accensetur magistratibus Epirotarum, quod Atha-

mania subiecta fuit imperio epirotico; Doer.

6. Dimalium, Bargulum et Eugenium loca Illyrici Macedonici. Dimalium, seu Dimalus, ἢ Διμαλός et Διμαλὴν vel Διμαλὴν, Parthinorum opp. aut illa certe vicinam apud Polyh. III, 18, § 1, et VII, 9, § 13. Bargulum forte id. qd. Βάργαλα in Hieroclis Synecdemo, p. 621, et Constantini de Themat. lib. II, p. 87. — Atintania; vide ad XXVII, 30, n. 10. —

pax conveniret, ab rege fœderi adscripti Prusia Bithyniæ rex, Achæi, Bœoti, Thessali, Acarnanes, Epirotæ: ab Romanis Ilienses, Attalus rex, Pleuratus, Nabis Lacedæmoniorum tyrannus, Elei, Messenii, Athenienses. Hæc conscripta consignataque sunt, et in duos menses induciæ factæ, donec Romam mitterentur legati, ut populus in has condiciones pacem juberet: jusseruntque omnes tribus, quia, verso in Africam bello, omnibus aliis in præsentia levare volebant bellis. P. Sempronius, pace facta, ad consulatum Romam decessit.

XIII. P. Sempronio, M. Cornelio consulibus (quintus decimus is annus punici belli erat) provinciæ, Cornelio Etruria cum vetere exercitu¹, Sempronio Bruttii, ut novas scriberet legiones, decretæ. Prætoribus, M. Marcio urbana, L. Scribonio Liboni peregrina, et eidem Gallia, M. Pomponio Mathoni Sicilia, Ti. Claudio Neroni Sardinia evenit. P. Scipioni cum eo exercitu, cum ea classe, quam habebat, prorogatum in annum imperium est: item P. Licinio, ut Bruttios cum duabus legionibus obtineret, quoad eum in provincia cum imperio morari consuli e republica visum esset. Et M. Livio et Sp. Lucretio, cum binis legionibus, quibus adversus Magonem Galliæ præsidio fuissent, prorogatum imperium est. Et Cn. Octavio, ut, quum Sardiniam legionemque Ti. Claudio tradidisset,

Macedoni accederet ex emend. Gron. Macedonia cederet optimi MSS. Forte leg. Macedonia accederet.

CAP. XIII. 1. *Cornelio Etruria cum vetere exercitu*, scilicet, duarum urbanarum legionum, quas M. Valerius Lævinus superiore anno Arretium duxerat, quom M. Livius, exercitu volonum in Galliam ducto, se ibi

cum Sp. Lucretio conjunxisset; Duk. coll. XXVIII, 46; XXIX, 5. Idem et Duk. mox conj. et ut novas, etc. — *M. Marcio urbana evenit*; vide ad II, 40, n. 9. — *Quoad morari consuli e republica visum esset*; vid. XXII, 39, n. 1. ¹ *Et M. Livio... prorogatum imperium est in Gallia* (vid. cap. 5, et XXVIII, 10, 46): sed ex cap. 37,

ipse navibus longis quadraginta maritimam oram, quibus finibus senatus censuisset, tutaretur. M. Pomponio praetori in Sicilia cannensis exercitus duae legiones decretae. T. Quintius Tarentum, C. Hostilius Tubulus Capuam, praetores, sicut priore anno², cum veteri uterque praesidio, obtinerent. De Hispaniae imperio, quos in eam provinciam duos proconsules mitti placeret, latum ad populum est. Omnes tribus eisdem, L. Cornelium Lentulum et L. Manium Acidinum, proconsules³; sicut priore anno tenuissent, obtinere eas provincias iusserunt. Consules delectum habere instituerunt, et ad novas scribendas in Brutios legiones, et in caeterorum (ita enim jussi ab senatu erant) exercituum supplementum.

XIV. Quanquam nondum aperte Africa provincia decreta erat (occultantibus id, credo, Patribus, ne praesciscerent Carthaginienses⁴), tamen in eam spes erecta civitas erat, in Africa eo anno debellatum iri, finemque bello punico adesse. Impleverat ea res superstitionum animos, prouique et ad nuntianda, et ad credenda prodigia erant. Eo plura vulgabantur. *Duos soles visos²; et nocte interluxisse; et faciem Se-*

et XXX, 1, probabile est, eum non ita multo post, provincia C. Scribonio tradita, Romam ad censuram petendam rediisse: et potuit ei provincia prorogari, quoad successor venisset; Doler.

2. *T. Quintius Tarentum*.....sicut priore anno, quod tamen Livius, XXVIII, 10 et 45, annotare oblitus est, et nunc memorat, quasi suo loco tradidisset. Id frequenter ei, multitudine rerum, quae exponendae erant, quasi obruto, evanescit, observat Peria. Anim. hist. cap. 4, p. 168, 169. An legendum *Q. Claudius*? Certe non est

T. Quintius Flamininus; vid. XXXII, 7. — Hunc tamen intelligit Creverius; nam fieri potuit ut Claudius postquam ei prorogatum imperium fuerat, vel moreretur, vel aliquo casu sui negotio impeditus e provincia decederet, eique successor Quintius missus fuerit. Ed.

3. *In eam provinciam Hispaniam duos proconsules mitti*...proconsules, etc. vide ad XXVIII, 38; n. 4.

CAP. XIV. 1. *Ne praesciscerent Carthaginienses*; v. XXVII, 35, n. 4. *Praescriberent, praescirant et rescirant* n.

2. *Duos soles visos*; etc. vide ad

tiae ab ortu solis ad occidentem porrigi visam: Tarracinæ portam, Anagninæ et portam et multis locis murum de cælo tactum: in æde Junonis Sospitæ Lanuvii cum horrendo fragore strepitum editum. Eorum procurandorum causa diem unum supplicatio fuit; et novemdiale sacrum, quod de cælo lapidatum esset, factum³. Eo accessit consultatio de Matre Idæa accipienda, quam, præterquam quod M. Valerius, unus ex legatis prægressus, actutum in Italia fore nuntiaverat, recens nuntius aderat, Tarracinæ jam esse. Haud parvæ rei iudicium senatum tenebat, qui vir optimus in civitate esset: veram certe victoriam⁴ ejus rei sibi quisque mallet, quam ulla imperia honoresve, suffragio seu Patrum, seu plebis delatos. P. Scipionem, Cn. filium, ejus qui in Hispania ceciderat, adolescentem nondum quæstorium, judicaverunt in tota civitate virum bonorum optimum esse. Id quibus virtutibus inducti ita judicant, sicut proditum a proxi-

1, 31, n. 1. — *Interluxisse*, inter tenebras luxisse: quod indicat, non diu durasse lucem illam, sed mox rediisse noctis habitum consuetum, fulgore illo interruptum; Gronov. qui recte damnat emendat. Lipsii: *et internoctu* (ut *interdiu*) luxisse, monetque Veteres quidem dixisse noctu et nocte, ut diu et die, non vero internoctu (quod Lips. etiam Livio, XXXII, 29, et Gellio, III, 2, obtrudit pro *inter noctem*), ut *interdiu* et resecto uno elemento *interdiu* pro *interim* vel *interea* dum diu vel dies est, ut *nudiustertius* et *nudiusequartus* pro *nunc diu* vel *dies est tertius* et *quartus*. — *Facem* *Sotiae* ex emend. Rhein. In optimis MSS *stellæ*, *stellæ* et *stellæ*. Pomerius probandum putabat Jac. Gröb. nec requirendum oppidi nomen. Cf. ta-

men XXX, 2; XLI, 16, 21; XLIII, 13; XLV, 16; Jul. Obseq. cap. 70, 71, 83, 105. His locis et nostro *faces* in cælo forte sunt stellæ cadentes; de quarum trajectionibus, ἀπὸ πύλων, vid. Heyn. ad Virg. Georg. I, 365, et Æn. II, 694. Conf. tamen *diæ Prodigia*, von Steger, p. 34-44.

3. *Novemdiale sacrum... factum*; vide ad I, 31, n. 3, et XXVII, 37, n. 1. — *Qui vir optimus in civitate esset*, a quo Dea hospitio exciperetur. Conf. cap. 12.

4. *Veram certe victoriam ejus rei sibi quisque mallet*; in MS Gud. malle, ut non sit iudicium sactoris, sed expositio habitus animorum inter proceres; Gron. — *Adolescentem nondum quæstorium*, nondum ea ætate, qua quæstura peti poterat; Duk. Cf.

mis memoriae temporum illorum scriptoribus⁵ libens posteris traderem; ita meas opiniones, conjectando rem vetustate obrutam, non interponam. P. Cornelius cum omnibus matronis Ostiam ire jussus obviam Deae, isque eam de nave accipere, et in terram elatam tradere ferendam matronis. Postquam navis ad ostium amnis Tiberini accessit, sicut erat jussus, in salum nave evectus, ab sacerdotibus Deam accepit, extulitque in terram. Matronae primores civitatis⁶, inter quas unius Claudiae Quintae insigne est nomen, accepere: cui dubia, ut traditur, antea fama clariorem ad posteros tam religioso ministerio pudicitiam fecit. Eae per manus⁷, succedentes deinceps aliae aliis, omni effusa civitate obviam⁸, thuribus ante januas positis, qua praeferebatur, atque accenso thure, precantibus, ut volens propitiaque urbem romanam iniret, in aedem Victoriae, quae est in Palatio, pertulere Deam pridie

supra ad librum XXV, cap. 2, n. 4.

5. *Proditum a proximis... scriptoribus* (conf. ad XXV, 11 extr.), h. e. si proditum, traditum esset vel fuisset, etc. vide ad III, 47, n. 8, et V, 2, n. 7. Non dubito, quia haec sit sententia; sed *proditum* ita recte dici, non satis liquet ex illa, quae Gron. hic annotavit et ad IX, 18, ubi omnia ad tempus futurum, non, ut hic, ad praeteritum, respiciant; Duk.

6. *Matronae primores civitatis*, etc. a quibus navem quoque tractam fuisse alii tradunt, plurimi vero a *Claudia Quinta*, Appii Caei nepte, quae aliis, sed non nisi eccectionibus et poetis (forte quia non raro pudicitia Vestalium suspecta fuit, vel alius *Claudiae Vestalis* celebre nomen et facinus ex Cic. pro Coel. 14, et Sueton. Tib. 2, notum, errorem peperit; quod Duk. aspicitur), *virgo Vestalis* aut *virgo*

certe dicitur, navemque vadia haerentem sola fune vel adeo crine, aut zona, seu ciagulo traxisse divina ope adjuncta et ita *pudicitiam* probasse perhibetur. De varia hae fabulae exornatione, vide ad Sil. XVII, 16, 33 sq. et auctores supra ad cap. 20, n. 5, landstox; et de agnominibus feminarum, ab ordina nascendi peritis, *Secunda*, *Tertia*, *Quarta*, *Quinta*, ad Tac. Ann. IV, 64, n. 4; Sigon. de Nom. Rom. cap. 3, et Emendat. I, 17.

7. *Eae per manus*, etc. vide ad I, 3, n. 7; I, 21, n. 8, et XXVII, 37, n. 8.

8. *Omni effusa civitate obviam at precantibus*; vide ad I, 14, n. 7; I, 41, n. 1, et III, 47, n. 1. — *Thuribus ante januas positis*; vid. Casaub. ad Suet. Calig. 13. — *Volens propitiaque*; vide ad I, 16, n. 4. — *Pertulere Deam*, etc. quod tamen Scipio fecisse dicitur XXXVI, 36, n. 2.

idus aprilis; isque dies festus fuit. Populus frequens dona Deæ in Palatium tulit, lectisterniumque et ludi fuere, Megalesia⁹ appellata.

XV. Quum de supplemento legionum, quæ in provinciis erant, ageretur; *tempus esse*, a quibusdam senatoribus subjectum est¹, *quæ dubiis in rebus utcumque tolerata essent, ea, dempto jam tandem deum benignitate metu, non ultra pati*. Erectis expectatione Patribus, subjecerunt: *colonias latinas*² *duodecim, quæ Q. Fabio et Q. Fulvio consulibus abnuissent milites dare, eas annum jam ferme sextum vacationem militiæ, quasi honoris et beneficii causa, habere; quum interim boni obediētesque socii, pro fide atque obsequio in populum romanum, continuis omnium annorum delectibus exhausti essent*. Sub hauc³ vocem non memoria magis Patribus renovata rei prope jam

9. Ludi fuere, Megalesia appellata (vide ad II, 21, n. 1; XXXIV, 54, n. 2; XXXVI, 36, n. 3; ad Juven. VI, 69, et Tac. Ann. III, 6, n. 9), pridie idus aprilis, forte apriles; Drak. Nostro loco non repugnat alius XXXIV, 54, ubi vid. not. 2. Sed hos ludos per sex dies, a pridie nonas aprilis ad V idus fuisse, fasti vetera demonstrant; unde ludos postea rejectos fuisse in pridie nonas, aut h. l. leg. esse *pridie nonas aprilis*, suspicabatur Manut. ad Cic. ad Div. II, 11. Hanc emendationem probant Pigh. in Ann. ad a. 549, p. 216; Neapolla ad Ovid. Fast. IV, 179 sq. et Cassub. ad Spart. Caracall. 7. Sed diem forte mutatum fuisse, quod in pridie id. apr. inciderint Cerealia, et omnes MSS in vocem *idus* conspirare, neque Livium dixisse *isque dies festus est*, sed *fuit*, monet Drak.

CAP. XV. 1. A quibusdam senatoribus subjectum est, deinde dictum,

adilutum, monitum, aliorum sententia adjectum, ut XXXV, 14, n. 3, vel potius *subdicere* dicitur, ut ὑποβόλαι, pro suggerere et suppeditare alicui consilia salubria, quorum non recordatur, horum illum commonefacere. Conf. ad I, 59, n. 7.

2. Colonias latinas duodecim, etc. vide ad XXVII, 9, n. 10. Cur autem *latinae* appellantur? In latinorum certe coloniarum numero eas fuisse, aliunde non constat; *latinas* vero dici posse, quia in Latio sitæ erant, valde dubitare licet. — Heyn. Opusc. Acad. t. III, p. 90. — *Obsequio in populum rom.* Hanc lectionem, quæ procul dubio Livii est, recepit Greverius ex Putano eodice, qui habet in p. r. non *imperii*, quomodo Salmasius, teste Gron., notaverat. Quin contendit vulgatam *obsequio imperii rom.* a proba latinitate alienam esse, consentiente Drak. Ed.

3. Sub hauc vocem; vid. II, 55, n. 1.

obliteratæ, quam ira irritata est. Itaque, nihil prius referre consules passi, decreverunt, ut consules magistratus denosque principes⁴ Nepete, Sutrio, Ardea, Calibus, Alba, Carseolis, Sora, Suessa, Setia, Circeiis, Narnia, Interamna (eæ namque coloniæ in ea causa erant), Romam excirent; iis imperarent, quantum quæque earum coloniarum militum plurimum dedisset populo romano, ex quo hostes in Italia essent, duplicatum ejus summae numerum peditum daret et equites centenos videnos. Si qua eum numerum equitum explere non posset, pro equite uno tres pedites liceret dare: pedites equitesque quam locupletissimè legerentur mitterenturque, ubicumque extra Italiam supplemento opus esset. Si qui ex iis recusarent, retineri ejus colonice magistratus legatosque placere; neque, si postularent, senatum dari prius quam imperata fecissent. Stipendium præterea iis coloniis in millia æris asses singulos imperari⁵ exigique quotannis; censumque in iis coloniis agi ex formula ab romanis censoribus data. Dari autem placere eandem, quam populo romano; deferrique Romam ab juratis censoribus coloniarum, prius quam magistratu

4. Magistratus denosque principes, ut mox m. primoresque coloniarum, ac magistratus et decem primi apud Cic. Ver. II, 67. Hi sunt decem seniores et principes senatores in coloniis, municipiis aliisque civitatibus liberis, qui magistratus proxime sequuntur; Eru. Cluv. Cic. Conf. Noris ad Cenot. Pis. Dia. I, c. 3, et Græv. ad Cic. pro Rose. Am. 9. — Nepete, Sutrio, Ardea, etc. conf. XXVII, 9, et ibi not. 4.

5. Stipendium præterea iis coloniis in singula millia æris asses singulos imperari; conf. ad lib. XXII, cap. 36,

n. 3; XXX, 17 extr. XXXVII, 45; XXXIX, 7, 44. Gron. « Stipendii seu tributum summa ceteris non respondet; esset in annum $\frac{1}{10}$ in centena: sed laborant verba. » Heyn. Opusc. Acad. t. III, p. 91. *Tria millia* pro *in millia* multi MSS et edd. ante Gron. unde Hotom. de Re num. p. 88, conj. *tria millia æris: asses in singulos* (in capita) *imperari.* — *Ex formula... data;* vide ad IV, 8, n. 4. — *Formula* est hic lex consueta, ex qua certus numerus militum cuique civitati, pro ratione ejus virium, impersbatur. Eu. — *Deferrique Romam,* etc. et census habitus tabulas

abirent. Ex hoc senatusconsulto, accitis Romam magistratibus primoribusque earum coloniarum, consules quum militem stipendiumque imperassent, alii aliis magis recusare ac reclamare. Negare tantum militum effici posse: vix, si simplum ex formula imperetur, enisuros. Orare atque obsecrare, ut sibi senatum adire ac deprecari liceret. Nihil se, quare perire merito deberent, admisisse: sed, si pereundum etiam foret, neque suum delictum, neque iram populi romani, ut plus militum darent, quam haberent, posse efficere. Consules obstinati manere legatos Romæ jubent; magistratus ire domos ad delectus habendos. Nisi summa militum, quæ imperata esset, Romam adducta, neminem iis senatum daturum⁶. Ita præcisa spe senatum adeundi deprecandique, delectus in iis duodecim coloniis, per longam vacationem numero juniorum aucto, haud difficulter est perfectus.

XVI. Altera item res, prope æque longo neglecta silentio¹, relata a M. Valerio Lævino est; qui, *privatis collatas pecunias, se ac M. Claudio consulibus, reddi tandem, æquum esse dixit; nec mirari quemquam debere, in publica obligata fide suam præcipuam curam esse²: nam, præterquam quod aliquid proprie ad consulem ejus anni, quo collatæ pecuniæ essent, pertineret, etiam se auctorem ita conferendi fuisse, inopi ærario, nec plebe ad tributum sufficiente. Grata*

formulasque Romam mitti. Confr. ad cap. 37, n. 5. — *Enisuros*, omni opera se id effecturos.

6. *Neminem iis senatum daturum*; vide supra ad VIII, 5, not. 1.

CAP. XVI. 1. *Alteram item* (al. *itidem*) *res, prope æque longo neglecta silentio*; immo longiori: nam de pecuniis collatis a privatis jam agitur XXVI, 36; de coloniis XXVII, 9.

1. Forte leg. *Alteram item res proxime, eaque longiore neglecta silentio, relata... est.*

2. *In publica* (forsan *publice*) *obligata fide suam præcipuam curam esse*, eam a se potissimum curari, curam hujus rei a se suscipi. — *Inopi ærario*, quum inops fuisset ærarium et exhaustum. *In inopia ærarii* quidam MSS. — *Nec plebe ad tributum*

ea Patribus admonitio fuit; jussisque referre consuli-
bus, decreverunt, *ut tribus pensionibus ea pecunia
solveretur: primam præsentem ii, qui tum essent, duas
tertiæ et quinti consules numerarent.* Omnes deinde
alias curas una occupavit³, postquam Locrensi-
um clades, quæ ignoratæ ad eam diem fuerant, legatorum
adventu vulgatæ sunt: nec tam Q. Pleminii scelus,
quam Scipionis in eo aut ambitio aut negligentia iras
hominum irritavit. Decem legati Locrensi-
um, obsiti squalore et sordibus⁴, in comitio sedentibus consu-
libus velamenta supplicum, ramos oleæ (ut Græcis
mos est), porrigentes, ante tribunal cum flebili voci-
feratione humi procubuerunt. Quærentibus consuli-
bus⁵ *Locrenses se dixerunt esse, ea passos a Q. Ple-
minio legato romanisque militibus, quæ pati ne Car-
thaginienses quidem velint populus romanus. Rogare,
uti sibi Patres adeundi deplorandique ærumnas suas
potestatem facerent.*

XVII. Senatu dato⁶, maximus natu ex iis: « Scio,
« quantum æstimentur nostræ apud vos querelæ, Pa-
« tres conscripti, plurimum in eo momenti esse; si
« probe sciatis, et quomodo proditi Locri Hannibali
« siunt, et quomodo, pulso Hannibalis præsidio, resti-
« tuti in ditionem vestram. Quippe si et culpa de-
« fectionis procul a publico consilio absit, et redditum

sufficiente; vide supra ad librum X,
cap. 18, n. 9. — *Tribus pensionibus;*
vide ad XXX, 39, n. 2.

3. *Omnes... occupavit*, quasi absor-
psit, in earum locum successit. —
Locrensi-um clades, etc. vid. cap. 8, 9.
— *Ambitio*; vide supra ad librum II,
cap. 27, n. 5.

4. *Obsiti squalore et sordibus*; vide
ad II, 54, n. 5. — *In comitio*; vide
ad I, 36, n. 6. — *Velamenta suppli-*

cum et ramos oleæ, ut Græcis, etc.
vide ad II, 54, n. 6.

5. *Quærentibus consilibus*, scilicet
qui essent.

CAP. XVII. 1. *Senatu dato*; vide
ad VIII, 5, n. 1. — *Scio ad iudicium*
a vobis ferendum de querelis nostris
plurimum valet, facere, si probe
sciatis, etc. — *Ea quoque sic exponi*
posse notat Crevierus: « Scio, id veluti
pretium quod dicturi estis querelis

« in vestram ditionem appareat, non voluntate so-
« lum, sed ope etiam ac virtute nostra, magis indigne-
« mini, bonis ac fidelibus sociis tam atroces atque
« indignas injurias ab legato vestro militibusque fieri.
« Sed ego causam utriusque defectionis nostræ in
« aliud tempus differendam arbitror esse, duarum re-
« rum gratia, unius, ut coram P. Scipione, qui Locros
« recepit, omnium nobis recte perperamque factorum
« testis, agatur; alterius, quod, qualescumque sumus,
« tamen hæc, quæ passi sumus, pati non debuimus.
« Non possumus dissimulare, Patres conscripti, nos,
« quum præsidium punicum in arce nostra habere-
« mus, multa fœda et indigna et a præfecto præsidii
« Hamilcare, et ab Numidis Afrisque passos esse. Sed
« quid illa sunt, collata cum iis, quæ hodie patimur?
« Cum bona venia, quæso, audiat, Patres conscripti,
« id, quod iuvit dicam. In discrimine est nunc^a hu-
« manum onne genus, utrum vos, an Carthaginienses
« principes terrarum videat. Si ex iis, quæ Locrenses
« aut ab illis passi sumus, aut a vestro præsidio nunc
« quum maxime patimur, æstimandum romanum ac
« punicum imperium sit, nemo nou illos sibi, quam
« vos, dominos præoptet. Et tamen videte, quem-
« admodum Locrenses in vos animati sint: quum a
« Carthaginiensibus injurias tanto minores accipere-
« mus, ad vestrum imperatorem confugimus; quum
« a vestro præsidio plus quam hostilia patiamur, nius-
« quam alio, quam ad vos, querelas detulimus. Aut vos
« respicietis perditas res nostras, Patres conscripti,
« aut ne ab diis quidem immortalibus quod precenur,

nostris plurimum pendere ex eo si
probe sciatis, etc. » Ed.

a. In discrimine est nunc, etc. vide
ad VI, 17, n. 1. — *Principes terrarum*

optimi MSS., ut in *Præf.* et XLII, 39.
Principes orbis t. edd. ante Drak., ut
XXXIV, 58. — *Nunc quum maxime*
patimur vid. not. 6.

« quidquam superest. Q. Pleminius legatus missus est
 « cum præsidio ad recipiendos a Carthaginiensibus Lo-
 « cros, et cum eodem ibi relictus est præsidio. In hoc
 « legato vestro (dant enim animum ad loquendum
 « libere ultimæ miseriæ) nec hominis quidquam est,
 « Patres conscripti, præter figuram et speciem; neque
 « romani civis, præter habitum vestitumque³ et sonum
 « latinæ linguæ. Pestis ac bellua immanis⁴, quales fre-
 « tuum quondam, quo ab Sicilia dividimur, ad perni-
 « ciem navigantium circumsedisse fabulæ ferunt. At si
 « scelus libidinemque et avaritiam solus ipse exercere
 « in socios vestros satis haberet; unam profundam qui-
 « dem voraginem tamen patientia nostra expleremus.
 « Nunc omnes centuriones militesque vestros (adeo
 « in promiscuo licentiam atque improbitatem esse vo-
 « luit) Pleminios fecit: omnes rapiunt, spoliant, ver-
 « berant, vulnerant, occidunt; constuprant matronas,
 « virgines, ingenuos, raptos ex complexu parentum.
 « Quotidie capitur urbs nostra, quotidie diripitur;
 « dies noctesque omnia passim mulierum puerorum-
 « que, qui rapiuntur atque absportantur, ploratus
 « sonant. Miretur, qui sciat, quomodo aut nos ad pa-
 « tiendum sufficiamus⁵, aut illos, qui faciunt, nondum
 « tantarum injuriarum satietas ceperit: neque ego ex-
 « sequi possum, nec vobis operæ est audire singula,
 « quæ passi sumus. Communiter omnia amplectar:

3) *Habitus vestitusque* sæpe jun-
 gunt Livius (v. e. XXVIII, 12; 27;
 XXX, 33; XXXVII, 54) et alii, ut
 Cie. Verr. IV, 3, et Suet. Oct. 40.
 Gron. Habitus est species forma ex-
 terna, aut ora corporis. Conf. Burm.
 ad Suet. Cæs. 44.

4) *Pestis ac bellua immanis, quales*
 (al. *qualem*) *fretum*, etc. intell. Scylla

et Charybdis.—*Pleminios fecit*; cf. ad
 Sil. I, 345, et Gron. de Peg. Vet. III, 17.

5) *Nos ad patiendum sufficiamus*;
 vide ad librum X, cap. 18, n. 9. —
Nec vobis operæ est audire; vide
 supra ad librum I, cap. 24, n. 10.
 — *Communiter omnia amplectar*;
 Prob. et alii ediderunt *amplectar*, pro-
 bante Doer.

« nego domum ullam Locris, nego quemquam homi-
« nem expertem injuriæ esse; nego ullum genus sce-
« leris, libidinis, avaritiæ superesse, quod in ullo, qui
« pati potuerit, prætermisum sit. Vix ratio iniri potest,
« uter casus civitatis sit detestabilior, quum hostes
« bello urbem cepere, an quum exitiabilis tyrannus
« vi atque armis oppressit. Omnia, quæ captæ urbes
« patiuntur, passi sumus, et quum maxime⁶ patimur,
« Patres conscripti; omnia, quæ crudelissimi atque
« importunissimi tyranni scelera in oppressos cives
« edunt, Pleminius in nos liberosque nostros et con-
« juges edidit.

« XVIII. « Unum est, de quo nominatim et nos queri
« religio infixæ animis cogat, et vos audire, et exsolvere
« rempublicam vestram religione⁷, si ita vobis vide-
« bitur, velimus, Patres conscripti. Vidimus enim, cum
« quanta ceremonia non vestros solum colatis deos,
« sed etiam externos accipiatis. Fanum est apud nos
« Proserpinæ, de cujus sanctitate templi credo ali-
« quam famam ad vos pervenisse Pyrrhi bello; qui
« quum, ex Sicilia rediens, Locros classe prætervehe-
« retur, inter alia fœda; quæ propter fidem erga vos
« in civitatem nostram facinora edidit⁸, thesauros quo-
« que Proserpinæ, intactos ad eam diem, spoliavit,
« atque ita, pecunia in naves imposita, ipse terra est
« profectus. Quid ergo evenit, Patres conscripti? Clas-

6. Et quum maxima patimur, quam maximo, vel potius ut quum maxime. Conf. Duker. et Drakenb. ad h. l. ad XXVII, 4 pr. et XL, 13 impr. Ernesti Clav. Cic. voc. cummaxime. — Importunissimi tyranni; vide supra ad V, 2, n. 5.

CAP. XVIII. 1. Exsolvere remp. religione; vide ad V, 23, n. 8.

2. Inter alia fœda, quæ propter

fidem nostram erga vos... edidit Pyrrhus, propter iram in Læropont, qui presidium ejus cum præfecto, a quibus multas passi fuerant injurias, obtulerant; vid. Appian. Samnit. Exc. XII, 1, 2, et Heyn. Opusc. Acad. t. II, pag. 58. — Thesauros quoque Proserpinæ spoliavit; vid. Appian. et Heyn. II. II. — Ipse terra est profectus; immo leg. Tarentum

« sis postero die fœdissima tempestate lacerata, om-
 « nesque naves, quæ sacram pecuniam habuerunt, in
 « litora nostra ejectæ sunt. Qua tanta clade edoctus
 « tandem deos esse superbissimus rex pecuniam om-
 « nem conquistam in thesauros Proserpinæ referri
 « jussit. Nec tamen illi unquam postea prosperi quid-
 « quam evenit; pulsusque Italia, ignobili atque inho-
 « nesta morte, temere nocte ingressus Argos³, occu-
 « buit. Hæc quum audisset legatus vester tribunique
 « militum, et mille alia, quæ non augendæ religionis
 « causa, sed præsentis Dææ numine sæpe comperta
 « nobis majoribusque nostris, referebantur; ausi sunt
 « nihilominus sacrilegas admoveere manus intactis illis
 « thesauris, et nefanda præda se ipsos ac domos con-
 « taminare suas et milites vestros. Quibus, per, vos,
 « fidem vestram⁴, Patres conscripti, prius quam eorum
 « scelus expietis, neque in Italia, neque in Africa quid-
 « quam rei gesseritis; ne, quod piaculum commiserunt,
 « non suo solum sanguine, sed etiam publica clade
 « hiant. Quanquam ne nunc quidem, Patres conscripti,

pro terra; Jac. Gron. coll. Dionys. Hal. in Exc. Peiresc. p. 542; Appian. Rom. Exc. 8, et Plut. in Pyrrho, pag. 399. = Id refellere conatus est Jasith. in Apolog. p. 35. Cui tantum non assentior; nihil enim codd. mutant; et, si Pyrrhus iisdem navibus, in quas pecuniam sacram imposuit, profectus esset, ut Gron. credidisse videtur, vacaret h. l. pronom. *ipse*, quod nunc innuit, alio etiam itinere profectum esse. = Drak.

3. Temere nocte ingressus Argos, nullis receptationibus habita; v. XXXI, 7, n. 3, et Polyb. Fragm. Gramm. 14. A muliere, cujus filium necaverat, interfectus est, tegula e tecto missa; vid. Justin. XXV, 5, et Plut. Pyrrh.

4. Per, vos, fidem vestram (pro : vos per fidem vestram, scil. preceor, seu obtestor; vid. XXIII, 9, n. 1) ex emend. Gron. recepit Drak. Sed omnes MSS et edd. antt. exhibent *per vos fidemque vestram*, prob. Duk. et Doer. Mox omnes MSS, præter Vietorinum, *Patres conscripti, prius quam eo, vel cogo, vel eo go, vel pro, vel rei gesseritis*, omissis omnibus verbis mediis: unde Gron. conj. *quibus* (cum quibus, quorum opera) *per, vos, fidem vestram, P. C., ne quam rem gesseritis*, non male suspicans, primam syll. vocis *prius* ex repetitione ultimæ verbî præc. *conscripti* ortum. Ei non assentitur Crev. et judicium suspendit Drak.

« aut in ducibus, aut in militibus vestris cessat ira Deæ:
« aliquoties jam inter se signis collatis concurrerunt.
« Dux alterius partis Pleminius, alterius duo tribuni
« militum erant. Non acrius cum Carthaginiensibus,
« quam inter se ipsi, ferro dimicaverunt; præbissent-
« que occasionem furore suo Locros recipiendi Hau-
« nibali, ni accitus ab nobis Scipio intervenisset. At,
« hercule, milites contactos sacrilegio⁵ furor agitat:
« in ducibus ipsis puniendis nullum Deæ numen appa-
« ruit? Immo ibi præsens maxime fuit⁶: virgis cæsi tri-
« buni ab legato sunt; legatus deinde insidiis tribuno-
« rum interceptus, præterquam quod toto corpore
« laceratus, naso quoque auribusque decisis, exsan-
« guis est relictus: recreatus deinde legatus⁷ ex vulne-
« ribus tribunos militum in vincula coniectos, dein
« verberatos, servilibusque omnibus suppliciis cru-
« ciatos trucidando occidit⁸; mortuos deinde prohibuit
« sepeliri. Has Dea pœnas a templi sui spoliatoribus
« habet; nec ante desinet omnibus eos agitare furiis,
« quam reposita sacra pecunia in thesauris fuerit. Ma-
« jores quondam nostri, gravi Crotoniensium⁹ bello,
« quia extra urbem templum est, transferre in urbem
« eam pecuniam voluerunt. Nöctu audita ex delubro

5. *Milites contactos sacrilegio*; vide ad II, 5, n. 3.

6. *Immo ibi præsens maxime fuit*; vide ad I, 12, n. 6.

7. *Recreatus deinde legatus*; del. vox ultima; Gron. Abest a C. Victor. sed simplicitatis et perspicuitatis gratia eandem voces passim repeti, monet Drak.

8. *Cruciatos trucidando occidit*, non tortos solum, sed omni sævitie genere, quod pati corpus humanum potest, truncatis artibus discerptos tandem occidit; Gron. Cf. ad XXI,

13, n. 5; Cic. Manil. 3; Horat. A. P. 185; Val. Max. IX, 2, 2; Sen. Suas.

6. *Vulgatam vero omipiam fore MSS et vet. edd. lectionem, trucidatos cruciando occidit*, recte forsitan probant Crev. et Doer. Conf. ad Sil. IX, 99, et Curt. ad Sull. Jug. XXVI, 3.

9. *Gravi Crotoniensium bello*; vid. Justin. XX, 2 sq. Strab. VI, p. 400; Cic. N. D. II, 2, et inpr. Heyn. Op^æ. Acad. t. II, p. 55, 56, 184 sq. — *Extra urbem templum est*, ἐν τῇ πόλει Dionys. Hal. in Exc. Peirese. p. 542. Hoc non potest conciliari cum Livio,

« vox est, *abstinerent manus : Deam sua templa de-*
 « *fensuram.* Quia movendi inde thesauros incussa erat
 « religio, muro circumdare templum voluerunt : ad
 « aliquantum jam altitudinis excitata erant moenia,
 « quum subito collapsa ruina sunt. Sed et nunc et saepe
 « alias Dea suam sedem suumque templum aut tutata
 « est, aut a violatoribus gravia piacula exegit. Nostras
 « injurias nec potest, nec possit alius ulcisci, quam vos,
 « Patres conscripti. Ad vos vestramque fidem supplices
 « confugimus : nihil nostra interest, utrum sub illo
 « legato, sub illo praesidio Locros esse sinatis, an irato
 « Hannibali et Pœnis ad supplicium dedatis. Non postu-
 « lamus, ut ex templo nobis, ut de absente, ut indicta
 « causa credatis : veniat, coram ipse audiat, ipse diluat.
 « Si quidquam sceleris, quod homo in homines edere
 « potest, in nos praetermisit, non recusamus, quin et
 « nos omnia eadem iterum, si pati possumus, patiamur ;
 « et ille omni divino humanoque liberetur scelere. »

XIX. Hæc quum ab legatis dicta essent, quæsissetque ab iis Q. Fabius, detulissentne eas querelas ad P. Scipionem, responderunt, *missos legatos esse, sed eum belli apparatu occupatum esse, et in Africam aut jam trajecisse, aut intra paucos dies trajecturum : et, legati gratia quanta esset apud imperatorem, expertos esse, quum, inter eum et tribunos cognita causa, tribunos in vincula conjecerit ; legatum æque sontem, aut magis etiam, in ea potestate¹ reliquerit.* Jussis excedere e templo² legatis, non Pleminius modo, sed etiam Scipio, principum orationibus lacerari. Ante omnes Q. Fabius, natum eum ad corrumpendam disci-

nisi iv de loco propinquo, ut sæpe solet, dictum credamus : quod mihi non probabile videtur; Duk.

CAP. XIX. 1. In ea potestate, id est, legati.

2. Excedere e templa; vide ad I,

plinam militarem, arguere. Sic et in Hispania plus prope per seditionem militum, quam bello, amissum. Externo et regio more et indulgere licentiæ militum, et scire in eos. Sententiam deinde æque trucem orationi adjecit. Pleminium legatum victum Romam deportari placere, et ex vinculis causam dicere; ac, si vera forent, quæ Locrenses quererentur, in carcere necari, bonaque ejus publicari. P. Scipionem, quod de provincia decessisset³ injussu senatus, revocari; agique cum tribunis plebis, ut de imperio ejus abrogando ferrent ad populum. Lotrensibus coram senatum respondere: Quas injurias sibi factas quererentur, eas neque senatum, neque populum romanum factas velle. Viros bonos sociosque et amicos eos appellari: liberos, conjuges, quæque alia erepta essent, restitui: pecuniam, quanta ex thesauris Proserpinæ sublata esset, conquiri, duplamque pecuniam in thesauros reponi: et sacrum piaculare fieri, ita ut prius ad collegium pontificum referretur, quod sacri thesauri moti, violati essent, quæ piacula, quibus diis, quibus hostiis, fieri placeret. Milites, qui Locris essent, omnes in Siciliam transportari: quatuor cohortes sociorum latini nominis in præsidium Locros adduci. Perrogari eo die sententiæ⁴, accensis studiis pro Scipione et adversus Scipionem, non potuere. Præter Pleminii facinus Locrensiūque cladem, ipsius etiam imperatoris non romanus modo, sed ne militaris quidem cultus jacta-

6, n. 6. — *Natum enim ad corrumpendam disciplinam militarem*, ut lib. XXXIX, 1 pr. Conf. supra ad librum V, cap. 37, u. 6.

3. *P. Scipionem, quod de provincia sua, Sicilia, decessisset*, ob spem ipsi factam, Locros recipiendi; vid. cap. 6. — *De imperio ejus abrogando*; vide

supra ad lib. XXII, cap. 25, n. 10.

4. *Perrogari eo die sententiæ, etc.* vid. XXXII, 23, n. 1. — *Non romanus modo, sed ne militaris quidem cultus, habitus, vestitus, ne milite quidem, nedum romano dignus, jactabatur*; vide supra ad I, 40, n. 1, et II, 12, n. 7.

batur : eum pallio crepidisque⁵ inambulare in gymnasio, libellis eum palæstræque operam dare : æque se-
gniter molliterque cohortem totam Syracusarum anx-
nitate frui : Carthaginem atque Hannibalem excidisse
de memoria : exercitum omnem licentia corruptum,
qualis Sucrone⁶ in Hispania fuerit, qualis nunc Locris,
sociis magis, quam hosti, metuendum.

XX. Hæc, quanquam partim vera, partim mixta, eo-
que similia veris¹ jactabantur, vicit tamen Q. Metelli
sententia, qui, de cæteris Maximo assensus, de Sci-
pionis causa dissensit. Qui enim convenire, quem modo
civitas juvenem admodum recuperandæ Hispaniæ de-
legerit ducem, quem, recepta ab hostibus Hispania,
ad imponendum punico bello finem creaverit consu-
lem, spe destinaverit² Hannibalem ex Italia detractur-
um, Africam subacturum; eum repente, tanquam
Q. Pleminium, indicta causa prope damnatum, ex
provincia revocari? quum ea, quæ in se nefurie facta
Loerenses quererentur, ne præsentem quidem Scipione

5. Cum pallio crepidisque, Græco-
rum more, non cum toga calcelsque,
inambulare eum (forte inambulantiem)
in gymnasio; vide ad Tac. Annal. II,
59, n. 6 et 7; Gronov. Obsa, IV, 25;
Casaub. ad Annal. eccl. Baron. Exerc.
IX, 2. — Vid. Gell. XIII, 20, et di-
serte Persius crepidas Graiorum ap-
pellat sat. I, v. 127. Eum — Libellis,
contemptim de Græcorum libris et
doctrina, quæ etiam in castris a Sci-
pione tractabatur; Ern. Libellos acci-
pio commentarios philosophicos, qua-
les secum portare solitos philosophos
in Luciano legimus, vel ad alia studia
liberalia pertinentes: nam neutrum
genus studiorum ea tempestate apud
Romanos in magno honore erat; Duk.
Eo etiam pallium, scil. philosopho-

rum, spectare putabat Doer. — Co-
hortem totam prætoriam, comitum
magistratuum provinciarum, Gefolge,
Suite. Cf. ad Tac. Ann. I, 29, n. 3.

6. Qualis Sucrone, etc. vide supra
ad XXVIII, 24 sq.

CAP. XX. 1. Partim mixta veris
eoque, idcirco, similia veris. — Qui
enim convenire, quomodo consentaneum
justumque esse, sc. dicebat. —
Delegerit ducem. Nostri scripti ut plu-
rimi e Gronovianis delegavit: quod
non adspersabatur Crev.; ei tamen
vulgata lectio potior videbatur. Ed.

2. Spe destinaverit, quem eum fore
speraverit, qui Hannibalem ex Italia
detrabat; Doer. Cf. ad XXVIII, 14,
n. 3. — Detracturum; quidam MSS
retracturum. Conf. Duk. — Pador,

facta dicerent, neque aliud, quam patientia aut pudor, quod legato pepercisset, insimulari possit? Sibi placere, M. Pomponium prætorem, cui Sicilia provincia sorte evenisset³, triduo proximo in provinciam proficisci: consules decem legatos, quos iis videretur⁴, ex senatu legere, quos cum prætore mitterent, et duos tribunos plebei atque ædilem: cum eo consilio prætorem cognoscere. Si ea, quæ Locrenses facta quererentur, jussu aut voluntate P. Scipionis facta essent, ut eum de provincia decedere juberent. Si P. Scipio jam in Africam trajecisset, tribuni plebis atque ædilis cum duobus legatis, quos maxime prætor idoneos censuisset, in Africam proficiscerentur: tribuni atque ædilis, qui reducerent inde Scipionem; legati, qui exercitui præessent, donec novus imperator ad eum exercitum venisset. Sin M. Pomponius et decem legati comperissent, neque jussu, neque voluntate P. Scipionis ea facta esse, ut ad exercitum Scipio maneret⁵, bellumque, ut proposuisset, gereret. Hoc facto senatusconsulto, cum tribunis plebis actum est, ut compararent inter se, aut sorte legerent, qui domo cum prætore ac legatis irent. Ad collegium pontificum relatum de expiandis, quæ Locris in templo Proserpinæ tacta, violata elataque inde essent. Tribuni plebis cum prætore et decem legatis profecti M. Claudius Marcellus et

verecundia adversus legatum, quod, an quo?

3. *Cui Sicilia provincia sorte evenisset* sorte leg. cum Put. Flor. Voss. et Lov. 1, 2, 3, *sorti venisset*; vel cum Ber. et Gaertn. *sorti evenisset*; vide ad IV, 37, n. 5, et IX, 12, n. 1.

4. *Quos (legendos esse) iis videretur*; vide ad I, 29, n. 4. — *Tribuni plebei* non licebat egredi moenia Ur-

bis, aut saltem extra eam pernociare, nisi aliquo reip. causæ proficisci juberentur. Cf. ad III, 20, n. 9; Appian. B. G. II, 32, et Gell. XIII, 12.

5. *Ut ad exercitum, imperator, Scipio maneret.* — *Ad collegium.* Plures MSS dant *concilium*: quod utrum pro vero haberi debeat, se non decernere statetur Crev.; Drak. vero ex librario rum aberratione natum suspicatur. En.

M. Cincius Alimentus: lis ædilis plebis datus⁶, quem, si aut in Sicilia prætori dicto audiens non esset Scipio, aut jam in Africam trajecisset, prendere tribuni juberent, ac jure sacrosanctæ potestatis reducerent. Prius Locros ire, quam Messanam, consilium erat.

XXI. Cæterum duplex fama est, quod ad Pleminium attinet. Alii, auditis, quæ Romæ acta essent, in exsilium Neapolim euntem¹ forte in Q. Metellum, unum ex legatis, incidisse, et ab eo Rhégium vi retractum tradunt: alii, ab ipso Scipione legatum cum triginta nobilissimis equitum missum, qui Q. Pleminium in catenas et cum eo seditionis principes conjicerent. It omnes, seu ante Scipionis, seu tum prætoris jussu, traditi in custodiam Rhëginis. Prætor legatique Locros profecti primam, sicuti mandatum erat, religionis curam habuere. Omnem enim sacram pecuniam, quæque apud Pleminium, quæque apud milites erat, conquistam, cum ea quam ipsi secum attulerant, in thesauris reposuerunt, ac piaculare sacrum fecerunt: Tum vocatos ad concionem milites prætor signa extra urbem efferre jubet, castraque in campo locat, cum gravi edicto, *si quis miles aut in urbe restitisset², aut secum extulisset, quod suum non esset, Locrensibus se permittere, ut,*

6. *Is ædilis plebis datus* (forte leg. *additus*, et del. *is*), quod ab optimis MSS abest; Gron.), *quem tribuni juberent prendere* (seu prehendere, jure tributio; de quo vid. Gell. XIII, 12), scil. Scipionem, *ac jure... reducerent*. Scabra oratio, et, ut fallor, corrupta. *Prendere* optimi plurimique MSS; *comprehendere* edd. ante Drak. — *Consilium erat*, constitutum erat.

CAP. XXI. 1. *In exsilium Neapolim euntem*, etc. — Cur Metellus non concedendum putaverit Pleminio, quod

licebat civibus romanis, ut exsilii causa solum vertendo penam subterfugerent, exponit Hierajd. de Rer. judicat. Auctorit. 1, 13, n. 4. Neapolim inter urbes fuisse, in quibus exsilibus romanis esse licebat, e Polyb. VI, 12, docet Sigon. de Ant. jur. Ital. II, 14. » Duker.

2. *Si quis miles aut in urbe restitisset*, scil. qui, quod suum non esset, haberet; Drak. qui etiam distinct. majorem post *esset* tollendam monet. — *Quod suum non esset*: nihil horum

quod sibi quisque cognosset, prehenderet; si quid non compareret, repeteret. Ante omnia, libera corpora placere sine mora Locrensibus restitui: non levi defunctorum³ poena, qui non restituisset. Locrensiū deinde concionem habuit, atque, iis libertatem legesque suas populum romanum senatumque restituere, dixit. Si qui Pleminium⁴ aliumve quem accusare vellet, Rhegium se sequeretur. Si de P. Scipione publice queri vellent, ea, quæ Locris nefarie in deos hominesque facta essent, jussu aut voluntate P. Scipionis facta esse, legatos mitterent Messanā; ibi se cum consilio cogniturum. Locrenses prætori legatisque et senatui ac populo romano gratias egere: se ad Pleminium accusandum ituros. Scipionem, quanquam parum injuriis civitatis suæ doluerit⁵, eum esse virum, quem amicum sibi, quam inimicum, malint esse. Pro certo se habere, neque jussu, neque voluntate P. Scipionis tot tam nefanda commissa: aut Pleminio nimium, aut sibi parum creditum. Natura insitum quibusdam esse, ut magis peccari nolint, quam satis animi ad vindicanda peccata habeant. Et prætori et consilio haud mediocre onus demptum erat de Scipione cognoscendi. Pleminium et ad duo et triginta homines cum eo damnaverunt, atque in catenis Romam miserunt: ipsi ad Scipionem profecti sunt, ut ea quoque, quæ vulgata sermonibus erant de cultu ac desidia imperatoris solutaque militiæ disciplina, comperta oculis perferrent Romam.

in optimis MSS, unde Gron. conj. aut non suum extulisset. — Quod sui, ut apud Cie. Offic. I, 31, et al. quod muri, præsidii, supplementi, etc. Drak. — Cognosset; vide ad III, 10, n. 1. — Prehenderet, sibi vindicaret. — Si quid non compareret; vide

supra ad librum VI, cap. 1, not. 6.

3. Non levi defunctorum poena; vide ad II, 35, n. 2.

4. Si qui Pleminium, etc. vid. VI, 32, n. 3. — Publice queri, nomine civitatis. Conf. ad II, 41, n. 13.

5. Patum injuriis civitatis suæ do-

XXII. Venientibus eis Syracusas, Scipio res, non verba, ad purgandum sese paravit. Exercitum omnem eo convenire, classem expediri jussit, tanquam dimicandum eo die terra marique cum Carthaginiensibus esset. Quo die venerunt, hospitio comiter acceptis postero die terrestrem navalemque exercitus, non instructos modo, sed hos decurrentes¹, classem in portu, simulacrum et ipsam edentem navalis pugnae, ostendit: tum circa armamentaria et horrea aliumque belli apparatus visendum praetor legatique ducti, tantaque admiratio singularum unversarumque rerum incussa, ut satis crederent, aut illo duce atque exercitu vinci carthaginiensem populum, aut nullo alio posse; juberentque, quod dii bene verterent, trahere, et spei conceptae, quo die illum omnes centuriae priorem consulem dixissent², primo quoque tempore compotem populum romanum facere: adeoque laetis inde animis profecti sunt, tanquam victoriam, non belli magnificum apparatus, nuntiaturi Romam essent. Pleminius quique in eadem causa erant, postquam Romam est ventum, extemplo in carcerem conditi; ac primo producti ad populum ab tribunis, apud praecipuos Locrensiū clade animos, nullum misericordiae locum habuerunt. Postea, quum saepius

lucrit, ea curaverit, et agere talia videatur.

CAP. XXII. 1. Sed hos (propr. illos aut illum, tercentum exercitum) decurrentes; vide ad III, 72, n. 3, et XXIII, 35, n. 3. — Singularum unversarumque. Hanc lectionem rejicit Gron. legendumque censet, singularum quoque rerum; contra quem vulgatum defendit Creverius, consentiente Drak. Ed.

2. Quo die illum omnes centuriae

priorem consulem dixissent: = ex Cic. Pis. 1, pro lege Manil. 1, et Fragu. orat. in toga cand. certum est, priorem consulem et ordilem esse, qui ex duobus priore loco declaratus se renuntiatus ait: primum praetorem; qui e pluribus, quam duobus, primo loco; non praetorem urbanum: nam Cicero, qui se non uno loco primum praetorem factum gloriatur, non fuit praetor urbanus. Nec verum esse credi, quod Marcell. ad Sueton. Vesp. 2.

producerebantur, jam senescente invidia³, mollebantur iræ; et ipsa deformitas Pleminii memoriaque absentis Scipionis favorem ad vulgum conciliabat. Mortuus tamen prius in vinculis est⁴, quam iudicium de eo populi perficeretur. Hunc Pleminium Clodius Licinius in libro tertio Rerum romanarum refert, ludis votivis, quos Romæ Africanus iterum consul faciebat, conatum per quosdam, quos pretio corruperat, aliquot locis Urbem incendere, ut frangendi carceris fugiendique haberet occasionem; patefacto dein scelere, delegatum in Tullianum⁵ ex senatusconsulto. De Scipione nusquam, nisi in senatu, actum: ubi omnes legatique et tribuni, classem eam, exercitum, ducemque verbis extollentes, effecerunt, ut senatus ceuseret, primo quoque tempore in Africam trajiciendum; Scipionique permitteretur, ut ex iis exercitibus, qui in Sicilia essent, ipse legeret, quos in Africam secum trajiceret, quos provinciæ relinqueret præsidio.

putat, in primis factos diei omnes inter primum et postremum. — Duk.

3. Jam senescente invidia; vide ad I, 22, n. 3. — Deformitas Pleminii; vid. cap. 9. — Memoriaque et favor absentis Scipionis, cujus fuerat legatus, et a quo noxa erat liberatus. — Favorem ad vulgum c. vide supra ad XXIII, 4, n. 1.

4. Mortuus tam. prius in v. est, etc. κατὰ φωνὴν τελευτῆσαι dicit Diod. Sic. Peiresc. pag. 286; et teterrimo genere morbi consumptus est, Val. Max. I, 1, 21, ubi quidam codd. pro morbi habent mortis, quod tamen verbo consumptus est minus convenire, quam narrationi Clodii Licinii, monet Duk. ad XXXIV, 44. — Clodius Licinius (forte Licinus leg. cum Periz. Anim. hist. cap. 8, p. 349), historicus (cf.

ad VI, 42, n. 4; Cic. Leg. I, 2; Voss. de Hist. lat. I, 8; Wasse ad Fragm. Hist. post. Sallust. pag. 235; Anton. Augustin. ad Fragm. vet. Hist.), refert, Pleminium ludis votivis, quos Romæ Scipio Africanus iterum consul faciebat... senatusconsulto; cf. XXXIV, 44 extr. ubi Livium eadem, tanquam oblitum eorum, quæ h. l. dixerit, absque auctore prodere, jam animadvertit Glab. Conf. Periz. Anim. hist. c. 8, p. 348.

5. Delegatum in Tullianum, ut XXXIV, 44 extr. et Sallust. Cat. 59. de eadem re: in inferiorem demissum carcerem; vide ad I, 33, n. 11. Verbo delegatum forte usus fuit Clodius; Duker. — In eum carceris demittebantur sotes, quibus guttur laqueo frangendum esset. Tullianum vocabant

XXIII. Dum hæc apud Romanos geruntur, Carthaginienses quoque, quum, speculis per promontoria omnia positis, percunctantes paventesque ad singulos nuntios sollicitam hiemem egissent, haud parvum et ipsi tuendæ Africæ momentum¹ adjecerunt societatem Syphacis regis, cujus maxime fiducia trajecturum in Africam Romanum crediderunt. Erat Hasdrubali Gisgonis filio, non hospitium modo cum rege, de quo ante dictum est², quum ex Hispania forte in idem tempus Scipio atque Hasdrubal convenerunt; sed mentio quoque inchoata affinitatis, ut rex duceret filiam Hasdrubalis³. Ad eam rem consummandam⁴ tempusque nuptiis statuendum (jam enim et nubilus erat virgo) profectus Hasdrubal, ut accensum cupiditate (et sunt ante omnes Numidæ Barbaros effusi in venerem⁵) sensit, virginem ab Carthagine arcessit, maturatque nuptias: et inter aliam gratulationem⁶, ut publicum quoque fœdus privato adjiceretur, societas inter pœ-

¹ Seq. Tullio rege, qui eam carceris partem ædificaverat. Caterum notat Creverius, quod hic Livius dubitanter et adjecto auctoris nomine memorat, eum id tanquam certum, nec sibi ullo modo suspectum rursus narrare sq. XXXIV, 44. Ed.

CAP. XXIII. 1. *Tuendæ Africæ momentum*; vide ad I, 47, n. 7. — *Adjecerunt*.... *crediderunt*. Melius quam *adjecerant*, *crediderant*, quod frustra volebat Dukerus, contra quem stetit Waleblus, Emend. pag. 73. Ed.

2. *De quo ante dictum est*, etc. vide tamen ad librum XXVIII, cap. 17 et 18.

3. *Ut rex duceret filiam Hasdrubalis*, Sophonisbam seu Sophonibam. Conf. XXX, 12, 15; Polyb. XIV, 7. et Schweigh. ad Appian. Pun. 27, ubi

docet, eam græcis auctoribus constanter Σοφονίστῃ dici. Eandem in seculo patre s. Pœnis Syphaci, et antea a patre Masinissæ desponsatâ, eamque causam fuisse præcipuam, quare hic a Pœnia desciverit, refert Appian. Hisp. 37, et Pun. 20.

4. *Ad eam rem consummandam*; vide ad XXVIII, 17, n. 2.

5. *Et sunt* (vide ad XXIII, 44, n. 4).... *Numidæ effusi in venerem*, ut in Romanos XLII, 30, n. 2; in amorem apud Tac. Annal. I, 54; et inf. XXX, 12, n. 4, est genus Numidarum in venerem præcepti. Quæ omnia spectant ad nimium temerariumque effectum, cui indulgetur, et, quod XLII, 30 additur, ad immodicum favorem. Cf. ad I, 15, n. 7.

6. *Inter aliam gratulationem*, leti-

pulum carthaginiensem regemque, data ultro citro-
que fide, eosdem amicos inimicosque habituros, jure-
jurando affirmatur. Cæterum Hasdrubal, memor et
cum Scipione initæ regi societatis; et quam vana et
mutabilia Barbarorum ingenia essent, veritus, ne; si
trajiceret in Africam Scipio, parvum vinculum eæ
nuptiæ essent, dum accensum recenti amore Numi-
dam habet, perpellit, blanditiis quoque puellæ adhi-
bitis, ut legatos in Siciliam ad Scipionem mittat, per
quos moneat eum, *ne prioribus suis promissis fretus
in Africam trajiciat. Se et nuptiis civis carthaginiensis,
filiae Hasdrubalis, quem viderit apud se in hospitio, et
publico etiam fœdere cum populo carthaginiensi jun-
ctum. Optare primum, ut procul ab Africa, sicut
adhuc fecerint, bellum Romani cum Carthaginien-
sibus gerant, ne sibi interesse certaminibus eorum,
armaque aut hæc, aut illa, abnuentem alteram socie-
tatem, sequi necesse sit. Si non abstineat Africa Scipio,
et Carthagini exercitum admoveat, sibi necessarium
fore, et pro terra africa, in qua et ipse sit genitus, et
pro patria conjugis suæ, proque parente⁸ ac penatibus
dimicare.*

XXIV. Cum his mandatis ab rege legati ad Scipio-
nem missi Syracusis eum convenerunt. Scipio, quan-
quam magno momento rerum⁹ in Africa gerendarum
magnaque spe destitutus erat; legalis properare, prius
quam res vulgaretur, remissis in Africam, literas dat
ad regem, quibus etiam atque etiam monet eum, ne

tiam, leta auspiciis. — Eosdem ami-
cos inimicosque habituros, scilicet. sc.
Hasdrubalem et Syphacem.

7. Optare primum, alii hortari p.
Illud in hac re modestius; Crev. Sed
et verba præc. per quos eum moneat

favere huic lectioni, et seqq. ei non
repugnare, putat Doer.

8. Proque parente, scilicet. conjugis
suo.

CAP. XXIV. 1. Magno momento
rerum, etc. vide ad I, 47, u. 7.

jura hospitii secum, neu cum populo romano in itæ societatis, neu fus, fidem, dextras, deos testes atque arbitros conventorum, fallat. Cæterum, quando neque celari adventus Numidarum poterat (vagati enim in urbe obversatique prætorio erant), et, si sileretur, quid petentes venissent, periculum erat, ne vera eo ipso, quod celarentur, sua sponte magis emanarent, timorque in exercitum incederet², ne simul cum rege et Carthaginiensibus foret bellandum, avertit a vero falsis præoccupando mentes hominum: et, vocatis ad concionem militibus, *Non ultra esse cunctandum*, ait. *Instare, ut in Africam quam primum trajiciat, socios reges. Masinissam prius ipsum ad Lælium venisse, querentem, quod cunctando tempus tereretur: nunc Syphacem mittere legatos, idem admirantem, quæ tam diuturnæ moræ sit causa, postulantemque, ut aut trajiciatur tandem in Africam exercitus, aut, si mutata consilia sint, certior fiat, ut et ipse sibi ac regno suo possit consulere. Itaque, paratis jam omnibus instructisque, et re jam non ultra recipiente cunctationem, in animo sibi esse, Lilybæum classe traducta, eodemque omnibus peditum equitumque copiis contractis, quæ prima dies cursum navibus daret, deis bene juvantibus, in Africam trajicere.* Literas ad M. Pomponium mittit, ut, si ei videretur, Lilybæum veniret, ut communiter consulerent, quas potissimum legiones et quantum militum numerum in Africam trajiceret. Item circum oram omnem maritimam mi-

². Timorque in exercitum incederet; edd. Drak. et antt. ante Gron. in exercitum incederet. Optimi M&S in exercitu incederet; quod recepit Gron. Nos edidimus, quod lingue usuique loquendi convenientius videbatur. Conf. ad II, 27. n. 16; attamen

et Cæs. Bel. civ. II, 29; III, 13. — Masinissam prius ipsum ad Lælium venisse, etc. vid. cap. 4. — Idem admirantem, immo item: quod jam Doer. monuisse video. Mox paratis jam omnibus instructisque edidit Jac. Gron. pro vulg. jam satis omnibus

sit, ut naves onerariæ comprehensæ³ Lilybæum omnes contraherentur. Quidquid militum naviumque in Sicilia erat, quum Lilybæum convenissent, et nec urbs multitudinem hominum, nec portus naves caperet, tantus omnibus ardor erat in Africam trajiciendi, ut non ad bellum duci viderentur, sed ad certa victoria præmia. Præcipue, qui superabant ex cannensi exercitu⁴, milites illo, non alio duce, credebant, navata reipublicæ opera, finire se militiam ignominiosam posse. Et Scipio minime id genus militum adspernabatur, ut qui neque ad Cannas ignavia eorum cladem acceptam sciret, neque ullos æque veteres milites in exercitu romano esse expertosque non variis præliis modo, sed urbibus etiam oppugnandis. Quinta et sexta cannenses erant legiones. Eas se trajecturum in Africam quum dixisset, singulos milites inspexit⁵, relictisque, quos non idoneos credebant, in locum eorum subjecit, quos secum ex Italia adduxerat; supplevitque ita eas legiones, ut singulæ sena millia et ducenos pedites, trecenos haberent equites: sociorum item latini nominis pedites equitesque de exercitu cannensi legit.

XXV. Quantum militum in Africam transportatum sit, non parvo numero inter auctores discrepat⁶. Alibi

instructis apparatisque. In C. Cantabr. *ratīs jam o.*, et vox *apparatisque* in aullo fere MS legitur.

3. *Naves onerariæ comprehensæ;* vide ad XXVI, 7, n. 4.

4. *Qui superabant* (vide ad VIII, 10, n. 1) *ex cannensi exercitu, milites... posse;* vide ad XXIII, 25, n. 5. — *Neque ullos æque veteres milites in exercitu rom. esse.* «In quo exercitu? nam multi tum erant exercitus romani; nec de Scipionis exercitu intelligi potest, qui cur solus exercitus romanus dici debeat, causa non est.

Forte leg. *ullo.* » Duker. Non dubitat Doer., quin Scipio omnem, cui hunc ipse præfuerit, exercitum intellexit.

5. *Singulos milites inspexit,* nos dicimus: *ex musterte sic Mana für Mann;* Doer. — *Trecenos haberent,* id est, trecentenos; ita legendum; non *trícenos*, quod, a *triginta* derivatur, monet Glareanus, qui hoc imperitis se notare ait, quia librariorum erratum hoc est in omnibus fere codicibus. Hoc jam viderat L. Valla, Elegant. lib. III, esp. 5. Ed.

CAP. XXV. 1. *Inter auctores dis-*

decem millia peditum, duo millia et ducentos equites; alibi sedecim millia peditum, mille et sexcentos equites²; alibi parte plus dimidia rem auctam, quinque et triginta millia peditum-equitumque in naves imposita invenio. Quidam non adjecere numerum; inter quos me ipse in re dubia poni malim. Coelius, ut abstinet numero, ita ad immensum multitudinis speciem auget. Volucres ad terram delapsas clamore militum ait, tantamque multitudinem conscendisse naves, ut nemo mortalium, aut in Italia, aut in Sicilia, relinqui videretur. Milites ut in naves ordine ac sine tumultu conscenderent, ipse eam sibi curam³ sumpsit. Nauticos C. Laelius, qui classis praefectus erat, in navibus, ante conscendere coactos, continuit. Conmeatus imponendi M. Pomponio praetori cura data: quinque et quadraginta dierum cibaria, e quibus quindecim dierum cocta, imposita. Ut omnes jam in navibus erant, scaphas circummisit⁴, ut ex navibus gubernatoresque et magistri navium et bini milites in forum convenirent ad imperia accipienda. Postquam convenerunt, primum ab iis quaesivit, si aquam hominibus jumentisque in totidem dies, quot⁵ frumentum, imposuissent. Ubi responderunt, aquam dierum quinque et quadraginta in navibus esse; tum edixit militibus, ut silentium quieti navis sine certamine ad ministeria exsequenda bene obedientes praestarent. Cum viginti rostratis⁶ se. ac L. Scipionem ab dextro

crepat; vide tamen ad lib. 1, 3, n. 4.

2. XVI millia peditum, MDC equites multi MSS, et Appian. Pun. 13; XV millia p. MD c. edd. ante Gron.

3. Ipse eam sibi curam sumpsit, scil. Scipio (conf. ad Juvenal. 1, 62, et V, 30): nisi pro sibi leg. Scipio. — Continuit in officio, coercuit; cf.

sopra ad librum XXII, cap. 22, n. 9.

4. Scaphas circummisit Scipio, nt, etc. vide ad VII, 19, n. 10. — Magistri navium, navarchi, aut praefecti sociorum navalium; Crev.

5. In totidem dies, quot, etc. forte leg. in quot.

6. Cum XX rostratis navibus se...

cornu, lævum, totidem rostratas, et C. Lælium præfectum classis cum M. Porcio Catone (questor is tum erat) onerariis futurum præsidio. Lumina in navibus singula rostratæ, bina onerariæ habere: in prætoria nave insigne nocturnum trium luminum fore. Emporia ut peterent⁷, gubernatoribus edixit. Fertilissimus ager, eoque abundans omnium copia rerum est regio et imbelles (quod plerumque in uberi agro evenit) Barbari sunt; priusque, quam Carthagine subveniretur, opprimi videbantur posse. his editis imperiis, redire ad naves jussi; et postero die, deis bene juvantibus, signo dato solvere naves.

XXVI. Multæ classes romanæ e Sicilia atque ipso illo portu profectæ erant. Caterum non eo bello solum (nec id mirum, prædatum enim tantummodo pleræque classes ierant), sed ne priore quidem, ulla profectio tanti spectaculi fuit. Quanquam, si magnitudine classis æstimaretur, et bini consules cum binis exercitibus ante trajecerant⁸; et prope totidem rostratæ in illis classibus fuerant, quot onerariis Scipio tum trajiciebat. Nam, præter quadraginta longas naves, quadringentis ferme onerariis exercitum² transvexit. Sed et bellum bello, secundum priore, ut atrocius

ab dextro cornu, lævum cornu, scil. totidem rostratas, etc. Multi codd. ab læva. Sed illa orationis varietas longe elegantior; Gron.

7. *Emporia ut peterent; vide ad XXI, 60, n. 1. — Hoc loco Emporia vocati litorales mercatorum sedes putat Glareanus, non de Emporiis ad Syrtin mentionem fieri; neque enim in eum locum Scipio divertit; nisi quis dicat voluisse illuc Scipionem divertere, sed non potuisse. En. — Quod plerumque in uberi agro evenit; vide ad IX, 13, n. 2.*

CAP. XXVI. 1. *Si magnitudinis classis hæc Scipionis æstimaretur, et bini consules cum binis exercitibus ante trajecerant, sc. a. U. 466, L. Manlius Vulso et M. Atilius Regulus cum classe CCCXX navium longarum tectarumque, et CXL millibus militum; a. U. 497, M. Æmilius et Ser. Fulvius cum CCCLXIV vel adeo CDLXIV navibus. Conf. Polyb. I, 25, 26; 36, 37 (ad quæ loca vid. Schweigh.); Eutrop. II; 22; Oros. IV, 9.*

2. *Præter XL longas naves, CCCC ferme onerariis exercitum transvexit;*

Romanis videretur, quum quod in Italia bellabatur, tum ingentes strages tot exercituum, simul casis du-
cibus, effecerant; et Scipio dux, partim factis fortibus,
partim suapte fortuna quadam ingentis ad incrementa
gloriae celebratus³, converterat animos: simul et mens
ipsa trajiciendi, nulli ante eo bello duci tentata, quod
ad Hannibalem detrahendum ex Italia, transferen-
dumque. et finiendum in Africa bellum, se transire
vulgaverat. Concurrerat ad spectaculum in portum
omnis turba, non habitantium modo Lilybæi, sed
legationum omnium⁴ ex Sicilia; quæ et ad prose-
quendum Scipionem officii causa convenerant, et

conf. ad XXI, 27, n. 5. In lib. Sigon.
I. longas naves, ut XXX, 41. In ple-
risque MSS et edd. ante Drak. ut et
apud Appian. Pun. 13, 1; Διόνυσ ἀνέ-
γιστο ἐπὶ νεῶν μακρῶν μὲν δύο καὶ
πεντήκοντα, ῥορτίδων δὲ τετρακσίον·
ἀλλήτεις τε καὶ λίμνοι πολλοὶ συνεί-
παντο αὐτῷ. Hinc id receptum a
Gron. et Crev. Sed conf. cap. 25.

3. *Ingentis ad incrementa gloriae
celebratus*, forte *elatus*; Doer. An
elevatus? Vocem *celebratus* delendam
putabat Drak. aut ita transponendam:
*fortuna quadam celebratus, ingentis
ad i. g. e. a.* — Hoc loco iniserunt
docti. Creverius exponit: « tanquam
imperator cujus ingens gloria novis
semper incrementis augeretur »; vel
etiam, « felicitate quadam, qua ad
gloriam ingentem Fortune ipsius manu
deduci videretur ». Walchius vero
Emend. p. 205, ait Gronovium patrem
iurdis auribus verum accinisse: « par-
tim quod sua quadam felicitate statim
sub initia (initio) incrementa gloriae
studia hominum celebratus sit ». Nun-
si mihi post doct. viros sententiam
afferre licet, incum sic exponere ma-
luerim: « animos converterat Scipio

jam clarus fortibus factis, sed præ-
terea propria et peculiari quadam felici-
tate ita apud vulgum celebratus,
fama valens, ut hæc fortis facta primi
tantomodo gradus viderentur ad inge-
ntem et amplissimam gloriam, in
quam mox ineresceret ». Judicent pe-
riti. En. — *Converterat animos*; vide
ad XXI, 51, n. 3. — *Simul et mens*,
consilium, cogitatio ipsa trajiciendi,
etc. Verborum seqq. *tentata quod ad
Hannibalem de nulla littera in optimis
MSS*, sed tantum duci trahendam ex
Sicilia; et deinde in Put. *vulgaverat*,
in aliis *vulgatum* erat. Hinc Gronov.
conj. *simul at mens ipsa trajiciendi
nulli ante eo bello duci, trahendus
Hannibal ex Italia... vulgata erant*,
ut significet Livius, nullum antea du-
cem edidisse ac præ se tulisse tam
mentem; hic, quod præ se tulerit,
tanto conspectiorem suam protectionem
reddidisse. Sed optimas Livii
membranas in libris XXIX et XXX
multa laborare laconia, et h. l. et
passim monuit Drak.

4. *Sed etiam legationum omnium
(vid. I, 40, n. 1)... ad proseguendum
S. officii causam*; vid. VI, 34, n. 6.

prætozem provincie M. Pomponium sequentibus fuerant. Ad hoc legiones, quæ in Sicilia relinquebantur, ad prosequendos commilitones processerant; ne classis modo prospectantibus e terra, sed terra etiam omnis circa referta turba spectaculo navigantibus erat.

XXVII. Ubi illuxit, Scipio e prætoria nave, silentio per præconem facto, « Divi divæque¹, inquit, maria
« terrasque qui colitis, vos precor quæsoque, uti, quæ
« in meo imperio gesta sunt, geruntur, postque ge-
« rentur, ea mihi, populo plebique romanæ, sociis
« nominique latino, qui populi romani, quique ineam
« sectam², imperium auspiciūque terra, mari amni-
« busque sequuntur, bene verruncet: eaque vos om-
« nia bene juvetis; bonis auctibus auxitis; salvos in-
« columesque, victis perduellibus victores, spoliis de-
« coratos, præda onustos triumphantesque, mecum
« domos reduces sistatis: inimicorum hostiumque ul-
« ciscendorum copiam faxitis: quæque populus car-
« thaginiensis in civitatem nostram facere molitus est,
« ea ut mihi populoque romano in civitatem Cartha-

CAP. XXVII. 1. *Divi divæque*; al. *dii deæque*: sed illud olet magis antiquitatem, cui in hac præstatione studuit Livius; Sigon. — *Maria terrasque qui colitis*; vide ad XXXI, 30, n. 4. Jovi Neptunoque sacra a Scipione sacra tradit Appian. Pun. 13. Cf. ad Sil. XVII, 50, 51, et supra ad XXVI, 41, n. 8.

2. *Meam sectam*, factionem, partes in bello (cf. XXXV, 49; XXXVI, 1; XLII, 31), h. l. id. qd. *imperium*. — *Bene verruncet* Pnt. (quo et alludit *verruncet* in Pal. uno et *verruncet* in Flor.) id. qd. vulg. *vertant*, ut apud Cie. Divin. I, 22, et Aec. ac Paen. ap. Non. e. 2, n. 895. Nota Gron. est hæc: — *Ferrunco* em

ab ἐρύκω preposito u, ut in ἑρῶ, ἔρ, *ver*; ἑστία, *Vesta*; ἑσπέρη, *vespera*; εἶδω, *video*, emollito digammate æolico, interfectoque n, ut in ἑκαχυρὸς, *thensaurus*; ἀκαπτεσὺν, *seaptenusula*; γλαυκός, *lucens*. Ερύκω interdum est continere et cohibere, ne id, quod continetur, mali quid faciat vel patiat. Quæ vero continentur hoc modo et servantur, salva manent et bonos habent eventus. Itaque *se bene verruncet*: nam hoc pronomen intelligitur, perinde ut quom *vertere* οὐδαμῶς ponitur. Ut ab ἐρύκω ἀνερύκω, et a *verto* *averto*, sic a *verrunco* *averrunco*, et ab hoc *Averrunco*, ut a *promo* *promus*, *conco* *condus*, *carpo* *carpus*. —

« giniensium exempla edendi³ facultatem detis. » Secundum eas preces⁴ cruda exta victimæ, uti mos est, in mare porricit, tubaque signum dedit proficiscendi. Vento secundo vehementi satis profecti, celeriter e conspectu terræ ablati sunt : et a meridie nebula occipit, ita ut vix concursus navium inter se vitarent. Lenior ventus in alto factus : noctem insequentem eadem caligo obtinuit : sole orto est discussa, et addita vis vento. Jam terram cernebant : haud ita multo post gubernator Scipioni ait, *non plus quinque millia passuum Africam abesse : Mercurii promontorium⁵ se cernere ; si jubeat eo dirigi, jam in portu fore omnem classem*. Scipio, ut in conspectu terra fuit, precatus, uti bono reipublicæ suoque Africam viderit, dare vela, et alium infra navibus accessum petere jubet. Vento eodem ferebantur : cæterum nebula, sub idem ferme

3. In civitatem C. exempla edendi pœnarum, παραδείγματα; vel, ut XXXVIII, 43, omnia exempla belli, genera malorum, edita in se, cordibus, incendiis, etc.

4. Secundum eas preces (vide ad I, 4, n. 1) cruda exta victimæ (cruda exta, cæsn victimæ edd. ante Drak.), uti mos est, in mare porricit; vox propria sacerorum. Conf. de ea et de more illo Maerob. Sat. III, 2, et Iutpp. Virg. Æn. V, 238, 776. Proiecit omnes MSS et edd. veti. ante Ascens. prob. Rhen. propter auctoritatem librorum, et quia sequitur verbum præteriti temporis : quod tamen perpetuum non esse monuit Gron. Cruda exta sunt non cocta : nam in aliis saceris coquebantur in olla, quam autlam extrema vocat Plautus; Duk. Conf. ad XXV, 16, n. 2, et Casanb. ad Suet. Aug. 1. — Tubaque signum dedit proficiscendi; vid. Schel. ad

Polyb. cap. 9. Mox Haud ita multo post T. Posthumius gubernator quidam libri veti.

5. Mercurii promontorium, seu Hermaenum, ἡ Ἑρμαῖα ἀκρὰ (bod. Cap Bon et Ras Adder), procurrens ab oriente Carthaginis in septemtrionem : cujus pars aliqua (forte interius illud promontorium Ilerculis; de quo vid. Shawii Travels in Tab. ad pag. 148) τὸ Καλὸν ἀκρωτήριον (vid. Polyb. III, 22, 23), quod mox Livio non Pulchrum sed Pulchri promontorium dicitur; unde suspicari licet, nomen ab Appio Pulebro ductum esse, qui forte ibi cum classe fuerat. Ita Heyn. Opusc. Acad. tom. III, p. 47 sq. qui etiam monet, eo in litore loca esse appulsi navium idonea sub Aquilariam; vid. Shaw. p. 158, et Inf. ad XXX, 24, n. 3. — Jam, statim, mox, ut II, 19 al. — Dare vela, sc. ventia. — Alium infra navibus acces-

tempus, quo pridie, exorta conspectum terræ ademit, et ventus premente nebula⁶ cecidit. Nox, deinde incertiora omnia fecit: itaque ancoras, ne aut inter se concurrerent naves, aut terræ inferrentur, jecere. Ubi illuxit, ventus idem coortus, nebula disjecta, aperuit omnia Africæ litora⁷. Scipio, quod esset proximum promontorium, percunctatus, quum Pulchri promontorium id vocari audisset, « Placet omen, inquit; huc dirigite naves ». Eo classis decurrit; copię omnes in terram expositæ sunt. Prosperam navigationem sine terrore ac tumultu fuisse, permultis græcis latinisque auctoribus credidi. Cœlius unus, præterquam quod non mersas fluctibus naves, cæteros omnes cælestes maritimosque terrores, postremo abreptam tempestate ab Africa classem ad insulam Ægimurum⁸, inde ægre correctum cursum, exponit; et, prope obrutis navibus, injussu imperatoris, scaphis, haud secus quam naufragos, milites sine armis cum ingenti tumultu in terram evasisse.

XXVIII. Expositis copiis, Romani castra in proximis tumultis metantur. Jam non in maritimos modo agros, conspectu primum classis, dein tumultu egredientium in terram, pavor terrorque pervenerat, sed

sunt petere, propius ad Carthaginem.

6. *Ventus premente nebula*, coeunte et constanti, cecidit; unde mox ventus idem coortus, nebula disjecta; Gron. « Idem tribus cecidit diebus: primo profecti fuerant vento satis vehementi, et a meridie nebula orta ventus lenior factus fuit: secundo nebula sole orto discussa et vento vis addita est, sed a meridie rursus nebula exorta ventus cecidit: tertio, eodem modo nebula disjecta ventus coortus est. *Nebula premit ventum* sic

dicitur, ut X, 32, n. 3, viz dum satis certa luce et eam ipsam premente caligine ex nebula. » Duker. *Vento* quidam MSS. Verum nebula non cadit, sed discutitur flatu venti.

7. *Aperuit omnia Africæ litora*: eundem adeo cursum per noctem tenuerant, versus interiorem sinum, in cuius recessu Carthago sita; Heyn. l. l. — *Pulchri prom.* conf. not. 5.

8. *Ad insulam Ægimurum*; vide tamen ad librum XXX, cap. 24, not. 4.

in ipsas urbes: neque enim hominum modo turba, mulierum puerorumque agminibus immixta¹, omnes passim compleverat vias, sed pecora quoque præ se agrestes agebant; ut relinqui subito Africam diceres. Urbibus vero ipsis maiorem, quam quem secum attulerant, terrorem inferebant. Præcipue Carthaginis prope ut captæ tumultus fuit²: nam post M. Atilium Regulum et L. Manlium consules, annis prope quinquaginta, nullum romanum exercitum viderant, præter prædatorias classes, quibus exscensiones in³ agros maritimos factæ erant; raptisque, quæ obvia fors fecerat, prius recursum semper ad naves, quam clamor agrestes conciret, fuerat. Eo major tum fuga pavorque in urbe fuit: et, hercule, neque exercitus domi vali-

CAP. XXVIII. 1. *Neque enim hominum... agminibus immixta.* « Hic homines a mulieribus, pueris et agrestibus distingui videntur. Sed puto, homines opponi pecoribus, et mulierum puerorumque per epexegezin dici, hæ sententiæ: non hominum modo turba, mulierum scilicet, puerorumque, immixta, id est, mixta (ut XXXVI, 36, et XXXV, 34), nec uno, sed multis diversis itineribus fugiens, omnes passim compleverat vias. » Duk. — Cuiusmodi hoc loco conferenda est similis tumultus descriptio, adumbrata a scriptore inter nostrates præstantissimo, Fénelon, *Télémaque*, lib. I, fecit in prin. « On ne voyait de tous côtés que des femmes tremblantes, des vieillards courbés, de petits enfants les larmes aux yeux, qui se retiraient dans la ville. Les bœufs mugissants et les brebis bêlantes venaient en foule, quittant les gras pâturages... C'étaient de toutes parts des bruits confus de gens qui se poussaient les uns les autres, qui ne pouvaient s'entendre, etc. » En.

2. *Præcipue... tumultus fuit*, ut I, 29 pr. *tumultus urbis* pro *in urbe*; Doer. Quidam MSS et edd. antt. *Carthagini*. Duker nota est: « In utraque scriptura est, quod offendere possit. Si in vulgata *Carthagini* tertius casus est, mirum est dicendi genus *urbi tumultus est*; sin sextus (vid. XXVIII, 26, n. 1), dicendum fuerat *prope ut captæ urbis*, vel suppl. *urbis*, hoc modo: *Carthagini tumultus fuit, prope ut captæ urbis*, id est, prope qualis captæ urbis esse solet, ut I, 29. Sed hoc quoque supplementum hic durum et insolens est. Quod si verius est *Carthaginis*, non apparet, cur Livius maluerit dicere *præcipue* quam *præcipue*. » — *Annis prope quinquaginta*, immo annis LIII. Forte leg. *a. prope LX*, aut *annis plus quam L*: nam duplices etiam repetitum *prope*. Anni tamen passim hand accurate numerantur.

3. *Exscensiones in agros*; vide ad VIII, 17, n. 5. — *Major tum fuga pavorque in urbe fuit*: in his verbis

duſ, neque dux; quem opponerent, erat. Haſdrubal, Giſgonis filius, genere, fama, divitiis, regia tum etiam affinitate⁴, longe primus civitatis erat: ſed eum ab illo ipſo Scipione aliquot præliis fuſum pulſumque in Hiſpania meminerat; nec magis ducem duci parem, quam tumultuarium exercitum ſuum romano exercitui eſſe. Itaque, velut ſi urbem extemplo aggreſſurus Scipio foret, ita ad arma eſt conclamatum; portæque raptim clauſæ, et armati in muris, vigiliæque et ſtationes diſpoſitæ, ac nocte inſequenti vigilatum eſt. Poſtero die, quingenti equites⁵, ſpeculatum ad mare turbandoſque egredientes ex navibus miſſi, in ſtationes Romanorum inciderunt. Jam enim Scipio, claſſe Uticam miſſa, ipſe haud ita multum progreſſus a mari, tumultos proximos ceperat; equites et in ſtationibus locis idoneis poſuerat, et per agros miſerat prædatum.

XXIX. Ii cum carthaginienſi equitatu prælium quum commiſſent, paucos in ipſo certamine, ple-roſque fugientes perſequuti (in quibus præfectum quoque Hannonem, nobilem juvenem), occiderunt. Scipio non agros modo circa vaſtavit, ſed urbem etiam proximam Afrorum ſatis opulentam cepit¹; ubi præter cætera, quæ extemplo in naves onerarias impoſita miſ-

fugam accipio trepidationem in tota urbe cum pavore diſcurrentium, non multo aliter ac fuga et fugere de celeri curſu et profectione dicuntur: neque enim, qui in urbe erant, quum hoſtem prope ad portas eſſe ſibi perſuaderent, ex ea fugere volebant; Duk.

4. *Regia tum etiam affinitate; vid. cap. 23.*

5. *Poſtero die D equites, etc. mille eq. apud Appian. Punic. 14.*

CAP. XXIX. 1. *Scipio non agros*

modo circa vaſtavit (vide ad I, 4, n. 11), ſed urbem...cepit, = forte Aquilariam, aut Carpoſ, aut Mianam, quæ in eodem tractu fuere: non Locham, Uticæ vicinam (vid. Appian. Punic. 15), quæ ſerius capta =; Heyn. l. l. ubi etiam docet, Livium, c. 29-34, omiſſiſſe monere, Scipionem exercitum duxiſſe terreſtri itinere per mediam terram, ita ut Carthaginem a terra circumiret, claſſe interea præter eandem urbem vecta; Appianum autem

saque in Siciliam erant, octo millia liberorum servorumque capitum sunt capta. Lætissimus tamen Romanis in principio rerum gerendarum adventus fuit Masinissæ: quem quidam cum ducentis haud amplius equitibus, plerique cum duum millium² equitatu tradunt venisse. Cæterum quum longe maximus omnium ætatis suæ regum hic fuerit, plurimumque rem romanam juverit, operæ pretium videtur, excedere paululum ad enarrandum, quam varia fortuna usus sit in amittendo recuperandoque paterno regno. Militanti pro Carthaginiensibus in Hispania pater ei moritur: Galæ nomen erat. Regnum ad fratrem regis Oesalcem³, pergrandem natu (mos ita apud Numidas est), pervenit. Haud multo post, Oesalce quoque mortuo, major ex duobus filiis ejus Capusa, puero admodum altero, paternum imperium accepit. Cæterum quum magis jure gentis, quam auctoritate inter suos aut viribus, obtineret regnum; exstitit quidam, Mezetulus nomine⁴, non alienus sanguine regibus, familiæ semper inimicæ, ac de imperio varia fortuna cum his, qui tum obtinebant, certantis. Is, concitatis popularibus, apud quos, invidia regum, magnæ auctoritatis erat,

Pun. 14 sq. multo minus subtiliter in his versatum esse.

2. *Quem quidam cum CC equitibus, plerique cum MM, etc.* cf. ad c. 33, n. 6. — *Excedere*, digredi a jacto rerum narrandarum ordine, digressionem facere. Ad seqq. conf. Appian. Pun. 11 sq. — *Militanti pro C. in H. pater ei moritur* hene dedit Gron. pro vulg. *militante eo pro C. in H. pater ejus m.* Sed potius del. τὸ εἰ, vel post *militanti* ponendum; Doer.

3. *Regnum ad fratrem regis Oesalcem pervenit*: plerique MSS et edd. *Desalcem*: sed Flor. Voss. a m. sec. et om-

nes Gall. *Oesalcem*, et idem nomen est *Isalces* XXIII, 18 pr. et Sil. V, 289. Gron. — *Mos ita apud Numidas est*; vid. Grot. de Jure belli et pacis, II, 7, 24. — *Magis jure gentis, quam*, etc. Creverius sic distinguit horum vocab. sensum: Jus gentis regem legitimum, auctoritas venerabilem, vires potentem faciunt. Eo.

4. *Mezetulus nomine*; Μεζεύλος apud Appian. Pun. 33. — *Non alienus quidem a sanguine regibus, regum, sed familiæ, ex familia, etc.* Sic *aliena sanguine vestro* (non propinqua, cognata, e genere vestro) apud

castris palam positis, descendere regem in aciem, ac dimicare de regno coegit. In eo prælio Capusa cum multis principum cecidit, gens Massylorum omnis⁵ in ditionem imperiumque Mezetuli concessit. Regio tamen nomine abstinuit; contentusque nomine modico tutoris, puerum Lacumacen, qui stirpis regiae supererat, regem appellat. Carthaginiensem nobilem feminam, sororis filiam Hannibalis, quæ proxime Œsalci regi nupta fuerat, matrimonio sibi jungit, spe Carthaginiensium societatis⁶; et cum Syphace hospitium vetustum legatis missis renovat, omnia ea auxilia præparans adversus Masinissam.

XXX. Et Masinissa, audita morte patrum, dein nece fratris patruelis, ex Hispania in Mauritaniam (Bocchar ea tempestate rex Maurorum erat) trajicit. Ab eo simplex infimis precibus auxilium itineri, quoniam bello non poterat, quatuor millia Maurorum impetravit. Cum iis, præmisso nuntio ad paternos suosque amicos, quum ad fines regni pervenisset, quingenti ferme Numidæ ad eum convenerunt. Igitur Mauris inde, sicut convenerat, retro ad regem remissis, quanquam aliquanto minor sæpe multitudo, nec cum qua tantam rem aggredi satis auderet, conveniret; ratus agendo ac moliendo vires quoque ad agendum aliquid collecturum, proficiscenti ad Syphacem Lacumaci⁷ re-

Ovid. Met. IX, 326. Sic et simpl. *alienus* opponitur *propinquo* a Cic. Dom. 27, et Ovid. Met. X, 340. Mox cum Duk. forte leg. *qui id tum obtinebant*.

5. *Gens Massylorum omnis*; vide ad XXIV, 48, n. 1.

6. *Spe Carthaginiensium societatis*: ex h. l. et cap. seq. patet, Carthaginienses Lacumacis et Mezetuli causam contra Masinissam egisse; Crev. Fortasse ob hanc ipsam causam a Poenis

ad Romanos descivit Masinissa; Doer. — Congruunt enim tempora: quippe Masinissa etiam tum in Hispania erat, quum ejus regnum Mezetulus invadit. Postea novas odio ejus in Poenos vires addidit profecto tradita Syphaci contra fidem ipsi datam in matrimonio Sophonisba; vide ad XXVII I, 16. Ed.

CAP. XXX. 1. *Lacumaci regulo*, regis filio, aut regis stirpis; vide ad

gulo ad Thapsum occurrit. Trepidum agmen quum in urbem refugisset, urbem Masinissa primo impetu capit: ex regiis alios tradentes se recipit, alios vim parantes occidit. Pars maxima cum ipso puero inter tumultum ad Syphacem, quo primum intenderant iter, pervenerunt. Fama hujus modicæ rei, in principio rerum prospere actæ, convertit ad Masinissam Numidas; affluebantque undique ex agris vicisque veteres milites Galæ, et invitabant juvenem ad recuperandum paternum regnum. Numero militum aliquantum Mezetulus superabat: nam et ipse eum exercitum, quo Capusam vicerat, et ex receptis² post cædem regis aliquot habebat; et puer Lacumaces ab Syphace auxilia ingentia adduxerat. Quindecim millia peditum Mezetulo, decem millia equitum erant; quibuscum Masinissa, nequaquam tantum peditum equitumve habens, acie conflixit. Vicit tamen et veterum militum virtus, et prudentia inter romana et punica arma exercitati ducis. Regulus cum tutore et exigua Masæsyliorum manu in Carthaginensium agrum perfugit. Ita recuperato regno paterno, Masinissa, quia sibi adversus Syphacem haud paulo majorem restare dimicationem cernebat, optimum ratus cum fratre patruelē³ gratiam reconciliare, missis, qui et puero spem facerent, si in fidem Masinissæ sese permisisset, futu-

I, 39, n. 2. *Demasi* quidam MSS. Idem forte *Δαμάξ* dicitur Appiano, Pun. 41. — *Ad Thapsum*, oppid. marit. Byzæii, non longe a Syrti minore et Lepti parva, hodie *Demas*. Sed situm erat ultra Carthaginensium versus orientem, et Syphax Masæsylique versus occidentem habitabant. Hinc *Thebestam* conj. Doujat. et *Tubusupum*; at *Drak*. *Thatham* vel *Capsam*. Mox forte leg. *cum Masinissa* pro

urbem *M. Conf.* supra ad I, 3, n. 8.

2. *Et ex receptis*, ex iis, quos in eum exercitum receperat. — *Regis Capusæ*. — *Peditum equitumve*; quidam MSS *equitumque*, prob. Doer. — *Ficit tamen*, h. e. quamvis nequaquam tantum peditum equitumve habebat, tamen vicit. Cf. ad I, 12, n. 1.

3. *Cum fratre patruelē Lacumace*. — *Missis, qui et...et (missis aliis) qui Mezetulo*, etc. Vel *prins* et vel alte-

rum in eodem honore, quo apud Galam OEsalces quondam fuisset; et qui Mezetulo, præter impunitatem, sua omnia cum fide restitui sponderent; ambo præoptantes exsilio modicam domi fortunam (omnia, ne id fieret, Carthaginiensibus de industria agentibus) ad sese perduxit.

XXXI. Hasdrubal tum forte, quum hæc gerebantur, apud Syphacem erat: qui Numidæ, haud sane multum ad se pertinere credenti, utrum penes Lacumacen, an Masinissam, regnum Massylorum esset, *falli eum magnopere*, ait, *si Masinissam eisdem contentum fore, quibus patrem Galam, aut patruum ejus OEsalcem, credat: multo majorem indolem in eo animi ingentique esse, quam in ullo gentis ejus unquam fuisset: sæpe eum in Hispania raræ inter homines virtutis specimen dedisse sociis pariter hostibusque; et Syphacem, et Carthaginienses, nisi orientem illum ignem oppressissent*¹, *ingenti mox incendio, quum jam nullam opem ferre possent, arsueros: adhuc teneras et fragiles ejus vires esse, vixdum coalescens foveitis regnum*². Instando stimulandoque pervincit, ut exercitum ad fines Massylorum admoveat, atque in agro, de quo sæpe cum Gala non verbis modo disceptatum, sed etiam armis certatum fuerat, tanquam haud dubie juris sui, castra locat. *Si quis arceat, id quod maxime opus sit, acie dimicaturum: sin per metum agro ce-*

rum qui delendum videtur aut pro qui et legendum et qui. — Si alios ad Lacumacem, alios ad Mezetulum legavit Masinissa, tunc nihil mutandum judicat Creverius contra Gron. qui tò qui recidit. En.

CAP. XXXI. 1. *Nisi orientem illum ignem oppressissent*, Masinissam juvenem, qui viribus auctis perniciem

ipsa minaretur, *ingenti mox incendio arsueros*; conf. ad X, 21, not. 9; et XXI, 10.

2. *Vixdum coalescens foveitis regnum*, regnum, firmari demum et corroborari incipiens, vix adhuc moderari et tueri valentis; Doer. Cf. ad I, 11, n. 2. — *Si quis arceat*, Syphacem arcere conetur ab agro illo.

datur, in medium regnum eundum: aut sine certamine concessuros in ditionem ejus Massylos, aut nequaquam pares futuros armis. His vocibus incitatus Syphax Masinissæ bellum infert, et primo certamine Massylos fundit fugatque. Masinissa cum paucis equitibus ex acie in montem (Balbum incolæ vocant) perfugit: familiæ aliquot cum mapalibus³ pecoribusque suis (ea pecunia illis est) persequuti sunt regem; cætera Massylorum multitudo in ditionem Syphacis concessit. Quem ceperant exsules montem, herbidus aquosusque est; et, quia pecori bonus alendo erat, hominum quoque, carne ac lacte vescentium, abunde sufficiebat alimentis. Inde nocturnis primo ac furtivis incursionibus, deinde aperto latrocinio, infesta omnia circa esse⁴: maxime uri carthaginiensis ager, quia et plus prædæ, quam inter Numidas, et latrocinium tutius erat. Jamque adeo licenter eludebant⁵, ut ad mare devectam prædam venderent mercatoribus, appellentibus naves ad id ipsum, pluresque, quam justo sæpe in bello, Carthaginiensium caderent caperenturque. Deplorabant ea apud Syphacem Carthaginienses, infensumque et ipsum ad reliquias belli persequendas

3. *Cum mapalibus*; vide ad Sil. II, 85; XIV, 7; XVII, 88 sq. — Inde patet Numidas in illorum populorum numero fuisse qui vagæ secum circumferebant domos; vid. Virg. Georg. III, 339, et Plin. V, 3. Iis quidem ædificia fuisse arbitratur Crev. sed ea nimirum ex junctis inter se lignis coagmentata facile dissolvebant, planstrisque imposita in eo deinde loco, ubi commorari vellent, rursus aptabant. En. — *Ea pecunia illis est*, opes et loco pecuniæ. Conf. Ovid. Fast. V, 279 sq. — *Persequuti*, propt. persequuntur, sc. familiæ. Conf. ad cap. 12,

n. 3. *Prosequuti* quidam MSS., et ex his Doer. Conf. ad XLV, 6, n. 4.

4. *Infesta omnia circa esse* (vide ad I, 7, n. 7): *maxime juris Carthaginiensium ager*: ita quidam libri prob. Gron. — Nostri omnes quos inspexi vulgatam servant; Crev. nihilominus Gronov. emendationem probat, et sic optime formatam esse orationem censet. En.

5. *Adeo licenter eludebant*, ludibrio quasi habebant homines. — *Ut ad mare devectam*. Hic locus in MSS non constat; nos e oostreis dat *delectam*; alter ut et (a sec. manu) de-

instigabant : sed vix regium videbatur, latronem vagum in montibus consecrari.

XXXII. Bocchar, ex praefectis regis vir acer et impiger, ad id delectus. Ei data quatuor millia peditum, duo equitum : praemiorumque ingentium spe oneratus, si caput Masinissae retulisset, aut vivum (id vero inestimabile gaudium¹ fore) cepisset, palatos incurioseque agentes improvise adortus, pecorum hominumque ingenti multitudine a praesidio armatorum exclusa, Masinissam ipsum cum paucis in verticem montis compellit. Inde, prope ut jam debellato², nec praeda modo pecorum hominumque captorum missa ad regem, sed copiis etiam, ut aliquanto majoribus, quam pro reliquiis belli, remissis, cum haud amplius peditibus mille ducentisque equitibus, degressum jugis Masinissam persequutus, in valle arcta, faucibus utrimque obsessis, inclusit : ibi ingens caedes Massylorum facta. Masinissa cum quinquaginta haud amplius equitibus per anfractus montis ignotos sequentibus se eripuit. Tenuit tamen vestigia Bocchar adeptusque eum patentibus prope Clupeam urbem campis, ita circumvenit, ut, praeter quatuor equites, omnes ad unum interficeret : cum iis ipsum quoque Masinissam saucium prope e manibus inter tumultum amisit. In conspectu³ erant fugientes, ala equitum, dispersa

latam, etc. En. — *Reliquias belli*; vide ad IV, 27, n. 1.

CAP. XXXII. 1. *Inestimabile gaudium*; vide ad XXXI, 34, n. 2.

2. *Ut jam debellato*; vide ad I, 41, n. 1m. — *Ut aliquanto majoribus, quom pro rel. b.* vide ad VII, 33, n. 2, et VIII, 30, n. 7. Mox cum haud amplius peditibus mille d. e. ex optimis plurimisque MSS recepi pro vulg. cum quingentis h. a. p. d. e.

3. *In conspectu Boccharis et ceterorum erant fugientes* Masinissa et IV equites; ala equitum CC, dispersa toto campo, quibusdam persequentium equitum, ut diversa fuga petentibus occurrerent, per obliqua tendentibus (vid. IV, 19, n. 1), quinque hostes sequebatur, Masinissam et IV comites : qui quum omnem directonem transire cuperent, amnis fugientes excepit, raptique gurgite, violent-

toto campo, quibusdam, ut occurrerent, per obliqua tendentibus, quinque hostes sequebatur. Amnis ingens fugientes excepit (neque enim cunctanter, ut quos major metus urgeret, immiserant equos), raptique gurgite, et in obliquum prælati. Duobus in conspectu hostium in prærapidum gurgitem haustis, ipse periisse creditus: at duo reliqui equites cum eo inter virgulta ulterioris ripæ emergerunt. Is finis Bocchari sequendi fuit, nec ingredi flumen auso, nec habere credenti se jam, quem sequeretur: inde vanus auctor absumpti Masinissæ ad regem rediit; missique, qui Carthaginem gaudium ingens nuntiarent: totaque Africa fama mortis Masinissæ repleta⁴ varie animos affecit. Masinissa in spelunca occulta, quum herbis curaret vulnus, duorum equitum latrocinio per dies aliquot vixit. Ubi primum ducta cicatrix, patique posse visa jactationem, audacia ingenti pergit ire ad regnum repetendum; atque, in ipso itinere haud plus quadraginta equitibus collectis, quum in Mas-sylos, palam jam quis esset ferens, venisset, tantum motum quum favore pristino, tum gaudio insperato, quod, quem perisse crediderant, incolumem cerne-

tia ejus abrepti (cf. ad II, 56, n. 1), et in obliquum prælati (al. relati et pérlati, sed optimi MSS prælati; vide ad I, 45, n. 7), aliquantum præter litus dati; Gron. Idem monet, admodum notabilem esse casum magni postea virtute ac fortuna regis, eoque accuratius Livium narrando illum exsequi.

4. *Tota Africa repleta fama mortis Masinissæ* poetice aut docte dictum pro: fama mortis Masin. qua tota Africa fuit repleta. — Hanc tamen locutionem impugnant Crev. et Drak. qui fatentur se non intelligere quid

sibi velit, *Africa repleta fama affecit animos*: multo itaque concinnius fore et clarins, si resecta voce *repleta* legatur, *totaque Africa*, per totam Africam, fama mortis, etc. Cui conjecturæ accedere videtur unus e nostris MSS qui exhibet, *totaque in Africa*, servata tamen voc. *repleta*. Ed. — *Ubi primum ducta cicatrix*, obducta: sed proprie dicitur vulnus seu ulcus cicatricem ducere vel inducere, et ad cicatricem perducere; Schæf. Conf. Rhodii Lex. Scribon. p. 361, et Matthie Lex. Celsian. p. 76. — *Patique posse visa jactat.*; vid. XXI, 48, n. 5.

LIB. XXIX. CAP. XXXII. XXXIII. 509
bant, fecit, ut intra paucos dies sex millia peditum
armatorum, quatuor equitum, ad eum convenirent;
jamque non in possessione modo paterni regni esset,
sed etiam socios Carthaginiensium populos Masesy-
lorumque fines (id Syphacis regnum erat) vastaret:
inde, irritato ad bellum Syphace, inter Cirtani Hip-
ponemque in jugis opportunorum ad omnia montium
conscendit.

XXXIII. Majorem igitur eam rem Syphax ratus,
quam ut per præfectum ageret, cum filio juvene (no-
men Verminæ erat) parte exercitus missa, imperat,
ut, circumducto agmine, in se intentum hostem ab
tergo invadat. Nocte profectus Vermina, qui ex oc-
culto aggressurus erat: Syphax autem interdii aperto
itinere¹, ut qui, signis collatis, acie dimicaturus esset,
movit castra. Ubi tempus visum est, quo pervenisse
jam circummissi videri poterant, et ipse leni clivo
ferente ad hostem, quum multitudine fretus, tum
præparatis ab tergo insidiis, per adversum montem
erectam aciem ducit. Masinissa fiducia maxime loci,
quo multo æquiore pugnaturus erat, et ipse dirigit
suos. Atrox prælium et diu anceps fuit; loco et vir-
tute militum Masinissam, multitudine, quæ nimio
major erat, Syphacem juvante: ea multitudo divisa,
quum pars a fronte urgeret, pars a tergo se circum-
fudisset, victoriam haud dubiam Syphaci dedit; et ne
effugium quidem patebat hinc a fronte, hinc ab tergo
inclusis: itaque cæteri pedites equitesque cæsi, aut
capti. Ducentos ferme equites Masinissa circa se con-
globatos, divisosque turmatim in tres partes, erum-

CAP. XXXIII. 1. *Aperto itinere*; æquiore loco, commodiore, opportu-
vide ad X, 14, n. 6. — *Quo perve-* niore. Conf. extrema verba cap. 32,
nisse, acil. ad hostes. — *Leni clivo*; et supra ad librum XXII, cap. 16,
vide ad II, 50, n. 9. — *Quo multo* not. 1.

pere jubet; loco prædicto, in quem ex dissipata convenirent fuga. Ipse, qua intenderat², inter media tela hostium evasit: duræ turmæ hæserè: altera metu dedita hosti; pertinacior in repugnando telis obruta et confixa est. Verminam prope vestigiis instantem, in alia atque alia³ flectendo itinera eludens, tædio et desperatione tandem fessum, absistere sequendo coegit. Ipse cum sexaginta equitibus⁴ ad minorem Syrtim pervenit: ibi cum conscientia egregia sæpe repetiti regni paterni, inter punica Emporia⁵ gentemque Garamantum omne tempus, usque ad C. Lælii classisque romanæ adventum in Africam, consumpsit. Hæc animum inclinant, ut cum modico potius⁶, quam cum magno præsidio equitum, ad Scipionem quoque postea venisse Masinissam credam: quippe illa regnantis multitudo, hæc paucitas exsulis fortunæ conveniens est.

XXXIV. Carthaginienses, ala equitum cum præfecto amissa¹, alio equitatu per novum delectum com-

2. Qua intenderat; vide ad III, 70, n. 2, et IV, 19, n. 1. — *Duræ turmæ hæserè*, se non expediturunt e periculo; Ern. — *Pertinacior*; quædam codd. *altera pertinacior*: quod clarior. Sed vide ad III, 37, n. 6. En.

3. In alia atque alia loca, partes, flectendo itinera Verminam eludens; vide ad XXVII, 18, n. 7. *Itinere el.* Cantabr. probb. Jac. Gron. et Crev. Conf. ad I, 53, n. 3. — In quibusdam nostris codd. invenio, in aliena atque alia flectendo itinere ludens. Vulgatam tnetur Drak. Eo.

4. Ipse cum LX equitibus, alii LXXX, et LXX et X. Mox egregie sæpe repetiti (ut XXI, 40, egregie vincere, h. e. fortissime) conj. Doer. cui cur dictio conscientia egregia valde displicet, vix assequor.

5. Inter punica Emporia; vide ad XXI, 60, n. 1. Mox verba Garamantum omne tempus usque absunt ab optimis MSS, unde Gron. conj. *inter p. Emporia Syrtimque vel Leptimque ad C. Lælii... consensuit.* Cf. XXXIV, 62, et ad I, 22, n. 3; sed et ad XXI, 60, n. 1, et XXIX, 26, n. 3. Quum gens Garamantum non vicina fuerit Emporiis punicia, Masinissam non in uno loco delituisse, sed modo huc, modo illuc, se conferendo remotiora quoque loca adiisse, cogitandum est; Doer. Mox pro consumpsit Gron. conj. *consensuit*, et Drak. *concessit.* Sed aptius dicitur omne tempus consumpsit.

6. Cum modico potius, etc. conf. ad cap. 29, n. 2.

CAP. XXXIV. 1. Ala equitum cum

parato, Hannonem Hamilcaris filium præficiunt. Hasdrubalem subinde ac Syphacem per literas nuntiosque, postremo etiam per legatos, arcessunt : Hasdrubalem opem ferre prope circumsessæ patriæ jubent : Syphacem orant, ut Carthagini, ut universæ Africæ subveniat. Ad Uticam tum castra² Scipio, ferme mille passus ab urbe, habebat, translata a mari, ubi paucos dies stativa conjuncta classi fuerant. Hanno, nequaquam satis valido, non modo ad lacessendum hostem, sed ne ad tuendos quidem a populationibus agros, equitatu accepto, id omnium primum egit, ut per conquestionem³ numerum equitum augeret : nec aliarum gentium adspersatus, maxime tamen Numidas (id longe primum equitum in Africa est genus) conducit. Jam ad quatuor millia equitum habebat, quum Salecām nomine urbem⁴ occupavit, quindecim ferme millia ab romanis castris. Quod ubi Scipioni relatum est, « Æstiva sub tectis equitatus⁵ ! inquit : sint vel plures, « dum talem ducem habeant ». Eoque minus sibi cessandum ratus, quo illi segnius rem agerent, Masinissam cum equitatu præmissum portis obequitare atque hostem ad pugnam elicere jubet : ubi omnis multitudo se effudisset, graviorque jam in certamine esset, quam ut facile sustineri posset, cederet paulatim⁶; se in

præfecto amissa; conf. ad cap. 29 pr.

2. *Ad Uticam tum castra, etc. cf. ad cap. 29, n. 1.*

3. *Per conquestionem; vide ad XXI, 11, n. 10. — Nec aliarum gentium adspersatus, sc. equites. At vide ad XXII, 13, n. 6.*

4. *Salacām nomine urbem, non aliis scriptoribus memoratam, quam vel Ἀλκᾶν vel Θολωνία Appiani Pua. 15 et 18 esse putant. In Pot. Flor. et Gall. Salacā, et cap. 35,*

Salacā; in plerisque MSS Salacām, unde recepi pro vulg. Saleram, quod substituit ed. Ven. an. 1495 errore forsitan operarum. In paucis codd. Saleta, Saletam, Saletham, Salegam.

5. *Æstiva sub tectis equitatus scil. agit! Interrogationem malebat Grou. « Equitatus scil. agit? Quid audio? itane equites æstiva sub tectis? Præclarum ducem et unicum auctorem disciplinæ, qui hoc indulget! »*

6. *Cederet paulatim e plurimis*

tempore pugnae obventurum. Tantum moratus, quantum satis temporis praegresso visum ad eliciendos hostes, cum romano equitatu sequutus, tegentibus tumultis, qui peropportune circa viae flexus oppositi erant, occultus processit. Masinissa, ex composito, nunc terrentis, nunc timentis modo, aut ipsis obsequitabat portis, aut cedendo, quum timoris simulatio audaciam hosti faceret, ad insequendum temere eliciebat. Nondum omnes egressi erant, varieque dux fatigabatur, alios viuo et somno graves arma capere et frenare equos cogendo, aliis, ne sparsi et inconditi sine ordine⁷, sine signis omnibus portis excurrerent, obsistendo. Primo incaute se evehentes Masinissa excipiebat⁸: mox plures simul conferti porta effusi aequaverant certamen: postremo, jam omnis equitatus praelio quum adesset, sustineri ultra nequiere. Non tamen effusa fuga Masinissa, sed cedendo sensim, impetus eorum excipiebat; donec ad tumultos tegentes romanum equitatum pertraxit. Inde exorti equites⁹, et ipsi integris viribus, et recentibus equis, Hannoni Afrisque pugnando ac sequendo fessis se circumfudere; et Masinissa, flexis subito equis, in pugnam rediit. Mille ferme, qui primi agminis fuerant, ut quibus hand

MSS recepit Drak. ut Livius more suo variaverit orationem, et suppleatur jussit ut. Conf. ad XXXIX, 14, n. 8. Simplicior lectio, a Doer. restituta, est *cedere p.* scilicet Masinissam jubet Scipio. — *Se in tempore (το καιροῦ) pugnae obventurum*; vide ad II, 47, n. 4, et XXI, 61, n. 1. — *Oppositi erant tumultus*; vide supra ad XXV, esp. 15, n. 5. — *Ad insequendum*. In quibusdam codd. *ad insequentem*, quod est in Pat. ubi Gronovius legerat *insequentem* omisso

ad: sed cum reprehendit Crev. En.

7. *Inconditi sine ordine*; vide ad XXI, 57, n. 11.

8. *Primo incante se evehentes M. excipiebat*; vide supra ad II, 4, n. 3. *Primos emend.* Jac. Periz. quia non omnes simul egressi. Eo tamen non spectat vulgata lectio, eique favent, qui sequuntur, *mox et postremo*. — *Aequaverant certamen pares numero*, non viribus.

9. *Inde exorti equites*; vid. supra ad IX, 31, n. 6.

facilis receptus fuit, cum ipso duce Hannone interclusi atque interfecti sunt. Cæteros, ducis præcipue terribiles cæde, effuse fugientes per tria millia passuum¹⁰ victores sequuti, ad duo præterea millia equitum aut ceperunt, aut occiderunt. Inter eos satis constabat, non minus ducentos Carthaginiensium equites fuisse, et divitiis quosdam et genere illustres.

XXXV. Eodem forte, quo hæc gesta sunt, die naves, quæ prædam in Siciliam vexerant, cum commeatu redire; velut ominata, ad prædam alteram repetendam sese venisse. Duos eodem nomine Carthaginiensium duces¹ duobus equestribus præliis interfectos, non omnes auctores sunt; veriti, credo, ne falleret bis relata eadem res. Coelius quidem et Valerius captum etiam Hannonem tradunt. Scipio præfectos equitesque, prout cuiusque opera fuerat, aut omnes Masinissam, insignibus donis donat; et, firmo presidio Saleæ imposito, ipse cum cætero exercitu profectus, non agris modo, quacumque incedebat, populatis, sed urbibus etiam quibusdam vicisque expugnatis, late fuso terrore belli, septimo die, quam profectus erat, magnam vim hominum et pecoris et omnis generis prædæ trahens, in castra redit; gravesque iterum hostilibus spoliis naves dimittit. Inde, omissis expeditionibus parvis populationibusque, ad oppugnandam Uticam omnes belli vires convertit, eam deinde, si

10. *Per tria millia passuum*: quidam MSS *per X m. p.*, et optimi *per XXX m. p.* Id vero credibilem persequendi modum excedere videri, nec verosimile esse, Masinissam, portis obequitantem sensimque cedentem, eos ad XXX millia passuum ab urbe abstraxisse, jam monere Duk., Crev. et Drak.

CAP. XXXV. 1. *Duos eodem nomine C. duces*, Hannones; vid. cap. 29 pr. et 34. — *Non omnes auctores sunt*; vide ad II, 58, n. 1. — *Ne falleret bis relata eadem res*; vide ad III, 8, n. 2. Appianus, Pun. 14, 15, alterum Hannonem, alterum Magonem vocat, illumque captum a Masinissa permutatumque cum matre ejus tradit.

cepisset, sedem ad cætera exsequenda² habiturus. Simul et a classe navales socii, qua ex parte urbs mari alluitur, simul et terrestres exercitus ab imminente prope ipsis mœnibus tumulto est admotus. Tormenta machinasque et advexerat secum, et ex Sicilia missa cum commeatibus erant; et nova in armamentario, multis talium operum artificibus de industria inclusis, fiebant. Uticensibus tanta undique mole circumsessis in carthaginiensi populo, Carthaginiensibus in Hasdrubale ita, si is movisset Syphacem, spes omnis erat: sed desiderio indigentium auxilii tardius cuncta movebantur. Hasdrubal, intentissima³ conquisitione quum ad triginta millia peditum, tria equitum confecisset, non tamen ante adventum Syphacis castra propius hostem movere est ausus. Syphax cum quinquaginta millibus peditum⁴, decem equitum advenit; confestimque motis ab Carthagine castris, haud procul Utica munitionibusque romanis consedit. Quorum adventus hoc tamen momenti fecit⁵, ut Scipio, quum quadraginta ferme dies nequidquam omnia experiens obsedisset Uticam, abscederet inde irritò incepto. Et (jam enim hiems instabat) castra hiberna in promontorio⁶, quod tenui jugo continenti adhærens in

2. *Sedem ad cætera exsequenda*; vide ad IV, 31, n. 8. — *Simul et navales socii*; vide ad IX, 38, n. 1, et XXVI, 43, n. 2. — *Ab imminente*, etc. vide ad VIII, 17, n. 5: *ad imminentem tumultum alii*.

3. *Intentissima conquisitione* (vide ad XXI, 11, n. 10) *confecisset*, collegisset, coegisset, ut X, 38; XXIII, 41; XXXVIII, 14, et apud Cic. l. Manil. 21. Conf. ad III, 64, n. 3.

4. *Syphax cum quinquaginta millibus peditum*, etc. Cf. Polyb. XIV, 1,

qui et Hasdrubali tot, quot Livius, milites dat.

5. *Hoc tamen momenti fecit*, id effecit; vide supra ad I, 12, n. 1, et I, 47, n. 7.

6. *Castra hiberna in promontorio*, etc. Conf. Polyb. XIV, 6, 7, ubi Schweigh. notat, castra hæc Cornelia, seu Corneliiana, postea hinc dicta, et promontorium ad Uticæ orientem fuisse, τὴν ἀπὸ τῆς ἑσπέρης ἐς ἀνατολὴν ἰσθμὸς (cf. Cellar. G. A. IV, 4), at diversum a tumulto seu colle inf.

aliquantum maris spatium extenditur, communit: uno vallo et navalia castra⁷ amplectitur. Jugo medio legionum castris impositis, litus ad septemtrionem versum subductæ naves navalesque socii tenebant; meridianam vallem ad alterum litus devexam equitatus. Hæc in Africa usque ad extremum autumnus gesta.

XXXVI. Præter convectum undique ex populatis circa agris frumentum commeatusque ex Sicilia atque Italia advectos, Cn. Octavius prætor ex Sardinia ab Ti. Claudio prætore, cujus ea provincia erat, iugentem vim frumenti advexit; horreaque non solum, quæ jam facta erant, repleta; sed nova ædificata. Vestimenta exercitui deerant: id mandatum Octavio, ut cum prætore ageret, si quid ex ea provincia comparari ac mitti posset: ea quoque hand segniter curata res. Mille ducentæ togæ¹, brevi spatio, et duodecim millia tunicarum missa. Estate ea, qua hæc in Africa gesta sunt, P. Sempronius consul, cui Bruttii provincia erat, in agro crotoniensi cum Hannibale in ipso itinere tumultuario prælio confligit: agminibus magis, quam acie, pugnatum est. Romani pulsi, et tumultu

XXX, 4, n. 6, et apud Polyb. XIV, 2, 3, qui magis versus meridiem Uticæ situs fuisse videatur. Conf. Drak. ad h. l. et Morus ad Cæs. B. C. II, 24. — Vid. quoque Plin. lib. V, c. 4. Ed.

7. Et navalia castra, stationem navium, ut XXX, 9, et sp. Cæs. B. C. V, 22. Et navalia et castra Pet. prob. Gron. Et navalium castra edd. aut. Drak. Τὸν ναύσταθμον dixit Appian. Pun. 24. — Subductæ naves; vide ad VIII, 26, n. 1. — Navalesque socii; vide ad lib. IX, 38, n. 1. Latus multi MSS, bis pro litus. — Illud fortasse commodius putat Glareanus. Possumus tamen intelligere jugum il-

lud ita porrectum esse in altum, ut mari tum a septemtrione tum a meridie cingeretur; sicque nihil erit mutatione opus. Ed.

CAP. XXXVI. 1. Mille ducentæ togæ, forte m. ducenta toga; Ern. Sed vide ad cap. 3. n. 2. — In agro crotoniensi. Hanc scripturam potius quam crotonensi, quæ tamen in multis codd. reperitur, a libris scriptis confirmari asserit Gronov. ad lib. XXVIII, 26: adde Sigon. ad Liv. XXII, 61, quos citat et sequitur Drak. En. — Tumultuario prælio; vide ad I, 37, n. 4. — Agminibus magis, quam acie, pugnatum; vide ad X, 45, n. 6.

verius, quam pugna², ad mille et ducenti de exercitu consulis interfecti : in castra trepide reditum, neque oppugnare tamen ea hostes ausi. Cæterum silentio proximæ noctis profectus inde consul, præmisso nuntio ad P. Licinium proconsulem, ut suas legiones ad-moveret, copias conjunxit. Ita duo duces, duo exer-citus³ ad Hannibalem redierunt : nec mora dimicandi facta est, quum consuli duplicatæ vires, Pœno recens victoria⁴ animo esset. In primam aciem suas legiones Sempronius induxit ; in subsidiis locatæ P. Licinii le-giones. Consul principio pugnae ædem Fortunæ Pri-migeniæ⁵ vovit, si eo die hostes fudisset ; composque ejus voti fuit. Fusi ac fugati Pœni ; supra quatuor millia armatorum cæsa ; paulo minus trecenti vivi capti, et equi quadraginta, et undecim militaria signa-Perclusus adverso prælio Hannibal Crotonem exerci-tum abduxit. Eodem tempore M. Cornelius consul in altera parte Italiæ non tam armis, quam judiciorum terrore, Etruriam continet⁶, totam ferine ad Mago-nem, ac per eum ad spem novandi res, versam. Eas quæstiones ex senatusconsulto minime ambitiosæ ha-buit ; multique nobiles etrusci, qui aut ipsi ierant, aut miserant ad Magonem de populorum suorum de-

2. *Tumultu verius quam pugna* ; vide ad XXI, 16, n. 5. — *Ad mille et ducenti* ; vide ad IV, 59, n. 4.

3. *Duo duces, duo exercitus* ; vide ad X, 25, n. 9.

4. *Pœno recens victoria* (in) *animo esset*, ille laujus memor esset. Ita opti-mi MSS. Sed aptior est vulgata lectio *animos faceret* ; neque illud eodem sensui videtur accipi posse. Idem sen-tiebat Drak. at Gron. illud elegantius esse putabat, et Doer. dictum eredit pro : *animo nunciendo*, ad animum au-mendum.

4. *Fortunæ Primigeniæ*, Πρωτογυ-νείας, ædem, in colle Quirinali post ea dedicatam ; vid. XXXIV, 53, et XI.III, 13. Antiquiorem in Capitolio exstruxerat Servius Tullius ; vide ad Plut. de Fort. Rom. cap. 17, p. 392, et Quæst. Rom. 106, pag. 281, ubi varias cognominis illius causas attulit. *Primigeniæ*, quæ primum natis adesse credebatur ; Crev.

6. *Judiciorum terrore Etruriam con-tinet* ; vide ad XXI, 22, n. 9. — *Novandi res* ; vide ad I, 52, n. 1. — *Ambitiosæ* ; vide ad II, 27, n. 5.

fectione, primo praesentes erant condemnati⁷; postea, conscientia sibi met ipsi exsilium consciscentes, quum absentes damnati essent, corporibus subtractis, bona tantum, quae publicari poterant, pigneranda⁸ poenae praebabant.

XXXVII. Dum haec consules diversis regionibus agunt, censores interim Romae M. Livius et C. Claudius senatum recitaverunt¹. Princeps iterum lectus Q. Fabius Maximus: notati septem; nemo tamen qui sella curuli sedisset. Sarta tecta acriter² et cum summa fide exegerunt. Viam e foro Boario ad Veneris, et circa foros publicos, et aedem Matris Magnae in Palatio faciendam locaverunt. Vectigal etiam³ novum

7. *Primo praesentes erant condemnati*; forte leg. *sunt pro erant*; Gron. — *Conscientia* (vide ad IV, 19, n. 6, et X, 18, n. 6) *sibi met ipsi exsilium consciscentes*, etc. puto eos designari, quorum crimen, quod non palam cum Magone de defectione ab Romanis egerant, occultius erat, quam ut certis indicibus accusari et condemnari possent; Duk.

8. *Pigneranda poenae praebabant bona*, tanquam pignus ad poenam a se exsolvendam relictum; Doer. Cf. Drak. ad VI, 35, n. 2, et Budaeus ad lib. XXXIV, D. de pigneribus.

CAP. XXXVII. 1. *Senatum recitaverunt, et princeps iterum lectus Fabius*; vide ad XXVII, 11, n. 8. — *Notati*; vid. XXIV, 16, n. 5.

2. *Sarta tecta acriter exegerunt*; vide ad VI, 4, n. 4. — « Opera publica, inquit XXVII, 11, n. 8. — *Notati*; vid. XXIV, 16, n. 5.

praestare. Eo. — *E foro Boario ad Veneris*; vide ad I, 33, n. 6, et X, 23, n. 10. — *Circa foros publicos*; vide supra ad I, 35, n. 6, et Argol. ad Panvin. de Ludis Circ. I, 5. « *Cur fori in Circo max.* (vid. I, 35 et 56) *publici h. l. et XLV, 1, dicti fuerint*, exponunt Salmas. ad Solin. p. 646, et Græv. in Proleg. tom. IX Thes. Ant. Rom. Quae fuerit *via circa foros publicos*, quam hi censores faciendam locaverunt, non docent. Fortassis fuit illa, de qua XLV, 1 scribit, *quum per circum reveheretur consul ad foros publicos.* » Duk. — *Locaverunt* (vide ad V, 23, n. 6) *aedem Matris Magnae in Palatio faciendam*, quam a Scipione Nasica aedificatam tradit Aurel. Viet. de Vir. ill. cap. 46. Conf. Ovid. Fast. IV, 37, ibique Helms, et Burn.

3. *Vectigal etiam novum primumque* (nam Aeneas Marcius *salinas instituit*, vide ad I, 33, et Plin. XXXI, 7, non *vectigal* salis imposuit civibus) *ex salaria annona statuerunt*: quod quantum fuerit, nusquam memoratur. Salinae autem, ex quibus vectigal salis

ex salaria annona statuerunt : sextante sal et Romæ et per totam Italiam erat; Romæ pretio eodem, pluris in foris et conciliabulis, et alio alibi pretio præbendum locaverunt. Id vectigal commentum alterum ex censoribus satis credebant, populo iratum, quod iniquo iudicio quondam damnatus esset; et in pretio salis maxime oneratas tribus, quarum opera damnatus erat, credebant : inde Salinatori Livio inditum cognomen. Lustrum conditum⁴ serius, quia per pro-

cogebatur, erant publicæ, vel Romæ vel in provinciis, et mancipis salinarum fere il, qui damnati in eas detruhebantur, ut alii in metalla; vide *Burm. de Vectig. populi rom. cap. 6, p. 90, 91. Annona salaria*, proventus et pretium salis, quod quotannis vendebatur. *Conf. XXXV, 44 extr. — Sextante sal et Romæ et per totam Italiam* ante hoc vectigal inventum erat, scil. venale, ut passim esse pro venale esse aut valere, ut XXXIX, 44, n. 2; apud *Cic. Verr. III, 75; Offic. III, 23, et Rosc. Com. 12. Cf. Gron. de Pec. Vet. IV, 1, p. 261, et de sextante, libid. IV, 12. Sal autem h. l. pro certa mensura salis dici, ut frumentum pro modio frumenti, lib. XXXI, 4, coll. cap. 50, et apud *Cic. Verr. III, 83 sq.*, jam monuit *Duk.* — *Romæ pretio eodem*, veteri, sextante, *pluris in foris et conciliabulis*; vide ad XXV, 5, n. 3. — *Quod... damnatus esset*; vide ad XXII, 35, n. 3. — *Et in pretio salis maxime oneratas tribus, quarum opera damnatus erat* (quas fuisse omnes præter Mæciam, mox memoratur), *credebant*, verba difficilia, quæ nobis non magis lucent, quam *Dukero*, qui hæc notavit : « Facile intelligi potest, prætium salis, novo imposito vectigali, non idem, quod ante, esse potuisse.*

Sed quomodo fieri potuerit, ut aliæ tribus magis, aliæ minus, in eo oneratae fuerint, ex his, quæ hic scribuntur, non perspicio, et ah iis, qui plus vident, discere cupio. Nam ex omnibus tribubus alii cives Romæ habitabant, alii per fora et conciliabula aliaque Italici loca sparsi erant; et, si sal veteri pretio Romæ præbitus fuit, qui ex XXXIV tribubus in Urbe degabant, in eo non magis onerati fuerunt, quam qui ex Mæcia; nec, qui ex Mæcia extra Urbem in foris et conciliabulis aliisque Italici locis, minus quam illi. » *Annotatio Doer.* est : « maxime oneratas tribus, scil. omnes præter Mæciam. Itaque omnes cives romani, ne Mæcia quidem, ut videtur, tribu excepta, novi vectigalis onus senserunt. Difficultates, quas *Dukerus* sibi peperit, exortæ sunt inde, quod verba *pretio eodem* (h. e. pretio, quod semel per novum vectigal constitutum esset, uno eodemque seu æquali) pro veteri pretio, sextante, accepit ». Non satis capio mentem viri docti.

4. *Lustrum conditum* (vide ad I, 44, n. 3) *serius, quia per provincias dimiserunt censores, ut, etc.* vide ad VIII, 19, n. 10. Nota *Dukeri* est : « Censuram post legem *Mans. Æmilii* annum et semestrem fuisse, nemo

vincias dimiserunt censores, ut civium romanorum in exercitibus, quantus ubique esset, referretur numerus. Censa cum iis ducenta decem quatuor millia hominum: condidit lustrum C. Claudius Nero. Duodecim deinde coloniarum⁵ (quod nunquam antea factum erat), deferentibus ipsarum coloniarum censoribus, censum acceperunt; ut, quantum numero militum, quantum pecunia valerent, in publicis tabulis monumenta exstarent. Equitum deinde census agi coëptus est; et ambo forte censores equum publicum habebant⁶. Quum ad tribum Polliam ventum est, in qua

uescit. *Lustrum conditum* a censoribus altero anno, quam erant creati, peractis omnibus, quæ muneris censorum erant, itidem constat ex XXVII, 11, 36; XXXIV, 44; XXXV, 9; XXXVII, 58; XXXVIII, 36; XLII, 27; XLII, 10. Quid ergo est, quod his censoribus *lustrum serius conditum* scribit Livius? An hoc significat, eos ultra tempus lege finitum censuram gessisse? Ita sane videtur ob causam, quam dicit: nam XVIII mensium vel pauciorum, si non statim inito magistratu per provincias dimiserunt, spatium angustius fuisse videtur, quam ut eo numerus civium, qui in exercitibus erat, iniri ac referri potuerit. Nam et hoc extraordinarium fuisse argumento est, quod nunquam ante hoc tempus id factum prodit Livius, quodque superioribus lustris longe fuit minor civium censorum numerus; vide ad XXVII, 36, et XXXV, 9. Nec tamen ita censores hi aliter, quam ex auctoritate publica, ultra legitimum tempus in magistratu esse potuerunt. Quod etsi non tradit Livius, tamen et res ipsa docet, et ex XLV, 15 colligi potest. Pighius ad an. 635 et 684 eos hoc a senatu petiisse scribit. Hoc

non dicit Livius, et non sine ratione dubitari potest, an ea potestas senatus fuerit. Potuerunt tamen hoc a senatu petere, sed ita, ut senatus cum tribunis ageret, ut de ea re ad populum ferrent. Forte, ut in prorogatione imperii solebat, ea de re ex senatusconsulto ad populum in comitiis agendum fuit, et XLV, 15, *Tremellius trib. pl. intercessit*, ne senatusconsultum fieret; Drak. — *Censa cum iis CCXIV millia h.*; conf. infra ad XXXV, 9, n. 1.

5. *Duodecim deinde coloniarum*, quæ auxilia negaverant; vid. XXVII, 9, et XXIX, 15. — *Deferentibus ipsarum coloniarum censoribus*; vide ad cap. 15, n. 5. « De censoribus coloniarum et municipiorum agunt Sigon. de Ant. jur. Ital. II, 4 et 8, et Spanhem. de pr. et usu num. Diss. X, cap. 2, § 2, 3, et in Orbe Rom. I, 9; Lips. de Mil. Rom. 1, ex b. l. scribit ipsos romanos censores tandem censum in coloniis egisse. Id uerque hic, neque cap. 15, dicit Livius. » Duker.

6. *Et ambo forte censores equum publicum habebant*. Nota Dukeri est: « Equites romanos magistratu capto

M. Livii nomen erat⁷, et præco cunctaretur citare ipsum censorem; «Cita, inquit Nero, M. Livium», et, sive ex residua et vetere simultate, sive intempestiva jactatione severitatis inflatus, M. Livium, quia populi judicio esset damnatus, equum vendere jussit. Item

equites esse desilisse, eodemque a censoribus in senatum lectos *equum publicum* amisisse, contra Manut. de Civ. Rom. p. 3, tom. I, Thes. Ant. Rom. disputant Sigon. de Ant. jur. civ. Rom. II, 3, et Grævius in Proleg. illius tom. I. Nec juvari Manutium hoc loco Livii putant, eo quod facile evenire poterit, ut hi censores *propter robur ætatis*, ut de iis loquitur Val. Max. II, 7, n. 6, equum publicum retinuerint, et tamen senatores fuerint; aut utrique non lectione censorum, sed jure magistratus in senatum venerint. Sed nihil est, unde probari possit, vel hos, vel Scipionem Asiaticum, qui, quum an. U. 563 consul fuisset, a. U. 569 equum publ. habebat (vid. XXXIX, 44), jure magistratus, non lectione censorum, in senatum venisse; vide ad XXVII, 34. Nec ulla ratio dici potest, cur equites, qui a censoribus in senatum lecti erant, eo ipso equum publ. amiserint; qui ab iis non lecti jure magistratus in senatum venerant, eum retinere potuerint. Locus Varronis apud Gell. III, 18, de præditiis senatoribus nihil ad hanc rem facit. Verius esse puto, quod Grævius (de Com. Rom. I, 4, in Thes. Græv. t. I, p. 605, dicit, *nec vetabat quinquam senatorem esse, et in iis tamen centuriis (equitum) numerari, quæ belli causa institutæ fuerant*; et, quanquam nihil definitio, tamen conjicio, equites, sive a censoribus in senatum lecti fuissent, sive jure magistratus in eum venissent, equum publ.

vel retinere, si per robur ætatis, ut hi censores, militare possent, vel reddere, quod Pompeium in primo consulari fecisse Plut. scribit, potuisse. Sigonii sententia non alio fundamento niti potest, quam ordinem equestrem jam illo tempore in civitate rom. medium inter senatorium ac plebem, et ab utroque distinctum fuisse. Sed ante C. Gracchi et aliorum post illum leges judicarias duo tantum ordines civium, *senatus et populus, Patres et plebs*, nominantur. = Cf. XXX, 18, n. 7.

7. *Quum ad tribum Pollianum ventum est, in qua M. Livii nomen erat, etc.* = Manut. de Civ. Rom. p. 33, et alii VV. DD. argumento h. l. putant, *cives romanos post expletas XXXI tribus non in centuriis, sed in sua quemque tribu census fuisse*. Sed Livius his verbis non de censu civium, de quo jam dixerat, verum post eum, ut solet (conf. XXVII, 11; XXXIV, 44; XXXVIII, 28; XXXIX, 44; XLI, 27; XLV, 15), de recognitione centuriarum equestrium agit (vide ad IX, 46, n. 20). Nam quod hic *equitum census agere*, id XXXVII, 28 *equitatum recensere*, et XXXIX, 44 *equitatum recognoscere* dicit. Itaque Manutii sententiæ, etiamsi eam veram esse ponamus, in h. l. non multum præsidii est, quum neque de censu civium sermo sit, neque in eo idem, quod in recognitione equitum, factum fuisse, necessario sequatur. = Duk. — *Equum vendere jussit*; vide supra ad XXIV, 18, n. 4.

M. Livius, quum ad tribum Arniensem⁸ et nomen collegæ ventum est, vendere equum C. Claudium jussit, duarum rerum causa; unius, quod falsum adversus se testimonium dixisset; alterius, quod non siucera fide secum in gratiam redisset. Itaque ibi fœdum certamen inquinandi famam alterius cum suæ famæ damno factum est. Exitu censuræ quum in leges jurasset C. Claudius⁹, et in ærarium escendisset, inter nomina eorum, quos ærarios relinquebat¹⁰, dedit collegæ nomen. Deinde M. Livius in ærarium venit, et, præter Mæciam tribum, quæ se nec condemuasset, neque condemnatum aut consulem aut censorem fecisset, populum romanum omnem, quatuor et triginta tribus, ærarios reliquit; quod et innocentem se condemnassent, et condemnatum consulem et censorem fecissent, neque infitiri possent, aut judicio semel, aut comitiis bis ab se peccatum esse: inter quatuor et triginta tribus et C. Claudium ærarium fore. Quod si exemplum haberet bis eundem ærarium relinquendi, C. Claudium nominatim se inter ærarios fuisse reli-

8. *Ad tribum Arniensem*; vide ad VI, 5, n. 7. — *Quod falsum adversus se testimonium dixisset*; vid. XXII, 35, n. 3. Mox *Neque fœdum certamen optimi MSS*, unde Gron. bene conj. *Æque fœdum certamen...factum est exitu censuræ. Quum in leges*, etc.

9. *Exitu censuræ quum in leges jurasset C. Claudius*: nam magistratum at inituri et deposituri jurabant in leges, et illi quidem, se nihil contra leges facturos esse, hi vero, se nihil contra leges fecisse; et censores præterea, se nec gratia nec odio quidquam acturos esse et egisse, sed sincero animo et quæ re publica essent. Conf. XXXI, 50. « C. Valerius Flaccus, quem ædilem curulem creverant, quia flamen

dialis erat, jurare in leges non poterat: magistratum autem plus quinque dies, nisi qui jurasset in leges, non licebat gerere. Petente Flacco, ut legibus solveretur...datus qui juraret pro fratre L. Valerius Flaccus prætor...plebesque scivit, ut perinde esset, ac si ipse ædilis jurasset. » Zonar. Ann. VII, 9, et intpp. Plin. Pan. 64, 65. — *In ærarium escendisset*; vide ad II, 7, n. 7.

10. *Quos ærarios relinquebat*; vide ad IV, 24, n. 5. Proprie censor magistratu abiturus relinquebat in ærario indicem seu album, in quo nomina æreriorum consignata erant. — *Quatuor et triginta tribus*, omnes præter Mæciam; vid. XLIII, cap. 12, n. 9.

cturum. Pravum certamen notarum inter censores : castigatio inconstantiae populi¹¹ censoria et gravitate temporum illorum digna. In invidia censores quum essent, crescendi ex his ratus esse occasionem Cn. Baebius tribunus plebis diem ad populum utrique dixit. Ea res consensu Patrum discussa est, ne postea obnoxia populari auræ¹² censura esset.

XXXVIII. Eadem æstate in Brutiis Clampetia a consule vi capta, Consentia¹ et Pandosia et ignobiles aliae civitates voluntate in ditionem venerunt. Et quum comitiorum jam appeteret tempus, Cornelium potius ex Etruria, ubi nihil belli erat, Romam acciri placuit : is consules Cn. Servilium Cæpionem et C. Servilium Geminum² creavit. Inde prætoriam comitia habita : creati P. Cornelius Lentulus, P. Quintilius Varus, P. Ælius Pætus, P. Villius Tappulus : hi duo, quum ædiles plebis essent, prætores creati sunt. Consul, comitiis perfectis, ad exercitum in Etruriam rediit. Sacerdotes eo anno mortui atque in locum eorum suffecti : Ti. Veturius Philo flamen martialis in locum M. Æmilii Re-

¹¹ *Castigatio inconst. populi*, etc. quæ verba duplicem admittunt interpretationem : vel *castigatio censoria inconstantiae populi* fuit et digna temporum illorum gravitate : vel *castigatio inc. pop.* fuit digna qua censoria, qua temporum illorum gravitate; Gronovius. — *Crescendi ex his*; vide ad XXIII, 48, n. 8.

¹² *Obnoxia populari auræ*; vide ad III, 33, n. 2; III, 39, n. 1.

CAP. XXXVIII. 1. *Clampetia et Consentia* ad Romanos serius defecere; vide ad XXX, 19. Sed prudens lector intelligit facile, his cons. inceptæ rei necio quid impedimenti intervenisse, ut alii quidem non valde

volentes aliqua necessitate adacti ditionem suam ad consulem priorem miserint, alii majore studio denudare cœperint animos, res vero tota non nisi proximo anno perfecta ac rata fuerit; Gron. *Clampetia* Bruttiorum eadem, quæ *Aquærata* dicitur Steph. et Polyb. XIII, 10, 2, ubi vid. Schweigh. De *Consentia* etiam XXV, 1, et XXVIII, 11, varie scribit : et vi mutari vix potest, quia voluntati opponitur; Duk.

2. *C. Servilium Geminum*, ut lib. XXXI, 4. Cn. omnes MSS et edd. ante Duk. Gemini non modo patricii fuere, sed etiam plebei. Conf. Figh. Ann. ad an. DL, et inpr. Periz. Avim.

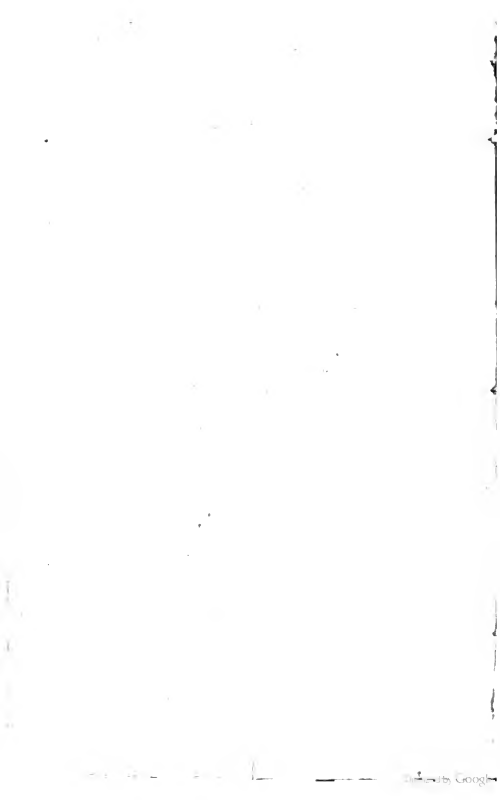
gilli, qui priore anno mortuus erat, creatus inaugu-
ratusque; et in M. Pomponii Mathonis auguris et
decemviri³ locum creati, decemvir M. Aurelius Cotta,
augur Ti. Sempronius Gracchus admodum adolescens,
quod tunc perrarum in mandandis sacerdotiis erat.
Quadrigæ aureæ eo anno in Capitolio positæ ab ædili-
bus curulibus, C. Livio et M. Servilio Gemino. Et ludi
Romani biduum instaurati⁴: idem per biduum ple-
bei ab ædilibus P. Ælio, P. Villio: et Jovis epulum
fuit ludorum causa.

hist. cap. 2, p. 46. Mox *Cn. Cornelius
Lentulus* h. l. et XXX, 1 et 36, ex
emend. Sigon. et Pigh. reposuere
Gronov. et Crev. Sed vid. Duker. ad
XXX, 36 pr.

3. *Auguris et decemviri*; vide ad
XXVII, 6, n. 8. — *Augur Ti. S.
Gracchus admodum adolescens, quod
tunc perrarum in mandandis sacerdo-*

tiis erat; vid. Noris. Cen. Pis. II, 5
extr. Spanhem. de pr. et usu num.
Diss. XII, cap. 4, § 5; Lips. ad Sen.
Consol. ad Marciam, 24.

4. *Ludi Romani biduum instaura-
ti*, etc. vide ad II, 36, n. 1. — *Idem
per biduum*, etc., immo *item*; Sigon.
et Doer. — *Item unus quoque e no-
stris eodd. exhibet.* Ed.

TABULA

RERUM QUÆ IN HOC QUINTO VOLUMINE CONTINENTUR.

LIBER vicesimus quintus : breviarium... Pag.	1
Liber vicesimus sextus : breviarium	103
Liber vicesimus septimus : breviarium.....	219
Liber vicesimus octavus : breviarium	331
Liber vicesimus nonus : breviarium.....	443

FINIS QUINTI VOLUMINIS.

